HAZIRLAYANLAR: CEM TERZİ · EMEL YUVAYAPAN · ERKİN BAŞER

KAPİTALİZMİN KISKACINDA DOĞA, TOPLUM VE BİLİM ONUR HAMZAOĞLU OLAYI



Yordam Kitap

KAPİTALİZMİN KISKACINDA DOĞA, TOPLUM VE BİLİM ONUR HAMZAOĞLU OLAYI



KAPİTALİZMİN KISKACINDA DOĞA, TOPLUM VE BİLİM

Onur Hamzaoğlu Olayı

Hazırlayanlar:
Cem Terzi, Emel Yuvayapan,
Erkin Başer

Yordam Kitap: 194 • Kapitalizmin Kıskacında Doğa, Toplum ve Bilim
C. Terzi, E. Yuvayapan, E. Başer • ISBN-978-605-4836-43-7
Düzeltme: Göknur Marş • *Kapak ve İç Tasarım*: Savaş Çekiç
Sayfa Düzeni: Gönül Göner • *Birinci Basım*: Eylül 2013
Yayın Yönetmeni: Hayri Erdoğan • © Yordam Kitap, 2013

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 10829)
Çatalçeşme Sokağı No: 19 Kat: 3 Cağaloğlu 34110 İstanbul
T: 0212 528 19 10 F: 0212 528 19 09
W: www. yordamkitap. com E: info@yordamkitap. com

Baskı: Pasifik Ofset Ltd.Şti. (Sertifika No: 12027)
Cihangir Mah. Güvercin Caddesi No: 3/1 Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2
34310 Haramidere - İstanbul
Tel: 0212 412 17 77

KAPİTALİZMİN KISKACINDA DOĞA, TOPLUM VE BİLİM

Onur Hamzaoğlu Olayı

Teşekkür

Onurumuzu Savunuyoruz Hareketi Yürütücülerine;

- Harun Balcıoğlu
- Erkin Başer
- Nazmi Algan
- Murat Civaner
- İsmail Çamdalı
- Aykut Çelik
- İzge Günal
- Murat Kürekçi
- Özgür Müftüoğlu
- Aslı Odman
- Ziynet Özçelik
- Ali Özyurt
- Berhan Soner
- İlhami Şahbaz
- Akın Şişman
- Feride Aksu-Tanık
- Cem Terzi
- Beyza Üstün
- Cavit Işık Yavuz
- Mustafa Yıldız
- Bedriye Yıldızeli
- Emel Yuvayapan



Dilovası halkına
ve taşı, toprağı, suyu, havası için
mücadele eden tüm insanlara...

İçindekiler

Bu Kitap Neden Yazıldı, Ne Anlatıyor?
Cem Terzi, Emel Yuvayapan, Erkin Başer 11

Giriş: Onur Hamzaoğlu Olayı 23

Bilimin Toplumsal İşlevi ve Onur Hamzaoğlu Olayı 31

"Şarlatan" • *Cem Terzi* 33

Hukuki Açıdan Onur Hamzaoğlu Olayı • *Ziynet Özçelik* 42

Bilimsel Yöntem Taraflılık İçerir: Neden Tarafım? • *Onur Hamzaoğlu* 57

Çevre Kirliliğinin Halk Sağlığı Etkileri: Sorunlar-Sınırlılıklar • *Zeliha Öcek* 68

Bilim, Politika ve Etik: Onur Hamzaoğlu Olayı
ve Etikte Değerlendirme Sorunu • *Harun Tepe* 78

Bilimsellik ve Şarlatanlık Onur Hamzaoğlu Olayı Bağlamında
Bilim Kuramının ve Bilim Etiğinin Temelleri • *Doğan Göçmen* 90

Bilimsel Bağımsızlık ve Türkiye'de Üniversiteler 107

Geçmişte ve Günümüzde Din-İdeoloji-Bilim Kavgası • *Alâeddin Şenel* 109

Cumhuriyet Döneminde Üniversiteden Tasfiyeler • *İzge Günal* 121

Türkiye'de Otoriteryen Zihniyet: Devlet, YÖK, Üniversite
ve Bilim İnsanları • *Fatma Gök* 140

Yakın Tarihimizde Bir Örnek Olay: Çernobil Felaketi
ve Bilim İnsanlarına Yönelik Baskılar • *İnci Gökmen* 149

Etik mi Dediniz? Etik Kurulları
Etik Değerlerini Koruyabilir mi? • *Murat Civaner* 171

Alt/Üst Etik: Tıp Araştırmaları • *Hasan Yazıcı* 184

Bilimi Kim Nasıl ve Neden Çarpıtıyor? • *Cem Terzi* 190

Bilimsel Dergilerde Hakemlik Mekanizması ve Sonuçları • *Özlem Özkan* 248

Araştırma Sistemi Daha Açık
ve Dürüst Bir Sistem Hâline Nasıl Getirilir? • *İskender Sayek* 265

Bilginin Sahibi Kim? 269

Bilimsel Araştırma Sponsor Etkisinden
ve Baskısından Nasıl Korunabilir? • *İskender Sayek* 271

Bilgiye Erişme Hakkı • *Beyza Üstün* 275

Aşıya Erişme Hakkı • *Feride Aksu-Tanık ve Şafak Taner* 284
Şirince Çalıştayı Bir İndeks Olgu (Onur Hamzaoğlu Olayı)
Üzerinden Bilimi ve Toplumsal Yararı Savunmak Sonuç Bildirgesi 296

Onur Hamzaoğlu İle Söyleşilerden Seçmeler

"Kâr da Maksimum, Kanser de" • *Söyleşi: Saner Şen* 299
"Tek Kıyafet, Tek Düşünme, Tek Adım, Komuta Uyum..." • *Söyleşi: Vildan Tekin* .. 307

Yazarlar 327

Bu Kitap Neden Yazıldı, Ne Anlatıyor?



Cem Terzi, Emel Yuvayapan, Erkin Başer

"Bilim toplumsal bir kurumdur."
Robert K. Merton

Bilim insanlarının toplumsal sorumluluklarının baskı altına alınmaya çalışıldığı; üniversiteler ve bilimsel faaliyetler için evrensel düzeyde olmazsa olmaz sayılan özgürlük ve özerklik normlarının hiçe sayıldığı yeni bir sürece tanıklık ediyoruz.

Bu süreç; dünya bilim ve üniversite tarihinin tüm evrensel kazanımlarını, varoluş koşullarını hiçe sayarak, bu kitabın odaklandığı Onur Hamzaoğlu olayında olduğu gibi, bilim insanlarının kamusal sorumluluklarını tehdit ediyor.

Bilim, önemli biçimde kurumsallaştığı 20. yüzyılın başlarında evrensel normatif sosyal yapısını tanımlamış ve bu normatif yapı, bilim dünyasının ahlaki davranış kodu olarak benimsenmiştir. *Komünalizm*, *Evrensellik*, *Tarafsızlık* ve *Organize Kuşkuculuk* olarak evrensel kabul gören normatif dizge Robert K. Merton tarafından "Science and the Social Order" (1938) ve "Science and Democratic Social Structure" (1942) eserleriyle tanımlanmıştır. Merton'un komünalizm normuna göre; bilimsel araştırmanın ürününün sahibi toplumdur. "*...Bilimsel bulgular toplumsal işbirliği ile oluşturulur ve daha önce üretilen bilgilerin devamı niteliğindedir ve bunlar topluma tahsis edilir... Akademik bilimin ürünü 'kamusal bilgidir'. Araştırma sonuçları toplumla paylaşılır, bilgi sınır tanımadan, engelle karşılaşmadan herkese ulaşır.*" Evrensellik normuna göre; bilgi, özel bir kültüre ait ve geçerli değildir. "*Bilimde nesnellik, ulusal ve coğrafi sınırları aşar. Bilginin ulusal anlayış ve kültürlerle bir ilgisi yoktur. Doğanın evrensel gerçekliği er ya da geç ortaya sürülen teorilerden biri ya da diğeri ile uyumlu bulunur. Bilimin evrensel olabilmesi için standart terminolojisi, standart yöntemleri ve açık*

bir arşivi olmalıdır." Tarafsızlık normuna göre "*... Bilim insanı yöntemleri uygularken, sonuçları analiz ederken, yorumlarken kişisel kazanç, ideoloji vb. gibi herhangi bir şeyin etkisi altında kalmadan gerçeğin peşinde koşar.* Organize kuşkuculuk normuna göre *kuşkuculuk* bilimin temel değeridir. "*...Gerçek ele geçirilene kadar her şeyden kuşku duyulmalıdır ve gerçek tek bir otoritenin tekelinde olamaz...*" "*...Kuşkuculuk organize olmalıdır. Ancak, bu durumda bir toplumsal sistem olabilir.*" Merton'un kavramsallaştırması; bilimin kendi ahlaki standartlarını içerdiği düşüncesi, geniş kabul görmüştür. Bu durum bir "applied rationality" örneğidir: "*Bilimin kendi içsel ahlaki değer ve kuralları olduğuna göre dışarıdan bir kontrol ya da ahlaki dayatmalar yersizdir.*"

Bugün bu normatif dizgenin geçerliliğini yitirdiğine tanıklık ediyoruz. Merton'un normatif ilkeleri günümüzde karşılık bulmamaktadır. Kamu yararı ve komünal bilimin yerini "yeni ekonomi" modeli ve özel mülkiyet/ticarileşme almıştır. Akademik kapitalizm olarak adlandırılan bu dönemde, bilgi ve teknoloji, ekonomik ve endüstriyel büyüme için üretilmektedir ("knowledge is productivity"). Günümüzde, araştırma üniversitelerin yerini "akademik-endüstriyel kompleksler" almış durumdadır. J. Ziman (2000), bu durumu 'postakademik bilim' ya da 'endüstriyel bilim' olarak isimlendirmektedir. Yeni bilimin, yeni normatif sistemi –"*Proprietary* (mülkiyet), *Local* (yerel), *Authoritarian* (otoriteryen), *Commercial* (ticari), *Expert* (uzmanlık)– doğurmasına ise doğal ve kaçınılmaz (".. natural and inevitable...") olarak bakılmaktadır. Bilim ve bilim insanları ticarileşmiş, tarafsızlık ilkesi geçerliliğini büyük ölçüde yitirmiştir. Oysa, bilimsel bilgi çıkar ilişkisi yüzünden yanlı ve yanıltıcı/yanlış ise kolay kolay düzeltilmemektedir. Bağımsız tekrar çalışmaları sponsor bulamamakta, yanlışlama çok uzun zaman almaktadır. Bu zaman zarfında, telafisi imkânsız hasarlar oluşmakta, üstüne üstlük haksız kazanç da elde edilmiş olunmaktadır. Tarafsızlığın kaybı, bilim insanının toplumsal konumunu değiştirmiştir. Bilim insanları artık topluma karşı değil, endüstriye karşı sorumludur. Toplumun bilime güveni sarsılmıştır. Üretilen bilgi doğru bile olsa toplumların nesnel bilgiye dayalı organizasyonu imkânsızlaşmıştır.

Yirminci yüzyıl için "bilgi çağı" demek yerine 19. yüzyıldan farklı olarak, toplumların bilime olan güveninin sarsıldığı yüzyıldır demek daha doğru olacaktır. İnsanlar, yaşamda karşılaştıkları sorunları bilimle çözebileceklerine giderek daha az inanmaktadır. Uzay araştırmaları, nükleer fizik, ulaşım ve genetik alanlarında çok ciddi ilerlemeler kaydedilmiş olunmasına rağmen; insanlarda örneğin, çevre felaketi üzerinden bilime karşı derin kuşkular oluşmuştur. Ticarileşmiş araştırma sisteminin olumsuz örnekleri, genetik modifiye tohumlar ya da küresel ısınma gibi konular bilime kuşku ile yaklaşılması gerektiğini gösteren sorunlar olarak gündemdedir.

Evrimsel biyolojinin geleceği ciddi tehdit altındadır. Yaratılış ya da akıllı tasarım teorilerinin okullarda öğretilmesini savunanlar büyük güç kazanmış durumdadır. İnsanlar, türlü türlü metafizik arayışlara yönelmektedirler.

Akademik kapitalizmin başat ülkesi, dünya araştırma geliştirme (AR-GE) sektörünün %40'ının sponsoru Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde, 7 milyon bilim insanı AR-GE sektöründe istihdam edilmektedir (2001 yılı verileri). ABD'de özel şirketlerin AR-GE harcaması, kamu harcamasının yaklaşık iki katıdır (200 milyar dolar, 2004 yılı verileri). Bunun yaklaşık yarısı biyomedikal sektöre yapılmaktadır (94.3 milyar dolar). AR-GE araştırmalarının %70'i özel şirketlerin AR-GE laboratuvarlarında gerçekleştirilmektedir. Kamu araştırmalarının %10'u da doğrudan özel şirketler tarafından finanse edilmektedir.

Bilim ve bilim insanının ticarileşmesinde, ABD'de 1980'de çıkarılan Bayh-Dole Patent Yasası bir dönüm noktası olmuştur. Bu yasadan sonra üniversitelerde kamu bütçesi ile yapılan araştırma sonuçlarından çıkan buluşlara patent alma yolu açılmış ve üniversite özel sektör işbirliğinde yeni bir açılım sağlanmıştır. Bayh-Dole yasası ile üniversitelerin federal araştırma fonlarını yitirmeden ürün ve buluşları ticarileştirmesine ("teknoloji transferi") izin verilmiş oldu. Üniversiteler ve araştırma hastaneleri, kendi patent portfolyolarını ve ticari çıkarlarını yönetecek birimler kurdular ("office of technology licensing"). Üniversitelerde çalışan bilim insanları ise yeni ürün ve aletleri test etmek üzere kendi şirketlerini kurmaya başladılar ("start-up companies"). Bayh-Dole patent yasasının amacının biyoteknolojinin gelişmesine katkıda bulunmak olduğu öne sürülür, ancak hastaların yansız tıbbi bilgiye muhtaç olduğu, bilim insanlarının sorumluluğunun ise bu bilgiyi üretmek olduğu unutulmuştur. Ana amacı hissedarlarına kâr dağıtmak olan şirketler dünyası, çok karmaşık ilişki ağları ile etik olmaktan uzak bir sağlık endüstrisi yaratmıştır. Günümüzde, bilgi bireysel entelektüel mülkiyet niteliğindedir ve bilginin evrensel dağılımı şirketlerin "ticari sır" engeli altındadır. Patent sistemi; hücre dizilimlerinin, DNA'nın, genlerin hatta yeni keşfedilen mikroorganizmaların patentlenmesine izin vermektedir. Yeryüzünde, insanın yaptığı her şey, patent almaya uygundur artık! ("anything under the sun that is made by man is eligible for patenting", Nuffield Council, 2002). Doğa yasaları ve matematik formülleri için bile patent alınmaktadır. Patent hakkı, sahiplerine çok geniş bir alanda monopolistik kontrol hakkı sağlamaktadır. 2000 yılında ABD üniversitelerinin patent gelirleri 1 milyar doları buldu. 2001 yılında, ABD üniversiteleri 9454 patent, 3300 lisans aldılar; patentlerinden 827 milyon dolar kazandılar. 2002 yılında sadece Kaliforniya Üniversitesi 431, MIT 135, California Institute of Technology 109 patent aldı. 1991-2000 döneminde, yeni patent başvurusu artış oranı % 238, yeni

lisans artış oranı %161 ve yeni telif hakları gelir artış oranı % 520 olarak hesaplanmıştır. ABD üniversitelerinin 2002 yılında lisans ve patent telif haklarından elde ettiği gelir 1 milyar doları buldu.

Bir diğer gelişme, akademik-endüstriyel araştırma merkezlerinin ("University-Industry Research Centers", UIRCs) kurulmasıdır. Bu model, kamu üniversiteleri ile özel sektör işbirliği modelidir. 1980-1994 yılları arasında ABD'de UIRC sayısı 1.050'ye ulaştı. Bir örnek olarak, Carnegie-Mellon Magnetic Technology Center'a IBM şirketi yılda $750.000 ödemektedir. Bu paranın karşılığında üniversiteye her yıl 3 konuda araştırma ısmarlamaktadır.

Endüstrinin, akademik araştırma finansmanı, 1980'de 264 milyon dolar iken, 2001'de 2 milyar dolara ulaşmıştır. 2000 yılında, akademik araştırmalardan elde edilen ürünlerin satış gelirinin toplam 40 milyar dolar olduğu rapor edilmiştir. Üniversitenin kalbine endüstrinin penetre olduğu ve üniversitenin kâr odaklı ticari bir kuruma dönüştüğü günlerdeyiz.

Bu şartlarda, The Economist dergisinin 2002 yılında "*Bayh-Dole, ABD'nin bu yüzyıldaki en önemli yasasıdır*!" başlığını atmasına şaşırmamak gerek.

Günümüzde, bilim insanları yeni bir toplumsal sistem içinde çalışmaktadır. Temel bilimler ile uygulamalı bilimler arasındaki sınır belirsizleşmiş durumdadır, kamu bilimi ve özel sektör bilimi ayrımı kalkmış ve özel lehine tam bir entegrasyon gerçekleşmiş durumdadır. Bilgi için değil kâr için araştırma anlayışı egemen olmuştur. Bilginin paylaşımı değil, patent hakkı ve ticari sır kanunları ile paylaşılmaması bir norm hâline gelmiştir. Bilim insanları, bilgiyi paylaşmak üzere değil ürünü satmak üzere araştırma yapmaktadır. Şirket sahibi bilim insanının yeni normatif değeri girişimciliktir.

Normatif düzenin değişmesi, araştırmanın doğası ve organizasyonu üzerinde de önemli etkiler oluşturmuştur. Bugün şu rahatlıkla söylenebilir: Bilimin normatif ilkeleri, bilimin içine gömülü olduğu politik ve ekonomik bağlamdan bağımsız hiçbir şey ifade etmez.

Bilimin ahlaki özerkliğini ifade eden araştırma özgürlüğü; toplumsal bağlamın önünde yer almaz tam tersi ondan türer, onun ürünüdür. Bilim ve bilim insanı, askerî araştırmalar, kamu fonları, iş dünyası ile ilişkiler vb. gibi yüzlerce mekanizma ile toplumsal yapı içine örülmüştür. Bu nedenle, bilime ait ahlaki özerklik kavramı artık tehdit altında değildir, hâlihazırda kategorik olarak yoktur.

Bu şartlarda, toplum yararına bilim üreten insanlar, büyük bir baskı hatta taciz ile karşılaşmaktadır. Dr. Irving Selikoff, 1964'te asbestoz insan sağlığına zararlıdır dediğinde, Dr. Herbert Needleman, 1970'de kurşunun çocuk sağlığına zararlarını açıkladığında, Dr. Takeshi Nirayama, 1981'de pasif sigara içiciliğinin akciğer kanserine neden olduğunu açıkladığında, Dr. Benjamin Santer, 1996'da iklim değişikliği ile ilgili bulgularını

raporladığında, Dr. Ignacio Chapela, 2000 yılında genetiği ile oynanmış Meksika mısırının tehlikesini açıkladığında ve Dr. Onur Hamzaoğlu, 2011'de annelerin ilk sütünde ve bebeklerin ilk kakalarında ağır metaller ve eser elementler saptadığında tacize maruz kalmışlardır.

Bir bilim insanı, Kocaeli Üniversitesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu soruşturuluyor. Ne için? İnsan, hekim ve akademisyen olarak topluma karşı temel görevini yerine getirdiği için...

Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu, bir araştırmada, annelerin ilk sütünde ve bebeklerin ilk kakalarında bazı ağır metaller ve eser elementler saptadı. Bu sıra dışı ve ürkütücü bulguları kamuoyuna açıkladı. "Araştırma sonuçlarını halk arasında panik yaratmak amacıyla kullandığı" iddiasıyla yargılanması için Büyükşehir Belediye Başkanı ve Dilovası Belediye Başkanı, Kocaeli Cumhuriyet Savcılığı'na şikâyet dilekçesi verdi. Savcılık, hazırladığı dosyayı, söz konusu fiilin incelenmesi amacıyla Kocaeli Üniversitesi Rektörlüğü'ne gönderdi. Üniversite izin verdiği takdirde Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu, TCK'nin 213. maddesi uyarınca 2 ila 4 yıl hapis istemiyle yargılanacak...

Bugün, Türkiye'de toplum, bir yandan baskı ve şiddet marifetiyle diğer yandan ideolojik olarak yeniden yapılandırılarak, topyekûn bir teslimiyete mahkûm edilmiş durumdadır. Korku, insan aklını parçalamak suretiyle toplumu büyük bir geri çekilmeye, bilim insanlarını da kendilerini toplumdan ve toplum yararına bilgi üretmekten yalıtmaya zorlamaktadır. Prof. Hamzaoğlu'nun nezdinde süren bu süreç "tek kişilik bir süreç değildir." Bugün, Türkiye'de akademik özgürlükler alanına yapılan doğrudan saldırıların açık bir örneği olup kamusal bir süreçtir. Bu yönelim "iktidar ve üniversite" eşleşmesinin net bir örneğidir ve yarın ülkemizde hayata geçirilmeye çalışılacak olan "üniversite ve sivil yönetim" yapılanmasının olası sonuçlarına da doğrudan bir örnek teşkil etmektedir.

Bilim insanının görevi, baskı ve korku ortamında; özgür, alternatif, eleştirel bilgiyi üretmek ve toplumun özgürleşmesine katkıda bulunmaktır. Türkiye'de YÖK aracılığı ile evrensel üniversite değerleri ve bağımsız bilim insanı profili yok edilmiştir. Mevcut uygulamalara itiraz eden, evrensel üniversite değerlerine sahip çıkmak adına mücadele eden herkes cezalandırılmış, üniversiteden kovulmuştur. Bu insanların yerlerine yeni bir akademisyen tipi üretilmiştir. Devlet aklı ile düşünen, evrensel normatif ilkelere kayıtsız, toplumsal yarara duyarsız, sinizme teslim olmuş bir akademisyen tipi. Son yıllarda buna girişimcilik ruhu da eklenmeye çalışılmaktadır. Türkiye akademiyası; pek göze batmadan, riskli konulara hiç dokunmadan, akademi denen sistemin içinde var olma koşullarını iyi kavramış, akademik yükseltme kriterlerinin gerektirdiği kadar akademik üretim yapan, kendi statüsünü ve büyük statükoyu koruyan geniş bir kesim ile akademik unvan ve birikimini gelire dönüştürmeyi beceren küçük bir kesimin egemenliğindedir.

Üniversite özgürlüğünün olmazsa olmaz koşulu, siyasal ve ekonomik baskılardan arınabilmektir. Bu ilke, Orta Çağ'dan beri üniversite ve akademiya geleneğinin vazgeçmeden sürdürdüğü onurlu mücadele ve kazanımların yapı taşıdır. Elbette bu, üniversitenin ve bilim süreçlerinin denetimsizliği anlamına gelmemektedir. Bilim, yine ve ancak bilimsel süreçlerle denetlenir. Hiç kuşkusuz, bu denetimin sorumluları belediye başkanları, sanayi lobileri ve bu baskılara boyun eğen "etik kurullar" değildir. Prof. Hamzaoğlu'nun bilimsel bulgularına yapılacak reddiye ancak Dilovası'nda sürdürülecek ve Prof. Hamzaoğlu'nun bulgularını geçersiz kılacak bir başka bilimsel çalışmayla mümkündür.

Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu, kamuoyunu bilgilendirdiği için 2-4 yıl hapis istemiyle yargılanmak istenmektedir. Prof. Hamzaoğlu, ağır biçimde taciz edilmekte, bilimsel çalışma yapması ve bu çalışmaların sonuçlarını halka açıklaması engellenmeye çalışılmaktadır. Oysa, 1972 yılında Stockholm'de toplanan Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı'nda, *'insan, onurlu ve iyi bir yaşam sürmeye olanak veren nitelikli bir çevrede, özgürlük, eşitlik ve tatmin edici yaşam koşulları hakkına sahiptir'* denerek çevre hakkı, bir insan hakkı olarak tanımlanmıştı. 1988 yılında, Lima Bildirgesi'nde ise, *"akademisyenlerin devletten ya da herhangi bir başka kaynaktan gelecek müdahale veya baskı endişesini taşımadan işlevlerini yerine getirme hakkı"* akademik özgürlük olarak tanımlanmıştı...

Normatif değerlerin de uluslararası sözleşmelerin de değer taşımadığı bir dönemdeyiz. Bilim insanı olmak; durup bakmak, nereye bakacağını bilmek, gören gözlere sahip olmak ve zamanında müdahale etme sorumluluğunu taşımak demektir. Karamazov Kardeşler'de, Dostoyevski, *"Biz hepimiz diğerlerine karşı hep sorumluyuz. Ama ben daha sorumluyum."* der. Bilim insanları için bir adım öne çıkmaları gereken bir dönem bu. Bilim insanları için toplumun özgürleşmesinden yana taraf olma zamanı. Cüret etme zamanı. Korku ve şiddetle toplumda yapısal bir dönüşüm gerçekleştirilmek üzere ise bilim insanları cüretkâr olmak zorunda. Murathan Mungan bir yazısında *"...Cüretkâr olmak, aynı zamanda kendini tartma bilgisini gerektirir. Cüret, kendini bilen, malzemesini tanıyan, mücadele edebilen insanların silahıdır..."* demişti.

Biz de üniversitelerin evrensel normlarını bilen, bu norm ve sorumlulukla ülkesine ve dünyaya bakan bilim insanları olarak 2-3 Haziran 2012 tarihinde, Şirince'de, Nesin Matematik Köyü'nde, "BİR İNDEKS OLGU (ONUR HAMZAOĞLU OLAYI) ÜZERİNDEN BİLİMİ VE TOPLUMSAL YARARI SAVUNMAK" temalı bir çalıştaya cüret ettik. İki gün boyunca sunumlar ve yoğun tartışmalarla Onur Hamzaoğlu Olayı üzerinden bilimsel özgürlük ve toplumsal sorumluluk konularını konuştuk. Elinizdeki bu kitap bu çalıştayın ürünüdür. Bizler, Prof. Hamzaoğlu'nun haklı olduğuna

yürekten inanıyoruz. Bugün, geçmişin karanlığında iktidar olan Engizisyon Mahkemelerini andıran yapılar ve kurumlar inşa edilse de ve bilim insanları bu yapı ve kurumlarda vücut bulan güç odaklarının saldırılarına maruz kalsalar da Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu, bilim yapma çabasında Kopernik kadar, Galilei kadar haklıdır. Onun doğrudan bilim alanına giren konularda çalışma yapmasına ve sonuçlarını İnsanlıkla paylaşmasına yönelik yapılan her saldırı Kopernik'e, Galilei'ye yapılan saldırılardan farksızdır.

Bu nedenle bu kitapla toplumu bilgilendirmeyi görev sayıyoruz. Tarih, bellekle hareket eder.

Kitap dört bölümden oluşmaktadır.

"***Bilimin Toplumsal İşlevi ve Onur Hamzaoğlu Olayı***" başlıklı ilk bölüm; Onur Hamzaoğlu olayını bilimsel, etik, hukuki açılardan ele alan, genel ilkelerden yola çıkarak Onur Hamzaoğlu olayını bu ilkeler çerçevesinde değerlendiren metinlerden oluşmaktadır. Giriş bölümü olarak süreci ilk günden bu güne özetleyen bir metin bulacaksınız. Daha sonra, Cem Terzi "***Şarlatan***" başlıklı yazısında bilim insanlarına yönelik siyasal iktidar ve ekonomik çıkar çevreleri tarafından gerçekleştirilen taciz ve saldırıları dünyadan da örnekler vererek anlatmakta ve Onur Hamzaoğlu'nun yaşadığı süreci bu çerçevede değerlendirerek aktarmaktadır.

Ziynet Özçelik ise "***Hukuki Açıdan Onur Hamzaoğlu Olayı***" adlı yazısında; söz konusu tacizin hukuki çerçevede nasıl gerçekleştiğini, Onur Hamzaoğlu'nun çalışma yöntemi ve araştırma sonuçlarını paylaşma biçiminin nasıl kriminalize edildiğini, yargı organlarının bu süreçte nasıl bir işlev yüklendiklerini ortaya koymuş, sürecin hukuksal aşamalarını ayrıntılı bir şekilde kaleme almıştır.

Onur Hamzaoğlu, "***Neden tarafım? Bilimsel Yöntem Taraflılık İçerir: Yöntem, Teknik, Tanımlama ve Sınama***" adlı yazısında; evrensel olarak kabul görmüş olan bilimsel tarafsızlık ilkesini, bilimsel araştırmanın konu seçiminden, yönteme, ulaşılan sonuçlara ve erişilen sonuçların kullanımına kadar geçen tüm aşamalarda tarafsızlık ilkesini sorgulamakta ve kendi yaşadığı deneyimden yola çıkarak bilimsel yöntemin içerdiği toplum yararına taraflılık ilişkisini tartışmaktadır.

Sanayinin insan ve çevre üzerinde yarattığı tahribatın boyutlarının ortaya çıkarılmasına dair yöntemler, sorunlar ve sorumlulukları değerlendirdiği "***Çevre Kirliliğinin Halk Sağlığı Etkileri: Sorunlar-Sınırlılıklar***" adlı yazısında Zeliha Öcek, sağlık hakkı mücadelesinde çıkar çevrelerinden bağımsız akademisyenlerin önemini vurgulamakta ve sanayi destekli bilimsel araştırmaların yürütülmesi ve sonuçlarının toplumla paylaşılma süreçlerindeki çarpıklıkların dökümünü yapmaktadır.

Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu'nun çalışma sonuçlarını paylaşma sürecine ilişkin olarak Kocaeli Üniversitesi Etik Kurulu'nca "*kusurlu*" bulunmasını, etik, etik değerler, etik sorunlar kavramlarından yola çıkarak "***Bilim, Politika ve Etik: Onur Hamzaoğlu Olayı ve Etikte Değerlendirme Sorunu***" adlı makale ile Harun Tepe inceledi. Yazar, etik alanın bir çatışmalar alanı olarak tarif edilebileceğini ve Onur Hamzaoğlu hakkında verilen farklı etik kurul raporlarının bu çatışma alanı içerisinde nasıl bir anlama işaret ettiğini araştırmakta, birinde etik kusur olarak değerlendirilen bir davranışın diğer bir raporda toplumsal sorumluluk kapsamında görülmesine olanak tanıyan bakış açısının anlaşılmasını sağlamaktadır.

Doğan Göçmen ise "***Bilimsellik ve Şarlatanlık: Onur Hamzaoğlu Olayı Bağlamında Bilim Kuramının ve Bilim Etiğinin Temelleri***" yazısında, bir kurum olarak bilimin amacının, doğada ve toplumda şeyleri, yapıları ve süreçleri açıklamak ve böylece insanın doğal ve toplumsal koşullarına hâkim olmasını sağlayıp, özgürleşme olduğuna dikkat çekmektedir. Yazar, Onur Hamzaoğlu olayının aslında insanın doğayla, diğer canlılarla ve toplumla olan ilişkisini gündeme taşıyan boyut kazandığını ve böylelikle, insanın evi olan dünyadaki (doğadaki ve toplumdaki) özgürlüğü meselesine dönüştüğünü ileri sürmektedir.

"***Bilimsel Bağımsızlık ve Türkiye'de Üniversiteler***" başlıklı ikinci bölüm; toplumların ürettikleri anlatılar, inanışlar çerçevesinde gerçeğin ele geçirilme çabasının anlaşılmasını, yine bu eksende ortaya çıkan bilimin dinsel ve siyasal hegemonyadan bağımsızlaşmasını, ideoloji kavramının olumlu ve olumsuz kavramsallaştırmalarıyla birlikte ele alan Alâeddin Şenel'in "***Geçmişte ve Günümüzde Din-İdeoloji-Bilim Kavgası***" adlı çalışmasıyla başlamaktadır. Metin; din, ideoloji ve bilim kavramlarının çatışan ve çakışan yönlerine evrimsel gelişimi içerisinde odaklanarak, günümüzde bilimsel üretime yön veren ideolojik hegemonyanın analizi ve bu hegemonyaya karşı çıkışa dair önerileri içermektedir.

Şenel'in ortaya koyduğu hegemonik yapının somut bir örneği olarak da okunabilecek olan "***Cumhuriyet Döneminde Üniversiteden Tasfiyeler***" adlı ikinci çalışmada; İzge Günal, Türkiye üniversite tarihi aynı zamanda bir tasfiyeler tarihidir düşüncesinden yola çıkarak üniversite-devlet ve egemen sınıf ilişkilerini incelemiştir. Üniversitelerin hangi ihtiyaçlara binaen yapılandıkları, kimleri içeriye alıp kimleri dışarıda bıraktıkları sınıfsal bir perspektifle ele alınarak, egemen ideolojilerin üniversitelerdeki varlıkları farklı dönemlerdeki biçimleriyle ortaya konmuştur.

Fatma Gök ise, "***Türkiye'de Otoriteryen Zihniyet: Devlet, YÖK, Üniversite ve Bilim İnsanı***" başlık yazısında, bu defa 12 Eylül sonrası düşünsel ve siyasal ikliminde, üniversitelerin yapısını mercek altına almış ve otorite merkezli bir yapılanma, her açıdan özgürleştirici olması gereken

eğitimin önündeki en büyük engel olarak tarif edilmiştir. Kurulduğu günden bu yana YÖK, inşa edilen bu otoriter yapının merkezi hâline gelmiş, otorite karşısında itaat eden meslek insanlarının ortaya çıkmasının ama eleştirel bilim insanlarının küçük bir azınlık olarak kalmasını sağlama işlevini sürdürmüştür. Gök, bu baskı aygıtının bu kadar uzun bir zamandır kabul görmesinin altında yatan dinamikleri ve özgür, demokratik, yaratıcı bir üniversitenin inşasının imkânlarını sorgulamaktadır.

Büyük bir çevre felaketi olan Çernobil Nükleer Kazası'nın yarattığı tahribatı; "***Yakın Tarihimizde Bir Örnek Olay: Çernobil Felaketi ve Bilim İnsanlarına Yönelik Baskılar***" başlığıyla kaleme alan İnci Gökmen, kaza sonrası yaşananları, kazanın sonuçları ve konuyla ilgili olarak çalışan bilim insanlarının karşılaştıkları baskıları, Türkiye'deki deneyimlerden yola çıkarak anlatmaktadır.

Bilimsel araştırmalarda, mevcut "etik" anlayışlara ve uygulamalara odaklanan yazılardan oluşan ve verili olanın evrensel etik değerlerle ne kadar bağdaştığını sorgulayan "***Etik mi Dediniz?***" başlıklı üçüncü bölüm; etik kurulların tarihsel gelişimini, nasıl çalışması gerektiğini, pratikteki uygulamaları dünya ve Türkiye örneklerinden yola çıkarak anlatan Murat Civaner'in, **"Etik Kurulları Etik Değerlerini Koruyabilir mi?"** başlığını taşıyan sorgulaması ile başlamakta ve etik kurulların görevlerini, içlerinde yer aldıkları toplumsal yapılanmadan bağımsız bir şekilde gerçekleştirip gerçekleştiremeyeceklerini, etik kurullarının akademinin (doğal) hastalıklarından azade çalışabileceğini ummanın ne kadar gerçekçi olabileceğini tartışmaktadır.

Hasan Yazıcı, "***Alt/Üst Etik: Tıp Araştırmaları***" adlı yazısında, yeni kavramsallaştırmalar yapmaktadır. Yazısının devamında, tıp alanında hasta kütükleriyle toplanan verilerde günümüzde yaşanan sorunlara yer vermektedir. Yazıcı, etik duyarlılığın teknik ve steril bir çabadan ibaret olamayacağı, asıl sorunun bütüne, insanlığın temel değerlerine hürmetle aşılabileceğini ortaya koymaktadır.

Cem Terzi, "***Bilimi Kim, Nasıl ve Neden Çarpıtıyor?***" başlıklı diğer çalışmasında; bilimde çarpıtma stratejilerine ve özellikle bilim insanına yönelik taciz girişimlerine odaklanmakta, tıp literatürünün içerdiği önemli sorunları gözler önüne sermektedir. Terzi, birkaç izole örnekle açıklanamayacak kadar çok sayıda yanlı ve çarpık çalışmanın yayımladığını ortaya koymakta ve genel bir okuyucu için hatalı çalışmaları saptamanın neredeyse imkânsız olduğunu öne sürmektedir. Yazıda, birincil olarak; klinik araştırma ve tıbbi yayıncılık sistemlerindeki yanlılık ve ticarileşmenin yarattığı sorunlara odaklanılmış, pek çok dramatik olayın öyküleri üzerinden bilimde çarpıtma için kullanılan yollar incelenmiştir. Bu yazıda, çıkar gruplarının bağımsız ve dürüst bilimsel araştırmaları nasıl etkiledikleri ve sonuçları nasıl zayıf-

lattıkları gösterilmiştir. Yazar, bu müdahaleler sayesinde tıbbi literatürün hatalı makaleler ve çıkar çatışmaları ile dolu olduğunu öne sürmektedir. Tıbbi araştırma sistemi finansmanının ve de tıp dergilerinin, özellikle en saygın olanlarının, ilaç endüstrisine ne denli bağımlı olduğu incelenmiştir. Yazarın pek çok sarsıcı çıkarımı mevcuttur: Yayıncılığın kalbi olan akran denetimi sistemi ciddi hatalar içermektedir. Dergilerdeki pek çok çalışma hileli yayınlardır. Yazarlar çoğu kez konuk yazardır ve yayında bildirdikleri işleri yapmamış durumdadırlar. Pek çok yazarın açıklamadığı çıkar çatışmaları mevcuttur. Editörler de kural dışı davranmaktadır. Dergilerin bilimsel kalitesinin göstergesi olması gereken impakt faktör sistemi, suistimal edilmiş ve manipülatiftir. Tıp yayıncılık sistemi, büyük çoğunluğu kamu kaynakları ile finanse edilmiş önemli yayınlara ulaşılmasını, dergi sahipleri para kazansın diye kısıtladığı için tamamen çarpık bir sistemdir. Günümüzde hekimler geçerli ve güvenilir bilgi için tıbbi literatüre güvenemezler!

Özlem Özkan, "***Bilimsel Dergilerde Hakemlik Mekanizması ve Sonuçları***" adlı yazısında, sağlık alanındaki dergilerde hakemlik konusunu; ilk olarak kavramsal çerçeve, daha sonra sağlık alanında hakemlik mekanizmasının tarihsel süreci, hakemlik mekanizmasının gerekliliği konusundaki yaklaşımlar, bu mekanizmanın sonuçları ve son olarak, mevcut hakemlik sorunlarıyla baş etme biçimleri başlıkları ile ele almakta, mevcut hakemlik uygulamalarının skandal boyutunda sonuçlara yol açmasının nedenlerini tartışmaya açmaktadır.

Üçüncü bölümün son metni olan İskender Sayek tarafından kaleme alınan "***Araştırma Sistemi Daha Açık ve Dürüst Bir Sistem Hâline Nasıl Getirilir?***" başlıklı çalışmada; bilimsel dürüstlüğün anlamı ve kıstasları, araştırmanın her kademesinde bilimsel dürüstlüğün sürdürülmesinin önemi, iyi bir araştırmacı olmakla bilimsel dürüstlük arasındaki ilişki derinlemesine ele alınmaktadır.

"***Bilginin Sahibi Kim?***" başlıklı son bölüm, bilimsel araştırma ve finansman ilişkisinden yola çıkarak üretilen bilginin sahibinin kim olduğu sorusunu ortaya atmakta, araştırma sonucunda ortaya çıkan bilgi ve ürüne erişim hakkının nasıl düzenlendiği, toplum yararı ve finanse edenlerin çıkarları arasındaki çatışmaların boyutları üzerine odaklanmaktadır. İskender Sayek, "***Bilimsel Araştırma Sponsor Etkisinden ve Baskısından Nasıl Korunabilir?***" başlıklı ikinci yazısında, bilimsel araştırmanın bileşenlerinden biri olan destekleyicinin (sponsor) baskısından ve etkisinden korunmanın mümkün olup olmadığını tartışmaktadır. Beyza Üstün ise "***Bilgiye Erişme Hakkı***" adlı yazısında; tüm bu baskılar altında sürdürülen araştırma sonuçlarının, oluşacak olan olaydan etkilenecek olanlarla, zamanında paylaşılma zorunluluğuna vurgu yaparak; akademik sorumluluğu gereği, bilim

insanlarının, ancak bu durumda riske neden olanlarla mücadele edilmesine, riskin önlenmesine, ekosistem; doğa ve yaşam ilişkisinin korunmasına katkı sağlayabileceklerini belirtmektedir.

Feride Aksu-Tanık ve Şafak Taner, "***Aşıda Paradigma Değişimi***" isimli çalışmalarında; toplum sağlığı açısından son derece önemli bir koruyucu önlem olan aşı üretiminin, neoliberal politikalarla birlikte nasıl bir dönüşüme uğradığını, kamu kurumları tarafından üretiliyorken, sağlığın piyasalaşmasıyla birlikte etkili ve ucuz olmasına rağmen kârlı olmadığı için üretilmeyen aşıların toplum sağlığını nasıl tehdit ettiğini, toplum sağlığının kâr elde etme adına nasıl feda edildiğini âdeta bir distopya atmosferi içerisinde, çok çarpıcı örnekleriyle birlikte aktarmaktadırlar.

Son olarak, Şirince Çalıştayı esnasındaki sunum ve tartışmalardan doğan sonuç bildirgesini de okurlarla paylaşıyoruz.

Kaynakça

Krimsky, S., *Science in the Private Interest.* Rowman-Littlefield Publishing Co., 2003.

Ziman, J. Real Science. *What It Is and What It Means.* Cambridge University Press. 2000.

Resnik, D. B., *The Price of Truth.* Oxford University Press, 2007.

Washburn J. *University, Inc.: The Corporate Corruption of Higher Education.* New York: Basic Books, 2005.

Slaughter, S., Leslie, L.L., *Academic Capitalism. Politics, Policies and the Entrepreneurial University*, The Johns Hopkins University Press, 1997.

Derek, B., *Universities in the Marketplace. The Commercialization of Higher Education.* Princeton University Press, 2003.

Resnik, D. B., *Playing Politics with Science. Balancing Scientific Independence and Government Oversight.* Oxford University Press. 2009.

Giriş

Onur Hamzaoğlu Olayı

Kocaeli'nin gayri safi yurt içi hâsılasında sanayinin payı %70'in üzerindedir. Türkiye'deki imalat sanayi üretiminin son yıllarda yaklaşık %15'i Kocaeli'de gerçekleşmiştir. Ülkemizdeki boya ve kimya sanayi üretiminin %30'a yakını, metal ve metal eşya üretiminin %20'si Kocaeli'de gerçekleşmektedir. Kocaeli, Çorlu'nun ardından Türkiye'nin ikinci büyük sanayi havzasıdır.

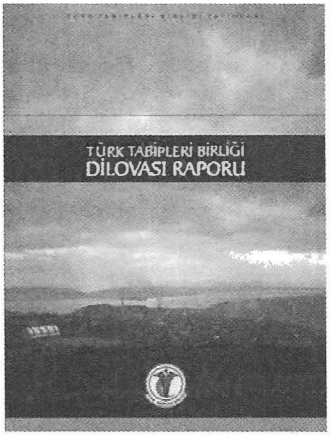
Endüstriyel kirlilik o bölgedeki sanayi tesislerinin türüne göre değişebilmekle birlikte, en sık atmosfere verilen kirletici gazların neden olduğu hava kirliliği olarak kendini göstermektedir. Bu nedenle, üretim birimlerinin yalnızca yakın çevrelerini değil uzak çevrelerini de etkiler. Bu bilginin doğruluğunu Dilovası örneğinde de görmekteyiz. Hava kirliliği göstergelerinden PM_{10}, Kocaeli'de herhangi bir endüstriyel kirlilik kaynağı bulunmadığı bilinen Kandıra ilçesinde olması gereken sınır değerden 1.7 kat, sanayi üretiminin en yoğun bulunduğu ilçe olan Dilovası'nda, 3.5 kat fazla saptanmıştır. Her iki ilçede de sanayi kaynaklı hava kirliliği mevcuttur.

Söz konusu ölçüm sonuçları, akademik çalışmalar sonucunda elde edilmiş olmakla birlikte, yöneticiler tarafından genellikle görmezden gelinmektedir. KOÜ Halk Sağlığı ABD tarafından, Kocaeli genelinde yaşananların bir örneğini gösterebilmek için önce 2004 yılında Dilovası ilçesindeki ölümlerin nedenleri araştırıldı. 1995-2004 yılları arasındaki ölümlerin %32'sinin kanser nedenli olduğu saptandı. Dünyada ve Türkiye'de, kanser nedenli ölümlerin, 100 ölümde 13'den az olduğu bilindiği için elde edilen sonuçlar hem üniversite hem de il yöneticileri ile resmî olarak paylaşıldı ve konunun önemi nedeniyle 2005 yılının hemen başında başka bir araştırma gerçekleştirildi. Bu araştırma sonuçlarına göre de Dilovası'nda 100 ölümden 33'ünün kanser nedenli olduğu saptandı. Bununla birlikte; Dilovası'nda 10 yıl ve daha uzun süre yaşayanlarda, kanserden ölme riskinin, daha kısa süre yaşayanlara göre 4.4 kat fazla olduğu ve bu durumun kişilerin sigara içme durumu ve yaşından etkilenmediği ortaya kondu (http://journals.tubitak.gov.tr/medical/issues/sag-11-41-3/sag-41-3-1-1007-943.pdf). Elde edilen

bulgular akademik toplantılarda paylaşıldı, tartışmaya açıldı, üniversite ve il yöneticilerine iletildi. Bu gelişmeler üzerine, konu kamuoyunda geniş ilgi gördü ve Nisan 2006 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Dilovası Araştırma Komisyonu (TBMM DAK) kuruldu. TBMM DAK çalışmalarını Kasım 2006 tarihinde tamamladı ve hazırladığı rapor 17 Şubat 2007 tarihinde TBMM Genel Kurulu'nda görüşüldü. Raporda 29 sorun ve 29 çözüm önerisi yer almaktaydı. Bunlardan en önemlisi de bölgede, sanayinin kapasite artışına müsaade edilmemesi önerisiydi. Buna göre; var olan sanayi kuruluşlarının kapasitelerini artırmamalarıyla birlikte, bölgede yeni sanayi yatırımlarının yapılmaması da önerilmiş oluyordu. Ayrıca kullanılan teknolojinin modernize edilmesi, çoğu fabrikada eksikliği saptanmış olan arıtma sistemlerinin hızlıca kurulması ve kapalı üretimlere geçilmesi önerileri yer alıyordu. Rapor, kamuoyunda büyük ses getirdi, yetkililer sorunun çözümü için yoğun çalışma içinde olduklarını açıkladılar. Sağlık Bakanlığı Kanserle Savaş Dairesi Başkanlığı da KOÜ Halk Sağlığı Anabilim Dalı'na, Dilovası'nda ölüm nedenleri ile ilgili yeni bir çalışma yapmayı önerdi. Ortak olarak gerçekleştirilen bu çalışmanın sonuçlarına göre de Dilovası'nda, 2000-2006 yılları arasındaki 100 ölümden 30.4'ünün kanser nedenli olduğu saptandı. Sonuçlar, üniversite ve il yönetimi ile birlikte Sağlık Bakanlığı ile de resmî olarak paylaşıldı. Bu çalışma sonuçları ve TBMM DAK önerilerine rağmen; yeterli iyileştirme çabasının gözlenememesi, aksine bölgede kapasite artışının devam etmesi üzerine yeni bir araştırma planlandı. Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu'nun proje yöneticisi olduğu, KOÜ Tıp Fakültesi Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları ABD ve Tıbbi Genetik ABD öğretim üyelerinin araştırmacı olarak görev aldığı yeni proje, 2009 yılında başlatıldı ve Kocaeli Üniversitesi Rektörlüğü tarafından da bütçesinin tümü karşılanarak desteklenmesine karar verildi. Bu çalışmada, Kocaeli'de sanayinin en yoğun olduğu ilçe olan Dilovası ile hemen hiç sanayi kuruluşu bulunmayan Kandıra ilçelerinde, hava kirliliği ile havadaki tozlarda ağır metal varlığı araştırılması planlandı. Bu projenin ikinci bölümünde, söz konusu ilçelerde yaşayan gönüllü ve sağlıklı gebeler, gebelikleri boyunca izlenecek, doğum yaptıklarında da ilk sütlerinden ve bebeklerinin ilk kakalarından örnekler alınarak bu materyallerde, havada araştırılan ağır metallerin varlığı ve miktarı araştırılacaktı. Projenin son bölümünde de bebekler 1.5 yaşına kadar izlenecekti ve projenin tamamı 36 ay sonra 2012 yılında tamamlanacaktı. 2009 yılında başlayan araştırmayla ilgili hava ölçümleri yapılırken, doğum yapan annelerin ilk süt örnekleri (kolostrum) ile bebeklerin ilk kaka (mekonyum) örneklerinin laboratuvar analizleri de devam ediyordu.

Dilovası ve Kandıra ilçelerinde gerçekleştirilen bu araştırmada, annelerin sütünde, Dünya Sağlık Örgütü tarafından tanımlanmış sınır değerlerin üzerinde ağır metal saptandı. Söz konusu kirlilik, bebekleri daha doğmadan,

annelerinin karnındayken etkilemeye başlamaktaydı. Bunun bir göstergesi olarak, Dilovası'nda ve Kandıra'da doğan bebeklerin, ilk kakasından alınan örneklerde; kurşun, cıva, kadmiyum, arsenik, alüminyum gibi ağır metaller saptanmıştır.



15 Mart 2012'de "Dilovası Burada Çevre Hakkı Nerede Forumu"nda Kocaeli halkı ile paylaşılan TTB Dilovası Raporu

Ekim 2010 tarihinde, Kocaeli'ne; şehir merkezine çok yakın bir bölgeye, ilin dördüncü demir çelik fabrikasının, Güney Koreli bir şirket olan ve Hindistan'da benzer yatırımı gerçekleştirmesi yöre halkı tarafından engellendiği bilinen POSCO şirketi ile Türkiyeli ortakları tarafından kurulacağı haberleri, kamuoyunda duyulmaya başlandı. Özellikle fabrikanın kurulacağı söylenen bölgeye yakın yöre halkında büyük bir tedirginlik oluştu. Yeni fabrikanın doğaya ve insana etkileri tartışılmaya başlandı. Kamuoyu il yöneticileri tarafından yeterince bilgilendirilmiyor, kamuoyu basın aracılığı ile konuyu takip etmeye çalışıyordu. Konuyla ilgilenen gazetecilerden bir tanesi, 5 Ocak 2011 tarihinde, sanayinin insan sağlığına etkileriyle ilgili daha önce de araştırmaları bulunduğu için Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu ile hem Kocaeli'deki son durumu hem de yeni bir demir çelik fabrikasının olası sağlık etkileri ile ilgili röportaj yaptı. Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu, gazeteciyle, yürütmekte olduğu araştırma projesinin, o zamana kadar elde edilmiş ölçüm ve test sonuçlarına göre; hava kirliliğinin ve havada ağır metallerin bulunduğunu, anne sütü ile bebeklerin kakasında da bu ağır metallerin saptandığı bilgisini paylaştı. Bu bilgiler, basında yer alır almaz hem il hem de bakanlık yöneticileri tarafından hızlı bir inkâr çalışması başlatıldı. Önce, böyle bir kirlilik yok denildi. Arkasından; proje henüz bitmedi, elinde veri yok, "yalan" söylüyor denildi. Sonrasında da tamamlanmamış projeyle ilgili açıklama yapılamaz iddiasında bulunuldu. Kocaeli Büyükşehir Belediye Başkanı, birçok defa, yazılı ve görsel basında, Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu'nu "şarlatan"lıkla itham etti. Prof.

Dr. Onur Hamzaoğlu, Kocaeli Büyükşehir Belediye Başkanı'nın söz konusu davranışı ile ilgili olarak Kocaeli Cumhuriyet Savcılığı'na, hakaret ettiği gerekçesiyle Şubat 2011 tarihinde suç duyurusunda bulundu ayrıca tazminat davası açtı. Kocaeli Cumhuriyet Savcılığı başvuruyu yerinde bularak dosyayı Asliye Ceza Mahkemesi'ne sevk etti. Mahkeme de Kocaeli Büyükşehir Belediye Başkanı hakkında hakaret suçlaması ile kamu davası açtı. Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu, bu davaya müşteki olarak katılma talebinde bulundu. Talebi, mahkeme tarafından kabul edildi. İlk duruşma 31 Mayıs 2011 tarihinde yapıldı, Kocaeli Büyükşehir Belediye Başkanı duruşmaya gelmediği için 15 Eylül 2011 tarihine ertelendi.



15 Mart 2012. Duruşmaya CHP milletvekilleri Oğuz Oyan, Nurettin Demir ile blok milletvekilleri Ertuğrul Kürkçü, Levent Tüzel, TTB Başkanı Eriş Bilaloğlu, DİSK Genel Sekreteri Adnan Serdaroğlu, KESK yürütme Kurulu Üyesi Ali Kılıç, ÖDP Eşbaşkanı Alper Taş, EMEP Genel Başkanı Selma Gürkan ile birçok kuruluş temsilcisi, akademisyen, hekim ve yüzlerce vatandaş katılarak destek verdi.

Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu'nun savcılığa şikâyeti üzerine ifade vermeye davet edilen Kocaeli Büyükşehir Belediye Başkanı İbrahim Karaosmanoğlu ile Dilovası Belediye Başkanı Cemil Yaman, bu tarihten bir hafta, on gün sonra Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu hakkında "Halkta korku ve panik yaratıyor." suçlaması ile hapis cezası ile yargılanması için savcılığa suç duyurusunda bulundu. Savcılık, dosyaya görevsizlik kararı verip, 25 Mart 2011 tarihinde KOÜ Rektörlüğü'ne gönderdi. KOÜ Rektörlüğü, 12 Nisan 2011 tarihinde, Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu hakkında ceza soruşturması açtı. Eş zamanlı olarak, Sağlık Bakanlığı Kanserle Savaş Dairesi Başkanı Prof. Dr. Murat Tuncer "elinde veri olmadan, halka kanserle ilgi yanlış bilgi veriyor, korku ve panik yaratıyor," suçlaması ile YÖK'e şikâyet etti. Bu şikâyet üzerine, 25 Nisan 2011 tarihinde, KOÜ Rektörlüğü, Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu hakkında disiplin soruşturması açtı.

Bunlarla birlikte; KOÜ Rektörü'nün "sonuçlanmamış ve bilimsel verilere dayanmayan açıklamalarda" bulunmak suçlaması ile KOÜ Etik Kurulu'na, Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu hakkında şikâyette bulunduğu için 13 Eylül 2011 tarihinde, Kocaeli Büyükşehir Belediye Başkanı ile olan mahkemeden iki gün önce ifadesi alındı. Kurul aynı mahkemeden bir gün önce toplandı. 15 Eylül 2011 tarihinde gerçekleşen duruşmada Belediye Başkanı'nın avukatı, KÖÜ Rektörü tarafından Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu'nun KOÜ Etik Kurul'una verildiğini ve kurulun aleyhinde karar verdiğinin duyumunu aldıklarını, bu nedenle konunun KOÜ'ye sorulmasına ve duruşmanın ertelenmesine karar verilmesini talep etti. Hâkim, bu talebi uygun bularak duruşmayı 24 Kasım 2011 tarihine erteledi.

KOÜ Etik Kurulu, 14 Ekim 2011 tarihli oturumunda aldığı kararı, 10 Ekim 2011 tarihinde Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu'na tebliğ etti. Tebligat metninin içeriği aşağıdadır:

"Karar No: 2 Konu Kocaeli Üniversitesi Etik Kurul Yönergesi ve Kocaeli Üniversitesi Akademik Etik İlkeler Kitapçığı kapsamında değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak somut olayda Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu'nun henüz tamamlanmamış çalışmanın/araştırmanın kısmi bulgularına dayanan bilgileri medya aracılığıyla toplumla paylaşmasının; konunun yerel ve küresel duyarlılık gerektiren bir konu olması nedeniyle etik açıdan gerekli özenin gösterilmediği sonucunu ortaya koyduğuna oy birliği ile karar verilmiştir."

Bu tebligatla birlikte aynı gün (10 Ekim 2011), 25 Nisan 2011 tarihinde açılan DİSİPLİN SORUŞTURMASI sonucu da Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu'na tebliğ edildi. Buna göre; soruşturmacı olarak atanan rektör yardımcısı, KOÜ Etik Kurulu kararını gerekçe göstererek 3 Ekim 2011 tarihli yazı ile Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu'nu suçlu bulduğunu ve KINAMA cezası verilmesini rektörlüğe önerdi. Rektörlük de mevzuat gereği, bu cezayı bir alt cezaya indirerek UYARMA DİSİPLİN CEZASI İLE CEZALANDIRILMAYI UYGUN BULDUĞUNU bildiren 5 Ekim 2011 tarihli yazısını, söz konusu tebligatla 10 Ekim 2011 tarihinde Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu'na bildirdi. Söz konusu disiplin cezasına 17 Ekim 2011 tarihinde Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu'nun avukatları aracılığıyla itiraz edildi.

24 Kasım 2011 tarihinde yapılan üçüncü duruşmada, mahkeme, sanık avukatının istemi üzerine, "KOÜ Rektörlüğü tarafından verilen DİSİPLİN CEZASI'nın GEREKÇELİ Metninin" mahkemeye gönderilmesinin KOÜ Rektörlüğü'nden istenmesine ve duruşmanın 26 Ocak 2012 tarihine ertelenmesine karar verdi.

KOÜ Rektörlüğü, Disiplin Cezası ile ilgili olarak Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu'nun itiraz başvurusuna yasal süre içerisinde yanıt vermediği için; KOÜ Rektörlüğü tarafından uyarı cezası verilmesine ilişkin 05.10.2011 tarihli ve B.30.2.KOÜ.0.00.00.00-652 sayılı davalı idare işleminin iptaline

karar verilmesi için 07 Aralık 2011 tarihinde Kocaeli İdare Mahkemesi'ne dava açıldı.

KOÜ Etik Kurulu'na KOÜ Rektörlüğü tarafından sunulan dosyanın ve Etik Kurul'un Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu hakkında vermiş olduğu kararın tarafsız uzmanlar tarafından incelenmesi için Türk Tabipleri Birliği söz konusu kararı ve karara konu olan dosyayı Prof. Dr. Betül Çotuksöken, Prof. Dr. İoanna Kuçuradi ve Prof. Dr. Harun Tepe'den oluşan bir heyete gönderdi. Dosyayı inceleyen heyet, 12 Kasım 2011 tarihinde kararını yazılı olarak TTB'ye bildirdi. Raporda özetle, Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu'nun "görevini yerine getirdiği" saptamasına yer verildi.

KOÜ Rektörlüğü tarafından 12 Nisan 2011 tarihinde açılan CEZA SORUŞTURMASI hâlen (21 Nisan 2013) devam ediyor. KOÜ Rektörlüğü, 25 Kasım 2011 tarihindeki duruşma için mahkemeye, ceza soruşturması dosyasını İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü'ne bilirkişi kararı almak üzere gönderdiğini bildirdi.

Kocaeli Üniversitesi Etik Kurul Kararının (29.09.2011 tarihli ve B.30.2.KOU.0.00.00.00/09 sayılı) iptali istemi ile yine 07 Aralık 2011 tarihinde Kocaeli İdare Mahkemesi'ne ikinci bir dava daha açıldı.

26 Ocak 2012 tarihinde görülen dördüncü duruşmada, hâkimin izne ayrılmış olması nedeniyle, görevli yargıç tarafından davanın 15 Mart 2012 tarihine ertelenmesine karar verildi.

15 Mart 2012 tarihinde, Kocaeli 2. Asliye Ceza Mahkemesi'nde görülen beşinci duruşmada karar açıklandı. Hâkim, Kocaeli Büyükşehir Belediye Başkanı İbrahim Karaosmanoğlu'nu; Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu'nun halkı bilgilendirmek üzere yürüttüğü ve yürütmekte olduğu çalışmalarla ilgili bilgi vermesi nedeniyle "şarlatan" ifadesini kullanarak gerçekleştirdiği hakaret nedeniyle suçlu buldu. Kararda, Türk Ceza Kanununun (TCK) 125/1 maddesi uyarınca 180 adli gün para cezası ile cezalandırılmasına karar verildi. Verilen ceza TCK'nin 125/4 maddesi uyarınca 210 adli gün para cezasına, birden fazla hakaret ettiği için TCK'nin 43. maddesi uyarınca 262 adli gün para cezasına yükseltildi.

Bununla birlikte; hâkim, Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu hakkında "sonuçlanmamış ve bilimsel verilere dayanmayan açıklamalarda" bulunmak suçlaması ile KOÜ Rektörü'nün KOÜ Etik Kurulu'na başvurusu üzerine, KOÜ Etik Kurulu'nun, 14 Ekim 2011 tarihli oturumunda aldığı kararı ve KOÜ Rektörlüğü tarafından açılan disiplin soruşturmasını yürüten soruşturmacının raporuna yazdığı bazı görüşlerini gerekçe kabul ederek, TCK'nin 29. maddesi uyarınca cezanın 174 adli gün para cezasına indirilmesine ve sonuç olarak, Kocaeli Büyükşehir Belediye Başkanı İbrahim Karaosmanoğlu'nu TCK'nin adli para cezasını düzenleyen 52. maddesinin 2. bendi uyarınca her günü 20 TL den toplam 3 bin 480 TL adli para cezasına MAHKÛM etti.



15 Mart 2012, Mahkeme Çıkışı, Eriş Bilaloğlu (TTB Başkanı), Adnan Serdaroğlu (DİSK, Birleşik Metal-İş Sendikası Genel Başkanı), Cem Terzi (Onurumuzu Savunuyoruz Hareketi Yürütücüsü), Onur Hamzaoğlu, Selma Gürkan (EMEP Genel Başkanı), Alper Taş (ÖDP Eşbaşkanı)

Araştırma projesi verilerinden hazırlanan makale, 19 Kasım 2012 tarihinde International Medical Journal (IMJ) dergisi tarafından yayınlanmak üzere kabul edildi.

Disiplin cezası ve KOÜ Etik Kurul Kararı aleyhine, Kocaeli 2. İdare Mahkemesi'ne açılan davaların ortak duruşması 19 Aralık 2012 tarihinde gerçekleştirildi. Kocaeli 2. İdare Mahkemesi 31 Aralık 2012 tarihinde verdiği kararını, 4 Ocak 2013 tarihinde tebliğ etti. Buna göre; mahkeme, KOÜ Etik Kurul kararını, etik kurul önünde sözlü savunma yapma hakkı bildirilmediği gerekçesi ile hukuka aykırı bulup oy birliğiyle iptal etti. KOÜ Rektörlüğü mahkemenin kararının iptali istemiyle kararı Danıştay'da temyiz etti. KOÜ Rektörlüğü'nün verdiği Uyarı Cezasını ise, "Davacının üniversite adına proje yürütücüsü sıfatıyla yapılan çalışma hakkında üniversiteye bilgi verilmeksizin açıklama yapılmasının hukuka uygunluk taşımadığı" gerekçesi ile hukuka aykırı görmedi. Bu karara, bir yargıç, iptal kararı verilmesi gerektiğini belirterek muhalif kaldı. Söz konusu kararın kaldırılması istemiyle, Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu'nun avukatları tarafından, Sakarya Bölge İdare Mahkemesi'ne 4 Şubat 2013 tarihinde dava açıldı.

Sakarya Bölge İdare Mahkemesi; Üniversite'nin Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu'nu suçlarken, hangi davranışının hangi disiplin suçunu oluşturduğunu, suçlamasını hangi delillere dayandırdığını belirtmediğini, suç oluşturduğunu ileri sürdüğü davranışların hukuki nitelendirmesini yapmadığını, bütün bunlarla bağlantılı olarak hangi suçun oluştuğunu bildirmediğini, yöntemine uygun olarak savunma hakkının kullanılmasına olanak

sağlamadığını, oysa Anayasa ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi uyarınca, herkesin kendisine yöneltilen isnadın nedeninden ve niteliğinden haberdar olma hakkı olduğunu, bu olmadan savunma hakkının kullanılamayacağını belirterek; "*savunma alınmadan verildiği anlaşılan disiplin cezasında hukuka uyarlık, aksi yönde verilen mahkeme kararında hukuki isabet bulunmaması*" nedenleriyle "*...davacı itirazının kabulüyle, Kocaeli İkinci İdare Mahkemesince verilen kararın bozulmasına, dava konusu işlemin İPTALİNE ....*" 28 Mayıs 2013 tarihinde oy birliğiyle karar verdi. KOÜ Rektörlüğü, Temmuz 2013 tarihinde, karar düzeltme istemiyle Sakarya Bölge İdare Mahkemesi'ne başvurdu.

Bilimin Toplumsal İşlevi ve Onur Hamzaoğlu Olayı

"Şarlatan"*



Cem Terzi

"Bilim yeterli değildir."
Irving J. Selikoff

İstenmeyen sonuçlar üreten bilim insanlarına yönelik taciz, araştırmaya zarar vermenin en etkin yollarından biridir. Bilim insanlarını taciz etmek, akademik özgürlüğe yönelik en ciddi saldırı biçimidir. Çıkar çevreleri, istemedikleri araştırmaların veri ve sonuçlarını ve bunların yayılmasını engellemektedirler. Bunu başaramazlarsa bilim insanının ismine kara çalarak üretilen bilgiyi değersizleştirmeye çalışmaktadırlar. Bilim insanının araştırma kaynaklarını kurutmak da, kullanılan yöntemler arasındadır.

ABD'de, 2001 yılında Çevre Epidemiyolojisi Derneği'nin yaptığı bir çalışmada, üyelerinin yarısı araştırmaları yüzünden tacize uğradıklarını bildirdi[1]. Bir başka araştırmada, çevre ve halk sağlığı alanlarında çalışan bilim insanlarının %30-40'ı kritik konularda konuştuklarında/yazdıklarında kurum içinden uyarı aldıklarını belirtmiştir.[1] Bilimsel hata/hile ("misconduct") yapmakla suçlanan, ancak sonuçta aklanan bilimcilere yapılan bir ankette ise % 60'ı sürecin isimlerine, araştırmalarına ve kariyerlerine ciddi zarar verdiğini bildirmiştir.[1] Bu anlamda; çıkar çevreleri için sadece suçlamak bile yeterli olmakta, istenen hasarı bilim insanında yaratmaktadır. Bu tür tacizler, bilim insanlarını riskli konuları çalışmaktan alıkoymaktadır. Bilimsel hata/hile iddiaları genellikle dayanaksız ve aşırı abartılı olsa bile, bilim insanı üzerinde uzun süren olumsuz etkileri olmaktadır.

Selikoff ve Asbest Trajedisi

Bilime yapılan saldırılar gibi, bilim insanlarına yönelik taciz ve saldırılarda günümüze ait bir fenomen değildir. Prof. Dr. Irving Selikoff (1915-1992), bugün çok ünlü olan asbestin, insan sağlığı üzerine etkileri ile ilgili çalışmalarını 1964 yılında yayımlamaya başladığında, endüstri tarafından

* Bu yazı, *International Journal of Occupational and Environmental Health* dergisinde 2012 yılında Cilt. 18, No. 2'de yayımlanan 'Editorial' makalenin genişletilmiş hâlidir (Terzi C. Turkey's Selikoff. Int J Occup Environ Health. 2012; 18: 96-8).

başlatılan ve uzun yıllar süren hem kişiliğine hem de çalışmalarına yönelik saldırılara maruz kalmıştı.[1] Dr. Selikoff, endüstri kaynaklı tacizlerle uzun yıllar mücadele etti, sonunda bilimsel gerçeklik üstün geldi. Günümüzde, asbest kullanımı pek çok ülkede yasaktır. Saygın bilim insanları, asbestin insan sağlığı üzerinde çok kötü etkileri olduğu konusunda hemfikirdir. Bu zafer kolay kazanılmadı! Dr. Selikoff'a yönelik saldırılar onun ölümünden yıllar sonra, bugün bile devam etmektedir. 11 Eylül saldırısında yanarak yıkılan ikiz kuleler için bile Selikoff suçlanmaktadır! İkiz kulelerin inşa edildiği yıllarda, Selikoff'un çabaları ile Amerika Birleşik Devletleri (ABD) inşaat sektöründe asbest kullanımını yasaklamıştı (1986). Bu nedenle, ikiz kulelerin büyük bir kısmında izolasyon malzemesi olarak asbest kullanılmamıştır. Bugün bazı çıkar çevreleri, asbest tartışmalarını yeniden açmak üzere ikiz kulelerin inşasında asbest kullanılsa idi yangın çıkmayabileceği gibi, dayanaksız iddialar ile Selikoff'u yeniden suçlamaktadırlar.

Prof. Selikoff, 60'lı yıllarda ABD'nin asbestle ilişkili hastalıklar konusunda en ünlü otoritesiydi. Bazıları, onu asbestin risklerini abartarak bilimi kötüye kullanan bir "şarlatan" sorumsuz bir demagog olarak ilan etmeye çalışmış olsa da bugün Dr. Selikoff asbestoz epidemiyolojisinin en önemli ismidir.

Asbest, asbestoz (akciğer yetmezliğine yol açan bir hastalık), akciğer kanseri ve mezotelyoma (akciğer ve karın içi zarlarında oluşan bir kanser türü) gibi tedavisi çok zor hatta ölümcül hastalıklara yol açan bir minèraldir. Başta inşaat ve savaş endüstrileri olmak üzere, pek çok alanda yüzyıldan daha uzun bir süre kullanıldıktan sonra asbestle ilişkili hastalıkların anlaşılması ile kullanımı yasaklanmıştır. ABD asbestin en yaygın kullanıldığı ülkeydi. 70'lerde yalnızca ABD'de asbest endüstrisinde 200.000, ikincil endüstrilerde, gemilerde 185.000 ve otomotiv sektöründe çalışan iki milyon işçi vardı. Sonuçta; ABD'de yaşayan hemen herkes, o yıllarda "mucize mineral" olarak anılan asbestle bir şekilde karşı karşıya gelmişti. Yasaklanmadan önce, toplam kaç insanın asbest nedeniyle öldüğünü saptamak zor olsa da asbestoz kanser epidemisinin beş milyon insanın ölümünden sorumlu olduğuna inanılmaktadır.

60'larda ABD'nin önde gelen asbest şirketi John-Manville, ülkenin en büyük 500 şirketinden biriydi. Asbest endüstrisi, binlerce çeşit ürünü ile ABD sanayisinin kalbine penetre olmuş durumdaydı. Selikoff'a kadar hiçbir bilim insanı, asbest endüstrisini karşısına almaya cesaret edemedi.

Selikoff, 1953 yılında işçi sınıfının yoğun olarak yaşadığı New Jersey'de bir klinik kurdu. Burada asbestoz fabrikasında çalışan işçiler üzerinde yaptığı gözlemler ile ilk defa asbestle ilişkili hastalıklar konusuna yöneldi. Önce, fabrika sahibine işçilerin tıbbi kayıtlarını incelemek üzere başvurdu. Talebi reddedildi. Selikoff bu kez Asbest İşçileri Birliği'ne yöneldi. Bu sayede işçilerin tıbbi kayıtlarına ulaştı. 1964 yılında, New York'da uluslararası asbestoz konferensı düzenledi ve burada bulgularını açıkladı. Asbestin tehlikelerini kamuoyu ile paylaştı. Asbest püskürtme mesleğinin ölüm tuzağı olduğunu

ilan etti. Bundan hemen sonra Asbestoz Endüstrisi isimli kuruluş tarafından bir mektupla *araştırma sonuçlarının kamuoyu ile makul olmayan bir biçimde paylaşılmasının tehlikeleri konusunda(!)* uyarıldı. Selikoff, medyayı çok iyi kullanarak büyük bir mücadele yürüttü ve 1986'da asbestin ABD'de okul binalarında kullanımı yasaklandı. Selikoff, meslektaşlarının, asbest işçilerinin ve hastalarının gözünde bir kahraman, asbest endüstrisinin gözünde ise toplumda asbest histerisi, fiber fobisi yayan bir şarlatandı. Asbest endüstrisi, Selikoff'a karşı bir medya kampanyası başlatmak üzere büyük bir halkla ilişkiler firması ile anlaştı. Doktorluk diplomasının sahte olduğu, Selikoff'un gerçek bir hekim olmadığı iddia edildi. Yahudiliği üzerinden çirkin saldırılar yapıldı. Asbest endüstrisi Selikoff'u "tehlikeli adam" tanımlamıştı. 1980 yılında, güçlü bir asbest şirketi, Selikoff'u çalışmasının sonuçlarını kamuoyu ile paylaşmasından sonra asbest ürünlerinin satışlarında düşme olduğunu öne sürerek, bu "safsataların" devam etmesi hâlinde kendisi hakkında şirketi zarara uğratmaktan dava açmakla tehdit etti. Asbest şirketleri, çok sayıda bilim insanını, doğrudan şirketlerine alarak ya da dışarıdan ödeme yaparak Selikoff'a karşı çalışmaları için işe aldı. Bu bilim insanları, bilim ortamında Selikoff'a karşı âdeta bir savaş başlattılar. Selikoff, zamanının önemli bir kısmını da meslektaşlarının suçlamalarını yanıtlamakla geçiriyordu. 21 Nisan 1989 tarihinde *Washington Times* gazetesi "Selikoff'un tıbbi ehliyeti yok" manşeti ile yayımlandı. Günde 18 saat çalışan Selikoff'u, endüstrinin kiraladığı bilim insanları da durduramadı. Çok sık televizyon programlarına çıkarak asbestin tehlikeleri konusunda halkı bilgilendiriyordu. Bu programlardan sonra bir kısım bilim insanları ve endüstri için çalışan profesyoneller, Selikoff'u, halkta korku ve panik yaratmakla suçlamışlardır. Selikoff, endüstri ile hiçbir zaman finansal bir ilişkiye girmemiştir. O dönemde pek çok bilim insanının asbest endüstrisi ile açık ya da gizli finansal ilişkileri bulunuyordu. Endüstri, ürünlerini savunmaları için önemli bilim adamlarına danışmanlık ücreti ödüyordu. 1973 yılında, Lyon'da bir bilimsel toplantıda, endüstri sponsorlu bir bilim adamı, açılış konferansında bu kadar değerli bir materyal için bazı ölümleri göze almanın gerekli ve kaçınılmaz olduğunu öne sürecek kadar ileri gitti. Selikoff toplantıyı terk etti. Daha sonra Çevre Koruma Ajansı tartışmalara son vermek üzere bir panel düzenledi. Bu panele endüstri ile finansal ilişkili çok sayıda bilim insanı katıldı ve panel, asbeste mesleksel olmayan maruziyetin büyük bir risk taşımadığı (!) sonucuna vardı. 1990 yılında bu ajansın önerisi ile binalardaki asbest temizleme işlemlerinden vazgeçildi. Selikoff, tüm bunlara karşı bilimsel bir dil kullanmayı, kaliteli ve tutarlı çalışmalar yaparak yanıt vermeyi sürdürdü. Araştırmaları çürütülemediği için endüstrinin tek seçeneği kalıyordu: Selikoff'un kendisine saldırmak...

Selikoff, asbest çalışmalarının uluslararası eşgüdümü için büyük çaba sarf etmiş, dünyanın pek çok yerinde bilim insanları ile temasa geçmiştir. 1987'de, Sovyetler Birliği Başkanı Mihail Gorbaçov'a bir mektup yazarak,

Rusya'da asbest kullanımının kontrol altına alınmasını istemiştir. İşçi sendikaları ile her zaman yakın çalışmış, pek çok eğitim faaliyeti ile sendika liderlerinin ve işçilerin asbest konusunda bilinçlenmesini ve kendilerini korumak üzere mücadele etmelerini sağlamıştır.

Bilim Yeterli Değildir

Selikoff, sık sık **"bilim yeterli değildir"** ("science is not sufficent") ifadesini kullanmıştır. Bu cümle, Selikoff'un, işçi sağlığının toplumsal olarak oluşturulduğunu, daha o yıllarda fark etmiş olduğunun en açık kanıtıdır. İşyerindeki tehlikeli maruziyetlerin, çok sonra hastalığa yol açtığını saptadıktan sonra "Biz hekimler işçileri korumakta çok geç kaldık, artık hastalık ve ölümlerle karşı karşıyayız," demiştir. Bilimin yetersiz kalması ile ilgili olarak "Bilim insanları başaramadılar zira ulaştıkları bilgileri, yaşama uygulamaktan ziyade bilim meselesi olarak ele aldılar. Sorunun, sadece bir kısmının bilimle ilgili olduğunu ama en az onun kadar politik ve toplumsal bir yanı olduğunu kavrayamadık," ifadesini kullanmıştır. Bu bağlamda; Selikoff, bilimsel üretimi kadar bu bilgilerin yaşamdaki karşılıklarını bulması için politik ve sosyal mücadele içine girmekten çekinmemiş ve bunun bedelini de ödemiş bir bilim insanıdır. Yaşamının tamamında, zamanının büyük bir kısmını tıp araştırmalarına adamış, ancak, her zaman işçi sınıfı ile yakın bağlar kurmuştur. Yoksulların, yaşlıların ve siyahların sorunlarına büyük ilgi göstermiştir.

Selikoff, asbest mücadelesinde çalışmalarını büyük ölçüde iş yeri güvenliği ve risklerin azaltılmasına odaklamıştı. Sonraki yıllarda, bu yaklaşımın yetersiz kaldığını ve asbestin tamamen yasaklanması için çalışmanın çok daha uygun olacağına inanmıştı. 1992 yılında, ölmeden önce büyük bir pişmanlık içinde olduğunu, ölüm yatağındaki son sözlerinden anlıyoruz: **"Beklemek yerine şu ölen insanların pek çoğunu kurtarabilirdim."**

Günümüzde de bilim insanlarına yönelik tacizler artarak devam etmektedir. Bir diğer dramatik örnek, Harvard Tıp Fakültesi'nden Prof. Dr. Herbert Needleman'a yönelik saldırıdır. Needleman, 70'lerde bilimsel çalışmaları ile benzine eklenen tetraetil kurşunun çocuklarda zeka düzeylerinde azalmaya yol açtığını gösterdi. Kurşun firmaları, iki bilim insanı ile anlaşarak Needleman'ın çalışmalarına karşı saldırılar düzenledi. Needleman'ın verileri çarpıttığı iddia edildi. Needleman, uzun tartışmalardan sonra verilerinin incelenmesine izin verdi. Üniversitenin açtığı soruşturmada savunması alındı, sonunda aklandı. Ancak, çalışmaları on yıl gecikti, bilim ortamında saygınlığı sarsıldı. Needleman, 1980'lerde bir başka çalışma ile orijinal çalışmanın erişkin dönemde de etkili olduğunu gösterdi. Bu çalışmadan sonra ABD'de çocuklarda kanda kabul edilebilir kurşun düzeyi düşürüldü.

ABD'de bağımsız bilim üretimini korumak için 11.000 bilim insanı tarafından kurulan "Union of Concerned Scientists" (Duyarlı Bilimciler

Birliği) bilim insanlarına yönelik tacize karşı çalışmalar yürütmektedir. Bu birliğin web sayfasında (www.ucsusa.org) her gün yeni bir taciz olayı yayınlanmaktadır...

Bugün de Türkiye'de bir bilim insanı, çalışmaları nedeniyle benzer biçimde taciz ediliyor; daha ötesi hava kirliliği ve bunun insan sağlığı üzerindeki etkileri konusunda kamuoyunu bilgilendirdiği için hapis cezasına çarptırılma tehdidi ile karşı karşıya kalıyor.

Onur Hamzaoğlu Olayı

Kocaeli ili, Türkiye'nin ikinci en büyük sanayi havzasıdır. Dilovası ise çevre ve sağlık problemlerini beraberinde getiren çok yoğun sanayi yatırımlarına sahip bir ilçe. Toplumsal sorumluluklarının farkında bir hekim olarak Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu, bu bölgedeki ölüm nedenlerini araştırdı. Prof. Hamzaoğlu, araştırmalarında Kocaeli bölgesinde uzun yıllardır karşılaşılan ciddi çevre ve insan sağlığı sorunlarına odaklanan bir bilim insanı ve Kocaeli Üniversitesi (KOÜ) Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı (ABD) başkanıdır. Geçtiğimiz on yılda, Hamzaoğlu ve arkadaşları bu bölgedeki çevre kirliliğinin halk sağlığına etkileri konusunda pek çok makale yayımladılar.[2-8]

Prof. Hamzaoğlu ve arkadaşları, Dilovası'nda 10 yıl ve daha uzun süre yaşayanlarda kanserden ölüm riskinin daha kısa süre yaşayanlara göre 4,4 kat fazla olduğunu ve bu durumun kişilerin tütün kullanma alışkanlığından ve yaşından bağımsız olduğunu ortaya koydu.[3] Kansere bağlı ölümler üzerine yapılan bu ilk çalışmanın ardından, Hamzaoğlu ve arkadaşları, sonuçları, bilim insanları ve yerel yetkililerle paylaştı. Bu süreçte konu büyük ilgi topladı. 2006 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) konunun araştırılması için bir komisyon kurdu. Prof. Hamzaoğlu, araştırma sonuçlarını ve kendi görüşlerini Komisyon'a aktardı. Komisyon'un TBMM'de Şubat 2007'de görüşülen raporunda; sanayi bölgesinin genişlemesinin önlenmesi, var olan fabrikalardaki eski teknolojilerin modernizasyonu ve halk sağlığını korumaya yönelik çözümlerin sağlanması gibi öneriler bulunmaktaydı. Bu rapor da kamuoyu ile paylaşıldı.[9]

Bu sırada, Sağlık Bakanlığı Kanserle Savaş Dairesi Başkanlığı, KOÜ Tıp Fakültesi Halk Sağlığı ABD'den Dilovası bölgesindeki ölüm nedenleri üzerine yeni bir araştırma yapmasını istedi. Yürütücülüğünü Prof. Hamzaoğlu ve arkadaşlarının Kocaeli İl Sağlık Müdürlüğü ile birlikte yaptığı araştırmada, 2000-2006 yılları arasında Dilovası'nda her 100 ölümden 30,4'ünün kanser nedeniyle olduğu sonucuna ulaşıldı.[7] Bu araştırmanın sonuçları da üniversite, yerel yönetim ve Sağlık Bakanlığı ile resmî olarak paylaşıldı.

Bütün bu sonuçlara rağmen, bölgede iyileştirici önlemler alınmadığı gibi, aksine sanayi kapasitesi artışı devam etti. Bu durum karşısında Prof. Hamzaoğlu yeni bir araştırma planladı. Hamzaoğlu'nun yürütücülüğünde

2009'da KOÜ Tıp Fakültesi Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları ile Tıbbi Genetik Anabilim Dallarından öğretim üyelerinin de katıldığı bir çalışma başlatıldı.[10] Bu çalışma, Kocaeli Üniversitesi tarafından finanse edildi. Bu proje kapsamında, çevre kirliliği ciddi boyutlara ulaşan Dilovası ile yine Kocaeli'nde bulunan, ancak endüstriyel faaliyetlerin hemen hiç görülmediği Kandıra ilçesinin hava kirliliği yönünden karşılaştırılması amaçlandı. Ayrıca, her iki bölgede yaşayan gönüllü, sağlıklı hamile kadınların gebelikleri süresince izlenmesi, annelerin doğumdan sonraki ilk süt (kolostrum) ve bebeklerin ilk kaka (mekonyum) örneklerinde ağır metallerin varlığı ve miktarının incelenmesi planlandı. Projenin son bölümünde ise, bebeklerin gelişimlerinin 18 ay izlenmesi ve çalışmanın 36 ay içinde tamamlanması öngörüldü.

Dilovası ve Kandıra ilçelerinde gerçekleştirilen bu araştırmada, annelerin ilk sütünde Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından tanımlanmış sınır değerlerin üzerinde ağır metal saptandı. Söz konusu kirliliğin etkisi fetüste başlıyordu: Laboratuvar analizleri; kurşun, cıva, kadmiyum, arsenik ve alüminyum gibi ağır metallerin yeni doğanların ilk kakasında bulunduğunu gösterdi. Bütün laboratuvar analizleri Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) laboratuvarlarında yapılmıştır.

Ekim 2010 tarihinde Kocaeli'ne, şehir merkezine çok yakın bir bölgeye ilin dördüncü demir çelik fabrikasının kurulacağı haberi yayıldı. Doğa ve bölge halkı üzerinde yeni fabrikanın yaratacağı olası olumsuz etkiler, endişelerin daha da artmasına yol açtı.

Konuyla ilgilenen bir gazeteci, Ocak 2011 tarihinde, bölgenin mevcut durumu ve kurulacak yeni fabrikanın insan sağlığına yönelik yaratacağı etkilerle ilgili Hamzaoğlu'yla bir röportaj yaptı. Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu, gazeteciyle, yürütmekte olduğu araştırma projesinin, o zamana kadar elde edilmiş ölçüm ve test sonuçlarına göre havada ağır metallerin bulunduğunu, anne sütü ile bebeklerin kakasında da bu ağır metallerin saptandığı bilgisini paylaştı.

Bu bilgiler, basında yer alır almaz hem il hem de bakanlık yöneticileri tarafından hızlı bir inkâr kampanyası başlatıldı. Bu kampanyada, önce böyle bir kirlilik yok dendi. Ardından henüz tamamlanmamış bir araştırmanın verileriyle toplumun yanlış bilgilendirildiği suçlaması yapıldı. Kocaeli Büyükşehir Belediye Başkanı, medyada Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu'nu "şarlatan"lıkla itham etti.

Kısa bir süre sonra Dilovası Belediye Başkanı ve Kocaeli Büyükşehir Belediye Başkanı, Kocaeli Cumhuriyet Savcılığı'na Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu'nun yargılanması istemiyle suç duyurusunda bulundu. Suç duyurusunda, Hamzaoğlu'nun "Kan ve dışkı örneklerinin yanı sıra, anne sütünde de çinko, demir, alüminyum, kurşun ve kadmiyum tespit edilmiştir; bu nedenle büyük bir tehlike söz konusudur" şeklindeki açıklamasına dayanılarak "halkı paniğe sürüklediği" iddia edildi.

Türkiye hukuk sistemine göre; potansiyel bir suç eğer bir üniversite üyesinin akademik faaliyeti ile ilgiliyse, savcılık davanın açılması için üniversiteden izin almak zorundadır. Savcılık, bu nedenle dosyayı KOÜ Rektörlüğü'ne göndererek Hamzaoğlu'nun aktivitelerinin bilimsel özerklik çerçevesinde olup olmadığını sordu. Kocaeli Üniversitesi, bu başvuru üzerine bir ceza soruşturması başlattı ve hâlen bu soruşturma devam etmektedir.

Üniversite, savcılığa izin verirse Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu, Türk Ceza Kanunu'nun 213. maddesi uyarınca 2-4 yıl arasında hapis cezası istemiyle yargılanacaktır.

Aynı günlerde, Yükseköğretim Kurulu (YÖK), Sağlık Bakanlığı Kanserle Savaş Dairesi Başkanlığı tarafından kendilerine gönderilen resmî bir yazıyı, değerlendirilmesi ve gereğinin yapılması için Kocaeli Üniversitesi Rektörlüğü'ne iletti. Üniversite, bunun ardından Hamzaoğlu ile ilgili bir de disiplin soruşturması başlattı. Bu çerçevede görüşünü almak üzere dosyayı Kocaeli Üniversitesi Etik Kurulu'na gönderdi.

Etik Kurul "*.... Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu'nun henüz tamamlanmamış çalışmanın/araştırmanın kısmi bulgularına dayanan bilgileri medya aracılığıyla toplumla paylaşmasının; konunun yerel ve küresel duyarlılık gerektiren bir konu olması nedeniyle etik açıdan gerekli özenin gösterilmediği sonucunu ortaya koyduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.*" sonucuna vardı.

10 Ekim 2011'de Etik Kurul'un kararı doğrultusunda disiplin soruşturması sonuçlandırıldı: Hamzaoğlu'nun suçlu olduğu ve kınama cezası alması yönünde öneri Rektörlüğe sunuldu. Rektör, cezayı kınamadan uyarıya indirdi ve kararı Hamzaoğlu'na tebliğ etti. Hamzaoğlu ise, avukatları aracılığı ile 17 Ekim'de karara itiraz etti. Yerel mahkeme, maalesef Hamzaoğlu'na verilen uyarı cezasını yerinde buldu! Bu karara, Hamzaoğlu, Bölge İdari Mahkemesi nezdinde itiraz etti. Süreç devam etmektedir.

Maalesef; Rektörün ve Etik Kurul'un aldığı bu kararlar, çok zalimane bir bilim çarpıtma stratejisidir. Sonuçlanmamış projenin medya üzerinden kamuoyu ile paylaşılması gibi son derece zayıf bir dayanakla, "bilimsel suistimal" gerekçesi kullanılarak, Prof. Hamzaoğlu'nun itibarı sarsılmaya çalışılıyor. Buna karşın; o, sadece basit bir soruya cevap verdi: Kocaeli'nde halk sağlığı açısından tehlikeli bir durum var mıdır? Verdiği cevap açık: Evet. Zaten Hamzaoğlu'nun daha önceki çalışmaları ve pek çok başka bilim insanının araştırmaları da bunu doğruluyordu.[11] Şimdi de Hamzaoğlu'nun devam eden çalışması, yeni sağlık tehlikelerini ortaya çıkarıyordu ve elinde kimi çevreleri çok rahatsız edici laboratuvar sonuçları vardı. Ötesi Prof. Hamzaoğlu, medyaya yaptığı açıklamadan 10 ay sonra Ekim 2011'de Trabzon'da gerçekleştirilen Ulusal Halk Sağlığı Kongresi'nde son çalışmasının sonuçlarını sunmuştur.[8]

Prof. Hamzaoğlu, istenmeyen bir araştırma yapmıştır. Yerel yönetim ve Sağlık Bakanlığı çalışmanın sonuçlarından memnun değildir. Bu kesimler,

Kocaeli'nde dördüncü demir çelik fabrikasının kurulmasını istiyorlardı; Hamzaoğlu'nun araştırmasını dayanak olarak alabilecek itirazları engellemek üzere üniversiteye baskı yaptılar. Sonuçta, şu ana kadar Rektör, otoritenin isteklerine uygun davranmış, üniversitesinin akademisyenini ve araştırmasını savunmamıştır.

Türk Tabipleri Birliği (TTB), Prof. Hamzaoğlu'nun dosyasını son derece değerli ve etik konusunda uzman, bağımsız bir gruba incelemesi için gönderdi. Aralarında Türkiye Felsefe Kurumu Başkanı ve UNESCO Felsefe ve İnsan Hakları Kürsüsü hamili Prof. Dr. İoanna Kuçuradi'nin de bulunduğu heyet raporunda, Prof. Hamzaoğlu'nun etik ihmalkârlık/özensizlik göstermediğini, aksine araştırmasının sonuçlarının dikkat çekici ve önemli bir amaca hizmet ettiğini belirtti.[12]

Tüm bu gelişmeler üzerine Türkiye'deki üniversitelerden birçok akademisyen, Prof. Hamzaoğlu'nun yaptığının, toplumsal sorumluluk gereği yapılması gereken olduğu konusunda hemfikir olduklarını açıkladı. Kendisini desteklemek için açılan internet sitesindeki[13] 12.000'den fazla imza, Hamzaoğlu'nun yalnız olmadığını göstermektedir. Destekleyenler "Dilovası halkı bizim canımızdır, Hamzaoğlu bizim onurumuzdur, biz anaların sütünü ve bebeklerin kakasını savunuyoruz," demektedirler.



28 Mayıs 2011, Dilovası Basın Açıklaması (Basın Açıklaması metni için; www.onurumuzusavunuyoruz.org)

Türkiye'de, kamuoyunun yapılanlara cevabı, gerektiği gibi olmuştur; Prof. Hamzaoğlu, bu yıl, aralarında TTB'nin en saygın ödülü olan Nusret Fişek Halk Sağlığı Ödülü de olmak üzere pek çok ödül almıştır.

Özetle, bir tarafta ekonomik ve politik çıkarlarını halk sağlının üzerinde tutanlar var; diğer tarafta ise bizler, Prof. Hamzaoğlu'nun yanında yer alan toplum sağlığını korumaya ve iyileştirmeye çalışan bilim insanları var.

İnanılması gerçekten güç olduğu için bir kez daha belirtmek istiyorum: Kocaeli ve Dilovası Belediye Başkanları ile Kocaeli Cumhuriyet Savcılığı,

bir halk sağlığı profesörünü, kendi bölge insanını hava kirliliği ve bu kirliliğin halk sağlığı üzerindeki ciddi sonuçları hakkında bilgilendirdiği için hapse göndermeyi istiyorlar.

Bilim camiasının, Türkiye'de gerçekleşen bu trajik örnek başta olmak üzere, bütün bilimsel taciz vakaları üzerine bilgilendirilmesi gerektiğini düşünüyorum.

Profesörler, öğretim üyeleri; tıbbi, sosyal, ekonomik veya teknolojik karmaşık sorunların çözümü için uğraşan kamusal kaynaklardır.

"Toplum yararı için bilim" ilkesine sadık bir üniversite; eşitsizlikleri inceleyerek, hastalıkların nedenlerini araştırarak, yeni teknoloji ve endüstrilerin etkilerini öngörerek toplum yararını kollayan öğretim üyeleri yetiştirir. Böyle bir üniversite, toplum için bir risk söz konusu olduğunda kendi görevini toplum çıkarı için *"ajan provokatörlük"* yapmak olarak tanımlayabilir.[14]

Kaynakça

1. McGarity, O. T., Wagner W., *Bending Science: How Special Interest Corrupt Public Health Research.* Harvard University Press, Cambridge, 2008, p. 157.
2. Erdoğan, M. S., Yavuz, C. I., Etiler, N., Çağlayan, C., Hamzaoğlu, O., "Kocaeli'nde Sanayi Kuruluşlarından Kaynaklanan Tehlikeler", *8. Uluslararası Halk Sağlığı Kongresi*, Diyarbakır, Eylül 2002, s. 425-432.
3. Erdoğan, M. S., Yavuz, C. I., Çağlayan, C., Etiler, N., Hamzaoğlu, O., "An Analysis of the Environmental Threats Posed By Industry in Kocaeli". *MEQ.* 2005; 16: 26-36.
4. Hamzaoğlu, O., Çağlayan, C., Yavuz, C. I., Sevin, E., "Blood Lead Levels in Candy Sellers Working Near An International Road in Kocaeli, Turkey". *Archives of Environmental & Occupational Health.* 2007; 62: 13-18.
5. Çağlayan, C., Hamzaoğlu, O., Yavuz C. I., Yüksel, S., "Traffic Accidents Resulting in Death and Injury on an International Road Passing through a City in Kocaeli, Turkey". *Archives of Environmental & Occupational Health.* 2010; 65: 59-64.
6. Hamzaoğlu, O., Etiler, N., Yavuz, C. I., Çağlayan, C., Erdoğan, M. S., "Endüstri Yoğun Bölgede Ölüm Nedenleri: Dilovası Örneği". *IX. Ulusal Halk Sağlığı Günleri*, Kızılcahamam, Ankara, 28 Eylül-01 Ekim 2005, s. 191.
7. Hamzaoğlu, O., Etiler, N., Yavuz, C. I., Çağlayan, C., "The Causes of Deaths in an Industry-densed Area: Example of Dilovası (Kocaeli)". *Turkish Journal of Medical Sciences.* 2011; 41: 369-375.
8. Hamzaoğlu, O., Erkoç, M., Turker, G., Savlı, H., "Bir Sanayi Kentinin Farklı İki İlçesinde Hava Kirliliği ile Kolostrum ve Mekonyumda Ağır Metal Düzeyleri: Ön Rapor Sonuçları". *14. Ulusal Halk Sağlığı Kongresi.* Trabzon, 4-7 Ekim 2011.
9. http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAKLAR/TBMM/d19/c073/tbmm19073046.pdf
10. "Kocaeli'nin Dilovası ve Kandıra İlçelerinde Yaşayan Gebelerden Doğan Bebeklerde Ağır Metal Maruziyeti İle Büyüme ve Gelişme Durumu", Proje no: 2099/003, Proje Yürütücüsü, Haziran 2009.
11. Türk Tabipleri Birliği Dilovası Raporu, Türk Tabipleri Birliği Yayınları, Ankara, Kasım 2011.
12. http://www.onurumuzusavunuyoruz.org/index.php?option=com_content&view=article&id=157&Itemid=196?lang=en;short:http://goo.gl/S1fv2.
13. http://www.onurumuzusavunuyoruz.org
14. Krimsky, S., *Science in The Private Interest: Has The Lure of Profits Corrupted Biomedical Research?* Rowman & Littlefield Publishers, Lanham, 2003, p. 178.

Hukuki Açıdan Onur Hamzaoğlu Olayı

Ziynet Özçelik

"Floransa'daki profesörlere teleskobumla Jüpiter'in uydularını göstermek istiyorum; ancak, ne onlara ne de teleskoba bakıyorlar. Bu insanlar, doğada incelenmesi, gözlenmesi, araştırılması gereken bir şeyler olduğunu düşünmüyorlar. Onlara göre bilim, metinleri karşılaştırıp tartışmaktan ibaret."

Galileo[1]

I. İndeks Olgu

Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu, Kocaeli Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı Başkanı'dır. *"Kocaeli'nin Dilovası ve Kandıra İlçelerinde Yaşayan Gebelerden Doğan Bebeklerde Ağır Metal Maruziyetiyle Büyüme ve Gelişme Durumu"* isimli bilimsel araştırma projesi hazırlamış, Kocaeli Üniversitesi Bilimsel Araştırmaları Komisyonuna sunmuştur. Komisyon 17.02.2009 gün ve 01 sayılı kararı ile projenin desteklenmesine karar vermiş ve sağlanacak ödeneği belirlemiştir.

Araştırma "ileriye dönük izlem araştırması"dır. Var olan durumun saptanmasını amaçlamaktadır. Neden sonuç ilişkisi kuran türden bir araştırma değildir. Araştırma üç aşamadan oluşmaktadır. Her bir aşaması, kendi içinde bilimsel sonuçlara ulaşacak şekilde kurgulandığı gibi, bütünsel olarak değerlendirilebilecek biçimde de kurgulanmıştır.

1 Kitabının üstü kapalı da olsa Güneş merkezli sistemin doğruluğunu savunuyor olması nedeniyle Kilise Galileo'yu Roma'ya çağırdı. Burada Engizisyon mahkemesi tarafından yargılanan Galileo "Kâfirlik" suçu nedeniyle 1633 yılında ömür boyu hapis cezasına çarptırıldı. Galileo'nun cezası, yaşı ve sağlık durumu nedeniyle ömür boyu ev hapsine çevrildi ve 9 yıl sonra, 1642'de evinde vefat etti. 1992 yılında, insanoğlunun Ay'a ayak basıp, Galileo tarafından çizilen kraterleri kendi gözüyle görmesinden 23 yıl, Voyager'in ilk defa Galileo'nun varlığını duyurduğu Jüpiter'in uydularının yanından geçmesinden 13 yıl ve Galileo'nun Engizisyon tarafından cezalandırılmasından 359 yıl sonra, Papa II. Jean Paul tarafından kaleme alınmış resmî bir özür ile Galieo'ya itibarı iade edildi.

İlk aşama, Kocaeli'nin Dilovası ve Kandıra ilçelerinde, havada toz ve tozda ağır metal ölçümlerinin yapılmasıdır. Bu ölçümler, TÜBİTAK laboratuvarları tarafından her ay yapılmış ve sonuçları Hamzaoğlu'na rapor olarak gönderilmiştir.

İkinci aşama, her iki ilçede toz toplama noktasının 500 metre çaplı alanı içinde ikamet eden, belli özelliklere sahip ve belli sayıdaki gebelerin doğuma kadar izlenmesi, doğumdan sonra ilk sütlerinden ve bebeklerinin ilk kakasından örnek alınarak TÜBİTAK laboratuvarına gönderilmesi ve laboratuvarda her bir örnek için gerçekleştirilen deney sonuçlarının rapor hâline getirilmesidir.

Dilovası ilçesinde izlenen gebelerin yüzde 79,5'i, Kandıra ilçesinde izlenen gebelerin yüzde 72,2'si, 2009 ve 2010 yılı içinde doğum yapmıştır. Araştırmanın ikinci aşamasında; her doğumdan sonra alınan numuneler laboratuvara gönderildiğinden, laboratuvar tarafından gerçekleştirilen deney sonucu analiz edilen numunelerdeki bulgular, büyük oranda 2010 sonuna kadar rapor edilerek Hamzaoğlu'na gönderilmiştir. Gebelerin izlemi, Nisan 2011'de son doğumlar ile bitmiştir. Araştırmanın katılımcıları 56 gebe, 49 bebek olmak üzere 105 kişidir.

İkinci aşamada; TÜBİTAK laboratuvarı tarafından analiz edilen annelerin ilk sütü ve bebeklerin ilk kaka numunelerinde, Dünya Sağlık Örgütü tarafından kabul edilen normal değerlerin çok üzerinde ağır metal olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmanın üçüncü ve son aşaması ise gönüllü bebeklerinin 1,5 yaşına kadar büyüme ve gelişme durumlarının izlenmesidir.

Hamzaoğlu'nun yürütücüsü olduğu bilimsel araştırma, Kocaeli ilinde sanayiden kaynaklanan kirliliğe yönelik bulguları içeren ilk araştırma değildir.[2]

2

- Bir Sanayi Bölgesinin Dönüşümü: 1990'lardan Günümüze Dilovası,
- Gebze-Dilovası Arasında Sanayi Faaliyetlerinin Gelişimi ve Çevreye Olan Etkileri, Gebze-Dilovası'nda Partikül Madde Kirliliği,
- Kirletici Kaynakların Dökümü Ve Partikül Madde Kanserojenik PAH Analizi,
- Endüstriyel Bölge Komşuluğunda Kıyısal Kırsal Alandaki Hava Kalitesi; Muallimköy'de Partikül Maddede Ve Topraktaki Ağır Metal Kirliliği,
- Sanayileşmiş Kıyısal Bölgedeki Ortam Havasında Uçucu Organik Bileşik Kirliliği: GYTE Muallimköy Yerleşkesi ve Dilovası Yerleşim Bölgesinde BTEX Ölçümleri,
- Kocaeli, Dilovası Bölgesi Ön Raporu (Türkiye'de Kanser Kontrolü Kitabı bölümü)
- T.C. Sağlık Bakanlığı Kanserle Savaş Dairesi Başkanlığı Ulusal Kanser Programı 2009-2015,
- Kocaeli-Dilovası'nda Çevre ve İnsan Sağlığı (Türkiye'de Kanser Kontrolü Kitabı bölümü),
- Bir Endüstri Şehrinde Yenidoğanların İlk Kakalarında Toksik Metal ve Eser Element Konsatrasyonları,
- Endüstri Yoğun Bölgede Ölüm Nedenleri: Dilovası Örneği (Kocaeli),
- Kocaeli İli Çevresinde Atmosferik Ağır Metal Çökeliminin Liken Ve Karayosunu Analizi Yöntemiyle Belirlenmesi,
- Kocaeli'nde Yerel Olarak Üretilen Yumurtalarda Dioksin Ve Furan (PCDD/F) Seviyelerinin Belirlenmesi,
- Çevre ve Bölgesel Kalkınmada Dilovası Örneği Çalıştayı ve Eylem Planı Raporu,
- Organize Sanayi Bölgelerinin Kentsel Gelişimdeki Yeri: Dilovası Örneği, TBMM Raporu (2006)

Dipnotta belirttiğimiz bilimsel çalışma ve raporların hemen hepsinde Kocaeli bölgesinde yaşanan endüstri ile ilgili kirliliğin bulguları ortaya konmuştur. 10 numaralı bilimsel çalışma, Hamzaoğlu'nun bazı bilim insanları ile birlikte yürütüp tamamladığı bir başka çalışmadır. Gerek Sağlık Bakanlığı gerek TBMM raporlarında, bu bölgede sanayiden kaynaklanan kirlilik sonucu çevre ve sağlık sorunlarına dikkat çekilmekte, çözümler önerilmektedir. Bu çözümlerden biri de Kocaeli ilinde mevcut sanayi tesislerinin kapasitesinin artırılmaması ve kirliliği artırma potansiyeli yüksek yeni sanayi tesislerinin kurulmasına izin verilmemesidir.

Bütün bu sürece rağmen, 2010 yılı sonunda ve 2011 yılı başında Kocaeli ilinde, mevcut kirliliği artırma potansiyeli yüksek yeni sanayi tesisi kurulmasına yönelik girişimler gündeme gelmiştir. Konuya ilişkin kamuoyunda yürüyen tartışmalar sırasında, bir yerel gazete muhabiri, kurulacağı belirtilen yeni sanayi tesislerinin ilde yaşanan çevre ve sağlık sorunlarına olası etkileri konusunda haber yapmak istemiştir. Haber için bu alanda çalışmaları olan öğretim üyesi olarak Hamzaoğlu'ndan bilgi istemiştir. Hamzaoğlu, kendi çalışmaları ile diğer çalışma sonuçlarından yola çıkarak görüşlerini ifade etmiş, ayrıca ağır metal kirliliğine ilişkin bulguların hâlen yürütücüsü olduğu bilimsel araştırmada yapılan laboratuvar analizleri sonuçlarında da görüldüğünü belirtmiştir.

Demokrat Kocaeli Gazetesi 06.01.2011 tarihli sayısında, Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu'nun verdiği bilgilere atıfla bir haber yayımlamıştır. Haberde; Kocaeli ilinin Kandıra ve Dilovası ilçelerinde karşılaştırmalı olarak yürütülen ve devam etmekte olan bir bilimsel çalışmada, bazı ağır metallere yönelik hava ölçümlerinin yapıldığı, bebeklerin ilk kakaları ile annelerin ilk sütlerinin analizlerinin yapıldığı, her iki ilçe arasında büyük farklılık olduğu, Dilovası bölgesinde alınan örneklerde; alüminyum, demir, çinko, kadmiyum, kurşun gibi ağır metallerin normalin üstünde saptandığı belirtilmiştir.

Kocaeli ili Büyükşehir Belediye Başkanı, ilki söz konusu haberin yayınlanmasından 14 gün sonra olmak üzere defalarca Hamzaoğlu'nu hedef alarak, basına yönelik görüşmelerinde ve katıldığı toplantılarda ***"...birileri çıkıp anne sütünde ve bebeklerin dışkılarında ağır metallere rastlandı diyor, ancak hiçbir dayanağı yok hiçbir belgesi yok... sadece adı profesör... Şarlatanlık yapıyor, bana göre şov yapıyor, bilim adamı şarlatanlık, şov yapmaz, ideolojik davranmaz."*** şeklindeki sözleri sarf etmiştir.

Sağlık Bakanlığı Kanser Kayıt Dairesi Başkanı ise aynı haber nedeniyle Hamzaoğlu'nu henüz yayımlanmamış bir çalışmanın kısmi sonuçlarını açıklayarak suç işlediği iddiası ile Yükseköğretim Kurulu'na (YÖK) şikâyet etmiştir. YÖK, bu şikâyeti Hamzaoğlu'nun görev yaptığı Kocaeli

Üniversitesi Rektörlüğü'ne iletmiştir. Üniversite Rektörü, bu şikâyet nedeniyle Hamzaoğlu hakkında soruşturma açmıştır. Soruşturma açılmasından sonra Rektörün talebi üzerine Üniversite Etik Kurulu toplanmış, "*henüz tamamlanmamış bir araştırmanın kısmi bulgularına dayanan bilgileri medya aracılığı ile toplumla paylaşmasının; konunun yerel ve küresel duyarlılık gösteren bir konu olması nedeniyle etik açıdan gerekli özenin gösterilmediği*" sonucuna varmıştır. Üniversite Rektörü ise "*henüz tamamlanmamış bir bilimsel çalışmanın kesin sonuçlarını elde etmeden, kısmi bulguları medya ile paylaştığı*" gerekçesi ile uyarı cezası vermiştir. Bu yazının yazıldığı sırada gerek Etik Kurul kararı gerek Rektör tarafından verilen uyarı cezasına karşı açılan davalar sürmektedir.

Kocaeli Büyükşehir Belediye Başkanı ve Dilovası Belediye Başkanı tarafından sözü edilen habere yansıyan açıklamaları ile halkta panik ve korku yarattığı gerekçesiyle Hamzaoğlu hakkında Cumhuriyet Başsavcılığı'na suç duyurusunda bulunulmuştur. Başsavcılık 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu uyarınca Üniversite Rektörlüğünden soruşturma izni talep etmiştir. Üniversite tarafından soruşturma izin talebi hakkında henüz bir karar verilmemiştir.

Hamzaoğlu, Kocaeli Büyükşehir Belediye Başkanının kendisini toplum nezdinde küçük düşürmeye, itibarsızlaştırmaya, onur ve saygınlığını zedelemeye yönelen ve sistematik hale gelen hakaretleri üzerine suç duyurusunda bulunmuştur. Suç duyurusu üzerine sanık hakkında basın yolu ile hakaret suçunu işlediği gerekçesi ile ceza davası açılmıştır. Bu ceza davası 15 Mart 2012 tarihinde sonuçlanmıştır. Mahkeme, verdiği kararda sanığın birden fazla kez basın yolu ile katılana yönelik sarf ettiği "şarlatan" sözü nedeniyle hakaret suçunu işlediğine hükmetmiştir. Ancak Mahkeme;

- Kocaeli Üniversitesi'nin verdiği uyarı cezası nedeniyle Hamzaoğlu'nun verilen görevi kötüye kullandığı sonucuna varmış, kamu görevlisine görevi nedeniyle hakarette uygulanan ceza artırımını sanığa uygulamamıştır.
- Hamzaoğlu'nun yaptığı bilimsel araştırmada Dilovası'nda yaşayan annelerin ilk sütü ve bebeklerin ilk kakasında, kabul edilen normal değerlerin çok üstünde ağır metal olduğuna ilişkin TÜBİTAK laboratuvarı raporlarına dayanan bilimsel bulguları, "kanıta dayalı olmayan, geçerliliği ve güvenilirliği sınanmamış sonuçlar"; bu bulguların Kocaeli halkına açıklanmasını "bilimsel saptırmacılık ve halkı yanıltma" olarak nitelendirip sanık açısından tahrik olarak kabul etmiş ve cezayı 1/3 oranında indirmiştir. Bu karar da taraflarca temyiz edilmiş ve temyiz incelemesi sürmektedir.

Mahkeme, tahrik indiriminin gerekçesinde Kocaeli Üniversitesi Rektörü tarafından Hamzaoğlu hakkında açılan disiplin soruşturmasını yürüten

soruşturmacının raporunda yer verdiği kişisel düşüncelerine dayanmıştır; *"Profesör Dr. Onur Hamzaoğlu'nun, bilimsel geçerlilik ve güvenilirliği sınanmamış sonuçları açıklayarak bilim ve toplumu yanılttığı, bilimsel özensizlik ve bilimsel saptırmaya neden olduğu kanaat ve sonucuna varılmıştır. Toplumun yanıltılması hem bilime olan güvenin hem de üniversitenin toplum içinde saygınlığının zedelenmesine ciddi ölçüde neden olmuştur, bir öğretim üyesi olarak bu statü ve konum gereği kendisine yönelik itibar ve güven duygusunu sarsacak nitelikteki davranışlara meydan vermiştir. Kendisinin davranışları üniversitemizin etik ve akademik ilkeleri ile bağdaşmamaktadır."*

Mahkemeler, iki durumda bilim insanları ile ilişki kurmaktadır. Bu temas ya Galileo'da olduğu gibi bilim insanlarının bilimsel çalışmalarını, bilimsel düşüncelerini "suç" sayan bir yargılama süreciyle ya da önlerine gelen yargılamada somut olguları değerlendirebilmek için bilgilerine başvuru nedeniyle olmaktadır. Birinci halde, bilim insanları "suçlu", "sanık", "kusurlu kişi" olarak; ikinci halde ise "bilirkişi" olarak mahkemelerle temas etmektedir. Hamzaoğlu olgusunda, hakaret davasının görüldüğü ilk derece mahkemesi tarafından her iki süreç, bilim alanındaki ve hukuk alanındaki ilkelere ters bir biçimde iç içe geçirilmiş olarak yürütülmüştür. Bu nedenle yazımızda; bilirkişilik, bilim, bilim özgürlüğü ve yargı ilişkisi üzerine bir tartışma yapılması planlanmıştır.

II. Mahkemeler Somut Olguların Değerlendirilmesinde Dürüst Bilimsel Bilgileri Nasıl (Kimden) Edinebilir?

Hâkim, kendi önüne gelen bir uyuşmazlığı çözerken bir hükme mantıken varmasını gerektiren bütün konuları bilmekle yükümlüdür. Mahkemelerin önlerine gelen somut olgular, kimi zaman hukuk bilgisi ya da normal yaşam bilgisi ve deneyimleri ile çözülemeyecek düzeyde uzmanlık bilgilerini gerektirir.

"Hâkimlerin teknik sahalarda uzman olmalarına imkân yoktur. Kaldı ki olsalar bile bundan faydalanmaları muhakeme için faydadan çok zarar getirir. Çünkü bu bilgiyi tartışma imkânı yoktur. Hâkimin teknik konudaki şahsi bilgisini kullanamaması prensibi, delillerin müşterekliği prensibine de uygundur. Bilirkişiden sadece hâkim değil, kolektif hükme katılan her süje yararlanmalıdır."[3]

"Belli bir bilim ve tekniğe ilişkin özel bilgiyi gerektiren her halde, hele herhangi bir muhakeme makamı ihtiyaç duyduğunda hâkim, o konuda bilgili dahi olsa bilirkişiye başvurmalıdır. Zira hâkimin özel teknik bilgisi ile delil

3 Kunter, Yenisey, Nuhoğlu, *Muhakeme Hukuku Dalı Olarak Ceza Muhakemesi Hukuku*, Beta, İstanbul, 18. Baskı, s.1397

muhtevasını öğrenmesi, delillerin müşterekliği ilkesine ters düştüğü için tecrübe kaidesini tayin etmesi ve uygulaması da tarafların mütalaa bildirmelerine ve hâkimin özel bilgilerini tartışmalarına imkân vermez."[4]

Yargıcın uzmanlaşılmış bilimsel bilgiye gereksinim olan olgularda kendi bilgisine değil, o alandaki gerekli niteliklere sahip bilirkişilerin bilgilerine dayanarak sorunu çözmesi, bütün dünyada kabul gören bir zorunluluktur.

Bilirkişilerin "uzmanlaşılmış bilgi alanı"ndan seçilmesi ve konu hakkında bir fikir oluşturmak için yeterliliği ortaya koyan eğitim ve tecrübeye sahip olmaları gerekmektedir. Bu kapsamda, bilirkişilerde aranılan nitelikler: bağımsızlık, alanında özel bilgi sahibi olmak, araştırıcı rolünü yerine getirebilecek kapasitede olmak, farklı fikirler arasında seçim yapabilecek ve öneride bulunabilecek yetenekte olmaktır[5].

Amerika Birleşik Devletleri'nde bilirkişi raporlarının; ayrıntılı, anlaşılır, görüşlerin dayanağını ve temellerini içermesi, görüşlerin oluşturulmasında göz önünde bulundurulan veri ve diğer bilgileri kapsaması, görüşleri desteklemek ya da özetlemek için kullanılacak tüm delilleri göstermesi gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca raporu düzenleyen bilirkişilerin raporlarında, son 10 yıl içindeki tüm yayınların listesi de dâhil olmak üzere bilirkişinin niteliklerine yer verilmesi de talep edilmektedir. Böylece yargıcın yanı sıra tarafların da bilirkişinin o alanda uzmanlık bilgisine sahip olup olmadığının denetimini yapabilmesi amaçlanmaktadır.

"Geleneksel İngiliz uygulamasında, bilirkişi görüşlerinin delil olarak kabul edilip edilemeyeceği yönünde şu kriterlerin konulduğu görülmektedir:

I. Uzmanlık Alanı Kuralı: Böyle bir uzmanlık alanının varlığının bilimsel çevreler tarafından kabul edilmiş olması.

II. Özel Bilgi Kuralı: Bilirkişi tarafından sunulan bilginin toplumun genelinin sahip olduğu bilginin dışında olması.

III. Üst Bilgi Kuralı: Bilirkişi tarafından sunulan bilginin toplumun genelinin sahip olduğu bilginin üstünde olması.

IV. Asgari Uygunluk Kuralı: Bilirkişi tarafından verilen bilgilerin dayanağının, uygun delillerle ispat edilmiş olması (varsayıma dayalı olmaması)"[6].

Amerika'da 1923 yılında Fyre vs. United States davasında verilen karardan sonra oluşan "Fyre Standardı"nda, bilirkişi görüşlerinin yargılamaya kabul edilebilmesi için, dayandırıldığı bilimsel temellerin dâhil olduğu

---

4 Kunter, Yenisey, Nuhoğlu, *Muhakeme Hukuku Dalı Olarak Ceza Muhakemesi Hukuku*, Beta, İstanbul, 18. Baskı, s.1400

5 Ertan Demirkapı, Anglo-Amerikan Hukukunda Bilirkişilik Kurumunda Yeni Eğilimler, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2003, Cilt 5, Sayı 2, s. 39-75, dipnot 72.

6 Ertan Demirkapı, Anglo-Amerikan Hukukunda Bilirkişilik Kurumunda Yeni Eğilimler, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2003, Cilt 5, Sayı 2, s. 39-75

bilim dalında kabul görmüş olmasına bağlanmaktadır. Bu standarda ilişkin bir diğer gelişme 1977 yılında gerçekleşmiştir. United States vs. Green davasında bilirkişiler tarafından ileri sürülen fikir ve çıkarımlarla, bunların dayandırıldıkları bilimsel temellerin uyum içinde olması gerektiği belirtilmiştir.

İngiltere'de bilirkişilerin mahkemeye sunulmalarında, hâkim tarafından yapılan bir ön sorgu, bilirkişinin incelenen uyuşmazlığın çözümü için yeterli bilgi ve tecrübeye sahip olup olmadığı konusunda karar vermeye yardımcı olmaktadır. Bu aşamada bilirkişi adayının eğitimi inceleme konusu yapılmaktadır. Hâkimin deliller konusunda takdir hakkının bir uzantısı olarak görülen bu durumda, hâkim takdir hakkını açıkça hatalı kullanmışsa, bu kararın bozulmasına sebep olabilecektir. Genel fikir bu olmakla birlikte, hâkimlerin bilirkişiler konusundaki bu takdir hakkının daha sıkı bir denetime tabi tutulması gerektiği de ileri sürülmektedir.[7]

Mantovanelli/Fransa davasında, bilirkişi raporunun hazırlanması sürecinde; tarafları dinlemeyen, davacıya tebliğ edilmeyen, dolayısıyla itiraz hakkı tanınmayan bilirkişi raporunu, kararında esas alan ve davacının ikinci bir bilirkişi raporu hazırlanması talebini reddeden mahkemenin izlediği yargılama süreci, AİHM tarafından Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 6. Maddesinde düzenlenen adil yargılanma hakkına aykırı bulunmuştur. Bu kararda, taraflara iddialarını delillerle kanıtlama fırsatı yanında, olayı aydınlatma bakımından bunları yorumlayabilme ve karşı tarafın iddialarını çürütebilme olanağı verilmesinin önemi vurgulanmıştır.[8]

Hamzaoğlu'na hakaret eden kişiye verilecek cezada, haksız fiil nedeniyle indirim yapılıp yapılamayacağına karar verilebilmesi için Hamzaoğlu'nun yürüttüğü bilimsel araştırmanın bazı bulgularını toplumla paylaşma davranışının, haksız fiil oluşturup oluşturmayacağı ön sorununun hâkim tarafından çözülmesi de uzmanlık bilgisini gerektirmektedir.

Mahkeme, Hamzaoğlu'nun yürütücüsü olduğu üç aşamalı ileriye dönük izlem araştırmasının birinci ve ikinci aşamasında, TÜBİTAK laboratuvarı tarafından yapılan bilimsel deneyler sonucu saptanan bulguları *"bilimsel geçerlilik ve güvenilirliği sınanmamış sonuçlar"* olarak kabul etmiştir. Hamzaoğlu'nun bu bilimsel deneylerin sonuçlarını açıklamakla; *"bilim ve toplumu yanılttığı"*, *"bilimsel özensizlik ve bilimsel saptırmaya neden olduğu kanaat ve sonucuna"* varmıştır. Bu sonuca varmadan önce, konuya ilişkin uzmanlaşmış bilimsel bilgiye sahip tarafsız kişilerin değerlendirmelerinden yararlanmamıştır.

---

7 Ertan Demirkapı, Anglo-Amerikan Hukukunda Bilirkişilik Kurumunda Yeni Eğilimler, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2003, Cilt 5, Sayı 2, s. 39-75

8 Mantovanelli/Fransa davası-18 Mart 1997 tarih ve 21497/93 sayılı karar.

Hamzaoğlu'nun Yerel Mahkeme tarafından haksız fiil olarak nitelendirilen davranışı, bilim etiği konusunda söz söyleme uzmanlığına sahip bağımsız kişi ve kuruluşlar tarafından bilim etiğine uygun bulunmuştur. Bilimsel metotlara ve gerekçelere dayalı olarak, neden sonuç ilişkisi kurularak hazırlanan bu raporlardan ilki Türkiye Biyoetik Derneği'ne aittir. Üyeleri biyoetik alanındaki uzmanlardan ve akademisyenlerden oluşan bu uzmanlık kuruluşu, Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu olgusundan hareketle "araştırma etiği ve akademik özgürlükler" üzerine görüşlerini bir raporla ortaya koymuştur.

İkincisi ise etik, meslek etikleri, etiğin bilgi kuramsal temelleri ve insan hakları konularında ulusal ve uluslararası düzeyde araştırma ve çalışmaları ile tanınan felsefeciler Prof. Betül Çotuksöken, Prof. Dr. İoanna Kuçuradi ve Prof. Dr. Harun Tepe tarafından hazırlanan rapordur.

Her iki raporda; Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu'nun verilerini açıkladığı bilimsel araştırmanın **"ileriye dönük izlem araştırması"** olduğu, bilim insanlarının ileriye dönük izlem araştırmalarında ürettikleri güvenilir olan verileri çalışma bitmeden açıklayabilecekleri, hatta somut olayda olduğu gibi bazı hallerde açıklama yapmanın bilim etiğinin zorunlu sonucu olduğunu örnekleri ile ortaya koymuştur. İleriye dönük izlem araştırmalarında ara dönem verilerini toplum ile paylaşma sorumluluğu; olumsuzlukların iyileştirilmesi yönünde uyarıda bulunmak ve gerekli bilgiyi kullanıma sunmak gerekliliğinden kaynaklanmaktadır.[9] [10]

Aslında bilim çevreleri dışında, medyada yer alan pek çok örnekten de bilim çevreleri için bir proje henüz bitmeden, ara sonuçlarının kamuoyuna ya da bilim camiasına duyurulmasının olağan bir davranış olduğunu çıkarabilmekteyiz.

Örneğin, 1990 yılında ABD'den 14, Japonya'dan 2, İngiltere, Fransa, Çin ve Almanya'dan birer kuruluşun (üniversite veya araştırma enstitüsü) oluşturduğu uluslararası işbirliği şeklinde başlayan *"İnsan Genomu Projesi"*ne ilişkin ara sonuçlar, 2001 yılında Bill Clinton tarafından kamuoyuna açıklanmış, proje ise 2003 yılında bitirilebilmiştir.

Tarihin en kapsamlı fizik deneyinin yapıldığı Avrupa Nükleer Araştırma Merkezi'ndeki (CERN) bilim insanları, çok yakın tarihlerde ülkemizdeki medyada da genişçe yer bulduğu üzere, atom altı parçacıkların ışıktan daha hızlı hareket ettiğini ölçtüklerine ilişkin deney sonuçlarını, üstelik birden fazla kez açıklamışlardır. Üç yıldır sürdürülmekte olan Opera Deneyi kapsamında, nötrinoların ışıktan daha hızlı olduğu yönündeki tartışmalar he-

9 Türkiye Biyoetik Derneği'nin Görüş Yazısı, Sayı: 2011/74, Tarih: 12.05.2011

10 Prof. Betül Çotuksöken, Prof. Dr. İoanna Kuçuradi ve Prof. Dr. Harun Tepe tarafından hazırlanan rapor.

nüz bilimsel bir yayına da dönüşmeden dünya kamuoyu önünde sürdürülen deney sonuçlarına dayanılarak tartışılmaktadır. Albert Einstein'ın Özel Görelilik Kuramı'nın yanlış olma olasılığını gündeme getiren ve bu nedenle de bu kuramın kullanıldığı pek çok işlemi ilgilendiren deney sonuçları, bitmemiş bir projenin ilk bulguları olarak kamuoyu ile paylaşılmış ve devam eden deney sonuçları hâlen paylaşılmaya devam etmektedir.

Somut olguda, Hâkim; sanık Belediye Başkanı ve katılan Hamzaoğlu hakkında hükmü kendi bilgisine, Kocaeli Üniversitesi Etik Kurulu Kararına, Kocaeli Üniversitesi Rektörünün "uyarı" disiplin cezası verilmesine ilişkin kararına ve disiplin soruşturmacısının raporunda yer alan düşüncelerine dayanarak oluşturmuştur.

III. Mahkemelerin Dürüst Bilimsel Bilgiden Yararlanmasında Güvenilirlik Sorunu:

Bilim ve hukukun kesişme alanlarındaki sorunların çözümü elbette her iki alanın da bilgisini gerektirmektedir. Hâkimden bilim alanının bilgisine sahip olması beklenmemektedir. Bu bilginin alanın "uzmanlarından" alınması gerekmektedir. Ancak yararlanılan "uzmanlık" bilgisinin güvenilir olması ve teknik bilgi sahibi olarak kabul ettiğimiz kişilerin tarafsızlığının sağlanması sorunlarının da çözümlenmesi gerekmektedir.[11]

Anayasa Mahkemesi yakın tarihli bir kararında "*bilirkişinin hukuki niteliği itibarıyla hâkimin yardımcısı ve danışmanı konumunda bulunduğunu, kendisine başvurulan özel veya teknik konuda* ***yetkin ve uzman olması, tarafsız bir konumda bulunması ve tarafsız bir tutum içinde görüş bildirmesi gerektiğini***" belirtmiştir. Bu tespitten yola çıkarak, bir komisyonun başkan dâhil yedi üyesinden dördünün doğrudan, üçünün de dolaylı olarak Maliye Bakanı tarafından seçilmesini, bilirkişilerin "tarafsız olma" nitelikleriyle bağdaşmayan bir durum olarak değerlendirmiştir. Aynı kararda devamla hukuk devletinin, Anayasanın açık hükümlerinden önce, hukukun bilinen ve tüm uygar ülkelerin benimseyip uyduğu ilkelere uygun olması gerektiğine ilişkin önceki kararlara göndermede bulunulmuştur. [12]

Ülkemizin hukuk sisteminin de içinde yer aldığı Kıta Avrupası sisteminde, bilirkişilerin tarafsızlığı ile yargıçların bağımsızlığı kavramları birbirine benzerdir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), ***Pescador Valero/ İspanya davasında***[13]; 1985 yılından beri üniversite idari personel müdürü

11 Ertan Demirkapı, Anglo-Amerikan Hukukunda Bilirkişilik Kurumunda Yeni Eğilimler, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2003, Cilt 5, Sayı 2, s. 39-75

12 Anayasa Mahkemesi Esas: 2008/80 Karar: 2011/81 Karar Günü: 18.5.2011 Resmî Gazete Tarihi: 15 Aralık 2011 Resmî Gazete Sayısı: 28143

13 Jale Kalay, 2007, AİHM Kararları Işığı Altında Etkili Ve Etkin Bir İdari Yargı Denetimiacikarsiv.ankara.edu.tr/browse/1843/2507.pdf

olan başvurucunun işine son verilmesi üzerine açtığı iptal davasında, idare mahkemesinin başkanı olarak görev yapan hâkim JBL'nin aynı üniversitede sözleşmeli profesör olarak ders verdiğini öğrenerek, çekilmesi yönünde yaptığı talebin, bu durumu biliyor olması nedeniyle daha erken yapması gerektiğinden bahisle reddedilmesi ve hâkim JBL'nin başkanlığında idare mahkemesinin işlemi hukuka uygun bularak reddetmesi ile sonuçlanan davada, hâkimin tarafsız olmadığından bahisle Sözleşmenin 6/1'nci maddesinin ihlal edildiği iddiasını incelemiştir. İspanyol hukukunda, hâkimin reddi ve çekilmesi sebeplerinin yer aldığını, bir hâkimin doğrudan veya dolaylı olarak davanın tarafları veya olay ile ilişkisi olması hâlinde çekilmesi gerekirken, bahse konu üniversite ile düzenli ve sıkı ilişkileri, (hükümete göre) yıllık sadece 7.200 Euro ekonomik geliri de bulunan hâkim JBL'nin objektif tarafsızlığının bulunmadığına ilişkin, başvurucu nazarında şüphelerin bulunmasının gayet doğal olduğundan bahisle mahkemenin tarafsızlığının bulunmadığına hükmetmiştir.[14]

İngiltere'de 1999 yılında gerçekleştirilen değişiklikler, esas olarak bilirkişinin mahkeme tarafından atanması, böylece bilirkişilerin, tarafların değil hâkimlerin veya jürilerin yardımcısı olarak görev yapmaları amaçlanmıştır.[15] İlkesel nitelikte bir İngiliz mahkemesi kararında, hâkim tarafından uzmanlık gerektiren teknik bilgileri dikkate alınacak bilirkişilerin görevlerini yerine getirirken uymaları gereken ilkeler sayılırken:

- bilgilerini mahkemeye bağımsız ve etkilenmemiş olarak sunmaları,
- mahkemeleri önyargısız ve objektif bilgilerle bilgilendirme zorunluluğu,
- görüşlerini gerçek vakıalara ve geçerli çıkarımlara dayandırması ilkeleri en başta yer almaktadır.

Anglo-Amerikan hukuk sistemlerinde; karar vericilerin, ispat vasıtası olarak sunulan bilirkişilerin ileri sürdüğü bilgileri denetleme konusunda yetersizlikleri, bazı eleştirilerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Amerika'da, mahkemelerin resen bilirkişi atama yetkilerini, tarafların silah eşitliğine sahip olmadığı ve kamu yararının bulunduğu, toplum sağlığı, azınlık haklarının korunması gibi davalarda uyguladığı belirtilmektedir.

Ülkemizde de Adli ve İdari Yargı kararlarında Mahkeme tarafından atanan bilirkişinin hâkimin danışmanı, yardımcısı olduğu kabul edilmektedir.[16] Ceza Muhakemesi Kanununa Göre İl Adli Yargı Adalet Komisyonlarınca Bilirkişi Listelerinin Düzenlenmesi Hakkında Yönetmeliğin, bilirkişilerin listeden çıkarılma sebeplerini düzenleyen 12. maddesinin (e) bendinde yer alan "Bilirkişilikle bağdaşmayan tutum ve davranışlarda bulunulması"

14 Jale Kalay, 2007, AİHM Kararları Işığı Altında Etkili Ve Etkin Bir İdari Yargı Denetimi- acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/1843/2507.pdf

15 Pescador/İspanya davası, 17.06.2003 tarihli ve 62435/00 sayılı kararı.

16 DANIŞTAY 10. DAİRE E. 2002/3573 K. 2005/367 T. 9.2.2005

hukuki güvenlik ilkesine aykırı bulunarak iptal edilmiştir.[17] İptal kararında bilirkişilerin bağımsız olması ilkesine aykırılık, dolaylı olarak değerlendirilmiştir.

Hamzaoğlu olgusunda, Hâkim, Üniversite Rektörlüğü'nün sanık ve şikâyetçi Büyükşehir Belediye Başkanı'nın desteği ile yürüttüğü çalışmaların, Üniversite Etik Kurulu üyelerinin kendilerinden yönlendirilmiş bir biçimde görüş isteyen Rektör ile olan yönetsel ilişkilerinin, kimi üyelerin yürüttükleri işlerde Büyükşehir Belediyesinden aldıkları mali desteğin, verdikleri görüş ve aldıkları kararlarda etkisi olabileceğini, dolayısıyla kararına esas aldığı değerlendirmelerin bu çıkar çatışmalarından etkilenebileceğini kesinlikle değerlendirmemiştir.

Hamzaoğlu olgusunda, mahkeme bağımsız bilirkişilerin bilgisine başvurmamıştır. Ayrıca Üniversite Etik Kurulu'nun karar sürecinin taraflılığı, mahkeme huzurunda kayıtlara da geçen gizlilik içinde karar verme ilkesini ihlal etmesinin, kararının objektifliğini ve tarafsızlığını ortadan kaldırdığını da görmezden gelmiştir.

IV. Mahkemelerin Neyin Bilimsel Olup Olmadığını Saptama Yetkisi Var mıdır?

Hamzaoğlu olgusunda, Hâkim bu alanda bir uzmanlık bilgisi ve tecrübesi olmaksızın neyin bilimsel olup olmadığını saptama yetkisini kendisinde görerek bu sonuca ulaşmıştır. Üstelik öyle bir sonuçtur ki bilim özgürlüğüne ilişkin temel norm ve kavramlar ile çelişmektedir.

1948 İtalyan, 1949 Federal Alman, 1961 ve 1982 Türk Anayasalarında bilim özgürlüğü insan onurunun ve değerinin özünde bulunan düşünme, arama ve ona uygun faaliyette bulunma eğiliminin sonucu olarak ortaya çıkan insana özgü en eski ve köklü bir özgürlük alanıdır. Tıpkı sanat özgürlüğünde olduğu gibi bilim özgürlüğünde de anayasal korumanın kapsamındaki yaşam alanının belirlenmesi noktasında, hukuk bakımından önemli bir sorun mevcuttur.

1982 Anayasası'nın 27. maddesinin 1. fıkrasında yer alan bilim kavramıyla birlikte; öğrenme, öğretme, açıklama, yayma ve araştırma kavramlarına yer verilmiş olması da bilim kavramının içinin doldurulması bakımından büyük bir fayda sağlamaz. Araştırma, öğretme ve yayma faaliyetlerinin "bilimsel" nitelikte olması zorunluluğundan hareket ederek, bilim özgürlüğünün konusu belirlenmeye çalışılırken **bu kez neyin "bilimsel" olduğu sorununa cevap bulunması zorunluluğu doğmaktadır.** Zira hangi faaliyetin bilimsel olduğu ya da bilimin ne olduğu belirlenmeden, anayasal korumanın uygulama alanı bulması mümkün olmayacaktır.

17 DANIŞTAY 8. DAİRE E. 2005/4978 K. 2008/1052 T. 4.3.2008

Ancak; hemen belirtelim ki, genel anlamdaki bilim ve bilimsellik kavramlarından farklı, anayasal bilim ya da anayasal bilimsellik kavramlarından söz edilemez. Aslında bilim kavramı, sanat kavramı gibi yapısı gereği belli bir tanıma sığdırılamayan ve yeni tanımlamalara açık bir kavramdır. Rudolf Smend, 1927 yılında, bilimsel araştırmanın niteliğinin belli bir şekle tabi kılınamayacağına ve bundan ötürü biçimsel olarak da tanımlanamayacağına dikkat çekmiştir. Anayasa tarafından, bilim özgürlüğü yoluyla tanınmış olan araştırmanın kendine özgülüğü, biçimsel olduğu kadar içerik bakımından da değerlendirmeye bağlı sınırlamaları kabul etmez. Bilim kavramı, bilimin insan ruhuna ve zekâsına özgü bir ürün ya da eylem olduğu şeklinde bir tanımla da sınırlandırılamaz; zira örneğin, sanat da aynı nitelikleri taşımaktadır. İnsan ruhuna ve zekâsına özgülük, bilimin ayırt edici vasfı olarak kullanılamaz.

Diğer taraftan bilimin tanımlanmasında genellikle kullanılan, "gerçeğe ulaşma amacı"nın kriter olarak benimsenmesi de kabul edilemez; zira bu durumda da açıklamaya muhtaç yeni bir kavram olan "gerçek" kavramını tanımlama zorunluluğu ortaya çıkar. Rapor, kitap, konferans ve ders gibi tezahür biçimlerinden bağımsız olarak ve yapılan çalışmanın amacına göre; bilimsel gerçeğin tespitine ve öğretilmesine yönelik her türlü ciddi çaba, anayasal bilim özgürlüğü kapsamındaki "araştırma ve öğretme" olarak değerlendirilmektedir. Alman Federal Anayasa Mahkemesi de Alman Anayasası madde 5, fıkra 3'de yer alan bilim özgürlüğünün kapsamını belirlerken, kriter olarak şekline ve içeriğine nazaran, gerçeğin ortaya çıkarılmasına yönelik ciddi ve planlı çabayı esas almıştır.

Bu özerklik anlayışı sayesinde, bilim kavramının açıklığının ve bilim özgürlüğünün etkinliğinin dışarıdan, özellikle devlet tarafından yapılacak belirleme ve sınırlamalarla ortadan kaldırılması da engellenebilir. Zira "bilimsellik" denetiminin hukuku, devleti ve yargıyı ilgilendiren bir yönü bulunmayıp, bu konuda "hâkim" olması gerekenler bilim dünyası, okurlar ve kamuoyudur. (Bülent Tanör, *İnsan Hakları*, YKY, İstanbul, s. 93) Ancak hemen belirtmek gerekir ki; bilim camiası ve orada hâkim olan görüş de neyin bilim olup olmadığı konusunda yanılabilir. Burada, bir eserin bilimsel nitelik taşıyıp taşımadığına ilişkin olarak bilim adamları arasında da görüş ayrılığı olabileceğini belirtmek gerekir. Ayrıca mahkemelerin "uzmanlık seviyesine ulaşmış otorite sahibi bilim adamı"nı belirlemede de kimi zaman bocaladığı görülmektedir.

Her halükârda bilim camiasının kararı, bir sürecin veya bulgunun bilimsel olup olmadığı konusunda önemli bir gösterge sayılır. Ancak bu konuda objektif kriterlerin geliştirilmesi de gereklidir. Bu kriterler de yine bilim camiasının geliştirdiği kriterler olmalıdır. Aksi takdirde bilim kavramı hak-

kında yine dışarıdan müdahalelere, özellikle devlet müdahalesine imkân tanınmış olur. Bilim kavramının açıklığı, hâkimin özerk bilim camiasında geliştirilen yeni kriterlere de kapalı olmamasını gerektirir. Bilimselliğin ölçümünde hâkimlerin ve bilirkişilerin elindeki terazi esas alınacak olsaydı; İlk Çağdan günümüze kadar "zındık damgası" yiyen çok sayıda bilim insanının eserleri çağımızın bilim hazinesinin değerli parçaları konumuna gelemezdi. (Bülent Tanör, *İnsan Hakları*, YKY, İstanbul, s. 94)

"Şayet; farklı araştırmacılar aynı yöntemler çerçevesinde aynı sonuçlara ulaşabiliyorlarsa, bunun objektif metotlarla elde edilen bilimsel bilgi olduğu ifade edilebilir. Araştırma ve inceleme konusunun belirlenmesinde bilim insanının bir tercihi söz konusu olabileceğinden, burada bir taraflılıktan bahsedilebilir. Ancak araştırmanın yürütülmesi ve elde edilen sonuçların ortaya konmasında taraf gir olunamaz."[18]

Hamzaoğlu, araştırma konusunu seçerken toplum sağlığından yana bir tercihte bulunmuştur. Ancak araştırmanın yürütülmesinde ve açıkladığı bulguların elde edilmesinde objektif bilimsel metotları kullanmıştır. Ulaştığı bilimsel bulguları, akademik özgürlük kapsamında, pek çok çalışma ve TBMM raporuna rağmen Kocaeli iline kirleticilik niteliği yüksek yeni demir çelik fabrikası kurulması kararı arifesinde, gelen sorular üzerine toplumu bilgilendirmek için paylaşmıştır. Akademik özgürlük; ifade özgürlüğünün yanı sıra öğretme, araştırmalarının sonuçlarını önceden izin almadan yayınlama ve konuyu diledikleri şekilde tartışma hakkına sahip olmayı da kapsar.

Akademisyenlerin düşünce ve ifade özgürlükleri, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 27 ve 130. maddelerinde de düzenlenmiştir. Bilim özgürlüğü ile düşünce özgürlüğü arasında esaslı bir iç içe geçmişlik vardır. Fakat bu iç içe geçmişliğe rağmen, şunu da kabul etmek gerekir ki; bilimsel eserlerin toplumsal işlevi, onun hukuki rejim ve yaptırım açısından, düşünce özgürlüğüne oranla daha mutlak bir özgürlük rejiminden yararlanmasını zorunlu kılar. Çünkü bilim, sadece öznesini, bir başka ifadeyle, bilim insanını aydınlatmakla kalmaz; aynı zamanda bütün ilgilenenlerine ve giderek tüm topluma ışık tutar. Bilim, her alanda sağlam ve derin bilgiler üretmek ve bunu yaymakla, insanları bilinçli bir biçimde davranmaya iter.

Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesinin 15. maddesi devletin bilimsel araştırmalara yönelik rolünün çerçevesini çizmektedir. Madde uyarınca; sözleşmeye taraf olan devletler tarafından alınacak önlemler, bilimin ve kültürün korunması, gelişmesi ve yayılması için gerekli önlemleri de içerecektir. Taraf devletler, bilimsel araştırma ve yaratıcı faaliyetler için zorunlu olan özgürlüğe saygı göstereceklerdir. Bütün bu yaklaşımlardan çıkarılabilecek sonuç, bilim özgürlüğünün an-

18 Esra Atalay, "Bilim Özgürlüğü", *İÜHFM*, C. LXVIII, s.1-2, s. 3-42, 2010

cak insan yaşamına yönelik olası tehditleri ortadan kaldırmak için sınırlandırılabileceğidir.[19]

1988'de, 29 Avrupa üniversitesinin rektörleri tarafından Bologna'da imzalanan "Magna Carta Universitatum"da bilim özgürlüğüne ilişkin belirlenen bazı ilkeler şöyle sıralanmıştır:

- Bilginin iletilmesi sürecinde yer alan akademik toplumun bütün üyeleri; derslerde, üniversite içinde ve dışındaki araştırmalarda araştırma sonuçlarını yayınlamak, tartışmak ve yorumlamakta özgürdür.
- Üniversite öğretim kadrosu ve yönetimi, üniversitenin her üyesinin kişisel bilimsel görüşünü ifade ve sanatsal dışa vurum hakkını korumakla yükümlüdür. Üniversite, hiçbir üyesinin kişisel görüşünü ya da bu görüşün kamuoyu önünde ifade edilmesini etkilemeye veya kontrol altına almaya teşebbüs etmez.

Akademik ve bilimsel özgürlükle ilgili Lima Bildirgesi olarak anılan Akademik Özgürlük ve Yüksek Öğretim Kurullarının Özerkliği Bildirgesinin 6. maddesinde, akademik çalışmalarında bilimsel özgürlüğün esas olduğu vurgulanmakta ve bilim insanlarının araştırmalarının sonuçlarını başkalarına özgürce iletme ve sansürsüz yayımlama hakkına sahip olduğu düzenlenmektedir.

Bilim, bilgi, bilimsel araştırma tüm insanlığa hizmet ettiği sürece değerlidir; belli odaklara hizmet eder ve o odakların güçlenmesini sağlar ise hedefinden uzaklaşır. Üniversitelerin tarihi boyunca çatışma konusu olan Üniversite'nin ayrıcalığı ve gücü her dönemde her türlü ideolojik şekillendirilmeye direncinden, yapı-bozucu olmasından ve özgür düşünce ortamında, eleştirel fikir üreterek koşulsuz direnç alanları yaratmasından kaynaklanmıştır.[20]

Yaşam ve sağlık hakkına yönelik tehditler konusunda toplumu bilgilendirmek bilim insanı olmanın getirdiği bir ödevdir. Yargının dürüst bilimi tanıma ve koruma konusundaki tutumu bu alanda yaşamsal sonuçlar doğuracak niteliktedir. Toplum yönünden ise bu yönde bilgilendirilmeyi ve gereken önlemlerin alınmasını devletten talep edebilmenin temel bir hak olduğu kuşkusuzdur. Hamzaoğlu'nun açıklaması ile korumaya çalıştığı değerler de yaşam ve onunla bütünleşik olan sağlık hakkı, sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı, bu haklar kapsamında Kocaeli ilinde yaşayan insanların doğrudan bilgilenme ve kendisiyle ilgili alınan kararlara katılma hakkıdır.

19 Nihat Bulut, *AÜEHFD*, C. IX, s 1-2, 2005

20 Oya Batum Menteşe, "Çok Uluslu Kapitalizm, 21. yy Üniversiteleri ve 'İnsani Bilimler'", *İz Atılım Üniversitesi Dergisi*, 2010 Sayı: 9, s. 21-24

V. Sonuç

Bilim özgürlüğüne ilişkin normlar ışığında "bilimsellik" denetimi esasen yargıyı ilgilendiren konu değildir. Yargı yalnızca önüne gelen uyuşmazlıklarda somut olguları değerlendirebilmek için bilimsel bilgiye gereksinim duyabilir. Bu halde;

Yargıç tarafından somut olguların değerlendirilmesinde kullanılan bilimsel bilgiyi verenlerin, alanla ilgili uzmanlık bilgisine ve tecrübesine sahip olmaları, Anayasa Mahkemesi kararında vurgulandığı üzere ***"yetkin ve uzman olmaları"***, ***"tarafsız bir konumda bulunmaları ve tarafsız bir tutum içinde görüş bildirmeleri"*** temel ilkeler olarak aranmalıdır.

Bilimsel bilginin çarpıtılmadığı, dürüst ve güvenilir olduğu başta objektif ve subjektif tarafsızlık koşullarının bulunup bulunmadığı üzerinden denetlenebilir. Yargılamada kullanılan bilimsel bilginin dürüstlüğü aynı zamanda hak arama özgürlüğü ile adil yargılanma hakkının gerçekleştirilmesi için de gereklidir.

Bilimsel bilgisine başvurulan bilirkişilerin yetkinliklerinin saptanmasında geçmişe dönük çalışmalarının istenmesi de katkı sağlayabilecektir.

Yargı organlarının yargılamadaki somut olguları değerlendirirken kullanacağı bilimsel bilgileri veren bilim insanlarının belirlenmesinde, meslek örgütlerine faaliyet alanlarının açılmasının yanı sıra, bağımsızlıklarına müdahale etmeden öz denetimlerinin sağlanmasında da meslek örgütlerinin denetimi önemsenmelidir.

Adaletin sağlanmasında, dürüst bilimin kullanılabilmesinin de öncülü adil yargılama koşullarının oluşturulmasıdır. Bunun için; yargıçların yargılama faaliyetinde, üstünün hukukunu değil de toplumdaki güçsüzlerin temel hak ve özgürlüklerini güvence altına alacak bir yargılama tutumuna gereksinim bulunmaktadır. Bu kapsamda, yargı tarafından verilen bütün kararların toplumsal denetime izin verecek bir biçimde, konu gruplarına göre gruplandırılarak alenileştirilmesi bir başlangıç olarak düşünülebilir.

Esasen, öğretim üyelerinin yetkililere veya belirli siyasi gruplara rahatsızlık verme pahasına; fikir, bilgi ve olguları iletme haklarının baskı altına alınmaması, işlerini kaybetme ve hapis cezası gibi bir yaptırım ile karşılaşmamaları gerektiği düşüncesini benimseyen bir yargı tutumu olsa idi Hamzaoğlu olgusu diye bir olgudan söz etmeyeceğimiz açıktır.

Bilimsel Yöntem Taraflılık İçerir: Neden Tarafım?



Onur Hamzaoğlu

Bilim insanının tarafsız olması gerektiği ve tarafsızlığı, ülkemizde olduğu kadar dünyada da yaygın kabul görmüş bir durumdur. Öyle ki akademisyenlerin tümünün bilim insanı kabul edilmesinin yanı sıra, bilim insanlarının kendi çalışma alanları dışında, toplumsal olaylarda da tarafsız oldukları kabul edilmekte ve tarafsız olmaları beklenmektedir. Özellikle toplumsal olaylarda tarafsızlığın içeriği genel olarak objektif olmak değil, her şeye, herkese 'eşit' mesafede olmak olarak kabul edilmektedir. Toplumlarda ve toplumların üyeleri arasında yaygın olan bu kanı doğru mudur? Yazının ilk bölümünde bu sorunun yanıtı "sorunun" neden(ler)i ile birlikte verilmeye çalışılacaktır. Sorunun yanıtı, bilim insanları tarafından kullanılması gereken, bilimsel yöntemin içeriği ile ilgili saptamalarla beraber ele alınacaktır. İkinci bölümde, yanılgı (bias) olarak da adlandırılan sistematik hata açıklanacak, üçüncü bölümde ise "Onur Hamzaoğlu Olayı" ile bilimsel yöntemin içerdiği taraflılık ilişkisi tartışılacaktır.

Yöntem (method), hem eylemsel hem de zihinsel bileşenleri bulunan dinamik bir süreçtir. Süreçte kullanılacak araçların saptanmasını ve organizasyonunu sağlamayı içerir. Bu nedenle, yöntem kavramı, teknik kavramını kapsar ve ona pratik bir anlam verir. Teknik (technique), belli bir sonucu elde etmek için kullanılan, yöntem yardımıyla seçilen ve organize edilen araç(lar)dır. Bu nedenle, kullanım amacı veri elde etmek olan, diğer bir ifadeyle, "veri" elde etme aracı olarak kullanılan araştırma tekniklerini (research techniques) "araştırma yöntemleri (research methodes)" olarak adlandırmak ve yöntemin kendisi olarak ifadelendirmek doğru değildir. Çünkü yöntem, veri elde etmek için kullanılan araçlara-tekniğe indirgenemez. Bununla birlikte, söz konusu araçların-tekniklerin yalnızca yöntemebilimsel yönteme (method-scientific method) ait olmadığı, örneğin, farklı bilim alanlarını inceleyen yöntembilimin (methodology) ve yine farklı bilim alanlarında bilginin kaynağını, özelliklerini, sınırlarını araştıran epistemolojinin de araçları olduğu unutulmamalıdır.

İnsanlık, var olduğu günden bu yana kendini, içinde yaşadığı evreni, doğayı ve toplumu bilmek, anlamak ve değiştirmek/dönüştürmek için pek çok düşünce biçimi geliştirmiştir. Felsefe, edebiyat, mitoloji ve metafizik bunlardan birkaçıdır. Bilimsel yöntem (method-scientific method), öncekilerinden farklı olarak tanımlama ve sınama bölümlerinden oluşan, sorgulayıcı-eleştirel bir düşünce biçimidir. Bu nedenle bilimsel yöntem, yalnızca süreçte kullanılan araçlar ve izlenen yol ile değil, ulaşılması hedeflenen sonucun (zihinsel ve/veya eylemsel bilginin) kendisiyle de doğrudan ilgili-ilişkilidir. Beraberinde nesnelerin, olguların, olayların yalnızca ne olduğunun değil, nerede ve nasıl bulunduklarının yanıtının da araştırılmasını sağlar. Bu nedenlerle de yöntem, tekniğe indirgenemez. Bilimsel yöntem, özünde herhangi bir farklılık taşımadan hem doğa bilimleri hem insan bilimleri hem de toplum bilimlerinde kullanılır. Görülen farklılıklar, bilim alanının kapsamındaki olguların ve araştırma konularının farklılığından kaynaklanmaktadır.

Bilimsel yöntemde süreç "sorun" oluşturan bir olgunun ya da olguların farkına varılmasıyla, ele alınmasıyla başlar. Dolayısıyla, daha bu aşamada nelerin "sorun" olarak görüldüğü ve ele alındığı bilimsel yöntemi kullanacak kişinin hem öznelliği (duyguları, duyumları, algıları, düşünceleri, yargıları vb. doğrultusunda ele alışlarıyla) hem de nesnelliği ile (nesneyi, olguyu ya da görüngüyü bilinçten, yargılardan, kişisel ölçütlerden bağımsız olarak ele alışlarıyla) ilişkilidir.

Bu aşamayı, farkına varılan, ele alınan "sorun"u kavrama ve sistematize etme çabası izler. İkinci aşama olarak tanımlayabileceğimiz bu kesitte sorun, öncelikle soyut olarak incelenir. Bunun hemen ardından, bazen de eş zamanlı olarak incelenen sorun/olgu bağlantılı bulunduğu öteki olgularla/sorunlarla ilişkileriyle birlikte, gelişme ve değişme sürecini de kapsayacak biçimde incelenir. Çünkü, yalnızca sorunun soyut olarak incelenmesi aşamasında kalınırsa; "söz konusu sorun öteki sorunlarla ya da olgularla hiçbir etkileşimi yok" ve "değişmez" kabul edilmiş, dolayısıyla doğrudan doğruya metafiziğe mahkûm olunmuş demektir.

"Sorun"un bilinen ilişkileri içerisinde gelişme ve değişim sürecini de kapsayacak biçimde incelenmesi gerekliliğinin temel nedeni, var olan her şeyin birbiriyle ilişkide olduğunu, birbiri üzerine etkide bulunduğunu bilmemiz ve bunu görünür kılma hedefimizdir. Çünkü, var olan her şey bir durumdan başka bir duruma doğru sürekli değişmektedir. "Sorun"un ilişkileri içinde, gelişme ve değişme sürecinin de incelenmesi bize bir bütünselliği, değişmeyi, çelişkileri, nicel değişimlerin nitel değişmelere dönüşmesini gösterir. "Sorun" ancak bu bağlamıyla görülür ve tartışılırsa, kavranabilir ve sistematize edilebilir. Aksi takdirde sorunun salt soyut düzeyinde kalınır ve böylelikle gerçeklikle bağlantısı anlaşılamaz olur. Bütün bunları

yaparken unutulmaması gereken önemli bir başlık, bu değişikliklerin ve ilişkilerin zorunluluk ile özdeşleştirilemeyeceğidir. Değişiklikler ve ilişkiler, rastlantısallığı da içermektedir. Yukarıda sıralananlara bilimsel yöntemin bu özelliğini de (rastlantısallığı içinde barındırdığını) eklemek gerekir. Böylelikle anlamak/çözülmek istenen sorunun kavranması ve sistematize edilmesi aşamasında gereksinim duyulan maddeci diyalektiğin bazı temel ilkelerinden yararlanmış oluruz.

Bilimsel yöntemin, sorunun saptanmasından ve kavranması ile sistematize edilmesinden sonraki (üçüncü) aşamasını hipotez (varsayım) oluşturma olarak tanımlayabiliriz. Bilim insanı seçtiği, ele aldığı "sorunu/olguyu" incelemek için üç alt başlıktan oluşan ikinci aşamanın ardından, o aşamada sağladığı bilgi birikiminin de katkısıyla varsayım(lar) üretme aşamasına ulaşır. Bu aşamanın da dâhil olduğu incelemeleri bilimsel yöntemin TANIMLAMA bölümü olarak adlandırabiliriz. Bu bölüm, devamındaki (sınama bölümü) bölümden nitelik ve nicelik yönünden temel farklılıklara sahiptir. Bunun öncelikli belirleyicisi, tanımlama bölümünün bütün aşamalarında var olan öznellik öğesinin (nesnel dayanaklar, nesnel kaynaklar yerine kişinin duyguları, duyumları, algıları, düşünceleri, yargıları vb. den üretilme) varlığıdır.

Bundan sonraki adım, varsayımların-hipotezlerin nasıl test edileceğine karar verme aşamasıdır. Bunun için de kullanılacak araştırma tekniğinin belirlenmesi gerekir. Kullanılacak araştırma tekniği ya da tekniklerine karar vermek, bilimsel yöntemin dördüncü aşamasını oluşturur. Bu aşamada, araştırma tekniğinin, gözlemsel araştırma teknikleri arasından mı yoksa deneysel araştırma teknikleri arasından mı seçileceğine karar verilir. Bu seçimde/belirlemede yol gösteren, daha doğrusu belirleyici olan öğe, doğal olarak; saptanmış ve sistematize edilmiş olan sorun(lar) üzerinden kurulan hipotezlerdir.

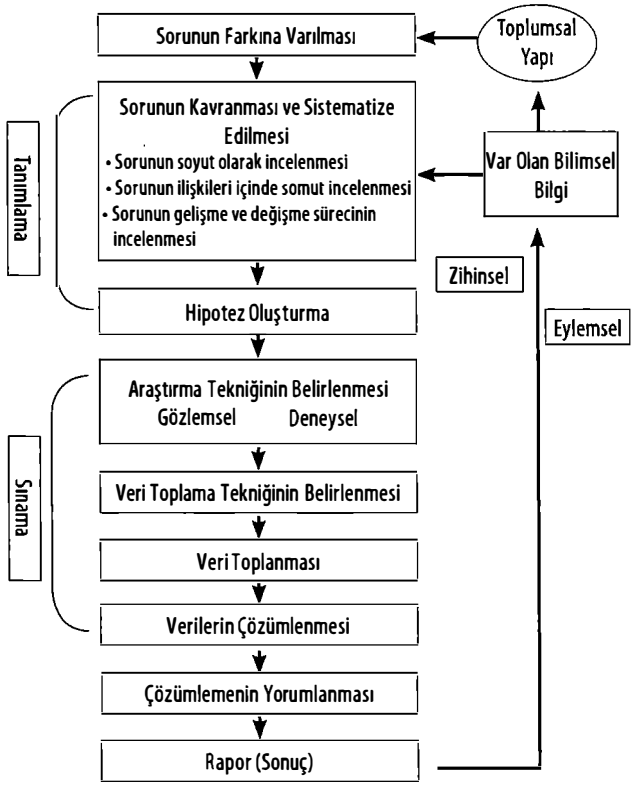
Beşinci aşama, veri toplama tekniğinin belirlenmesidir. Söz konusu tercihin öncelikli belirleyicisi, önceki aşamada seçilmiş olan araştırma tekniğidir. Bu aşamada, araştırma tekniğine uygun veri toplama teknik(ler)i seçilir.

Bilimsel yöntemin altıncı aşaması veri toplanması, yedinci aşaması toplanan verilerin çözümlenmesi (analizi) aşamalarıdır. Bunların da içinde bulunduğu son dört aşamayı bilimsel yöntemin SINAMA bölümü olarak adlandırabiliriz. Bu bölümün öncekinden temel farklılığı, özünde nesnelliğe (bilim insanının bilincine değil, bilim insanının dışında olup biten şeylere, olaylara) dayanmasıdır.

Bundan sonraki aşama, çözümleme sonuçlarının yorumlandığı ve doğası gereği öznellik içeren sekizinci aşamadır. Onu takip eden dokuzuncu aşama rapor yazmadır. Dokuzuncu aşama, ilk bakışta sonuncu aşama olarak görünse de özünde o da bilimsel yöntemin ara aşamalarından birisidir.

Çünkü, bilimsel yöntem, aşamaları birbirine bağlı ve birbirinden koparılamayacak bir süreçtir.

Buraya kadar paylaşılanları bir şekil üzerinde gösterebiliriz.



Şekil: *Bir süreç olarak bilimsel yöntemin aşamaları*

Sürecin bundan sonraki aşamaları, çoğu zaman bilim insanının doğrudan izlemediği kısmıdır. Elde edilen, üretilen bilimsel bilgi iki formda olabilir. Bunlar; zihinsel ya/ya da eylemsel bilgidir ve öncelikle hazırlanan rapor aracılığıyla, o zamana kadar elde edilmiş, var olan bilgilerin içine katılır. Buradaki bilgiler bundan sonraki süreçlerde, sorunu kavramak ve sistematize etmek aşamasına yeni katkılar sunabilir. Bununla birlikte, elde edilen bilgi doğrudan ya da dolaylı olarak bilim insanının içinde yaşadığı topluma ve giderek insanlığa mal edilir. Bu noktada "sorun", önceki durumuna göre ya değişmiş ya ortadan kalkmış olabilir ya da herhangi bir değişime uğramadan bir süre daha varlığını devam ettirebilir.

Bilim, insanın doğayı, kendini ve içinde yaşadığı toplumu bilme (tanıma, kavrama) ve doğayı gereksinimlerine göre değiştirme gerekliliğinden doğmuştur. Bu sürecin ne başlangıcını ne de sonunu tarihlendirmek olumsal değildir. Sınıflı toplumlara kadar hem doğa hem de bilim insanların ortak

malıydı. Çünkü emeğin insan ürünü olarak ilk ortaya çıktığı dönemlerde insan, emeği ile doğayı insanın kolektif mülkü yaptı. Bu dönemde mülkiyet, doğayı insanlaştırmanın aracı oldu. Ancak, mülkiyetin özel mülkiyete dönüşmesi ve zaman içinde de tek mülkiyet biçimi hâlini almasıyla insan-mülkiyet ilişkisi tamamen tersine döndü. Çünkü özel mülkiyet, mülkü kadar bilinç ve yetenek oluşturabilen insanı koşulladı.

Özel mülkiyete sahip olanlarla olmayanlar arasında, özünde bir karşıtlık açığa çıktı. Bu nedenle, sınıflı toplumlarla birlikte bilim, egemen sınıfların egemenlik alanı hâline gelirken, yalnızca onların gereksinimlerinin karşılanması için kullanıldı ve geliştirildi. "Bağımlı" sınıflar bilimin verileriyle yaratılan zenginliklerden yararlanamaz oldular. Hatta bu durum, sınıf mücadeleleri tarihinde de görüldüğü gibi, sıklıkla kendilerine karşı kullanıldı.

İnsanlık tarihinde hem zihinsel hem de eylemsel bilimsel bilginin en yoğun olarak üretildiği ve buna bağlı olarak hızlı teknolojik gelişmelerin yaşandığı birinci dönem, ilk sınıflı toplum biçimi olarak da bilinen köleci toplum biçimi evresidir. Köleci toplumlarda hemen her şeyi üretenler köleler olmasına karşın, bilimsel bilgiyi üretenler köleler değil, onların sahipleridir. Köle emeğine el koyan bu egemen sınıfın, yaşayabilmek için gereken zorunlu öğelere (besin vb.) sahip olabilmeleri için çalışmak zorunda olmamaları, dolayısıyla boş (serbest) zaman sahibi olmaları söz konusu durumu yaratan başat koşuldur. Bu aşamada toplumun sınıflara bölünmesiyle birlikte, bilgi üretimi de doğal olarak sınıfsal bir temele oturmaya başlamıştır.

Bütün toplumlarda, toplumsal yapının temel belirleyeni, üretim ve mülkiyet ilişkileridir ki bunlar altyapı kurumu olarak tanımlanır. Altyapının üstyapı kurumlarını belirlediğini, üstyapı kurumlarının da (sağlık ve eğitim başta olmak üzere) altyapıyı etkilediğini gösteren birçok çalışma söz konusudur. Altyapı ve üstyapı kurumlarının tümünü birden toplumsal yapı olarak tanımlayabiliriz. Bu özellikler kapsamında, sınıflı toplumsal yapılarda ortaya çıkan/var olan sorunlar, özü bakımından sınıfsız toplumsal yapılardan farklılık gösterir. Bu kısa saptamadan sonra bilim insanının taraflılığına dönebiliriz.

Konuya bilimsel yöntemin yukarıdaki tanımı ve süreç olarak her bir aşamasıyla ilgili yapılan saptamalar ışığında bakıldığında, bilimsel yöntemin kullanımında pür "tarafsızlık"tan söz etmenin olanağının bulunmadığı söylenebilir. Çünkü, bilim insanları da içinde bulunduğu toplumsal yapının belirleyiciliğinde; farkında olsa da olmasa da sınıfsal bir aidiyete ve onun temel belirleyiciliğindeki bilgiye ve birikime sahiptir. Bu durum, bilim insanının sorunun farkına varması ("hangi sorunun") ile kavraması ve sistematize etmesiyle ("nedenleri" nedir vb. noktaların ortaya konmasıyla), varsayımlarını oluşturması aşamalarındaki tutum ve davranışlarının/seçimlerinin öncelikli belirleyicisidir. Bu nedenle, bilimsel yöntemin

tanımlama bölümünde tarafsızlık mümkün değildir. Çünkü, "sorun ne?" ve "sorunun kaynağı ne?" sorularının yanıtı toplumsal yapının içerisindedir ve sınıflı toplum çeşitli "taraflar"dan oluşur.

Örneğin, kapitalist toplumsal yapı içerisinde bir fabrikadaki öncelikli sorun; patron için kârın daha da artırılması iken; işçiler için ücretlerinin artırılması, çalışma koşullarının sağlığı bozmayacak biçimde düzenlenmesi ve çalışma sürelerinin kısaltılması olduğunu söyleyebiliriz. Bilimsel yöntemi, patronun amaçları için kullandığınızda hem tanımlanan "sorun" hem "varsayım"lar kısaca tanımlama bölümü, işçilerin amaçları için kullandığınızda hem tanımlanan "sorun" hem "varsayım"lar dolayısıyla tanımlama bölümü birbirinden tamamen farklı olacaktır. Genellersek; bilimsel yöntem, ilkinde sömürü oranının artırılması, ikincisinde ise sömürü oranının azaltılması amacıyla kullanılacaktır.

Yine kapitalist toplumsal yapı içerisinde olmak üzere, bir başka örnek olarak "sorun"u 'fabrikada üretimi artırmak' olarak ele alabiliriz. Bu durumda da patron tercihini; işçilerin çalışma sürelerini ve/veya çalışma yoğunluğunu artırmak vb. sömürü oranını doğrudan ya/ya da dolaylı olarak artırma yönündeki girişimlerin uygulanması biçiminde kullanacakken; işçiler teknolojinin yenilenmesi, işçi sayısının artırılması vb. patron için maliyet yaratacak uygulamaları tercih edeceklerdir. Bu "sorun"un çözümü, iki sınıfın çıkar çatışmasından kaynaklanan biçimde ortak değil, karşıttır. Bu "sorun"un incelenmesi ya da çözümünde "sorun"un ele alınışını, hipotezlerin oluşturulmasını, özetle; tanımlama bölümünün içeriğini belirleyecek olan, bilimsel yöntemin kimden yana kullanıldığıdır. Doğal olarak, patrondan yana olan ile işçilerden yana olan arasında büyük farklılık, karşıtlık olacaktır. Bununla birlikte, tanımlama bölümünün ardından gelen sınama bölümünde, tanımlama bölümü kimden yana kurgulanmış olursa olsun, farklılık göstermeyecek bir sürecin kullanılması gerekir.

Bilimsel yöntemin tanımlama bölümündeki taraflılık, sınıflı toplumlarda, günümüzde ise kapitalist toplumsal yapıda toplumun homojen olmamasından, bu nedenle toplumun üyelerinin çıkarlarının da ortak olamayacağından kaynaklanmaktadır. Toplumun sınıflı yapısı, sınıflar arasındaki çıkar çatışmasını koşullar. Sınıflı toplumlardaki söz konusu nesnel durum, bilimsel yöntemi kullananların tanımlama bölümündeki saptamalarını da doğrudan belirler.

İşte bu anlamda; bilimsel yöntemde tarafsızlık, bilim insanının tarafsızlığı, bilimsel yöntemin tanımlama bölümü için değil, sınama bölümü için ele alınmalıdır. Aksi takdirde, bilimsel yöntem tümüyle tarafsızlık içerir şiarı bir toplumsal yapıdaki belirleyici tarafın ve içinde bulunduğumuz toplumsal yapıda ise burjuvazinin (patronun/sermaye sınıfının) tarafı olmak anlamına gelecektir. Bu nedenlerle, genelde sınıflı, özelde de kapitalist toplumsal yapı içerisinde tarafsızlık söylemi örtülü, ama doğrudan

taraflılıktır. Eğer tanımlama ve sınama bölümleri ayrımı yapılmıyor ve tarafsızlık sınama bölümüyle sınırlandırılmıyorsa, bilinçli ya da bilinçsiz olarak, sınıflı toplumlardaki egemen sınıftan yana taraf olunuyor demektir. Özetle; bilimsel yöntemin, sorunun farkına varılması ile sorunun kavranması ve sistematize edilmesi ile hipotez(ler)in oluşturulması aşamalarında ya da tümünü birden kapsayan adıyla TANIMLAMA bölümünde tarafsızlık ya da sınıflar üstülük söz konusu değildir, olamaz.

Sistematik Hata ve Yanılgı

Yukarıda paylaştığımız taraflılık anlayışı, bilimsel yöntemin sınama bölümündeki hata, yanılgı, çarpıtma ile aynı şey değildir. Sınama bölümünde tarafsızlık sağlanamazsa elde edilen sonuçlar bilimsel bilgi niteliğinde olamaz. Bilim insanının, bilimsel yöntemin tanımlama bölümündeki taraflılığı ile sınama bölümündeki taraflılığı birbirinden farklıdır. Sınama bölümündeki taraflılık, niteliği ve sonuçları nedeniyle sistematik hata, çarpıtma, yanılgı (systematic error, bias) olarak adlandırılır. Bu nedenle, tanımlama bölümündekiyle karıştırılmamalıdır. Bilim insanı tarafından sınama bölümü ile çözümlemelerin yorumlanması ve rapor edilmesi aşamalarında bilerek ya da bilmeyerek yapılan hatalar nedeniyle elde edilen değer ile gerçek değer arasındaki herhangi bir farklılığa, diğer bir ifadeyle; sonuçların "gerçek" durumu yansıtmamasına sistematik hata, yanılgı, çarpıtma (bias) denir. Kavram, makalenin bundan sonraki bölümlerinde yanılgı olarak kullanılacaktır.

Yanılgı, sorgulanan ilişkinin yanlış ya da geçersiz ölçümü ile sonuçlanan sistematik bir hata olarak tanımlanabilir. Bununla birlikte, "önyargı", "tercih ya da eğilim" nedeniyle ortaya çıkan bir durum değildir. Ortaya çıkış nedenlerine göre adlandırılan birkaç tipi vardır. Çalışma kapsamına alınacak kişilerin/katılımcıların belirlenmesinde ve bunların gruplara ayrılmasında yanılgı olabilir (seçime bağlı yanılgı, *"selection bias"*). Sağlık alanındaki araştırmalarda katılımcıların hastaneye başvuranlar arasından seçilmiş olmasının yaratabileceği yanlılık buna bir örnektir ve Berkson Yanılgısı olarak adlandırılmaktadır. Veri toplama aşamasında, uygun ölçümler yapılamadığı durumlarda da yanılgı (ölçüme/bilgi toplamaya bağlı yanılgı, *"measurement bias/information bias"*) gerçekleştirilmiş olur. Ayrıca katılımcıların bilgi vermemesi ya da yanlış/eksik bilgi vermesi durumunda da yanılgı (yanıt vermeye bağlı yanılgı, *"response bias"*) gerçekleşir.

Sınama bölümündeki yanılgı, sistematik olarak hata yapılmasına neden olur ve olmayan ilişkileri var, olan ilişkileri yok gösterebilir ya da olan ilişkinin boyutunun gerçekliğinden farklı tanımlanmasına neden olabilir. Bu tür yanılgılar nedeniyle ortaya hatalı sonuçlar çıkar. Bu hataları önlemek mümkündür ve önlenmesi gerekir. Bunun için bilimsel yöntemin sınama bölümünün planlanması aşaması önemli fırsatlar sunar.

Bilim İnsanının Toplumsal Sorumluluktan Akademik Özgürlükten Yana Taraflılığı

İnsanlık tarihinde, özel mülkiyetin ortaya çıkışı ve zamanla tek mülkiyet hâlini almasıyla birlikte, özel mülkiyete sahip olanlarla olmayanlar arasında, özünde bir karşıtlık açığa çıktığını, özel mülkiyet sahipliğinin toplumda egemen üretim araçlarının mülkiyetinin sahipliğini de beraberinde getirdiğini ve üretim araçlarının mülkiyetinin sahipliği durumuna göre toplumsal sınıfların ortaya çıktığını yukarıda paylaşmıştık. Söz konusu sınıfsal konumlanış, üstyapı kurumlarının tümüyle birlikte, bilimi ve bilimsel bilginin üretimini ve kullanımını da belirlemiştir. Toplumlarda egemen sınıflar (üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulunduranlar), bilimi toplumun diğer sınıflarına günlük yaşamın dışında, yararsız, ulaşılması zor uğraşlar olarak tanıttılar. Sınıflı toplumsal yaşantı boyunca bilimin, günlük hayatın dışında, yaşam pratiği için yararsız kılınmış, bir bütün değil parçalardan, alt parçalardan oluştuğu propagandasını yaptılar. Kapitalizmin 20. yüzyılın sonu ile 21. yüzyılın başındaki evresinde ise "bilimsel bilgi üretmenin değil, bilgi sahibi olmanın" özendirilmesiyle propagandalarının içeriğini "zenginleştirdiler", genişlettiler.

Burjuvazi, bilim alanındaki hâkimiyetini sürdürebilmek için, günümüzde "bilgi deposu beyin"ler hedefiyle, bilimsel yöntemin kullanımını-bilimsel bilgi üretmeyi, dolayısıyla bilimsel yöntemi kullanmayı âdeta yasaklayarak, yöntemsizliğin yaygınlaştırılmasını sağlamaktadır. Bunun sonucunda, zihinsel üretim gerçekleşememekte, beyinler yalnızca bilgi deposu olmaya tutsak edilmektedir. Söz konusu çaba sonucunda; beyinler, analitik süreçlerin üretildiği "mekan" olmak yerine, ayrım yapılmaksızın gerekli-gereksiz bilginin, ancak çok daha çok bilginin, depolama alanı olarak kullandırılmaktadır.

Bununla birlikte, sınıf mücadelelerinin kazandırdığı deneyimler sayesinde emekçi sınıflar uzunca bir süredir, bir yandan bilime sahip çıkmak adına da mücadele ediyor, çaba harcıyor. Bu çabanın başlangıcında yöntem-düşünce biçimi yer almaktadır. Bu düşünce biçimine göre; doğadaki nesneler bizim dışımızda-bize rağmen mevcuttur. Düşüncelerimiz, duyularımız, algılarımız dış dünyanın duyu organlarımız aracılığıyla sinir sistemimize, beyaz cevhere (kortekse) yansımasıyla oluşur. Nedensel ilişki, bilincin dışında ve ondan bağımsız olarak var olan, objelerin kendi arasındaki ilişkiler olarak tanımlanır. Bu düşünce biçiminin adı materyalizmdir. Bu süreçte rastlantısallığın varlığı da göz önüne alındığında, diyalektik materyalist düşünce biçimini tanımlamış oluruz.

Diyalektik materyalizmin tanımlanması, ardından geliştirilmesi ve bilim ile günlük yaşantıyı birbirinden ayrıştırmadan kullanılması gerekli olmakla birlikte yeterli değildir. Beraberinde bilimin bütün olduğu ve bütün olarak ele alındığında yaşantımızın içinde olacağını görerek bilim alanları,

bilim dallarının birbirlerinin varlığı ile yaşayıp, gelişebileceğinin de görülmesi ve hayata geçirilmesi gerekir. Bu saptamalardan da yararlanarak günümüzde, ülkemizdeki üniversiteler ve akademisyenlerle ilgili belirlemelerimizi paylaşabiliriz.

Hem toplum hem de içindeki üniversitelerde ifade özgürlüğü sağlanmadan akademik özgürlüğün var olabilmesi mümkün değildir. Bu saptama, akademik özgürlük(ler) öncesinde ifade özgürlüğünün varlığının sorgulanmasını zorunlu kılar. Günümüz Türkiye'sinde, hükümet tarafından yürütülen siyasi operasyonları ve bir yansıması olarak cezaevlerinde çoğu yıllardır iddianameleri bile hazırlanmadan tutuklu olarak hapsedilmiş siyasetçileri, gazetecileri, öğrencileri, hukukçuları, akademisyenleri vb. gördüğümüzde daha ifade özgürlüğü talebi düzeyinde bir toplumsal yaşantı içinde olduğumuzu söyleyebiliriz. Bununla birlikte, akademik özgürlük(ler) kapsamında, dünya ve ülke genelindeki ekonomik ve politik gelişmelerden soyutlamamak koşuluyla, üniversitelerimizle ilgili bazı özel saptamalar da yapabiliriz.

İlki, Türkiye'de üniversitelerin uzun zamandan beri mikroiktidar arenalarına dönüşmüş olmasıdır. Kabalaştırarak ifade edecek olursak; öğretim elemanları toplumsal mücadeleyi görmezden geliyorlar-bir kenara bıraktılar. Toplumun dışında, kendi ortamlarında, kendileri için birbirleriyle mücadele ediyorlar. İkinci saptamamız ise iki alanda yaşanmakta olan konsolidasyondur. Hem üniversite yönetimleri hükümetle konsolide oldular, belde-kasaba belediye başkanlıklarına dönüştüler, iktidara tam bağımlı "öğretim" birimleri, meslek okulları-liseleri oldular. Hem de öğretim elemanları, üniversite yönetimleri ile konsolide oldular. Son 5-10 yıl içindeki örnekleriyle de dile getirmek mümkün: Üniversitelere rektör atama süreçleri ve üniversite bütçelerinin belirlenmesi ile bütçe uygulamaları üniversite yönetimlerinin hükümetle ve onun yerel uzantılarıyla konsolidasyonunun önemli araçları hâline getirildi. Diğer yandan, söz konusu yönetimlerin sultasıyla ve/veya kendi teslim oluşlarıyla da ilişkili olarak öğretim elemanlarımızın içinde yaşadıkları ortama yabancılaştıklarına da tanıklık etmekteyiz. Öğretim elemanlarının neredeyse tümü, kendi üniversitelerinde yaşanan sorunlar için değil de başka üniversitelerde yaşanan sorunlara karşı bir araya gelmeyi örgütleyebiliyorlar. Kendi üniversitelerinde yaşadıklarını kamuoyu ile paylaşmak noktasında çok geride tutum almalarına karşın, başka üniversitelerde yaşanan olaylar-sorunlar karşısında söz konusu üniversitenin dışındaki bilimciler çok kolay örgütlenir oldular.

İfade özgürlüğünün olmadığı koşullarda akademik özgürlükten bahsedilemeyeceğini bilmekle birlikte; akademik özgürlük, toplumsal sorumlulukla birlikte ele alındığında doğru biçimde ortaya konabilir. Onur Hamzaoğlu Olayı'nı da bu kapsamda ele almak gerekir:

Çevresel kirlenme, yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren, halk sağlığını giderek daha fazla etkileyen bir sorun hâline gelmiştir. Çevresel

kirlenmenin en temel iki nedeni sanayileşme ve sonrasında gelişen kentleşmedir. Her ikisinin de ortak özelliği insanı ve doğayı öncelememesi, plansız ve çarpık başlaması ve sürmesidir. Sanayiden kaynaklanan başta kimyasal kirleticiler toplumda ölüm ve hastalık sıklığı ve çeşidini değiştirmiş, yeni hastalıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sanayinin neden olduğu çevre kirliliği özellikle kanserlerin giderek artmasıyla kendini göstermiştir.

Bununla birlikte, var olan evrensel bilgi birikimi ve sahip olunan teknolojiden yararlanılarak, sanayi kaynaklı söz konusu kirlilik ile doğada ve insanda yarattığı tahribatın çok büyük kısmının engellenebilineceği de bilinmektedir. Bu amaçla yapılması gerekenlerin başında üretimin değişim değeri için değil, kullanım değeri için hedeflenmesi gelmektedir. Bunun yanı sıra, üretim alanlarının ve birimlerinin planlanması (doğa ve insana zararın en az olacağı bölgelerin seçimi, yoğunlaşmanın engellenmesi, birbirlerinin atıklarını hammadde olarak kullanabilecek üretim alanları vb.), hammaddelerin daha az zararlı olanlarla değiştirilmesi, üretim sürecinin düzenlenmesi ve teknolojinin yenilenmesi ile katı, sıvı ve gaz atıkların zararsız hale getirilmesi olarak sıralanabilinir.

Yukarıda sıralananların uygulanması, insan ve doğanın görmekte olduğu ya da göreceği zararları azaltır ya da ortadan kaldırır. Buna karşın yapılması gerekenlerin birinci aşaması toplum biçiminde değişimi zorunlu kılarken, diğerleri de maliyeti artıran uygulamalardır. Bu nedenle, kapitalist toplum biçiminde sanayiden kaynaklanan çevresel kirlenmenin engellenmesi patronlar için, varlıklarının sorgulanmasından kârın en üst düzeye çıkartılmasının engellenmesine kadar değişebilen çerçevede bir maliyettir. Patronlar, kârlarını en üst düzeye çıkartabilmek için emek-gücünün sömürüsünü artırmanın yanı sıra, çevreyi kirletmeye de mahkûmdurlar. Bu nedenle, kapitalist toplumlarda çevresel kirlenme söz konusu "mahkûmiyet" sonlandırılmadan çözümlenemez. Bu saptama "o zamana kadar beklemek gerekir" biçiminde anlaşılmamalıdır. Çünkü, söz konusu sorunlar, toplumsal zorla azaltılabilir, kontrol altında tutulabilir.

Bunların yanı sıra, kapitalizmin yapısal krizlerinde patronlar bir yandan maliyeti azaltmanın yollarını ararken, diğer yandan doğayı özel mülkiyetleri için dönüştürme (yeni, ucuz hammadde ve enerji vb. için) çabalarını artırırlar. Yirmi birinci yüzyılın ilk on yılında, çoğunluğumuz söz konusu saptamaların tanıkları (nükleer santral faciaları, tsunami vb. doğa olaylarının afete dönüşümü, iklim değişiklikleri, işçi katliamları, HES'ler vb.) durumundaydık. Gelecek on yıl için tanık olmaya devam edip etmemek bilim insanlarının önünde bir ikilem olarak durmaktadır.

Günümüzde Kocaeli, Çorlu'nun ardından Türkiye'nin ikinci büyük sanayi havzasıdır. Kocaeli'de halk sağlığı alanında çalışan bilim insanları (Onur Hamzaoğlu Olayı'nda) bilimsel yöntemin tanımlama bölümünde diğer bilim insanları gibi taraf olmuşlardır. Taraflılıkları bilimsel yöntemin

tanımlama bölümündedir ve toplumsal sorumluluktan, akademik özgürlükten yana taraftırlar. Bu bağlamda varsayımları, " 'insana ve doğaya rağmen' ekonominin ve sanayinin nelere mal olabileceğinin, sadece 'iktisadi rasyonalitenin' gözetilerek karar verilmesinin sonuçlarının insana ve doğaya karşıtlık yarattığı"nın gösterilmesiydi. Ortaya çıkartılanlar ve ardından yaşananlar, bunun nesnel kanıtı kabul edilmelidir.

Teşekkür

Makalenin birinci ve ikinci bölümlerinin ilk yazılı hâlini okuyup katkı sunan değerli öğretmenim Alâeddin Şenel'e tuttuğu ışık için, makalenin Şirince Çalıştayı'ndaki sunumu ardından yürütülen tartışmadaki katkıları için Çalıştay katılımcılarına, birinci bölümünün yazılı hâlini okuyup katkı sunan sevgili Doğan Göçmen'e ve bu çalışmanın ortaya çıkışının gerçek sahipleri olan öğrencilerime teşekkür ederim.

Kaynakça

Şenel, A., *Kemirgenlerden Sömürgenlere İnsanlık Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2006.

Şenel, A., *İnsan ve Evrim Gerçeği*, Özgür Üniversite Kitaplığı: 40, Ankara, 2003.

Teber, S., *Davranışlarımızın Kökeni*, Say Yayınları, İstanbul, Sekizinci Basım, 1998.

Teber, S., *Doğanın İnsanlaşması*, Öncü Kitabevi, İstanbul, 1982.

Eren, N., *Çağlar Boyunca Toplum Sağlık ve İnsan*, Somgür Yayıncılık, Ankara, 1996.

Beşikçi, İ., *Bilimsel Yöntem*, Komal Yayınevi, Ankara, 1976.

Armağan, İ., *Yöntembilim-1 Bilimsel* Yöntem, Bilyal Yayıncılık, İzmir, 1992.

Webster's Online Dictionary, (http://www.websters-online-dictionary.org) (Erişim tarihi: 21 Mayıs 2012)

TÜBA, *Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü Sosyal Bilimler*, Ankara, 2011.

Dil Derneği, *Türkçe Sözlük*, İkinci Baskı, Ankara, 2005.

Mausner, J. S., Bahn, A. K., *Epidemiology: An Introductory Text*, W. B. Saunders Company, USA, 1974.

Aschengrau, A., Seage III G. R., *Essentials of Epidemiology in Public Health*, Jones and Bartlett Publishers, USA, 2003.

Woodward, M., *Epidemiology: Study Design and Data Analysis*, Chapman&Hall/CRC, USA, Second Edition, 1999.

Porta, M., *A Dictionary of Epidemiology*, International Epidemiological Association (IEA), Oxford University Pres, New York, Fifth Edition, 2008.

Last, J. M., *A Dictionary of Public Health*, Oxford University Pres, New York, 2007.

Hamzaoğlu, O., Etiler, N., Yavuz, C. I., Çağlayan, C., "The Causes of Deaths in an Industry-densed Area: Example of Dilovasi (Kocaeli)", *Turk. J. Med. Sci.*, 2011, *41(3), 369-375.*

Hamzaoğlu, O., Yavuz, M., Türker, G., Savlı, H., "Bir Sanayi Kentinin Farklı İki İlçesinde Hava Kirliliği ile Kolostrum ve Mekonyumda Ağır Metal Düzeyleri: Ön Rapor Sonuçları", *14. Ulusal Halk Sağlığı Kongresi*, 4-7 Ekim 2011, Trabzon.

Terzi, C., "Turkey's Selikoff", *International Journal of Occupational and Environmental Health*, 2012, 18(2), 96-98.

Çevre Kirliliğinin Halk Sağlığı Etkileri: Sorunlar-Sınırlılıklar



Zeliha Öcek

1960'ların ortalarında Belçikalı işyeri hekimleri vinil kloridi, polivinil kloride polimerize etmek için kullanılan otoklavların temizliğinde çalışan işçiler arasında yeni bir hastalık saptadı. Parmak uçlarındaki kemiklerin yıkımına yol açan bu yeni hastalık –akroosteolizis– kimya endüstrisini çok telaşlandırmıştı. Üstelik aynı yıllarda ABD'de kimyasallardan kaynaklı riskler de gündeme gelmeye başlamıştı. Ürünlerinin adının lekelenmesinden büyük endişe duyan kimya endüstrisi Michigan Üniversitesi'nden epidemiyolojik bir araştırma yürütmesini istedi. Üniversite'nin bulguları hastalığın tüm bağ dokusunu etkilediğini, işçilerin kabul edilen sınır olan 500 ppm'nin epeyce üzerinde bir düzeye maruz kaldığını gösteriyordu. Endüstri, üniversitenin bulgularını olduğu gibi yayımlamasına şiddetle karşı çıktı. En sonunda 1971'de yayımlanan çalışmada eşik değerlerden hiç bahsedilmediği gibi vinil kloridin hastalığın nedeni olup olmadığı sorusu da yanıtsız bırakılmıştı. Kısa süre sonra İtalyan araştırmacı Pier-Luigi Viola'nın çalışmasının haberleri geldi. Viola'nın hayvan çalışmaları, vinil kloridin karsinojen (kansere yol açan madde) olduğunu gösteriyordu. Bu yeni haber vinil klorid üreticileri arasında büyük kaygıya neden oldu. Çünkü bu, pek çok gıda ürününün paketlenmesinde kullanılan PVC'nin yasaklanması anlamına gelebilirdi. Avrupa kimya endüstrisi bu kez bir başka İtalyan araştırıcıyı, Cesare Maltoni'yi görevlendirdi. Maltoni'nin 1972'de yayınladığı ilk bulgulara göre vinil klorid çok düşük dozlarda bile hayvanlarda kansere yol açıyordu. Bu çalışmanın da bulguları hemen hasıraltı edildi. Fakat, Viola'nın eski çalışma arkadaşlarından birinin bir İtalyan gazetesine vinil kloride bağlı olduğu düşünülen kanserlerden bahsetmesiyle sessizlik bozuldu. Bunu ABD'de dört işçinin ender görülen bir kanser tipi olan karaciğer anjiosarkomu nedeniyle yaşamlarını kaybettiği haberi izledi. Endüstri en sonunda vinil kloridin eşik değerini 1 ppm'nin altına düşürdü. Buna rağmen, vinil klorid tüm dünyada arkasında yüzlerce karaciğer anjiosarkom kurbanı bıraktı. Daha sonra yapılan çalışmalar vinil kloridin bronş, beyin ve kan hücreleri gibi başka kanserlerle de ilişkili olduğunu gösterdi.

National Semiconductor UK, Glasgow yakınındaki küçük bir kasaba olan Inverclyde'da mikroelektronik araç üreten bir şirket. Bu bölgeye yerleştiği ilk yıllarda,

yani 1970'lerde ataerkil kültürün egemen olduğu, daha çok kadın emeğine dayanan ve sendika geleneği olmayan bir işçi topluluğuna sahip olmanın tüm avantajlarını kullanmıştı. Şirket bu rahatlığını, sendikanın 1990'larda kadın işçilerde görülen üreme sağlığı sorunlarını gündeme getirmesi ile kaybetti. Sendikanın başvurusu üzerine Birleşik Krallığın Sağlık ve Güvenlik Müfettişliği epidemiyolojik bir çalışma yürüttü. Daha önce ABD'de yapılan çalışmaların aksine yarı-iletken üretiminde çalışan kadınlarda hiçbir üreme sağlığı riskinin olmadığı sonucuna vardı. Ardından, 1996'da erkek işçiler arasındaki kanser olgularında ve ölümlerde çarpıcı bir artış yaşandı. Bunun üzerine sendika Faz İki adını verdiği bir destek grup kurmaya karar verdi. Konunun medyanın ilgisini çekmesi üzerine Sağlık ve Güvenlik Müfettişliği bu sefer bağımsız bir araştırma başlattı. Bu arada Faz İki, işçilerden kişisel bilgiler topladı, Amerikalı bir işçi sağlığı uzmanından destek aldı ve "Sorumlu Teknoloji İçin Uluslararası Kampanya" hareketini başlattı. Bir akademisyen grubu da bu harekete bilimsel terminolojiyi çözümleyebilmesinde destek oluyordu. Sonunda 2001 yılında Sağlık ve Güvenlik Müfettişliği yarı-iletken endüstrisinin kanser olgularına yol açtığını kabul etmek zorunda kaldı.

Sanayinin insan sağlığı üzerinde yarattığı yıkım, önce en yakın halka olan işçilerde ortaya çıkan sorunlarla fark edilir. Uzun bir süre boyunca görmezden gelinen tehlike, zamanla fabrikalardan çıkarak toplumu da etkilemeye başlar. Bu nedenle, işçi sağlığı ve çevre sağlığı epidemiyolojisi birbirinden beslenen, yöntemleri, sorunları ve sorumlulukları açısından büyük benzerlik gösteren iki alandır. Yukarıda aktardığımız ve dünyanın pek çok yerinden farklı örneklerle çeşitlendirebileceğimiz olgularda araştırmacıların topluma yönelik sorumlulukları ve bu sorumlulukları yerine getirirken karşılaştıkları engeller ile ilgili önemli ipuçları bulmak mümkündür. İlk olguda, araştırıcılar sanayi desteğinde yaptıkları epidemiyolojik çalışmanın bulgularını daha sonra sanayi izin vermediği için saklamak zorunda kalmışlar, ardından yapılan araştırmalar hayvan deneyleri ile sınırlı kalmış, fakat sanayinin baskısı hiçbir zaman eksik olmamıştır. İkinci olgu, yine araştırmaların bağımsızlığının önemini yansıtmakta, ama aynı zamanda sağlık hakkı mücadelesinde akademisyenlerin desteğinin önemine de işaret etmektedir.

Kriebel'e göre, üniversitelerde çalışan araştırıcılar çevre mücadelesinde topluma üç farklı yol aracılığı ile destek olabilir. Birinci yol, teknik içeriği toplum açısından erişilebilir ve kullanılabilir hale getirmek ve böylece doğru bilgiler zemininde karar alınmasını sağlamaktır. İkinci yol, toplumsal muhalefeti güçlendirmektir. Araştırmacıların çevresel riskleri her türlü farklı ortamda dile getirmesi ve toplumu eğitmesi, bu sorunların farkında olanların sadece sonuçlarını doğrudan yaşayanlarla sınırlı kalmasını önler ve toplumsal politik gücü artırır. Bir diğer önemli katkı ise, tehlikenin boyutunu ve sonuçlarını ölçen araştırmaların gerçekleştirilmesidir. Bu yazının konusu da üçüncü yol olan araştırmaların gerçekleştirilmesi üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Sanayileşmenin Neden Olduğu Halk Sağlığı Etkilerini Ortaya Koymayı Amaçlayan Araştırıcıları Neler Bekler?

Çevresel risk etmenlerinin halk sağlığı etkilerinin ortaya konması, öncelikle politik kararlılık ile ilgili bir konudur. Bu kararlılığın bulunmadığı, hatta sanayileşmenin ve sermayenin çıkarlarının korunmasının toplumun sağlığından çok daha önemli bir yere konduğu, Türkiye gibi ülkelerde, bu konuda çalışmak isteyen araştırmacıları bir dizi engel beklemektedir. İlk sorun, sanayi sponsorluğunda gerçekleşmeyecek olan bağımsız bir araştırmaya kamusal kaynak bulabilmektir. Bu kaynağı bulabildiğini varsaydığımız araştırmacı, çalışmasının gerektirdiği analizleri yapabilecek bir laboratuvar arayışına girer. Fakat; çevre epidemiyolojisi çalışmalarının gerektirdiği analizler, rutinde sık talep edilmemeleri ve karmaşık yöntemler içermeleri nedeniyle az sayıda laboratuvar tarafından uygulanmaktadır. Bu analizleri uygulayabilecek laboratuvarlar bulunduğunda da çok disiplinli ekip anlayışını yerleştiren mekanizmaların ve kültürün sağlanamamış olması, farklı alanlardan gelen araştırmacıların iş birliği yapmasının önüne geçmektedir. Bu sorunu da aşan ve proje hazırlıklarını tamamlayan araştırmacılar yeni bir sorunla karşılaşırlar. Devletin ilgili yetkili kurumu, izin vermediğini söyleyerek çalışmanın yürütülmesini önlemeye çalışmaktadır. Yol alabilmek için, bu sorunun bir şekilde çözümlendiğini varsayalım. Araştırma tamamlanmış, sonuçlar elde edilmiştir. Fakat; araştırmacı, elde ettiği bulguları yorumlamakta zorlanmaktadır. Çünkü, çok riskli bölgelerde bile sanayi kuruluşları gerçek anlamda bir çevresel etki değerlendirme süreci gerçekleştirilmeden kurulmakta, bu nedenle sanayileşme öncesi ve sonrası durumu karşılaştırabilecek veriler bulunmamakta, var olan veriler ise bilim insanlarının kullanımına sunulmamaktadır. Bu engeller zincirinin son halkası, araştırmasının bulgularını toplumla paylaşan, yani Kriebel'in tanımladığı çevre mücadelesinde topluma destek olma yollarından üçüncüsünü seçen araştırmacının, cezalandırılmasıdır. Kocaeli ilinin Dilovası bölgesinde yaşanan kirliliğin halk sağlığı etkilerini ortaya koyan Profesör Dr. Onur Hamzaoğlu hakkında başlatılan süreç, bunun en açık örneğidir.

Politik kararlılığın yani niyetin yanı sıra çevre epidemiyolojisinin bir başka önemli sıkıntısı daha vardır. Çevresel etmenlerin özellikleri ve etkilenimin gerçekleşme yolları nedeniyle çevre epidemiyolojisi yöntemsel sınırlılıkların en yoğun olarak yaşandığı araştırma alanları arasındadır. Yazımızın bundan sonraki bölümlerinde de sanayileşmenin çevre ve insan sağlığı üzerinde yarattığı yıkımın boyutunu araştıran çalışmalarda karşılaşılan yöntemsel sınırlılıkların tanımlanması ve bu sınırlılıkların çevre mücadelesini yavaşlatmasının önüne geçebilmek için izlenmesi gereken yaklaşımlara dair ipuçlarının aranması amaçlanmıştır.

Araştırmaların Doğruluğu Nasıl Tanımlanır?

Bir araştırmanın değerini, kuşkusuz üzerinde çalışan sorunun önemi kadar sonuçlarının doğruluğu da belirler. Epidemiyolojik araştırmaların sonuçlarının doğruluğu, iki kavram aracılığı ile tanımlanır. İlk kavram olan güvenilirlik, bilginin tutarlılığıdır. Etki ve sonucu doğru yansıtabilecek düzeydeki bir örnek büyüklüğünün belirlenmesine ve tutarlı ölçümler gerçekleştirilmesine bağlıdır. İkinci kavram olan geçerliliğinin, iç ve dış olmak üzere iki bileşeni vardır. İç geçerlilik, elde edilen sonuçların araştırmaya dâhil edilen grup açısından, dış geçerlilik ise tüm toplum açısından geçerliliği, yani genellenebilirliğidir. İç geçerliliğin sağlanması için birinci koşul, rastgele hata olasılığının ortadan kaldırılmış olması; yani araştırma sonuçlarının güvenilirliğidir. İkinci koşul ise araştırmanın tasarımı ile başlayıp yayınlaması ile sonlanan sürecin her türlü sistematik hata olasılığından arındırılmış olmasıdır.

Sistematik hata, araştırmacıların bilinçli ya da bilinçsiz olarak yan tutmaları (bias) sonucunda gerçekleşir. Araştırma grubuna girecek bireyleri belirleme ve/veya bu bireylerin araştırma boyunca gerçekleşen izlemlere katılımını sağlama sürecinde gerçekleşen sistematik hata, seçmede yan tutma olarak adlandırılır. Bilgide yan tutma ise, maruziyet veya sonucun ya da her ikisinin birden ölçümünün ve sınıflandırmasının sistematik hata nedeniyle geçerli olmamasıdır. Bilgide yan tutma olasılığını, mümkün olan en düşük düzeye indirmenin temel koşulu, araştırmada ölçülmek istenen değişkenlerin ve bu değişkenleri yansıtan bilgilerin doğru tanımlanmasıdır. Diğer yandan, araştırmalarda değerlendirilen değişkenlerin büyük bir bölümünün doğrudan ölçülmesi mümkün değildir. Bu tip değişkenler için ampirik tanımlar aracılığıyla temsil eden değişkenler, yani göstergeler belirlenir. Örneğin, pasif içiciliğin myokard enfarktüsü (kalp krizi) üzerindeki etkisini araştıran bir çalışmada; pasif içicilik diğer kişilerin tütün dumanını inhale etme (soluma), myokard enfarktüsü ise kalp kas dokusunun nekrozu olarak tanımlanabilir. Bu teorik tanımlar, hangi bilgilerin toplanması gerektiğini belirler. Fakat epidemiyolojik bir çalışmada, tütün inhalasyonunun (solumanın) ve myokardial nekrozun doğrudan ölçülmesi mümkün değildir. Pasif sigara içme, sigara içenlerle geçirilen saat sayısı ya da idrardaki nikotinin düzeyi; myokardial enfarktüs ise göğüste ağrı, enzim düzeyi, EKG bulguları vb. gibi bazı değişkenler temel alınarak tanımlanabilir. Ampirik tanımların ya da göstergelerin doğru belirlenememesi, teorik tanımları temsil edememesi hatalı sınıflandırmaya neden olur. Bilgide yan tutmanın ikinci ortaya çıkış şekli, ölçümün sistematik olarak belli bir yönde hatalı olmasıdır. İç geçerliliği tehdit eden bir diğer hata kaynağı da araştırılan ilişkinin doğru yorumlanmasının önüne geçen kafa karıştırıcı faktörlerdir.

Çevresel Riskleri Değerlendiren Araştırmalarda Ne Kadar Doğru Sonuçlara Ulaşılabilir?

Sanayinin çevreye ve sağlığa verdiği zararın boyutunu tam olarak yansıtabilmek, birbirleriyle etkileşim içinde olan çok sayıda nedene bağlı olarak neredeyse olanaksızdır. Diğer epidemiyolojik araştırmaların doğruluğunu tehdit eden etmenler, çevre epidemiyolojisinde daha da güçlenmiş olarak karşımıza çıkar. Araştırma sonuçlarının doğruluğunun en temel koşulu olan örneklem varyasyonu, çevre epidemiyolojinde düzeyi tahmin edilebilen tek hata kaynağıdır. Fakat buradaki temel sorun, araştırmadaki belirsizliğin sadece küçük bir bölümünü oluşturan örneklem varyasyonunun araştırmacılar tarafından sonuçlardaki değişkenliğin tek ölçütü gibi görülmesi, yani p değeri ve güven aralığının tüm varyasyonu yansıttığının düşünülmesidir. Tüm epidemiyolojik araştırmaların doğruluğunu tehdit eden seçimde yan tutma ve karıştırıcı faktörler çevre epidemiyolojisi çalışmaları için de geçerlidir. Büyük örnek gruplarına ait verilerin istatistiksel modellere yerleştirilmesi, karıştırıcı faktörlerin kontrol edilebilmesini sağlar. Fakat bu, sadece eğer araştırmacı çevreyle ilgili potansiyel karıştırıcıların hepsinin farkında ise ve hepsi hakkında veri toplayabiliyorsa mümkündür. Ölçülemeyen, hatta varlığının bile farkında olunmayan karıştırıcı faktörler istatistiksel yöntemlerle kontrol edilemez. Bu durumda; farklı çalışmaların birbirleriyle karşılaştırılabilir ve özel bir topluluk için elde edilen bulguların, diğer topluluklar ve toplum için de genellenebilir olup olmadığı sorusu gündeme gelmektedir. Çalışmanın yapıldığı yerin ve topluluğun özellikleri, sonuçları, pek çok farklı yol aracılığı ile etkiler. Örneğin, kentlerin havasında bulunan küçük partiküller aynı araçlar aracılığı ile ölçülebilir. Fakat her bir farklı şehirde, endüstrinin ve meteorolojik koşulların kendine özgü bileşimi bir şehirde elde edilen bulguların bir diğeri için karşılaştırılabilir özellikte olmasını önleyebilir.

Çevre epidemiyolojisinin sınırlılıklarının asıl yoğunlaştığı alan ise bilgide yan tutmadır. Özellikle maruziyetin ölçümü için kullanılan ampirik değişkenlerin teorik tanımları temsil edememesi, üstelik bu ampirik değişkenlerin tam bir doğrulukla ölçülememesi çevre epidemiyolojisinin en temel sorunudur. Aşağıda bu sorunun nedenleri üç başlık altında tartışılmıştır.

Çevresel etkilenimin doğasından kaynaklı hata

Rappaport'a göre, çevresel riskleri araştıran epidemiyolojik çalışmalar; hava ve su kirliliği, meslek, diyet, stres, enfeksiyon tipi, obezite gibi belli bir maruziyet kategorileri üzerinde yoğunlaşmakta, hastalığın böyle sınırlı çizgilerle dilimlere bölünmesi hem maruziyetin tanımlanmasını önlemekte hem de bilimin birbirinden kopuk parçalara ayrılmasına neden olmak-

tadır. Rappaport, bu nedenle tüm çevresel etmenlerin birbirlerinden ayrı ayrı değil, kolektif bir şekilde değerlendirilmelerini önermektedir. Diğer yandan, sanayinin sağlık üzerinde yarattığı riskler son derece karmaşık bir şekilde gerçekleşir. Tek bir sanayi kuruluşu bile birden çok kimyasal, fiziksel ve biyolojik risk etmenini birlikte bulundurabilmekte, sanayileşmenin çok yoğun olduğu bölgelerde ise farklı üretimler gerçekleştiren çok sayıda kuruluşun birlikteliği, sayısız risk bileşenini ortaya çıkartmaktadır. Tüm bunlara psikososyal çevrenin etkisinin de eklenmesi bu tabloyu daha da karmaşıklaştırmaktadır. Bu denli çeşitli etmenlere, eş zamanlı veya ardışık maruziyetin, toksisiteyi modifiye ettiğine, standart doz toplamı formüllerinin, karışımların etkileşimlerinden doğan sonuçları yansıtamadığına dair güçlü kanıtlar bulunmaktadır. Örneğin, asbest veya radon maruziyeti ile birlikte gerçekleşen tütün maruziyeti, akciğer kanseri riskini bu etmenlerin tek başlarına yaratacakları etkilerin toplamından kat kat daha fazla artırır. Üstelik etkenin sadece kendisi değil, kullandığı aracılar da karmaşıktır. Hava, su, toprak ve gıda olarak sayabileceğimiz dört ana aracı; birbirlerini de etkilemekte, bu aracıları kullanan çevresel kirlilik kaynakları, insan vücuduna pek çok farklı yoldan girebilmektedir.

Çevre sağlığı risklerinin doğasından bahsederken üzerinde durulması gereken bir başka önemli konu, etkilenimin birikici (kümülatif) özelliğidir. Bir organizmanın tüm yaşamı boyunca belli bir etmene ya da farklı etmenlerden oluşan karışımlara, ilişkili tüm yollar ve kaynaklar aracılığıyla gerçekleşen toplam maruziyeti, birikici maruziyet olarak adlandırılır. Bu özellik, çoklu çevresel etmenlere, eş zamanlı ve/veya farklı zamanlarda gerçekleşen maruziyetlerin etkilerinin, birlikte ele alınmasını gerektirir. Birikici maruziyet değerlendirmesinde; etkinin düzeyi, sıklığı, zamanı, süresi, etmenler arasındaki coğrafi veya fiziksel mesafe, risk altındaki kişilerin sosyodemografik özellikleri, geçmişteki maruziyet düzeyi ve bu maruziyetin vücutta oluşturduğu yük, yani duyarlılık dikkate alınmalıdır. Diğer yandan; birikici risk değerlendirmesinde ele alınması gereken tüm bu faktörler hakkındaki verilere, özellikle de Türkiye gibi kayıt sistemlerinin bulunmadığı ülkelerde ulaşmak mümkün değildir.

Etkilenim düzeyinin ölçümünden kaynaklı hata

Etkilenim düzeyinin ölçümünde genellikle çevresel aracılardan alınan örneklerdeki kirletici konsantrasyonu değerlendirilir. Fakat bu örnekler; alındıkları zamana, bulundukları ortamın sıcaklık, ph ve nem düzeyi gibi çeşitli özelliklerine göre önemli farklılıklar gösterebilir. Üstelik dış çevrede yapılan ölçümlerle belirlenen maruziyet ile insan dokusunda veya çevre ve bireyin temas ettiği noktada belirlenen maruziyet arasında insanların ger-

çekleştirdikleri etkinliklere, fizyolojik özelliklerine, maruziyetin zamanına ve yerine bağlı olarak önemli farklılıklar bulunabilir. Bir diğer yaklaşım, maruziyetin insanlardan veya hayvanlardan alınan örnekler aracılığıyla ölçülmesidir. Burada da ölçüm zamanı, süresi ve hangi vücut materyalinden örnek alındığı çok kritiktir. Maruz kalan kişilerin biyogöstergeler aracılığı ile sürekli olarak değerlendirilmesi en uygun yöntem olarak kabul edilmektedir. Fakat bu tip göstergeler; kapsayıcılık (pek çok etkeni birlikte değerlendirebilme), özgüllük (sadece araştırılan etkene bağlı etkiyi ölçebilme), kolay taşınabilme, maliyet, vb. gibi pek çok açıdan geliştirilmeye gereksinim duymaktadır (**Lioy, 2002**).

Çevresel etkilerin kısa süre içinde ortaya çıkan sonuçları, ancak çok yüksek düzeydeki maruziyette ya da duyarlılığı yüksek kişilerde gözlenir. Çevresel etkilenim, daha çok genel patofizyolojik mekanizmaların oluşumunu başlatarak ya da güçlendirerek kendisini gösterir. Etki ve oluşturduğu yük, çok yüksek dozlu olmayan ama tekrarlayan ve uzun erimli maruziyetler aracılığı ile tüm yaşam boyunca hastalık oluşumunu etkiler. Örneğin, ortamda bulunan partikül maddeler, enflamasyonu (iltihabi süreç) ve prototrombotik (tıkaç yapıcı) etkinliği artırarak ve otomatik fonksiyonları değiştirerek kardiyovasküler (kalp ve damar hastalıkları) hastalığa neden olur. Rappaport, buradan yola çıkarak; enflamasyon, oksidatif stres, immun (bağışıklık) yanıt değişimi, enfeksiyon, lipid peroksidasyonu gibi doğal süreçlerin tanımlanmasını ve bu süreçler tarafından üretilen kimyasalların ölçümünü önermiştir. Fakat bu yaklaşımın, maruziyet değerlendirmesindeki tek araç olarak görülmesinin önemli sınırlılıklara yol açacağı bildirilmiştir. Bu eleştirinin temel nedeni, karmaşık karışımların çok geniş bir çerçevede yer alan kapsamlı etkilerini, sadece bir dizi metabolit ve yan ürüne indirgeme tehlikesidir. Buna ek olarak, pek çok çevresel etkilenimin özgül biyogöstergesi bulunmamaktadır (örneğin, hava kirliliğinden kaynaklı partikül maddeler). Hatta sıcaklık stresi, gürültü, elektromanyetik alan gibi pek çok maruziyetin organizmadaki dozunu yansıtan hiçbir biyogösterge yoktur. Biyogösterge aracılığı ile izlenebilen ağır metal maruziyeti gibi etkilenimlerin büyük bölümü de ileri düzeyde sofistike analiz ekipmanları gerektirmektedir.

Etken ve sonuç arasındaki ilişkinin tanımlanmasında hata

Çevresel riskleri değerlendirmenin temel aşamaları arasında doz-yanıt ilişkisinin anlaşılması yer alır. Doz-yanıt ilişkisinin analizi, kritik etkinin gerçekleştiği düzeyin belirlenmesi ile başlar. Fakat pek çok kimyasalın insan sağlığı üzerinde çeşitli eşik değerlerde ortaya çıkan çok sayıda farklı etkisi vardır. Üstelik bu konudaki bilgilerimizin büyük bölümü,

insanlar üzerinde gerçekleştirilen çalışmalara değil, hayvan deneylerine dayanmaktadır. Bu nedenle çok büyük dozlara ani maruziyetler dışındaki kronik yani uzun erimli etkilenimlerde kritik etki düzeyinin belirlenmesi çok güçtür. Fakat pek çok çevresel etmen, görece düşük düzeyde ama kronik bir riske neden olur ve epidemiyolojik araştırmalarla bu düzeydeki risklerin ölçülmesi çok zordur. Toksikolojiden destek alan epidemiyolojik çalışmalarda bile çok sayıda kimyasalın birlikte etki göstermesi, geçerli sonuçlar elde edebilmeyi çok güçleştirmektedir. Etkilenim ile hastalığın ortaya çıkıp, tanı alması arasında genellikle çok uzun bir dönemin bulunması da (örneğin, mezotelyoma asbest ile ilk karşılaşmadan 30-40 yıl sonra ortaya çıkar) buradaki ilişkinin kurulmasının önündeki bir diğer önemli engeldir.

Çevre Epidemiyolojisinde Yeni Arayışlar, Sınırlılıkları Aşmaya Yönelik Yaklaşımlar

Kriebel'e göre, epidemiyolojik araştırmaların sadece rölatif risk ve diğer ilişki ölçütleri üzerinde yoğunlaşması, toplum için önemli niteliksel ve tanımlayıcı bilgilerin gözden kaçırılmasına yol açmaktadır. Niceliksel tahminlerin önemi yadsınamaz fakat hata olasılığı da kaçınılmazdır. Belirsizliğe son derece açık olan bu ölçütleri tamamlamak için toplum ve çevre hakkındaki niteliksel bulgulara gereksinim vardır. Bu yaklaşımını "yuvalama" olarak adlandıran Kriebel, sınırlı bir genellenebilirliğe ve bakış açısına sahip olan niceliksel ölçütlerin, daha zengin ve ayrıntılı niteliksel bulgulara sarılarak sunulmasını önermiştir.

Çevre epidemiyolojisinde karşılaşılan sınırlılıkları ve sorunları çözmeye yönelik önemli çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Bunlara gösterilebilecek ilk örnek, ulusal düzeyde çevre sağlığı izleme sistemlerinin kurulmasına yönelik çabalardır. Bu sistemler; kaynakları, maruziyetleri, dozları ve sağlık etkileri dâhil çevresel zararlar hakkında sistematik bilgi toplama, bilgileri entegre etme, analiz etme, yorumlama ve paylaşma olanağı verecektir. İkinci örnek, yaşamın farklı aşamalarında çoklu çevresel etmenlere maruziyet hakkında veri sağlayacak olan geniş ölçekli prospektif (ileriye dönük) araştırmalardır. Duyarlı ve özgül biyolojik göstergelerin geliştirilmesinde kaydedilen ilerlemeler; toksikologlar ile işbirliği içinde gerçekleştirilen epidemiyolojik araştırmalar, gen-çevre etkileşimini araştıran, hastalıkların oluşumunu ve gelişimini moleküler düzeyde izleyen çalışmalar, coğrafik bilgi sistemleri, çevre sensörleri, Bayesian istatistiksel yaklaşımlar, farklı kaynaklar ve yollar aracılığıyla gerçekleşen maruziyetleri simüle eden bilgisayarla modelleme yöntemleri gösterilebilecek diğer örneklerdir. Özetlediğimiz bu gelişmeler, yöntemsel sınırlılıkların aşılmasına çok önemli

katkılar sağlayacak, fakat bunun gerçekleşmesi uzun bir süre gerektirecektir. Bu nedenle; çevresel tehdidin gerçek boyutunun, araştırmalarda elde edilen risk tahminlerinin çok daha üzerinde olabileceği her zaman dikkate alınmalıdır.

Sonuç

Sermaye, her şeyden önce yaptığı yatırımların kendisine mümkün olan en fazla düzeyde geri dönmesini hedefler. Bu ortamda, insan yaşamı ve çevre, sadece rekabeti şekillendiren önemsiz ekonomik değişkenlerdir. Bu nedenle, özellikle sömürülmeye en yatkın bölgelerde, çevreyi ve toplum sağlığını yok etmek pahasına en saldırgan sanayi etkinlikleri gerçekleştirilir. Toplum, içinde bulunduğu durumun farkına varıp sağlık hakkını savunduğunda da karşısına hep aynı gerekçe ile çıkılır; "İnsan sağlığına yönelik bir tehlikenin varlığına dair bir kanıt bulunmamaktadır.." Fakat; maruziyetin son derecede karmaşık bir şekilde gerçekleştiği, maruziyet düzeyinin ve buna bağlı toksisitenin görece düşük olduğu, maruziyet ve sonuç arasında çok güçlü bir ilişkinin bulunmadığı ve/veya bu ilişkinin çok uzun yıllar sonra ortaya çıktığı durumlarda, riskin varlığını kanıtlamak yukarıda açıkladığımız nedenlerle oldukça güçtür. Diğer yandan varlığının kesin olarak kanıtlanamaması, riskin olmadığı anlamına gelmemektedir. Örneğin, çevresel tütün dumanının etkileri uzun yıllar boyunca kanıtlanamadığı iddiası ile görmezden gelinmiş, sayısız çocuğun çeşitli düzeylerde sağlık sorunları yaşamasına hatta yaşamını kaybetmesine neden olunmuştur. Bu nedenle eğer sermaye çıkarları değil, toplum sağlığı açısından bakıyorsak riskin varlığını kanıtlamaya çalışmak yanlış bir yerden yola çıkmak demektir. Yola çıkış noktamız, riskin bulunmadığını kanıtlamak olmalıdır. Her türlü yöntemsel sınırlılığa rağmen bu kanıtı ortaya koyabilen çalışmalar ise sermaye için en büyük tehlikeyi oluşturmaktadır. Sermaye ve destekçileri hem bu kanıtları hem de bunları üretip toplumla paylaşan bilim insanlarını en kısa zamanda ortadan kaldırmanın yollarını arar. Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu hakkında yapılan hakaretler ve açılan soruşturmalar da bu ortadan kaldırma hareketinin en taze örneğidir.

Çevre epidemiyolojisi, politik açıdan olduğu kadar yöntemsel açıdan da sıkıntılı bir alandır. Bu nedenle de üniversitelerde çalışan akademisyenlerin genellikle çok tercih ettikleri bir çalışma alanı değildir. Fakat; ülkemizde çevre kaynaklı kirlilik etmenlerinin insan vücudunda ne düzeyde biriktiğini ve ne gibi sağlık sorunlarına yol açtığını araştıran, elde ettiği bulguları örtbas etmek yerine toplumla yani bu sorunun asıl muhatapları ile paylaşan bilim insanlarının çalışmaları, paha biçilmez bir değer taşımaktadır. Sanayileşmenin insan sağlığı üzerindeki etkisini değerlendiren çalışma-

lara duyulan gereksinim, 2011 yılında gerçekleşen 14. Ulusal Halk Sağlığı Kongresi'nde de vurgulanmış ve kongrenin sonuç bildirgesinde bu tür araştırmaların önündeki engellerin kaldırılması gerektiği ifade edilmiştir.

Sonuç olarak; çevre epidemiyolojisi, sağlık hakkı mücadelesinin sınırlılıkları olan ama çok önemli bir aracıdır. Bu alanda çalışan bilim insanlarının cezalandırılması ise hem bilimin hem de sağlık hakkının cezalandırılması anlamına gelmektedir.

Kaynakça

Goldstein, B.D., Greenberg, M. (2002), "Toxicology and Environmental Health: Applications and Interventions in Public Health, in R. Detels, J. McEwen, R. Beaglehole", H. Tanaka (Eds.), *Oxford Textbook of Public Health*, Oxford: Oxford University Press.

Hertz-Picciotto, I. (1998), "Environmental Epidemiology, in K.J. Rothman and S. Greenland (Eds.,)", *Modern Epidemiology*, Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins.

Kriebel, D. (2012), "Describing Community Health Risks: Can Epidemiology Be Improved? Chapter 9, in Clapp R (Ed.) From Critical Science to Solutions." *The Best of Scientific Solutions.* Baywood Publishing Copmany, New York.

Lioy, P. R., Roy, A., Freeman, N. (2002), "The Analysis of Human Exposures to Contaminants in the Environment, in R. Detels, J. McEwen, R. Beaglehole, H. Tanaka (Eds.)", *Oxford Textbook of Public Health*, Oxford: Oxford University Press.

Mengeot, M. A., Musu, T., Vogel, L. (2007), "Occupational Cancer. The Cinderalla Disease." *ETUI*, Brussels.

Öcek, Z., Taner, Gürsoy Ş. (2007), "Klinisyenlerin ve Araştırıcıların Bilimsel Araştırmalarda Sorgulamaları Gereken İki Temel Kavram: Güvenilirlik ve Geçerlilik." *Türkiye Klinikleri Jinekoloji Obstetrik.* Cilt 17 (4); 310-320.

Peters, A., Gerard, H., Katouyanni, K. (2012), "Understanding the link betwwen environmental exposures and health: does the exposome promise too much?" *Journal of Epidemiology and Community Health*, 66: 103-105.

Rappaport, S., Smith, M. (2010), "Environment and Disease Risks." *Science*, 330: 460-461.

Rothman, K. J, Greenland, S. (1998), "Modern Epidemiology". 2nd ed. Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins;.135-147.

Samet, J. (2002), "Oxford Textbook of Public Health. Environmental and Occupational Health Sciences in Public Health. in R. Detels, J. McEwen, R. Beaglehole, H. Tanaka (Eds.)", *Oxford Textbook of Public Health*, Oxford: Oxford University Press.

Sexton, K., Hattis, D. (2007), "Assessing Cumulative Health Risks from Exposure to Environmental Mixtures - Three Fundamental Questions". *Environmental Health Perspectives*, 115 (5): 825-32.

Bilim, Politika ve Etik: Onur Hamzaoğlu Olayı ve Etikte Değerlendirme Sorunu



Harun Tepe

Etik sorunlar, hepimizin her an yaşadığı ya da yaşayabileceği sorunlardır. Eylemlerin, karar vermelerin, değerlendirmelerin olduğu her yerde –ki yaşamak sürekli bunları yapmak demektir– etik sorunlar da olabilmektedir. Bu nedenle, her birimizin etik sorunlarla baş etmeyi kendisinin öğrenmesi gerekmektedir. Başkalarının aklına göre de hareket etsek, karar vermeyi başkalarına da bıraksak, buna karar veren de bizler olduğumuz için kararlar ve eylemler hep bizim eylemlerimizdir. Sonuçta sorumluluk da bizimdir. Kişi kendisini başkalarına bağlayarak, özgür karar vermekten geri durarak etik sorumluluktan kurtulamaz.

Öte yandan, felsefenin bir disiplini olan etiğin (felsefi ya da teorik etiğin) ele aldığı sorunlar ise doğası gereği teorik sorunlar, tek duruma ilişkin olmaktan çok "durumlara", tek bir eyleme ilişkin olmaktan çok genel olarak eyleme ve tek bir değerlendirmeye ilişkin olmaktan çok değerlendirme etkinliğinin kendisine ilişkin sorunlardır. Ama bu sorunlara ilişkin getirilen her bilgi de bu türden tek tek durumları, eylemleri doğru değerlendirebilmek içindir. Bu saptama, bize etiğin teorik mi yoksa pratik bir alanı mı olduğu sorusunun da ne kadar yanlış ya da yersiz bir soru olduğunu gösterir. Etik –bilgiler, görüşler, kuramlar, ilkeler ortaya koymaya çalıştığı için– kuşkusuz bir *teoria*dır, teorik bir etkinliktir; ama ortaya koyduğu bilgi yaşama, yaşanan ilişki veya eylemlere ilişkin bilgi olduğu için, etik pratik bir etkinliktir de denebilir.

Etik sorunlar, yaşamda karşılaşılan, kişilerin başka kişilerle ilişkilerinde yüz yüze geldikleri sorunlar olmalarına karşın, insanlar arası ilişkilerde yaşanan her sorun etik bir sorun değildir. Kişiler arasında çok farklı türden sorunlarla karşılaşırız. Bunlar, psikolojik sorunlar olabileceği gibi gelenekle ilgili sorunlar, ekonomiyle ilgili sorunlar, siyasal sorunlar, dinsel v.b. sorun-

lar da olabilir. Bunların sayısını çok daha fazla artırmak da mümkündür. Ama tüm bu sorunlar aynı zamanda etik bir sorun da olabilir ya da etik bir boyut da taşıyabilir. Tamamen ticari bir ilişkide yaşanan ve ekonomik bir sorun olarak karşımıza çıkan sorun, içinde etik bir sorun da taşıyabilir, ama taşımayabilir de. Psişik bir sorun, etik bir ihlale de yol açabilir, ama açmayabilir de. "Etik" ya da "etik sorun" kavramının dar ve geniş anlamda anlaşılmasına göre bu konuda verilecek yargı da değişecektir. Geniş anlamda[1] anlaşılırsa her kişi-kişi ya da kişi-insan durumu ilişkisi etik bir boyut taşır; çünkü ilişkinin iki uçunda kişi veya kişiler vardır. Kişilerin olduğu her yerde de kişilerin araç olarak görülme, metalaştırılma, kullanılma olasılığı, başka bir deyişle insanın değerine ya da onuruna zarar verici-zedeleyici eylemlerde bulunma olasılığı da söz konusudur. Ama her kişi-kişi ilişkisinin bir etik boyut taşıması, bu ilişkide ortaya çıkan her sorunun etik sorun olacağı anlamına gelmez. Nitekim günümüzde hiç de etik nitelemesi kullanılamayacak sorunlara bile etik sorun dendiği gibi; etik sorun olduğu halde hiç de öyle nitelenmeyen, hatta sorun bile görülmeyip toplumca veya bazı kişilerce övülen sorunlar da olmaktadır. Belirli bir zamanda ve yerde yaygın olan değer yargılarından oluşan ahlaklar bunun örnekleriyle doludur: alkışlanacak –övülecek– etik eylemlerin "ahlaksız", buna karşın etiğe aykırı eylemlerin "ahlaklı" bulunduğunu her yerleşik ahlakta bulmamız mümkündür. Etik sorunlar, insanın değerine aykırı eylemlerin, insanı yalnız birer araç olarak gören eylemlerin yol açtıkları sorunlardır. Bu nedenle; etik sorunların değerlerle ilgili sorunlar olduğu, insanın değerine zarar veren, insan onuruna saygı göstermeyen eylemlerin yol açtığı sorunlar oldukları söylenebilir. Bu, aynı zamanda etiğin değerlere, etik yapmanın da değer bilgisine dayandığını gösterir. İnsan onuru ya da insanın değeri düşüncesi temele konulmadan etikten de söz edilemez zaten. Böyle yapılırsa, insan da diğer nesneler/şeyler arasında bir nesne olur. Bir meta olarak görülmeye başlanır. Diğer nesneler gibi bir fiyatı olur. Daha fazla kâr ya da kazanç getirecek bir şey karşısında da kolayca gözden çıkarılır. İnsan onuru rahatlıkla yerini kazanca, çıkarlara bırakabilir. Bugün bolca böyle şeyler olup bitiyorsa çevremizde, nedeni budur: insanın değerinin/onurunun unutulması, göz ardı edilmesidir. Kısaca insanın metalaştırılması, nesne kılınmasıdır.

---

1 Geniş anlamda her kişi-kişi ilişkisi, her kişi-insan durumu ilişkisi, hatta kişinin kendisiyle ilişkisi bir etik ilişkidir. Değerlerin yaşandığı, yaşatıldığı ya da çiğnendiği bir ilişkidir her kişi ilişkisi. Bu nedenle geniş anlamda bir kişinin tüm ilişkileri etik boyut taşıdığı, yani bu ilişkide insanın değeri korunabilir ya da çiğnenebilir olduğu için bir kişinin başka kişi veya gruplarla kurduğu her ilişki etik ilişkidir.
Buna karşılık, dar anlamda etik ilişki ise, iki etik kişi arasında yaşanan ve değerlerin yaşandığı ya da hayata geçirildiği ilişki türüdür. İnsanın değerinin korunduğu, yaşatıldığı bir ilişkidir bu anlamda etik ilişki. Böyle bir ilişkinin yaşanması, dünyada gerçek bir ilişki olarak varlığa gelmesi –dünyamızda pek fazla görülmeyen– iki etik kişinin karşılamasını gerektirir (Bkz. İ. Kuçuradi, "Etik İlişkinin Özelliği" ve "Etik İlişkinin Çeşitlemeleri ve Eylem", *Etik*, s. 3-14).

Etiğin değerlere dayanması, etik sorunların birer değer sorunu olması, değer çatışmalarının ve değerlere ilişkin değerlendirme sorunlarının etiğe de yansımasına yol açmaktadır. Etik, neredeyse bu türden çatışmaların alanıdır. Etiğin çatışmalar alanı olması, aynı kişiye, aynı eyleme ya da duruma ilişkin farklı, birbiriyle çelişen değerlendirmelerde bulunulması da çok doğal karşılanmaktadır. Bu durum, kimileri için bir sorgulamanın başlangıç noktasını oluştururken kimileri için de oldukça olağan bir durum olarak görülmektedir. Öyle ya; bu benim değerlendirmemdir, öteki de sizinki. İkisi birlikte doğru olabilirler. Zaten bir tek doğru da yoktur. Herkes bir ötekine, "ben haklıyım ama" "sen de haklısın" demektedir sanki.

Kuçuradi, değer ve değerlendirme sorununu ele aldığı *İnsan ve Değerleri* kitabına, buna ilişkin bir saptamayla başlamaktadır: "Böyle bir problemi araştırmaya yönelmemin nedeni, her gün adım başına rastladığımız bir olgudur. Hayretle karşılardım hep bu olguyu. ...Sözünü ettiğim olgu; aynı insanların, aynı olayların, aynı durumların, aynı eylemlerin, aynı kararların, aynı eserlerin, hatta aynı fenomenlerin farklı kişiler tarafından farklı değerlendirilmesi, farklı şekillerde açıklanmasıdır. Yapılan bununla da kalmıyor: ... her farklı değerlendirme tek doğru değerlendirme olduğunu ileri sürerek ortaya çıkıyor; bu da kişilerin birbiriyle çatışmasına, yan yana yaşamanın çoğu zaman imkânsız hale gelmesine, kişilerin harcanmasına neden oluyor." (**Kuçuradi, 1998: 1**). Bu hareket noktası onu, değer problemini yaşamdan yola çıkarak ele almaya, bir şeyin "değer"i ile "değerler" arasındaki farkı açık kılmaya ve de değerlendirme tarzları arasındaki farkı göstermeye götürüyor. O, ezbere değerlendirmeler dediği ve değerlendirilen şeyi, hazır değer yargılarına göre değerlendirmek olan "değer biçme"yi ve değerlendirilen şeyi, değerlendiren kişinin kendisiyle ilgisinden dolayı değerli görmesi olan "değer atfetme"yi bir yana bırakmayı öneriyor. Bunun yerine, değerlendirilen şeyin kendisiyle aynı türden şeyler arasındaki yerini görmeyi amaçlayan, doğru-yanlış değerlendirme dediği değerlendirme tarzına işaret eder. Gerçekten değerlendirdiğimiz şeyin değerini, diğer şeyler arasındaki yerini görmek istiyorsak, yani doğru değerlendirme diye bir şey varsa ve biz bunu gerçekleştirmek istiyorsak, atmamız gereken adımları anlatır. Bu, her şeyden önce değerlendirmeye çalışılan şeyi, örneğin, bir eylemi olgusal olarak kavramayı, onun benzer eylem olanakları arasındaki yerini ve değerlerle bağlantısını –yani değer koruyup korumadığını– görebilmeyi gerektiriyor. Kuçuradi'nin deyişiyle "Bir tek eylemin anlaşılabilmesi, doğru değerlendirilebilmesi için, *bunu kimin ve ne koşullarda* yaptığının bilinmesi şarttır. Başka bir deyişle, bu alanda doğru değerlendirmeler yapabilmek için, değerlendirilen, bir defalık, eşsiz olan her eyleme yapanından ayırmadan bakmak; bir defalık, eşsiz olan olaylara, onları meydana getirenlerden ayırmadan bakmak ve

kendi gözleriyle –moral değer yargılarının aracılığı olmadan– bakmak zorundadır." (Kuçuradi, **1998: 66**).

Şimdi bu bilgisel çerçeveyle bir örnek olaya, hepimizin uzaktan ya da yakından tanık olduğumuz bir bilim insanı, bir halk sağlığı uzmanı, Kocaeli Üniversitesi öğretim üyesi Onur Hamzaoğlu'nun başına gelenlere bakalım. Nasıl bir ve aynı olayın farklı değerlendirilebildiğini ve karşılaştığımız farklı değerlendirmelerin nedenlerini görelim. Bir yandan örnek bir bilim insanı olarak görülüp alkışlanırken, nasıl olup da aynı zamanda "şarlatanlık" ve "halkta korku ve panik yaratma" suçlamasıyla karşılaşabildiğini anlamaya çalışalım. Bunu da yukarıda çizilen etik bakış açısıyla yapalım. İçinde etikle ilgili uzmanların da bulunduğu bir Üniversite Etik Kurulu tarafından etik olarak kusurlu bulunan bir eylemin, yine üç etikçiden oluşan –içinde benim de yer aldığım– bir başka kurulun "bir bilim insanının sorumluluğunu yerine getirmesi" olarak görmesini anlamamıza olanak sağlayan bir bakış açısıdır bu.

Önce olan biteni anımsayalım. Olgulara bakalım. "*Ekim 2010 tarihinde Kocaeli'ne, şehir merkezine çok yakın bir bölgeye ilin dördüncü demir çelik fabrikasının kurulacağı haberlerini duymaya başladık. Özellikle fabrikanın kurulacağı söylenen bölgeye yakın yöre halkında büyük bir tedirginlik oluştu... Konuyla ilgilenen gazetecilerden bir tanesi Ocak 2011 tarihinde, sanayinin insan sağlığına etkileriyle ilgili daha önce de araştırmalarım bulunduğu için hem Kocaeli'deki son durumu hem de yeni bir demir çelik fabrikasının olası sağlık etkilerini sordu. Ben de yürütmekte olduğumuz araştırma projesinin o zamana kadar elde edilmiş ölçüm ve test sonuçlarına göre hava kirliliğinin ve havada ağır metallerin bulunduğunu, anne sütü ile bebeklerin kakasında da bu ağır metallerin saptandığını söyledim. Bu bilgiler basında yer alır almaz hem il hem de bakanlık yöneticileri tarafından hızlı bir inkâr çalışması başlatıldı. Önce, böyle bir kirlilik yok dendi. Arkasından proje henüz bitmedi, elinde veri yok, "yalan" söylüyor dendi. Sonrasında da tamamlanmamış projeyle ilgili açıklama yapılamaz iddiasında bulunuldu. Kocaeli Büyükşehir Belediye Başkanı birçok yazılı ve görsel basında beni "şarlatan"lıkla itham etti. Ben, kendisi ile ilgili olarak Kocaeli Cumhuriyet Savcılığı'na, hakaret ettiği gerekçesiyle Şubat 2011 tarihinde suç duyurusunda bulundum. Ayrıca tazminat davası açtım. Benim savcılığa şikâyetim üzerine ifade için çağrılan Kocaeli Büyükşehir Belediye Başkanı, bu tarihten bir hafta, on gün sonra "halkta korku ve panik yaratıyor" suçlaması ile hapis cezası ile yargılanmam için savcılığa suç duyurusunda bulundu. Savcılık dosyaya görevsizlik kararı verip, 25 Mart 2011 tarihinde KOÜ Rektörlüğü'ne gönderdi. KOÜ Rektörlüğü, 12 Nisan 2011 tarihinde, hakkımda ceza soruşturması açtı. Eş zamanlı olarak, Sağlık Bakanlığı Kanserle Savaş Dairesi Başkanlığı "elinde veri olmadan, halka kanserle ilgi yanlış bilgi veriyor, korku ve panik yaratıyor" suçlama-*

sı ile YÖK'e şikâyet etti. Bu şikâyet üzerine, 25 Nisan 2011 tarihinde, KOÜ Rektörlüğü hakkımda disiplin soruşturması açtı. 26 Nisan 2011 tarihinde başlatılan soruşturmalar bugüne kadar sonuçlandırılmadı. Bu arada, KOÜ Rektörü'nün "sonuçlanmamış ve bilimsel verilere dayanmayan açıklamalarda" bulunmak suçlaması ile KOÜ Etik Kurulu'na hakkımda şikâyette bulunduğu için 13 Eylül 2011 tarihinde, Kocaeli Büyükşehir Belediye Başkanı ile olan mahkemeden iki gün önce ifadem alındı. Kurul, aynı mahkemeden bir gün önce toplandı. ...

KOÜ Etik Kurulu, 14 Eylül 2011 tarihli oturumunda aldığı kararı, 10 Ekim 2011 tarihinde bana tebliğ etti. Tebligat metni aşağıdadır:

"Karar No: 2 Konu Kocaeli Üniversitesi Etik Kurul Yönergesi ve Kocaeli Üniversitesi Akademik Etik İlkeler Kitapçığı kapsamında değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak somut olayda Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu'nun henüz tamamlanmamış çalışmanın/araştırmanın kısmi bulgularına dayanan bilgileri medya aracılığıyla toplumla paylaşmasının; konunun yerel ve küresel duyarlılık gerektiren bir konu olması nedeniyle etik açıdan gerekli özenin gösterilmediği sonucunu ortaya koyduğuna oy birliği ile karar verilmiştir."

Olup bitenlerin kısa bir özetidir bu, Hamzaoğlu'nun ağzından. *Demokrat Kocaeli* gazetesi muhabirinin Dilovası'na yeni kurulması planlanan Organize Sanayi Bölgeleri ve yeni bir Demir Çelik fabrikası konusunda görüşlerini öğrenmek üzere Hamzaoğlu'nu telefonla aradığı; bu görüşmede Hamzaoğlu'nun 2009 yılında başlayan, ama henüz tamamlanmamış olan "Kocaeli'nin Dilovası ve Kandıra İlçelerinde Yaşayan Gebelerden Doğan Bebeklerde Ağır Metal Maruziyeti ile Büyüme ve Gelişme Durumu" başlıklı proje çerçevesinde ulaştığı bazı verileri gazeteciyle paylaştığı; bunların ertesi gün yerel *Demokrat Kocaeli* gazetesinde "Annelerin sütü bile zehirli çıktı" başlığıyla haberleştirildiği ve bu haberlerin kimi ulusal televizyon kanallarında da yer aldığı; Vali Ercan Topaca'nın "Dilovası'nda anormal bir durum yok" dediği; Büyükşehir Belediye Başkanı İbrahim Karaosmanoğlu'nun ise yaptığı kimi konuşmalarda Hamzaoğlu'nu şarlatanlıkla ve şov yapmakla suçladığı; bunun üzerine Hamzaoğlu'nun Belediye Başkanı hakkında dava açtığı, buna karşılık Belediye Başkanının da asılsız haberlerle "halkta korku ve panik yaratıyor" diyerek karşı dava açtığı; Sağlık Bakanlığı Kanserle Savaş Dairesi'nin –araştırma sonuçlarına ilişkin istediği verilerin Hamzaoğlu'ndan gelmemesi üzerine– "elinde yeterli bilgiler olmadan kanser konusunda halkı yanlış bilgilendirdiği" gerekçesiyle YÖK'ten Hamzaoğlu hakkında soruşturma açmasını istediği, YÖK'ün Kocaeli Üniversitesi Rektörlüğüne soruşturma açılması için yazı yazdığı; Rektörlüğün de Hamzaoğlu hakkında disiplin ve ceza soruşturması açtığı; Kocaeli Üniversitesi Etik Kurulu'nun da Hamzaoğlu'nu etik açıdan kusurlu bulduğu doğrudur. Bunlar olup bitenlerdir ya da olgulardır. Sanırım,

bunlara kimsenin yanlış demesi de mümkün değildir. Hepsinin belgeleri dava dosyasında mevcuttur. Ama burada anlatılanların eksik olduğu ya da önemli olmadığı, asıl önemli olanın –burada dile getirilmeyen– başka yanlar olduğu türünden itirazlar olabilir. Doğaldır da bu, ama burada yapılmaya çalışılan peşin bir yargı vermeden yapılıp edilenlerin hikâye edilmesidir.

Tartışmalı olan, tartışılan –diğer bazı konular yanında– Onur Hamzaoğlu'nun devam eden bir araştırmanın verilerinin bir bölümünü basınla paylaşmasının doğru/etik bir eylem olup olmadığı, Hamzaoğlu'nun bu davranışıyla etik bir kusur işleyip işlemediğidir. Bu verilerin olduğu konusunda hiçbir şüphe yoktur, ama araştırma henüz tamamlanmamıştır. Sorun da buradan kaynaklanmaktadır. Konu etik olunca, yani bir eylemin etik olup olmadığının saptanması olunca, iş daha da güçleşmektedir; çünkü burada olgularla birlikte değerler de işe karışmaktadır, olguların değerlerden bağımsızlığı tartışması bir yana. Bir eyleme doğru ya da etik bir eylem diyebilmek, ancak onun değerle, insanın değeriyle ilişkisine bakılarak verilen bir karardır. Her eylemde de farklı değerlerin korunması ve/veya çiğnenmesi söz konusudur. Değerleri korumaya yönelen bir eylem, başka kimi değerlere zarar da verebilir, bu durumda ikisinden birini seçmek gerekir. Değer çatışması denilen durumdur bu. Gerçekte değer çatışması olmayan, daha çok birer çıkar çatışması olan durumlar bir yana bırakılsa bile, ciddi sıkıntılar yaratan bir durumdur bu. İyi niyetle doğru değerlendirme yapmaya çalışanları bekleyen asıl güçlük de budur; çünkü bir kişinin karşı karşıya kaldığı durum, birisini seçme durumunda olduğu iki eylem biçiminin ikisi de değer çiğnemeyi zorunlu kılıyorsa, kişinin insana daha az zarar vereni ya da etik açısından daha az sakıncalı olanı bulması gerekir. Bu da ancak, hem açık bir bakış açısıyla olan bitene ilişkin tüm verilere sahip olmakla hem de etik değerler ve değerlendirme konusunda kafa yormuş olmakla başarılabilir.

Bu örnek olayda da durum aşağı yukarı budur. Aynı eyleme ilişkin iki farklı etik değerlendirme mevcuttur. Biri Kocaeli Üniversitesi Etik Kurulu tarafından yürütülen soruşturma sonucu hazırlanan raporda ortaya konulan değerlendirme; diğeri ise Türk Tabipler Birliği Merkez Konseyi'nce görüşü istenen Türkiye Biyoetik Derneği'nin ve üç etik uzmanından oluşan heyetin hazırladıkları raporlarda yer alan değerlendirmelerdir. İlk rapor, Hamzaoğlu'nu "etik açıdan gerekli özeni göstermediği" için kusurlu bulurken, ikinci ve üçüncü raporlar, Hamzaoğlu'nun davranışını –henüz tamamlanmamış araştırmanın bazı verilerini basınla paylaşmasını– bir bilim insanı sorumluluğuyla hareket ettiği için takdirle karşılamaktadırlar.

Her üç raporda yer alan değerlendirmeleri tek tek ele alarak farklı değerlendirmelerin nedenlerini ortaya koymaya çalışalım. Önce, Kocaeli Üniversitesi Etik Kurul Raporu ile başlayalım. Kurul, Hamzaoğlu'nu "araştırmaya ait bulgular, tamamı elde edilmeden ve değerlendirilerek sonuç

hâline getirilmeden basına açıklama yapması", basında yer alan haber içeriğinde 2002 ve 2004 yıllarındaki kanserle ilgili çalışmalardan da bahsedilmesi sonucu, araştırmanın kanser araştırması da olduğu sonucunun çıkarılmasına yol açıldığı belirtilmiş. Basına açıklanan araştırma projesinin, biyolojik materyallerle yapılan çalışmalara ilişkin sonuçların henüz bilimsel ortamlarda yazılı veya sözlü olarak sunulup tartışılmadığı ifade edilmiştir. Kurul Raportör'ü –Raportör'ün raporunda yer alan ifadeler aynen Kurul'un kararında da yer almıştır– Hamzaoğlu'nun eylemini Kocaeli Üniversitesi Etik Kurul Yönergesi ve Akademik İlkeler Kitapçığı kapsamında değerlendirmiş ve *Akademik İlkeler Kitapçığı I. Araştırma Etiği Temel İlkeler Bölümü* a ve b bentlerinde yer alan iki ilkeye, "bilimsellik ilkesi" ile "araştırmalarda akademik özgürlük ilkesi"ne aykırı davrandığı için suçlu bulmuştur. A) Bilimsellik İlkesi şöyle ifade edilmiştir: Veriler, bilimsel yöntemle elde edilir. Bunların değerlendirilmesi, yorumu ve kuramsal sonuçlarının elde edilmesinde de bilimsel yöntemlerin dışına çıkılamaz ve sonuçlar saptırılamaz. Elde edilmemiş sonuçlar araştırma sonuçlarıymış gibi gösterilemez."

Raportör "elde edilmemiş sonuçları araştırma sonuçlarıymış gibi gösteremez" ifadesini koyu siyah ve altı çizili yazarak Hamzaoğlu'nun eyleminin, ilkenin bu kısmına aykırı olduğunu düşündüğünü vurgulamaktadır. Bu, ne yazık ki neredeyse olgusal bir yanlıştır. Çünkü Hamzaoğlu'nun açıkladığı veriler bilimsel araştırma sonucu elde edilmiş verilerdir, Raportör de bunun farkındadır, zira sadece 20 bebek ve 18 lohusaya ait sonuçlara dayanarak açıklama yapıldığını, araştırmanın tüm deneklerine ilişkin bilgiler tamamlanmadan açıklama yapıldığını kendisi de raporunda dile getirmektedir. Hamzaoğlu'na, neden tüm deneklere ilişkin bulgulara ulaşmadan açıklama yaptın denebilir, daha sonra elde edilen sonuçların ilk verilerle uyumlu olmayabileceği düşünülerek, bunun araştırma metodolojisi açısından sakıncalarından da söz edilebilir. Böyle bir eleştiri, kimi durumlarda haklı da olabilir –örneğin, birisi hiçbir acil ve bu açıklamayı meşru kılacak kadar önemli bir durum yokken, tamamlanmamış araştırmasının verilerini yayınlarsa ya da açıklarsa suçlanabilir– ama Hamzaoğlu'nun "elde edilmemiş araştırma sonuçlarını araştırma sonuçlarıymış gibi gösterdiği" söylenemez. Bu durum, olgulara ya da olup bitenlere uygun değildir. Sonuçlar, elde edilmiş araştırma verileri ama henüz tamamlanmamış araştırmanın verileridir.

Aslında Hamzaoğlu, araştırma sonuçlarını açıklamamış –bir basın toplantısı veya başka bir yolla araştırma sonuçlarını duyurmamış– kendisine yöneltilen bir soru üzerine, uzmanı olduğu halk sağlığını tehdit eden acil bir durum nedeniyle –yeni bir ağır sanayi tesisinin kurulması girişimi karşısında– elde ettiği, hem de bilimsel yönteme uygun biçimde elde ettiği araştırma verilerinden bazılarını basınla paylaşmıştır. Bu nedenle, Hamzaoğlu'nun

eylemi öncelikle a) bağlamı içinde değerlendirilmeli –yani hangi koşullarda bu açıklamaları yaptığı– b) yaptığı şeyin araştırma sonuçlarını açıklamak değil, kimi araştırma verilerini basınla paylaşmak olduğu ve de c) bunu *niçin yaptığı* –eylemin neyi amaçladığı ve hangi ilkeye dayandığı– gözden kaçırılmamalıdır. Bunlar yapılmaz da; Hamzaoğlu'nun eylemi, *Akademik Etik Yönergesi*nde bir ilkeye –şeklen de olsa– aykırıdır şeklinde bir değerlendirme yapılırsa, doğru değerlendirme, yerini ezbere dayalı değerlendirmeye, Kuçuradi'nin "değer biçme" dediği şeye bırakır. Böylece etiğe uygun, etik değerlere uygun eylemler, kimi ilkelere ya da kurallara aykırı bulunabilir. Bazen, etiğe aykırı eylemler de etik eylemler sanılabilir, öyle nitelendirilebilir. Tamamlanmamış bir araştırmanın sonuçlarını açıklamak; akademik etik, yayın etiği ilkelerine aykırıdır, öyleyse bunu yapan her eylem, etiğe aykırıdır denilmektedir. Ne eylemin hangi koşullarda yapıldığına ne niçin yapıldığına ne kişiye ne de kişinin neyi yapmaya çalıştığına bakılmamaktadır. Bakılan yalnızca bir yapma, bir davranıştır, sonuçtur: bitmeyen araştırmanın verilerinden bazılarının basınla paylaşılmasıdır. Niçin bunu yaptığı, onu bu açıklamayı yapmaya götüren sebepler, hangi etik ilkeyle hareket ettiği değerlendirme raporunda yer almamaktadır.

Akademik Etik Kurul Raportörü'nün, Hamzaoğlu'nun eylemini aykırı bulduğu ikinci ilke, Araştırmalarda Akademik Özgürlük İlkesidir. "Bu etik ilkelere aykırı olmadığı sürece araştırmalara ve sanatsal çalışmalara karışılamaz ve bunlar engellenemez. Buna karşılık *araştırmacılar ve sanatçılar araştırma konu ve yöntemlerini belirlerken özellikle üniversitenin bütçe uygulama ilkeleri doğrultusunda ve yerel veya kültürel duyarlılık gerektiren konularda özenli ve sorumlu davranır,*" demektedir. Bu ilke de hiçbir biçimde Hamzaoğlu'nun yaptığından dolayı suçlanamayacağı, belki de bu ilkeye uygun davrandığı için kutlanabileceği bir ilkedir. Dilovası'nın mevcut durumu, bunu bilen herkesin, ama bir halk sağlığı uzmanının mutlaka "duyarlılık" göstermesi gereken bir durumdur. Hamzaoğlu, bu durum karşısında duyarlı davranmıştır.

Ama "Yerel ve kültürel duyarlılık gösteren konular"la kastedilen, bilim insanlarının, araştırma bulgularını duyurmalarında "yerel ve kültürel değerler"in belirleyici olması ise böyle bir ifadenin akademik özgürlük ilkesi altında yer alması, akademisyenlerin "yerel ve kültürel duyarlılık" gibi son derece belirsiz bir ifadeyle suçlanmalarına, akademik özgürlüklerine müdahaleye yol açabileceği için çok sakıncalıdır. Bilim adamları, araştırmalarının sonuçlarını özgürce yayınlayabilmelidir, bunun "kültürel ve yerel değer yargıları"na dayanılarak engellenmesi akademik özgürlüğe aykırı bir uygulama olacaktır. Bilim adamlarının araştırmalarını, özellikle alan araştırmalarını yaparken toplumun değer yargılarını, geleneklerini aşağılayıcı bir tutum takınmamaları ise bilim adamı sorumluluğunun bir gereğidir. Ama, Hamzaoğlu olayında böyle bir boyut hiç söz konusu değildir.

Hamzaoğlu da kendisini *Araştırma Etiği Temel İlkeler Bölümü*'nün başka iki maddesine, c ve f maddelerine gönderme yaparak savunmuştur. Bu ilkeler: "Olası zararlı/risk içeren uygulamalar konusunda toplumu bilgilendirme ve uyarma ilkesi" (c) ile "Toplum ve insanlık karşısında sorumluluk ilkesi"dir (f). Bu maddeler "Araştırmacılar, sanatçılar ve yetkililerin yapılan bilimsel araştırma ve sanatsal çalışmaların sonuçları ile ilgili olarak olası zararlı uygulamalar konusunda toplumu bilgilendirmek ve uyarmakla yükümlüdür." (c) ve "Bilimsel ve sanatsal çalışmalar, düşünsel mülkiyet ve kullanım hakları saklı kalmak koşuluyla, insanlığın ortak malıdır. Bu nedenle, araştırma ve sanatsal çalışmaların içeriğinin toplum, insanlık ve çevre yararını ilgilendiren hiçbir bölümü gizlenemez, değiştirilemez, çarpıtılamaz ve yasaklanamaz" demektedir. Hamzaoğlu, bu ilkelere dayanarak yaptığı açıklama ya da bilgi paylaşımının bu ilkeler çerçevesinde yapıldığını bu ilkelerin "söz konusu bilgileri kamuoyu ile paylaşma ve uyarma sorumluluğunu yüklediğini" söylemektedir. Görüldüğü gibi, aynı ilkeler kitapçığının, ayrı ilkelerine dayanılarak bir ve aynı eylem etik açıdan hem suçlanabilir hem de övülüp alkışlanabilir. Bu bize, yalnız kural veya ilkeleri uygulayarak –eylemin içinde gerçekleştiği bağlamı, eyleyen kişiyi, eylemi niçin yaptığını, hangi ilkeyle hareket ettiğini göz ardı ederek– yapılacak değerlendirmelerin nasıl çıkmazlarla karşılaşabileceğini göstermektedir.

Kuçuradi, Çotuksöken ve Tepe'den oluşan heyetin hazırladığı raporda olay şu şekilde değerlendirilmiştir: *Prof. Hamzaoğlu, Dilovası'nda ölümlerin yüzde 33'ünün kanserden meydana geldiği olgusundan hareket ederek, yedi yıldan beri çevre kirliliğiyle ilgili araştırmalar yürütmektedir. Konumuz olan olayda, Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu, üç aşamadan oluşan ve yukarıda adı geçen araştırmanın ikinci aşamasını oluşturan, 56 lohusadan 18'inin "kolostrum"unun, 49 bebekten 20'sinin "meconium"unun, TÜBİTAK-BUTAL tarafından o zamana kadar yapılan (14.10.2010) analizlerinden elde edilen nesnel bulgulardan, "kirleticiliği yüksek [yeni] sanayi tesislerinin kurulması" tartışmalarının yapıldığı sırada, bir gazeteciyle yaptığı söyleşide (06.01.2011) iddia edildiği gibi "araştırma sonuçları"ndan değil; yukarıda adı geçen bulgulardan söz etmiştir.*

Bu nitelikteki bulguları, mevcut koşullarda, Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu'nun "ilgililerle" –ve bu ilgililer yalnızca önlem alacak kişiler değil, aynı zamanda o bölgede yaşayan insanlardır– paylaşması bir suç değil, görevi halk sağlığının korunmasında katkıda bulunmak olan bir bilim insanının yapması gerekendir. Çünkü sonuçları itibarıyla halkın sağlık hakkının ihlaline yol açan bölgedeki çevre kirliliğinin daha da artmasının geri dönülmez zararlara yol açması kaçınılmaz görünüyor. Bu zararlar tespit edildiğinde ise artık iş işten geçmiş olur. Geri dönülmez zararlar yaratan ve sağlık hakkını ihlal eden bu gibi konularda (örneğin, kot taşlamadan kaynaklanan silikozis vakalarında

olduğu gibi) bilimsel bulguların bir an önce "ilgililerin" dikkatine sunulmasının önemi büyüktür. Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu da bir gazetecinin soruları üzerine, bu nitelikte olan bulgulardan söz etmişti.

Oysa; kendisi hakkında açılan davada, Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu'nun *halkta panik yaratmak niyetiyle* araştırma sonuçlarına ilişkin bilgi verdiği ileri sürülmekte ve bir gazeteci tarafından sansasyonel bir biçimde yansıtılan sözleri, bu iddiaya kanıt olarak gösterilmekte, araştırma henüz bitmeden bilgi vermesinin de araştırma etiğine aykırı olduğu iddia edilmektedir.

Bu suçlama, ancak şeklen doğrudur. Çünkü, Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu, araştırmanın sonuçlarından değil –yukarıda da vurgulandığı gibi– araştırma sırasında elde edilen bazı sorunlu bulgulardan söz etmiştir. Ayrıca, duruma bir bütün olarak ve tekliğinde bakılmayıp sadece şeklen bakıldığında, bu araştırmanın hâlen bitmediğini ileri sürmek de mümkündür. Çünkü, araştırmanın üçüncü aşamasında, çevre kirliliğinin etkilerinin yeni doğanlarda 1,5 yaşına kadar izlenmesi öngörülmektedir. Uzun süreli araştırmalarda, özellikle geri dönülmez sonuçlar yaratabileceği öngörülen konularda, ara sonuçların kamuyla paylaşılması –birçok ülkede örneği görüldüğü gibi– olağan bir uygulamadır. Hatta yapılması gereken bir eylemdir. Deprem gibi bir doğal afetin, yakında gerçekleşeceğini araştırması esnasında öğrenen bir bilim insanının, bunu –henüz araştırması bitmeden ve araştırma sonuçlarını bir yayınla/sunumla duyurmadan– kamuoyuyla paylaşması etik olarak suçlanabilir mi? Yoksa bu bilim insanı, büyük bir felaketten toplumu koruduğu için övülüp takdir mi edilir?

Ayrıca bu veri paylaşma, söz konusu olayda kirlilik durumunun daha da olumsuz noktalara gelmesini önlemek için yapılıyorsa ve yıllardan beri bu konuda Sağlık Bakanlığı ve TBMM Dilovası Araştırma Komisyonunun raporundaki saptamaların gerekleri yeterince yerine getirilmiyorsa, bu paylaşma –deprem araştırması örneğinde olduğu gibi, gelecek bir felaketi önleme amacıyla yapıldığı için– aslında bir halk sağlığı uzmanının yapması gereken bir eylemdir.

Yine, Ortak Raporda *Lima Bildirgesi* olarak anılan, *Akademik Özgürlük ve Yükseköğretim Kurumlarının Özerkliği Bildirgesi*nin (1988) akademik özgürlük ve üniversite özerkliğiyle ilgili 1. ve 6. Maddelerine gönderme yapılarak "*Bu tanımlar çerçevesinde bakıldığında, bilim insanlarından ve üniversitelerden, bu tarzda davranmaları beklenir; bu ilkelere dayalı olarak davrananların da suçlanması elbette beklenemez. Ne var ki, bu ilkelere karşın, bazı bilim insanları ve üniversiteler, çekingenlik göstermekte ve hatta bu ilkelere aykırı davranabilmektedir. Bu şartlarda bilim insanlarının akademik özgürlük çerçevesinde yaptıklarının soruşturmaya uğratılıp cezalandırılmalarının, diğer bilim insanları üzerinde ve toplumda olumsuz psikolojik etkiler yaratma olasılığı yüksektir. Bu da bilimlerin toplumsal işlevini görmelerini engeller, en azından zorlaştırır.*" denilmektedir.

Üçüncü rapor olan Biyoetik Derneği'nin raporunda ise Hamzaoğlu ve arkadaşlarının seçtikleri araştırma konusu nedeniyle kutlanmaları gerektiği; bilimsel araştırma yöntemlerinden birisi olan izlem araştırmalarında, belli dönemlerde verilerin yayınlanmasının olağan olduğu ve bunun araştırma etiği değerlerinin kendilerine yüklediği bir sorumluluk olduğu; "*özellikle söz konusu araştırmada olduğu gibi, insan bedeninde toksik/kanserojen maddelerin izlerini araştıran ve maddelerin düzeylerini belli aralıklarla ölçen araştırmalarda veriler, araştırma süresinin (...) tamamlanmasını beklemeksizin açıklanması" gerektiği; sürecin bilimsel bilginin bilimsel toplantılar ve yayınlarla yayılması uygulamasına uymamasına karşın, bu olayda olduğu gibi "üretilen bilgi ... toplum sağlığı için acil girişim gerektiren ve politika belirleyenler/karar verme yetkisine sahip olanların sorumluluklarını yerine getirmekte geciktikleri durumlarda, ... bilimsel toplantı ve yayınlarla değil, basın yayın organları aracılığı ile de yayılabilir, hatta söz konusu olayda olduğu gibi, yayılması*" gerektiği söylenmektedir.

Raporda, "araştırma verilerini açıklayarak halkı paniğe sevk etme" suçlamasına karşı çıkılarak, ilke olarak şu sorular sorulmaktadır: "*Bir araştırmanın verilerinin açıklanması toplumu paniğe sevk edebilecek ise bu olasılık, verilerin açıklanması önünde bir engel oluşturur mu?" Suçlamaya ilişkin değerlendirmede ise "soruşturma gerekçesinin bilimsellik ve toplum yararı ile çeliştiği", "toplumun paniğe kapılacak olmasını engellemek" gerekçesinin sadece bölge boşaltma işlemlerinin sağlıklı yürümesi açısından geçerli bir kaygı olabileceği, başka herhangi bir kaygının toplum yararını gözetmeyeceği, tam aksine durumu toplumdan gizlemek gibi haklı çıkarılamayacak siyasi kaygıları akla getirdiği*" dile getirilmektedir.

Sonuç olarak, raporda bilim insanlarının araştırma etiği değerlerinden kaynaklanan sorumluluklarını yerine getirmelerinin hukuki soruşturmaya uğramalarına neden olmaması gerektiği; bunun akademik özgürlükleri baskı altına aldığı, bilim insanlarının özgür çalışma ortamlarına sahip olması gerektiği, aksi takdirde bunun olumsuz sonuçlarının tüm topluma yansıyacağı, bunun bilim tarihinde pek çok örneğinin olduğu ifade edilerek, rapor şu tümcelerle sonlandırılmaktadır: "*Tüm bu nedenlerle, Prof. Hamzaoğlu hakkında açılan soruşturmayı haksız, bilimsellikle bağdaşmaz ve son derece kaygı verici buluyor, bilimsel bilgi üretimi, üniversiter yapı ve dolayısıyla toplum sağlığı üzerinde olumsuz etkiye sahip olacağını düşünüyoruz. İlgilileri, yetkilerini kullanırken, insanlığın büyük bedellerle önemini anladığı akademik özgürlük ve toplum yararı değerlerini gözetmeye çağırıyoruz.*" (Rapor, s. 5).

Üç rapor aynı eyleme ilişkindir; ama değerlendirmeler farklıdır. Birisi, Hamzaoğlu'nu etik olarak kusurlu bulurken; diğer iki rapor, onun eylemini etik olarak doğru bulmakta, bir bilim insanı sorumluluğunun sonucu olduğunu, onun engellenmesi ve soruşturulması değil, kutlanması gerektiğini,

asıl sorgulanması gerekenin ise akademik özgürlüğe müdahale olduğunu ifade etmektedir. Bu olayın, etikte değerlendirme sorunu açısından önemi ise değerlendirmelerin hazır bazı ilke ya da kurallara uyup/uymamaya bakma biçiminde ezbere yapıldığında –iyi niyetle yapılmış bile olsa– nasıl yanlış sonuçlara yol açabildiğidir. Hamzaoğlu'nun eylemini doğru anlamanın olmazsa olmaz koşulları: a) onun bu açıklamayı hangi koşullarda –Dilovası'nın mevcut sanayi dokusu, kirliliğin boyutları, kanserden ölümlerin ülke ortalamasının üstünde olması, halk sağlığı uzmanı olması, uzun zamandır bu bölgede araştırma yapıyor olması, yeni bir sanayi tesisinin yapılacağı söylentilerinin kamuoyunda dolaşması ve bir gazetecinin bu konuda onun bilgisine başvurması– yaptığı, b) niye yaptığı –ünlü olmak için mi, bilim adamı olarak bölge insanlarının zarar görmesini engellemek için mi vb.– c) yaptığı açıklamanın ne olduğu –araştırma sonuçlarının duyurulması mı yoksa araştırma verilerinin bir kısmının araştırma tamamlanmadan basınla paylaşılması mı– d) devam eden bir araştırmanın, o an mevcut verilerini açıklama riskini niçin göze aldığı ve "bitmeyen araştırmanın verileri açıklanamaz veya bilimsel veriler bilimsel ortamlarda yazılı ve sözlü olarak paylaşılmalıdır" ilkelerini hangi değer ya da değerleri korumak için ikinci plana attığıdır. Bu durum, bize etik kuralların, hatta etik ilkelerin, genellikle geçerli olsalar da her tek durumda geçerli olamayacaklarını, kimi zaman insanın değerini korumanın –başka ilkeler uğruna– bu ilkelere uymamaktan geçtiğini; etik değerlendirmelerin, etik kuralların tek durumlara uygulanması şeklinde yapıldığında bizi nasıl çıkmazlara götürebildiğini göstermektedir. Bunun için, Kuçuradi'nin dediği gibi doğru değerlendirme yapabilmek için kurallar ve normlara değil; olguları olabildiğince açık bir biçimde görebilecek gözlere, değer bilgisine sahip, etik duyarlılığı olan açık kafalara ihtiyacımız vardır.

Kaynakça

Kuçuradi, İoanna, *İnsan ve Değerleri*, TFK Yayınları, 1998, Ankara.

Kuçuradi, İoanna, *Etik*, TFK Yayınları, 1996, Ankara.

Tepe, Harun (Yay. Haz.) *Etik ve Meslek Etikleri*, TFK Yayınları, 2009, Ankara.

Kocaeli Üniversitesi, *Akademik Etik İlkeler*, Kocaeli Üniversitesi, 2008.

Kocaeli Üniversitesi, *Etik Kurul Yönergesi*.

Kocaeli Üniversitesi, Üniversite Etik Kurulu, Raportör Raporu ve 14 Eylül 2011 Tarihli Kararı.

Türk Tabibleri Birliği Diloavası Raporu, C. I. Yavuz ve F. A.Tanık (eds.), 2. Baskı, 2012.

Türk Biyoetik Derneği'nin 12.5.2011 tarihli Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu Raporu.

İoanna Kuçuradi, Betül Çotuksöken ve Harun Tepe tarafından Türk Tabibler Birliği'nin talebi üzerine hazırlanan Onur Hamzaoğlu Dosyası'na ilişkin 12.11.2011 tarihli Rapor.

Bilimsellik ve Şarlatanlık Onur Hamzaoğlu Olayı Bağlamında Bilim Kuramının ve Bilim Etiğinin Temelleri



Doğan Göçmen

Onur Hamzaoğlu, kendisini birazcık tanıma fırsatı olmuş olan herkes bilir, en saygın halk sağlıkçılarımızdandır. Fakat; aynı zamanda bilimsel değerleri ve toplumsal sorumluluğu yücelten, dünyanın saygın bilimcilerindendir de. Onunla ortak mesai yapmış olanlar onun çalışmalarında genel olarak ahlaki değer ve ilkelere ve özel olarak da bilim etiğine ne kadar önem verdiğini bilir. Hamzaoğlu, sadece meslek hayatında değil; aynı zamanda bütün yaşamında ahlaki değerleri yüceltmeye, yaşatmaya çalışan bir kişidir. Aşağıda sergileyeceklerimi, tam olarak anlamak için bu söylediklerimin kesinlikle dikkate alınması gerekmektedir.

Hamzaoğlu, Dilovası'nda gözlenen Türkiye ve dünya ortalamasından üç kat daha yüksek olan kanser vakalarına, annelerin ilk sütünde ve bebeklerin ilk kakalarında bulunan ağır metallere ilişkin yapmış olduğu mevcut araştırmasının, bazı ilk sonuçlarını kamuoyu ile paylaştığında ülke çapında politik gerilim oldukça yüksekti. Birçok şey, o günün seçim atmosferinde söz düellolarının, politik açıklamaların, entrika ve oyunların, komplo ve tuzakların yarattığı puslu havaya kurban gidiyordu. Onur Hamzaoğlu'nun kamuoyuyla paylaştığı, uzun bir gözleme de dayanan araştırma verileri de bu havanın kurbanı olacaktı neredeyse. Oysa, yapılmış olan açıklama, toplumsal vicdanı olan herkesi ayağa kaldırmalı ve toplumun geleceği konusunda kaygılandırmalıydı. Zira Hamzaoğlu, Dilovası'nda hüküm süren hava kirliliğine işaret etmek için "anne sütünde ağır metal var" demişti. Fakat, "Gebze" internet gazetesinin konuya ayrılan bir yazısında haklı olarak işaret edildiği gibi, çözümler üretmek için en az 2005 yılından beri resmî makamların da bilgisi dâhilinde, sorunun üzerine gitmek yerine "suçlu" aranmaya başlanmış ve araştırmayı yapan "günah keçisi" ilan edilmiştir. İddiaya göre; Onur

Hamzaoğlu bir bilimci değil, "şarlatandır." Bu nedenle de yapmış olduğu araştırmanın ve bu araştırmadan elde etmiş olduğu bilginin bilimsel bir anlamı ya da değeri yoktur.

Belki, ilk bakışta bir bireyi ilgilendiren, bu nedenle kişisel/özel bir konuymuş gibi görünen Hamzaoğlu olayı, aslında son derece girift ve bütün insanlığı ilgilendiren büyük meseleleri, toplumun gündemine taşıyan ve önemli bir sorunlar yumağını ortaya çıkaran bir olaydır. Şarlatanlık suçlamasının bir belediye başkanı tarafından yapılmış olması, bu olayda en başta, toplumun yerel yönetim kurumlarının dahi ne hale geldiğini gösteriyor. Bu, toplumun sağlığı, kültürel gelişimi, bilimsel birikimi, felsefi derinliği ve sanata ilgisi konusunda ilerleme olmasını isteyen herkesi kaygılandırmalıdır. Fakat; bu olay, aynı zamanda akademik ve bilimsel özgürlüğün bugünkü ve yakın gelecekte alabileceği durum ile de çok yakından ilgilidir. Daha da ötesi; bir kurum olarak bilimin amacının doğada ve toplumda şeyleri, yapıları ve süreçleri açıklamak ve böylece insana doğal ve toplumsal koşullarına hâkim olma imkânı sağlayıp, özgürleştirme olduğunu dikkate alırsak, Onur Hamzaoğlu olayının aslında insanın doğayla, diğer canlılarla ve toplumla olan ilişkisini gündeme taşıyan bir olaya dönüştüğünü ve böylelikle olayın insanın evi olan dünyadaki (doğadaki ve toplumdaki) özgürlüğü meselesine dönüştüğünü ileri sürebiliriz.

I. Bilimci ve Şarlatan: Onur Hamzaoğlu Şarlatan mıdır?

Şarlatanlık suçlaması, bir bilimciye yönelik yapılacak en büyük suçlamadır. Bir bilimci için bundan daha onur kırıcı bir şey olamaz. Şarlatan kelimesinin kökenini, kavramın anlamını bilmeyen biri onu çok kolay israf edebilir belki. Fakat, bu kelimenin ve dolayısıyla suçlamanın ne anlama geldiğini az çok bilen birisi için şarlatanlık suçlaması "kolay yutulur" türden bir suçlama değildir. Kimdir şarlatan? Nedir şarlatanlık? Bir kişiye şarlatan sıfatını atfedebilmek için söz konusu kişinin ahlaken ne tür niteliklere sahip olması gerekir? Şarlatanca olan ile bilimsel olan arasında ayrım yapmak için gerekli kıstaslar nelerdir?

"Şarlatan" kelimesi, günlük dilde sık kullanılan bir kelime değildir. Bundan dolayı, kelimenin anlamı herkes tarafından her zaman tam olarak bilinmez. Şarlatan kelimesini kullananların bile kelimenin anlamını açık ve seçik bilerek kullanmak yerine, sıkça onu olumsuzluğu ifade eden bir içgüdüyle kullandıkları görülmektedir. Kelime, İtalyancadan devralınmıştır. Başka dillerden devralınan birçok başka kelime gibi "şarlatan" kelimesinin anlamını da ilk bakışta çıkarmak her zaman kolay değildir. Örneğin, günlük hayatta çok daha sık kullanıldığı için "sahtekâr" kelimesini duyan herkes hemen ona bir anlam yükleyebilir. Fakat kanımca aynı şeyi "şarlatan"

kelimesi için iddia edemeyiz. Oysa, her iki kelime de neredeyse aynı anlamda kullanılır. Aralarındaki tek fark, berikinin daha çok bilim (özellikle tıp bilimleri ve hekimlik) alanında, ötekinin ise daha çok "para pul" alanında kullanılmasıdır. Bu bakımdan "şarlatan" kelimesi; hekim olmamasına karşın hekimmiş gibi davranan, yalan, yanlış ve uydurma bilgilerle ün ve zenginlik elde etmek için insanları aldatan birini, yalancılık, dolandırıcılık, sahtekârlık yapmakla suçlamak amacıyla kullanılıyorsa, doğru yerde ve doğru anlamda kullanılmıştır. Dolayısıyla, Onur Hamzaoğlu'na yönelik suçlama yapılırken "şarlatan" kelimesi doğru yerde ve doğru anlamda kullanılmıştır.

Fakat bu, yapılan suçlamanın gerçeği yansıttığı anlamına mı gelmektedir? İşte bu soruya, az çok doyurucu bir yanıt verebilmek için öncelikli olarak suçlamayı kimin ve neden yaptığına bakmak gerekir. Ne yazık ki; bilimler tarihi yığınla dürüst bilimcinin ve büyük filozofun şarlatanlıkla suçlanması örnekleriyle doludur. Aristoteles, söz konusu büyük filozoflardan birisidir örneğin. Bugün hiç kimse (ondan ne kadar radikal bir şekilde farklı düşünürse düşünsün, onu ne kadar radikal bir şekilde eleştirirse eleştirsin) Aristoteles'i şarlatanlıkla suçlamayı akıl etmez. Kavramın kökensel, sözlük ve ansiklopedik anlamına bakarak soruyu Onur Hamzaoğlu bağlamında yanıtlamaya çalışalım. Önce kelimenin Türkiye'de kullanılırken yaygın olarak dikkate alındığını sandığım, *Büyük Türkçe Sözlük*'te verilen tanımlara bakıp, bunların Onur Hamzaoğlu'nun 2005 yılından beri Dilovası'nda halk sağlığı üzerine yaptığı araştırmalardan ve gözlemlerden edinmiş olduğu bazı bilgileri basın aracılığıyla kamuoyuna yansıtmış olmasının "şarlatanlık" olarak nitelendirilmesini haklı göstermeye yetip yetmediğine bakalım.

Büyük Türkçe Sözlük, şarlatan kelimesini betimlerken birbirine yakın ve birbirini tamamlayan dört farklı anlam arasında ayrım yapıyor. Bu tanımlardan birisi "yaramaz çocuk" anlamına gelmektedir ve konumuzla hiçbir ilgisi bulunmamaktadır. Kelimenin Türkçe'deki diğer anlamı, hekimlik pratiğini ilgilendirmektedir. Dolayısıyla, Onur Hamzaoğlu olayının hekimlik pratiği ile doğrudan bir alakası olmadığı için kelimenin bu anlamının da konumuzla pek ilgisi bulunmamaktadır. *Büyük Türkçe Sözlük*'ün verdiği diğer iki anlama yakından bakalım.

Birincisi; şarlatan olarak betimlenen kişi "bilir geçinen kimse" olarak tanımlanıyor. Şimdi, Onur Hamzaoğlu 2004/5 yıllarından beri kamuoyunda, Dilovası'nda gözlenen kanser vakaları üzerine yaptığı çalışmalarla bilinen bir bilimcidir. Bu konuda yaptığı çalışmalar, en üst düzey resmî kurumlar nezdinde bile kabul görmüştür. Soruna dair yaptığı son araştırma projesi, Kocaeli Üniversitesi'nin konuyla ilgili en üst organları tarafından onaylanmıştır. Yıllardan beri, sağlık alanında yaşanan sosyal sorunlara ilişkin

dünya çapında kabul görmüş yayınlar yapmıştır. Bu nedenle; şarlatan kelimesinin "bilir geçinen kimse" anlamı, Onur Hamzaoğlu'na hiç uymuyor. Zira, alanında uluslararası bilim çevresi nezdinde saygın bir kişidir. Şimdi, kelimenin ikinci anlamına bakalım.

İkincisi; şarlatan olan birisi, "bilgi ve niteliklerini veya mallarını överek karşısındakini kandıran, dolandıran kimse" olarak tanımlanıyor. Sanırım, kelimenin Onur Hamzaoğlu olayı bağlamında en önemli anlamı budur. Fakat; şarlatan kelimesinin bu tanımı da Onur Hamzaoğlu'nun Dilovası bağlamında sergilemiş olduğu tutumu tanımlamaya uygun düşmemektedir. Zira; Onur Hamzaoğlu, ne bilgi ve niteliklerini ne de malını ve mülkünü övmüştür. O, sadece bir bilgiyi kamuoyu ile paylaşmıştır. Bununla ne kimseyi dolandırmaya ne de kandırmaya çalışmıştır. Ayrıca, Onur Hamzaoğlu'nun ne kadar mütevazı olduğunu onu tanıma fırsatı olan herkes bilir. Dilovası konusunda, aslında herkesin az çok tahmin ettiği şeyi, Onur Hamzaoğlu, empirik bir araştırma çerçevesinde bilimsel bilgiye dönüştürmek için gerekli girişimlerde bulunmuş ve bundan elde ettiği bazı önemli bilgileri kamuoyu ile paylaşmıştır. Bunun bilim etiğine aykırı olmadığını, tersine onun gibi bir "halk sağlığı uzmanının yapması gereken bir eylem" olduğunu bağımsız felsefecilerden oluşan bir komisyon da teyit etmiştir.[1] Görüldüğü gibi; *Büyük Türkçe Sözlük*'ün şarlatan kelimesine dair vermiş olduğu yukarıda aktardığım tanımlardan hiçbiri, Onur Hamzaoğlu'nun, Dilovası hakkında bazı bilgileri basın aracılığı ile kamuoyuyla paylaşmış olması nedeniyle "şarlatan" olarak nitelendirilmesini haklı kılacak herhangi bir zemin sunmuyor.[2] O hâlde, Onur Hamzaoğlu'nun Dilovası konusunda yapmış olduğu araştırmadan elde etmiş olduğu bazı bilgileri, konunun güncel ve durumun acil olmasından dolayı kamuoyu ile paylaşmış olmasında ne bilim etiği ne de genel olarak ahlaki değerler açısından yüz kızartıcı herhangi bir şey yoktur. O hâlde bu davranışından dolayı Onur Hamzaoğlu'nun "şarlatan" olarak tanımlanması temelsiz bir iddiadır.

Şimdi, yukarıda sergilenenlerin ışığında, Onur Hamzaoğlu'nun yapmış olduğu araştırmanın sonuçlarını kamuoyu ile paylaşmış olmasında –ister araştırma bitmiş olsun, ister bitmemiş olsun– bilim etiğine ve ahlaka aykırı herhangi bir şey söz konusu olmadığını kesinlikle söyleyebiliriz. Fakat; buna karşın yapmış olduğu araştırma, bilimsellik kriterlerini yerine getir-

---

1 Prof. Betül Çotüksöken, Prof. Dr. İonna Kuçuradi ve Prof. Dr. Harun Tepe'den oluşan komisyonun Onur Hamzaoğlu olayını inceledikten sonra kaleme aldığı raporun tümünü görmek için bakınız: http://bilimakademisi.org/sites/default/files/duyuru/8.%20KO%C3%9C%20Etik%20Kurul%20Karar%C4%B1n%C4%B1n%20De%C4%9Ferlendirilmesi%20%C3%87otuks%C3%B6ken%2C%20Ku%C3%A7uradi%2C%20Tepe%2012Kas%C4%B1m2011.pdf

2 Türk Dil Kurumu'nun bir yayını olan Büyük Türkçe Sözlük'ün vermiş olduğu tanımlar (buraya aktarmadığım dördüncü tanım için de) bkz.: http://tdkterim.gov.tr/bts/ (erişim 25 Eylül 2012).

miyor olabilir. Bu nedenle, Onur Hamzaoğlu, kamuoyu ile paylaşmış olduğu bilgi, bilimsellik kıstasını yerine getirmemesine rağmen bilimselmiş gibi göstermeye çalıştığı için "şarlatanlık" suçlaması ile karşılaşmış olabilir. Bu nedenle, şimdi Onur Hamzaoğlu'nun "şarlatanlık" suçlamasını hak edip etmediği konusunda sağlam bir kanıya varabilmek için yapmış olduğu araştırmanın, ileri sürmüş olduğu bilgi iddiasının bilimsellik kriterlerini yerine getirip getirmediğine bakmamız gerekmektedir.

Bunun için önce "şarlatan" kelimesinin kökenine ve anlamına dair kavramımızı gözden geçirip, ona dair anlayışımızı biraz tamamlamamız gerekmektedir. Şarlatan kelimesinin, Türkçeye İtalyanca asıl kökeninden çok, Fransızca "charlatan" kelimesinden gelmiş olma olasılığı yüksektir. Zira, *Büyük Türkçe Sözlük* de kelimenin İtalyancasına değil Fransızcasına gönderme yapmaktadır. Şarlatan kelimesi, İtalyanca "ciarlatano" kelimesinden uyarlanmıştır. Kelimenin kökeni, Ortaçağ'a kadar gitmektedir ve "sahte", "sahtekâr" anlamına gelmektedir. Kelime, 18. yüzyıldan beri artık bütün dillere yerleşmiş ve uluslararası standart bir kavrama dönüşmüştür. 18. yüzyılın başlarından beri de değişik ansiklopedi ve leksikonlarda kelimeye rastlanmaktadır. Sanırım, konumuz bağlamında kavramın anlamına dair uluslararası alanda en çok kabul gören tanım, Almanca *Pierer'in Evrensel Leksikonu* (*Pierer's Universal-Lexion*) tarafından önerilmiştir. Buna göre şarlatan, "...kendine bilgin ve bilge olma görünümü vermesini bilen ve dürüst olmayan araçlar kullanarak kamuoyunun dikkatini üzerine çekmeye çalışan bir kişidir. Bundan özellikle kendisini pazar çığırtkanlığı ile belli eden sahtekâr (doktor, hekim –DG) anlaşılmaktadır."[3] O hâlde, bilgin ve bilge olmanın kıstaslarını hiçbir şekilde yerine getiremeyen fakat bilgin ve bilge geçinmek, bu amacına ulaşmak için ahlakın bütün kurallarını çiğnemek, hiçbir şekilde dürüst olmayan araç ve yöntemlerle kamuoyunun dikkatini üzerine çekmeye çalışmak, "şarlatan" olarak tanımlanmanın ön koşuludur. Kısacası, şarlatan; ahlaksız, fütursuz, her şeyin merkezinde olma, her şeyin kendi etrafında döndüğünü görme tutkusuyla yanıp tutuşan benmerkezci, sahte, görünüşte bir "bilimci"dir.

II. Bilimsellik ve Şarlatanlık

Pierer'in Evrensel Leksikonu'nun yaptığı bu şarlatan tanımlamasında; bir de bilimciye dair, negatif bir tanımlama ve bu negatif tanımlamaya içkin bir de pozitif tanımlama var. Bu tanımı ortaya çıkartmak, yanıtını aradığımız, Onur Hamzaoğlu'nun "şarlatan" olarak tanımlanmasının gerçeğe uygun olup olmadığı sorusuna vermek istediğimiz nihai yanıta, bizi bir adım daha yaklaştıracaktır. Şimdi, yukarıdaki tanımlamada saklı olan gerçek ve dü-

3 Bkz.: http://www.zeno.org/Pierer-1857/A/Charlatan. (erişim 25 Eylül 2012).

rüst bilimciye ilişkin, negatif tanımı ortaya çıkarmaya ve bundan bilimciye dair bazı pozitif belirlemeler kazanmaya çalışalım.

Yukarıdaki tanımda şarlatan, öncelikle son derece becerikli ve yetenekli birisi olarak tanımlanıyor. En azından kendinde olmayan "bilginlik" ve "bilgelik" özelliklerini kendinde varmış gibi göstermeyi ve buna başkalarının inanmasını sağlayabilen bir kişidir. Başkalarını kandırabildiği için şarlatan aynı zamanda kurnazdır da. Yani şarlatan sahtekârdır, dolandırıcıdır. Beceri ve yeteneklerini kötüye kullanan bir kişidir. Bu söylenenlerden bilimciye dair *ilk* olumlu belirlemeyi kazanıyoruz. Eğer şarlatan, kendinde olmayan özellikleri varmış gibi göstermeye çalışan birisi ise ve bilimci şarlatanın yadsıması ise, bir bilgin ve bilge olarak bilimci her şeyden önce dürüsttür. Albert Einstein, 1935 yılında Marie Curie'nin ölümünden sonra kaleme aldığı kısa bir yazısında, bir bilimci olarak Marie Curie'yi kastederek, insanlığın önde gelen şahsiyetlerinin ahlaki niteliklerinin "tarihin gidişatı" için "salt entelektüel başarılarından" çok daha belirleyici olduğuna işaret etmiştir.[4] Bir bilimcinin ahlaki niteliği, onun entelektüel niteliklerinden önce gelir. Bir bilimciyi bilimci yapan, her şeyden önce onun ahlaken dürüst olmasıdır. Bu nedenle bilimci, ancak dürüst olabildiği oranda gerçeği araştırabilir ve gerçeğin bilgisine ulaşabilir. Bu özelliğiyle bilimci, yine Einstein'dan aktararak belirtelim, "insanın en yüce niteliklerinden birisi" olan "gerçeği arama ve bilgiye ulaşma"[5] çabasına kendi yaşamıyla anlam kazandıran kişidir. Bu nedenle, şarlatanın tersine kimseyi aldatmasına gerek yoktur. Tam tersine, bilimcinin şarlatanlığa karşı vermiş olduğu kavgayı, Einstein'ın Isaac Newton'u betimlemesinden hareketle, ancak "büyük insanlık toplumu"nun (Adam Smith) tarihi sahnesinde "hakikat uğruna verilen ezelî-ebedî kavga"[6] olarak kavrayabildiğimiz oranda, bilimciyi de gerçekten anlamaya başlayabiliriz. Onun en büyük kazancı, gerçeğin bilgisine ulaşmak ve bunu insanlığın hizmetine sunmaktır. Bu konuda bilimci her ne ise, odur. Eğer şarlatan sahtekâr ise –ki verilen bütün tanımlara göre öyledir– sahtekârlık kurumunun yadsıması dürüstlüktür. O hâlde, bir bilimci, her şeyden önce yetenek ve becerileri konusunda dürüsttür. Bu özellik, ona gerçeği araştırıyor olmasından dolayı gelir. Bir bilimci, bu konuda da her ne ise, odur. Bu nedenle, bilimci –bir şarlatanın tam tersine– ahlaken her şeyden önce dürüsttür. Bu bir bilimcinin *birinci* olumlu özelliğidir.

Şarlatan, dürüstlüğün ne olduğunu bilir fakat sahtekârlığı ona tercih eder, çünkü kişisel emellerini ancak sahtekârlık ilkesine dayanarak gerçek-

4 A. Einstein, "Marie Curie in Memoriam" ("Marie Curie'nin Anısına"), Essays in Humanism (Hümanizm Üzerine Denemeler) içinde, Open Road Integrated Media, New York, 2001, burada aynı eserin Adobe Digital Edition sürümünden alıntılanmaktadır, s. 93.

5 Einstein, "The Goal of Human Existence" ("İnsanın Varlığının Amacı"), age., s. 124.

6 Einstein, "Isaac Newton", age., s. 86.

leştirebilir. Bir bilimci ise bir şarlatanın tersine sahtekârlığın ne olduğunu bilir fakat dürüstlüğü sahtekârlığa tercih eder. Her ikisi de tercihlerini son derece bilinçli yapar. Fakat şarlatan, sahtekârlığını dürüstlükmüş gibi göstermeye çalışırken; bilimci, bu konuda her ne ise o olduğu için kimseyi aldatmasına ve bu konuda inandırıcı görünmeye çalışmasına hiç gerek yoktur. Bu nedenle, şarlatan, ilkesel olarak kendisini hep olduğunun tersi göstermek zorundadır. Yani şarlatan, yapmış olduğu tercihe göre ilkesel olarak hep kurnazlık ilkesine dayanarak davranmak zorundadır. Onun, bütün işlerini kurnazlıkla halletmeye çalışması gerekir. Bu nedenle, şarlatan kurnazlık ilkesini temel alır. O hâlde, bundan bilimci hakkında ilk sonucu çıkarabiliriz. Bilimci, ilkesel olarak kurnazlık ilkesini temel alan birisi değildir. Peki, eğer bir bilimci, kurnazlık ilkesini temel alan birisi değilse düşünce ve davranışlarında karar verirken neyi temel alır? Bilimci, elbette ancak aklın ilkelerine dayanabilir. Yukarıda anmış olduğumuz bağımsız komisyon, Onur Hamzaoğlu'nun davranışının bilim etiğine aykırı olmadığını açıklarken aslında, aynı zamanda onun aklın ilkelerine sadık davrandığını açıklamış oldu. Bundan kastedilen şudur: bilimci –ki ona bilimci olduğu için bilgin denir– kavramın tanımı gereği aynı zamanda bir bilgedir. Bilge olarak bilimci, her şeyden önce aklın ilkelerine ve öngörülerine ve ön kabullerine göre karar verir ve davranır. Şarlatan, akıllı olmanın ne olduğunu bilir fakat kurnaz davranmayı (başkalarını bilinçli ve hesaplı olarak aldatmayı) tercih eder. Bir bilimci, kurnazlığın ne olduğunu bilir fakat bilinçli olarak kavramın bu (bilimsel) anlamında "akıllı olmayı" vicdanının sesine kulak verip tercih eder. Zira, aklın ilkelerine aykırı davranarak gerçeği araştırmak mümkün değildir. Bu konuda da bilimci, her ne ise, odur. O hâlde, bilimci akıllıdır. Bu, bilimcinin *ikinci* olumlu özelliğidir.

Yukarıda aktardığım betimlemede, şarlatanın "kamuoyunun dikkatini üzerine çekmeye" çabaladığı ifade edilmektedir. Dikkatleri üzerine çekme isteği, masum bir duygudan kaynaklanmaktadır. Bu, kamu nezdinde kabul görme, tanınma duygusudur ve bu son derece doğal, duygusal bir gereksinimdir. Bilim tarihçisi John Desmond Bernal'ın belirttiği gibi, özellikle sanatçılarda ve bilimcilerde "güçlü" olan bu duygu, aslında "bütün insan edimlerinin ortak özelliğidir"; bu, bütün insan edimlerine içkindir ve tatmin edici bir iç haz duygusu vermektedir. İnsan, bu duyguyu başta, düşün edimlerinden dolayı yaşar, fakat, yaratıcı edimlerinde daha fazla yaşamaktadır. Örneğin, "kelimelerin, seslerin veya renklerin yeni kombinasyonu" ile yaratılanda veya "hâlihazırda doğada olan kombinasyonların keşfedilmesinde".[7] Birçok başka canlıda da gözlenen, doğal ve masum bir duygudur bu. Bu nedenle, bir şarlatanın bu duygusal gereksinimi, dikkatleri üzerine çekerek gidermeye çalışması son derce insani ve otantik bir duy-

7 J. D. Bernal, *Science in History* (Tarihte Bilim), c. 1: The Emergence of Science (Bilimin Ortaya Çıkışı), Penguin Books, Harmondsworth (Middlesex, Endland), 1969, s. 41.

gudur. Bunda kesinlikle ahlaki açıdan yüz kızartıcı bir şey yoktur. Sorun, şarlatanın bu otantik duygusal gereksinimi gidermek için başvurduğu araçlar ve bu araçları kullanma biçimindedir; sorun, şarlatanın gösteriş düşkünü olmasında; bu duyguyu kendisinde olmayan yetenekleri varmış gibi gösterip tatmin etmeye çalışmasında; bunu yaparken inandırıcı görünmek için de dürüst olmayan yöntem ve araçlara başvurmasındadır.[8] Bir bilimci de doğal olarak yetenek ve becerilerinden ve bunu toplum ve insanlığın hizmetine sunduğunu kanıtlayan çalışmalarından dolayı toplum nezdinde kabul görmek, onurlandırılmak ister. Fakat, bunun için bilimci yetenek ve becerilerini her gün ve her yerde gösteriş için kullanmaz, yeteneklerinden dolayı çığırtkanlık yapmaz. Eğer onurlandırılacaksa, –şarlatanın tersine– gerçek beceri ve yeteneklerinden dolayı onurlandırılmak ister. Aynı şekilde, bilimci; gösteriş düşkünü, yardakçı (popülist) ve kendini beğenmiş birisi değildir. O, gerektiğinde Marie Curie gibi, doğru olduğu konusunda kanaat getirdiği yolu dar kafalılığa düşmeden "uzlaşmaz" ve "büyük azimle" takip etmesini bilir.[9] Bu nedenle, bilimci aynı zamanda, son derece mütevazı birisidir ve çığırtkanlık yapmaya, yeteneklerini gösterişe sunmaya hiç ihtiyaç duymaz. Einstein'ın, yukarıda andığım Marie Curie anısına kaleme aldığı kısa anma yazısında onun dürüstlüğünün yanında "mutlak alçak gönüllü"[10] oluşuna işaret etmiş olması son derece ilginçtir. Zira, gerçeğin ne olduğunu araştırmak, her şeyden önce dürüst olmayı gerektirir. Fakat; gerçeği araştırmak aynı zamanda başarısız olunabileceğini, yanılabilineceğini baştan kabul etmekle, yani alçak gönüllülük ile mümkündür. Kışkırtılmış bir kişiliğin, gerçeği araştırması ve gerçeğin bilgisine ulaşması mümkün değildir. Bu nedenle, bilimci kişiliği açısından dürüstlük ve alçak gönüllülük birbirini tamamlayan ahlaki niteliklerdir. O hâlde, mütevazı olmak bilimcinin –şarlatan betimlemesinden kazandığımız– *üçüncü* olumlu özelliğidir. Bilimci, bu konuda da her ne ise, odur.

Şimdi *Pierer'in Evrensel Leksikonu*'nun önermiş olduğu tanımı ile *Büyük Türkçe Sözlük*'ten yukarıda aktardığım ikinci tanımı beraber düşünelim. Bu, şarlatan kavramını, Ortaçağda ilk oluşurken kazanmaya başladığı orijinal ilk anlama geri götürecek ve bilimciye dair onda saklı olan başka bir anlamı ortaya çıkarmaya yardımcı olacaktır. Anlatılan hikâyeye göre, İtalya'da *Spoleto* yakınlarında, küçük bir yerleşim birimi olan *Cerreto* sakinleri, beceri ve yeteneklerini yaygın olarak başkalarını aldatarak kişi-

8 Aslında şarlatan bu yönelimiyle kamuoyunu aldatmayı başarıp dikkatleri üzerine çekebilse bile yaşayacağı tatmin duygusu onu tam olarak hiçbir şekilde tatmin etmeyecektir. Bir gereksinim olarak tanınma duygusu ve kabul görme isteği aslında yine tatmin olmamış olacak, en azından kendisi bunun bilincinde olan birisi olarak yaşayacak. Bunun ise şarlatanı sürekli daha da hırslandıracağı büyük bir olasılıktır.

9 Einstein, "Marie Curie in Memoriam" ("Marie Curie'nin Anısına"), age., s. 93.

10 Einstein, "Marie Curie in Memoriam" ("Marie Curie'nin Anısına"), age., s. 93.

sel ün ve para elde etmek amacıyla kullanırmış. Şarlatan anlamına gelen İtalyanca *ciarlatano* (*ciarlatana f*) kelimesi *Cerreto* adından uyarlanmıştır. İtalyanca *ciarlatano* dürüst olmayan yol ve yöntemle, araç ve gereçle hem ün hem de para elde etmek isteyenleri tanımlamaktadır. Fakat kavram, saçma sapan konuşmak, boş laf kalabalığı yapmak anlamına gelen *ciarlare* fiilinden uyarlanmıştır. *Pierer'in Evrensel Leksikonu*'nun verdiği tanımda, şarlatanın daha çok ilk özelliğine, yani "her türlü yol ve yönteme, araç ve gerece başvurarak kamuoyunun dikkatini üzerine çekip ün ve nam elde etmeye çalışan kişi" anlamına vurgu yapılmaktadır. *Büyük Türkçe Sözlük*'ün vermiş olduğu tanımda, kavramın bu ilk anlamı da dikkate alınıyor fakat aynı şekilde ikinci anlamına da yani "her türlü yol ve yönteme, araç ve gerece başvurarak başkalarının cebinden para çekip zengin olmaya çalışan kişi" anlamına işaret ediliyor.

Her iki tanım da şarlatanı bencil bir kişi olarak betimliyor. *Pierer'in Evrensel Leksikonu*'nun tanımında şarlatan, duyguları bakımından benmerkezci olarak betimleniyor. Buna göre; şarlatan belli bir duygusunu tatmin edebilmek için bütün yol ve yönteme başvurmaya, her türlü araç ve gereci kullanmaya, gerekirse başkalarının hakkını gasp etmeye hazır bir kişidir. *Büyük Türkçe Sözlük*'ün tanımı, şarlatanı, toplumsal zenginliğin kullanılması bakımından bencil birisi olarak tanımlıyor. Sonuç itibarıyla, şarlatan, her bakımdan bencil (benmerkezci) birisidir. Benmerkezci ya da bencil düşünmenin en temel özelliği, yansısal (*reflective*) ya da dolayımlı olmamasıdır. Başka bir deyişle; bencil düşünme, doğrudan (dolayımsız), dar kafalı, her türlü eleştirel düşünme biçiminden uzak bir düşünme biçimidir. Bu bakımdan, şarlatan; eleştirel ve özeleştirel olmayan hatta sıkça düşündüğü ve yaptığı/ettiği şeyin doğru mu yoksa yanlış mı olduğunu dahi tartmayı reddeden bir kişidir.

Bu betimlememizden hareketle; bilimcinin kim olduğuna dair, iki karakter özelliğine daha ulaşmış oluyoruz. Bunlardan ilki, şarlatanın olumsuzlaması olarak bilimcinin kendisini toplumsal bir varlık olarak kavraması ile ilgilidir. Eğer; şarlatan, bilimcinin sahip olduğu kişiliğin tam tersini temsil eden bir kişiliğe sahip ise ve eğer şarlatanı tanımlayan özelliklerden birisi bencillik ise o zaman, bunun yadsıması olarak bilimci her şeyden önce bencil olmayan bir kişidir. Olumlu ifade edecek olursak; bilimci, her insan gibi (şarlatan da dâhil olmak üzere) toplumsal olan, toplumsal bir varlık olduğunu bilen ve (şarlatandan farklı olarak) toplumsal sorumluluk duygu ve düşüncesiyle davranan kişidir. Başka bir anlatımla bilimci, emeğinin Karl Marx'ın deyimiyle "genel emek" olduğunun bilincinde olan ve gerçek "genel emekçi" olarak toplumsal bilinç ve sorumluluk duygusuyla davranabilen kişidir. Şöyle betimliyor Marx, bilimsel emeği: "Bütün bilimsel emek, genel emektir, bütün keşifler, bütün buluşlar.

Genel emek, kısmen yaşayanlarla işbirliğini, kısmen eskilerin emeğinin kullanımını şart koşar."[11] Belki Marx'ın bu betimlemesinin bütün "meslekler" için geçerli olduğunu ileri süren olabilir. Bilimcinin mesleği, diğer mesleklerden farklı olarak, gerçekten sadece toplumsal gereksinime yanıt vermeyi amaçlayan bir meslektir. Bir bilimci, örneğin, bir marangoz gibi "şu masayı da kendime yapayım" ya da bir kasap gibi sattığı etten "şu eti de kesip kendime ayırayım" diyebilecek durumda değildir. O, araştırmalarından, yaptığı deneylerinden, laboratuvarda geliştirdiklerinden kendisine pay ayıramaz. Onun yaptığı her şey, kaçınılmaz olarak toplumsaldır. Bu özelliğiyle bilimci, filozofa ve sanatçıya benzer. Filozofun yaptığı her şey de sadece ve sadece gerçeğe dair ise, gerçeğe uygun ise ve toplumsal bir gereksinime cevap verebiliyor ise bir anlam ifade eder. Aynı şekilde, sanatçının ortaya koyduğu eser, her ne kadar güçlü bir fantezinin ürünü olmak zorunda olsa da bilime, diyalektiğe ve ahlaki bir değer olarak dürüstlüğe uygun olduğu oranda bir sanat eseri olarak bilim ve felsefeyle birlikte "yaşama içerik"[12] kazandırabilir. Burada, Einstein'ın Marie Curie'ye dair yapmış olduğu başka bir betimlemeyi hatırlatmak, kuşkusuz yerinde olacaktır. Einstein'a göre –ki 20 yıllık yakın bir dostluk sırasında yapılan gözlem sonucu ifade edilen bir kanıdır bu– Marie Curie kendisini "toplumun hizmetçisi" ["servant of society"] olarak görürdü. Elbette, burada "toplum" ile kastedilen insanlıktır. O hâlde; bilimci, toplumsal konumu gereği, son derece bilinçli olarak toplumsal sorumluk duygu ve düşüncesiyle davranan kişidir. Bu da bilimcinin *dördüncü* özelliğidir. Bu konuda da bilimci, her ne ise, odur.

Konumuz bağlamında, bilimciyi şarlatandan tam olarak ayırt edebilmek için, bu iki kişiliği birbirine zıt kılan iki özelliğe daha işaret etmemiz gerekiyor. Bunlardan ilki, şarlatanın ve bilimcinin yaşamlarına anlam veren temel ilkeyle ilgilidir. Bu iki zıt kişilik arasındaki ayırt edici diğer özellik, bunların motiflerini, amaçlarını ve araçlarını sergileme biçimiyle ilgilidir.

Yukarıda hem şarlatanın hem de bilimcinin son derece yetenekli ve becerikli kişiler olduğuna işaret etmiştim. Şarlatan, gerçeğin ne olduğunu bilebilir. Tam olarak bilmese bile tahmin edebilir. En azından onun nerede aranması gerektiğine ilişkin bir kanısı vardır. Hangi araç ve gereçlerle aranması gerektiği konusunda muhakkak bir fikre sahiptir. Buna karşın şarlatanın gerçeği arama diye bir kaygısı olamaz. O, gerçeğin ne olduğu sorusuna en fazla, bu kendisi için hızlı kişisel bir kazanç sağlayacaksa ilgi duyabilir. Bu nedenle, şarlatanın gerçek ya da hakikat ile kurduğu ilişki sadece işlevseldir. Bunun dışında şarlatan, gerçeği andıran ya da gerçek süsü

11 K. Marx, *Das Kapital*, c. 3, Marx-Engels-Werke (Marx-Engels Eserleri), c. 25 içinde, Dietz Verlag Berlin, 1975, s. 114.

12 A. Einstein, "The Goal of Human Existence", age., s. 124.

verilmiş bilgiyi gerçek bilgiymiş gibi sunup ve pazarlayarak hem kamuoyunun dikkatini üzerine çekmeye hem de pazarlamaya çalıştığı şeyden kişisel kazanç sağlamaya çalışır. Bu bakımdan, şarlatanın diğer insanlarla kurduğu ilişki de sadece çıkar ilkesine dayalıdır. Yani şarlatan, bilimcinin yukarıda belirtilen özelliklerinden en başta birinci, ikinci ve beşincisine ters düşer. Bunlar, bilimin ve bilimcinin gerçeği aramak ve böylelikle toplumun gereksinimlerinin karşılanmasına yardımcı olmak üzere varolduğunu gösteren ilkeleridir. Diğer bir deyişle; şarlatan zekâsını ve bilgisini, yetenek ve becerisini başkalarını aldatıp kişisel istek ve çıkarları için kötüye kullanır. Başkalarını, dürüst olmayan kendi kişisel emelleri için kullanır. Bu nedenle, şarlatan ilkesel olarak kötüdür. Onun yaşamına anlam veren şey budur. Eğer yaptıkları ve ettikleri iyi sonuçlara vesile olursa, bu hiçbir şekilde bilinçli istenen ya da arzulanan bir sonuç değildir, kesinlikle kazaradır. Bilimci, şarlatanın tam zıddı bir kişi olduğu için tahmin edilebileceği gibi, kötü birisi olamaz. Şarlatanın tersine bilimci, ilkesel olarak iyidir. Bu nedenle o, zekâ ve bilgisini, beceri ve yeteneklerini kesinlikle bilinçli olarak kötüye kullanmaz. Platon'dan öğrendiğimize göre, Sokrates'e ait olan fakat halk arasında yaygın olan "iyiden kötülük gelmez" özdeyişi en başta bilimci bağlamında geçerlilik kazanmaktadır. O hâlde bilimci, ahlaki kişilik olarak iyi olmaktan başka bir şey olamaz. Bu da bilimcinin *beşinci* özelliğidir. Bilimci, bu konuda da her ne ise, odur.

Yukarıda, şarlatanın ve bilimcinin birbirine tamamıyla zıt beş karakter özelliğine işaret edildi. Daha doğrusu; şarlatana ilişkin yapılan temel bir belirlemenin çözümlemesi sonucu, onun tanımında onun karşıtı olan bilimciye dair, saklı olan beş temel özellik ortaya çıkarıldı. Şarlatan; sahtekârdır, düşünce ve davranışlarında karar verirken kurnazlık ilkesinden hareket eder, gerçeği çarpıtır, her bakımdan bencildir ve sonuç olarak şarlatan bunlardan dolayı kötüdür. Bunun karşısında bilimci, her şeyden önce dürüsttür. Onun sahtekârlıkla olumlu anlamda herhangi bir ilişkisinin olması mümkün değildir. Bu, en başta onun zihniyetinden ve gerçeği araştırma ve gerçeğin bilgisine ulaşma çabasından kaynaklanmaktadır. Bilimcinin gerçeği arıyor ve araştırıyor olması, gerçeğin bilgisine ulaşmaya çalışması, düşünce ve davranışlarında onu kaçınılmaz olarak karar verirken aklın ilkelerine göre davranmaya iter. Yaptığı araştırma ve incelemelerini kişisel ün ve zenginliği için değil, topluma (insanlığa) hizmet etmek amacıyla yapar. Sonuç olarak; bütün bunlardan dolayı bilimci iyidir. Bu özelliklerinden dolayı bilimci; bütün düşünce ve davranışlarında, edim ve ereklerinde, seçmiş olduğu araçlarında ve bunları kullanış biçiminde ilkesel olarak hep *açık* ve şeffaftır. Etrafındaki bütün ilişkilerinin, dürüstlük ve şeffaflık ilkesine göre şekillenmesine özellikle gayret eder. Kısacası bilimci; her zaman, her yerde ve her bağlamda hep her ne ise, odur.

Peki şarlatan? Şarlatan düşünce ve davranışlarında, edim ve ereklerinde açık olabilir mi? Kesinlikle hayır. Şarlatan asla açık olamaz. O, kurmuş olduğu ilişkilerinde dürüst olmadığını açıkça söyleyebilir mi? Aklın ilkelerine göre değil, fakat kurnazlık ilkesinden hareket edip, herkesi gerçek motifleri konusunda aldatmaya çalıştığını açıkça beyan edebilir mi? Bir şarlatan, asıl amacının insanlığa hizmet etmek olmadığını, tersine sadece ve sadece kendi ünü ve kişisel zenginliği ile ilgili olduğunu açıkça teslim edebilir mi? Bir şarlatan, ortaya attığı bilgi iddiasının gerçeğe uygun olmadığını herkesin önünde açıkça söyleyebilir mi? Elbette, hayır. Şarlatan, bütün davranışlarında kurnazlık ilkesini temel alır; yaptığı her iş, bilimsel ve felsefi ilkelere göre, toplumun ve insanlığın çıkarları açısından irrasyoneldir, akıl dışıdır. Fakat o, aklın ilkelerine dayandığını ileri sürmek zorundadır. Şarlatan, gerçeği araştırmaz, fakat yalan ve dolanını asıl gerçekmiş gibi göstermeye çalışır. Şarlatan, bütün yaptıkları ve ettiklerinde hep kişisel ün ve zenginliğini amaç edinir, fakat bunu toplumun yararınaymış gibi göstermeye çalışır. Şarlatan, görünüşte dürüsttür; aslında yalancı ve dolandırıcıdır. Zihniyeti kötüdür, fakat herkesi, kendisinin "tanrının en iyi kulu" olduğu konusunda ikna etmeye çalışır. Yani şarlatan, hep asıl düşündüğünün ve istediğinin, yaptığının ve ettiğinin tam tersini düşünüyormuş ve istiyormuş gibi yapar. Kısacası, bir şarlatan hep görünüşte olduğunun tersidir ya da başka bir deyişle hep asıl olduğunun tersiymiş gibi görünmek zorundadır. O hâlde şarlatan, motifleri, amaçları ve araçları konusunda ilkesel olarak *kapalı* ve *karanlık*tır.

III. Bilimsel Yöntem ve Araçlar Bakımından Onur Hamzaoğlu Şarlatan mıdır?

Yukarıda sergilenenlerden dolayı şarlatan, düşünce ve davranışlarında hep olduğunun tersi olmak, ilişkilerinde ve açıklamalarında gerçek motif ve amacını saklamak zorundadır. Buna karşın; şarlatan, ilişkilerinde herkes gibi inandırıcı olmak zorundadır. Fakat, gerçek motif ve amaçlarında dürüst ve samimi olanlardan farklı olarak şarlatan, inandırıcı olabilmek için hikâyeler uydurmak, destanlar dizmek, mitoslar yaratmak zorundadır. Şarlatan, bu bakımdan "din adamı" olarak adlandırılanlara benzer. Bir kurum olarak dinin kaygısı, "ezelî-ebedî" gerçeklerin varlığını kanıtlamak ve bunları muhafaza etmektir. Şarlatan da uydurduğu hikâyeleri, dizdiği destanları ve yarattığı mitosları gerekçelendirebilmek için farklı biçimlerde "doğaüstü güçlere" atıfta bulunup, anlattığı hikâyeleri, ezelî-ebedî gerçeklermiş gibi göstermeye çalışmak zorundadır. İşte mitoslar, kökensel olarak hep böyle oluşmuştur ve şarlatan, hikâyelerine ancak bu şekilde inandırıcılık kazandırabilir.

Fakat; felsefe ve bilimler tarihinin gösterdiği gibi, "gerçek", biriken deneyimimiz, artan bilgimiz, değişen bakış açımıza göre değişmektedir. Bu nedenle, "gerçek" ancak tarihsel olabilir. Bilimci ve giderek bilimsel düşünen herkes, en başta bunun bilincinde olmak zorundadır. "Bilimci", Bernal'in belirttiği gibi, "kabul edilmiş gerçekleri bilinçli olarak her zaman değiştirmeye çalışır."[13] Başka bir deyişle, bilimci mesleği gereği hep eleştirel olmak zorundadır. Bu, onun için aynı zamanda yaşam biçimidir de. O, ancak bu şekilde hangi gerçeklerin hâlâ geçerli ve hangilerinin artık tarihsel geçerliliğini yitirdiğini bilebilir. Bilimci, bu bakımdan da açıktır. Onun, gerçekleri ortaya koymak ve inanılır kılmak için hikâyeler uydurmaya, destanlar dizmeye ve mitoslar yaratmaya gereksinimi yoktur. Bilimci, ahlaki kişiliği ve sosyal ilişkilerinde olduğu gibi, gerçekleri araştırmak ve ortaya koymak için başvurduğu yöntem ve araçları konusunda da açıktır. O hâlde, nedir bilimcinin gerçeğin bilgisine ulaşmak için başvurduğu yöntem, araç ve gereçler?

J. D. Bernal, *Science in History* adlı klasik eserinde, bilimin ne olduğu konusunda kaba tanımlar yapmaktan kaçınmak koşulu ile onu kurumlaşmış toplumsal bir olgu ["social fact"] olarak tanımlıyor. Bu kurum veya toplumsal olgu, her şeyden önce birçok farklı insanın bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Bernal'e göre; söz konusu insanlar arasında belli bir işi yapmak ve belli bir görevi yerine getirmek için gerekli bir örgütlülük ilişkisi vardır. İşte bu örgütlülük, bilimin bir kurum (toplumsal olgu) olarak kurulmasını sağlar. Başvurulan bilimsel yöntem ve kullanılan bilimsel araçlar, bütünü oluşturan teker teker olgulardan (tarih boyunca edinilen deneyimler sonucu) kazanılmış soyutlamadır. Bu nedenle, gerçeğin bilgisine (şeylerin ve insanın özüne dair bilgiye) ulaşmak için başvurulan yöntem, olmuş bitmiş bir şey değildir ve bunun tek bir mutlak yolu ve yöntemi de yoktur. Tersine, bilimsel yöntem ve araçlar bitmez tükenmez gelişim ve değişime tabidir: "Bilimin yöntemi sabit bir şey değil, büyüyen bir süreçtir." ve bilim tarihi aynı zamanda "birçok yeni yöntemin gelişim" tarihidir de.[14] Buna karşın, bilimsel yöntemin bazı kalıcı yöntemsel unsurlarına, kullandığı tekniklere ve araçlarına işaret edebiliriz. Bunların bazıları kuramsal ["mental"] ve bazıları pratiktir ["manuel"]. Şimdi bunlara teker teker bakalım.

Bernal, anlam bakımından biri geniş diğeri dar olmak üzere iki farklı "bilimsel yöntem" kavramıyla çalışıyor. Bir taraftan; geniş kavram altında ["method of science"] bilimlerin kullanmış olduğu bütün yöntem, araç ve gereçleri, kullandığı teknikleri ve dili, edim ve erekleri (taktik ve strateji) topluyor. Diğer taraftan; dar kavram altında sadece "gözlem" ["observation"] ve "deney" ["experiment"] kavramlarını tartışıyor. Bilimsel yöntem kavramının

13 J. D. Bernal, age., s. 43.

14 J. D. Bernal, age., c. 1, s. 35.

geniş anlamı, bu yöntemi oluşturan bütün unsurları teker teker ele aldıkça kendiliğinden ortaya çıkmaya başlayacak. Şimdi, önce kavramı, dar anlamda alalım ve bunun temel unsurları olan "gözlem" ve "deney"e bakalım.

Bernal'a göre, bilimlerin kullandığı kuramsal ve pratik bütün araç ve gereçlerde olduğu gibi "gözlem" günlük hayattan zamanla kazanılmış bir *yöntemsel* araçtır. Günlük hayatımızda da bir şeyi yaparız ve sonra olup olmadığına bakarız. Yani kısacası, herkes günlük hayatında şu veya bu şekilde sayısız gözlemde bulunur. Fakat, bilimler açısından sorun, sadece gözlemek değildir. Bu bakımdan, bilimsel gözlem, günlük rastlantısal gözlemlerden ayrılır. Bilimsel gözlem açısından mesele, sadece gözlemek değildir. Aynı zamanda neyin nasıl gözlendiğidir. Bernal tam olarak şöyle diyor: "Şimdi, bilimci olsun olmasın, herkes gözlemde bulunur; fakat önemli şeyler, neyin gözleneceği ve onların nasıl gözleneceğidir."[15] Neyin, nasıl gözleneceği genellikle önceden planlanmadan ve planlanamadan işleyen günlük hayatın sorusu değildir. Bilimci, gözlemlerinde bilinçli olarak araştırdığı bir soruna yanıtlar arar. Bu bakımdan rastlantısal değildir. "Bilimci, mümkün olduğu kadar kendi duygu ve düşüncelerinden bağımsız şeyleri ve ilişkileri keşfetmek için gözler."[16] Bu, hedefli ve bilinçli gözlemciliğiyle modern bilimler, Francis Bacon'un modern gözlem kuramını temellendirmesinden beri, daha çok doğal ve toplumsal olguların kendisini göstermesi üzerinden işleyen Eski Çağ bilimlerinden de ayrılır.

Modern bilimlerin bilimsel bilgiye ulaşmak için vazgeçilmez yöntemsel araçlarından ikincisi olan deneyin ne olduğuna bakabilmek için Bernal'in "iki teknik" dediği birbirini tamamlayan "sınıflandırma" ve "ölçme" tekniklerinin bilimde ne anlama geldiğine bakmamız gerekiyor. Birer bilimsel araştırma tekniği olarak sınıflandırma ve ölçme çok eskiden beri kullanılan tekniklerdir. Fakat, modern ya da Bernal'in başka bir deyimiyle "bilinçli bilim"[17] ile sınıflandırma ve ölçme (ki bu tartmayı da içermektedir) son derece özel bir anlam almışlardır. Bernal'e göre sınıflandırma, yeni olgu gruplarının anlaşılması için atılması gereken yöntemsel adımların ilk aşaması olmuştur. Dolayısıyla, yeni olgu gruplarının olgularla herhangi bir şey yapılmazdan önce onların özelliklerine göre bir araya konması gerekmektedir. Bu bakımdan "[ö]lçmek, bu düzene koyuşun bir adım ileri aşamasıdır."[18] Zira saymak (ve buna ölçmeyi ve tartmayı da ekleyebiliriz) aslında bir "koleksiyonu bir başka koleksiyon karşısında düzene koymaktır."[19] Düzene koymak, yukarıda işaret edildiği gibi ölçmenin bir biçimi ve sonucudur ve

15 J. D. Bernal, age., c. 1, s. 36.

16 J. D. Bernal, age., c. 1, s. 36.

17 J. D. Bernal, age., c. 1, s. 36.

18 J. D. Bernal, age., c. 1, s. 36.

19 J. D. Bernal, age., c. 1, s. 36.

bununla birlikte bilimin "aktif yanı" denilen "deney" ["experiment"] boyutuyla karşı karşıya kalırız.

Bernal'e göre; bir deney, eskiden beri bir mahkemedir ve ölçme tekniği, bir bilimsel araştırma yönteminin bir parçası olarak kurulduğundan beri aslında çok daha büyük çaplı olan deneyleri, küçük çaplı yapma olanağı yakalanmıştır. "Bu küçük çaplı deney modeli, modern bilimin temel özelliğidir."[20] İncelemekte olduğumuz konu açısından, yani Onur Hamzaoğlu'na yönelik suçlamanın herhangi bilimsel bir temelinin olup olmadığına dair incelememiz açısından, burada sergilediğimizden çok daha fazla ve çok daha zengin olan bilimsel araştırma yönteminin bir boyutuna daha işaret etmek istiyorum. Bu, bilimin, dilimizde de çok kullanılan fakat genellikle ne anlama geldiği üzerine pek az düşünülen deneyin başka bir boyutu üzerinedir ve pek ilişkilendirilemeyen bilim ile felsefe ve mantığın ne kadar yakın olduğunu gösteren boyutuyla ilgilidir. Bernal'e göre, ölçme ile mümkün olan ve gözlemenin ikinci aşaması olan deneyin teorik boyutuyla ilgilidir. Söz konusu teorik boyut, deneyin analiz (çözümleme) ve sentez (bütünleştirme) boyutu ile ilgilidir. Bernal'in işaret ettiği gibi, bu, bir deneyde bütünün parçalarına ayırma ve parçaların yeniden bütüne toplanması ile ilgilidir. Bu ise, ancak güçlü bir felsefe ve mantıksal arka plan ya da alt yapı ile yapılabilecek bir şeydir. Burada söz konusu olan mantık, elbette diyalektik mantıktır. Bu alanda da yaygın olan "modern mantık"ın kafa karıştırmak dışında pek bir etkisinin olduğu şimdiye kadar görülmemiştir.

Şimdi, özellikle bu son bölümde J. D. Bernal'den hareketle aktardıklarımız, daha önceki bölümde Onur Hamzaoğlu'nun bilim etiği açısından şarlatan olarak tanımlanamayacağını gösterdikten sonra, bilim yöntemi bakımından da şarlatan olarak suçlanamayacağını göstermek amacıyla sergilenmiştir. Zira, bir bilimci, ortaya attığı bilgi iddiasına ilişkin son derece açık olmak zorundadır. Diğer bir deyişle; geçerli olduğu ileri sürülen bilginin elde edilişine dair yöntem ve araçlar konusunda son derece açık olunmak zorundadır. Onur Hamzaoğlu, Dilovası'na ilişki yapacağı araştırmanın yöntem ve araçları konusunda son derece açık olduğunu, araştırmaya ilişkin Kocaeli Üniversitesi'nin gerekli akademik kurumları nezdinde yapmış olduğu başvuruda ortaya koymuştur ve söz konusu akademik kurumlar söz konusu başvuruyu bilimsel bir araştırma olarak teyit etmiştir. Zira; Onur Hamzaoğlu, orada yapacağı empirik araştırma sırasında uygulayacağı yöntem, başvuracağı teknik ve kullanacağı araçlar konusunda son derece açık davranmıştır. Bu nedenle, yani Onur Hamzaoğlu, yukarıda gösterildiği gibi ilkesel olarak kapalı ve karanlık olan şarlatanın tersine son derece açık davranmıştır ve araştırma projesi için gerekli açıklamalarda bulunmuştur. O hâlde, Onur Hamzaoğlu, Kocaeli Üniversitesi Proje Destek formunda sergi-

20 J. D. Bernal, age., c. 1, s. 37.

lediği gibi, araştırmanın bilimsel olabilmesi için gerekli olan gözlem, deney, sınıflandırma ve ölçme konusunda da son derece açık ve şeffaftır.

Sonuç olarak; Onur Hamzaoğlu, felsefecilerden oluşan, yukarıda anılan bağımsız komisyon üyelerinin de gerekçeleriyle ortaya koyduğu gibi bilim etiği bakımından şarlatan olarak suçlanamaz. Onur Hamzaoğlu, kamuoyu nezdinde yaptığı açıklamalarıyla, toplumsal sorumluluk bilincine sahip bir bilimcinin yapması gerekeni yapmıştır. Yazının üçüncü bölümünde, şarlatan (şarlatanlık) ve bilimci (bilimsellik) kavramları değişik boyutlarıyla ortaya konmuştur. Bu araştırmanın sonucu, şarlatanın kapalı ve karanlık; bilimcinin açık ve şeffaf olduğudur. Bundan hareketle, Onur Hamzaoğlu'nun 2004 yılından beri Dilovası üzerine yaptığı araştırmalarında, başvurduğu yöntem ve kullandığı araç ve teknik konusunda son derece açık olduğu saptanmış ve bundan dolayı da şarlatan olamayacağı ileri sürülmüştür. Peki, o hâlde, eğer bu araştırmanın sonucu olarak ortaya çıktığı gibi, Onur Hamzaoğlu, şarlatanlıkla suçlanamayacaksa, ona şarlatanlık suçlamasında bulunanlar nedir, neyin suçunu taşıyorlar vicdanlarında, eğer vicdan denilen bir iç mercileri kaldıysa?

Bilimsel Bağımsızlık ve Türkiye'de Üniversiteler

Geçmişte ve Günümüzde Din-İdeoloji-Bilim Kavgası



Alâeddin Şenel

Tanımlamalar ve "Özne" Türleri

Din, ideoloji, bilim, bazı biçimleri çakışan bazı biçimleri çatışan bilgi dizgeleridir. Bilgi, nesnel gerçekliğin (cansız-canlı varlıkların, olayların, olguların) öznelerin kafalarındaki simgesel modelleridir. "Özne" ise, "bilen özne" görünümüyle, nesnel gerçekliğin doğru-yanlış bilgisini edinebilen, bilmekle kalmayıp "bildiğini bilen" (bildiğinin bilincinde olan) ve bildiği yönde "eyleyebilen" (bilinçli, erekli davranışlar gösterebilen) tek canlı *Homo sapiens* türünün kişileri ya da topluluklarıdır.

Öznelerin, "kişisel özneler" ile "toplumsal özneler" ve "sanal özneler" olarak üç türünden söz edilebilir. "Kişisel özne" kavramıyla amaçlanan, tek tek ergin (reşit) insanlardır. "Toplumsal özneler" içine, daha çok, aynı kültürel evrim ortamında bulunan, daha çok yüz yüze ilişkiler içinde birlikte yaşayan (aile, klan, aşiret gibi) insan toplulukları girer. Onların yanı sıra, yüz yüze ilişkiler içinde bulunmasalar da aralarında uzlaştırılamaz çıkar farklılıkları olmayan (dolayısıyla amaç ortaklığı kurabilen) bazı ortak anılara, duygulara ve düşüncelere sahip olabilen, belli amaçlar yönünde ortak eylem gösterebilen, kendi aralarında kalıcı bir birlik oluşturabilen (dolayısıyla öteki birliklerden farklılıklarının bilincinde olan) kişilerden oluşan (sınıf, etnik topluluk, dinsel cemaat gibi) toplumsal birimler de toplumsal özne sayılabilir.

"Sanal özneler" ise, nesnel gerçeklik evreninde karşılıkları bulunmayan, yalnızca kavramlar (düşünceler) evreninde bulundukları söylenebilecek sözde öznelerdir. Sanal özneler içinde aynı zamanda, kendilerine öznellik yanı sıra nesnellik, bilinç, erek, kişilik, erk yüklenmiş olanları bulunabilir. Öyle ki, kişisel öznelerin kafalarında "yaratılmış" olan ve toplumsal öznelerin kültürel kalıtıyla "yaşatılan", gene de kişisel ve toplumsal (gerçek) öznelerin

"tepesine çıkarılmış" bu tür öznelere, nesnel karşılıklarının bulunmayışı da göz önüne alınarak, "aşkınözneler" denmesini önermekteyim. Burada, din ile ilgili inançların aşkınözne kavramı çevresinde örgütlendirildiğini belirtmekle yetineceğim. İdeoloji ve bilim tanımlarına ise hiç girmeyeceğim. Onları hangi anlamda kullandığım nasıl olsa yazı boyunca ortaya dökülecek.

İmge-Simge Ayrımı

İdeolojide de bilimde de nesneler evreniyle ilgili simgelerin kullanılması yanı sıra, ideolojide (bilime görece) daha çok duygularla ve düşüncelerle, bilimde (ideolojiye görece) daha çok nesnel varlıklar evreniyle ilgili simgeler bulunur. Simgeler, ideolojik olsun, bilimsel olsun, günlük eylemsel olsun her türden düşüncelerin, bilgilerin en yalın birimleridir. Simge-imge kavramları, zaman zaman birbirleri yerine (anlamdaş olarak) kullanılabiliyorlarsa da anlamdaş değildirler. Aralarında önemli farklılıklar bulunmaktadır.

Söz konusu farklar, kültürel evrimsel gerçeklik alanında bir sanal "ilk insan" (ilk araç yapan canlı) rekonstrüksiyonu (kafada simgesel olarak canlandırılması) yoluyla şöyle ortaya konabilir: Doğada hazır bulduğu, kırarken bir ucu kendiliğinden sivrilik kazanmış bir kuru dal parçasını "araç olarak kullanan", iki ayağı üzerine dikilmiş bir *Hominid* (insansı) düşünün. Onu yitirince, bulduğu bir başka dal parçasına, yanındaki kıyısı keskince bir çakmaktaşı parçasıyla yontarak, yitirdiğinin kafasındaki imgesine benzer bir biçim kazandırmaya çalışmaktadır. Bu girişiminin başarıya ulaşması onu "araç yapan" (Benjamin Franklin'in deyişiyle *Homo faber* denen) ilk "insan" (Linnaeus'un verdiği adla *Homo sapiens*) konumuna yükseltmiş olacaktır.

Amacına ulaştığında, yani ilk aracını yapma işini tamamladığında, kafasında onun bir imgesini de tamamlanmış bulacaktır. Bu olgunun önemine dikkatimi çeken *Homo symbolicum* (simgesel araç kullanan canlı) kavramıyla Ernst Cassirer oldu. Cassirer'e göre, araç kullanan birçok hayvan vardır. Hatta araç yapan hayvanlar da görülebilir. Ama bir araç türü vardır ki onu kullanabilen tek canlı türü insandır: sembol (simge)!

Araç kullanan İnsansı'nın kafasındaki imge ile araç yapan İnsan'ın yaptığı aracın kafasındaki imgesi, birbirine çok benzemekle birlikte, aralarında iki önemli nitel farklılık bulunmaktadır. Birinci fark, ikinci imgenin insanın istencinin (erekli iradesinin) ve gösterdiği kassal ve düşünsel çabasının (döktüğü emek etkinliğinin) ürünü olmasıdır. İkinci farklılık, ona ileride, doğada kırılırken kendiliğinden sivrilik kazanmış olanda ya da insan yapısı ilk aracın imgesinde görülemeyecek bir simetri ve sivrilik kazandırılabilecek olmasıdır. Bu kez, o imgeye (artık "simge" denmesi gereken düşünceye) benzetilecek biçimde yontulacak kuru dal parçasından çok etkili bir aracın

yaratılabilecek olmasıdır. (Yani nesne (kafada) imgeyi oluşturmuşken, kafadaki simgeyle doğadaki nesneye yeni bir biçim verilebilmesidir). Bu olguyu, Marx arı, karınca gibi hayvanların petek, yuva gibi araçlarının biçimini binlerce yıldır değiştiremeyip yineleyegelmelerine karşılık, insanın araçlarını değiştirip geliştirme yetisine not düşerek aydınlatmıştı.

Simge Kullanmanın Özgürleştirici ve Tutsaklaştırıcı Açılımları

İmgeler ile doğadaki karşılıkları olan nesneler, olaylar, olgular arasında (sudaki, aynadaki yansıları benzeri) bire bir karşılıklılık bulunur. Simgelerin ise doğada, her örnekte bire bir karşılıkları bulunmayabilir. Bu bakımdan simgelerin, doğadaki varlıklardan ve onların deviniminden doğan olaylardan "görece özgürleştirilmiş imgeler" oldukları söylenebilir. Örnek mi istiyorsunuz: Yunan mitolojisindeki uçan at pegasus simgesi.

Bunun derin anlamı, insanlığın ve onu hayvanlardan ayıran "kültürel evrim" olgusunun, ilk insanın ilk simgesel aracını "yaratmasıyla" başladığını söyleyebilmemizdir. Burada "yaratma" kavramını özellikle, seçerek kullandım. Çünkü, cansız-canlı maddeler evreninde (Lavoisier'nin formülleştirdiği biçimiyle) "hiçbir şey vardan yok, yoktan var olmaz" bilimsel yasası egemenken, bu yasa simgeler evreni için (örneğin, dinsel inançlar için) geçerli değildir. Simgeler evreninde bir kavram, bir sözcük unutulunca yok olabilir. Yok olabileceği gibi, kafada maddesel karşılığı bulunmayan simgeler oluşturulabilir. Bu yolda, gerçeklikte karşılığı bulunmayan, dolayısıyla yoktan var edildikleri söylenebilecek "sanal varlıklar" yaratılabilir. Bilinen evrenin tek (bu anlamda) yaratıcı gerçek öznesi (tanrı değil) insandır.

İnsanın bu eşsiz yetisinin geliştirilmesinin (onun mutluluğu bakımından) olumlu-olumsuz açılımları gerçekleştirilmiştir. Olumlu açılımlarından biri, insanın düşüncelerini, simgeler kanalıyla gerçekliğin bire bir kopyası olmaktan kurtarması, bir anlamda özgürleştirmesidir. Özgürleşmenin, düşünceler dünyasında kalmayabileceği söylenebilir. Düşüncelerin araçlara, eylemlere dönüştürülmesiyle, insan, bu kez (kendini doğanın olumsuz etkilerinden kurtarıp olumlu etkilerinden yararlanma yollarını bulmasıyla) gerçeklik dünyasında da özgürleşme yolunda ilerleyebilmektedir. Bunun bir yolu, araçlarla, teknolojiyle doğa koşullarını kendinden yana dönüştürmesidir. Ötekisi, örgütlü simgeler dizgesi sayılabilecek ideolojilerin (Fransız, Sovyet devrimlerinde görüldüğü gibi) kitlelere benimsetilmesiyle, eskisinden farklı toplumsal gerçekliklerin oluşturulabilmesidir.

Nesnel gerçeklikten görece özerkleştirilmiş simgeler yaratabilmenin olumsuz açılımları da görülmüştür. Bu gidişin dayandığı olgu, simgelerin nesnelerle (dolayısıyla gerçeklikle) bağının koparılabilmesidir. Bu yolda

"sanal özneler" yaratılması noktasına dek gidilebilmesidir. Sanal öznelerin, Yukarı Paleolitik uzman avcı toplulukların nüfus darboğazlarına çözüm getireceğini umdukları "Venüsler" denen doğurganlık muskaları ile başlatıldığı söylenebilir. Bu düşünsel gelenekte, üretime geçişle venüsler'in "Toprak Ana" simgelerine; sınıflı topluma geçilince ise "ana tanrıça" aşkınöznelerine dönüştürülebildiğini görüyoruz. Bir ana tanrıçanın varlığı inancıyla ona (örneğin, Ephesos'taki Artemis kültünün tapınağına) kendini adamış kadınlar, tapınak fahişeliği yoluyla aşk tanrıçasına para kazandıracak "seks kölesi" konumuna düşürülebilmişlerdir.

Sanal öznelerin (örneğin, Sümer'de tarımla ilgili doğa güçlerinin) sınıflı toplumun çalışmayan efendilerine, devletli toplumun yöneten egemenlerine benzetilerek insan öznelerin üzerine çıkarılmaları daha başka bir dizi olumsuz sonucu da birliğinde getirmiştir. Bunların başında, uyrukların, birer gerçek özne olarak bilen, eyleyen, yaratan olma niteliklerinin onlardan alınmasıdır. Alınıp tanrılara sunulmasıyla "kul" (köle) konumuna düşürülmeleridir. Bu konumlarını "içselleştirmeleri" sağlanarak alınır satılır mal gibi görülmelerini içlerine sindirebilmeleridir. Kendilerini "abdal" (tanrının aşığı) sayabilerek, "gönüllü kulluk" denebilecek bir olguyla, boyunlarını kulluk boyunduruğuna uzatabilmeleridir.

Dinsel İdeolojinin Hegemonyasının Kurulması

İdeoloji kavramına katkıda bulunan sol eylemci düşünür Gramsci, 1930'larda yazdığı *Hapishane Defterleri* olarak derlenen yazılarında hegemonyanın önce ideolojik alanda kurulduğunu ileri sürmüştü. Sınıfsal hegemonya, önce ister ekonomik, ister siyasal, ister ideolojik alanda kurulmuş olsun, bir toplumsal düzenin yıkılmasının ya da yeniden üretilmesinin araçlarından biridir.

Bu durum, çoktanrıcılıktan tektanrıcılığa uzanan Ortadoğu-Avrupa dinsel geleneğinin ilk kaynağı olan (2000 yılında Ayraç Yayınları tarafından Türkçe'de de basılmış bulunan) *Enuma Eliş* Sümer-Babil yaratılış mitosu geleneğinde olanca açıklığıyla yansıtılmaktadır. Mitosta, Mezopotamya egemenliği için verilen eski (Sümer) yeni (Babilonya) kent devletleri arası savaş, eski ve yeni tanrı kuşakları arası baştanrılık savaşları biçiminde, sembolik olarak anlatılmış bulunmaktadır. Aynı sembolik anlatımda, Tanrı-kul ilişkisi biçiminde toplumsal ilişkiler (sınıf savaşı, sınıflar arası üretim ilişkileri) ve yönetim biçimi de kodlamış bulunmaktadır; okumasını (kodunu çözmesini) bilene!

Öyküye göre (şamata etme-uyuyamama gibi bir hiç yüzünden çıkan savaşlar sonunda) yeni tanrılar eski tanrıları tutsak almıştır. Önlerinde anlaşılan, iki seçenek bulunmaktadır: Biri, zamanın (insanlar arası) savaş ge-

leneğine göre tutsakların kafasına vurup beyinlerini patlatmaktır. Ötekisi, yaşamlarını bağışlayıp, bunun karşılığı olarak onları, kendilerine yaşam boyu hizmete yazgılı köle konumuna düşürmektir. Birinci seçeneğin tanrıların ölümsüzlüğü inancını sarsacağını (mitosu geliştirip yazıya döken dinci egemenler) düşünmüş olmalılar. İkinci seçenek içinse uyrukların, "bir tanrı grubu başka bir tanrı grubunun hizmetini görüp, onları besleyebiliyorsa, insanların tanrılara (tapınak işlerinde) hizmet edip tapınağa (tanrıları beslemek için) kurban getirmelerine ne gerek var?" diye düşünmeleri olasılığından korkmuş bulunma olasılığı vardır. Bunları, tutsak tanrıların çalışmak istemeyip başkaldırmak üzere olduklarının, tutsak alanlarınsa sorunu çözemeyip bir çözüm bulması için (Kramer'in *Sümer'in Kurnaz Tanrısı Enki* yapıtında adı geçen) sular tanrısı bilge Enki'ye başvuruşlarının anlatıldığı çiviyazılı tabletlerden çıkarabiliyoruz.

Enki, tutsak tanrıların çalışmaktan kurtarılmaları için, onların yerine "kefaret olarak" tanrıların buyruğunda çalışacak, biçimi onlara benzeyecek bir canlı türü yaratılmasını öğütler. Görev, doğum tanrıçası Ninmah'a verilir. Ninmah kafasına tanrının "imgesini"! düşürür. Elini "engin"in derinliklerine daldırıp çıkardığı balçıktan insana biçim verir. Ve yeni baştanrı (Babil'in koruyucu tanrısı) Marduk ona "tanrılara hizmet etme" yazgısını biçer.

Bu mitostan çıkarılabilecek sonuç, insanın yaratılış amacının, varlık nedeninin "tanrılara hizmet = kulluk = kölelik etmek" olduğudur. Bu inanç sürdürülerek, *Tevrat*'ın başında "balçıktan yaratılma", "tanrı suretinde yaratılma" ve *Kur'an*'da (**Zariyat 56**'da) "Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etmeleri için yarattım" ve "insanı çamurdan yaratmıştır... ona kendi ruhundan üflemiştir" (**Secde, 7-9**) sözlerinde, biçimiyle ve özüyle çoktanrıcı gelenekten tektanrıcı geleneğe aktarılıp zamanımıza dek getirilebilmiştir.

Gerçekliğin tepetakla edilerek yansıtıldığı bu dinsel ideolojide, ideolojinin, "aşkınözne yaratma" sürecinden "kurulu düzeni yeniden üretme" işlevine dek her yönü özetlenmiş bulunmaktadır: Su gibi, tarımla ilgili doğa güçleri aşkınözneleştirilmiştir. Onlara, sınıflı toplumda (Rab=efendi=tanrı sanında yansıdığı gibi) çalışmayan egemen sınıfın ve buyuran yöneticilerin nitelikleri yakıştırılmıştır. Sıradan insanlara ise (gerçeklik evreninin sınıflı toplumunda görülen üretim ilişkilerinden esinlenilerek) kulluk, kölelik etme rolü (yazgısı) yüklenmiştir.

Özetle, gerçeklik evrenindeki eşitsizlikçi, sınıflı, devletli toplumun efendi-köle eşitsizlikçi üretim ilişkileri, simgeler evreninde (dinsel ideolojiyle) tanrı-kul eşitsizlikçi ilişki modelinde yansımıştır. Daha sonra bir paradigma işlevi görecek olan bu kalıptan, gerçeklik dünyasında karşılaşılan sorunlara eşitsizlikçi çözümler üretilerek eşitsizlikçi düzenin sürdürülmesi sağlanacaktır.

İdeoloji Kavramının Sunuluşu ve Farklı Anlamlarda Kullanılışı

İdeoloji kavramı, bilimle ilişkisi bakımından üç farklı anlamda kullanılmaktadır. Bunlar, "düşünbilim" olarak düşünce dünyasında kullanıma sokulduğundaki "nötr" anlamıyla; gerçekliği bilinçli-bilinçsiz çarpıtarak yansıtan düşünceler olarak "olumsuz" yüklemiyle; eyleme dökülerek toplumsal gerçekliğin dönüştürülmesinde kullanılabilecek sistemli bilgiler ve değerler olarak "olumlu" ideoloji kavramlarıdır.

Düşünbilim Olarak İdeoloji

İdeoloji sözcüğü ve kavramı ilk olarak 1801'de, Fransız devrimi ertesinde, Destutt de Tracy tarafından "ideologie" başlıklı yazısında kullanılmıştır. De Tracy, Eski Yunancadan aldığı "düşünce" anlamına gelen idea ile "söz, akıl, bilgi" anlamlarına gelen logos sözcüğünü birleştirerek, yeni bir bilim dalının kurucusu olmuştu. Ancak burjuvazinin yükselen döneminde desteklenen bu bilim dalı, onun siyasal erkin ve üretim araçlarının denetimini ele geçirerek tutuculaşmasıyla, kısa yaşamlı oldu.

Fransız devrimcileri, devrim sırasında, kitleleri kendilerini sömürenlere bağlayan düşünüş biçimini, eğitim ilkelerini ve kurumlarını eleştirme gereksinimi içindeydi. Buna uygun olarak, devrimin eğitim ve bilim kurumu Institute Français içinde, bilimsel eğitim ilkelerinin ve kurumlarının nasıl olması gerektiğini araştıracak bir düşünürler kümesi oluşturuldu. "İdeolojistler" denen bu ekibin başkanlığına De Tracy atanmıştı.

Gerçekliği Çarpıtan Düşünceler Olarak Olumsuz İdeoloji Kavramı

Önceleri ideolojistleri öven Napoléon, Fransız politikasında yeni dengelerin kurulup, yeni gereksinimlerin doğması üzerine, onları karşısına aldı. Söz konusu politika değişikliğinde dönüm noktasına, Devrim'in kapattığı kilise okullarının yeniden açılmasının gündeme getirilmesiyle varıldı. Napoléon da bu pazar okullarının açılmasından yana olunca ideolojistler şiddetle karşı çıktılar. Napoléon ise ideolojistleri, ayakları Fransız toplumunun gerçekleriyle bağlantısı kesilmiş, salt düşler, düşünceler dünyasında (fildişi kuleler içinde) yaşayan kimseler olarak kınadı. Bu yolda, onların "ideolojist" değil, (demagog benzeri bir olumsuz anlam yüklediği sözcükle) "ideolog" olduğunu ileri sürdü. Böylece ideoloji kavramına, daha sonra kullanılacağı olumsuz anlamı yüklemiş oldu: İdeoloji, yazına ve günlük dile gerçekliği doğru yansıtan bilimsel düşünceler karşısındaki görüşler, bilimsel ve nesnel olmayan düşünce türlerinden biri anlamıyla yerleştirildi.

Bu doğrultuda Marx ve Engels, ideoloji kavramını (örneğin, *Alman İdeolojisi* adlı 1846 tarihli yapıtlarında) onun olumsuz yüklemini daha da geliştirerek işlemişlerdir: Maddesel üretim araçlarını tekeline geçirmiş sınıfın, düşünce üretiminin denetimini de eline geçireceğini yazmışlardır. Geçirince, egemen sınıfın ideologlarının, gerçekliği örten, bulandıran, maskeleyen, çarpıtan, hatta tepetakla gösteren düşünceleri üretip yayacaklarını belirtmişlerdir. Emekçi sınıfların sözcüleri olan entelijansiyanın görevinin ise "ideolojinin maskesini indirmek" olduğunu yazmışlardır.

Olumlu İdeoloji Kavramı: İdeolojik Savaşımda Devrimci İdeoloji İşbaşında

İdeolojinin tümden olumsuz gelenekselleşmiş kavramını Marksçı yazında gözden geçiren Lenin oldu. Yazılarında egemen sınıfın tutucu, gerici ideolojisinin karşısına proletaryanın devrimci ideolojisini çıkaran bir ideoloji kavramı geliştirmeye çalıştı. Gramsci'nin *Hapishane Defterleri* içindeki hegemonyanın önce ideolojik alanda kurulduğu görüşü de bu çizgi üzerinde bir katkı sayılabilir.

"Bilimsel İdeoloji" ve "İdeolojik Bilim" Kavramları

Bilim-ideoloji ilişkisiyle ilgili olarak, Lenin'in katkıları göz önüne alınarak araştırılması gereken bir nokta da bilime ters düşmeyen ideolojilerden söz edilip edilemeyeceğidir. Bununla bağlantılı olarak, ideolojilerin içinde "bilimsel" öğelerin bulunup bulunmayacağı sorunudur. Bir başka sorun, bilime ters düşmeyen ideolojilerin karşısında, ideoloji işlevi görebilen (örneğin, sosyobiyoloji gibi) bilimsel disiplinlerin, hatta teknolojilerin **(Habermas, 1993)** varlığından söz edilip edilemeyeceğidir.

Bilim-ideoloji ilişkisi, Lenin'in kazandırdığı olumlu anlamı açısından ele alınırsa, ideolojinin gerçekliğe, gerçekliğin bilimsel kavranışına ters düşen, gerici, tutucu biçimleri kadar devrimci ilerici biçimlerinin bulunabileceği anlaşılacaktır. Öyleyse ideolojinin, gerçeklikle ve bilimsellikle ilişkilerinin yeniden değerlendirilmesi gerekir. Gerçekten, devrimci bir ideoloji, içinde (ister yükselen burjuvazinin aristokrasiye karşı geliştirdiği biçimi, ister yükselen proletaryanın burjuvazinin tutuculaşmış, gericileşmiş ideolojilerine karşı geliştirilen düşünceleri biçimi olsun) gerçekliği doğru yansıtan, bilime ters düşmeyen öğeleri taşıyabilir. Şöyle ki; eleştirel bakış, devrimci sınıfların ideologlarına, egemen ideolojide gerçekliği tepetakla etmiş olabilecek bilimdışı düşünceleri daha iyi görebilme olanağını sağlayacaktır. Onlara karşı devrimci ideolojilerin içinde bilimsel düşünceler geliştirilebilecektir.

Devrimci bir ideoloji içinde, karşısındaki ideolojinin eleştirilişinin ürünü olarak "eleştirel bilimsel" düşüncelerin yanı sıra başka bilimsel düşünceler de bulunabilecektir. Çünkü, yükselen sınıfın siyasal erki ele geçirme sürecindeki ve ele geçirişinin başlarındaki başarısı, büyük ölçüde gerçekliği doğru kavrayışına bağlı olacaktır. Bu, devrimci ideolojinin içindeki bilimsel öğelerin daha da artacağı anlamına gelir.

Devrimci ideolojide geleceğin kurulacak düzenine ilişkin düşünceler de bulunacaktır. Bilgi sosyolojisi dalının kurucusu Karl Mannheim tarafından belirtildiği gibi (2002), içinde bir "ütopya" (istekler, düşler kümesi) barındıracaktır. Onların bir bölümü, gerçekleştirilebilir türden olup, "kitlelerce benimsenmesi" ya da "kitlelere benimsetilmesi" sonucunda yeni toplumsal düzen kurulurken, kendi gerçekliğini yaratabilecek nitelikte olacaktır. Öyle ki devrimci ideoloji içindeki bu tür düşüncelerin de "bilimsel" olabileceği söylenebilir.

Ne var ki, yükselen sınıfın ideolojisi içindeki ütopik, düşsel değerlerin ve düşüncelerin bir bölümü "gerçekleştirilemez" türden olabilecektir. Ya da gerçekleştirilemeyeceği ancak ileride başarısızlığa uğranınca anlaşılabilecek türdendir. Bu nedenlerle, yükselen sınıfların ilerici, devrimci ideolojilerinin içinde, ister istemez olumsuz anlamda "ideolojik" denebilecek, dolayısıyla bilimsel olmadıkları söylenebilecek düşünceler de bulunabilecektir.

Günümüzün Saldırgan İdeolojik Hegemonyasının Sacayakları: Dinsel İdeoloji, Temsili Demokrasi Mitosu, Küresel Serbest Pazar Masalı Birliği

Sıra, içinde yaşadığımız toplumda, gerici (dinsel) ideoloji yoluyla kurulan hegemonyanın çözümlenmesine geldi. İdeolojilerin yoğunlukları, toplum/topluluk üyelerinin günde kaç kez "tören" etkinliğine "çağrıldıklarına" bakılarak saptanıp karşılaştırılabilir. "Çağrılma" Althusser'in (*İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* adıyla Türkçe'ye de çevrilen yapıtın yazarının) önerdiği kavramdır. Gerçek öznelere "gerçeklikle sanal ilişkiler kurma" sonucunu doğuran sanal kimlikler yüklemede kullanılır. Kendi kültürümüzden örneklendirerek "ey ümmeti Müslüman" ve "Ey Türk gençliği" söylemlerinin birer çağırma olduğu söylenebilir. Çocukluklarından başlanarak binlerce kez çağrılan özneler, bu kimlikleri bilincinde olmadan içselleştirebilirler. İşte o zaman oltayı yuttular demektir: Önceliklerini bu kimlikle benimsemiş özneler üzerinde "Müslüman olan şunu yapmaz", "Türk olan bunu yapmaz" gibi sözlerle denetim kurulur. Sonra, Türk, Müslüman aşkınözneleri adına konuşanların Türk şunu yapar, Müslüman bunu yapar değerlendirmeleri, en sonunda verecekleri "şöyle gör, böyle gör; şunu anla, bunu anla; şu vecibeyi yerine getir, şu görevi yap" gibi komutlar izler.

İdeolojik törenlerin sıklık dereceleri konumuza dönelim. Cumhuriyetin Latin harfleriyle Türkçe yürütülen eğitimine geçilen ilk onyıllarında, günde bir kez "Türküm doğruyum", haftada iki kez bayrak çekme/bayrak indirme" törenleri sıklığında bir "ulusçu ideoloji" aşılaması yürütülmekteydi. Dinsel ideolojinin törenleri kamusal alandan neredeyse çıkarılmıştı. Günde beş kez namaz törenleri eğitimi ise, aile, köy, mahalle sınırları içine kapatılmıştı. Kamusal alanda dinsel ideolojinin yeniden üretimi ise kişileri cuma, bayram, cenaze törenlerine katılma yoluna iten aile, köy, mahalle baskısına bırakılmıştı.

Pazar ekonomisine geçiş, yanı sıra çok partili siyasal düzene yöneliş (1950 sonrası) onyıllarında, dinsel inançlara seslenilen İslam kimliği çağrıları yeniden başlatıldı. Dinsel ideoloji kanalıyla oy toplayarak siyasal erki denetleme yarışması hızlandırıldı. Bu eğilimin doruğuna, başörtüsü törensel giysisiyle başlatılıp dinci partinin tek başına siyasal erki tekeline geçirmesine varan son perdesinde ulaşıldı. Dinsel ideolojinin iktidar partisi sözcülerinin dillerinden düşürmedikleri, hiçbir gerçeklik değeri bulunmayan "inşallah" ("Allah'ın izniyle") söyleminin muhalefet politikacılarınca da kullanılmaya başlanması, onlara da ideolojik hegemonyaya boyun eğdirilişinin göstergesidir.

Dinsel ideoloji, bu gücünü nereden almaktadır? Bir yandan "temsili demokrasi mitosu", öte yandan "küresel serbest pazar masalı" ile bağdaşıklık kurma koşullarından. Gerçekten, İslam (dinci) ideolojisini yoğunluk bakımından bir adım geriden (sosyalist düzenlerin 1980'li yıllarda çözülmesiyle hızlanan) küresel çapta serbest pazar, özelleştirme politikalarına eşlik eden söylemler izlemiştir. Onun ardına da, tek parti iktidarının sağladığı güçle, yoğunluk bakımından onun bir adım gerisinde yer alacak olan, "halkın iradesi" söylemi çevresinde örülen "demokrasi ideolojisi" takılmıştır. Ama ideolojik hegemonyanın ağırlığının sırrı, eskiden birbirlerine rakip olabilen bu üç ideolojinin bir birlik oluşturacak biçimde çakıştırılması olanağını sunan bir olguyla ülkesel ve küresel uygun koşulların oluşmasında yatar. Allah adına, halk adına, "adaletli kalkınma" adına konuşma olanağı veren bir "birleşik ideolojiler" söylemine karşı çıkmak kolay değildir. Karşı çıkanlar, Allah'a, halka, kalkınmaya karşı olmakla suçlanabilmektedir. Birleşik ideolojilere karşı durmak en azından akıntıya karşı kürek çekmek sayılmaktadır.

İnsanlığın sınıflı toplumla birlikte üretilen ve sınıflı toplumlar tarihi boyunca sürdürülen dinsel inançların ideolojik niteliğinin buraya kadarki satırlarda ortaya konabildiğini sanıyorum. Demokrasi ve serbest pazar söylemlerinin de birer (olumsuz, gerçekliği çarpıtıcı) ideoloji oldukları, açıklanmayı bekleyen gerçeklerdir. Demokrasi ve küresel serbest pazar söylemleri, dinci söylemler gibi gerçekliği tepetakla ederek çarpık yansıtma yoluyla, yerel ve küresel egemen düzenlere karşı düşünceleri ve eylemleri önleyip,

kurulu düzenlerin yeniden üretilmesine yardımcı olmaları bakımından birer ideoloji işlevi görmektedir.

Dinde, olup bitenler, olanlar ve olacaklar, nesnel gerçekliği bulunmayan bir yaratıcı aşkınözne inancına dayandırılır. Bu inançla, doğa olayları olsun toplumsal olayların olsun, (bilimsel nedensellikle değil) tanrının (cezalandırma-ödüllendirme) amaçlarıyla (ereksellikçi) açıklanmaları sağlanır. Din, bu yolla ideolojik işlev görmektedir.

Temsili Demokrasi Kimi Temsil Ediyor?

Demokrasiye gelince, Eski Yunan'da ilk görüldüğü "doğrudan demokrasi" biçimiyle bile adının gösterdiği gibi (*demos+kratia*=demokrasi) halkın yönetimi olmadı. Demokrasi, kadınları yurttaş saymayan özgürleri ve köleleri dışlayan, ama aristokratları ("iyi soyluları") meclislere sokup, yönetime getirebilerek dışlamayan, demagog başkomutanların meclisleri yönlendirdiği bir kentli orta sınıf ekonomik-siyasal düzeninin övgüsü olan bir ideoloji gibi işletildi. Bu işleyiş, çağdaş demokraside de görülmektedir.

Çağdaş (temsili) demokrasi Fransız Devrimi ertesinde kurumlaştırıldı. Feodal ekonomik-siyasal kurumların yerini alacak, genellikle aynı dili konuşanların oluşturacakları bir pazarın sınırları içinde, bir "ulusal devlet" aşkınöznesine götürecek kurumlar, zamanla geliştirildi. Söz konusu kurumların savunması, aristokratların karşısına çıkarılan "halk" mitosuna dayandırıldı. Buna uygun olarak adına (Yunan'ın "demokrasi" sözcüğüne çok benzer biçimde) Roma'nın Latince *Res publica* (halk için, halk yararına yönetim anlamına gelen) sözcüğünden esinlenilerek *republique* (cumhuriyet=cumhurun, halkın yönetimi) dendi.

Ne var ki, seçme seçilme hakkı ("halk" değil) yurttaşlar kitlesine tanınmış olsa bile, ulusal devletin kendilerine bu hak tanınan milyonlarca yurttaşının (Yunan kent devletlerinde yapılabildiği gibi) bir araya gelerek görüşmeler yapabilip, kararlar alabilip, yasalar çıkarabilmeleri olanaksızdı. Bu koşullarda özne ve temsil sorunlarıyla karşılaşıldı. Ulus toplumsal aşkınöznesi yerine, ister istemez onu temsil edecek bir özne arayışıyla, demokrasiye "temsili demokrasi" biçimi verildi. O zaman da temsilci sorunu çıktı! Halkı, ulusu temsil edebilecek kişisel, sınıfsal özneler nasıl saptanabilirdi ki?

Gerçekten, söz gelimi 60 bin seçmenin oyuyla seçilen bir milletvekili, çeşitli cins, sınıf, meslek, yaş ve kültürden binlerce kişiyi nasıl tanıyabilir, ortak gereksinimlerinin ve düşüncelerinin neler olduğunu (hele bunlar çoğu zaman birbirleriyle çatışıyorken) nasıl bilebilirdi? Seçmenler açısından benzeri bir durum vardı: her bir seçmen, adaylardan her birinin gerçek çıkar ve amaçlarının ne olduğunu, ne ölçüde kendisinin, ne ölçüde memleketinin, sınıfının çıkarları için çalışacağını nasıl kestirip seçebilirdi ki? Hele başlarda az çok sınıflara (sınıfsal öznelere) göre örgütlenmiş partiler, hızla, siyasal erki ele ge-

çirmek isteyenlerin propaganda örgütlerine dönüşen çeteler ve kitle partileri biçimini almışlarsa. (Sonuç olarak demokrasinin, özellikle temsili demokrasinin, yalnız kuramıyla, söylemiyle değil, tüm kurum ve kuruluşlarıyla, siyasal erki ele geçirme amacı çevresinde örgütlenmiş oligarşik grupların çıkar ve istencini (iradesini) "sandıktan çıktık, halkın istencinin temsilcisiyiz" söylemiyle gizlemeye yarayan "ideolojik" bir işlev gördüğü söylenebilir.

Küresel Pazar Ne Kadar Serbest?

Küresel pazar ekonomisi (öteki adıyla ekonomik emperyalizm), bir gerçektir. Ama onun "serbest pazar" olduğu yargısı, gerçekliğin çarpıtılması olarak bir ideoloji işlevi görmektedir. Serbest (özgür) pazar koşulları işletilmekte olsa, en son bilimsel teknolojilerle donatılan ordulara, dünya kaynaklarını denetleme yolunda kesintisiz savaşlara gereksinim duyulmazdı. Kim, nereden isterse, fiyatını ödeyip gereksinim duyduğu malı satın alabilirdi. Sınırın ötesinden ucuz petrol getirmek, kaçakçılık değil, serbest pazarın işleyişi gereği sayılırdı. Sınır ne eskiden yapıldığı gibi kaçakçılara karşı mayınlanır, ne de "terörist sandık" diye kaçakçılar kıyıma uğratılırdı! Öyleyse, küresel serbest pazar ve ulusal ekonomik büyüme de birer mitostur. Pazar, kimilerine (silahlı karışmaya dek) serbest bırakılmış, kimi öznelere yargısız "ölüm cezası" ile kapanmıştır. Kimi ülkeler kısa sürede varsıllaşabilirken, bedelini sendikasızlaştırılmış işçiler, işyerlerinde yaşamlarını yitirerek ödemektedirler. Küreselleşme söylemi, küresel serbest pazar (ticaret serbestliği) savı, gerçekliği eksik, çarpık, ters yansıtan söylemler olarak (olumsuz anlamıyla) ideoloji işlevi görmektedirler.

Konuyu, "indeks olay"a dinin bilim, eğitim kurumlarına karışmasına; dinci politikacıların bilimcilere karşı giriştikleri sistemli saldırılara bağlayarak kapatabiliriz. Türkiye Cumhuriyeti, çağdışına düştüğü üretim, eğitim ve bilim alanında ortaya çıkan bir yönetimin yerini aldı. Dinsel eğitimin yerine bilimsel eğitim kurumları, dinsel ideolojinin yerine ise (çağdaşlaşma amacına yönelik) ulusal ideoloji kondu. Yeni ideolojik hegemonyaya karşı kesimler, denetlenemeyen aile, mahalle, köy, cami çevresinde direnme odakları kurdular. Bu odaklar, kasaba, taşra ticaret sermayesi çevrelerinin parasal desteğiyle gelişti. Çok partili yaşama geçişin olanaklarından yararlanılarak, eğitimin birliği ilkesini arkadan hançerleyecek olan İmam Hatip okulları kurdurulup yaygınlaştırılabildi. Bilimsel eğitim kaleleri içine, İlahiyat fakülteleri, bir Troya atı gibi sokulabildi. İdeolojik savaşım alanında, bir doğabilimci ya da toplumbilimci karşısına, kendilerine önce ilahiyat fakültelerinde sonra imam hatip çıkışlı olup öteki doğa bilimi ve sosyal bilim fakültelerinde akademik san edinmiş (Dr., Prof. titrli) dinci dünya görüşüne sahip ideologlar çıkarıldı. Tribünlere seslenen bu kimselerin, kitle iletişim araçlarında yürütülen tartışmalarda söyledikleriyle inançları okşa-

yıp, onları aynı zamanda ilmi doğrular olarak sunduklarında tribündekilerce, bilimcilerin savlarından daha doğru bulundu.

İş yaşamında, üretim alanında emekçi örgütlenme ve eylemler bastırılınca, kitleleri, emekçileri, insanlığı savunma rolü üniversite öğrencilerine ve öğretim üyelerine düştü. İmam hatip (meslek?) ortaokul ve liselerinin sayısı bilimsel orta öğretimi dizginleyip denetleyebilecek noktaya ulaştırıldığında, sıra yükseköğretime geldi. O da üniversitelerin sayısı, yeni kurulan denetimli üniversitelerle katlanarak ve rektör atamalarıyla sağlandı.

Böylece kurumsal denetim düzenekleri iyice yerleştirilince, küresel kapitalle göbek bağı ilişkisi içindeki girişimcilerimiz karşılarına çıkan her engeli çiğneyerek aşma yolunu tuttular. Özellikle sağlık ve çevre alanlarında olmak üzere, girişimlerine engel oluşturabilecek bilimsel araştırmalar yürütenlere tek tek saldırma gücünü kendilerinde bulabildiler. Hele, sorun yargıya yansıdığında, oraya da kendilerinden yana kararlar verecek "inançlı" yandaş yargıçlarını yerleştirmişlerse!

İnsanlık ve toplum söz konusu olduğunda "kısa erimli" süre içindeki olumsuz gelişmeler bu yönde. Ama uzun erimde (uzun vadede) sözünü ettiğim dinci, temsili demokrasici, küresel serbest pazarcı ideolojiler bağdaşıklığı (ittifakı) süremez. Bilimin ve bilime dayanan teknolojilerin sel gibi akışına karşı çağdışı dinsel inançlarla durma inadı da sürdürülemez. Egemen sınıflar da yedek ideolojilerini (dinsel ideolojiyi) görevini tamamladıktan sonra sırtlarında bir kambur gibi taşımak istemeyeceklerdir.

Günümüzde din, küresel güçlerce ve onların bölgesel ortaklarınca (demokrasi ve serbest pazar yanı sıra) yedek ideoloji olarak kullanılınca ve onun üretildiği ideolojik saldırı ister istemez (yaratılışçılığa karşı görülen) evrim kuramına, bilimsel eğitim kurumlarına yöneltilmiştir. Bu koşullarda, dinsel ideoloji karşısına bilim ile çıkmak zorunluluğu doğmuştur. Ve bilim, gerçeklik alanında dinden çok daha güçlüdür. Dinin simgeler dünyasındaki hegemonyasına çok geçmeden son verilecektir. Yeter ki "çok geçmemesi" için, bilimciler, "yansız bilim" mitosunu bir yana bırakıp, bilimin ideolojik gücünü kavrayıp, bilime saldırı karşısında bilimi savunma yolundaki örgütlü, emekten, halktan, insanlıktan, insanlığın geleceğinden yana savunmalarını geliştirip, dinin dökülen çağdışı kalelerine saldırıya dönüştürebilsinler.

Kaynakça

Habermas, J., *İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim*, YKY, 1993

Mannheim, K., *İdeoloji ve Ütopya*, Epos Yayınları, 2002

Cumhuriyet Döneminde Üniversiteden Tasfiyeler



İzge Günal

Biraz Tasfiye Üzerine

"Türkiye'de üniversite tarihi aslında tasfiyeler tarihidir" düşüncesi genelde kabul gören bir görüştür ve önemli ölçüde doğruyu da yansıtmaktadır. Ancak, üniversite tarihini tasfiyeler üzerinden değil de başka bir eksenden, örneğin, rektörlerin kim olduğu, eğitim programlarındaki değişmeler, öğrenci derneklerinin varlığı ve nitelikleri, öğretim üyelerinin akademik performansları, çalışanların özlük hakları vs. gibi çok sayıda eksende de yazmak olasıdır. O zaman, tarihin hangi nesnellik üzerinden yazılımının önemi ve farkı nedir? Fark, üzerinden baktığınız nesnelliğin simgelediği toplumsal konumdur. Tasfiyeler üzerinden üniversite tarihini ele almak, üniversitenin konumlandırılmasında devletin, dolayısıyla egemen sınıfın rolünün, en azından, çok önemli kabul edildiğinin bir ifadesidir. Üniversite tarihinin ve tasfiyelerin sınıfsal açıdan değerlendirilmesinin de başlangıç noktası burasıdır.

Diğer bir sorun ise "tasfiye" kavramıdır. Sözlük anlamı bir yana, tasfiye aslında bir araçtır ve araçlar iyi, kötü, olumlu, olumsuz, ilerici, gerici, doğru, yanlış gibi sıfatlarla genel tanımlamalardan uzak tutulmalıdır. Hiçbir araç için böyle bir genelleme yapılamaz. Araçların nitelikleri doğrudan aracı kullananlar tarafından belirlenir. Aynı şekilde, araçların sınıfsal karakteri de yoktur; kullanıcının sınıfsal yapısı aracın sınıfsallığını belirler. Tasfiye konusunda da değişen bir şey yoktur; tasfiyeyi yapan sınıfın o andaki konumu tasfiyenin niteliğini belirler. Tasfiye, hangi sınıfın çıkarına olmuştur ve/veya hangi sınıfın çıkarı amaçlanmıştır? En temel soru budur. Sınıf içi bir çatışma sonucu olmuş ise, ki Türkiye'de genelde böyle olduğu söylenebilir, o zaman tarihsel açıdan ileriyi mi yoksa geriyi mi işaret ettiği önemlidir. Sınıf

içi çatışmalar sonucu yapılan tasfiyeler aslında egemen ideolojideki restorasyon kaygısının ortaya konmasıdır.

Biraz Üniversite

Buraya kadar tasfiye kavramına yaklaşımın nasıl olması gerektiğini açıkladıktan sonra, yine kısaca üniversitenin toplumsal konumu üzerinde durmak gerekir. Üniversite, tarihsel düzlemde okulun bir uzantısı olarak ortaya çıkmıştır. Genel olarak eğitimin, özel olarak okulun, çok daha özel olarak da üniversitenin toplumun şekillendirilmesinde, başka bir deyişle egemen ideolojinin yeniden üretimindeki yerini fark eden hâkim sınıflar, üniversiteyi bu amaçla kullanmışlardır. Bu önerme, tüm sınıflı toplumlar için geçerlidir.

Üniversitenin yeri ve işlevi tartışılırken miladı, burjuvazinin iktidarıyla başlatabiliriz. Bunu yaparken kapitalizm öncesi toplumsal sistemlerde de üniversite işlevinin kimi özelliklerini görebileceğimizi belirtmek gerekir. Ancak, aydınlanma ile birlikte üniversite çağdaş anlamına kavuşmuştur. Kapitalizmin gelişimi ile birlikte üniversitenin yerinin ve stratejik öneminin oldukça farklılaştığını, işlevinin ise gelişmesine rağmen esas itibarıyla aynı kaldığını söyleyebiliriz. Üniversite, burjuvazi açısından sürekli daha etkin araçlarla takviye edilen ideolojik yeniden üretim merkezlerinden biri olmuştur. İdeolojik üretim, her dönemin ihtiyaçlarına göre yeniden şekillenir ve üniversitede ona uygun eğilimler ve özneler ön plana çıkar. Her ideolojik üretim mekânı gibi üniversite de kendisini oluşturan bireylerin ötesinde, burjuva ideolojisinin eğilimleri tarafından ya da daha doğru bir ifade ile hâkim olan üretim ilişkileri tarafından belirlenir.

Bir toplumdaki bireylerin, dünyaya, yaşadıkları ülkeye ve kendi yaşamlarına dair fikirlerinin oluşumunda okul ve üniversitenin rolü çok boyutludur. Üniversite, kapitalist toplumun pek çok entelektüel üretim araçlarından bir tanesidir. Kapitalizmin her gün yüzlerce örnekte gözlenen akıl dışılığı üniversite ve diğer propaganda araçları aracılığıyla olağanlaştırılır ve normalleştirilir. Üniversitenin, insanları belli bir siyasal programa veya hâkim ideolojik tona ikna etme yetisinden daha çok, yaşanan her şeyi olağanlaştırması böylece insanların tavır almaması konusunda önemli bir işlevi yerine getirdiğinden söz edilebilir.

Diğer yandan, ideoloji üretim merkezlerinden biri olan üniversite, bir mücadele alanıdır. Bu önemli alanda elbette onu iyi tanımak gerekir. Birincisi, bütün dünyada olduğu gibi üniversite, düzen siyasetinin ve ideolojisinin önemli karargâhlarından biri hâline gelmiştir. İkincisi, önemli sermaye grupları üniversite alanına da el atmış, sermaye-üniversite bağlantısı doğrudan hale gelmiştir.

Üniversiteye egemen güç tarafından yüklenen işlevi açıklayarak başlamamın nedeni, tasfiyelerin genel mantığını açıklayabilmekti. Tasfiyeleri bu açıdan ele almak gerekir. Toplumda sınıflar var olduğu sürece egemen sınıf, kendi ideolojisinin yeniden üretim alanı ve toplumun biçimlendirilmesi amacıyla üniversiteye müdahale edecek ve çeşitli boyutlarda ve şekillerde tasfiyeye gidecektir. Doğru ya da yanlış gibi sıfatlandırmaların ötesinde, bu bir "zorunluluk"tur ve aksi eşyanın doğasına aykırıdır. Küçük bir not: zorunluluk olması, gerektiğinde karşı mücadeleyle durdurulamayacağı veya etkilenmeyeceği anlamına gelmez ama bu başka bir yazının konusudur.

Biraz Tarihe Yaklaşım

Türkiye'de üniversite-devlet ilişkilerinin yaklaşık 80 yıllık tarihine ve eldeki verilerin kronolojisine kabaca bakıldığında, dikkat çeken ilk öğelerden biri, yöntem karmaşıklığı olur. Elbette, yalnızca bu konuyla ilgili ve sınırlı bir karmaşa değil bu; tüm tarih çalışmalarında ortaya çıkar. "Sorun, genel olarak süreklilik ve kesiklilik kavramlarının ele alınışlarıyla ilgili... tarih bu kavramların kendilerini somutlamaları açısından ilginç bir alan oluşturuyor. Pek çok tarihsel yaklaşımda, iki uçtan birinin mutlaklaştırılarak yeğlendiği görülüyor. Ya ayrılık ve sıçramalar ile tarihsel akış açısından anlamlı yön değişimlerini yok sayan bir süreklilik tutkusu ya da tersine dönemsel yenilik ve açılımlara, bu kez sürekliliği yadsıyacak ölçüde abartılı önem ve anlam yakıştıran kesiklilik yaklaşımı...", "...tarihin, bu yöntemsel kavramlar ve onların uygun bir sentezi ışığında incelenmesi durumunda ilginç sonuçlara ulaşılabilir." (Çulhaoğlu 1987) Çulhaoğlu'nun, özel olarak Türkiye solu tarihi için yaptığı saptamanın, üniversite-devlet ilişkilerinde de yol gösterici olduğu ve üniversite tasfiyelerini açıklamakta düşülecek/düşülen tuzaklardan biri olduğu çok açık.

Hiçbir özne, uzun bir süre, burjuvazinin genel çıkarlarını savunacak bir programla hükümette kalamaz. Türkiye'de de durum farklı olmamıştır. Siyasal krizlerin yaşandığı dönemlerde, kendi içinde tutarlılığını görece koruyabilmiş bir özne olan ordu ön plana çıkmıştır. Tasfiyeler de genellikle ordunun müdahale dönemlerinde olmuştur. Sürecin nasıl işlediği insanın kafasını kurcalamaktadır. Ordu, çıkıp nasıl burjuvazinin çıkarlarını savunmakta? Burjuvazinin buna karşı tepkisi nasıl olmakta? Devletin çeşitli kurumları ve burjuvazi arasındaki ilişkiler nasıl cereyan etmektedir? Bir masa çevresinde ordu, devletin çeşitli kurumlarının temsilcileri ve burjuvazinin önde gelen temsilcileri her gün oturup, çeşitli konularda kararlar almamaktadır kuşkusuz. Özellikle, Türkiye'de burjuvazinin kurumsallaşmasının geç kalmış ve eksikli olduğunun altını çizmek gerekiyor. Gelişkin kapitalist ülkelerde görülen müdahale araçlarından

yoksun olan Türkiye burjuvazisi için, devlet ve onun en önde gelen kurumu ordu, her zaman kendi çıkarlarının savunulması açısından bir araç görevi görmüştür. Giderek merkezileşen devlet aygıtının ve iktidarının çeşitli organları olan ordu, polis teşkilatı, yargı genel anlamda bürokrasi ile toplumsal sınıflar arasındaki ilişkilerde doğrudanlıktan ziyade, devletin bütünlüğü ve o bütünlük dolayımıyla kurulan ilişkiler belirleyici olmaktadır. O bütünlük ki, burjuvazinin hiçbir tekil bireyi tarafından düşünülemeyen, bilinç düzeyine çıkarılamayan ve çıkarılamayacak olan genel çıkarları temsil eder. Böylesi bir devletin özerklik alanı genişlemektedir ve onun gizliliği daha da perçinlenmektedir. (Esen, 1997)

1933 Tasfiyesi

Aydınlanma

Burjuvazi, kendi gelişimi açısından köstek oluşturan feodal düzene, onun kalıntılarına, yönetim ve hukuk anlayışına karşı verdiği mücadelede aydınlanma düşüncesinden elbette yararlanmıştır. Ne var ki, bu söylenen aydınlanma düşüncesinin, burjuvazinin kendi sınıf çıkarlarıyla sınırlı, bu çıkarlara göre ayarlanmış olduğu anlamına gelmez. Aydınlanma düşüncesini çok geniş bir alana yayılan tayf olarak düşünürsek, bu tayfta burjuvazininki dâhil yerleşik, oluşum hâlinde veya düşünülen her türlü nizamı sorgulayan, sorgulattırıcı, akıllara kurt düşürücü pek çok öğe vardır. Daha sonra egemenliğini kuran burjuvazi bu tayfın kesilip kırpılmış bir versiyonunu sahiplenmiş, toplumlara bu kadarını dayatmıştır (Çulhaoğlu, 2012). Ancak bu kadarı bile eskiye göre devrim niteliğinde bir ilerlemedir. 1933 tasfiyesine bakarken unutulmaması gereken önemli noktalardan biri budur.

Darülfünun

1933 tasfiyesini anlayabilmek için kısaca Türkiye'de üniversite tarihine bakmak gerekir. Bunun nedeni, tasfiye uygulanan yapının daha iyi tanınmasıdır. Başlangıç konusunda çeşitli fikirler vardır: kimisi doğuda uzunca bir geleneği olan medrese sistemini başlangıç olarak alırken, bazıları tarihi daha da geriye götürüp Harran Üniversitesi ile başlatırlar. Kimileri İstanbul'un fethiyle birlikte Bizans eğitim kurumlarının devrini başlangıç sayarken, 1845'te Darülfünun'un kurulmasını kabul edenler de vardır (Darülfünun'un beş kez yeniden kurulduğu düşünülürse bakış açısına göre her bir kuruluş başlangıç olarak alınabilir). Ancak başlangıcı, 1933'te İstanbul Üniversitesi'nin kuruluşu olarak ele almak gerekir, çünkü çağdaş anlamda dinsel otoriteden bağımsız, yukarıda anlatmaya çalıştığım ölçüde aydınlanmacı yapı, ancak bu tarihte kurulabilmiştir.

Cumhuriyet'in devraldığı Darülfünun, öncelikle özerk bir kurumdur. 1919 yılında ülke karmakarışık ve savaş hâlindeyken bir fermanla "Darülfünun muhtardır" denmiştir. Burada temel soru; özerk bir kurum olan Darülfünun, bir yüksek öğretim kurumu olarak yeterli seviyede miydi? Bir anlamda evet; İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu veya Fuat Köprülü gibi uluslararası düzeyde önemli pedagog ve edebiyat tarihçilerinin eğitim verdiği bir kurumdu. Diğer yandan verilen eğitimin kalitesi de sorgulanabilir düzeydeydi. Örneğin, Darülfünun "ıslahı" için getirilen Viyanalı hekim ve bilim adamı Bernar, yaptığı incelemede tıp öğrencilerinin çoğunun tedrisatı takip edemeyecek düzeyde olduğunu söylemişti (**Ergin, 1940**).

Tasfiye

31 Temmuz 1933'te çıkartılan bir yasayla Darülfünun "ilga" edilmiş ve sonrasında 2252 sayılı yasa ile İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. Dönemin Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip, konuşmasını "yaşasın üniversite" diye bitirmiştir.

Tarihsel süreç incelendiğinde 1923 yılında iktidara gelen Kemalistlerin, neden üniversiteye müdahale etmek için 10 yıl bekledikleri akla ilk gelen sorudur. Gerçekten de, çok daha öncesinde 250 civarında müderrisi olan Darülfünun'a müdahale edilebilirdi. Sanırım, 1933 yılına kadar beklenmesini üniversitenin, bu yazının başlarında ele alınan, işlevinde aramak gerekir. Kemalistler, siyasi iktidarı ele geçirdiklerinde ideolojilerinin (devletçi-seçkinci) ana hatları belli olsa da üniversitenin yeniden üreteceği ayrıntıları eksikti. Başka bir deyimle, üniversiteyi ele geçirip, ona yükleyecekleri görevi "bilmiyorlardı". İşte, bu on yıl boyunca yapılan sosyal yaşamla ilgili "devrimler" ve reformlarla Kemalist ideolojinin ayrıntıları şekillendirilip, üniversiteden yeniden üretmesini bekledikleri başlıklar şekillendirilmişti. 1928 yılından itibaren de yapılacak reform ile ilgili hazırlıklara başlandığı yönünde elimizde ciddi kanıtlar bulunmaktadır. Örneğin, Bedia Akarsu anılarında, Mustafa Kemal'e "üniversite reformu için yeterli öğretim elemanı var mı?" diye sorduğunda, "1928 yılından beri boşuna dışarıya insan yollamıyoruz" dediğini aktarır. Örneğin, Darülfünun'un 1929 yılında önerdiği reform için, 1930 yılında "daha genişini hazırlıyoruz" denilerek ret cevabı verilmesinin anlamı da bu olsa gerek. Veya Muhlis Ete, Kadro dergisinde Mustafa Kemal'in 1930'da Darülfünun'a gidişini şöyle aktarmaktadır: "ziyaretleri sırasında müderrislere en can alıcı suali sorar 'Türkiye ilim adamları arasında ecnebi müellifler tarafından site edilen kaç kişi ve eser vardır?' Bu sualin ifadesini Darülfünun'un lağvında buluyoruz" (**Ete, 1933**).

Burada küçük bir parantez açıp, 1933 tasfiyesinin hemen öncesinde ama aynı zamanda onunla bağlantılı ve Cumhuriyet döneminin ilk üni-

versite tasfiyesi sayılabilecek bir olaydan söz etmek gerekir: 1932 yılında yapılan İkinci Tarih Kurultayı'nda iktidarın tarih tezi kabul ettirilmeye çalışılıyordu. Güneş-Dil teorisinin öncülü olan bu tezin, bilimsel gerçeklere aykırılığı bugün çok net olsa da, o yılda bile buna karşı çıkanlar vardı ve Zeki Velidi Togan bunların başında geliyordu. Tartışmalar sırasında kürsüye çıkan Reşit Galip'in "iyi ki Z. V. Togan'ın öğrencisi olmamışım" şeklindeki konuşması, bir anlamda tartışmanın bastırılması ve resmî tezin kabul edilmesi anlamına geliyordu. Hemen sonrasında, aralarında Pertev Naili Boratav ve Nihal Atsız'ın da bulunduğu bir grup asistan, bakana telgraf çekerek, "iyi ki Z. V. Togan'ın öğrencisiyiz" demeleri üzerine, haklarında resmî bir işlem yapılmamasına karşın, hocalarının önerisiyle Anadolu'nun çeşitli liselerine öğretmen olarak tayinlerini istemişlerdir (tarihin garip bir cilvesi, 1946 yılında P. N. Boratav'ın yeniden tasfiye edilmesi sürecinde başrolü oynayanlardan birisi de, 1932 de beraber tasfiye edildikleri N. Atsız'dı).

1933 reformunun resmî başlangıcı olarak 1932 yılında İsviçre'den Cenevre Üniversitesi pedagoji profesörü olan Albert Malche'nin Türkiye'ye getirilişi kabul edilebilir. Malche'nin gelişinden bir süre önce de başta Kadro dergisi olmak üzere yayın organlarında Darülfünun'u eleştiri kampanyası başlatılmıştı. 6 Ocak 1932'de Türkiye'ye gelen Malche, Darülfünun ile ilgili çalışmalarını 1 Haziran 1932'de tamamlamış ve bir rapor hâlinde Milli Eğitim Bakanlığı'na sunmuştur (Malche daha sonra iki kez daha Türkiye'ye gelerek reformun uygulanmasına da belirli ölçülerde katılmıştır). "Neden Malche?" sorusunun yanıtını bulmak kolay değildir. Yanıtsızlıkta arşivlerin yetersizliği bir etkendir. Ayrıca 1942 yılında Vezneciler'deki Zeynep Hanım Konağı yangınında pek çok belge yok olmuştur[1]. Gerek Malche'ın yayınlarına gerek özgeçmişine bakıldığında ise üniversite reformu konusunda deneyimine ya da düşünsel üretimi ile ilgili bir veriye rastlanmamaktadır. Bu durumda Malche'nin seçiminde kişisel tanışıklıkların rol oynadığını düşünmek yanlış olmaz. Burada Akil Muhtar'ın etkili olduğu düşünülmektedir (Tunçay ve Özen, 1984).

Malche'nin hazırladığı rapor, bir bütün olarak değerlendirildiğinde çok yüzeysel olduğu söylenebilir. Somut saptamalar için yeterince araştırma yapmadığı görülür. Örneğin, Hukuk Fakültesi kütüphanesinin yeterli olduğunu söylemektedir. Ancak konunun uzmanı olan Hirsch, anılarında "kütüphanenin mecellelerden oluştuğu ve çağdaş hukuk açısından yetersiz" olduğu görüşündedir. Ancak, bunlara karşın ciddi ve yerinde çıkarımları vardır:

1 Yazışmaların bir karşılığını bulmak için Cenevre Üniversitesi arşivindeki araştırmalarımdan da bir sonuç alamadım. Bulduğum belgeler sadece, Malche'ın Türkiye'de çalışabilmek için verdiği izin dilekçeleriydi. Görüldüğü kadarıyla, Malche'e yapılan teklif devletlerarası yoldan değil, doğrudan kendisinedir.

- Fakülteler arasında bilimsel işbirliği bulunmamakta, fakültelerin bir kısmı kendini yalnızca öğretimden sorumlu görmekte; öğrenciler kendilerini yalnızca teksir ve ders notlarıyla sınırlamakta; seminer, laboratuvar ve uygulama çalışmaları yeterince yapılmamakta, tıp öğretiminde klinik uygulamalara az yer verilmektedir.
- Öğretim üyeleri bilimsel sayılabilecek ciddi hiçbir araştırma yapmamakta ve özgün düşünce üretmemektedirler.
- Öğretim üyeleri önemli eserler vermemekte, ders teksirlerini seminerlerde yinelemekte ve basit çevirileri bile tez olarak nitelemektedirler.
- Öğrenci ve öğretim üyesi arasındaki etkileşim ders dışında görülmemekte, öğretim üyeleri öğrencilere rehberlikte bulunmamaktadırlar.
- Öğretim üyeleri dışarıdaki işlerini birinci, esas görevlerini ikinci planda tutmakta ve aralarındaki zıtlaşma nedeniyle akademik yönetim belli bir grubun elinde bulunmaktadır.
- Özerkliğin, üniversiteyi politikadan arındırmasına karşın; zümre, klik ve grup nüfuzu devam etmektedir ve öğretim üyeleri arasında soğukluk, zıtlıklar ve küskünlükler yaşanmaktadır.

Dikkat edilirse, bu çıkarımlar bugün bile geçerlidir. Ancak dikkat çeken nokta, raporla sonucu arasındaki uyumsuzluktur. Ayrıca, raporda tasfiye önerisi de bulunmamaktadır; somut çözüm önerileri gayet yumuşaktır. Daha sonra Mustafa Kemal'in raporu okurken aldığı notları, Utkan Kocatürk yayımlamıştır (**Kocatürk, 1984**). Burada ifade biraz daha sertleşmektedir. Son olarak, Reşit Galip'in yaptığı açıklamada ifade en sert biçimini almakta, Darülfünun kapatılmakta ve 240 öğretim üyesinin 157 tanesi üniversiteden uzaklaştırılmaktadır! Bu durum, cumhuriyet kadrolarının kafalarında tasfiyeyi ve hatta sonrasını kurguladıklarını, süreci meşrulaştırmak için Malche'i getirdiklerini düşündürtmektedir. Reşit Galip'in açıklamasında esas vurgu ise Darülfünun'un devrimlere ilgisiz kalmasınadır. Bu aslında reformun ve tasfiyenin sınıfsal ifadesidir çünkü yukarıda açıklamaya çalıştığım gibi egemen sınıf üniversiteden kendi ideolojisinin yeniden üretimini ister. Ancak, göz önünde tutulması gereken bir diğer nokta da egemen sınıfın yükselen bir sınıf olması ve tarih sahnesinde "ileriyi" temsil etmesidir. Bu nedenle, Kemalist Cumhuriyetin bilimin gelişmesine gereksinimi vardı. Genel olarak şöyle bir saptama yapılabilir: sınıf ileriyi temsil ettiği sürece bilimden yanadır, gerileme döneminde bilimi karşısına alır.

Tasfiye sırasında Milli Eğitim Bakanı olan Reşit Galip üzerinde de biraz durmak gerekir. Görünen odur ki, bakanlığa atanmasının esas nedeni tasfiye sürecini gerçekleştirmekti. Gerçekten de, reform için start verildikten sonra bakanlığa atanmış, reformu ve tasfiyeyi gerçekleştirmiş ve sonrasında incir çekirdeğini doldurmayacak bir gerekçeyle de görevden alınmış-

tır[2]. Kendisi tam bir cumhuriyet aktivistiydi. Kişilik yapısı olarak radikal kararları alabilen ve uygulayan birisiydi. Esas mesleği hekimlik olan Reşit Galip'in Halkevleri çalışmaları sırasında yayınladığı broşürlere bakılırsa en basit konuda bile radikal çözümlerden yana olduğu görülecektir.

Belirtilmesi gereken bir diğer nokta da, tasfiye edilen öğretim üyelerinin haklarının verilmesiydi. Öncelikle kendi meslekleriyle ilgili istedikleri ve boş olan yerlere tayinleri yapıldı. Herhangi bir yere atanmak istemeyenlere de bir yıl süreyle maaşları ödendi. Elbette, bunların hiçbirisi tasfiye edilmenin sıkıntısını azaltacak şeyler değildi (bir öğretim üyesi intihar etmiştir) ama daha sonra değineceğim, 1980 tasfiyesiyle kıyaslandığında tasfiyenin de bir "adabı" olduğu anlaşılacaktır. 1933 yılı düşünüldüğünde eğitimli insan sayısındaki azlık, daha doğru bir ifadeyle yetersizlik de böyle bir karar da etkili olmuş olabilir. Burada vurgulanması gereken bir diğer önemli nokta da tasfiye listesinin hazırlanmasında öğretim üyeleri arasındaki çekişmenin önemli rol oynadığıdır.

Tasfiye sonrası İstanbul Üniversitesi, üç kaynaktan sağlanan öğretim elemanlarıyla kurulmuştur. Bunlar, doktora yapmak için 1928'den itibaren yurtdışına yollananlar, tasfiye sonrası geride kalan 80 civarındaki öğretim üyesi ve Nazi Almanya'sından kaçan bilim insanlarıydı. Bilindiği gibi Naziler iktidara geldikten sonra "Devlet memuriyetinin meslek olarak ifasına dair kanun" ile belirlenen bir dizi uygulamaya gitmişlerdir. Bu yasanın en önemli ve konumuzu da ilgilendiren yönü, Ari ırktan olmayanların ve ilerici düşüncelere sahip olanların çalışmalarına son vermeye olanak tanımasıydı. Beklendiği gibi, üniversiteler de bu yasadan payını aldı ve çok sayıda bilim insanı önce işinden oldu sonrasında da Almanya'yı terk etmek zorunda kaldı. Tasfiyenin başladığı ilk öğretim yılında, Almanya'daki öğretim üyelerinin %14,8'i üniversite dışı kalmıştı (**Alman üniversiteleri hakkında bilim kurulunun tavsiyeleri, 1966**). Almanya'da tasfiyeye uğrayan öğretim üyelerine yardımcı olmak için İsviçre'de Yurtdışındaki Alman Bilim Adamları Derneği kurulmuştu. Bu derneğin başkanı olan Schwartz aracılığıyla da Türkiye'ye çok sayıda bilim insanı getirildi. Bu bilim insanları aracılığıyla İstanbul Üniversitesi zamanının en iyi üniversitelerinden biri oldu. Türkiye'ye gelen bilim adamlarından, dünyada çene cerrahisinin kurucusu kabul edilen Kantarowicz'in sözleriyle "İstanbul Üniversitesi dünyanın en iyi Alman Üniversitesi" olmuştu. Eğitim için Almanya'ya giden Ekrem Akurgal'a, orada "en iyiler

2 Reşit Galip'in Milli Eğitim Bakanlığı sadece 13 ay sürmüştür (19 Eylül 1932-13 Ağustos).Ayrılma gerekçesi olarak, Reşit Galip'in Devrim Tarihi dersini vermek istemesi ve bazı kişilerin bunu Mustafa Kemal'e aktarıp, "sizin vermeniz gereken bir dersi ne hakla Reşit Galip verir" tarzında bir konuşmayla aralarında gerginlik yarattığı ve sonuçta Reşit Galip'in istifa ettiği söylenirse de, bana bir bakanın görevden alınması/bırakması için yeterli bir neden gibi görünmemektedir.

Türkiye'de, neden buraya geliyorsunuz?" dedikleri, anılarında yer alır (**Akurgal, 2002**). Bu tasfiye sonucunda sadece İstanbul Üniversitesi çok iyi hale gelmemiş, aynı zamanda Almanya'dan ayrılmak zorunda kalan ilerici insanlara da özgürlük sağlanmıştır. Kantarowicz'in Kemalist iktidarın girişimleriyle toplama kampından alınıp Türkiye'ye getirilmesi buna örnektir. Kızıl Öğrenci Birliği üyesi biyokimyacı Buding, Komünist Partisi üyeleri mimar Schütte, Lithozky ve Romanolog Burkhart, Slav dilleri uzmanı anarşist Menges, Uluslararası İşçi Yardımlaşma Örgütü üyesi Hindolog Ruben, Sosyalist Gençlik Birliği'nden diş hekimi Kenter bunlara örnek olarak verilebilir.

Sonuç olarak 1933 tasfiyesinin, barındırdığı hatalara rağmen, tarihin tekerleğini ileri çevirdiği söylenebilir. Tasfiye kavramının her zaman yanlışı temsil etmediğinin net bir ifadesidir.

1946 Tasfiyesi

Çok partili döneme geçiş ile birlikte üniversitede de bir takım değişiklikler oldu. Bu yıllarda Türkiye, IMF ve Dünya Bankası'na üye olmuş, Kore Savaşı'na asker göndererek NATO'ya fiilen girmiş, tarım ihracatçısı olmak koşuluyla Marshall Planı kapsamına alınmıştır. Çıkartılan 4936 sayılı yasanın, bir anlamda Türkiye'deki gelmiş geçmiş en demokratik üniversite yasası olduğu söylenebilir. Ancak, Avrupa ve bağlantılı olarak Türkiye'de ırkçı, faşist akımların yükselmesiyle birlikte Ankara Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesinin ilerici öğretim üyeleri aleyhinde kampanya başlatılmıştı. Saldırı, hiçbir şekilde gizleme gereği duymaksızın doğrudan siyasi düzlemdeydi. Yani, arkasına gizlenecek başka bir kılıf bulmaksızın hatta aramaksızın, doğrudan üç öğretim üyesinin (Behice Boran, Niyazi Berkes ve Pertev Naili Boratav) komünist oldukları söylenerek yapılıyordu. Sonuçta, üç öğretim üyesi de üniversiteden tasfiye edildi. Boran, akademiden uzaklaşıp, politik yaşamda yer alırken, Boratav ve Berkes yurtdışında akademik yaşamlarına devam edip, alanlarında dünyanın en önde gelen bilim insanları arasında yer aldılar.

Bu tasfiyede en dikkat çekici yan, en demokratik üniversite yasası kullanılarak tasfiyenin yapılmış olmasıdır. Tam tersine, en kötü en antidemokratik üniversite yasası olarak nitelendirilebilecek yasa olan 1933 yasası için Niyazi Berkes, "Komünist Manifesto üzerine seminer yapılabilecek kadar özgürlük yıllarıydı" değerlendirmesini yapmaktadır. 1946 tasfiyesinden çıkartılabilecek sonuç, yasaların değil, onu uygulayanların yasaya verdikleri ruhun belirleyici olduğudur.

1950'li Yıllar

Üniversite ile ilişkilerinde Demokrat Parti'nin ilk dönemlerinde önemli ve konumuz gereği de tasfiyeye kadar giden bir sorun yaşanmamıştır. Dahası, iktidara gelirken özgürlükçü bir söylemi olan DP, akademiden de önemli bir destek bulmuştur. Ancak 1950'li yılların ikinci yarısından itibaren bu ilişki bozulmuş ve tekrar üniversite ile siyasi iktidar karşı karşıya gelmiştir. Dönemin tasfiye mekanizması, doğrudan üniversiteden atmak şeklinde değil, bakanlık emrine alarak üniversiteden uzaklaştırma şeklinde olmuştur. En dikkat çekeni ise Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi dekanı Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun başına gelenlerdir. DP iktidarına karşı en yoğun muhalefetin olduğu fakültelerin başında gelen SBF öğretim üyelerinden Aydın Yalçın'ın profesör kadrosu uzunca bir süredir verilmemekteydi. Kadronun verilmesi için çok uğraşan Feyzioğlu, amacına ulaşamayınca, fakülte açılışında yaptığı konuşmada, kadro verilmemesini eleştirerek "nabza göre şerbet veren sözde münevverlerden olmayın" demesi üzerine bakanlık emrine alınmıştır[3]. Bu mekanizmanın kullanılması bundan sonra da devam etmiş ve fiili çatışmalara kadar iş varmıştır. Örneğin, İstanbul Üniversitesi rektörü Sıddık Sami Onar'ın polis tarafından yerlerde sürülmesi gibi. Olayı engellemeye çalışan Sulhi Dönmezer'e, polis şefi Zeki Şahin'in "üniversitenin de, üniversite profesörlerinin de hepsinin Allah belasını versin, puştlar, bunlar hep sizin başınızın altından çıkıyor" demesi (**Hatipoğlu, 1998**), ilişkilerin geldiği nokta açısından çok çarpıcıdır.

1960 Tasfiyesi

Somut olarak 27 Mayıs harekâtının, ABD'nin bilgisi içinde gerçekleştiğinden kuşku yoktur. "CIA'nin 27 Mayıs'tan önceden haberdar bulunduğu, Menderes hükümetini bilgilendirmediği ve hatta hareketi Ankara'daki sefirinden bile gizlediği, Amerika'da yapılan yayınlardan öğrenilmiştir. CIA'nin 27 Mayıs'a seyirci kalışı, Menderes'in aniden Moskova'ya gitme kararı alması ve Kruşçev'i Türkiye'ye çağırmasıyla açıklanabilir. CIA, bu bağımsızlık gösterisini Menderes'i kendi kaderiyle baş başa bırakarak cezalandırmıştır" (**Özdemir, 1986**)

Bir diğer nokta da Mayıs 1960'da, Türkiye'den kalktıktan sonra Sovyetler Birliği tarafından düşürülen U-2 Amerikan casus uçağı skandalıdır. Bu olay üzerine ABD istihbarat uçuşlarını durdurmak zorunda kalmıştır. Amerikan uçuşlarına yeniden izin verilmesi Milli Birlik Komitesi iktidarına denk gelir (**Sander, 1979**).

---

3 İlginçtir, gerek Turhan Feyzioğlu gerek Aydın Yalçın yıllar sonra DP ideolojisinin devamı olan siyasal yapılar (Güven Partisi, Cumhuriyetçi Güven Partisi ve Adalet Partisi) içinde yer almışlardır.

27 Mayıs aracılığıyla esas olarak halledilen, 1950'lerin ikinci yarısına damga vuran siyasal kriz, toplumsal huzursuzluklar, ideolojik sarsıntılardır. Türkiye 1960'ların ikinci yarısına kadar krizini ertelemeyi başaracak, bu arada iç pazarı temel alan, sanayi burjuvazisinin ağırlığını net biçimde koyduğu bir kabuk değişimi yaşayacaktı. 1960'ların Adalet Partisi de DP'nin mirasçısı olmakla birlikte, egemen sınıf içi trendlere daha duyarlı bir kimliğe sahip çıkma gereğini yeterince kavrayacaktı **(Giritli, 1996)**. Bu saptamalar, özgürlük ortamına karşın tasfiye nedenlerini açıklayabilmek amacıyladır.

Tasfiye

27 Mayıs sonrası oluşan özgürlük ortamından üniversiteler de payını almıştı. Kitaplar üzerindeki yasakların kalkması, sol klasiklerin basılabilmesi, konuşma özgürlüğü doğal olarak üniversiteleri de olumlu anlamda etkiliyordu. Üniversite, DP iktidarının son dönemlerinde açıkça iktidarın karşısında yer alarak 1960 darbesinin yaratıcılarından biri olmuştu. Milli Birlik Komitesi, 115 sayılı yasayla üniversitelerde özgürlüğü genişletici adımlar atarken, eş zamanlı sayılabilecek 114 sayılı yasa ile 147 öğretim üyesini üniversiteden tasfiye ediyordu. Çok sayıda ilerici, toplumda tanınan hatta 27 Mayıs'ı destekleyen akademisyenin tasfiyesi toplumda gerçek anlamıyla bir tepki yarattı ve sonrasında basın, tasfiyeyi eleştiren, atılanların geri alınmasını isteyen bir kampanya başlattı. Öğretim üyeleri de kurdukları dernekle mücadeleye devam ettiler ve 1962 yılında yine bir yasayla 114 sayılı yasa iptal edilip görevlerine döndüler.

Tasfiyenin nedeni konusunda Milli Birlik Komitesi üyesi Muzaffer Karan, "ahlaki, ilmi ideolojisi yönünden yüz kızartıcı notlara sahip olan, bilhassa çoğu komünist, mason, kifayetsiz, cinsi sapık, Kürt devleti kurmak isteyen, asistanlarını metres olarak kullanan, doçentin yazdığı kitaba imzasını koyan, yılda üç beş kez fakülteye uğrayan öğretim üyelerini görevden affettik" diyerek tasfiye gerekçesini açıklamaya çalışsa da, olayın hâlâ karanlık pek çok noktası vardır. Olasılıkla, Milli Birlik Komitesi içerisinde 14'ler diye adlandırılan ve içlerinde Alparslan Türkeş'in de bulunduğu aşırı sağcı grubun inisiyatifiyle gerçekleştirilmişti. Zaten bildiğim kadarıyla MBK içerisinde de Muzaffer Karan ve İrfan Solmazer dışında tasfiyeyi savunan kimse çıkmamıştı[4]. Daha sonra 14'lerin kendilerinin de tasfiye edilip yurt dışına yollanmalarıyla birlikte, 147'ler görevlerine dönebilmişlerdi. Bilinen tek nokta öğretim üyelerinin, tıpkı 1933'te olduğu gibi birbirlerini ihbar etmesinin listelerin hazırlanmasında rol oynadığıdır.

4 Sanırım ölümünden önce 147'ler meselesini İrfan Solmazer ile son konuşan kişilerden birisiyim. Tasfiyenin nedenini sorduğumda, 147 kişi hakkında da elinde çok ciddi kanıtlar olduğunu, bunları yurtdışında sakladığını, ölümünden sonra mirasçılarının tüm dosyaları açıklayacağını, hatta bu belgeleri ele geçirebilmek için evinin birkaç kez soyulmaya çalışıldığını söylemişti. Henüz böyle bir açıklama yapılmış değil.

1970'te Tasfiye

12 Mart darbesi, üniversitelerde bir tasfiye listesi hazırlamamıştır. Ancak sıkıyönetim mahkemelerinde yargılanan akademisyenlerin bir kısmının üniversite yaşamları sona ermiştir. Bunlar içinde en önemli örnek İsmail Beşikçi olmuştur. Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde sosyoloji asistanı iken yine kendi bölümündeki öğretim üyeleri tarafından Marksist ve bölücü propaganda yaptığı için önce yargılanmış, sonra hapsedilmiş ve üniversiteden uzaklaştırılmıştır. 1974 affıyla çıktıktan sonra da defalarca mahkûm edilmiş ve yaşamının yaklaşık 20 yılı hapislerde geçmiştir. Bunun dışında Mümtaz Soysal, Cahit Talas, Bahri Savcı sıkıyönetim komutanlıklarınca gözaltına alınmış, bazıları, örneğin, Mümtaz Soysal, Anayasaya Giriş kitabında komünizm propagandası yaptığı iddiasıyla yargılanmıştı. Ama gerçek anlamıyla sistematik bir tasfiye olmamıştı.

1980 Tasfiyesi

1980 darbesi, sadece toplumun bütünü açısından değil, üniversite açından da farklı özelliklere sahiptir. O tarihe dek egemen güç üniversiteye müdahale etmiş, tasfiyesini yapmış ama sonrasında üniversiteden belirli bir mesafeye kadar uzaklaşmıştır. 1980 de ise burjuvazi, üniversiteyi bir mücadele alanı olarak kabul etmiş ve burada örgütlü mücadele kararı almıştır. Kurduğu örgüte biz YÖK diyoruz ve hâlâ bu örgütle uğraşmak zorundayız. Aslında o dönemde birbirini tamamlayan üç tarih vardı: *24 Ocak* ekonomik kararlarını uygulayabilmek ancak baskıyla, faşist bir idareyle olasıydı ve bunun için *12 Eylül* darbesini yaptılar. Kararların meşruiyetini sağlamak için de üniversiteye gereksinimleri vardı; bunun için de *6 Kasım*'da YÖK'ü kurdular. Yani, temelde yatan neden, 1929 yılından beri uygulanan ithal ikameci sanayileşme modelinin tıkanıp, ihracata yönelik modele geçilmesiydi aslında. 1970'li yılların ortalarında yumuşama yaşanırken, 1980'e doğru soğuk savaşın canlanması, Türkiye'nin, 1960 öncesine benzer şekilde, Sovyetler Birliği'ne yakınlaşması, sosyalist hareketlerin tarihinde ilk kez kitle tabanı kazanmış olması, toplam istihdam içinde kamuda çalışanların çoğunluğu oluşturması ve sendikalaşma oranının yine tarihin en yüksek düzeyine ulaşması, 12 Eylül, 6 Kasım ve tasfiye sürecinin nedenleri arasında görülmelidir.

Tasfiye, 1402 sayılı Sıkıyönetim Yasası'na dayanılarak yapılmıştır. Çok sayıda kamu görevlisiyle birlikte öğretim üyesinin de işine son verilmiştir. Kamu yönetiminde eşi benzeri olmayan, açıklamasız, sorgusuz, sorusuz ve de savunmasız, insan haklarını hiçe sayan bir düzenleme gerçekleşti (**Koyunoğlu, 2002**). Buradaki tasfiye, geçmiştekilerle kıyaslandığında çok ağır ve acı verici olmuştur. Farklı olarak, tasfiye edilenler sadece üniversi-

teden uzaklaştırılmakla bırakılmayıp, ömür boyu kamu hizmetinden men edilmiştir. Ayrıca, toplum üzerinde yaratılan genel baskı havasıyla özel sektörde de çalışmaları engellenmiş, yine de iş vermeye kalkanlar tehdit edilmiştir. Kısacası öğretim üyeleri tam bir açlığa mahkûm edilmeye çalışılmıştır. Kaç kişinin işine son verildiği tam olarak bilinememektedir. 14 yıl sonra 1994'te çıkartılan 4045 sayılı yasa ile 1402'liklerin hakları iade edilmiş olsa da en verimli dönemlerinde üniversiteden uzaklaştırılan bu kişilerin gerçek anlamda üniversiteye dönüşleri mümkün olmamıştır. Yine üniversite içi ihbar mekanizması sonuna dek çalışmıştır (**Hatipoğlu, 1998**).

1980 Sonrası Tasfiyeler

1980 sonrasının öğretim üyesi profili iki farklı görüntüdedir: 1)1980 tasfiyesinde arkadaşları veya hocaları tasfiye edilirken seslerini çıkartmayanlar veya bizzat kendileri ihbar edenler, 2)Akademik yaşamlarına YÖK yasası altında başlayanlar. Eldeki malzeme böyle olunca günlük tacizler yoluyla tasfiye üniversitelerde olağan hale gelmiştir.

Bu dönemde az bilinen sistematik tasfiye, eğitim fakültelerine uygulanmıştır. 2809 ve 2880 sayılı yasalara dayanılarak 1983-1984 yıllarında çok sayıda öğretim elemanı, üniversitelerden Milli Eğitim Bakanlığı'na devredilmişti. Burada yasanın gereksinim fazlasını iade hakkı tanıması işletilmişti. Sadece 1983 yılı temmuz ayında Türkiye genelinde 745 kişi bu madde ile tasfiye edilmişti. Bu sayının yaklaşık üçte biri Gazi Üniversitesi'ndendi (**Işıksoluğu, 2010**). Doğrudan tasfiye listesi oluşturulmasa da yıldırma yoluyla ayrılmaya zorlamalar olmuştur. GITT-Türkiye raporundan bazı örnekler vermek gerekirse: "2001 yılında, Türkiye'de demokratikleşme süreci üzerine yaptığı bir çalışma nedeniyle İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü'nce işine son verilen Prof. Dr. Bülent Tanör vakası unutulmamıştır. 2005 yılında, zorunlu Kürt göçü ile ilgili çalışması nedeniyle Hacettepe Üniversitesi Rektörlüğü tarafından hakkında soruşturma başlatılan Doç. Dr. Turgay Ünalan vakası; 2006 ve 2009 yıllarında, yine Kürt sorunu üzerine çalışmalarıyla tanınan Prof. Dr. Mesut Yeğen'in, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nce atanan jüri üyeleri tarafından profesörlük unvanı almaya yeterli görülmemesi sürecinde tanık olunan bilim dışı ve keyfi uygulamalar, yakın dönemde öğretim elemanları üzerinde uygulanan baskıların en iyi bilinen örnekleridir. Ne yazık ki bunlar, buzdağının görünmeyen yüzünde ne denli vahim hak ihlallerinin yaşandığına da işaret etmektedir. Gerek bu örnekler gerek Dr. Nesrin Uçarlar ve Özgür Sevgi Göral vakaları, baskıların çoğunlukla Kürt sorunu üzerine bilimsel çalışma yapanları hedef aldığına delalet eder. Göral'a verdiği açık destek sebebiyle benzer baskılara maruz kalan Doç. Dr. Ergun Aydınoğlu vakası ise baskıların uzana-

bileceği noktaya işaret etmesi bakımından son derece önemlidir. Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu, Prof. Dr. İzge Günal ve Dr. Tülin Ural vakaları ise çeşitli iktidar odakları ve üniversite yönetimleri tarafından uygulanan psikolojik şiddet ve tacize (mobbing) ilişkin vahim örneklerden bazılarıdır. 'Hassas' toplumsal konulara ilişkin çalışmalar yapmak veya üniversite yönetimlerinin hukuk dışı ve anti-demokratik uygulamalarını eleştirmek suretiyle, sahip oldukları veya aday bulundukları akademik kadrolar ve özlük hakları ellerinden alınarak sindirilmeye çalışılmaları bir başka baskı mekanizmasına dönüşmektedir" **(GITT-Türkiye, 2012).**

Örnek bir yıldırma olayı Lütfiye Bozdağ'ın yaşadıklarıdır: Yrd. Doç. Dr. Lütfiye Bozdağ, 2002 yılında Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Resim Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak göreve başladı. O dönem, Muğla'nın Marmaris ilçesine bağlı Armutalan Beldesi'nde yaşayan Kenan Evren'in üniversitede gerçekleştirilen tüm resmî törenlere davet edilmesinden rahatsız olan Bozdağ, arkadaşlarıyla birlikte bu durumu protesto etti. Bozdağ, Evren'in özel kütüphanesini 2007 yılında gerçekleştirilen törenle üniversiteye bağışlamasını da "Kitap yakanın kitabını istemeyiz" diyerek protesto eden akademisyenlerin içindeydi. Son olarak Bozdağ'ın, Muğla Üniversitesi bünyesinde açılması kararlaştırılan uygulama okuluna Kenan Evren'in adının verilmek istenmesine de muhalefet etmesi üniversite yönetimi için bardağı taşıran son damla oldu. Hakkında resmî soruşturma olmamasına rağmen bahar şenliklerine katılmadığı, ders programında değişiklik talep ettiği gibi gerekçelerle sürekli sarı zarflarla uyarı aldı. Bozdağ'ın yardımcı doçentlik görev süresi 30 Aralık 2007'de YÖK'ün belirlediği ölçütleri yerine getirmesi ve üç jüri üyesinden olumlu rapor almasına rağmen uzatılmadı. Görev süresinin hukuksuz bir şekilde uzatılmadığını düşünen Bozdağ, konuyu mahkemeye taşıdı. Bozdağ, Aydın Bölge Mahkemesi'nin aldığı yürütmeyi durdurma kararıyla 6 ay sonra 1 Şubat 2008'de akademideki görevine geri döndü. Fakat üniversitenin itirazı üzerine üst mahkeme bu kararı iptal etti ve dönemin rektörü Prof. Dr. Şener Oktik, Bozdağ'ın üniversiteyle ilişiğini yine kesti. Bu durum karşısında Bozdağ, Danıştay 8. Daire'ye başvurdu. Danıştay'ın aldığı kararla 14 Mayıs 2008'de ikinci kez görevine geri dönen Bozdağ'a çalışma odası verilmedi. Uzmanlık alanındaki derslerin dahi kendisine verilmemesine rağmen üniversitedeki çalışmalarına aksatmadan devam ettiğini söyleyen Bozdağ'ın üniversiteyle olan ilişiği, son olarak Mart 2010'da, Eğitim Fakültesi eski Dekanı Prof. Dr. Şule Aycan'ın olumsuz görüşleri referans gösterilerek, verilen görevleri yerine getirmediği, meslektaşlarıyla geçinemediği ve kurumuna karşı aidiyet duygusuna sahip olmadığı gerekçeleriyle üçüncü kez kesildi.

Bozdağ, üçüncü kez üniversiteyle ilişiğinin kesilmesini de yargıya taşımış durumda. Danıştay 8. Daire'de görülen davanın sonuçlanmasını bekle-

diğini söyleyen Bozdağ, "Bu süreçte çok yoğun bir psikolojik baskı altında kaldım. Okula her dönüşümde hakkımda bir dedikodu çıkarıldı. 'Komünist hoca yine dönmüş, ama yakında gider' dendi. Politik kimliğimle öğrencilerin gözünde itibarsızlaştırılmak istendim" diye konuştu. **(Sol, 2012).**

Dinci Gericilik Dönemi ve Tasfiye

AKP iktidarıyla simgeleşen bu dönemi, Türkiye egemen gücünün 80 yıllık ideolojisinin değiştiği dönem olarak değerlendirmek mümkündür. Emre Kongar'ın adlandırmasıyla, Türkiye'de Cumhuriyet öncesinden başlayıp, günümüze dek uzanan, egemen sınıf içerisinde iki büyük ideolojik eğilim vardır. **(Kongar, 1979)** Bunlar, İttihat ve Terakki, Mustafa Kemal ve sonrasında ağırlıklı olarak CHP tarafında simgeleşen "devletçi-seçkinci" ideoloji ile, birincisine koşut olarak gelişen, Prens Sabahattin, Saray ve DP, AP, ANAP çizgisiyle özdeşleşen "gelenekçi-liberal" ideoloji olarak açıklanabilir. Kısaca özetlemek gerekirse, jakoben bir çizgi olan "devletçi-seçkinci" ideoloji, ekonomik düzlemde piyasacı olmasına karşın bazı kritik alanların devlette kalmasını savunan bir tür karma ekonomi yanlısı, dış politikada "yurtta barış, dünyada barış" diyen ve laik bir görüştür. "Gelenekçi-liberal" ideoloji ise ekonomik alanda tam piyasacı ve kamuyu "babalar gibi satarız" diyen, dış politikada Ortadoğu ve Kafkaslarda güç peşinde koşan ve dinci bir çizgidir. Unutulmaması gereken nokta, bu iki çizginin de aynı sınıfın ideolojisi olduğu ve aralarındaki çelişkinin *sınıf içi bir çelişki, yani uzlaşır bir çelişki* olduğudur. Sınıf içerisinde farklı gruplar tarafından savunulsalar da, sınıfın tavrını belirleyen "alt sınıf" bu konuda tavır almaz ve gerektiğinde birinden diğerine geçişler gösterir. AKP iktidarıyla simgeleşen, "gelenekçi-liberal" ideolojinin başat hale gelmesidir.

Bu dönem, üniversitelere fütursuz bir piyasalaşma, baskı ve dinci gericilik olarak yansımaktadır. Üniversitenin içerisinde az miktarda da olsa kalan bilim ve/veya eğitim iddiaları tümüyle rafa kaldırıldı ve "üniversiteye yeni bir misyon biçildi: Mezununu iş sahibi yapmak ve imalat sanayine ara eleman sağlamak" **(Özgen, 2012)**. Bu dönemin bir diğer farklılığı ise geçmişte yazıp çizdikleri ve kitapları üzerinden suçlanan ve eza gören sosyal bilimcilere yönelik büyük saldırının, artık akademisyenlerin kendi işlerini yaparken görüştükleri, bilgi aldıkları kişiler ve gruplara, temalara yönelik genişlemesi. Diğer bir deyişle "bununla görüşme, bu bilgiyi üretme" deniliyor. Bu, Nazi Almanya'sı dönemini hatırlatıyor bize. Yeni dönemdeki diğer bir farklılık, düşünce suçunun akademiye atfedilmesidir. Akademi, artık bu görüşe göre tümden suçludur: zira eleştirel düşünmekte, kamusal hareket etmektedir **(Özgen, 2012)**. AKP, aydınlamanın kesilip kırpılmış bir sürümüne bile tahammül edememektedir.

Önümüzdeki dönemde, üniversitelerdeki soruşturma furyası hızlanarak sürecek ve türban üzerinden dinci-gerici baskı artacak gibi görünüyor. Ege Üniversitesi'nden Prof. Dr. Rennan Pekünlü'nün soruşturmalar sonucu görevine son verilmesi söz konusu. Akdeniz Üniversitesi'nden Prof. Dr. Gülser Öztunalı Kayır hakkında sınava başörtüsü ile giren bir öğrenciyi uyardığı için soruşturma açıldı. Yine Akdeniz Üniversitesinden Doç. Dr. İlker Belek aynı nedenle cezalandırılmış durumda. Çok sayıda öğretim üyesi de aynı nedenlerle soruşturuluyor. Soruşturmalar ortak bir karar ve taktiğe dayanıyor gözüküyor. Öğrenciler, hocalarını şikâyet ediyor, dekanlık ve rektörlük ilgili hocayla hiç muhatap olmadan durumu YÖK'e bildiriyor, yandaş öğretim üyelerinden oluşan bir soruşturma komisyonu kuruluyor ve ceza çoktan biçilmiş hale geliyor. Yeri gelirse, medya, hedef göstermek ve konuyu çarpıtmak için devreye giriyor. Üniversiteler, tarihinin en büyük tasfiye hareketine hazır olmak durumundadır. Eğer özgürlük vs. gibi nedenlerle dinci gericiliğe karşı durmayacak olursa, o zaman zaten tasfiye olmuş demektir.

Okuma Önerileri:

(Konuyla ile ilgili daha ayrıntılı bilgiye ulaşmak isteyenler için değişik bakış açılarından tasfiyeleri değerlendiren Türkçe kitapların bir listesini veriyorum. Bunun tam bir kaynakça olduğu savında değilim çünkü makaleleri listeye almadığım gibi, kitaplar da kendi kitaplığımda yer alan ve okuduklarım ile sınırlıdır. Kuşkusuz bu yazıdaki fikirlerin oluşum sürecinde kendilerinden yararlandım. Farklı görüşte olunsa bile aktardıkları belgeler, tanıklıklar ve bu kitapların kaynaklar listelerinin çok değerli olduğu görüşündeyim. Son bir nokta; kaynakların bazıları romanlardır. Bunların bir kısmını dönemin duygusunu çok iyi aktardıklarını düşündüğüm için listeye aldım)

- 147'ler Meselesi. Beyaz kitap, 1962
- Akman, A., *Türkiye'de Ziraat Yüksek Öğretim Reformunun Anatomisi*. Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü (Y.Z.E). AÜ Ziraat Fak., 1978.
- Akpınar, T., İstanbul Üniversitesinde 50 Yıl Öncesi Bazı Büyük Hocalarımız ve Kültürümüze Katkısı Olmuş Yabancı Bilginler. Kitabevi, 2004.
- Akurgal, E., *Bir Arkeoloğun Anıları*. Türkiye Cumhuriyeti Kültür Tarihinden Birkaç Yaprak. TÜBA, 2. baskı, 2002.
- Altıner, D., *Sevgili Üniversite*. Boyut, 2007.
- Aras, N. K., Dölen, E., Bahadır, O., *Türkiye'de Üniversite Anlayışının Gelişimi (1861-1961)*. TÜBA, 2007.
- Arslan, A., *Darülfünun'dan Üniversite'ye*. Kitabevi, 1995.
- Arslan, A., *Kısırdöngü. Türkiye'de Üniversite ve Siyaset*. Truva, 2004.
- Arslan, A., *Türkiye'de Üniversite ve Siyaset*. Paraf, 2011.
- Aslantepe, C., "Mekteb-i Mülkiye'den Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne 1859-2009. 150 Yılın Tanıklığı". Koleksiyoncular Derneği, 2009.

- Ataünal, A., Cumhuriyet Döneminde Yükseköğretimdeki Gelişmeler. MEBYGM 1993.
- Ateş, K., *Bir Başka Şehir.* İmge, 2010.
- Bahadır, O., *Bilim Cumhuriyetinden Manzaralar.* İzdüşüm, 2000.
- Bahadır, O., *Erken Cumhuriyet ve Bilim.* TÜBA, 2005.
- Bahadır, O., "Osmanlılardan Cumhuriyete Bilim". *Cumhuriyet*, 2012.
- Baltacıoğlu, İ. H., "Hayatım". *Dünya*, 1998.
- Başgelen, N., "Atatürk'ün Yurt Dışına Öğrenci Gönderme Projesi ve Eskiçağ Bilimleri Alanında İlk Yetişenler". Arkeoloji ve Sanat, 2011.
- Başgöz, İ., *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk.* Pan, 2005.
- Berkem, A. R., *Yaşadığımız Olaylar (1933-1980).* Türk Kimya Vakfı, 1999.
- Berker, N., Yalçın, S., *Tıbbiyenin ve Bir Tıbbiyelinin Öyküsü. Osman Cevdet Çubukçu'nun Yaşamı.* Vehbi Koç vakfı, 2003.
- Berkes, N., *Unutulan Yıllar.* İletişim, 3. baskı, 2005.
- Birand, H., "Türk Yükseköğretiminde Çalışan Alman Bilginlerinin Hizmeti Hakkında". AÜ 1960.
- Ceyhun, D., *Kod Adı: "Ulu Hakan"* 1. (Türk Aydınının Dramı: Medreseden İmam Hatip'e). Sis Çanı, 1998
- Çelik, T., Tekeli, İ., *Türkiye'de Üniversite Anlayışının Gelişimi II (1961- 2007).* TÜBA, 2009.
- Çetik, M., *Üniversitede Cadı Kazanı.* "1948 DTCF Tasfiyesi ve Pertev Naili Boratav'ın Müdafaası". Tarih Vakfı Yurt, 1998.
- Demir, A., "Arşivdeki Belgeler Işığında Güzel Sanatlar Akademisi'nde Yabancı Hocalar. Philipp Ginther'den (1929)-(1958) Kurt Erdmann'a Kadar." MSGSÜ, 2008.
- Dinç, G., "YÖK çıkmazı. Yükseköğretim Davaları." *Bilim ve sanat*, 1996
- Dölen, E., İstanbul Üniversitesi Kimya Fakültesi'nin Kuruluşunun Otuzuncu Yılı (20 Kasım 1967-20 Kasım 1997), 1997.
- Dölen, E., "Türkiye Üniversite Tarihi 1. Osmanlı Döneminde Darülfünun, 1863-1922", Bilgi Üni., 2009.
- Dölen, E., "Türkiye Üniversite Tarihi 2. Cumhuriyet döneminde Osmanlı Darülfünunu, 1922-1933", Bilgi Üni., 2010.
- Dölen, E., "Türkiye Üniversite Tarihi 3. Darülfünun'dan Üniversiteye Geçiş. Tasfiye ve Yeni Kadrolar". Bilgi Üni., 2010.
- Dölen, E., "Türkiye Üniversite Tarihi 4. İstanbul Üniversitesi 1933-1946". Bilgi Üni., 2010.
- Dölen, E., "Türkiye Üniversite Tarihi 5. Özerk Üniversite Dönemi, 1946-1981", Bilgi Üni., 2010.
- Erez, S., *147'ler Meselesinin İçyüzü.* 1961.
- Erez, S., Taner D., *Haldun Taner'in Timsahı.* Bilgi, 2008.
- Gönenç, G., *Karanlık Zamanların Şarkısı.* Üniversitede 40'lı-50'li Yıllar. Yeni Umut, 2011.
- Güler, A., *Türkiye'de Üniversite Reformları.* Adım, 1994.
- Gümüşoğlu, F., *Cumhuriyette İz Bırakanlar. 10. Yıl Kuşağı.* Kaynak, 2001.

- Hatiboğlu, M. T., *Türkiye Üniversite Tarihi 1845-1997.* Selvi, 1998.
- Haymatloz, "Özgürlüğe Giden Yol". Milli Reasürans Sanat Galerisi. 2007.
- Hirsch, E. E., *Anılarım.* TÜBİTAK 1997.
- Hirş, E., *Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişimi.* AÜ, 1950, Cilt I-II.
- *İsmail Beşikçi Davası.* Komal, 1975.
- Kaynar, R., *Üniversiteye Darbe (147'ler Mücadelesi)*, 1963.
- Kemal Ahmet Aru, *Bir Üniversite Hocasının Yaşamının 80 Yılı.* YEM, 2001.
- Neumark, F., "Boğaziçine Sığınanlar. Türkiye'ye İltica Eden Alman İlim, Siyaset ve Sanat Adamları 1933-1953". İÜİFME 1982.
- Öklem, N., *Atatürk Döneminde Darülfünun Reformu.* Ege Üni. 1973.
- Özemre, A. Y., "İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nde çeşitli fen bilimi dallarının cumhuriyet dönemindeki gelişmesi ve milletlerarası bilime katkısı". İÜFF, 1982.
- Özen, H., *Entelektüelin Dramı. 12 Eylülün Cadı Kazanı.* İmge, 2002.
- Reisman, A., *Nazizmden Kaçanlar ve Atatürk'ün Vizyonu.* İş Bankası, 2011.
- Elman, A.Ş., Dr. Reşit Galip. 1953.
- S.B.F. hadisesi ve ilim hürriyeti.
- Schwartz, P., *Kader Birliği. 1933 Sonrası Türkiye'ye Göç Eden Alman Bilim Adamları.* Belge, 2003.
- Sipahioğlu, A., *Tepelitaklak.* Metis, 2010.
- Şarman, K., *Türk Prometheler. Cumhuriyetin Öğrencileri Avrupa'da.* Türkiye İş Bankası 2005.
- Şen, F., *Ayyıldız Altında Sürgün. Scurla Raporu.* Günizi, 2008.
- Taşdemirci, E., *Belgelerle 1933 Üniversite Reformunda Yabancı Bilim Adamları.* 1992.
- Tekeli, İ., *Tarihsel Bağlamı İçinde Türkiye'de Yükseköğretimin ve YÖK'ün Tarihi.* TVY, 2010.
- Tekin O., Tekin, N. T., *Mülteci Bir Akademisyenin Biyografisi.* Clemens Emin Bosch (1899-1955). Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2007.
- Tevfikoğlu, M., *Akil Muhtar Özden.* TKAE, 1996.
- Yıldırım, A., *Türk Üniversite Tarihi.* Öteki, 1998.
- Yılmaz, T., *1402'likler.* "Dokuz yıllık bir öykü". Açelya, 1990.
- *Yüzüncü Yaşında Behice Boran DTCF'ye Dönüyor.* 13 Mayıs 2010. ÜKD, 2010.

Kaynakça

Akurgal, E., *Bir Arkeoloğun Anıları.* Türkiye Cumhuriyeti Kültür Tarihinden Birkaç Yaprak. TÜBA, 2. baskı, 2002.

Alman Üniversiteleri Hakkında Bilim Kurulunun Tavsiyeleri (Çev. Göksu E), İTÜ Türk Teknik Haberleşme Merkezi Yay., 1966.

Çulhaoğlu, M., *Solun Tarihinde Atılım Ve Restorasyon Dönemleri*, Gelenek, 6. Nisan 1987.

Çulhaoğlu, M., *Doğumundan 300 yıl Sonra Rousseau Neden Önemli?*. Komünist 366: 10-11, 2012.

Ergin, O., *İstanbul Tıp Mektepleri Enstitüleri ve Cemiyetleri*, İÜ, 1940.

Esen, A. D., *Dünden Bugüne Türkiye Siyasetinde Asker Partisi*, Gelenek 59, Nisan 1999.

Ete, N., "Bizde kürsü iktisatçıları ve iktisat ilmi". Kadro 23:45-51, 1933.

Giritli, A., *Bitmeyen Tartışma 27 Mayıs.* Gelenek 52, Temmuz 1996

GITT-Türkiye. http://gitturkiye.org/images/GITTurkiye_DosyaNo_2012_06_final.pdf

Hatiboğlu, M. T., *Türkiye Üniversite Tarihi 1845-1997.* Selvi, 1998

Işıksoluğu, M., *Eğitim fakültelerinde 1983-1984 Kıyımı.* İçinde: Tanıklıklarıyla 12 Eylül. Kadınlar anılarını paylaşıyor. Kadın Yazarlar Derneği 2. Baskı, s. 155-9, 2010.

Kocatürk, U., "Atatürk'ün Üniversite Reformu İle İlgili Notları". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 1. 3-95, 1984.

Kongar, E., *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Bilgi 3. baskı, 16-229, 1979.

Koyunoğlu, M., *Dekandan Bakana Kırk Yıl*, Kuloğlu, 2002.

Özdemir, H., *Yön Hareketi*, Bilgi, 94-95, 1986.

Özgen, H. N., "Bununla görüşme, bu bilgiyi üretme diyorlar". Evrensel Kültür 247: 78-81, 2012.

Sander, O., *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, Ankara SBF Yay., 196, 1979.

Sol Haber Portalı, http://haber.sol.org.tr/devlet-ve-siyaset/12-eylulun-ruhu-hâlâ-universitede-haberi-56420

Tunçay, M., Özen, H., *Bir Tek-Parti Politikacısının Önlenemez Yükselişi ve Çöküşü.* Tarih ve Toplum 10: 6-24, 1984.

Türkiye'de Otoriteryen Zihniyet: Devlet, YÖK, Üniversite ve Bilim İnsanları*[1]

Fatma Gök

Ol mahiler ki derya içredir,
deryayı bilmezler.
Hayali

Bu yazı, Türkiye'de otoriter zihniyet[2] ve onu oluşturan sosyal, siyasal, kültürel iklimi ve bu zihniyetin devlet ve onun baskı aygıtı olan kurumlar ve diğer yapılar yoluyla nasıl üretildiğini ve bilim insanlarını nasıl çepeçevre sardığını irdelemeyi amaç edinmiştir. Bu yazının sözlü olarak sunulduğu çalıştayın ana teması "Bilim ve Toplumsal Yararı Savunmak" olarak belirlenmişti. Buradan hareketle üniversite ve bilim insanları üzerine odaklanan

* Onurumuzu Savunuyoruz Hareketi, Şirince Çalıştayı'nı düzenleyen Cem Terzi, Erkin Başer, Emel Yuvayapan arkadaşlara en içten teşekkürlerimi sunarım. Bizlere fevkalade anlamlı bir düşünme, anlama ve paylaşma olanağı sundular.

1 Bu yazının tamamlanması Türkiye Üniversite tarihinin özel bir dönemine denk geldi. 19 Aralık 2012 tarihinde bir tören için ODTÜ Kampüsü'ne giden Başbakan, yanında âdeta bir işgal kuvveti götürdü. Bu kuvvetler 105 koruma aracı, 20 zırhlı araç, yaklaşık 2500 polis ve TOMA'lardan oluşmuştu. Hedef ise demokratik hakları olan protesto etme hakkını kullanan öğrenciler ve öğretim elemanları idi. Polis öğrencilere orantısız bir güçle saldırmış ve çatışmalar saatlerce sürmüş, yaralanmalar olmuştur. Tüm Üniversite ve bilim geleneğini, kültürünü hedef alan böylesi bir baskı karşısında bütün üniversite ayağa kalktı. ODTÜ Rektörü ve akademisyenler, diğer üniversitelerden öğrenci ve akademisyenler bu müdahaleyi ve polis şiddetini kınamışlardır. Başbakan, ODTÜ öğretim üyelerine "Biz de öğrencilik yaptık ama biz her hayırlı işe vesile olduk. Bir hoca öğrencisine ilme saygıyı öğretmeli. Bu hocalar öğrencilerini böyle yetiştiriyorsa onlara yazıklar olsun, bize böyle bir hoca lazım değil" demiştir. Aynen böyle bir olay 2011 yılında Başbakan'ın çelik kuvvetle Boğaziçi Üniversitesi'ne gelmesi sırasında da yaşanmış, Başbakanı protesto eden öğrencilere çevik kuvvet polisleri sınıflara kadar girerek saldırmıştır.

2 Otoriteryen kavramı, bu yazıda başta devlet olmak üzere makro ve mikro düzeyde kurumsal ve kurumsallaşmamış yapılarda aşırı baskıcı, otoriteye tam itaat talep eden; eleştiri kabul etmeyen bir zihniyet tarzını anlatmak için kullanılmıştır. Otoriteryenizm ise otoriteryen zihniyetin geçerli olduğu bir ilişkiler sistemi olarak kullanılmıştır.

bu yazıda, Türkiye'de otoriter zihniyetin bilimi ve toplumsal yararı nasıl etkilediği, otoriter zihniyetin üniversiteyi kuşatmasının nasıl gerçekleştiği ve otoriter zihniyetin ideolojik olarak kurgulanmasında ve yaşatılmasında üniversitenin rolü tartışılmaktadır.

Tarihsel olarak kabul görmüş bir durumu kaydederek başlarsak, üniversiteleri hakikat arayıcısı kurumlar olarak tanımlamak yerindedir. Eleştirel bilgi üretmek, bilimi geliştirmek, üretilen bilgiyi toplumla paylaşmak ve yaymak faaliyetleri hakikat arayıcılığı ile doğrudan ilişkilidir. Üniversite kavramıyla doğrudan ilişkilendirilen bu değerler, evrensel düzeyde kabul görmüştür. Üniversiteyi özel kılan bir diğer nitelik de üniversitenin bilimsel bilgiyi üretecek insanları da yetiştirmesidir. Bilgi üretimi ve bilimsel faaliyet, diğer bütün toplumsal üretim faaliyetlerinden farklı, özel bir edimdir. Kimi zaman kurulu düzeni tartışan, sorgulayan nitelikte ve hatta tehdit eden potansiyelde olabilir. İnsanlık tarihi boyunca iktidar odaklarını ve kurulu düzeni tehdit ettikleri için baskı gören, zulme uğrayan, hatta öldürülen bilim insanlarının sayısı az değildir. Örnekler Antik Yunan'da Sokrates'e kadar gider. Galileo Galilei, Irving Selikoff, Ignacio Chapela'nın yaşadıkları, hakikat arayıcılığının uğradığı zulme örneklerdir. Bu konuda Türkiye'de de örnekler boldur. İsmail Beşikci, Onur Hamzaoğlu, Pınar Selek, Beyza Üstün en yakınımızda olanlardır.

Hakikat arayıcılığı, gerçekten özgür bir yapıyı ve iklimi gerektirir. Olmazsa olmaz koşulları vardır. Üniversitenin akademik/bilimsel özgürlüğü bunların başında gelir. Akademik/bilimsel özgürlük için olmazsa olmazlar ise üniversitenin idari ve mali yönden özerkliğidir. Burada söz konusu olan, üniversitenin kendisini yönetecek, kendi yöneticilerini özgürce seçecek ve denetleyecek yapısal özelliklerin fiiliyatta geçerli olmasıdır. Özerklik ilkesi, özdenetime dayanır. Aynı zamanda üniversitenin araştırma, öğretim, bilgi üretme ve diğer tüm bilimsel faaliyetleri için gerekli finansal ihtiyaçlarının kamusal kaynaklardan karşılanması esastır. Yani üniversite devletten, sermayeden, dinden ve diğer egemen odaklardan bağımsız olmalıdır. Ancak, Dünya'da ve Türkiye'de bulunan yükseköğretim sistemi ve üniversitelerin büyük çoğunluğu yukarıda açıklanan nitelikleri taşımamaktadır. Kapitalist toplumsal işbölümü düzeninde, üniversite de dâhil tüm eğitim kurumlarına çocukları, gençleri ve yetişkin vatandaşları ehlileştirme kurumları olarak işlev yüklenmiştir. Üniversiteler, devletin ve hâkim sınıfların çıkarları ile çakışmayacak, resmî ve egemen ideolojiyi destekleyecek misyonla vazifeli kılınmışlardır. Resmî ve egemen ideoloji ise otoriter akıl ile işleyen, özgürlükçü aklı, kuramları ve pratiği dışlayan özelliklerle donatılmıştır. Türkiye'de karşımıza çıktığı şekliyle bu akıl, erkek egemendir, tek tipçidir, mülkiyet temellidir, milliyetçidir, doğaya

karşıdır, sanayileşmecidir. Tüm bu özellikler otoriteryenizmle doğrudan iç içe geçmişlerdir.

Otoriteryen Zihniyet Karşısında Üniversite ve Bilim İnsanı

Otoriteryen zihniyet, makro ve mikro düzeylerde iktidar ilişkilerinin inşa edilmesi ve bu ilişkileri meşru kılacak ideolojik baskının kavramlaştırılması ve uygulanmasında yoğun olarak kullanılır. Devletin ve devlet kurumlarının, örneğin, YÖK, Milli Eğitim Bakanlığı gibi makro düzeyde baskı, kontrol ve sadakat üreten, rıza devşiren mekanizmalarının tanınması ve deşifre edilmesi ve onlara karşı direnilmesi, mikro iktidar odaklarına göre daha kolaydır. Örneğin, YÖK ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın hazırladıkları yasa tasarıları ve diğer düzenleme önerilerine karşı daha hızlı ve kitlesel direnmeler örgütlenebiliyor. Buna karşın üniversiteler ve üniversite içindeki mikro iktidar odaklarının (örneğin, dekanlıklar, bölümler, ana bilim dalları) otoriter ve baskıcı uygulamalarına karşı durmak daha zor olabiliyor. Ayrıca toplumsal hayatın diğer kurumları, örneğin, din, aile, sivil toplum kurumları otoriteryen zihniyeti içselleştirmiş, tahakküm odakları hâline gelebiliyorlar. Bu zihniyette özgürlük hatta herhangi bir uyumsuzluk kabul edilemez. Biat ve sadakat esastır. Otoriter zihniyetin en uç uygulaması olan faşizme göre görüş ayrılığı bile söz konusu olamaz.

Bu yazının başında belirtilen işlevler ve toplumsal sorumluluk, özgür, özerk, eşitlikçi, demokratik anlayışın hâkim olduğu bir üniversite, otoriter zihniyetin hâkim olduğu bir toplumsal düzende gerçekleşemez. Bu zihniyet ancak kapı kulu geleneğini taşıyan memurların varolmasını yaratır ki; Türkiye'nin devlet ve devlet dışı kurumlarında bu olumsuz manzara kimi dönemlerde çok yoğun, kimi dönemlerde daha az yoğun olarak varolagelmiştir. Üniversitenin özgür bilim yapma ve bunu özgürce yayabilmesi, toplumun demokratikleşme düzeyiyle doğrudan ilişkilidir. Otoriter zihniyetin hâkim olduğu toplumsal iklim şartları demokratikleşmeye izin vermez.

Otoriteryen zihniyetin kaynakları, başlıca şu temel kategorilerde incelenebilir: devlet, sermaye, eğitim sistemi, okul ve üniversite, aile, cinsiyetçi erkek egemen sistem, din ve sivil toplum. Bu kaynakları ortak kesen bir kültürel doku ve onun içine yerleşmiş, açıkça ve/veya gizlice sinmiş bir otoriteryen zihniyetin varoluş dinamikleri ve pratiklerinin tartışılması, açığa çıkarılabilmesi ve toplumsal güç ve iktidar ilişkileri içinde irdelenmesi ve anlaşılabilmesi bu zihniyetle mücadele etmek için çok önemli merhalelerdir. Bu kısa yazı çerçevesinde yukarıda sayılan yedi temel kategoriden, devlet, sermaye ve eğitim sistemi-üniversite temelli üç alan ele alınmıştır.

Otoriter Zihniyet ve Devlet

Otoriteryenizm kavramı, öncelikle devleti akla getirir. Doğrudur. Devlet genel olarak eğitim sistemini, özel olarak da üniversiteyi doğrudan belirler ve/veya onlara sık sık müdahale eder, kontrol, gözetleme ve denetim altında tutmak ister, çoğu zaman da tutar. Burada eğitim sistemini "Devletin İdeolojik Aygıtı" olarak kavramlaştıran Louis Althusser'i anmadan geçemeyiz.

Hâlbuki, eğitimi hak kavramı dolayımında anlamlandıran bakış açısı, otoriteryenizmle çelişir. İnsanların diğer pek çok hak ve özgürlükleri kullanmaları ve içinde bulundukları toplumda kendilerini gerçekleştirmeleri, bugünkü sosyal düzende, çoğu zaman eğitim hakkından yararlanmalarına bağlıdır. Eğitimi hak olarak tanımlamamız kamusal bir sorumluluğu zorunlu kılar; yani söz konusu olan, devletin herhangi bir ayrım gözetmeden nitelikli ve demokratik eğitimi herkese parasız olarak sunmasıdır. Bu hak, sadece herkesin okula veya başka bir eğitim kurumuna erişmesiyle sınırlı değildir, aynı zamanda tüm eğitim sürecinde herkesin kişiliğinin gelişmesi ve yeteneklerinin en yüksek seviyede gerçekleşmesi için gerekenlerin yapılmasını zorunlu kılar. Ancak, yukarıda da değindiğim gibi bilgi üretimi ve bilimi geliştirme faaliyetleri ile uğraşan üniversitelerin doğası gereği toplumun sorunlarını, ekonomik, siyasal ve sosyal güç odaklarının eşitsizliğe ve adaletsizliğe dayanan, eşitsizliği ve adaletsizliği üreten düzenlerini açığa çıkarma, tartışmaya açma, sorgulama potansiyeli vardır. Üniversitelerin, amaçları, yapmaları beklenen işlerin doğası, içlerinde yer alan insanların özellikleri ve bu insanların bilimsel faaliyetleri göz önüne alındığında diğer toplumsal kurumlardan ve eğitim sisteminde diğer düzeylerdeki okullardan çok farklı bir anlayış ve üniversiter değerlerle donatılmaları gerekir.

Türkiye'de devletin toplum, siyaset ve kültürel zeminde geliştirdiği otoriter zihniyetin kaynakları şüphesiz 1980 askerî darbesi ve 1982 Anayasa'sının öncesine dayanır. Kemalist tek parti döneminin otoriteryenizmini Taha Parla şöyle dile getirmiştir (**Parla, 2001**).

"Sorgulamayan, seçenekleri tartışmayan ve tartmayan bir toplumda ve onun böylesi bir milli eğitim ideolojisi ve toplumsallaştırma süreciyle eğittiği bireylerde aydınlanma olmaz, iman tazeleme olur."

Tek partili oteriter modernleşme dönemi üniversitesinin toplumla ilişkisi son derece uzak ve seçkincidir. 1946 yılında yapılan genel seçimler sonrası Türkiye çok partili rejime geçti. Ancak geçiş döneminde esen özgürlük havası çok uzun sürmedi, otoriteler el değiştirdi. Çok partili siyasal hayat, askerî darbeler ve diğer müdahalelerle kesintiye uğradı.

Eğitim Sistemi, Üniversite, Neoliberalizm, Otoriteryen Zihniyet ve YÖK

24 Ocak 1980 kararları ve 12 Eylül 1980 askerî müdahalesi sonrası hâkim olan sosyal, ekonomik ve kültürel yeniden yapılanma anlayışı, eğitimin ilkokuldan başlayarak her kademesini derinden etkilemiştir. Örneğin, din dersleri zorunlu hale getirilmiş, eğitimin içeriği milliyetçi, dinci, tutucu, fütuhatçı bir anlayışla Türk-İslam sentezi doğrultusunda belirlenmeye başlanmıştır. Kamu hizmeti olarak sunulan, ancak Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana ana çizgileriyle otoriter modernleşmeci, devletçi ve seçkinci olan eğitimde, 1980'ler sonrası, özellikle devlet okullarının kalitesinin hızla düşmesiyle eşitsizlik, yetersizlik ve ayrımcılıkların boyutu derinleşmiştir.

Paul Willis, *İşçileşmeyi Öğrenmek* adlı kitabında, eğitim sistemi yoluyla işçi çocuklarının nasıl işçi olduklarını anlatır (**Willis, 1977**). Eğitimin gizli bir gündemi vardır. Bu hem saklı müfredatı hem okul kültürünü kapsar. Bu sayede var olan eşitsiz toplumsal yapı yeniden üretilir. Uyumsuz, başarısız, tembel olarak damgalanan öğrencilerin okulla ve eğitimle kurdukları ilişki, başarılı, çalışkan zeki olarak algılananlardan başkadır.

Pierre Bourdieu ise burjuvazinin kendi konumunu yeniden üretmesinin sadece ekonomik sermayeye sahip olması ile değil, çocuklarının eğitimine ve kültürüne yaptıkları sosyal ve kültürel sermayeyle başarıldığını inceler. Eğitim, toplumdaki sınıfsal tabakalaşmayı, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini meşrulaştırmaktadır. Orta sınıf ailelerin çocukları, sahip oldukları kültürel ve sosyal sermaye yoluyla daha iyi bir gelecek için hazırlanacak, alt sınıfın çocuklarının eğitimi ise onların kültürel sermayelerine uyumlu olarak hayatlarını belirlemede rol oynayacaktır. Böylece, eşitsizlik meşrulaştırılacaktır ve yeniden üretilmesinde eğitim çok önemli bir yer alacaktır. Gittikçe artan sayıda ve sadece okullara girmek için değil, mezuniyet sonrası işe girmek için de zorunlu hale gelen sınavlar da bu eşitsizliği derinleştirmekte, toplumsal eşitsizliğin meşrulaştırılmasını sağlamaktadır.

Geç kapitalistleşen bir ülke olan Türkiye'de bilgi üretimi, neoliberal döneme kadar üniversitelerde yapılıyordu. 1980'lere gelindiğinde gittikçe artan talebe cevap veremeyen, plansız olarak büyüdüğü için eleştirilen bir yüksek öğretim sistemi vardı. 24 Ocak kararları ve 12 Eylül askerî darbe sonrası otoriteryenizm tüm toplumda faşist bir nitelik kazandı ve mutlak baskı, cezalandırma, kontrol ve denetim uygulandı. Bu durum, tüm eğitim sistemini ve üniversiteyi üniversite yapan şartları doğrudan hedef alan uygulamaları dayattı. Aynı zamanda devlet okullarında verilen eğitimin niteliği, 24 Ocak 1980 yılında yürürlüğe konan ekonomik yeniden yapılanma politikaları ile önemli ölçüde düşmeye başlamıştır. Eğitimin kamusal bir sorumluluk değil parayla alınabilir olması ise onun bir hak değil, kişilerin

veya grupların ekonomik, kültürel ve sosyal sermayelerine göre çocuklarına yararlandırdıkları bir hizmet olması durumunu yaratır. Burada göz önünde tutulması gereken önemli bir nokta, kamusal eğitim kavramıyla resmî eğitim kavramının kastedilmediğidir. Resmî eğitim kavramı vatandaş olmanın bilinci ve vatandaşlık hakkından ziyade otoriter devlet sistemini ve güçlü devlet anlayışını çağrıştıran bir kavramdır. 1980 sonrası sermaye ve emek arasında zaten son derece adaletsiz olan dengenin sermaye lehine daha da bozulması, eğitim sisteminde çok önemli değişikliklere yol açmıştır. Neoliberal ekonomi politikalarının uygulandığı bu dönem, eğitim hakkı açısından ciddi gerilemelere sahne olmuştur. Devlet bütçesinden eğitime yapılan harcamanın düşmesi, okulları ve öğretmen yetiştirmeyi, okulların donanımını, fiziki altyapısını olumsuz olarak derinden etkiledi. Öğretmenler maddi ve manevi statü kaybına uğradılar. Bu durumun kaçınılmaz sonucu özel okulların hızla artması ve eğitimin ticarileşmesi oldu.[3] Bu gelişmeler, otoriteryen zihniyetin başat olacağı bir eğitim iklimi ve okul kültürünü besledi, geliştirdi.

Şüphesiz, neoliberal politikaların eğitimde yarattığı en derin tahribat üniversitede dönüşüm olmuştur. 12 Eylül darbe rejimi şartlarında kurulan YÖK eliyle hayata geçirilen bu tahribat çok yönlüdür ve üniversiteye ilişkin kabul görmüş paradigmayı değiştirmiştir. Bir taraftan üniversitenin nasıl bir kurum olması gerektiğine dair kabul görmüş değerler sistemi erozyona uğramış, deforme olmuştur. Neoliberal zihniyetin şekillendirdiği yeni insan tipinin dünya ve toplumla kurduğu ilişki, bireysel fayda ve ekonomik çıkarlara göre şekillenen toplumsal sorumluluk, paylaşımcı yaklaşımlardan uzak ideolojik ve siyasal bir değerler sistemi üzerine şekillenmiştir. Diğer yandan, üniversitenin işlevi dönüşmüştür. Tarihsel olarak üniversitenin işlevi olan bilginin üretimi ve paylaşılmasında toplumsal sorumluluk ve kamusal yarar ilkelerinin göz ardı edildiği, hatta bilinçli olarak reddedildiği bir durum ortaya çıkmıştır. Akademik yaşam ve üretimin piyasaya dönük olarak çalışmaya başladığı bu süreçte, piyasa ve kâr mantığı ile üniversitede yapılan araştırma hatta öğretim faaliyetleri değişmiş, bilgi üretiminde toplumsal ihtiyaçlardan ziyade piyasanın ihtiyaçları dikkate alınmaya başlanmıştır.

Ayrıca, üniversitenin kurumsal özellikleri değişime uğramıştır. Bunlar arasında idari özerklik, hukuki ve idari rejim, mali özerklik, üniversite içi hiyerarşi, rektörlerin aşırı yetkileri sayılabilir. Kurumsal değişimi etkileyen önemli bir faktör de üniversitenin ihtiyacı olan finansal kaynakları kendisinin yaratması yönüne itilmesidir. Bu durum, bir taraftan neoliberal

3 Burada dünya eğitim tarihinde görülmemiş bir fenomen olan ticari kurumlar, "özel dershaneler"e ve bu kurumların otoriter eğitim pratiklerine girmeyeceğim. Bakınız Fatma Gök, *Üniversiteye Girişte Umut Pazarı: Özel Dershaneler*, Eğitim, Bilim ve Toplum Dergisi, Ankara. No:11, s. 102-109.

politikalarla, eğitime ayrılan kaynakların azalması sonucu üniversiteleri piyasa yönlü faaliyetlere yöneltmiştir. Kamu yararı yönünde bilgi üretiminden gittikçe uzaklaşılmıştır. Diğer yandan 1990'lardan sonra Türkiye'de benimsenen girişimci üniversite kavramı ve bu kavram dolayımında gelişen zihniyet, üniversitenin toplumla ilişkisini piyasa ölçütleriyle (rekabet, verimlilik, performans vb.) kuran bir anlayış ve uygulamaya yol açmıştır[4]. Bologna süreci ile üniversiteye dayatılan girişimciliğin şu sıralar gündemde olan yeni yasa taslağı ile üniversitelere dayatıldığını görüyoruz. Bu anlayışa uygun olarak kavramlaştırılan yönetim biçimi "yönetişim" ise üniversiteye sermaye güçlerini "paydaş" yapmanın adı olmuştur.

Sermaye ve Ekonomik Güç Odaklarının Tahakkümü

Yukarıda kısaca değinildiği gibi otoriter zihniyetin kaynaklarından biri de sermaye ve ekonomik güç odaklarıdır. Hiçbir zaman göz ardı etmemek gerekir ki, üniversiteler içinde var oldukları toplumun üretim biçiminin şekillendirdiği toplumsal düzen içinde anlaşılabilirler. Türkiye kapitalizminin 1970'li yıllar sonrası geldiği neoliberal aşamada, üniversitelerin özelleşmesi ve ticarileşmesi gündemde iken, 1990'lar sonrası bugün karşı karşıya kaldığımız vahim durum, üniversitelerin bizatihi kendilerinin birer kapitalist işletmeye dönüşme yönünde hızla yol almalarıdır.

Kapitalizmin, 1970'ler sonunda içine düştüğü buhrandan çıkışı, küresel düzeyde neoliberal politikaların uygulanmasıyla başarılabildi. Türkiye sermaye sınıfı, bütün bu müdahalelerde silahlı kuvvetlerin yanında olmuş, darbelere karşı çıkmamıştır. Neoliberal politikalar, yeni sağ muhafazakâr iktidarlar eliyle uygulandı. Ancak, tüm dünyada dönüşümün dinamikleri, söz konusu toplumların özgül koşullarını hesaba katarak anlaşılabilir. Neoliberal dönüşümün askerî darbe ile önünün açıldığı bir ülkedir Türkiye. 12 Eylül darbesiyle kurulan askerî rejim, 24 Ocak 1980 ekonomik kararları ile kapitalist küresel dünyayla bütünleşmeyi hedef almış, daha sonra iktidar olan dinci, milliyetçi, muhafazakâr yapılanma ve siyasetler tüm toplumsal ve kamusal ihtiyaçların ve hizmet alanlarının sermaye mantığına göre yeniden biçimlenmesini ve sermaye birikimi için toplumsal yapıyı yeniden dönüştürmeyi başarmıştır. Toplumu neoliberal ekonomik, sosyal ve kültürel düzene uygun dönüştürmenin kritik öneme sahip alanlarından biri eğitim sistemi, özel olarak da yükseköğretim alanıdır. Bu dönüşüm, bilgi üretimi ve emek

4 TÜBİTAK, YÖK; Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, TPE, Kalkınma Bakanlığı, KOSKEB, TTGV ve TUBA tarafından sağlanan verilerle Girişimci ve Yenilikçi Üniversite Endeksi geliştirilmiştir. Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanı beş boyuttan ve 23 göstergeden oluşan bu endekse göre üniversiteleri sıraya dizip en girişimci 50 üniversiteyi kamuoyuna açıklamıştır. (http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/iletisim/endeks2012/Girisimci_ve_Yenilikci_Universite_Endeksi_Gosterge_Seti.pdf)

gücünün yeniden üretiminin, doğrudan sermaye birikiminin sağlanmasını gerçekleştirmeye dönük olarak organize edilmesiyle yapılmıştır. Bugün geldiğimiz aşamada artık sermaye üniversiteyi de artı değer üretimine yönlendirme gücüne ulaşmıştır (**Güngen& Ercan&Tezcek&Biçer&Özgün,** 2010).

Tekrarlamak gerekirse, üniversitede dönüşümde 12 Eylül 1980 askerî darbesi bir dönüm noktasıdır. Üniversiteler bir yandan eğitimin piyasacı, pragmatist olarak yapılanması ile sermayenin ihtiyacı olan emek gücünü yetiştirmeye uygun mekânlar olarak yeniden düzenlendi. Türkiye'de üniversitelerin neoliberal kapitalizmin taleplerine göre yeniden yapılandırılması, 1990'larda esas olarak kendini ortaya koydu. Bu süreçte, ulusal ölçekte aktif olan ekonomik ve sosyal yapılar yoğun çaba sarf ettiler ve üniversitede dönüşümün gerçekleşmesi yönünde pek çok faaliyet içine girdiler. Başlıcalarına bir göz atarsak:

- TÜBİTAK-Üniversite-Sanayi işbirliği raporları
- TUSİAD tarafından 1994 de yayınlanan Türkiye'de ve Dünya'da Yüksek Öğretim, Bilim ve Teknoloji Raporu (Kemal Gürüz ekibinin raporudur).
- 2000'lerden itibaren YÖK'teki gelişmeler

2012'ye gelindiğinde artık devlet ve sermaye sınıfları 1990'larda başlayan üniversitenin doğrudan artı değer üretmeye yönlendirilmesi sürecini, üniversitenin kendisinin şirketleşmesiyle tamamlamak istiyor. 2012'nin sonunda, önümüze sürülen yeni YÖK Yasa Tasarısı Taslağı'nda gördüğümüz üniversite modeli, toplumsallıkla hiçbir ilgisi olmayan tamamen sermaye odaklı anlayışta bir yapılanmadır, ayrıca bilimin, bilim insanının işlevlerini ve tüm üniversiter anlayışı ortadan kaldıran bir tasarıdır.

Sonuç Olarak

Eğitim her bakımdan özgürleştirici olmak zorundadır. Üniversite söz konusu olduğunda özerklik ve özgürlük olmazsa olmaz ilkelerdir. Oteriteryen anlayışın her derecesi özgürlük ve özerkliğin önündeki en büyük engeldir. Oteriter anlayışın hâkim olduğu üniversite ikliminde itaatkâr meslek insanlarını ve teknisyenleri yetiştirebiliriz ama baskıcı, otoriter bir iklimde eleştirel bilim insanları yetişmez. Bugün geldiğimiz aşamada, şirketleşen bir yapıya dönüştürülmeye çalışılan üniversitelerde, toplumsal yararı öne çıkaran geleceğin bireylerini yetiştirecek özgür bir ortam sağlamak mümkün değildir. Öğrenciyi müşteri olarak algılayan bir sistem, yaratıcılığı geliştirecek, eleştirel düşünme yeteneğini harekete geçirecek ve özgür düşünceyi teşvik edecek bir ortam sağlayamaz. Hâlbuki, hak temelli bir eğitim anlayışı, eğitimin sosyal bir hak olarak herkese, kamu kaynakları kullanılarak, nitelikli, demokratik ve özgür ortamlarda sunulmasını savunur... Herkese

yeterli eğitim olanakları ücretsiz olarak sağlanmalıdır. Özgür, yaratıcı, eleştirel vatandaşlar yetiştiren bir eğitim süreci ancak piyasanın acımasız şartları dışında kalınarak başarılabilir.

Önemli bir soru şudur: üniversite nasıl üniversite olur ve gerçekten demokratik, emekçi sınıflara dayanan ve onların hizmetinde olan bir iktidar olmadıkça, demokratik, özgür ve yaratıcı bir üniversite olabilir mi? Bu önemli bir sorudur, ancak özlemini duyduğumuz bir üniversite ancak bizler onu inşa etmek için mücadele edersek kurulabilir. Bir yol ayrımında bulunmaktayız. Piyasa ve bireysel çıkar dolayımında kavramsallaştırılan, egemenlerin üniversite modelini deşifre etmek, iş güvencesinin olduğu, özgür, özerk bir üniversiteyi kurmak yolunda çalışmak. Bu yolda tarihe bir not düşmek de anlamlıdır.

Kaynakça

Parla, T., *Kemalizm: Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Cilt 2 içinde "Kemalizm, Türk Aydınlanması mı?", İletişim Yayınları, 2001. S.314-315.

Willis, P., *Learning to Labor: How Working Class Kids Get Working Class Jobs*, New York; Columbia University Press, 1977.

http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/iletisim/endeks2012/Girisimci_ve_Yenilikci_Universite_Endeksi_Gosterge_Seti.pdf

Güngen, Ali Rıza; Ercan, Fuat; Tezcek, Özlem; Biçer, Özgün; Özgün, Yasemin; *Emek ve Siyaset*, Dipnot Yayınları, 2010.

Yakın Tarihimizde Bir Örnek Olay: Çernobil Felaketi ve Bilim İnsanlarına Yönelik Baskılar



İnci Gökmen

KAYBETTİKLERİMİZ
Olcay Birgül-1987 (Trafik kazası)
Kazım Koyuncu-2005 (Kanser)
Soner Balta, Öner Balta ve Güneş Korkmaz-2006
(Sinop Nükleer karşıtı eyleminde denizde boğuldular)
Çernobil'den ve diğer nükleer kazalardan etkilenen işçiler, çocuklar, siviller Fukushima Kahramanları.....
Anılarına sevgiyle ithaf olunur!!!

NÜKLEER DENEMELER: Uranyum, plutonyum ve benzeri ağır atomların belli izotoplarının çekirdekleri, yavaş nötronlarla reaksiyona girdiğinde ikiye bölünür, çok sayıda değişik radyoaktif ürün, nötronlar, gama ışınları ve büyük bir enerji açığa çıkar. Bu bölünme fizyon olarak isimlendirilir. Fizyon sonucu açığa çıkan enerjinin ne kadar büyük olduğu anlaşılınca, bundan bomba yapma fikri bazı ülkelere dünyaya egemen olmanın seçeneği olarak göründü. Âdeta şişenin cini keşfedildi!! Fizyonu başarabilen ülkelerin birçoğu, 1996 yılında "Nükleer Denemelerin Yasaklanması Anlaşması"yla nükleer denemeler yasaklanana kadar havada, karada, denizde, yeraltında çok sayıda nükleer denemeler yaptı. Ancak, günümüzde bile hâlâ bu anlaşmayı imzalamayan, anlaşmayı imzalayıp ülkesinde onaylatmayan ülkeler var. Nükleer denemelerin yapıldığı ilk yıllarda radyoaktivitenin insan sağlığına etkileri çok iyi bilinmemekteydi. Denemeleri yapanlar da denemelerin yapıldığı yerlerde yaşayanlar da denemelerin yapıldığı çevrede ortaya çıkan radyoaktiviteden korunmadı. Bombaların geliştirildiği laboratuvarlar da çok yoğun bir şekilde radyoaktivite ile kirlendi. Bu denemeler sonucunda

ortaya çıkan radyoaktivite, atmosferde yükselerek tüm dünyaya yayıldı. Bu yayılım süresince radyoaktivite yüklü bulutlar, geçtikleri yerlerdeki insanları ve doğayı etkiledi. Radyoaktif elementler, çeşitli iklim olayları ile serpinti şeklinde yere indi. Amerika'da Ulusal Kanser Enstitüsü (National Cancer Institute) (http://en.wikipedia.org/wiki/Chernobyl_disaster_effects,http://en.wikipedia.org/wiki/Chernobyl:_Consequences_of_the_Catastrophe_for_People_and_the_Environment), bu denemeler nedeniyle 11.000 ek ölüm vakasının ortaya çıktığını ifade etmiştir. Daha sonra bazı ülkeler, bu denemelerden etkilenenlere tazminat ödeme kararı almıştır.

Nükleer bomba denemelerinden sonra artık bu bombaların gücünü diğer ülkelerde denemeye sıra geldi!!

HİROŞİMA-NAGASAKİ: Çok fazla nükleer denemenin yapıldığı ABD, atom bombasının gerçek gücünü ve tahribatını görmek istedi. 2. Dünya Savaşı'nın sonlarında Japonya'yı bu bombalarla durdurmak istediler. ABD'li pilotlar, yapılan bombalardan ilkini (Little Boy-Küçük Oğlan) 6 Ağustos 1945 sabahı Japonya'da Hiroşima kentine, ikincisini (Fat Man-Şişman Adam) 9 Ağustos 1945 sabahı Nagasaki kentine attılar. Bombanın yıkıcı etkisini daha iyi gözlemleyebilmek için sürmekte olan savaştan hiç etkilenmemiş şehirler hedef olarak seçildi. Hiroşima'ya uranyum-235 bombası atıldı. 350.000 kişinin yaşadığı şehirde, **70.000 kişi bombanın etkisiyle hemen öldü.** Takip eden 5 yıl içinde **70.000 kişi daha öldü**, 60.000-90.000 bina yıkıldı. Nagasaki'ye ise plutonyum-239 bombası atıldı. 270.000 kişinin yaşadığı Nagasaki'de **70.000** kişi **öldü**, şehrin %40'ı yıkıldı. Bu faciadan sağ kalmayı başaranlar, senelerce radyasyonun sağlık etkilerinin izlendiği bir grubu oluşturdular.

BARIŞ İÇİN ATOM: Bu iki bombanın yıkıcı ve ölümcül etkilerine tanık olan ABD Başkanı D. D. Eisenhower, 8 Aralık 1953 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu toplantısında **"Barış için Atom-Atom for Peace"** başlıklı konuşmasıyla artık nükleer tepkimelerden ortaya çıkan büyük enerjinin barışçıl amaçlarla kullanılacağının işaretini verdi. Nükleer tepkimelerden açığa çıkan büyük enerji, bomba yapıp insanları öldürmek yerine nükleer enerji santrallerinde kullanılacak ve elektrik enerjisi üretiminde yararlanılacaktı. İlk ticari nükleer santral, 1956 yılında İngiltere'de Sellafield'de faaliyete geçti. Başlangıçta, binlerce nükleer santral yapılması, elektrik enerjisinin çok ucuza üretilmesi, o nedenle de sayaca bile gereksinim olmayacağı varsayılıyordu. Ama gerçekte işler hayal edildiği gibi gitmedi.

NÜKLEER SANTRALLER: Toprakta uranyum derişimi 2,8 ppm (ppm, parts per million,1 ppm= 1 milyonda bir) düzeyindedir. Topraktan/kayaçtan çıkartılan uranyum cevherine uygulanan kimyasallarla, uranyum topraktan ayrıştırılır. Uranyumun her izotopu, nötronla tepkimeye girerek parçalanamaz. Doğada % 0,7 oranında bulunan uranyum-235 izotopu zenginleştirilir

ve nükleer santral yakıtı imalatında kullanılır. Madenin çıkartılmasından yakıt elde edilmesine kadar olan işlem basamakları sonunda çok miktarda radyoaktif atık ortaya çıkar. Uranyum-235'in çekirdeği nötronla tepkimeye girip parçalandığında açığa çıkan nötronlar, yeni uranyum-235 çekirdekleriyle tepkimeye girip onların da parçalanmasına neden olur. Bu şekilde **zincirleme tepkime** başlar. Bu nükleer tepkimeden ortaya çıkan enerji ile üretilen su buharıyla, türbinler ve jeneratörler aracılığıyla elektrik enerjisi elde edilir. Böylece, nükleer bir tepkimeden çıkan ısıl enerjiden elektrik elde edilmiş olur. Bu işlem sırasında yakıtın %100'ünü kullanmak mümkün olmaz ve belli aralarla reaktörün yakıtının yenilenmesi gerekir. (1000 MW gücündeki bir reaktörde yaklaşık 75 ton yakıt bulunur ve her sene bu yakıtın 27 tonu yenilenir). Açığa çıkan yakıt, artık çok yüksek düzeyde radyoaktivite içeren **nükleer atıktır.** 2000 yılı itibarıyla nükleer santrallerin faaliyetinden açığa çıkan toplam **200.000 ton yüksek düzeyde radyoaktif nükleer atık** mevcuttur ve bu miktara her yıl 10.000 ton atık eklenmektedir.

Reaktörden çıkan atıkta, başlangıçtaki yakıttan çok daha fazla radyoaktivite içeren fizyon ürünleri bulunur. Bu atıklar önce reaktör yakınındaki havuzlarda soğutularak bekletilir. Atıklar daha sonra belli işlemlerden geçirilip nihai depolama alanına taşınmalıdır. Ancak, harcanan milyarlarca dolara karşın binlerce yıl sonra atıkların yeraltı sularına karışmama ya da çevreyi kirletmeme garantisi sağlanamadığından ABD'deki nükleer santral atıkları hâlâ reaktörlerin çevresindeki havuzlarda bekletilmekteler ve artık bu havuzlar radyoaktif atıklarla dolup taşmaktadır. Nükleer santral kurulmadan önce, santralden çıkacak **atıkların** güvenli bir şekilde saklanması için bir yöntem bulunması gereklidir. Maalesef pek çok ülkede yapılan çalışmalara ve harcanan milyarlarca dolara karşın reaktörlerden çıkan atıklara nihai ve güvenli bir mezar bulunamamıştır.

Santrallerle ilgili önceden planlanması gereken önemli bir başka iş de santralin **sökümüdür.** Nükleer santral ömrünü doldurduğunda (bazen doldurmadan bile) kapısına kilit vurularak terk edilemez. Reaktörde yakıt dışında kullanılan pek çok malzeme de hafif, orta ve yüksek düzeyli radyoaktivite içerir. Radyoaktif malzemenin çevreyi ve insanları etkilemeyerek güvenli bir şekilde saklanması gerekir. Günümüzde reaktör **söküm işlemleri için artık 600 milyon-1 milyar dolar** ve üzerinde maliyetlerden söz edilmektedir. Bir santralin ömrü 30-40 senedir, mevcut reaktörlerin büyük bir kısmının yaşlı reaktörler olduğu anımsanırsa bu reaktörlerin söküm giderlerinin oldukça maliyetli olacağı aşikârdır. Santralin yapımı sırasında söküm maliyeti göz önüne alınmalı ve bu işlem için gerekli para bir fona yatırılmalıdır.

Dünyadaki reaktörler: Dünyada 31 ülkede 436 tane çalışan nükleer reaktör bulunmaktadır. Bunların yarısı ABD, Fransa ve Japonya'dadır. Nükleer reaktörlerden 104 tanesi ABD'de olup bunların da yarısı 30 yaşın üzerindedir,

diğer yarısı ise 20 yaş üzerindedir. ABD'de 1978 yılından beri yeni bir nükleer reaktör yapılmamıştır. Finlandiya dışındaki Avrupa ülkelerinde de yeni reaktör yapılmamaktadır. Almanya gibi bazı ülkeler de reaktörlerini belli bir takvim çerçevesinde kapatma kararı almışlardır. Yeni yapılan reaktörlerin büyük çoğunluğu Çin, Rusya, Hindistan gibi ülkelerdedir.

NÜKLEER KAZALAR: Nükleer tepkimelerin gerek enerji, gerek araştırma ya da sağlık veya başka amaçlarla kullanılmasından sonra çok sayıda yaralanma, ölüm, kirlenmeyle sonuçlanan kazalar olmuştur. Kayıtlara geçen, yüzlerce nükleer santral kazası olmasına karşın bu yazıda bunlardan en ciddi 3 tanesine değinilecektir **(http://en.wikipedia.org/wiki/Fukushima_Daiichi_nuclear_disaster).**

Three Mile Island (TMI): Pennsylvania eyaletindeki Three Mile Island reaktör kazası, ABD'deki en ciddi reaktör kazasıdır. 1979 yılındaki kazada reaktörün yakıt çubuklarının bulunduğu kalbi kısmen erimiş ve bunun sonucunda radyoaktiviteyle kirlenmiş 150 ton su nehre salınmıştır. Bu kaza, yeterince eğitilmemiş personel nedeniyle olmuştur. Ortaya çıkan radyoaktif kirliliğin temizlenmesi için 1 milyar dolar harcanmıştır. Bu kaza, en yüksek değeri 7 olan "Uluslararası Nükleer Olay Derecelendirmesi"nde 5. derecede sınıflandırılmıştır. Diğer pek çok nükleer kazada olduğu gibi kazanın nedeni **insan faktörüdür!!!!!!**

Çernobil: 26 Nisan 1986, saat gece 1.23'ü gösterdiğinde o tarihteki Sovyetler Birliği'ndeki Ukrayna'da bulunan Çernobil Nükleer Reaktörü'nün 4. Ünitesinde büyük bir patlama oldu, ardından başka patlamalar oldu, yangınlar başladı ve dumanlar çıktı. Kazadan önce reaktör düşük güçte çalışıyordu ve reaktör operatörleri bir deneme yapıyorlardı. O sırada, reaktörde beklenmedik güç artışı oldu. Operatörler bu durumu fark edip reaktörü durdurmaya çalıştılar ancak başaramadılar. Reaktörde olan patlamaların etkisiyle reaktörün tepesi uçtu. Ardından reaktörün etrafındaki grafit tutuştu ve parçalanan yakıt elemanları ve grafit parçaları etrafa saçıldı ve radyoaktif madde atmosfere yükselip bulutlarla çok uzaklara taşınmaya başlandı. Pek çok diğer nükleer santral kazasında olduğu gibi bu kaza da **insan faktöründen** kaynaklandı. Çernobil, Beyaz Rusya sınırına çok yakın olduğundan radyoaktivitenin %60'ı Beyaz Rusya topraklarına indi. Kazadan en çok Beyaz Rusya, Ukrayna ve Rusya Federasyonu etkilendi. Radyoaktivitenin diğer kısmı, öncelikle Kuzey Avrupa ülkelerine, daha sonra tüm Avrupa'ya ve ülkemize taşındı. Daha sonraki günlerde radyoaktivite yüklü bulutlar tüm dünyayı dolaştı. Radyoaktivite yüklü bulutlar bir yandan geçtikleri yerlerdeki insanları doğrudan etkilerken diğer yandan da çeşitli iklim olaylarıyla içeriklerini boşaltarak doğanın, insanların, gıdaların, toprağın ve suyun radyoaktivite ile buluşmasına neden oldu. Bu kaza, "Uluslararası Nükleer Olay Derecelendirmesi"nde en yüksek değer olan 7. derecede sınıflandırılmıştır.

Çernobil Nükleer Santrali, çoğunlukla santralde çalışanların yaşadığı Pripyat şehrinin çok yakınındaydı. Ancak kaza, ilk gün bu şehirde yaşayanlardan, tüm ülkeden hatta dünyadan da saklandı. Radyoaktif bulutlar İsveç'e ulaştığında İsveçliler kendi reaktörlerinde kaza/sızıntı olduğunu düşündüler. Yaptıkları incelemeler sonucunda radyoaktivitenin nedeninin kendi reaktörlerinden olmadığı anlaşılınca gözler diğer ülkelerin reaktörlerine çevrildi ve kazanın doğru adresi belirlendi, dünya kamuoyu da kazadan haberdar edildi. Kaza sonrası en yoğun radyoaktivitenin olduğu saatlerde, reaktör dışındaki herkes, normal yaşantısını sürdürdü. Bu nedenle insanlar, özellikle hassas grup olan çocuklar, çok yüksek radyasyon dozuna maruz kaldılar. Oysa kazadan sonra kapı ve pencereleri kapatıp sokağa çıkmamak bile alınan dozu azaltabilirdi. Ancak Çernobil civarındaki yerleşim yerlerinin boşaltılması, kazadan 36 saat sonra, 27 Nisan öğleden sonra başlatıldı. Reaktörun 30 km çevresi, yasak bölge ilan edildi. 50.000'i Pripyat kasabasında yaşayanlar olmak üzere 135.000-200.000 kişi otobüslerle yasak bölge dışındaki alanlara taşındı. Kendilerine 3 gün sonra evlerine dönecekleri, yanlarına sadece önemli kâğıtlar ve eşyalarını almaları söylendi. Oysa bu insanlar evlerine bir daha hiç dönemediler. Pripyat, bir hayalet şehre döndü.

Bu sırada, Çernobil'de yoğun çalışmalar sürüyordu. Aynı santralde dört reaktör vardı. Kaza, en yeni olan dördüncü reaktörde oldu. Kazanın çevreye ve insanlara etkisini azaltmak, yangının diğer reaktörlere yayılmasını engellemek için çok sayıda işçi çalıştı. Çalışan işçiler, çok değişik sayılarla ifade edilmektedir. 1986-1992 yılları arasında 600.000-1.000.000 işçinin Çernobil civarında çeşitli işlerde çalışıp yüksek radyasyon dozuna maruz kaldığı bilinmektedir. Ancak, kazadan sonra Sovyetler Birliği parçalandı ve işçilerin büyük çoğunluğu yeni oluşan cumhuriyetlere dağıldıklarından sağlık durumları takip edilemedi. Bu işçiler "liquidator" olarak bilinmektedirler. Kaza sonrasında etrafa saçılan radyoaktivitenin Hiroşima'ya atılan bombanın 400-500 katı olduğu belirtilmiştir.

Fukişima: Japonya'da, 11 Mart 2011 tarihinde büyük bir deprem oldu. Deprem bölgesindeki Fukişima santralinde bulunan 6 reaktörden 3'ü yakıt değişimi, bakım onarım nedeniyle çalışmıyordu. Çalışan 3 reaktör de depremde devre dışı kaldı. Ancak, bir reaktör durdurulduğunda reaktörün yakıtlarının bir süre daha soğutulması gereklidir. Reaktörden çıkartılan yakıtlar da bekleme havuzlarında uzunca süre suyla soğutulmaya devam edilir. Japonya'daki depremden sonra acil durum jeneratörleri devreye girdi, soğutma başladı, ancak depremin arkasından gelen tsunami nedeniyle jeneratörlerin bulunduğu kısımları su bastı, jeneratörler devre dışı kaldı. Reaktörler ısınmaya başladı, arkasından da 3 reaktörün yakıt çubuklarının bulunduğu kalbi eridi. Bu kaza da "Uluslararası Nükleer Olay Derecelendirilmesi"nde en yüksek değer olan 7. derecede bir kaza olarak

belirlendi ve Çernobil'den sonra dünyanın en büyük nükleer santral kazası olarak tarihe geçti.

Bu kaza, doğal olaylar nedeniyle başlamıştır ancak sonuçlarının bu boyutta olması doğal nedenlerden değildir. Santrali işleten Tokyo Güç ve Elektrik Şirketi (TEPCO), daha önce tasarımda yasal olmayan değişiklikler, kâğıtlarda sahtekârlıklar yapmış ve benzeri çok sayıda ihmal ve sahtekârlıkları tespit edilmiş, hatta 2002 yılında 17 reaktörünü kapatmak zorunda kalmıştır. Burada da yine **insan faktörü** nedeniyle bu kaza böylesine ciddi sorunların ortaya çıkmasına neden oldu.

Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu (IAEA), Japonya'daki reaktörlerin, sismik aktivitelere dayanamama konusunda endişelerini dile getirdi. Reaktörlerin 20 km çevresinde yaşayanlar bu bölgenin dışına çıkartıldı.

İzotoplar ve yarı ömür: Radyoaktif elementlerin **yarı ömürleri** onların yaşam süresini belirler. Yarı ömür, başlangıçtaki radyoaktivite düzeyinin yarıya inmesi için geçen süredir. Bir radyoaktif elementin çeşitli ışınımlar ve/veya parçacıklar saçarak başka bir elemente dönüşmesi yaklaşık 10 yarı ömürde tamamlanır. Bazı izotopların yarı ömürleri, saniyeler mertebesinde olduğu gibi bazılarının binlerce senedir. Çernobil sonrası, çevreye 100 kadar değişik radyoaktif madde saçıldı Bunlardan I-131'in yarı ömrü 8 gün, Cs-134'ün yarı ömrü 2.5 yıl, Sr-90 ve Cs-137'nin yarı ömürleri 30 yıl, Pu-239'un yarı ömrü ise 24.000 yıldır. I-131 kazadan sonraki ilk 2.5 ayda etkisini kaybetmiştir. Ancak Sr-90, Cs-137 ve Pu-239 gibi yarı ömürleri uzun olan izotoplar hâlâ çevrededirler ve etkilerini sürdürmeye devam etmektedirler.

Alfa-beta parçacıkları ve **gama ışınları:** Radyoaktif izotopların çekirdekleri kararsız yapıdadır, kararlı bir yapıya dönüşene kadar alfa, beta parçacıkları ve/veya gama ışınları saçarlar. Bu parçacık veya ışınlar, iyonlaştırıcı radyasyon olarak bilinirler. Çünkü alfa, beta parçacıkları ve gama ışınları diğer maddelerle temas ettiğinde, onlardan elektron çıkartıp iyonlaşmaya sebep olabilir, hatta kimyasal bağların kırılmasına neden olabilirler. Radyasyon, canlı vücuduyla etkileştiğinde de benzer iyonlaşma olabilir. Vücuttaki moleküllerin, kırılan kimyasal bağlarının bazıları onarılabilir, bazıları ise onarılamaz. Ancak, bu onarımların bir kısmı hatalı olabilir.

Radyasyonun insan vücudundaki etkisi, maruz kalınan radyasyonun türüne, süresine, miktarına ve enerjisine bağlıdır. Yüksek dozda radyasyona maruz kalındığında, mide bulantısı, zayıflık, cilt yanıkları, organların çalışmaması, radyasyon hastalığı ve hatta ölüm gibi **akut etkiler** görülür. Radyasyonun belli bir olasılıkla ortaya çıkan etkilerinden radyasyona maruz kalan kişi, anne karnındaki fetüs etkilendiği gibi hücre DNA'sında oluşabilecek **genetik** değişikliklerle bu etki gelecek nesillere de aktarılabilir. İnsanların radyasyondan etkilenmeleri sonucunda çeşitli **kanserler** ortaya çıkabilir. Fetüs etkilendiğinde ise **doğum anomalileri** görülebilir.

Radyasyon Birimleri:

Radyoaktif bozunma: Bekerel (Becquerel) - saniyedeki bozunma sayısı

Soğurulan doz: 1 gray (GY): herhangi bir maddeye 1 Joule/kg enerji yüklendiğinde soğurulan doz

1 GY=100 rad = (rad soğurulan doz için geleneksel birim)

Eşdeğer doz: (1 Sievert (Sv) (J/kg), alfa, beta ve gamanın farklı biyolojik etkileri göz önüne alınır = soğurulan doz X bağıl biyolojik etki faktörü

1 Sv = 100 rem (rem eşdeğer doz için geleneksel birim)

Zemin radyasyon dozu, bölgeden bölgeye değişir. ABD için ortalama değer 3.6 mSv (360 mrem)/yıldır. Bir insan için ölümcül tüm vücut dozu 4-5 Sv (400-500 rem) dir.

ÇERNOBİL BULUTU TÜRKİYE'DE: Türk Tabipleri Birliği'nin Nisan 2006'da yayımladığı "Çernobil Nükleer Kazası Sonrası Türkiye'de Kanser" başlıklı raporunda **(http://www.ttb.org.tr/kutuphane/cernobil_06.pdf),** Çernobil'deki patlama sonrasında, radyoaktif bulutların 3 Mayıs 1986 Cumartesi günü Marmara'ya, 4-5 Mayıs günleri Batı Karadeniz'e, 6 Mayıs günü Çankırı üzerinden Sivas'a, 7-9 Mayıs tarihlerinde Trabzon-Hopa'ya ulaştığı, 10 gün sonra da tüm Türkiye'ye radyoaktif parçacıkların yayıldığı belirtilmektedir.

Radyoaktif bulutların Türkiye'deki hareketlerini internetteki haritalardan takip etmek mümkündür **(http://www.progettohumus.it/RicercaGen/SimIncidente/VideoSim/Documents/DepCesio.gif).**

Çernobil'deki kazadan sonra radyoaktif bulutların ülkemize girdiği haberi ile Türkiye Atom Enerjisi Kurumu (TAEK) ve bazı üniversiteler ölçüm ve çalışmalar yapmaya başlamışlardır. İlk günlerde, Trakya üzerine yağmurlarla inen radyoaktivite tespit edilince Trakya'da sütlerin peynire çevrilmesi talimatı verilmiştir. Sütlerdeki iyot-131, yarı ömrü kısa olduğundan bir kaç ayda kararlı hale dönüşür. Ama stronsiyum-90 ve sezyum-137 gibi radyoaktif maddeler, uzun yarı ömürleri nedeniyle sütlerde kalmıştır. Üretilen bu peynirler piyasada tüketilmiştir. O tarihte, depolarda bir önceki yıldan kalan 55.000 ton temiz çay olduğu biliniyor. 1986 yılında 145.000 ton çay hasat edilmiş. Bu çayların ağırlıklı ortalama radyoaktivite değeri 30.000 Bekerel/kg bulunmuş. Yurt dışına yollanan çaylar, ülkeye iade edildikten sonra, tahminen Aralık 1986'da, depolardaki temiz çaylarla o yılın mahsulü radyoaktif çaylar aktivite değeri 12.500 Bekerel/kg olacak şekilde harmanlanıp piyasaya sürüldü. Oysa, durum halka açıklansa ve sadece temiz çaylar piyasaya sürülse çaydan radyoaktivite dozu alınmayacaktı. Oysa, tam tersi yapıldı. Halkın panik olmaması ve ekonomik kaygılarla TAEK tarafından yapılan çalışmalar kamuoyundan gizlendi. O tarihte, özel radyo ve televizyon yayınları da olmadığından, haberler TRT'den izleniyordu ve yetkililer her fırsatta halka her şeyin kontrol altında olduğunu ve endişe duyulacak

herhangi bir şey olmadığını duyurdular. Ancak, bazı üniversitelerde yapılan çalışmalar, aslında durumun daha ciddi olduğu sinyallerini verince bunların kontrol edilmesi gereği ortaya çıktı.

YÖK YAZISI: 28.8.1986 tarihinde YÖK Başkan Vekili Kemal Karhan imzasıyla üniversitelere Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın 14.8.1986 tarihli yazısı gönderilmiştir. Yazıda Başbakanlığın 26.5.1986 gün yazısına istinaden 29.5.1986 tarihinde;

- Başbakanlık
- Genel Kurmay Başkanlığı
- İçişleri Bakanlığı
- Atom Enerjisi Kurumu Başkanlığı
- Dışişleri Bakanlığı
- Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı
- Sanayi ve Ticaret Bakanlığı
- Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı
- Kültür ve Turizm Bakanlığı
- Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı
- Çevre Genel Müdürlüğü'nün iştirakleriyle kurulan **"Türkiye Radyasyon Güvenliği Komitesi"nin** çalışmalara devam ettiği bildirilmektedir.

Yazıda devamla, Türkiye Radyasyon Güvenliği Komitesi'nin yaptığı seri toplantılar sonucunda;

a) Ülkemizde radyasyon ölçümleri ve limitleri, zararlı etkileri ve ileride ortaya çıkması muhtemel nükleer kazalar ile ilgili alınacak tedbirler,

b) Dış ticaretimizin radyasyondan etkilenmemesi (özellikle gıda maddelerinin) amacıyla yapılacak işlemler,

c) Dış ülkelerde radyasyon güvenliği konusunda alınacak tedbirlerin takibinin kararlaştırılmış bulunduğu belirtilmektedir.

Yazıda ayrıca, Dışişleri Bakanlığı'nın bir yazısına atıfla, Karadeniz'de radyasyon seviyesini tespit etmek üzere bazı üniversitelerin gerekli koordinasyon ve işbirliğine riayet etmeyerek ölçümler yaptığının anlaşıldığı belirtilmekte, Türkiye'de radyasyon ölçümleri, sonuçları ve etkileriyle ilgili olarak **"Türkiye Radyasyon Güvenliği Komitesi"nin bilgisi ve izni dışında herhangi bir yayın yapılmaması, ayrıca bugüne kadar yapılan ve yapılacak çalışmalarla ilgili bilgi ve belgelerin söz konusu komiteye bildirilmesi istenmektedir.**

Bu yazı, gereği için YÖK tarafından üniversite rektörlüklerine gönderilmiş. Pek çok üniversitede yazı, ilgili öğretim üyelerine imza karşılığı verilmiş. ODTÜ'de bu yazı, bizlere bilgi için verildi. Bu yazı, ölçüm ve çalışmalar yapan üniversiteler üzerinde çok etkili oldu. Bu konuda çalışma yapan üniversiteler susturuldu.

ODTÜ RAPORU: Kazadan haberdar olunca ODTÜ'de bir grup öğretim üyesi ile birlikte elimizdeki nükleer sayım cihazlarıyla çevreden topladığımız toprak, yağmur, çeşitli bitki ve gıda örneklerinde radyoaktivite ölçümleri yapmaya başladık. Ancak, 1986 sonbaharında Cumhuriyet gazetesinde Türkiye'den Almanya'ya giden çaylarda yüksek düzeyde radyoaktivite olduğu için geri gönderildiği, haberi hazırlayan gazeteci Şükran Soner'in (Ketenci) Almanya'da ölçtürdüğü Türk çaylarının da yüksek düzeyde radyoaktivite içerdiği haberi çıktı. Bilindiği gibi ülkemizde çay, çocuk, büyük herkesin çokça tükettiği bir içecektir. ODTÜ'de ölçüm yapıldığını duyanlar radyoaktivite düzeylerini ölçmemiz için laboratuvarımıza çay örnekleri getirmeye başladılar. ODTÜ'deki laboratuvarda bu çay örneklerinden 10'ar gram tartarak içlerindeki radyoaktivite düzeyini ölçmeye başladık. Çernobil'den gelen radyoaktivitede başlıca iyot-131, sezyum-134, sezyum-137 ve stronsiyum-90 izotopları vardı. Bunların yanı sıra çok sayıda, daha az miktarlarda diğer izotoplar da bulunuyordu. Aradan uzun süre geçtiğinden, çok kısa yarı ömürlü izotopları çayda ölçüm yaptığımız sonbahar aylarında gözlemek mümkün olmadı. Bunlardan iyot-131, yarı ömrü 8 gün olduğundan gözlemlenemedi. Ancak bulutun üzerimizden geçtiği ya da toprağa indiği ilk haftalarda I-131 hepimizi etkiledi. Stronsiyum-90 ise gama ışınımı yaymadığından ama başka pek çok izotop da beta parçacığı yaydığından, stronsiyuma ait betaları tespit etmek için kimyasal ayırma yapılması gerekir. Bu, oldukça zaman alan bir işlemdir. Ölçümü zor olduğu için ve çok fazla kirlenmiş örnek olduğundan pek çok yerde Stronsiyum-90 ölçümleri yapılamamıştır. Sezyum-134 ve sezyum-137 izotoplarına ait gama pikleri, radyoaktivite bulaşmış bütün örneklerde tespit edildi. O sene, Nisan-Mayıs ayları çok yağmurluydu ve radyoaktivite yüklü bulutların içerikleri bu yağmurlarla yere indi. Çay yaprağı toplanıp kurutulup içildiğinden çay üzerinde yoğun miktarda radyoaktivite gözlemlendi.

Demdeki Radyoaktivite: Çaydaki radyoaktif kirliliğin, basında açıklanması üzerine yetkililer, çayda radyoaktif kirlilik olduğunu, ancak yapılan tespitlerde radyoaktivitenin çayın demine geçmediğini ifade ettiler. Bununla da kalmayarak TRT'de (kazanın olduğu tarihte özel TV kanalı bulunmuyordu) halkın karşısına çıkarak programlar sırasında çaylar içtiler. Oysa biz, yetkililerin yurtdışından gelirken temiz çay satın alıp getirdiklerini duyuyorduk. O tarihte, Çaykur depolarında bir önceki yıldan kalan binlerce ton temiz çay olduğunu sonradan öğrendik. Yani yetkililer, halkı âdeta çocuk yerine koyup kandırmaya çalışıyorlardı. Daha sonraki yıllarda maden faaliyetlerine gelen tepkilerde, yetkililerin "güya" atık havuzundan su alıp içtiklerini televizyonda izledik. Bir seferinde özel bir şoför, ölçmemiz için Kenan Evren'e ait olan 2 çay örneğini getirdi. Bu çaylarda yaklaşık 5000 Bekerel/kg düzeyinde sezyum ölçtük.

Yetkililer, bir süre sonra çayda radyoaktivite olduğunu ama bunun çayın demine geçmediğini ya da çok az geçtiğini iddia etmeye başladılar. Sodyum, kimyasal olarak sofra tuzunun, sodyum klorürün bileşenidir. Herkesin bildiği gibi yemeklere kaşık kaşık tuz atılır ve tuz, suda yüksek miktarda çözülür. Sodyumla aynı grupta olup benzer özellikleri olan sezyumun da suda çözünürlüğü yüksek olmalıdır. ODTÜ'de ölçümler yapan grup olarak öncelikle çaydaki radyoaktivitenin suya geçmediği yönündeki iddiaların doğru olmadığını görmek istedik. Bunun için radyoaktivite düzeyini ölçtüğümüz çay örneklerini demleyerek çay posasındaki radyoaktivite düzeylerini ölçtük. Kuru çay örneğinde bulunan radyoaktivitenin bir kısmı deme geçer, diğer bir kısmı posada kalır. Yaptığımız çalışmalarda, radyoaktivitenin %65-68 oranında deme geçtiğini, hatta çaylar sıcak suyla çalkalandığında bile radyoaktivitenin %46'sından kurtulmanın mümkün olduğunu tespit ettik. Oysa TAEK yetkilileri, kamuoyuna çaydaki radyoaktivitenin sadece %3'ünün deme geçtiğini ifade ediyorlardı. Yetkililer, çayda radyoaktivite var ama çay marul gibi yenmediğinden ve radyoaktivitenin çok azı deme geçtiğinden çay içmekte bir sorun yok diyorlardı. Bizim bulgularımız bunun doğru olmadığını, radyoaktivitenin büyük bir kısmının, %65-68'i, deme geçtiğini gösterdi. Bu durumda çaylardaki radyoaktivite sorunu, yetkililerin iddia ettiğinden çok daha ciddiydi, üstelik biz çaylarda sadece sezyum-134 ve sezyum-137'ya ait gama aktivitesini ölçtük, beta parçacıkları, stronsiyum-90 gibi ölçemediğimiz başka izotoplar da vardı. Çay dışında başka gıdalarla ve havadan, sudan, çevreden, solunum yoluyla, bulut üzerimizden geçerken de epey radyasyona maruz kaldık.

Belli sayıda çay örneğinde sezyum radyoaktivitesi ölçümleri yapınca bulgu, yorum ve önerilerimizi içeren bir rapor hazırlayarak Radyasyon Güvenliği Komitesi ve ilgili makamlara iletilmek üzere ODTÜ Fen Edebiyat Fakültesi Dekanlığı'na sunduk. Radyoaktivite ölçümlerini Kimya Bölümü'nden Olcay Birgül, Ali Gökmen ve İnci Gökmen yaptık. Radyoaktivitenin sağlık etkileri konusunda katkı koymak üzere Biyoloji Bölümü'nden Aykut Kence de ekibe katıldı. İki yaşında bir oğlumuz olduğundan ve her ikimizin işten atılma riski olabileceğinden bu raporu Ali Gökmen'in imzalamamasını kararlaştırdık. 16 Ocak 1987 tarihli raporumuzda, çaylardaki ölçümlerin ne şekilde yapıldığı, radyoaktivitenin deme geçmesiyle ilgili deney ve bulgularımızı tablo ve şekil olarak sunduk. Raporumuzda özetle şu bilgilere yer verdik;

- Ölçümü yapılan 197 çay örneğinin 141 tanesinde radyoaktivite gözlemledik, bunların 137'sindeki radyoaktivite düzeyi Dünya Sağlık Örgütünce yiyecek maddeleri için kabul edilmiş kilogramda 2000 Bekerel'in üzerinde bulundu. Çaylardaki sezyum aktivitesi 1.100-38.700 Bekerel/kg arasında bulunurken, ortalama sezyum aktivitesi 10.300 Bekerel/kg bulundu. Çay örneklerinden 56 tanesinde radyoaktivite gözlenmedi. Bu çaylar daha önceki yıllardan kalan çaylar olmalı.

- Demleme ile deme geçen sezyum aktivitesi %65-68 oranındaydı. Çay sıcak suyla yıkandığında aktivitenin %46'sı suya geçiyor, yani demlemeden once çay suyla yıkandığında radyoaktivetin yarısından kurtulmak mümkün oluyordu.

Sonuçların Toplum Sağlığı Açısından Değerlendirilmesi: Çay ülkemizde her yaştan insanımızın çok yaygın olarak içtiği bir içecektir. Bu nedenle bulgularımız toplum sağlığı açısından önemlidir. Kamuoyunda yansıyan tartışmalarda radyasyonun **somatik** (kanser yapıcı) etkileri üzerinde durulmuştur. Oysa, radyasyonun **genetik** etkileri, somatik etkilerinden çok daha geniş boyutlu ve gelecek nesilleri kapsayacak niteliktedir.

Radyasyonun genlerde meydana getireceği mutasyonlar açısından herhangi bir etki eşiği (alt sınır) bulunmamaktadır. Radyasyon miktarı ne kadar az olursa olsun mutlaka genetik bir tahribatı olacaktır. Bu şekilde meydana gelen gen mutasyonları, birçok kuşak boyunca toplumu etkileyecektir. Bu mutasyonların topluma yükleyeceği maddi ve manevi yük, şu anki ekonomik endişelerle kıyaslanamayacak boyutlardadır. Yukarıdaki ölçümlere göre, günde 5 bardak çay içen bir kimsenin bir yılda yükleneceği dozun miktarı 61-105 mrem sınırları arasında olacaktır. Bu durumda **sadece çaydan alınacak radyasyon bile gelecek nesillerde yüzlerce kişiyi etkileyecek ve çeşitli genetik hastalıklara neden olacaktır.** Çaydan alınan 61-105 mrem doz, meydana getireceği risk açısından küçük görünebilir, ne var ki önlenmesi mümkün olan hiçbir doza toplumu maruz bırakmamaya çalışmak, en rasyonel tutumdur. Kaldı ki Çernobil olayından sonra çayın dışında birçok başka kaynaktan da radyasyon alınmıştır. Biyolojik yarı ömrü 100 gün olan sezyumun yanı sıra biyolojik yarı ömrü 11 yıl olan stronsiyum-90, kemikte toplanması nedeniyle özellikle çocuklar ve hamileler için tehlikelidir. Bu durumda toplumun almakta olduğu radyasyonu en aza indirmek için her türlü önlem alınmalıdır. Tüm radyasyon kaynaklarının belirlenmesi ve tasfiyesi hemen hemen imkânsızdır. Ancak, çay konusunda önlem almak çok kolaydır.

Rapordaki Önerilerimiz:

1. Özellikle çocuklar ile hamile ve emzikli kadınların çay tüketimlerini azaltmaları gerektiği vurgulanmalıdır.
2. Çayı demlemeden önce sıcak su ile yıkandığında aktivite yarı yarıya azaldığından bu konuda gerekirse basın aracılığı ile tüketiciler uyarılmalıdır.
3. Piyasaya daha fazla radyoaktif çay sürülmemelidir. Radyoaktif çayların, radyoaktif olmayan çaylarla harmanlanması durdurulmalı ve radyoaktif olanlar imha edilmelidir. Sezyum-137'nin yarı ömrü 30 yıl olduğundan, bekletmenin pek bir yararı olmayacaktır.

4. Piyasaya sürülmüş olan radyoaktif çaylar toplanıp imha edilmelidir.
5. Çernobil olayı nedeniyle çeşitli kaynaklardan alınan radyasyon miktarı toplum sağlığı açısından sakınca yaratabilecek boyutlara ulaşmıştır. Bu nedenle diğer kaynaklardan, özellikle tıbbi amaçlı röntgen filmi çekimi gibi uygulamaların en aza indirilmesi için özen gösterilmelidir.

Başbakanlık Radyasyon Güvenliği Komitesi tarafından YÖK aracılığı ile üniversitelere konulan radyasyon ölçümleri ve sonuçlarının açıklanması konusunda yasağın kaldırılması gereğine inanıyoruz. Bu konuda çalışmalar yaygınlaştırılmalı ve sonuçlar açıkça tartışılmalıdır. Eğitici açıklamalar yapılarak kamuoyunun radyasyonun etkileri ile ilgili endişeleri giderilmelidir.

Doç. Dr. Olcay Birgül, Doç. Dr. İnci Gökmen, ODTÜ Kimya Bölümü
Doç. Dr. Aykut Kence ODTÜ Biyoloji Bölümü

ALARA **Prensibi** (As Low As Reasonably Achievable) olarak bilinen bir prensip vardır. Yani radyasyona mümkün olduğunca az maruz kalmak. Ancak Çernobil Kazasından sonra bu prensibe hiç uyulmamıştır. Örneğin, çayların demlenmeden önce yıkanması ilan edilse, çaydan alınacak doz yarıya inecekti. Kirli çaylarla temiz çayları harmanlamak yerine, kirli çayları depoda tutup, piyasaya sadece temiz çaylar sürülse, çaydan alınacak doz en aza inerdi. Ve söz konusu her iki önlem de Türkiye'de Çernobil nedeniyle alınan radyasyon dozunu mümkün olduğunca aza indirecekti.

Hürriyet Gazetesi Haberi: Raporumuz 27 Ocak 1987 Tarihli Hürriyet gazetesinde baş haber olarak verildi. Başlık şöyleydi:

"Başbakanlığın yasakladığı, ODTÜ raporunu açıklıyoruz: Çay'a yeni alarm"

Yazıda "Tehlike yok" diyen Atom Enerjisi Kurumu'nu yalanlayan rapor olarak bizim kaleme aldığımız çalışma, haber olarak veriliyordu.

Aynı tarihli gazetede "Günün Yazısı" köşesinde Oktay Ekşi, bu konuda "**Bunun** adı **ihanettir**" başlıklı bir yazı kaleme aldı.

Oktay Ekşi, TRT'nin TAEK Başkanı Ahmet Yüksel Özemre ile yaptığı mülakata değinerek, onun halka hitaben "...Buradan bütün vatandaşlarıma sesleniyorum. Radyasyon korkusu diye bir şey söz konusu değildir. Başta çay olmak üzere yurdumuzdaki bütün gıda maddelerinden istediklerini, istedikleri gibi tüketebilirler. Hiçbirinin tehlikesi yoktur." sözlerine yer veriyordu.

Ekşi, devamla "Üstelik eşi görülmedik çaptaki bu sorumsuzluk –hatta ihanet– olayına YÖK de bütün gücü ile devam etmektedir."

Açıklayalım: YÖK Yasasına göre, üniversitelerin temel işlevlerinden biri –belki birincisi– "yüksek düzeyde bilimsel çalışma ve araştırma yapmak, bilim verilerini yaymak", topluma ve insanlığa bu yoldan hizmet etmektir.

YÖK, 28 Ağustos 1986 tarihinde bütün üniversitelere gönderdiği bir genelge ile "Türkiye'de radyasyon ölçümleri, sonuçları ve etkileriyle ilgili olarak Türkiye Radyasyon Güvenliği Komitesi dışında herhangi bir yayın yapılmamasını emretmektedir. Yani, bizzat YÖK, üniversitelerin temel işlevlerini yerine getirerek "bilim verilerini yaymalarına" engel olmaktadır. Sonra da YÖK'ün başındaki İhsan Doğramacı, üniversitelerin bilimsel çalışmalarına hiçbir şekilde müdahale edilmediğinden dem vurmaktadır.

Görüldüğü gibi, Türkiye'de gerçekleri öğrenmenin, gelişmenin ve sağlıklı kalabilmenin ilk şartı "resmî" sıfatlı "büyüklere" inanmamaktadır.

Aynı tarihli Hürriyet gazetesinde bir başka başlık şöyleydi: **Özal: "Radyasyonlu çay daha lezzetli."**

Bu haberde, 24 Haziran 1986 tarihinde, Sanayi ve Ticaret Bakanı Cahit Aral'ın, "Türkiye'de radyasyon var diyenler dinsizdir. Turizmi ve ticareti aksatmaya yöneliklerdir" sözlerine de yer verilmiştir.

Aral, 2 Aralık 1986 tarihinde ise "Ben her gün 7-8 bardak çay içerim. Biz radyasyonlu çayı eski çayla harmanladık ve radyasyonu düşürdük. Demlenen çaydaki radyasyon azalıyor" demektedir.

Zamanın Kültür ve Turizm Bakanı olan Mesut Yılmaz ise gazetelere "Çay tiryakilerine, korkmadan için, çayda demlenme sırasında radyasyon miktarı düşer".... "Yapılan tıbbi tahlillere göre bir bardak çaydaki radyasyon miktarının vücuda hiçbir zararı yok. Aksine faydası var. Şimdiye kadar çaydan kim ölmüş ki biz korkalım?" şeklinde beyanatlar veriyordu.

Oysa, 13 Temmuz 1986 tarihinde İngiltere'den Türk çayı geri dönmüş, 4 Eylül 1986'da ise Hollanda ve Belçika gibi ülkelerden Türk çayı ile fındığı geri çevrilmiş, 22 Kasım 1986 tarihinde ise Almanya'nın resmî araştırma kurumlarında, çayda 35 bin bekerel radyasyon olduğu açıklanmıştı.

Avrupa'da satışa sürülen gıda maddelerinin imha edildiğini, bazılarının ise üzerlerine radyoaktivite düzeylerinin yazılarak satışa sunulduğunu duyduk. ABD elçiliği, Türkiye'de yaşayan Amerikan vatandaşlarına radyoaktif kirlilikle ilgili neler yapmaları gerektiği konusunda uyarılar göndermiş.

ÖZEMRE'NİN MEKTUBU: Hürriyet gazetesinde çıkan raporumuz üzerine TAEK Başkanı Ahmet Yüksel Özemre, aynı gün 3.5 sayfalık bir mektup yazarak ODTÜ Rektörü Mehmet Gönlübol'a gönderdi. Aşağıda kısaca mektuptaki bazı konuları özetleyip bazı konular hakkında kısa yorumlara yer verilecektir.

Özemre: Sodyum iyodür detektörü kullanılarak gama spektroskopik analizleri yapılması mümkün değildir. Deneylerin yüksek rezolüsyonlu (pikleri birbirinden ayırma gücü) gemanyum detektörü kullanılarak yapılması gerekir.

İnci Gökmen: Örneklerde, sadece 2 sezyum izotopunun pikleri ölçüldüğünden, yani çok karmaşık bir spektrum olmadığından germanyum detektörünün yüksek ayrım gücüne ihtiyaç yoktur. Ayrıca hacmi daha büyük

olduğundan sodyum iyodür detektörü ile daha kısa sürede sonuç almak mümkündür.

Özemre: Deme geçen radyoaktivite miktarının kuru çay aktivitesinden posadaki aktiviteyi çıkartarak bulunduğunu, oysa aktivitenin demde ölçülmesinin daha doğru sonuç verdiğini söylemektedir. Devamla;

"ODTÜ gibi, bilimsel özelliklere sahip olması gereken bir üniversitenin dem aktivitesini ölçebilecek deney sisteminden yoksun olması hâlinde, böyle bir maksatlı rapor bilimsel olarak değerlendirilemez. Dolayısı ile deney sonucunda ortaya konulan %65, %68 gibi deme geçiş yüzdeleri büyük hatalar ihtiva etmektedir."

"Kurumumuzca yüzlerce değişik dem örnekleri üzerinde yapılan araştırmalar; deme geçiş yüzdesinin ortalama 1.66 ve maksimum %3 olduğunu göstermiştir."

"Bu esaslar çerçevesinde, hatalı deney sonuçlarının gazete aracılığı ile kamuoyuna duyurulmasında bilimsellikten öte başka amaçların gerçekleştirilmek istendiği anlaşılmaktadır."

İnci Gökmen: Çayı demlemeden önceki radyoaktivite düzeyi ölçülür, çay demlendiğinde radyoaktivitenin bir kısmı posada kalır, diğer kısmı deme geçer. Başlangıçtaki çay örneğindeki radyoaktiviteden, posadaki radyoaktivite değeri çıkartılırsa deme geçen radyoaktivite miktarı bulunur. Teknik olarak posadaki radyoaktivitenin ölçülmesi, ölçüm geometrisi bakımından daha doğrudur. Ayrıca, radyoaktif sıvılarla çalışıldığında detektörün ve laboratuvarın kirlenme riski fazladır.

Özemre: Raporda "Radyasyonun gelecek nesiller üzerinde kalıcı etkiler yapacağı ve özetle sadece çaydan alınacak düşük düzeydeki dozların bile gelecek nesillerde birçok çocuğun ölü ve sakat doğmasına neden olacağı" belirtilmektedir.

İnci Gökmen: Raporumuzda radyasyonun genetik etkilerine vurgu yapıldı.

Özemre: "....Bugün, radyasyon korunması alanında düşük düzeyli radyasyonun etkileri hakkında yapılan araştırmalar, düşük düzeyli radyasyon etkilerini, gelecek nesillerde var olan kanser riskine yükleyeceği ilave kanser riski ile değerlendirmektedir. Bu ise son derece büyük insan gruplarının incelenmesini gerektiren bir konudur.

İnci Gökmen: Burada genetik ve somatik riskler karışmış, hatta genetik riskler göz ardı edilmiş.

Özemre: Bilimsel verilere dayanmadan ve üstelik hatalı olan bu tezin gazete aracılığıyla kamuoyuna duyurulması, şu anda hamile olan bütün vatandaşlarımızı huzursuz edecek ve doğurulacak çocuklar hususunda da yanlış uygulamalar yapılmasına sebep olabilecektir. Bütün bunların maddi ve manevi sorumluluğunu, raporu hazırlayanlar huzur-u kalp ve vicdan-ı kâmile ile yüklenebilecekler midir?

Özemre, daha sonra mektubunda 7.9.1985 tarihinde yürürlüğe girmiş olan Radyasyon Güvenliğine ilişkin standartları veriyor.

"Bilimsellik kisvesi altında, bilimi kamuoyunu tedirgin etmeye alet etmek gibi adi ve pespaye bir gayeye vasıta kılmak gayretkeşliği, hamile kadınlarda panik yaratabilecek ve pek çok bebeğin doğmadan katline vesile teşkil edebilecektir. Bu davranış, bu raporu kaleme almış sözde bilim adamlarına şeref vermediği gibi ODTÜ için de fevkalade büyük bir talihsizlik teşkil etmektedir.

ODTÜ gibi ülkenin irfanına hizmet eden bir müessesenin manevi itibarını zedeleyen bu kabil suiniyet sahibi kişilerin ODTÜ bünyesinde barınabilmiş olmasını derin bir üzüntüyle karşılamakta olduğumuza inanmanızı saygılarımla istirham ederim."

Bu mektup, gereği için ODTÜ Rektörüne, bilgi için Başbakana, YÖK Başkanına, Sanayi ve Ticaret Bakanı ve Radyasyon Komitesi Başkanına, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanına, Dışişleri Bakanına, Devlet Bakanı Tınaz Titiz'e gönderilmiş.

Çekmece Nükleer Araştırma ve Eğitim Merkezi'nde Toplantı: 29 Ocak 1987 Tarihinde Sanayi ve Ticaret Bakanı ve aynı zamanda Türkiye Radyasyon Güvenliği Komitesi Başkanı olan Cahit Aral, ODTÜ Rektörlüğü'ne bir mektup göndererek "...basından ODTÜ tarafından bir rapor hazırlandığından haberdar olduğunu, bu raporun TAEK tarafından tetkikini, gerek üniversiteniz gerek TAEK yetkililerinin huzurunda, komitemizce gönderilecek gözlemcinin iştiraki ile Çekmece Nükleer Araştırma ve Eğitim Merkezi'nde (ÇNAEM) bir ölçüm yapılması, sonuçlarının bir tutanakla tespitini uygun görmekteyim" demekteydi.

Bunun üzerine, ODTÜ'de ölçtüğümüz çaylardan örnekler ve sezyum içeren standartları hazırladık. 4 kişi (Olcay Birgül, Aykut Kence, Ali Gökmen, İnci Gökmen) 2 yaşındaki oğlumuz Onur Gökmen'i de yanımıza alarak İstanbul'a gittik. Sabah oğlumu İstanbul'da yaşayan ablama bıraktık ve babamın arabasıyla TAEK'in Çekmece Nükleer Araştırma ve Eğitim Merkezi'ne gittik. 13 Şubat 1987 sabahı başlayan toplantı 19-20 saat sürdü. Toplantıya ODTÜ'den katılan 4 kişi dışında TAEK'den 1 kişi, ÇNAEM'den 8 kişi, Cerrahpaşa Nükleer Tıp Anabilim Dalı'ndan 1 kişi, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Çevre Sağlığı Daire Başkanlığı'ndan 3 kişi katıldı.

Bakanın bildirimine göre deney yapacağımızı düşünerek gittiğimiz toplantıda, Atom Enerjisi Kurumu yetkilileri, bizim ölçüm sonuçlarımızın doğru olduğuna inandıklarını, o nedenle ölçüm yapılmasına gerek duymadıklarını söylediler. Onun yerine, daha önceden hazırladıkları bir raporu imzalamamız için epey uğraştılar. Bu konuşmalar sırasında ÇNAEM'den bir uzman, "biz hesapladık çaydaki radyasyon nedeniyle 500 kişi kanserden ölecek" dedi. Bunu söylerken bu sayıyı küçümseye-

rek, sadece 500 kişi ölecek anlamında söyledi. Ben kendisine "bu ölen 500 kişiden bir tanesi siz, ya da sevdiğiniz birisi olsa bunu rahatlıkla böyle söyleyebilecek misiniz?" diye sordum. O tarihte de, şimdi de olumsuz bir durumda hep kötü örneklerle kıyaslamalar yapılıyor; "bu kötü ama daha kötüsü var ve bu ondan daha iyi" demek isteniliyor. Örneğin, radyoaktivitenin riskleri konusunda da sigara içtikleri için kanser olacak olanlar örnek gösteriliyordu. Radyasyon nedeniyle kanser olup ölenlerin sayısının sigara içip kanserden öleceklerden çok daha az olduğu ifade ediliyordu. Hâlbuki **"kötü örnek, örnek değildir."**

Toplantı, ara vermeden tam 19 saat sürdü. Toplantı süresinde, bol bol çaylar ikram edildi. Ancak, bize dayatılmak istenen ve imzalatılmak istenen yazıyı kabul etmemiz mümkün değildi. Olcay Birgül, sabahın erken saatlerinde, "yeter artık biz gidiyoruz" diye ayağa kalktı. Hepimiz toplantı salonunu terk ettik. Arabaya binip dönüş yoluna çıktık. Sabahın erken saatlerinde bomboş yolda ilerlerken Amerika'da nükleer sektörün kirli işlerini ortaya çıkartmak için bir gazeteciyle buluşmaya giderken kaza yapıp! gizemli bir şekilde ölen, ama arabasında gazeteciye vereceği dokümanların da kaybolduğu Karen Silkwood'u anımsadık. Bir an ürperdik, acaba...?

Bunu takip eden günlerde ÇAYKUR Başkanı, TAEK Başkanı, Sanayi ve Ticaret Bakanı görevlerinden alındı. Radyoaktif çaylar toprağa gömüldü, gömülen çaylar özensiz bir şekilde gömüldüğünden bazı kişilerce çıkartılıp satıldı, bazı çaylar yakıldı, bazıları da senelerce depolarda bekletildi. Bu arada ertesi yılın ürünü hasat edildi. 1986 mahsulü çaylardaki kirlilik, buluttaki radyoaktivitenin yağmurla yaprakların üzerine inmesinden ve bunun hemen arkasından çayların toplanmasından kaynaklanıyordu. En kaliteli çaylarda daha fazla radyoaktivite bulunmasının nedeni de buydu. Zamanla radyoaktivite düzeyi azaldı. 1987 yılında, çaylardaki kirlilik çok azaldı, 1,000 Bekerel/kg altında kaldı.

Olcay **Birgül'ün vefatı:** Yaz aylarında, kendisi de Karadeniz Çamlı hemşinli olan ve bu süreçte oradaki insanların çok aşırı radyasyon dozuna maruz kaldığından endişelenen Olcay Birgül, yakınlarıyla birlikte özel bir araçla Karadeniz'e doğru yola çıktı. Orada ölçümler yapacak, örnekler toplayacaktı. Ancak, Ordu çıkışında köprü bariyerlerine çarpan araç dereye uçtu. Ağır yaralanan Olcay Birgül ilk müdahaleden sonra Hacettepe Üniversitesi'ne getirildi. Burada 3 gün yoğun bakımda kaldı ama uyanamadı, 17 Ağustos 1987 tarihinde aramızdan ayrıldı. Biz daha sonra ODTÜ'lülerin, Olcay Birgül'ün arkadaş ve ailesinin de katkılarıyla "Doçent Dr. Olcay Birgül Eğitim Vakfı'nı kurduk. O tarihten bu yana vakfın yöneticisiyim ve imkânlarımız ölçüsünde ihtiyaç sahibi başarılı öğrencilere burs vermekteyiz.

Ateş Hattı: 1993 yılına geldiğimizde, Çernobil'den gelen radyoaktivite nedeniyle kanserlerde artış olduğu yolunda yayınlar çıkmaya ve haberler yayılmaya başladı. Sağlık Bakanı Yıldırım Aktuna, YÖK Başkanı

İhsan Doğramacı, TAEK Başkanı Ahmet Yüksel Özemre ile bir televizyon programına çıktım. TRT yapımı olan "Ateş Hattı" isimli programı Reha Muhtar hazırlayıp sunuyordu. Reha Muhtar, Özemre'nin bize yazdığı mektuptan alıntılar okuyup Özemre'ye bugün de hâlâ böyle mi düşünüyorsunuz? diye sordu. Özemre de hâlâ aynı şekilde düşündüğünü söyleyip nedenlerini anlattı. Söz konusu mektup, bu çalışmaları yapan bizlere hakaretler içeriyordu. Milyonlarca kişinin izlediği programda bu mektubun içeriği yinelendiğinde Özemre'nin hâlâ aynı şekilde düşündüğünü belirtmesi bizi çok üzdü. Aykut Kence ile kendisini dava etmeye karar verdik. Açtığımız davayı kazandık. Aldığım tazminatın tamamını Olcay Birgül Vakfı'na bağışladım.

Çernobil Sonrası Sağlık ve Çevre Sorunları: Radyoaktif parçacığın/ışınımın türü (alfa, beta, gama), maruz kalınan süre, radyasyon dozunu etkiler. Radyasyon dozuna, etkilenen organlara, etkilenen kişinin yaşına bağlı olarak radyasyonun sağlık etkileri değişiklik gösterir. Çernobil'de kazayı takip eden ilk bir kaç ay içinde temizlik ve kurtarma çalışmalarında görev alıp çok yüksek radyasyon dozuna maruz kalan işçiler ve operatörlerden 31'i öldü.

Bazı ülkelerde, kaza nedeniyle endişelenen hamile kadınların bir kısmı hamileliklerini sonlandırdı. Radyasyonun genetik etkileri konusunda o tarihten sonra pek bir şey dile getirilmedi.

Bu etkiler dışında radyasyonun en korkutucu sağlık etkisi kanser yapma riskidir. Radyasyona maruziyet nedeniyle oluşan kanserler, genellikle uzun seneler sonra ortaya çıkar.

ICRP'ye (http://www.icrp.org) göre Ölümcül Kanser Riski: 1 Sv doz için %5, Lösemi Riski: 1 Sv doz için % 1'dir.

Radyasyon nedeniyle oluşan kanserlerden akla ilk gelen lösemidir. Çernobil çevresindeki 30 km'lik yasak bölgede maruz kalınan Cs-137 solunum dozları 3-150 mSv olarak bulundu. Bu miktar doz 1/6.700-1/130 oranında ölümcül kanser olasılığı demektir. Yani 130 kişi 150 mSv doza maruz kalırsa 1 kişinin ölümcül kanser olma riski vardır. Tabii doz arttıkça bu risk artar ve ne kadar çok kişi etkilenirse o oranda ölümcül kanser olanların sayısında artış olur. 130 kişi yerine 1.300 kişi 150 mSv doza maruz kaldığında 10 kişinin radyasyona bağlı olarak ölümcül kanser olması söz konusu olacaktır. 1 Yaşındaki çocukların maruz kaldıkları doz 10-700 mSV olmuştur. Buna göre çocuklar için risk 1/ 2000-1/ 28,57dir.

İyot, tiroide gidip tutunur. Yaşanan bölgede iyot eksikliği varsa, havadan gelen radyoaktif iyotun tiroidte tutunması daha fazla olur. Çernobil kazasından sonra özellikle çocuklarda tiroidin maruz kaldığı I-131 dozu çok yüksek olmuştur. Tiroid dozları yetişkinlerde 20-1.000 mSv, 1 yaşındaki çocuklarda: 20-6.000 mSv olmuştur. Kazadan etkilenen üç ülkede, çoğu çocuklarda olmak üzere tiroid kanseri vakası 4.000-5.000'i bulmuştur.

Çernobil kazasından sonra değişik kaynaklarca yayımlanan raporlar arasında çok büyük farklılıklar vardır. Örneğin;

- Birleşmiş Milletler Atomik Radyasyonun Etkileri Bilimsel Komitesi (UNSCEAR): 4000 kanser ölümü, 6000'den fazla tiroid kanseri vakası **(http://www.unscear.org/docs/reports/2008/11-80076_Report_2008_Annex_D.pdf)**
- Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA): doğum anomalileri ve bozukluklarında artış yok **(http://en.wikipedia.org/wiki/Chernobyl_Forum)**
- Greenpeace: 1994-2004 arasında 200.000 ölüm **(http://en.wikipedia.org/wiki/Greenpeace)**
- Nükleer Savaşı Önlemek için Uluslararası Hekimler Birliği (IPPNW): 10.000 tiroid kanser vakası, gelecek yıllarda 50.000 vaka bekleniyor, 10.000 doğum anomalisi
- Chernobyl Consequences of Catastrope for People and Environment, Alexy V Yablokov, 2007, New York Academy of Sciences, Radyasyon nedeniyle 985.000 ölüm (1986-2004)
- The Other Report on Chernobyl (TORCH) 30.000-60.000 kanser **(http://en.wikipedia.org/wiki/TORCH_report)**

Kazadan sonra Beyaz Rusya, Ukrayna ve Rusya'da 10.500 km^2 alanda toprak aktivitesi 555.000 Bekerel/m^2, 28.000 km^2 alanda 185.000 Bekerel/m^2 olarak belirlendi. Hâlen toprak aktivitesi 555.000 Bekerel/m^2 olan alanda 270.000 kişi yaşamakta. Bu üç ülke dışında da topraklarının bir bölümüne radyoaktivite bulaşan ülkeler vardır.

Çaylarla ilgili yayımladığımız bir makalede **(Gokmen&Birgül&Kence& Gökmen, 1995)** Türkiye'de 20 milyon kişi çay içtiğinde sezyum dozunu 0.82 mSv olarak bulduk. TAEK raporlarında toplam doz 0.50 mSv olarak belirtiliyordu.

Bulduğumuz dozdan, kolektif doz hesapladığımızda kolektif dozu 26.000 kişi-Sievert olarak bulduk. Bu kolektif doz ile Türkiye, İtalya'dan sonra en çok etkilenen Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ülkesi konumundaydı.

Daha sonra 1994 yılında, Karadeniz bölgesinde radyoaktif kirliliğin boyutunu tespit etmek için yüksek lisans öğrencimiz Müslüm Akgöz ile oğlumuzu da yanımıza alarak kendi olanaklarımızla Doğu Karadeniz bölgesine gittik. Çeşitli toprak ve bitki örnekleri topladık. Laboratuvara getirdiğimiz örnekler belli işlemlerden geçirildikten sonra sezyum gama aktiviteleri ölçüldü **(Gökmen&Akgöz&Gökmen, 1996)**. Buna göre:

- Sezyum aktivitesinin %85'i toprağın ilk 12 cm'sinde
- Toprakta ortalama 576 Bq/ Kg Sezyum aktivitesi var,
- Sezyum aktivitesi 1990 yılına göre azalmış,

- Yosun örneklerinde sezyum derişimi yüksek, 3091 Bq/kg bulundu.

Hopa'da Kanser: Türk Tabipleri Birliği'nce Çernobil nükleer reaktör kazası ile Karadeniz bölgesindeki kanser vakaları arasındaki ilişkinin araştırılması sonuçları kamuoyuna sunulmuştur (**http://www.ttb.org.tr/kutuphane/cernobil_06.pdf**). Çalışma sonucunda, Hopa'da kanser görülme sıklığı ile kanser nedeniyle ölümlerin, Türkiye'nin diğer coğrafi alanlarına göre daha fazla görülmesi olasılığının, araştırılmaya değer bir durum olduğunun ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Rapor, elde edilebilen veriler ışığında, bölgede Çernobil nükleer kazası ile gerek kanser olgu sayıları gerek kanserden ölümlerle ilgili kanıta dayalı nedensel bir bağlantı kurmanın olanaklı görünmekte olduğunu kabul ederek, bu konuda kesin sonuca varmak için daha ayrıntılı araştırmalar yapılması gerekliliğini vurgulamaktadır.

2012 yılında, Dr. Umur Gürsoy tarafından Türkçeye kazandırılan Çernobil Halk Mahkemesi (**Uluslararası Çernobil Tıp Komisyonu (IMCC), 2012**) kitabı da herkesin okuması gereken bir ibret belgesidir.

Türkiye'de Nükleer Santral Kurma Projesi: 1970'li yıllardan beri Türkiye'de nükleer santral kurma hayalleri vardır. Bu kapsamda, değişik zamanlarda çok değişik projeler hazırlanmış, ihaleler yapılmış, ancak daha sonra iptal edilmiştir. Ancak son yıllarda ihaleye bile gerek duymadan "âdeta yangından mal kaçırırcasına" Akkuyu'ya nükleer santral yapma işi Ruslara sunulmuştur. Rusya, santralin kurulmasını ve uzunca bir süre işletilmesini sağlayacaktır. Üstelik Rusya, henüz çalışan hiçbir örneği olmayan bir reaktör yapmak üzere çalışmalar yapmaktadır. Nükleer santral kazalarından sonra pek çok ülke artık nükleer enerjiden vazgeçerken Türkiye'nin bu gayretkeşliğini anlamak çok zordur. Bizden kaynaklanmayan Çernobil kazasından sonra meselenin ele alınışında bu kadar hata yapılması topraklarımızda bir santral kurulması konusunda çok ürkütücüdür. Bunlara ek olarak aşağıdaki sakıncaları da dile getirmekte yarar vardır.

- Yapılması düşünülen santral tamamlandığında elektrik enerjisinin % 4-5'ini karşılayacaktır.
- Nükleer santraller kurulması, yakıtı, işletmesi, sökümü düşünüldüğünde diğer yollarla elde edilen elektrikten çok daha pahalıdır.
- Teknoloji, yakıt, insan gücü bakımından dışa bağımlı bir teknolojidir.
- Atıklar için henüz kimse bir çözüm üretememiştir. Öngörülen santralden çıkacak atıkların geleceği konusu belirsizdir.
- Santralin sökümü çok maliyetlidir, bununla ilgili neler yapılacağı belirsizdir.
- Nükleer santrallerin sigorta edilmesi de onlarca kazadan sonra epey zor görünüyor.
- Kaza riski, sızıntı riski çok yüksektir.

- Santralin kurulmak istendiği Akkuyu'nun yakınında aktif faylar var ve deprem riski yüksektir.
- Nükleer santraller iklim değişikliğine çözüm değildir.
- Turizmin yoğun olduğu bölgeye yapılacak bir santral turizmi baltalayacaktır.
- Deniz suyunun sıcak olması verim kaybına neden olacaktır.
- Elektrik enerjisine %4-5 katkı yapması beklenen bir projeye karşın Türkiye'de elektrik enerjisinde kayıp-kaçak oranları hâlâ çok yüksektir. Önceliğin kayıp-kaçak oranlarının düşürülmesine verilmesi gerekir.

En ucuz enerji tasarruf edilen enerjidir. Bu kavramı eğitim yoluyla yaygınlaştırmak çok önemlidir.

- Enerjinin kullanıldığı her ortamda **verimliliğin** arttırılma potansiyeli çok yüksektir. Özellikle sanayi bu yolla çok kazançlı olacaktır.
- Rüzgar, güneş, dalga, jeotermal, biyokütle...ve benzeri **yenilenebilir enerji** kaynakları teknolojileri gelişmekte ve kullanımları artmaktadır. Almanya Nükleer santrallerini kapatma kararından sonra bu yolda çok ciddi somut adımlar atmıştır. Yenilenebilir enerji kaynaklarının yoğun kullanıldığı Almanya, İspanya, Danimarka örnek alınabilir

Tüm bunlara ek olarak **SADE YAŞAM'ı** benimsemek dünyayı daha yaşanabilir bir hale getirecektir.

Kaynakça

http://en.wikipedia.org/wiki/Chernobyl_disaster_effects

http://en.wikipedia.org/wiki/Chernobyl:_Consequences_of_the_Catastrophe_for_People_and_the_Environment

http://en.wikipedia.org/wiki/Fukushima_Daiichi_nuclear_disaster

http://www.ttb.org.tr/kutuphane/cernobil_06.pdf

http://www.progettohumus.it/RicercaGen/SimIncidente/VideoSim/Documents/DepCesio.gif

http://www.icrp.org

http://www.unscear.org/docs/reports/2008/11-80076_Report_2008_Annex_D.pdf

http://en.wikipedia.org/wiki/Chernobyl_Forum

http://en.wikipedia.org/wiki/Greenpeace

http://en.wikipedia.org/wiki/TORCH_report

Gökmen, İ. G.; Birgül, O.; Kence, A.; Gökmen, A., *Chernobyl Radioactivity in Turkish Tea and Its Possible Health Consequences*, J. Radioanal. Nucl. Chem., 198, 1995, 487-497

Gökmen, İ. G.; Akgöz M. and Gökmen, A., *Chernobyl Radioactivity on Black Sea Coast of Turkey*, Fresen. J Anal. Chem (1996) 355: 736-738

Daimi Halk Mahkemesi, *Uluslararası Çernobil Tıp Komisyonu (IMCC)*, Çeviri Dr. Umur Gürsoy, Çernobil Halk Mahkemesi, Yeni İnsan Yayınevi, Nisan 2012

Etik mi Dediniz?

Etik Kurulları Etik Değerlerini Koruyabilir mi?



Murat Civaner

Etik Kurullarının Tarihsel Gelişimi

"Herhangi bir eylemin ahlaki uygunluğunu değerlendirerek karar vericilere görüş sunmak" anlamında düşündüğümüzde, tarihçeyi belki ilk erk sahiplerinin ortaya çıkışına kadar uzatmak olanaklı olabilir. Erk sahibi, her ne kadar gücün mutlak sahibiyse de; tebaa itaatini ve iktidarını sürdürmek adına, genelgeçer ahlaki değerlerle belirlenen doğruyu yanlıştan ayırt etmek, adil olmak gibi kaygılarla akil kişilere ya da bunların yer aldığı kurullara danışmış olabilir; tarihte örneklerini görüyoruz. Bununla birlikte, günümüzdeki yapılanması ve işleviyle etik kurullarının gelişimi, insanlığın 20. yüzyılda yaşadığı büyük acılar ve tıbbi gelişmelerle doğrudan bağlantılıdır. Bunlardan biri; insanlar üzerinde yapılan ve o kişilere fiziksel acı çektirerek yaşamlarını ve sağlıklarını yitirmelerine neden olan deneylerdi. Bilimsel bilginin artması, düşmana karşı avantaj elde etme, devletin/çoğunluğun yüksek çıkarları, alt-insanın değersizliği gibi gerekçelerle haklı görülen bu tür deneylerin savaş koşullarındaki klasik örnekleri, II. Dünya Savaşı'nda Naziler'in "ari ırktan olmayanlar", Japonlar'ın ise "maruta" (ağaç kütüğü) olarak tanımladıkları Çinliler üzerinde yaptıkları dayanıklılık deneyleri/limit testleri gibi insanlık dışı deneylerdir.

Bunların yanı sıra, hemen akla gelmese de, barış koşullarında yapılan devlet güdümlü deneyler de bu bağlamda anılmalıdır. Pek çoğu ABD tarafından, II. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında yürütülen bu deneylere çok sayıda örnek verilebilir[1] :

- ABD tarafından; 1940'lı yıllarda Guatemala'da tutuklulara bilinçli bir şekilde frengi bulaştırılarak yapılan deneyler
- ABD tarafından; 1951'de Fransa'nın bir köyünde yaşayanların ekmeklerine LSD katarak yapılan deney
- 1932-1972 yılları arasında ABD'de; sifilisli, yoksul ve zenci erkeklere ücretsiz tedavi verdiklerini söyleyerek sifilisin doğal gidişatını inceledikleri deney *(ellerinde penisilin olmasına rağmen tedavi etmeyerek – Tuskegee çalışması)*
- 1940'larda ABD'de ordu ve üniversite işbirliğiyle başlatılan, tutuklular üzerinde 29 yıl boyunca yürütülen sıtma deneyleri
- 1950'de ABD Donanması'nca yürütülen ve San Francisco üzerine bir bakterinin havadan spreyle püskürtülmesi sonucu pek çok insanda pnömoni gelişmesine neden olan deney
- 1955'te CIA'nın, tekneleri kullanarak tüm Florida'ya havadan boğmaca bakterisi püskürttüğü deney *(Saptanabilen ölü sayısı 12).*
- 1956 ve 57'de ABD kentlerinde yürütülen biyolojik savaş deneyleri *(İki kentin üzerine milyonlarca sivrisinek bırakıp sarı humma bulaştırıp bulaştırmadıklarını denemek. Çıkan salgınlar sonrasında orduya bağlı araştırmacıların halk sağlığı uzmanı gibi davranarak kurbanlar üzerinde testler yapmaya devam ettikleri ve çok sayıda kişinin yaşamını yitirdiği biliniyor.)*
- 1953'te ABD Atom Enerjisi Kurumu'nun gebelere ve çocuklara radyoaktif maddeler vererek yürüttüğü deneyler
- II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra ABD'de gebelere vitaminli su adı altında radyoaktif madde içirilerek yürütülen deneyler
- ABD tarafından; 1954'te Marshall adalarında yaşayan 236 kişinin bilerek radyoaktif serpintiye maruz bırakılması
- Soğuk Savaş döneminde CIA tarafından yürütülen ve devletçe desteklenen psikolojik deneyler: Konuşturma serumu, sorgulama teknikleri, 7,000 asker üzerinde LSD deneyi, beyin yıkama deneyleri, tutuklular, seks işçileri, askerler üzerinde işkence deneyleri

Özellikle 20. yüzyılın ilk yarısında yoğun biçimde yaşanan bu deney(im)lerin travmasıyla, *"insanlar üzerinde deney yapmak"* gibi, kendi tekilliği içinde düşünüldüğünde kabul edilemez bir uygulamanın ancak ve ancak belli koşulların sağlanmasıyla haklı çıkarılabileceği üzerinde uzlaşıldı. Benzer olayların tekrarlanmaması, üzerinde deney yapılan insanların yaşam ve sağlığını öncelemeyen araştırmaların engellenmesi için çeşitli kodlar geliştirildi *(1947 tarihli Nüremberg Kuralları, 1964 tarihli Dünya Tabipler Birliği Helsinki Bildirgesi, 1979 tarihli Belmont raporu gibi).* Bu kodlarda temel olarak birkaç ilke vurgulanmaktaydı. İnsan üzerinde deney yapmanın haklı çıkarılabilmesi için; araştırmanın amaç ve yönteminin bilimsel açıdan sağlam olması, katılımcıların yaşam ve sağlığının özenle korunuyor olması, beklenen yararın olası zararlardan fazla olması gerekiyordu. Üzerinde deney yapılacak insanlar; araştırmanın amacı, yöntemi, beklenen yarar ve riskleri konusunda bilgilendirilmeli ve bu bilgileri

anlamaları, herhangi bir baskı altında kalmadan, özerk bir karar vermeleri sağlanmalıydı. Kişinin ancak bu koşullarda araştırmaya katılmaya gönüllü olduğunun kabul edilebileceği varsayıldı. Bir diğer ilkeye göre; beklenen herhangi bir toplumsal yarar, bireylerin yaşam ve sağlıklarını tehlikeye atmak için tek başına haklı bir araştırma nedeni olamazdı. Bu ilke, örneğin, 1998 tarihli Hasta Hakları Yönetmeliği'ne de şöyle girmiştir (m.32):

> *"Tıbbi araştırmalardan beklenen tıbbi fayda ve toplum menfaati, üzerinde araştırma yapılmasına rıza gösteren gönüllünün hayatından ve vücut bütünlüğünün korunmasından üstün tutulamaz."*

Kabul edilen bir diğer ilke ise; araştırmanın tüm bu değerleri koruyup korumadığının, araştırmacılar tarafından değil, bağımsız bir yapılanma tarafından değerlendirilmesi ve onaylanması gerekliliğiydi. Araştırmaları yansız/nesnel olarak, daha da önemlisi, bilim insanını motive eden ve çevreleyen etmenlerin etkisinden uzakta kalarak değerlendirebilmek için bu ilkenin korunması çok önemli görüldü. Bu duyarlılığın gelişimi; bilgiye sahip olanın olmayan karşısında açık bir avantaja sahip olmasının yanı sıra, sanayi devrimiyle birlikte giderek gelişen ve fragmante olan toplumlarda bilimsel bilgi üretiminin kurumsallaşarak toplumsal yapı içinde ayrı bir güç odağı hâline gelmesiyle de bağlantılıdır. Bu iki dayanaklı pozisyon, araştırmacılara ya da daha geniş ifade ile kendisine ait bir dil, yöntem ve araçlara sahip modern bir kurumun otoriter ve meşru gücünü kullanan *yetkililerine* ürkütücü bir güç sağlar. Bu güç, araştırmacıların; hekimlere tanınan 'insanın beden bütünlüğünü belli koşullar altında bozabilme' yetkisinin de ötesinde, insanları doğrudan ve apaçık biçimde birer araç olarak kullanabilmelerinin olanağını yaratır. Ancak diğer yandan aynı güç, ilişkinin karşı tarafında büyük bir dezavantaj oluşturmaktadır. Öyle ki; bu dezavantaja sahip kişilerin araştırmacılarla ilişkilerindeki pozisyonlarını, sadece o kişilerin bilgilendirilmesiyle iyileştirmek olanaklı değildir. Savunmasız/örselenebilir durumdaki bireyi güç dengesizliği karşısında korumak, ayrıca kendisi onam verecek olsa dahi insanlara pür araç olarak davranılmasını engelleyecek değerlerin korunmasını sağlamak, ancak ve ancak bilgi üretimini değil, bu saikleri önceleyerek yapılacak değerlendirmelerle olanaklıdır. "Kurumsal değerlendirme kurulu, "araştırma değerlendirme kurulu", "araştırma etik kurulu" isimleriyle oluşturulan yapılanmalara tarihsel olarak biçilen ödev, özetle budur.

20. yüzyılda ortaya çıkan tıbbi gelişmeler, etik kurullarının gelişmesinde önemli bir rol oynadı. DNA'nın yapısının tanımlanması, organ aktarımı, yapay döllenme, oral kontraseptifler ve yoğun bakım hizmetlerindeki gelişmeler insanın doğa karşısındaki gücünü değiştirdi. İnsan-varlığa, yaşama yeni müdahale olanaklarının ortaya çıkmasıyla birlikte yaratma/değiştirme/yaşatma/sonlandırma olanakları değişti. Belirsizliğin azalması

ve iradi/kontrollü değiştirme gücünün artması inancın buradaki alanını daralttı. Yaşamın değeri, yaşamın kutsallığı ve tıbbın anlamı gibi değersel tartışmaların temelindeki kavramlar, yeniden sorgulanmaya başlandı. Yeni olanaklarla birlikte yeni sorular soruldu ve beraberinde yeni hak tartışmaları ortaya çıktı. Daha önce var olmayan, bilim-kurgu, hatta fantasma sayılan olanaklılıklar yeni etik sorunları doğurdu. Meslek ahlakı kuralları ya da haklar gibi değersel enstrümanların yeterince yol gösteremediği, eski yanıtların ikilemleri çözmekte yetersiz kaldığı dramatik durumlarla yüz yüze kalındı. Bu tür durumlarda ne yapılması gerektiğini tayin etmek için "hastane etik kurulları" oluşturulmaya başlandı. Eldeki belli kurallara göre değerlendirme yapmanın yanı sıra, kuralların yeterince yol gösterici olamadığı durumlarda norm yaratan yapılardan olan hastane etik kurulları, ülkemizde olmasa da genel olarak klinik etik danışımı için halen en yaygın kullanılan yöntemdir. Her ne kadar önceleri, hekimlere danışmanlık için yapılandırılmış olsa da, giderek hizmet alanların da başvurabildiği ve temsil edildikleri mekanizmalar hâlini almaktadır.

Araştırma etik kurulları ve hastane etik kurullarının yanı sıra giderek yaygınlaşan başka bir etik kurulu türü ise, kurumsal örgütlenmeler içinde oluşturulan kurullardır. Bu kurullar; meclisler, üniversiteler, kamu kurumları, sivil toplum örgütleri, hatta şirketlerin bünyesinde oluşturulmakta ve temel olarak talep halinde ve olay bazında kuruma yol gösterici olabilecek, bağlayıcı olmayan görüşler sunması beklenmektedir.

Etik Kurulları Nasıl Çalışmalı? Prof. Hamzaoğlu Olayında Nasıl Çalıştı?

Kocaeli Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı öğretim üyesi Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu, sürdürmekte olduğu bir izlem araştırmasının toplum sağlığı açısından önemli bulgularını basın yoluyla kamuoyuna açıklamış, sonrasında Kocaeli Üniversitesi Rektörlüğü bu gerekçeyle hakkında soruşturma açmıştır. Gelişen süreçte, Kocaeli Üniversitesi Rektörlüğü, Üniversite Etik Kurulu'ndan bu olayı değerlendirmesini istemiştir. Etik Kurulu, Prof. Hamzaoğlu'nun ileriye dönük bir araştırmanın sonuçlarını kamuoyuyla paylaşmasını değerlendirmiş ve görüşünü;

> "Konu Kocaeli Üniversitesi Etik Kurul Yönergesi ve Kocaeli Üniversitesi Akademik Etik İlkeler Kitapçığı kapsamında değerlendirilmiştir. Sonuç olarak somut olayda Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu'nun henüz tamamlanmamış bir çalışmanın/araştırmanın kısmi bulgularına dayanan bilgileri medya aracılığıyla toplumla paylaşmasının; konunun yerel ve küresel duyarlılık gerektiren bir konu olması nedeniyle etik açıdan gerekli özenin gösterilmediği sonucunu ortaya koyduğuna oybirliği ile karar vermiştir."

biçiminde dile getirmiştir[2]. Kurul görüşü, Rektörlükçe açılan soruşturmada verilen "uyarı" cezasına dayanak oluşturmuştur. Yazının bu bölümünde; Hamzaoğlu olayı özelinde Etik Kurulu'nun değerlendirmeleri ele alınarak etik kurullarının çalışma koşulları ve yöntemlerinin hangi ilkelere dayanması gerektiği dile getirilmektedir.

- Etik kurulları; bağımsız kalmalarını güvence altına alacak koşullarda çalışabilmelidir.

Etik kurullarının bağımsız olması gerekliliği, varlık nedenleriyle bire bir ilintilidir. Bağımsız çalışma olanakları tehdit altında olan etik kurullarının yapacağı değerlendirmeler gölgelenecek, kararlarının güvenilirliği azalacaktır. Bu durumda kurullar, bireyin yaşam ve sağlığı ile insani/mesleki değerleri koruma işlevlerini gereği gibi yerine getiremeyebilir, hatta gönüllüler ve toplum sağlığı üzerine zararlı olabilecek bir yönlendirmede bulunabilirler. Bu nedenle etik kurullarının değerlendirmeleri, kurul üyelerinin yargısını olumlu ya da olumsuz etkileyebilecek/nesnelliklerine gölge düşürebilecek her türlü etmenden bağımsız kalarak yapılabilmelidir. Çıkar çatışmalarından uzak kalması gereken bu yapılanma, kurul görüşü ile doğrudan çıkarı bulunabilecek kişilerin değerlendirme yapmamasını gerektirir. Ayrıca daha da önemlisi, değerlendirme; herhangi bir baskı odağının olası etkilerinden korunmanın güvence altına alındığı koşullarda yapılabilmelidir. Bu olasılığı dikkate almadan çalıştırılan etik kurulları varlık nedenleriyle çelişir, kurulların gerekliliğini haklı çıkaran değerlerin korunması güçleşir.

- Etik kurulları bağımsızlıklarını ve güvenilirliklerini korumak için özen göstermelidir.

Etik kurulları; büyük oranda yapılandırılma biçimlerine bağlı olarak, bağımsızlıklarını korumak için çaba göstermek durumunda kalabilirler. Örneğin; üyeleri bir üst yetkili tarafından atanan kurullarda, kurul üyeleri bağımsız düşünmek ve hareket etmekte güçlük çekebilir. Böylesi durumlarda bile kurul üyelerinin ödevi; toplum yararı, akademik özerklik gibi temel evrensel değerleri savunmak, bu değerleri savunmak için yapılması gerekenleri dillendirmektir. Kurulların bağımsızlığını korumak, yansızlığını güvence altına alacak girişimlerde bulunmak, baskı girişimlerine karşı durmak ve kurul kararlarına sahip çıkmak, etik kurullarının görüşlerinin güvenilirliğini ve saygınlığını korumak adına değerli bir tutum olacaktır.

- Etik kurulları görüş oluştururken evrensel etik değerlerini kılavuz almalıdır.

Bir olayın etik açıdan farklı biçimlerde değerlendirilmesi olanaklıdır; ahlaki iyinin ne olduğu, örneğin, kişinin değerlerine göre değişebilir. Ancak

etik açısından değerlendirme; üniversite gibi "üniversal"/evrensel değerleri korumak ve geliştirmek için yapılandırılmış bir kurumun etik kurulu tarafından yapılıyor ise, bu durumda, yapılacak çözümlemede evrensel değerlerin korunması, kişisel ya da kurumsal önceliklerin/kaygıların önünde tutulması beklenir. Etik kurulları; belli bir olayda oluşturacakları görüşleriyle yol gösterici olmanın yanı sıra, belki de daha önemlisi, görüşlerini evrensel değerlere dayandırarak bu değerlerin korunmasını ve benimsenmesini sağlamak adına eşsiz bir role de sahiptir. Etik kurulları, herhangi bir olayı değerlendirirken, bilim insanlarının evrensel olarak geçerli kabul edilen bilim ahlakı değerlerine uygun davranıp davranmadıklarını denetlemeli, görüşlerini sadece bu değerleri dikkate alarak gerekçelendirmelidir. Bu değerler, Kocaeli Üniversitesi Akademik Etik İlkeler Kitapçığı'nda da ayrıntılı biçimde tanımlanmıştır. Bununla birlikte; Prof. Hamzaoğlu hakkında üretilen Kurul görüşünün, bilimsel etkinliklerde toplum sağlığını öncelemek, bilimsel kuşkuculuğu sağlamak ve sürdürmek adına akademik özgürlükleri sahiplenmek gibi değerlere duyarlı olduğunu ileri sürmek olanaklı değildir.

- Etik kurullarının değerlendirmelerinde görüşler sağlam biçimde gerekçelendirilmeli, gerekçeler özenli ifade edilmelidir.

Söz konusu olayda, Etik Kurulu görüşünün; *"Kocaeli Üniversitesi Akademik Etik İlkeler Kitapçığı kapsamında"* oluşturulduğu belirtilmekte, *"konunun yerel ve küresel duyarlılık gerektiren bir konu olması nedeniyle etik açıdan gerekli özenin gösterilmediği"* biçimindeki görüş, bu kitapçıkta belirtilen *"Araştırmalarda akademik özgürlük ilkesi"*ne dayandırılmaktadır. Ancak dayanak alınan Akademik Etik İlkeler Kitapçığı'ndaki ilgili maddeye göre araştırmacının yerel veya küresel duyarlılık gerektiren konularda özenli davranması gereken nokta, konu ve yöntem seçimidir[3]:

> "e) Araştırmalarda akademik özgürlük ilkesi: Bu etik ilkelere aykırı olmadığı sürece araştırmalara ve sanatsal çalışmalara karışılamaz ve bunlar engellenemez. Buna karşılık araştırmacılar ve sanatçılar araştırma konu ve yöntemlerini belirlerken özellikle üniversitenin bütçe uygulama ilkeleri doğrultusunda ve yerel veya küresel duyarlılık gerektiren konularda özenli ve sorumlu davranır."

Etik Kurulu, yukarıdaki maddeyi söz konusu olayla ilişkilendirerek bağlamının tümüyle dışında ele almıştır. Gerçekte Prof. Hamzaoğlu'nun araştırma konusu; tam da yukarıdaki maddede belirtildiği gibi, duyarlılık gösterilmesi gereken bir konuda, toplum ve çevre sağlığı konusunda seçilmiş, sağlığı ölümcül derecede etkileyebilecek bir sorun karşısında duyarlılık gösterilerek araştırma yapılmıştır. Bu nedenle, Kurul'un görüşü için dayanak alması gereken madde, aynı Kitapçık'ta bir üst paragrafta yer almaktadır:

"c) Olası zararlı/risk içeren uygulamalar konusunda toplumu ve ilgilileri bilgilendirme ve uyarma ilkesi: Araştırmacılar, sanatçılar ve yetkililer, yapılan bilimsel araştırma ve sanatsal çalışmaların sonuçları ile ilgili olarak olası zararlı uygulamalar konusunda toplumu bilgilendirmek ve uyarmakla yükümlüdür."

Etik kurullarının görüşlerini dayandırdığı gerekçeler, ele alınan durum ya da olayın ayrıntılarıyla tutarlı olmalı, gerekçelerin geçerliliği konusunda özenli davranılmalıdır. Aksi takdirde kurul görüşlerinin güvenilirliği ve saygınlığı azalacaktır.

- Etik kurullarının değerlendirmelerinde kavramlar doğru ve yerinde kullanılmalıdır.

Söz konusu olayla ilgili Etik Kurulu görüşü; *"henüz tamamlanmamış bir çalışmanın/araştırmanın kısmi bulgularına dayanan bilgileri"*nin paylaşılmasının hatalı olduğu biçimindedir. Bu ifadeden Kurul'un; izlem araştırmalarını "henüz tamamlanmamış araştırma" biçiminde nitelediği, dolayısıyla da verilerinin henüz bilimsel güvenilirliğe kavuşmadığını düşündüğü anlaşılmaktadır. Oysa, bilimsel araştırmaların yöntemlerinden biri, ileriye dönük izlem araştırmalarıdır. Bu çalışma yönteminde ilgili veriler; içinde bulunduğumuz andan ileriye doğru, belli bir zaman içinde izlenerek toplanır. İleriye dönük araştırmalarda izlemle elde edilen veriler, güvenilir/sağlam bilimsel bilgi sağlar. Ayrıca; izlem araştırmalarında belli dönemlerde verilerin yayımlanması olağandır, hatta toplum sağlığı önlemlerinin bir an önce alınması için gerekli uyarıları yapmak anlamında gereklidir. Bilim insanları; ileriye dönük araştırmalarla ürettikleri ve yukarıdaki paragraflarda vurgulandığı üzere güvenilir olan verileri açıklayarak, araştırma etiği değerlerinin kendilerine yüklediği bir sorumluluğu yerine getirmiş olurlar. Ürettikleri bilgileri bilim dünyası, politika belirleyenler ve toplum ile paylaşma sorumluluğu; olumsuzlukların iyileştirilmesi yönünde uyarıda bulunmak ve gerekli bilgiyi kullanıma sunmak gerekliliğinden kaynaklanır. Özellikle, Prof. Hamzaoğlu ve ekibinin yürüttüğü araştırmada olduğu gibi, insan bedeninde toksik/kanserojen maddelerin izlerini araştıran ve bu maddelerin düzeylerini belli aralıklarla ölçen araştırmalarda veriler, araştırma süresinin *(izlem süresi bazen on yıllar sürebilir)* tamamlanmasını beklemeksizin açıklanmalıdır. Böylece, daha fazla maruziyeti önlemek adına gerekli girişimlerde bulunulabilecektir. Dolayısıyla; söz konusu görüş oluşturulurken bilimsel araştırma yöntemlerine ilişkin bilgi eksikliği önemli derecede etkili olmuş, Kurul'un görüşünü hatalı bir gerekçeye dayandırmasına neden olmuştur. Kavram ve terimlerin hatalı kullanımı, bu örnekte görüldüğü gibi etik kurullarının görüşlerini tümüyle yanlış bir zeminde oluşturmalarına neden olabilmektedir. Etik açısından yapılacak değerlendirmeler, gerçeklik bilgisine dayanmalı ve kavramlar yerinde kullanılmalıdır.

Pratik/Türkiye Deneyimi

Yukarıda, etik kurullarının işlevlerini yerine getirebilmeleri için gerekli koşullardan ve ilkelerden söz edildi. Ayrıca, Prof. Hamzaoğlu olayında bu koşulların ne kadar sağlandığı, söz konusu ilkelerin ne kadar gözetildiği ele alınarak ilgili etik kurulu görüşünün hatalı olduğu gösterilmeye çalışıldı. Ancak bu tekil bir durum mudur? Etik kurulları genel olarak işlevlerine uygun çalışabilmekte midir, yoksa dile getirilen eleştiriler ciddi/yaygın yapısal sorunlara mı işaret etmektedir? Bu soruyu yanıtlayabilmek için, pratiğe dair birkaç saptama yapmak yararlı olabilir.

- Türkiye'de etik kurulları sağlıksız gelişmektedir.

Türkiye'de etik kurulu yapılanmaları; "etik" kavramının akademiye ve popüler alana hızlı ithali, ahlak kavramıyla bire bir ikame edilerek kullanılması gibi nedenlerle düşünsel düzlemde hatalı bir zemine oturmuştur *(Bu düşünme sorunu dile de yansımış, etik sözcüğünün isim tamlamalarında sıfat olarak kullanılmasıyla örneğin, "etik kurulu" yerine yaygın biçimde "etik kurul" ifadesi yerleşmiştir).* Ayrıca; bir taraftan gereksiz bir formalite olarak görülürken, diğer taraftan iktidarın yeni bir aygıtına dönüşme potansiyelinin fark edilip kurulların yapısal ve işlevsel olarak bu yöne evriltilmeye çalışılması, etik kurullarının iki kolda da gelişimini sağlıksız kılmıştır.

İnsanlar ve hayvanlar üzerindeki bilimsel araştırmaları değerlendiren "araştırma etik kurulları"; kendilerini ilgili yasal düzenlemelerle ve Sağlık Bakanlığı talimatlarıyla sınırlamış, hukuksal ve biçimsel uygunluk etik değerlerini gözeterek yapılması gereken değerlendirmenin önüne, hatta yerine geçmiştir. Kurullar, bürokrasinin bir parçası olarak konumlandırılmıştır. Değerlendirmeler; belli değerlerin korunup korunmadığından çok, genellikle başvuru evrakının uygun biçimde doldurulup doldurulmadığı üzerinden yapılmakta, etik açısından uygunluk, ilgili düzenlemelerin getirdiği biçimsel ölçütlere uygunlukla neredeyse eşdeğer kabul edilmektedir. Örneğin, başvuru evrakı arasında Dünya Tabipler Birliği Helsinki Bildirgesi'nin bulunması ve Bildirge'nin tüm sayfalarının her araştırmacı tarafından imzalanması başvuru için gerekli koşullardan biridir; ancak araştırmacıların o araştırmanın amaç ve yöntemi özelinde Bildirge ilkelerini nasıl yaşama geçirecekleri ne başvuru sırasında beyan edilmekte, ne de değerlendirme sırasında dikkate alınmaktadır.

Araştırmacıların, kurullara ilişkin algısı da hemen hemen aynı yöndedir. Etik kurulu, bir "izin mercii", yapılan değerlendirmeler lüzumsuz bir formalite, alınacak izinler ise "maalesef yabancı dergi editörleri son zamanlarda ısrarla istediği için" gereken bir belgeden ibarettir. İlginç olan, etik kurulu üyelerinin de çoğunlukla böyle düşünüyor olmasıdır, ki bu da ku-

rulların hangi dinamiklerle oluşturulduğu hakkında ipucu vermektedir *(Bu elbette, deneyim ve gözlemlere dayanan kişisel bir yorumdur).*

Kurumlar içinde yapılandırılan etik kurullarının ise; olay bazında kuruma yol gösterici olabilecek gerekçeli görüşler oluşturmak yerine, mesleki, toplumsal ve hatta kişisel anlamda yerleşik ahlak kurallarını kullanarak yargılayan ve kurum üyeleri hakkında disiplin yaptırımları uygulayan "onur kurulları"na dönüştüğü ileri sürülebilir. Hatta bu tür kurulların başından beri böyle anlaşıldığı, yapılandığı ve işlev gördüğü söylenebilir. Bu tür yapıları değerli/biricik kılan "kendi içinde tutarlı ve değerlerle gerekçelendirilmiş görüşler oluşturmak" anlayışı yerine bildik "karar almak" kültürünün egemen olması, kurulun belli bir irade oluşturması gerektiği anlayışını birlikte getirmiş, "suskun kalma" ya da "oylama" temel görüş oluşturma yöntemleri olarak yerleşmiştir. Bu yapıdaki kurulların, karar vericilere konunun farklı yönlerini gösterme, görüş açılarını genişletme, daha derinlikli düşünmelerini sağlama, evrensel değerleri koruyan otantik çözüm yaratmalarına yardımcı olma gibi katkılarda bulunabildiğini düşünmek güçtür. Bunun yerine; iki değerlikli ahlaki yargılarıyla karar vericilerin statüko/gelenek içinde kalmalarını daha da meşrulaştırdıkları ve ilgili alanı daralttıkları söylenebilir.

- Etik kurullarının üyeleri; korunması gereken değerler ve etik analizi konularında eğitimsizdir.

Bir etik kuruluna atanmış ya da seçilmiş olmak, etik analizini doğru yapma yetisini kazandırmayacağı gibi, uzun süredir benzer işlerde/kurullarda görev almak, deneyimli olmak, meraklı olmak, kurum içinde saygın bir konuma sahip olmak, "makbul akademisyen"[4] olmak gibi ölçütler de etik kurulu üyeliği için yeterli yetkinliği sağlamaz. Kurulların, henüz gelişmediği ve yeterli sayıda uzmanın bulunmadığı dönemler için bazıları bir dereceye kadar kabul edilebilir olan bu ölçütler, günümüzde geçerliğini tümüyle yitirmiştir. Etik kurullarının temel işlevi bir olayı ya da bir olguyu etik açısından çözümleyerek belli değerler kılavuzluğunda görüş üretmek olduğundan, etik kurulu üyelerinin bu işlevleri yerine getirebilecek yetkinlikte olması gerekir. Bu yetkinliği sağlamak ise özel eğitimlerle olanaklıdır. Ancak, pratikte bu tür eğitimler var olmadığı gibi, etik kurullarının etik açısından değerlendirme yapması gerektiğine ilişkin bir farkındalık oluşmadığından, eğitimin var olmaması da bir sorun olarak görülmemektedir.

- Etik kurulları çıkar çatışmalarından uzak kalamamakta ya da bu çatışmaları çözememektedir.

Çıkar çatışması; herhangi bir kişisel ya da kurumsal çıkarın, bağın ya da ilişkinin, o kişinin ya da kurumun yansızlığını/vereceği ahlaki ya da

mesleki yargıyı etkilenme olasılığının bulunmasıdır. Örneğin, Almanya Cumhurbaşkanı'nın, bir iş adamından ucuz kredi alması ve uçak biletlerini ödetmesi, bir hekimin ilaç şirketi hissesi satın alması ya da bir çevresel etki değerlendirme komisyonu üyesinin altın madeni işletecek şirketten hediye alması birer çıkar çatışması örneği oluşturur. Örneklerdeki kişilerin yansızlıklarının etkilenip etkilenmemesi dikkate alınmamaktadır; etkilenme olasılığının bulunması, çıkar çatışmasının varlığı için yeterlidir. Çünkü; a) etkilenme olup olmayacağını belirlemek olanaklı değildir, ve b) önemli olan o kişi ya da kurumun yansız karar vereceğine/kamu yararını kendi çıkarlarının daima önünde tutacağına dair güvenin aşınıyor olmasıdır.

Çıkar çatışmalarının hangi durumlarda doğabileceği, henüz verilecek kararı/yargıyı etkilemedikleri aşamada belirlenebilir. Bu nedenle de çıkar çatışmalarının olumsuz etkilerinden korunmak olanaklıdır. Çıkar çatışmaları günlük yaşamda/kişisel düzeyde yaşamın hemen her alanında karşımıza çıkabilir, ki bunların bazıları da kaçınılmazdır. Oluşumu engellenemeyen çatışmalar için yaygın kabul edilen çözüm; çatışmanın varlığının açıklanması ve sonrasında o kişinin karar verme sürecinin dışına çıkmasıdır. Örneğin, kardeşimin bilim insanı olmasını ve üyesi bulunduğum etik kuruluna başvuruda bulunmasını engelleyemem; ancak başvurunun değerlendirilmesine katılmayarak bu çatışmayı ortadan kaldırabilirim.

Özellikle toplum yararı adına oluşturulmuş kamusal yapılanmalar için çıkar çatışmalarından uzak kalmak, yaşamsal anlamlılıktadır. Ancak günümüzde etik kurullarının çıkar çatışmalarından uzak kalabilmek için gerekli duyarlığa ve çalışma koşullarına sahip olduklarını ileri sürmek güçtür. Üyelerin belirlenmesinde kullanılan kayırmacı ölçütler bunun nedenleri arasında gösterilebilir. Ayrıca; kurul üyelerinin temel bilgi ve değer eğitimlerindeki eksiklikler, kurulları iktidar alanı olarak görme/sahiplenme/kullanma anlayışı, konuyla ilgili kişilerle ilişkilerin önemli bir değerlendirme ölçütü olabilmesi gibi *ad hominem* hataları da çıkar çatışmalarından uzak kalmayı zorlaştıran kültürel özellikler arasında sayılabilir.

Buna ek olarak, ilgili düzenlemelerin etkin bir koruyucu ve yol gösterici olduğu söylenemez. Çıkar çatışması kavramı, düzenlemelerde yeterince iyi tanımlanmamıştır; bu anlamda yol gösterici değildir. Örneğin, araştırma etik kurullarında çıkar çatışmasının sadece iki durumda oluşacağı kabul edilmektedir:

> "İncelenen araştırmayla ilişkisi bulunan veya araştırmada görevi olan etik kurul üyesi, bu araştırmanın etik kuruldaki tartışmalarına ve oylamasına katılamaz, etik kurul kararını imzalayamaz." (Klinik Araştırmalar Hakkında Yönetmelik, m.27/ç)

Ayrıca Sağlık Bakanlığı'nca yayınlanan, "Etik Kurul Üyeleri Gizlilik Sözleşmesi ve Taahhütname"de, "kongre katılımları ve telif ödemeleri gibi durumlar"da şirketlerden maddi destek almanın üyelik için engel oluşturmadığı belirtilmektedir. Bu nedenle, kurullarda çıkar çatışması kavramından genel olarak anlaşılan, yukarıdaki maddede tanımlanan durumlarla sınırlı kalmaktadır.

Oysa Prof. Hamzaoğlu olayında da görüldüğü gibi, kurul üyeleri pek çok durumda çıkar çatışması içine girebilir. Prof. Hamzaoğlu'na hakaret eden Kocaeli Belediye Başkanı, "sponsor olduğu" gerekçesiyle, Prof. Hamzaoğlu hakkında değerlendirme yapan kurul üyelerinden bazılarının da düzenleyicileri arasında olduğu X. Uluslararası Felsefe Günleri'nin Onur Kurulu üyesiydi[5]. Bu etkinlik için Kocaeli Belediyesi'nden destek alınmıştı; bu nedenle Prof. Hamzaoğlu için görüş bildirmesi istenen ilgili kurul üyeleri için bir çıkar çatışması doğmuş oluyordu. Çünkü, hakkında görüş oluşturdukları kişi ile kendisinden destek istenen/alınan kişi arasında yargıya yansımış bir husumet söz konusuydu ve bu olay kurulun değerlendirdiği olayla doğrudan bağlantılıydı *(Nitekim Kurul'un Prof.Hamzaoğlu'nu "kusurlu" bulması, hakaret davasında Belediye Başkanı'nın cezasında indirim yapılması için mahkemece gerekçe olarak kullanıldı[6]).* Ayrıca, destek kararında etkisi olan kişinin resmî bir sıfata ve dolayısıyla önemli bir güce sahip/güç ilişkilerine dâhil olması ve destek alınması dolayısıyla oluşmuş bulunacağı varsayılabilen olumlu ilişki, üyelerin bağımsızlığını ve yansızlığını etkileme olasılığı bulunan etmenlerdi. Dolayısıyla ilgili üyelerin bu değerlendirme sürecine katılmaması gerekirdi.

Fakat bütün bunların yanı sıra, etik kurullarının çıkar çatışmalarından uzak kalamıyor oluşlarını açıklayabilmek için; kurulları, kurumları, akademiyi çevreleyen bağlamı dikkate almak doğru olur. Kurullar; bilimsel araştırmalarda, hizmet sunumunda ve eğitimde kamunun boşalttığı, şirketlerin ikame ettiği ve yaygın biçimde ticarileşmenin yaşandığı alanlarda çalışmaktadır. Araştırmaları çoğunlukla şirketler desteklemekte, amacı endüstrinin gereksinimlerine göre belirlenen araştırmalar teşvik edilmekte, kurullara başvuru dosyalarını dahi bu iş için kurulmuş şirketler ("sözleşmeli araştırma kuruluşları") hazırlamaktadır. Toplum yararını önceleme duyarlığı/refleksi yeterince gelişmemiş üyelerin ise bu koşullar içinde değerlendirme yaparken iş dünyası yaklaşımları ve ahlakıyla yargıda bulunmaları, sorunu karmaşıklaştırmaktadır. Örneğin, bir klinik araştırmalar etik kurulu; "devlet destek vermiyor", "herkes böyle yapıyor" gibi gerekçelerle, bir ilaç şirketiyle ortak bir "klinik araştırmalar eğitimi" düzenlemiş, hatta eğitim alanların sertifikalarına maddi destek alınan ilaç şirketinin logosunun basılmasında dahi sakınca görmemiştir. Sonrasında ise söz konusu ilaç şirketinin desteklediği araştırma başvurusu, aynı kurulun gündemine

gelebilecek, şirket destekli eğitime katılan kurul üyeleri başvuru hakkında görüş bildirebilecektir. Bir diğer örnek; yetkili bir kurul tarafından, deney hayvanı üreten ve satan şirketlere kendi bünyelerinde yerel etik kurulu oluşturma izninin verilmesidir. "Bütün dünyada böyle", "artık her yer özel", "iki kat denetleriz" gibi gerekçelerle bu izni vermeyi uygun gören kurul üyeleri, ortadaki açık çıkar çatışmasını dikkate almamıştır. Kaynakların kısıtlılığı, devletin gücünün yetmemesi/hantallığı/verimsizliği gibi klasik söylemler düşünülmeden kabul edilmekte, neredeyse bir doğa yasası olarak algılanmaktadır. Bu anlayış çerçevesi, kurullara; endüstri karşısında sorgulamayan/kabullenici bir tutum olarak yansımakta, çıkar çatışmalarıyla baş etmeyi neredeyse olanaksız kılmaktadır.

Sonuç

Etik kurulları varlık nedenlerini oluşturan etik değerlerini koruyabilirler mi? Sözü edilen sorunlar, bu özel yapıların kendi doğalarına mı içkin? Dolayısıyla onlara verilen ödevi yapma olanağı zaten başından beri mi yoktu? Etik kurulları, kendi yapısal sorunlarından ve onları çevreleyen etmenlerden ne kadar azade kalabilir? Örneğin, bilimsel araştırmalara katılım ne kadar gönüllü olabilir ve daha önemlisi, etik kurullarının gönüllülüğü değerlendirmesi ne kadar olanaklı? Türkiye deneyimi ve Prof. Hamzaoğlu olayı bize; etik kurullarının kendi kuramsal işlevlerini yerine getirmek ve hatta zamanla değerler atmosferini değiştirmek bir yana, pratikte egemen kültürün onaylanması işlevinin ötesine pek geçemediklerini göstermektedir.

Öyleyse ne yapmalı? "Eski köye yeni âdet mi gerek, yoksa köyü mü değiştirmeli?" sorusunu nasıl yanıtlamalı? Öyle görünüyor ki, en azından akademi için bu soru, ancak epistemolojik bir problemi çözerek yanıtlanabilir. Bugünün akademik yapılanmasını ve değerlerini, yanlışlamaya dayanan pozitivist bilgi üretim yöntemi belirliyor. Bu yöntem görmeyi amaçladığımızı, görebildiğimizi/göremediğimizi ve gördüğümüzden ne anladığımızı sınırlıyor, indirgemeciliği ile sürekli devinimi/dönüşümü bir fotoğrafa sığdırmaya çalışırken hem diyalektik bakıştan uzak kalıyor, hem de bilgi üretiminin toplumla bağını kurmuyor. Günümüzde modern bir iktidar kurumu olarak akademinin hiyerarşik yapısı, yetkesi ve topluma göre üst (?) ve kesinlikle dışsal konumunu yeniden üreten bir yöntem bu. Ayrıca, pozitivist bilgi üretim yöntemi, toplum yararını kılavuz almadığı için, akademik özgürlük, bilimsel kuşkuculuk ve dürüstlük gibi temel değerler de kaçınılmaz olarak sadece bilgi üretim sürecine kısıtlanıyor. Bertell Ollman'ın itiraz ettiği gibi; akademik özgürlük toplumsal yarar için bir araç değil, kendi içinde bir amaç olarak kutsallaştırılıyor:

*"Akademik özgürlüğün idealize edilmiş hali, hep sorun çıkarıyor bize... Esas sorun; dilimizi akademik özgürlük üzerine kurmak."**

Ek olarak, toplum yerine şirket yararını önceleyen günümüz akademisinde bu kısıtlı tanımlamaların/değerlerin de ciddi biçimde tehdit altında olduğu gözden kaçırılmamalı: Şirketler sponsorluk aracılığıyla bilgi üretiminin her aşamasına müdahale ediyor, amacı ve yöntemi belirliyor, bulguları eğip büküyor, tekeline alıyor, nerede ve nasıl yayımlanacağına karar veriyor. Bu koşulların belirleyiciliği altında etik kurullarının akademinin (doğal) hastalıklarından azade çalışabileceğini ummak gerçekçi görünmüyor. Bilgiyi eylemlilik içinde, eylemlilik ile üreten, toplum yararını önceleyen, toplumdan kopuklaşmayan yeni bir bilgi üretme yöntemine gereksinim var. Akademinin kendisine içkin sorunlarını aşmaya çalışmak yerine yeni bir kurum tahayyülüne gereksinim var. Bunlarla birlikte yeni bir değerler kümesi ve yeni bir denetim yöntemi mutlaka yaratılacaktır.

Kaynakça

1 Aşağıdaki kaynaklardan derlenmiştir; bu sayfalardan daha fazla bilgiye ulaşılabilir *(Sayfalara erişim tarihi 5 Temmuz 2012)*
http://getir.net/mpxn
http://getir.net/mp2r
http://getir.net/mp96
http://getir.net/mp6m
http://getir.net/mpyl
http://getir.net/mpoo
http://getir.net/mprc
http://getir.net/mpe6
http://getir.net/mpbo

2 Etik Kurulu görüşü, disiplin cezası bildirimi gibi resmî belgeler Prof. Hamzaoğlu'ndan sağlanmıştır.

3 Kocaeli Üniversitesi Akademik Etik İlkeler Kitapçığı'na etikkurul.kocaeli.edu.tr/dosyalar/Akademik_Etik_ilkeler.pdf adresinden ya da Kocaeli Üniversitesi internet sayfasından erişilebilir. *(Erişim tarihi 5 Temmuz 2012)*

4 Bu güzel deyim için Prof. Dr. Fatma Gök'e teşekkür ederim. Akademi içindeki varoluşlar iktidarla olan ilişkilerin niteliğiyle doğrudan bağlantılı. "Makbul" deyimi; *kabul edilen/kabul gören*'lerden olmanın temel belirleyenlerden biri olduğunu iyi vurguluyor.

5 http://koufelsefe.com *(Erişim tarihi 5 Temmuz 2012)*

6 http://www.onurumuzusavunuyoruz.org *(Erişim tarihi 5 Temmuz 2012)*

* Ollman'ın bu sözünü benimle paylaşan Prof. Dr. Fuat Ercan'a teşekkür ederim.

Alt/Üst Etik: Tıp Araştırmaları



Hasan Yazıcı

Peşin söyleyeyim. Birinin Türkçe diğerinin ise yabancı dilde olması dışında ahlak ve *etik*'in ayrı anlamlara geldiği kanısında değilim. Nedenlerini daha evvel açıklamaya çalışmıştım (**Yazıcı, 2011**). O nedenle; bu yazıda, her gördüğünüz etik sözcüğünün yerine ahlak koyabilir veya tersini yapabilirsiniz.

Gereken ikinci açıklamam, alt ve üst etiğin ne demek olduğu. Bu terimleri ben uydurdum. Dediğimi ve diyeceklerimi açıklamaya yarıyorlar kanısındayım ve o nedenle de ısrarla kullanıyorum. Alt etiğe çok kestirmeden apış arası etiği de diyebiliriz. Ülkemin ahlak anlayışının dinsel ahlakla apış arası ahlakı arasına sıkışıp kaldığından uzun yıllardan beri yakınırım. Ancak benim kullandığım anlamda; apış arası ahlakını sandığınız gibi salt kadın ve erkeğin tensel ilişkileri etrafında olan bitenle sınırlı tutmuyorum. Bence, kaba yalan söylemek, hırsızlık veya akademik hayattan örnek verirsek kopya çekmek ve intihali (yani aşırmanın kibarcası) da esasında alt etik sorunları kapsamında görüyorum. Bu saydığım etik dışı davranışlardan kaçınmak (ki bunları *banal* diye de nitelendirebiliriz) ise öyle açık bir kortikal çaba gerektirmiyor. İşte o nedenle de; bu davranış sorunları bence birer alt etik sorunu.

Üst etiğin tanımı ise oldukça güç. Belki de yakın çevremizde örneğinin pek kolay bulunamaması da bu güçlüğün bir nedeni. Çok sevdiğim iki örnek vermekle işe başlayayım.

1948 yılında Albert Camus, Cezayir'de rahiplere hitap ediyor (**Camus, 1961**):

> ...Bir inananın çeşitli yükümlülükleri olduğunu biliyorum ancak benim gibi bir inanmayanın bu yükümlülükleri sizlere anımsatması yakışık almaz. Bu bağlamda Hristiyandan bir şey isteyebilecek olan ancak yine bir Hristiyandır. Konuşmamın sonunda sizlerden bir şeyler isteyecek olursam bilin ki bunları sizden Hristiyan değil salt insan olduğunuzdan dolayı isteyebilirim.
>
> İkincisi, benim sizlere vereceğim şaşmaz bir gerçek veya bir *mesaj* yok. Hristiyan inancı tamamen hayalidir noktasından da yola çıkmayacağım. Ancak şu da gerçek ki bu inanca ben katılamam...

> Bunları belirttikten sonra artık üçüncü ve son diyeceğimi daha kolay söyleyebilirim. Diyeceğim, esasında gayet sade ve açık. Salt herkesin anlaşacağı bir uyuşma noktasına ulaşmak uğruna düşüncelerimi değiştirmeyeceğim gibi sizin düşüncelerinizi veya düşündüğünüzü sandıklarımı da değiştirmeye çaba göstermeyeceğim. Tam tersi, günümüzde esas aranan olabildiğince dürüst bir diyalog. Susmak ne denli bunu olanaksız kılıyorsa yalan da öyle. Dürüst bir diyalog ise ancak kişiliklerini yitirmeyip düşündüklerini söyleyebilen insanlar arasında gerçekleşir. Diğer bir deyişle; dünyanın Hristiyanlığının arkasında duracak Hristiyanlara gereksinimi var. Geçenlerde Sorbon'da konuşan bir Katolik papaz bir Marksiste, herkesin önünde, "Ben de siyasete karışan papazlara karşıyım," dedi. Açıkça söyleyeyim. Felsefelerinden utanan felsefecilerden nasıl hoşlanmıyorsam siyasete karışmayan papazlardan da aynı derecede hoşnut değilim. Buradan giderek sizlerin önünde ben bir Hristiyanım demeyeceğim. Kötülüğe olan nefretinizi paylaşırım. Ancak paylaşmadığım umudunuz. Çocukların eziyet gördüğü, öldüğü bu evrenle kavgamı sürdüreceğim.

Her okuyuşumda tüylerim diken diken olur. II. Dünya Savaşı boyunca Papa, faşizme hiç de direnmedi. Camus, en yücesinden bir üst etik örneğiyle buna tavrını koyuyor.

Üst etik hakkında ikinci örneğim ise çok daha kişisel ve benim için de çok eğitici olmuş bir anı. Kısaca, yıllar önce, susuz bir İstanbul günü, politik dünya görüşleri tamamen birbirinin zıttı olan iki İngiliz hekim, apartmanımda misafir kalıyorlardı. Bütün gece sağ-sol münakaşası yaptılar. Yatma zamanı gelip, onlara duş almak isterlerse su deposunun motorunu çalıştırmaları gerektiğini anımsattığımda hemen tartışmayı durdurup, bana dönüp, bu kez aralarında en ufak bir görüş farkı olmadan *susuz bir şehirde su deposu kullanmanın ahlak dışılığını* haykırdılar. Söz konusu, üst etik kuralı, solculuğun da sağcılığın da üstündeydi. Belki, hekimce şöyle de diyebiliriz. Alt etik, bir yerde, omurilik veya limbik sistemden kaynaklanıyor. Üst etik için ise beynin yüksek kortikal bölgeleri gerekli.

Artık tıp araştırmalarında alt, üst ve hatta altüst etik sorunlarına dönebilirim. Çalışmalarda, alt etik sorunları oldukça iyi bildiğimiz şeyler. Mengele örneği, hastalara eziyet, veri uydurmak, aşırmak, çalışmalarda destekleyici kurumun borazanı hâline gelmek vb. Böyle, bir Amerikan deyimiyle *salçalı,* alt etik dışılığın örneklerini oldukça iyi tanıyoruz. Ancak, bir de pek iyi göremediğimiz, belki de tanımadığımız üst etik sorunları var.

Tıp bilimi ve uygulaması hakkında güncel bildiğimizin belki % 80'i 20. yüzyılın "kendini çürütme" diye çevirmeyi sevdiğim "falsification" yöntemiyle birikti. Bilim insanının esas uğraşı önce bir varsayım yaratmak ve ondan sonra da olanca gücüyle *ve dürüstlükle* bu varsayımı çürütmekti. Varsayım, ancak ve ancak çürütülemezse doğrulanıyordu.

20. yüzyılın sonlarına doğru ise, özellikle moleküler biyolojinin katkısıyla, bu varsayım çürütmek işinden biraz geri dönüldü ve bilim, tümeva-

rımcı, bir varsayım kanıtlamak çabasına dönüşmeye başladı. Dediğimin en güzel örneği, belki de ünlü GENOM projesi. GENOM projesinde bir varsayım yoktu. İnsanın tüm genlerini önce bir öğrenelim, sonra ne işe yaradıklarını irdeleriz, sınarız vardı. Belki de aynen Rönesans sonrası tümevarımcı büyük coğrafi keşifler veya Freudvari psikiyatri gibi.

Tümevarımcı bilim yönteminin eşsiz bir varsayım üretme aracı olduğunda hiç kuşku yok. Ancak, bu üretilen varsayımların tabii daha sonra bir "çürütülmeden" geçmesi gerek ve zaten dünyanın belli başlı bilim merkezlerinin esas uğraşı bu. Diğer yandan, günün modası tümevarımcı bilim yönteminin önemli bir eksiği, kendini çürütmenin o acımasız etik disiplininden bir yerde yoksun olması. Böyle çalışmalarda rastgele örnekleme, gerekli kontrol ve plasebo grupları, ciddi istatistik irdelemeye gereken önemin verildiği pek de söylenemez.

Hatta hâlen, en önemli bilim dergilerimizde dahi bundan 30-40 yıl evvel büyük bir günah sayılacak olan şeyler yapılıyor, örneğin, önce sonuçlar ve tartışma veriliyor, yöntem ise en sonda.

Kontrollü ilaç çalışması, kuşkusuz "kendini çürüterek" bilim üretmenin, belki de en güzel yöntemlerinden biri. Ancak, son yılların kendini kanıtlama rüzgârları, kontrollü ilaç çalışmasını da deyim yerindeyse kuş etti **(Yazıcı, 2007)**. Kuşkusuz, kontrollü ilaç çalışmasının bazı kısıtlılıkları da var. Örneğin, böyle çalışmalara giren hastaların genel hasta popülasyonunu bazı örneklerde iyi yansıtmaması, çalışma sürelerinin kaçınılmaz olarak aylar, bilemedin 1-2 yıl ile sınırlı kalması, sınanan ilacın olası yan etkilerinin ortaya çıkabilmesi için birçok durumda denek sayısı ve yine sürenin yetersiz kalması vb. Ancak, bunların her biri, iyi bir hekim eğitimiyle aşılması zor olmayan güçlükler.

Günün modası, kontrollü ilaç çalışması yerine, "hasta kütükleri = patient registries". İlaç endüstrisi de bu yöntemi çok seviyor. Burada yapılan, genellikle hiçbir rastgele örnekleme veya uygun kontrol grubu olmadan belirli bir ilacı alan veya bazen o ilaç için reçete yazılmış hastalar bir veritabanında toplanıyor ve zaman içinde başlarına ne geldiği izleniyor.

Böyle veritabanlarından çıkmış sonuçların ne denli yanıltıcı olduğunun; geçmişte ve günümüzde birçok, bazıları gerçekten gülünç örnekleri var. Örneğin, 1950'li yıllarda menopoz semptomlarına engel olmak için östrojen kullanmanın, rahim kanserine neden olabildiği gözlemlerinin ilk yapıldığı yıllarda, ABD'de tüm ülke çapında veri toplanmış ve östrojen kullanan hastalar arasında, yıllar içinde kullanmayanlara kıyasla rahim kanseri sıklığında, ilk aşamada bir artma olmadığı gözlenmiş. Ancak; daha sonra çok önemli bir yanlışın farkına varılmış. İlk veriler, çeşitli nedenlerle histerektomi geçirmiş kadınları da içeriyormuş. Rahimi alınmış bir hastanın, rahim

kanseri olamayacağı *büyük* gerçeği hatırlandıktan sonra, veriler düzeltilmiş ve östrojen kullanımının rahim kanseriyle gerçekten ilişkili olduğu ortaya çıkmış (**Stolley, Lasky, 1995**).

Hasta kütükleriyle toplanan verilerde, günümüzde de büyük sorunlar var. Örneğin, daha geçen yıl, en önemli romatoloji dergisinde çıkan Taiwan kaynaklı bir yazıda, bir romatoid artrit hasta kütüğünde, aynı ülkenin genel nüfusundaki kanser sıklığıyla kıyaslandığında, hastalar arasında 1. yıl sonunda 59 misli artmış kanser olduğu söyleniyordu. Hâlbuki; aynı oran, 8. yıl sonunda 0.3 katına düşüyordu. Diğer bir deyişle; romatoid artrite yakalananlar 8 yıl sonunda, serbest nüfusa oranla daha az kansere yakalanıyorlardı. Tabii bu gözlenenlerin biyolojik olarak bir anlamı olamazdı. Hata kaynağı ise açıktı. Genel nüfus içinde kanser olup ölenler, doğal olarak geçen yıllar içinde romatoid artrite yakalanamıyorlardı. Bunun yanında ek bir neden de kanser için kullanılan ilaçların bağışıklık sistemini baskılayacı etkileri, romatoid artritin ortaya çıkmasına engel olabilirdi. Bu oldukça açık yanlılık da (**Yazıcı ve ark., 2011**) kanımca östrojen ve rahim kanseri ilişkisi öyküsünde olduğu kadar gülünçtü.

Hasta kütükleriyle ilgili çok önemli bir diğer yanlılık ise ölümsüz zaman yanlılığı (immortal time bias) dediğimiz olay. Diyelim bir hasta reçeteleri kütüğünden, A ilacı için reçete alanları ayırıyor, onları 1 yıl için izliyor ve diyelim akciğer kanserine yakalanma sıklıklarını 1 yıl içinde genel nüfustaki akciğer kanseri sıklığıyla karşılaştırıyorsun. Böyle bir kıyaslamada, A ilacının, akciğer kanseri çıkmasını engellediği yolunda veri elde edileceği açıktır. Çünkü; akciğer kanserine yakalananların, iyi bir olasılıkla 1/3ü bir yıl içinde ölecek ve hiçbir zaman A ilacı için reçete alabilme olanakları olmayacaktır. Maalesef; en iyi tıp dergilerimizde bile son yıllarda böyle, yöntemi gülünç çalışmalar yayımlanmaktadır (**Suissa S. ve ark., 2006**). Tüm dediklerim, hasta kütüklerinin bir işe yaramadığı anlamına gelmez. Yapılacak olan; kısıtlılıklarını bilmek ve böyle kütüklerden çıkan verileri bunlar ışığında yorumlamaktır.

Hekim olarak, tıp etiğinden söz ederken, ilaç endüstrisi-hekim ilişkilerinden söz etmemek olmaz. Söz konusu etik, girişte de değindiğim gibi, genelde bir alt etik sorunudur veya benim yorumum böyledir. Ancak; aynı ilişkilerde, bir de benim kraliçe Gertrude sendromu diye adlandırdığım, bir üst etik sorunu var.

Kraliçe Gertrude, malum, Hamlet'de Hamlet'in annesi. Hamlet'in amcası kardeş katilidir ve kralı yani Hamlet'in babasını öldürür ve kendisi kral olur. Kraliçe Gertrude da yeni kralla evlenir ve yeni kralın da kraliçesi olur. Hamlet, buna çok içerler ve yine malum, oyun boyunca, intikam ateşiyle dolanıp durur. Bu bağlamda, gezgin bir tiyatro grubuyla anlaşır. Yeni kral

ve kraliçenin tepkilerini izlemek amacıyla, konusu babasının cinayetle öldürülmesine tümüyle uyan bir oyun sahneye koydurtur. Söz konusu oyun içinde, oyun sırasında Kraliçe Gertrude'un oyundaki kraliçenin kocasının öldürülmesiyle ilgili olarak "The lady doth protest too much, methinks-*Leydi olan bitene abartılı karşı çıkıyor diye düşünüyorum,*" sözleri çok meşhurdur. Gerçek suçlunun suçunu örtmek yolunda çabasıyla alay etmek amacıyla kullanılır.

İlaç endüstrisi hekim ilişkilerinde de bir yerde, bir Kraliçe Gertrude sendromunun geçerli olduğu kanısındayım. Günümüzde, özellikle Obama hükümetinin "sunshine = sunshine " düzenlemeleriyle de daha resmiyet kazanmış bir saydamlık retoriği oldukça moda. Artık, ilaç endüstrisi hekim ilişkilerinde her türlü olay açık ve saydam olacak. Bunun yanında, zaten ilaç çalışmalarında bir süredir bu şeffaflık *sözde* var. Kabaca, bir 10 yıldır yürütülmekte olan ilaç çalışmalarıyla ilgili her türlü bilgi internette yayımlanıyor. Ancak; bu bilgi, özet bilgi. İnternette, esas olmayan, ilgili çalışmalarda aydınlatılmış onamların tam metni yok. Hâlbuki; o da benim gibi bu işlere biraz kafa yoran bir hekim olan oğlumla birlikte yazdığım bir yazıda belirttiğimiz gibi, esas şeffaflık; aydınlatılmış onam formlarının herkese açık olması (**Yazıcı, Yazıcı, 2010**). Esas, böyle bir saydamlığın, ilaç çalışmalarıyla ilgili etik sorunları aşmakta çok etkili olacağını düşünüyoruz.

Tıp alanından verdiğim örneklerle dile getirmeye çalıştığım gibi, etik sorunları düşünürken onları üst ve alt etik sorunlar diye yorumlamak sadece, belki de kulağa hoş gelen bir düşünce oyunu değil herhâlde. Tüm çaba ve dikkatini alt etiğe vermiş bir toplumda, üst etiğin gelişeceğini pek düşünemiyorum. Nasıl uzağa nişan alırken biraz üstü hedefleyip, daha altı vurmayı amaçlarız, etik olaylarda da bu biraz böyle.

Kaynakça

Camus, A., *Resistance, Rebellion and Death*, "The Unbeliever and the Christians", Hamish Hamilton, Londra, 1961, s. 49-61 (ilgili bölümü Türkçeye çeviren: H. Yazıcı).

Stolley, P. D., Lasky, T., *Investigating Disease Patterns*, Scientific American Library, New York, 1995, s. 146-152.

Suissa, S., Hudson, M., Ernst, P., "Leflunomide Use And The Risk Of Interstitial Lung Disease In Rheumatoid Arthritis", *Arthritis Rheum*, 2006, 54(5):1435-9

Yazıcı, H., "Use and Abuse Of The Controlled Clinical Trial". *Bulletin of the NYU Hospital for Joint Diseases*, 2007, 65(2):132-4.

Yazıcı, H., *Bilim Etiği: Kısa Tarihçe ve Ana Kavramlar*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 1-12.

Yazıcı, H.; Taşçılar, K.; Kıroglu, G. ve ark., "Mortality Bias in Reporting Cancer Incidence in Disease Registries: Comment on the article by Chen et al", *Arthritis Rheum*, 2011, 63(8):2543-4

Yazıcı, Y., Yazıcı, H., "Informed Consent: Time for More Transparency". *Arthritis Research and Theraphy*, 12:121.

Bilimi Kim Nasıl ve Neden Çarpıtıyor?*



Cem Terzi

Hekimler, geçerli ve güvenilir bilgi için tıbbi literatüre güvenemezler. Oldukça provokatif bir cümle, ancak; bu cümleyi tırnak içine alarak yeniden yazdığımda ve bu ifadenin en saygın tıp dergilerinden biri olan New England Journal of Medicine (NEJM)'in 20 yıllık editörü Dr. Marcia Angell'ın, 2008 yılında Journal of the American Medical Association (JAMA)'da yayımlanan bir makalesinin (**Angell, 2008**) sonuç cümlesi olduğunu belirttiğimde, amacımın provokasyon olmadığı anlaşılır umarım.

Angell, tam olarak şöyle diyordu: "*... Resmin bütününe bakarsak, yanlılığın ("bias") sadece birkaç izole durum için söz konusu olduğunu söylemek saflık olur. Yanlılık tüm sisteme sızmıştır. Hekimler geçerli ve güvenilir bilgi için tıbbi literatüre güvenemezler. Son yirmi yılın New England Journal of Medicine editörü olarak, ne yazık ki ulaştığım son fikir budur ve son yıllarda daha da kuvvetlenmiştir...*" (**Angell, 2008**).

Editörlerden İtiraflar!

Tıp dergileri ve buralarda yayımlanan bilimsel makalelerde; yanlılık, saptırma, hatta ciddi hatalar olduğunu, özellikle son yıllarda çok açık biçimde öğrenmiş bulunuyoruz. Bize bu imkânı, en saygın dergi editörlerinin, yıllarca üstü örtülen bu konular hakkında, artık açıkça konuşmaya ve yazmaya başlamaları sunuyor. Aşağıda örneklerini göreceğiniz gibi; [*Science, NEJM, Lancet, JAMA, British Medical Journal (BMJ)*] dergilerinin editörleri, tıbbi literatürün içinde bulunduğu ciddi sorunların farkındalar ve kamuoyunu bilgilendirmek üzere, çok önemli açıklamalar yapmaktalar.

* Bu makale yazarın daha önce yayınlanan "Terzi C. Hekimler Geçerli ve Güvenilir Bilgi İçin Tıbbi Literatüre Güvenemezler". *Toplum ve Hekim*, 2010: 25(5); 345- 379 isimli makalesinden derlenmiştir.

Tıbbi bilgilerin yanlılığında, araştırma ve yayın sisteminin sorunluluğunu sorgulayan ilk editörlerden biri, NEJM editörü Arnold Relman'dır. 1983 yılında "*... araştırmanın dürüst olup olmadığını öngörmeye imkân yok...*" diye yazıyordu (Relman, 1983). 2002 yılına geldiğimizde Relman, sorunu çok daha açık biçimde ortaya koydu: "*... klinik araştırmalar sistemi tümden kazanç elde etmek amacını gütmektedir. Son on yıldır çok talihsiz bir duruma tanıklık ediyoruz; ilaç endüstrisinden sponsor yardımı alan kurumlarda kabul edilmesi olanaksız çıkar çatışmaları söz konusudur ... bir zamanlar yüce idealleri olan ve açıkça kamunun çıkarlarını gözeten araştırma sistemi giderek yozlaşmıştır ... tıp araştırmalarının kazandığı ticari boyut hastaların esenliğine ve hasta doktor arasındaki özel ilişkiye gölge düşürmektedir. Bu ilişki günümüzde her yandan paranın saldırısına uğramaktadır...*" (Relman, 2002).

Girişte alıntı yaptığım, NEJM'nin eski editörü Marcia Angell, tıp literatürünün sorunları ile ciddi biçimde uğraşan editörlerin başında gelmektedir (Resim 1). 2005 yılında, ilaçların etkinliğini ve yan etkilerini değerlendiren klinik araştırmalar hakkındaki gözlemlerini şöyle tanımladı: "*... çok çeşitli numaralarla sonuçlar çarpıtılmaktadır.. bu sürekli yapılmaktadır ... Toplum sağlığı ile ilgili kolektif bilimsel bilginin bir kısmı, yöntemi ile oynanmış ya da verileri taraflı olarak yorumlanmış çalışmalardan oluşmaktadır...*" (Angell, 2005)

İlaç çalışmalarının büyük çoğunluğunu yayımlayan JAMA'nın editörü Dr. Catherine DeAngelis, yanlı ve kusurlu yayınların ayyuka çıktığı bir dönemde, 2006 yılında kendi dergisinde "... ben bir doktorum astrolog değil; yazarların akıllarında, kalplerinde ne olduğunu bilecek bir yeteneğe sahip değilim..." diyerek çaresizliğini ifade etti (DeAngelis, 2006).

NEJM eski editörlerinden, Dr. Jerome P. Kassirer ise 2006'da yayımlanan bir yazısında, klinik çalışmalarda "Food and Drug Administration" (FDA)'a yapılan yan etki bildirimlerinin "*hatalı, bazen ciddi biçimde eksik ve açıkça aldatıcı*" olduğunu saptadı (Kassirer, 2006). Kassirer, daha ileri



Resim 1. *Cesur bir editör. Marcia Angell, M.D. New England Journal of Medicine (NEJM)'nin ilk kadın baş editörü. NEJM'ye 1979'da editörler kuruluna girerek katıldı. 1988'de "executive" editör oldu. 1999-2000 yıllarında baş editörlük yaptı. Şu anda Harvard Medical School'da çalışmalarını sürdürüyor.*

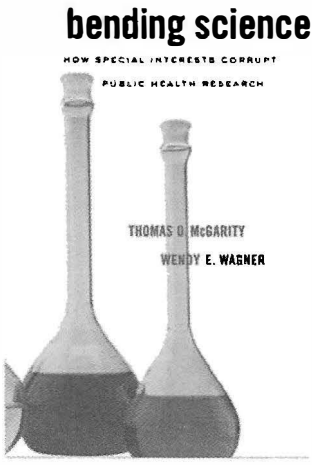
giderek durumu, bir başka makalesinde "*... ilaç endüstrisi pek çok hekimin ahlaki değerlerini saptırmıştır...*" cümlesi ile ifade etti (Kassirer, 2005).

Science'ın editörü Dr. Donald Kennedy, benzer bir uyarıyı, "*Bilim adamları endüstri ürünleri aleyhine yayın yaptıklarında kişisel olarak saldırıya uğrayacaklarından, araştırma desteklerini kaybedeceklerinden, hatta haklarında ticari kayba yol açmaktan davalar açılmasından korkmaktadırlar.* " diyerek yaptı (Kennedy, 2006).

Lancet'in editörü Richard Horton, 2004 yılında "*dergiler ilaç firmalarının kirli çamaşırlarını yıkadıkları makalelerlerle dolu*" diye yazdı (Horton, 2004).

Yakın zamanda, pek çok tıp makalesinin bilimsel gerçekleri açıklamaktan uzak olduğunu, araştırma ve yayın sistemlerinin yanlı, yönlendirilmiş ve güvenilmez olduğunu konu eden kitaplar yayımlanmıştır (Bok, 2003; Krimsky, 2003; Angell, 2005; Kassirer, 2005; Smith, 2006; McGarity&Wagner, 2008) (Resim 2, 3).

Bu makaleyi yazarken bu kaynaklardan önemli ölçüde yararlandım. Bunlar içinde, BMJ'nin eski editörü Richard Smith'in 2006 yılında yayımlanan kitabını ("*The Trouble with Medical Journals*") tüm okuyuculara bir başucu kitabı olarak öneririm (Smith, 2006). Bu kitap, 21. yüzyılın en çok tartışma yaratacak tıp kitabı olmalı ve 1976'da Ivan Illich'in yazdığı tıbbın sınırlarını eleştiren "*Medical Nemesis*"in yarattığı patlayıcı etkiyi yapmalıdır.

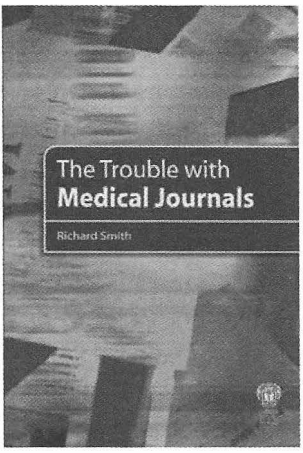


Resim 2. *Kitap kapağı. Bending Science: How Special Interests Corrupt Public Health Research. McGarity TO, Wagner WE., Cambridge, Harvard University Press, 2008*

Smith, çok deneyimli olduğu tıbbi yayıncılığı, bütün yönleri ile ele aldığı kitabında, iki büyük sorun olarak tıp makalelerinde ve dergilerindeki ticarileşme ve yanlılık ("bias") nedeni ile sistemin güvenilir olmadığını ve radikal biçimde değişmesi gerektiğini belirtmiştir. Kitaba ulaşamayanlar için aynı yazarın 2005 yılında yayımladığı, başlığı "*Tıp Dergileri İlaç Firmalarının Pazarlama Kolunun Bir Uzantısıdır*" olan makalesini salık veririm (Smith, 2005).

Yayın politikaları ve süreçlerinin perde arkasını en iyi bilen kişiler olarak; editörlerin, yukarıda örneklediğim son yıllardaki cesur çıkışları ve yaptıkları radikal değişim önerileri çok önemlidir. Çoğu kez, dergiden ayrıldıktan sonra; ama bazen de hâlen görevdeyken araştırma ve yayın sistemini eleştiren bu editörlerin seslerine kulak verilmelidir. Zira; editörler, tüm yayın sürecinin merkezinde, büyük yetki ve sorumluluk taşı-

yan kişilerdir. Bir editörün temel görevi, önemli ve düzgün biçimde gerçekleştirilmiş çalışmaları yayımlamaktır. Bunu yaparken, kuşkusuz; pek çok çalışmayı reddetmekte, kaçınılmaz olarak kişisel yanlılıkları ile okuyucu veya toplum için en önemli buldukları neyse onu seçmek zorunda kalmaktadırlar. Karar süreçlerinin sorumlusu olarak editörler, bir yandan yazarlara bir yandan da topluma karşı sorumludur. Bu yüzden, son yıllarda tanık olduğumuz âdeta "editoryal sistem sorgulaması" bu bağlamda değerlendirilmelidir.



Resim 3. Kitap kapağı. The Trouble with Medical Journals, Smith R., *Royal Society of Medicine Press, 2006*

Editörler Kovuluyor

Son yıllarda *JAMA, NEJM, Annals of Internal Medicine* ve *Canadian Medical Association Journal*'ın editörleri değişti. Bazılarının işine son verildi; bazılarının kontratları uzatılmayarak görevlerinden sessizce ayrılmaları sağlandı. Geçmişte olağan biçimde yaşanan editör değişimleri, yukarıda andığım dergiler için ciddi sıkıntılara yol açan süreçler olarak yaşandı. Hatta, perde arkası öyküleri kamuoyuna mal oldu. Bu, editör değişim öyküleri incelendiğinde, tıp dergilerinde editoryal bağımsızlıktan rahatsız kesimler olduğu ve yayın alanında çeşitli çıkar çatışmalarının yaşandığı kolayca anlaşılmaktadır. Oysa editoryal bağımsızlık, bir derginin güvenilir olabilmesi için birincil şarttır. Editörler; editör kuruluna, hakemlere, yazarlara, hekimlere, topluma, yayıncı kuruluşa ve hatta medyaya karşı sorumludurlar. Editoryal bağımsızlıktan bahsedebilmek için editör ve editoryal kurulun, derginin içeriğine hiçbir etki altında kalmadan karar verebilmeleri gerekir. Çoğu dergi, hekim birlikleri ve uzmanlık dernekleri gibi organizasyonlara aittir. *JAMA* ve *Canadian Medical Association Journal*'daki işten çıkarma ve diğer kuşkulu editör değişikliklerinden tanık olunduğu gibi, dergiler açıkça bu organizasyonların kontrolü, hatta baskısı altındadır (**Satyanarayan,** 2000).

The Massachusetts Medical Society'nin sahibi olduğu *NEJM*'nin editörü Jerry Kassirer'in işine son verilmesinin nedeni tamamen ticari idi. Dernek, büyük gelir elde ettiği (*NEJM*'**nin yıllık geliri yaklaşık** 100 **milyon** ABD **dolarıdır!**) derginin ismini yeni alanlarda kullanarak daha fazla kazanç elde etmek istedi. Editör Kassirer ise bu ticari açılıma, derginin saygınlığını riske edeceğinden karşı çıkıyordu. Ciddi tartışmaların sonunda işini kaybetti. *NEJM*'nin başına, uzun yıllardır yardımcı editör olan ve Kassirer'in arkasındaki güç olarak anılan Marcia Angell getirildi. Angell, baş editör-

lük görevinde ancak 1 yıl kalabildi. Angell'dan sonra *The Massachusetts Medical Society*, ilaç endüstrisi ile çok güçlü bağları olduğu bilinen Jeffrey Drazen'i baş editör olarak atadı (**Smith, 2006**).

Bob Fletcher ve Suzanne Fletcher'in *Annals of Internal Medicine*'in editörlüğünden ayrılmalarına yol açan olay ise tıp dergilerinde yayımlanan, endüstriye ait çok sayıdaki reklamın yanıltıcı olduğuna ilişkin makale (**Wilkes et al., 1992**) oldu. İlaç reklamlarından ciddi gelir elde eden *American College of Physicians*, bu makalenin basılmasından hoşnut olmadı ve yayına izin veren Fletcher'lar işlerini kaybetti (**Smith, 2006**). *Annals of Internal Medicine* dergisi, bu makaleyi bastığı için endüstri tarafından cezalandırıldı! Derginin, reklam gelir kaybının 1-1,5 milyon ABD doları olduğu hesaplanmıştır (**Lexchin, 2006**). BMJ, 2004 yılında bir sayısını, hekim-endüstri ilişkilerine ayırdı. Bu sayı, ilaç endüstrisinde ciddi tepkilere yol açtı. Smith, derginin, ilaç endüstrisi tarafından 750.000 İngiliz sterlini reklam gelirini kaybetmekle tehdit edildiğini aktarmıştır (**Smith, 2006**).

Tıp dergileri, oldukça kâr getiren bir sektördür. Dünyada yaklaşık 10.000-20.000 tıp dergisi yayımlandığı tahmin edilmektedir. Küçük dergilerin (klasik araştırma dergileri) yıllık gelirleri 1 milyon İngiliz sterlini civarındadır (**Smith, 2006**). *NEJM* gibi "*top ten*" dergiler ise bastıkları her bir ilaç çalışması için ilgili firmadan 1 milyon ABD doları ayrı basım ["reprint"] geliri elde etmektedir (**Smith, 2003**). *Lancet*'in editörü Richard Horton, ilaç firmalarının; dergileri, çok büyük sayıda "reprint" satın almakla çalışmalarını basmaya ikna ettiklerini ya da akran değerlendirme ["peer review"] sonuçları eleştirel olduğunda çalışmalarını yayın sürecinden çekerek geliri sağlamamakla tehdit ettiklerini açıklamıştır (House of Commons Health Committee,2005).

2010 yılında yapılan bir çalışma, endüstri sponsorluğunda yapılmış klinik çalışmaların *Annals of Internal Medicine, Archives of Internal Medicine, BMJ, JAMA, Lancet* ve *NEJM* gibi saygın dergilerde basılma oranının giderek arttığını ve bu durumun, bu dergilerin "impakt" faktörlerinin artmasında ciddi rol oynamakta olduğunu göstermiştir (**Lundh et al., 2010**). Saygın dergilerde yayımlanan randomize çalışmaların ¾'ü endüstri sponsorluğunda gerçekleştirilmiş çalışmalardır (**Smith, 2006**). Öte yandan; bu çalışmalardan, "reprint"lerin firmalara satılması ile elde edilen gelir, bu dergilerin yıllık cirolarının ciddi bir kısmını oluşturmaktadır (**Lundh, 2010**). Lundh ve arkadaşlarının bu çok önemli çalışması, bize iki büyük kanıt sundu: **Endüstrinin ilaç ya da biyomedikal ürünleri ile ilgili çalışmaları 'top ten' dergilerde basılmaktadır. Bu dergiler bu** sayede **çok büyük ticari** kazanç **elde etmektedir.**

Okuyucuların, tıp dergileri ve siyaset ilişkisini görebilmeleri için JAMA'nın editörünün kovulma öyküsünü de aktaracağım:

1999'da, editör George Lundberg, JAMA'da, Amerika Birleşik Devletleri'nde üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir ankette, oral seksin cinsel ilişki ["sexual intercourse"] olarak algılanmadığına dair bir anket çalışması yayımladı **(Sanders&Reinisch, 1999)**. Bu çalışma, 1998'de JAMA'ya kabul edilmiş ve yayımlanmak için sırasını beklemekteydi. Lundberg, makalenin basılmasını hızlandırdı. Bu hızlandırma müdahalesinin, ABD Başkanı Bill Clinton'ın seks skandalının soruşturma dönemine denk gelmesi tesadüf değildi. Lundberg, egosantrik bir davranışla, Clinton'a işini kaybetmemesi için küçük bir destek vermiş oldu, ama derginin sahibi *American Medical Association* (*AMA*), makalenin yayın zamanlaması yüzünden Lundberg'in işine son verdi. *AMA* (ABD'deki hekimlerin %30'u üye) genellikle konservatif politikaları ve cumhuriyetçileri destekleyen bir organizasyon olarak demokrat başkana verilen bu desteği affetmedi. Lundberg ise *JAMA* editörü olmasına rağmen Clinton'ın (yani demokratların) sağlık reformu planlarını (toplumun sağlık hizmeti erişimini artırmaya yönelik, ancak hekimler tarafından gelir kaybı endişesi ile pek de desteklenmeyen çabalar) desteklemekteydi ve zaman zaman *AMA* yönetimi ile ters düşmekteydi. Lundberg'den sonra *JAMA*'nın başına Catherine DeAngelis getirildi **(Satyanarayana, 2000; Smith, 2006)**.

Endüstri ve Araştırmalar

Klinik çalışmaların, endüstri sponsorluğunda yapılması aslında yeni bir durum değildir. 1980'lerden önce de endüstri, akademik kurumlara finansal destek vererek araştırmalara sponsor oluyordu ancak, o dönemdeki akademisyen-endüstri ilişki biçimi incelendiğinde tüm sorumluluğun araştırmacılara ait olduğu görülmektedir. Araştırmacılar; çalışmaları tasarlar, verileri analiz eder, makaleleri yazar, sonuçların nerede ve nasıl bildirileceğine karar verirlerdi. Genel olarak, ne araştırmacıların ne de akademik kurumların sponsor firmalarla başka finansal ilişkileri olmazdı. Ancak, son yıllarda sponsor firmalar, ürünle ilgili çalışmaların her aşamasına dâhil olmaktadır. Günümüzde klinik çalışmaları, genellikle endüstri tasarlamakta, analizleri gerçekleştirmekte, makaleleri yazmakta ve sonuçların nerede, nasıl ve ne şekilde yayımlanacağına karar vermektedir **(Bok, 2003; Krimsky, 2003; Angell, 2005; Kassirer, 2005; Smith, 2006; McGarity&Wagner, 2008)**. Çok merkezli bazı çalışmalarda yazarların, kendi verilerine erişim bile sağlayamadıkları bilinmektedir.

Tıp literatürünün içinde bulunduğu durumu, bir kriz olarak nitelemek abartılı olmayacaktır: **Kanıta dayalı tıp kavramsallaştırmasıyla âdeta kutsanan tıbbi bilgi hiyerarşisi aslında piyasaya dayalı tıp üretimidir.** Yanlılık sorunu, öyle büyük bir boyuta ulaşmıştır ki; editörler, hakemler, yazarlar,

hekimler ve kamuoyu, tıbbi literatürün içinde bulunduğu krizin farkında olmak, yayımlanmış her makaleyi özellikle de saygın dergilerde yayımlanmış makaleleri değerlendirirken kuşkucu olmak zorundadır.

Araştırmalarda Finansman Etkisi

Günümüzde pek çok çalışma, sponsor desteği uğruna çarpıtılmış ya da hatalı bilgilerle yayımlanmaktadır. Yayıncılıkta finansman etkisi ["funding effect"] olarak adlandırılan bu durum, endüstri sponsorlu çalışmaların sonuçlarının, sponsoru ve ürününü destekler nitelikte olmasıdır. Finansman etkisini kanıtlayan pek çok nitelikli çalışma mevcuttur (**Lesser, 2007; Ridker&Torres, 2006; Bhandari, 2004; Yaphe, 2001**).

Konu, zaman içinde öyle bir noktaya ulaştı ki, endüstrinin yanlılık oluşturan etkisini gözler önüne seren bir sistematik derleme yazmak 2003 yılında mümkün oldu (**Lexchin, 2003**). Bu derlemede, 1140 biyomedikal araştırma incelendi. 30 çalışmanın sonuçları, sponsorluğunu ilaç endüstrisinin yapıp yapmaması üzerinden değerlendirildi. Endüstri destekli çalışma sonuçlarının, endüstri destekli olmayanlara kıyasla anlamlı biçimde endüstri lehine sonuçlandığı saptandı (**Lexchin, 2003**). Firmaların desteklediklerı çalışmalarda, kendi ürünlerini destekleyen sonuçlara ulaşma olasılığı 4 kat daha fazla bulundu. **Sonuç olarak, bu makale bize firmaların çalışmalardan istedikleri sonucu elde edebildiklerini gösterdi.**

JAMA'da yayınlanan bir derlemede, artrit tedavisinde kullanılan nonsteroidal antienflamatuvar 69 randomize çalışma incelendi (**Rochon, 1994**). Tüm çalışmalar endüstri sponsorluğunda yapılmıştı. Her bir çalışma, endüstrinin kendi ürünü ile ilgili çalışmaya sponsor olmuştu. Çalışmaların 2/3'ünde firma ilacı, karşılaştıran ilaç kadar etkili; 1/3'ünde daha üstün bulundu. Tek bir çalışmada bile alternatif ilacın, sponsor firma ilacından daha etkili bulunmamış olması, aslında çok garip bir durumdur. Açıkçası bu çalışmaların, bilimsel değer taşıdıkları kuşkuludur; daha çok ilaç kullanımını ve satışını artırmaya yönelik "postmarketing" çalışmalar niteliğindedir. Tabi okuyucunun bunu anlaması imkânsızdır. Daha endişe verici bir durum da firmaların aleyhine sonuç veren çalışmalarla kolay kolay karşılaşılamamasıdır. Bunlar, yapılmış olsalar bile basılmamaktadır.

Bir makalede, kalsiyum kanal antagonisti ilaçları ile ilgili var olan toplam 70 klinik çalışma incelendiğinde; sonuçların 30 çalışmada ilacı destekler, 23 çalışmada ilaç aleyhine ve 17'sinde nötr sonuç bildirildiği saptandı. İlaç lehine sonuçlanmış çalışmaların neredeyse tamamında (%96), yazarlar ile ilaç firması arasında finansal ilişki vardı (**Stelfox, 1998**).

Yakın zaman önce, ilaç firmaları 3. kuşak doğum kontrol ilaçları hakkında, çok güçlü reklam kampanyaları yürüttüler. Pek çok genç ve sağlıklı kadın, 2. kuşak yerine 3. kuşak doğum kontrol ilacı kullanmaya başladı. Bir

süre sonra, İngiltere'de Sağlık Bakanlığı, bu ilaçların tromboembolik hastalık riskinde artışa yol açtığına dair bir uyarıda bulundu. Bu uyarı, medyada büyük yankı buldu ve çoğu İngiliz kadını, 3. kuşak doğum kontrol ilaçlarını almaktan vazgeçti (**Hope, 1996**). İlaç firmaları ise aksi yönde açıklamalarda bulunmaya ve reklamlara devam ettiler. 2000'li yılların başında çok sayıda çalışma yayımlandı. Sonuçlar çok rahatsız ediciydi: Endüstri destekli tüm çalışmalar, tromboembolik hastalık riski artışı olmadığını göstermesine karşın kamu destekli çalışmalar tam aksi yöndeydi (**Vandenbroucke et al.,** 2000). Konuyu araştıran Hollandalı bir gazeteci, endüstri destekli bir çalışmada, risk artışı saptadığını, ancak bu çalışmanın hiçbir zaman yayımlanmadığını ortaya çıkardı (**Sheldon,** 2001).

Ekonomik analiz yapan çalışmalarda da aynı sorun saptandı; 5 çalışmanın 5'inde de o firmanın ürünü lehine sonuçlara ulaşılmıştı (**Egger, 2001**).

Tüm bu örnekler bize finansal ilişkinin bir çalışmada sonucu belirleyen en önemli faktör olduğunu göstermektedir.

Bilimde Çarpıtma

İlaç endüstrisi, hangi mekanizmaları kullanarak klinik çalışmalarda kendi istediği sonuçları elde ediyor? Dergilerin akran denetimi ["peer review"] sistemi, bu yanlı çalışmaların yayımlanmasını neden önleyemiyor? Bunlar yanıtlanması gereken çok önemli sorulardır. Lexchin ve arkadaşlarının sistematik derlemesinde, ilaç firmalarının desteklediği çalışmaların yöntem kalitesi incelendiğinde oldukça iyi oldukları saptanmıştır (**Lexchin,** 2003). İlaç firmaları, bu işe çok ciddi bir bütçe ayırmakta ve parlak bilim insanlarını kendi ürünleri ile ilgili çalışmaların sonuçlarını çarpıtmak üzere işe almaktadır. Yanlılık, daha çalışmanın tasarlanması aşamasında başlamaktadır. Firma için çalışan bilim adamları, çalışmaları kaçınılmaz biçimde sponsor firma lehine sonuçlandıracak şekilde tasarladıklarından, yayınlar genellikle yanlı olmaktadır. Yayınlarda, firma lehine yanlılık oluşturmanın pek çok yolu vardır. Örneğin, karşılaştırılan ilaç düşük dozda verilip sponsorun desteklediği ilacın daha etkin olduğu ya da karşılaştırılan ilaç, yüksek doz verilip sponsor ilacın daha düşük yan etki profili olduğu gösterilmektedir. Başka aldatmalara örnek olarak rofecoxib'in VIGOR çalışmasındaki (**Bombardier, 2000**) gibi ciddi yan etkilerin gizlenmesi ya da celecoxib'in CLASS çalışmasındaki (**Silverstein, 2000**) gibi sonuçların sadece olumlu olan ilk yarısının yayımlanması verilebilir. Yeni bir ilacın plasebo ile karşılaştırıldığı çalışmalarda da çoğu kez yanlılıkla karşılaşılmaktadır.

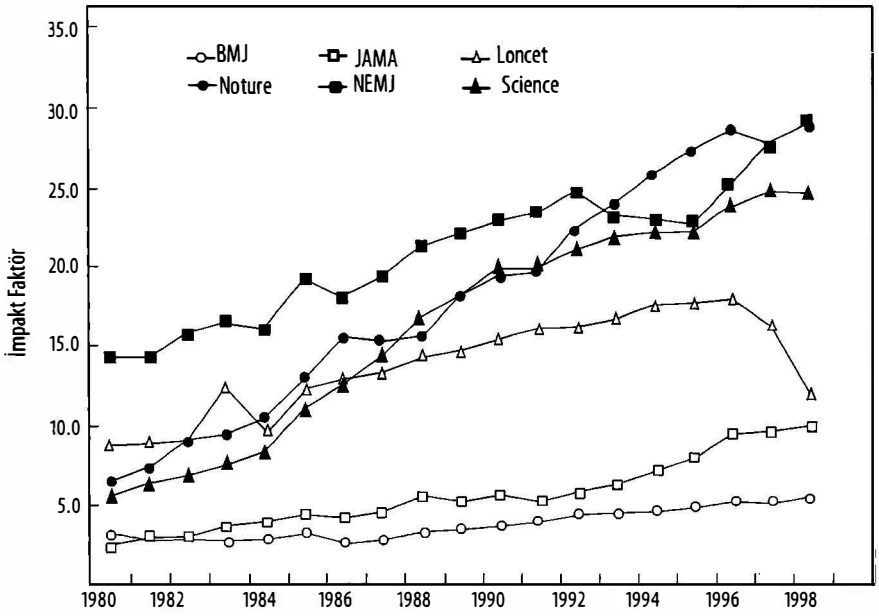
Firmaların kullandıkları stratejiler, o kadar çeşitli, gizli ve incelikle yapılmaktadır ki; bunları saptamak, yanlılığı fark etmek bir hekim/okuyucu için mümkün olmadığı gibi pek çok durumda dergi hakemleri için bile mümkün olmamaktadır.

En sık kullanılan çarpıtma yöntemleri Tablo 1'de gösterilmiştir (**Smith, 2005**).

Tablo 1. İlaç firmalarının klinik araştırmalarda istedikleri sonuçları elde etmek için kullandıkları çarpıtma yöntemleri (Smith, 2005):

- Sizin ilacınıza karşı daha az etkin olduğu bilinen bir ilaca/tedaviye karşı çalışma yapmak/yaptırmak
- Kendi ilaçlarınızı rakip firmanın ilacını düşük dozda kullanarak karşılaştıran çalışmalar yapmak/yaptırmak
- Kendi ilacını rakip firmanın ilacını yüksek dozda kullanarak karşılaştıran çalışma yapmak/yaptırmak (böylelikle kendi ilacını daha az toksik göstermek)
- Rakip ilaçlarla bir fark göstermeyecek kadar küçük çalışmalar yapmak/yaptırmak (örneklem büyüklüğü istatistik anlamlılık için yetersiz olacağından sonuçlar rakip firma ilacı ile fark yoktur şeklinde çıkar)
- Çok sayıda "end point" seçmek ve bu "end point"lerden ilacınız lehine olanları yayına göndermek (çalışmanın baktığı sonuçlardan aleyhte çıkanları yayına göndermemek)
- Çok merkezli çalışma yapmak ve sonuçları sizin lehinize olan merkezlerin sonuçlarından makaleyi yazmak (aleyhte sonuç alınmış merkezleri çalışma dışı/yayın dışı bırakmak)
- "Subgrup" analizleri yaparak ilacınız lehine olan analizleri yayımlamak
- Sonuçları okuyucuyu etkileyecek biçimde aktarmak (örneğin, mutlak risk azalmasını değil de görece risk azalmasını vermek)

Bir kez daha vurgulamak isterim; finansman etkisi ile yanlı ve yönlendirilmiş yayın, hissedildiğinden çok daha büyük bir sorundur, zira; firma sponsorlu çalışmaların 2/3'ü *JAMA, NEJM, Lancet* gibi en saygın ("top ten") dergilerde yayımlanmaktadır (Resim 4).

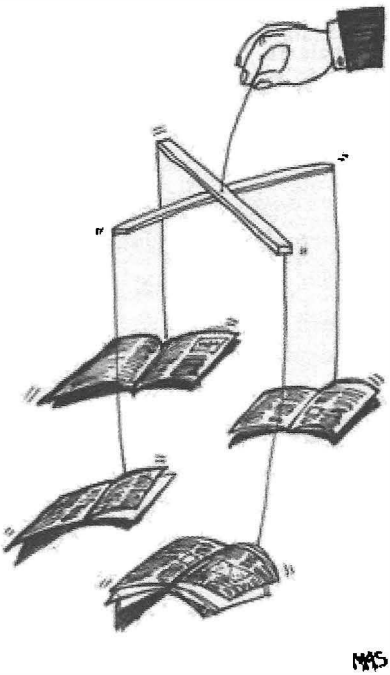


Resim 4. *"Top ten" olarak anılan dergilerin yıllar içindeki impakt faktörleri. (Satyanarayana, 2000)*

Daha ötesi, bu dergiler, ilaç endüstrisi sponsorluğunda basılmaktadır **(Smith, 2006)** (Resim 5). Bu dergilerin editör ya da hakem kurullarında endüstri sponsorlu bilim insanları yer almaktadırlar.

Klinik Kılavuzlarda Yanlılık

Uzmanlık derneklerinin ya da ulusal sağlık otoritelerinin yayımladığı, yaygın olarak kullanılan klinik kılavuzlarda ["guideline"], tanı ve tedavi rehberlerinde hatta ABD'nin bir kurumu olmasına rağmen tüm ülkeler tarafından saygın ve geçerli bulunan FDA kararlarında yanlılığa yol açan çıkar çatışmaları mevcuttur. 200 klinik kılavuzu araştıran bir çalışmada, kılavuz yazarlarının üçte birinden fazlasının önerdikleri ilaçların firmalarıyla finansal ilişkileri olduğu bulunmuştur **(Taylor, 2005)**.



Resim 5. *En saygın tıp dergileri ilaç endüstrisi sponsorluğunda basılmaktadır. (Margaret Shear, Public Library of Science).*

Bir örnek üzerinde, çıkar çatışmasının, kılavuzlarda nasıl yanlılığa yol açtığına bakalım: "*American Heart Association*" ve "*American College of Cardiology*" nin de katıldığı "*National Institutes of Health (NIH)*" tarafından finanse edilen "*Ulusal Kolesterol Eğitim Programı*", düşük dansiteli lipoprotein kolesterol düzeylerinde hızlı düşüş sağlamak üzere statin kullanılması için çağrıda bulundu. Bu programın 9 katılımcısından 8'inin, önerdikleri statini üreten firmalarla finansal ilişkisi olduğu görüldü (**Tuller, 2004**). Bu programdan kısa bir süre sonra, web sayfalarında "statin ilaçları şehir sularına konmalıdır" gibi aşırı yorumlara tanık olundu (**Bill, 2004**). 2004 yılında, dünyada statin satışları 15 milyar ABD dolarına ulaştı. Pfizer'in *Lipitor* ve Merck'in *Zokor* adlı ilaçları en çok satış yapan ilaçlar oldu. Pfizer, 2003 yılında Lipitor'dan 9,2 milyar ABD doları satış elde ederek dünyada en çok reçete edilen ilaç unvanını aldı (**Bill, 2004**). Shafiq ve arkadaşları, statin endikasyonları üzerine yaptıkları derlemede, statin ile ilgili yapılmış tüm klinik çalışmaları inceledikten sonra, şu sonuca ulaştılar: "... var olan kontrollü çalışmalardan elde edilen endikasyon kanıtları oldukça zayıftır. Daha ötesi, bu çalışmalar örneklem büyüklüğü küçük, çalışma gücü yetersiz, 'endpoint'leri bulanık ve izlem süresi kesin sonuçlara ulaşmak için yetersiz çalışmalardır. Pek çok çalışmanın sonuçları birbiri ile çelişmektedir..." (**Shafiq, 2005**). Günümüzde ABD'de, yaşlıların % 90'ına yüksek tansiyon, kadınların yarısına cinsel işlev bozukluğu ve 50 milyon kişiye yüksek kolesterol tanısı konmuş durumdadır (**Conrad, 2004, Conrad 2005**).

American Psychiatric Association'ın "*Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*" (4. baskı) isimli kitabının 170 yazarının 95'inin, şizofreni ve duygudurum bozukluklarıyla ilgili, bölüm yazarlarının ise hepsinin ilaç firmalarıyla bağlantısı vardır (**Cosgrove, 2006**).

1996 yılında onaylanan *Paxil* piyasaya sürüldüğünde ise hâlihazırda pek çok antidepresan kullanımdaydı. Bu nedenle, GlaxoSmithKline, Paxil için depresyonun yanı sıra anksiyete pazarını yarattı. İki yeni hastalık tanımlandı: Toplumsal Anksiyete Hastalığı ["Social Anxiety Disorder, SAD"] ve Yaygın Anksiyete Hastalığı ["Generalizing Anxiety Disorder, GAD"]. SAD ya da diğer adıyla toplumsal fobi, ısrarlı ve aşırı utanma korkusu; GAD ise kronik, aşırı anksiyete (en az 6 ay) olarak Manuel'de yerini aldı! FDA, SAD için 1999'da, GAD için 2001 yılında Paxil kullanımını onayladı. GlaxoSmithKline, bundan sonra agresif bir reklam kampanyasına başladı. Kampanyanın temeli, hemen herkesin SAD ya da GAD olabilmesiydi. Paxil'e ait bir reklam cümlesi; "imagine being allergic to people"(insanlara alerjiniz varsa) durumun vahametini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, Paxil; Viagra ve bir alerji ilacından sonra tüm dünyada tanınan üçüncü ilaç hâline geldi. 2001'de reçete edilen ilaçlar arasında 6. sıradaydı. ABD'de,

2001 yılında 2,1 milyar dolarlık Paxil satıldı. Utanma ve endişelenme gibi doğal insan hissiyatları, bir hastalığa dönüşürken tedavisi de Paxil oldu **(British Medical Journal, 2002; Moynihan, 2006)**.

FDA'nın 16 ana komitesindeki çoğu üyesi, ilaç firmalarıyla ilişki içindedir. Bu üyelerin FDA'daki görevleri, ilaçlara FDA onayı verilip verilmemesi konusunda tavsiyelerde bulunmaktır. Bu kişilerden, kendilerini, finansal ilişkide oldukları firmaların ilaçları hakkındaki karar süreçlerinin dışında tutmaları beklenmesine rağmen bu kurala genellikle uymadıkları görülmüştür **(Angell, 2008)**.

Endüstri Sponsorlu Çalışmaların Yol Açtığı Sorunlar

Bir makalenin aldığı atıf satısı; derginin impakt faktörü (İF) ve yazarın akademik saygınlığı için kullanılan en yaygın ölçüttür. Günümüzde pek çok çalışma ile endüstri sponsorlu çalışmaların diğer çalışmalara kıyasla genellikle daha çok atıf aldığı gösterilmiştir. Atıf alma oranını artıran çalışmalar, çoğunlukla büyük ilaç çalışmaları olmaktadır **(Kulkarni, 2007; Conen, 2008)**.

Diğer çok önemli bir sorun, endüstri çalışmalarının diğerlerine göre daha çok pozitif sonuçlu çalışmalar, yani ilacın etkin olduğunu gösteren çalışmalar olmasıdır **(Lexchin, 2003)**. Pozitif sonuçlu endüstri destekli çalışmalar, negatif sonuçlu endüstri destekli çalışmalara göre daha çok atıf almaktadır **(Kulkarni 2007; Conen, 2008)**. **Bu bulgular klinik araştırma sisteminin ilaç kullanımını artırmaya yönelik çalıştığını göstermektedir.**

Daha ötesi, sponsor firmalar, kendi çalışmaları için farkındalığı artırmaya yönelik pek çok taktik uygulamaktadır. Bu taktikler; hayalet yazarlara derleme makaleler sipariş edip, kendi çalışmalarına atıfta bulundurmak **(Ross, 2008; Steinman, 2006; Healy, 2003; PLoS Medicine Editors, 2009)**, reprint satın alarak, bunları yaygın biçimde dağıtmak **(Hopewell, 2003)** ve basının dikkatini çekmek **(Smith, 2003; Phillips, 1991)** şeklinde özetlenebilir.

Bu taktikler, hemen her zaman ilaç ya da ürün lehine sonuç veren çalışmalar için kullanılmaktadır. Bu nedenle, hangi çalışmanın basılmasının firma için çekici olacağı bellidir. Editörler, bu durumun ağır baskısı altında karar vermektedirler **(Smith, 2005)**.

Bilimde Başlıca Çarpıtma Stratejileri

2008 yılında yayımlanan kitaplarında McGarity ve Wagner, en sık kullanılan, bilimde çarpıtma stratejilerini 6 başlık altında topladı: **(McGarity&Wagner, 2008)**

1. Bilimi Şekillendirmek ["Shaping Science"]

Firmaların, özel bir sonucu göstermek üzere bir çalışmayı tasarlayarak yaptırılmasını sağlamaları. Firmalar, bilim insanlarına ücret karşılığında çalışma sipariş etmektedirler. Araştırmacılara, sponsor kontrolünde gerçekleştirecekleri araştırma kontratı imzalatılır. Sponsorların pek çok çalışmanın sonuçlarını kontrol ettikleri uzun yıllardır bilinen bir gerçektir. Sponsor firmalar, araştırmanın amacının belirlenmesinde, çalışma tasarımında, edit edilmesinde bazen hayalet yazar [ghost writter]/ profesyonel yazar aracılığı ile yazılmasında ciddi rol oynarlar. Böylelikle, çalışmanın kendi ürünleri ile ilgili istedikleri sonuca ulaşmasını sağlarlar. Bu müdahaleler sonucunda oluşan sapma, öylesine dikkatli ve ustaca gerçekleştirilir ki çoğu kez anlaşılmaz.

2. Bilimi Saklamak ["Hiding Science"]

Firmalar, bilime/bilgiye şekil vermekte başarısız olduklarında (çalışmadan firmanın istemediği bir sonuç çıktığında) bu kez de istemedikleri bilginin yayımlanmasını engellemeye çalışır. Bu çabalar ile gün ışığına çıkmayan bilgilerden bilim dünyası ve kamuoyu çoğu kez haberdar olamamaktadır.

3. Bilime Saldırmak ["Attacking Science"]

Firmalar, çıkarlarına uygun olmayan makalelere karşı, onlara zarar verecek gayrimeşru saldırılarda bulunmaktadır. Bu çalışmaların metodolojisi, veri analizi, değerlendirme süreçleri aslında dayanaksız biçimde eleştirilerek okuyucunun, sağlık otoritelerinin ve kamuoyunun gözünde çalışmanın değeri düşürülmektedir. Bu saldırılar, o kadar farklı kaynaklar kullanılarak yapılır ki, araştırmacının tüm bunlarla başa çıkması mümkün olmamaktadır.

4. Bilim İnsanlarını Taciz Etmek ["Harassing Scientists"]

Aleyhte makaleler hedef alındığı gibi, araştırmacılar da çeşitli saldırıların hedefi olabilmektedir. Araştırmacılara dayanaksız suçlamalar yöneltmek, araştırma kontratına uymamakla suçlamak, firmayı ticari kayba uğratmak iddiası ile tazminat davaları açmakla tehdit etmek, iyi bilinen örneklerdir.

5. Bilimi Ambalajlamak ["Packaging Science"]

Ambalajlamanın en iyi bilinen örneği, ürün lehine derleme makale yazdırmaktır. Konsensüs raporlarının bir kısmı da bu nitelikte olabilmektedir. Bilim insanlarının görüşlerinin dengeli biçimde oluşturulması yerine konsensüs panelleri, ağırlıklı olarak ilaç ya da ürün lehine görüş verecek kişilerden oluşturulmaktadır. Bilimsel konuları hak ettiklerin-

den çok daha önemli "hot topic"ler hâline getirme, bir ürünü popülerleştirme çalışmasının bir parçası olabilmektedir.

6. Bilimi Yönlendirmek ["Spinning Science"]

Bilimsel çalışma sonuçları yorumlanmak yerine araştırmanın orijinaline sadık kalınmadan ekonomik çıkarlar doğrultusunda yönlendirilebilmektedir. Kamuoyunu etkilemekte uzman olan halkla ilişkiler şirketleri, bu amaçla devreye sokulmakta, bazı çalışmaların aşırı önemsenmesi bazı çalışmaların ise değersizleştirilmesi için uğraş verilmektedir.

Aşağıda bu stratejileri gerçek öyküler üzerinde inceleyeceğiz:

Para ve Bilim: Dr. Thomas J. Walsh Olayı

20. yüzyılın son yarısında, bağışıklık sistemi baskılanmış hastaların mantar enfeksiyonlarında kullanılan en önemli ilaç, Venezuela'daki Orinoco Nehri'nde bulunan sporlardan üretilen Amfoterisin B idi. Bu ilacın ender görülen ancak ciddi yan etkisi, bazı hastalarda böbrek yetmezliğine yol açmasıdır. Oldukça ucuz bir ilaçtır.

1990'larda bir ilaç firması daha etkin ve yan etkisi daha düşük yeni bir mantar ilacı keşfettiğini öne sürdü. FDA, 1994 ve 1995'te kamuya açık iki toplantıda, üretici firma için çalışan bilim insanlarını ve yeni ilacın klinik çalışmalarını yapan NIH'de görevli bilim adamlarını dinledi.

Bu toplantılarda, NIH'de görevli ve ABD'nin mantar hastalıklarında önde gelen bilim adamlarından biri olan Dr. Thomas J. Walsh, yeni ilacın denendiği hasta serisini sundu. FDA komitesi, bu çalışmaya iki eleştiri getirdi. Hasta grubu, kemoterapi alan kanser hastalarından lökosit sayısı düşük olan ve 4 gün ısrarlı ateşi olan hastalardan oluşmuştu. Bu hastalarda mantar enfeksiyonu olup olmadığına dair bir inceleme yapılmamıştı. İkinci eleştiri ise kontrol ilacı olarak kullanılan Amfoterisin B dozunun düşük olmasıydı. Dr. Walsh, 0,6 mg/kg Amfoterisin B dozunun, standart tedavi dozu olduğunu öne sürse de FDA komitesindeki uzmanlar, 0,6-1 mg/kg dozunun daha uygun olacağını belirttiler. Dr.Walsh, bu iki eleştiriye karşı *aspergillus* enfeksiyonunun saptanmasının çok güç olduğu ve daha yüksek dozda Amfoterisin B'nin böbrek yetmezliği riski taşıdığı için tercih edilmediği açıklamalarında bulundu.

Oysa; Dr.Walsh'un da yazarlarından biri olduğu, 4 yıl önce yayımlanmış bir çalışmada, Amfoterisin B'nin, *aspergillus* enfeksiyonu için etkin dozu 1,0-1,5 mg/kg olarak önerilmişti. Bu makalede, 0,6 mg/kg'lık dozun yetersiz olacağı bilgisine de yer verilmişti. Bu eleştirilere rağmen, sonuçta; FDA komitesi, Dr. Walsh'un yaptığı açıklamalardan tatmin oldu ve Dr. Walsh'un sunduğu klinik çalışmanın yöntemini uygun bularak onayladı.

Bu onay sayesinde, yeni ilaç için çok merkezli çalışmalar yapılmasının önü açıldı. İlk, çok merkezli klinik çalışma, Fuzisawa Corporation sponsorluğunda yapıldı ve Amfoterisin B (0,6 mg/kg) ile Fuzisawa Corporation firmasının ürettiği yeni ilaç AmBisome (3 mg/kg), 687 hastada karşılaştırıldı. Sonuçlar, Dr. Walsh'un birinci isim olduğu bir makale ile NEJM'de yayımlandı (**Walsh, 1999**). Mortalite, Amfoterisin B grubunda %10,5, AmBisome grubunda %7,3 olarak bulundu. Çalışma, AmBisome'un Amfoterisin kadar etkin olduğunu, ancak; daha az nefrotoksik olduğunu bildirdi.

Haziran 1997'de, Dr. Walsh, FDA'ya bir sunum yaptı ve AmBisome'un invaziv mantar enfeksiyonlarının önlenmesinde ve mantar enfeksiyonuna bağlı ölümlerin azaltılmasında Amfoterisin B'den daha etkin olduğunu belirtti. Bu sunumdan birkaç saat sonra, FDA komitesi, AmBisome'u daha etkili ve daha az toksik bir ilaç olarak onayladı.

Oysa, bir FDA istatistikçisi, bu çalışmanın uygun bilimsel bir temele dayanmadığı itiraz notunu yetkililere iletmişti. Buna rağmen; Haziran 1997'de AmBisome, FDA tarafından onaylanmış oldu.

Bundan bir ay sonra Dr. Walsh, bir konferansta hekimlere AmBisome'un kanserli hastaların invaziv mantar enfeksiyonlarında Amfoterisin B'den daha etkili tek ilaç olduğunu ilan etti.

AmBisome çalışması, NEJM'de yayımlandıktan sonra, derginin editörü, makaleyi eleştiren mektuplar aldı. Üç Alman bilim adamı, Amfoterisin B dozunun 1 mg/kg olması gerektiği eleştirisinde bulunarak, kontrol grubundaki daha yüksek ölüm oranının, kullanılan dozun düşük olmasına bağlı olabileceğini öne sürdü (**Fisher, 1999**).

2001 yılında, *British Society for Haematology*, Dr. Walsh'un çalışmasında, Amfoterisin B'nin düşük doz kullanılması yüzünden AmBisome lehine bir yanlılık oluştuğu konusunda hekimleri uyardı.

AmBisome'un FDA onayından 2 yıl sonra Dr. Walsh, Merck firması ile yeni bir mantar ilacını araştırmak üzere kontrat imzaladı. Dr. Walsh, tıpkı bir önceki çalışmada olduğu gibi Merck'in yeni ilacı Candidas (caspofungin) için de FDA'yı mantar enfeksiyonu kanıtlı kanser hastaları yerine ateşi olan ve lökosit düzeyi düşük kemoterapi alan kanserli hastalarda çalışmaya ikna etti. Merck için çalışan bilim insanları ile birlikte Dr. Walsh'un hazırladığı çalışma protokolü, 3,0 mg/kg AmBisome (oral) ile 50 mg/kg Candidas (intravenöz) karşılaştırılması şeklindeydi.

Candidas (caspofungin) çalışması, Eylül 2004'te *NEJM*'de yayımlandı. Mortalite, Candidas grubunda %10,8, AmBisome grubunda %13,7 idi. Candidas, AmBisome kadar etkin, daha az toksik bir ilaç olarak bildirildi (**Walsh, 2004**). FDA, Candidas'ı Eylül 2004'te onayladı.

Tıpkı AmBisome yayınında olduğu gibi NEJM'in editörü, pek çok bilim insanından bu çalışmayı da eleştiren mektuplar aldı. Eleştiriler, bu kez de AmBisome dozunun düşük olmasına odaklanıyordu (**Marty&Collene, 2005**).

Prof. Dr. Curt Furberg, AmBisome ve Candidas çalışmalarının ikisini de değerlendirdikten sonra şunları yazdı: "...Tartışmalı karşılaştırmalar içeren çalışmalar tasarladığınızda herkesi yanıltma riski oluşturuyorsunuz; FDA gibi düzenleyici kurumları, hekimleri ve hastaları..." (**McGarity&Wagner, 2008**).

Buraya kadar olan ve bir hekimin kolay kolay öğrenemeyeceği iki klinik araştırmanın perde arkasını özetlersek; oldukça saygın ve etkili bir akademisyen olarak Dr. Walsh, iki yeni ilacın FDA onayı almasına öncülük etmiş ve bunu yaparken her iki ilacın çalışmasında aynı yöntem zayıflıklarından yararlanmıştır. Peki niçin?

Dr. Walsh, tam gün NIH çalışanıydı ve bu çalışmaların yapıldığı yıllarda Fuzisawa veya Merck ilaç firmaları ile hiçbir ilişkisi yok diye biliniyordu. NIH ve FDA, rutin bir işlem olarak, kendi elemanlarına ve çalışmalarını onay için sunan bilim insanlarına herhangi bir firma ile finansal ilişkilerinin olup olmadığını sormaktadır. Dr. Walsh, her iki kuruma, bu firmalarla maddi ilişkisi olmadığını bildirmişti. Oysa, daha sonra Fuzisawa yetkilileri tam tersi açıklamalarda bulundular (**Carrier, 2004**).

NIH, gizli bir soruşturma gerçekleştirdi ve Dr. Walsh'un firmalarla düzinelerce, NIH'ye bildirmediği, maddi kazanç sağlayan anlaşmalar yaptığı ortaya çıktı (**Willman, 2006**). Soruşturma sonunda büyük itibar kaybı yaşayan Dr. Walsh, önemli bir ceza almadan bu işten sıyrılmayı becerdi!

AmBisome ve Candidas çalışmaları, çok kritik sorunları gözler önüne serdi: **İlaç firmalarının gizli amaçları çalışmanın yanıtlamak istediği soruya, yöntem seçimine, veri toplama biçimine, verilerin yorumlanmasına, sonuçların sunulmasına sinsice emdirilebilir. Bu öyle bir ustalıkla yapılmaktadır ki çok katmanlı mikro yanlılıkları okuyucunun fark etmesi imkânsızdır. Sıradan bir hekimden çok daha sofistike hakemler bile akran değerlendirme ["peer review"] sürecinde bu müdahaleleri gözden kaçırabilir. Öte yandan çıkar çatışması ["conflict of interest"] açıklaması zorunluluğu işe yarayan bir sistem değildir. Bilim insanları ve sponsor firmalar önemli finansal ilişkilerini ve çıkar çatışmalarını rahatlıkla gizleyebilmektedirler.** Okuyucuların bu olası ilişkileri ve yanlılıkları fark etmeleri mümkün değildir (**Shamoo&Resnik, 2003**).

2005 yılında yapılan bir ankette, ABD'de 320 bilim insanının %15'i, sponsor baskısı ile çalışmalarının tasarımını, yöntemini ya da sonuçlarını değiştirdiklerini itiraf ettiler (**Wadman, 2005; Weiss, 2005**).

Günümüzde, FDA tarafından onaylanmış pek çok klinik çalışma, ilaç endüstrisi tarafından yürütülmekte ve pek çok hekim ve bilim insanı bu iş için firmalardan ücret almaktadır.

Pasif sigara içiciliği, tütün endüstrisi ile bağı bulunan bilim insanlarının yayınlarında %74 oranında zararsız bulunmuştur. Bu oran, tütün endüstrisi ile bağı bulunmayan bilim insanlarının yayınlarında ise yalnızca %13'tür **(Barnes and Bero, 1998)**.

Kemoterapi ilaçları ile ilgili olumsuz sonuç bildirme oranı, kâr amacı gütmeyen kurumların desteklediği araştırmalarda %38, ilaç şirketlerinin desteklediği çalışmalarda ise %5 olarak saptanmıştır **(Friedberg, 1999)**.

Tıp alanında, endüstriye danışmanlık yapan akademisyen sayısı o kadar çoktur ki, bir oran vermek imkânsız hale gelmiştir. 1996 yılında yayımlanan bir çalışmada, tıp alanındaki akademisyenlerin en az %25'inin, endüstriden araştırma desteği aldığı ve bu kişilerin yarısının yıllık gelirlerinin ¼'ünden fazlasının endüstri tarafından karşılandığı bildirilmiştir **(Blumenthal, 1996)**.

NEJM, editoryal makalelerin yazarlarının, firmalar ile herhangi bir finansal ilişki içinde olmaması kuralını getirdiğinde, editoryal makaleler dramatik biçimde azaldı. Hatta romatoloji ve dermatoloji alanlarında, finansal ilişkisi olmayan bir bilim insanı bulmaları neredeyse imkânsız hale geldi. *NEJM*, daha sonra bu kuralını, 10,000 ABD dolarından daha büyük miktarda finansal ilişkisi olanlar şeklinde değiştirmek zorunda kaldı **(Drazen, 2002)**.

Bile Bile Ölüme Gönderilen İnsanlar: Vioxx Olayı

Veri yorumlanmasındaki çarpıtmaların en meşhur örneklerinden biri, Merck firmasının Vioxx çalışmasıdır **(Michaels, 2005)**. Merck için çalışan bilim insanları, firma sponsorluğunda yapılan "postmarketing" klinik çalışmanın (bir ilacın FDA onayı alıp piyasaya verilmesinden sonra yapılan, ilacın satışını artırmaya yönelik klinik çalışmalar) istatistik sonuçlarına baktıklarında Vioxx'u kullanan kişilerde, Naproksen kullananlara kıyasla kalp krizi riskinin 5 kat daha yüksek olduğunu gördüler. Çalışmanın plasebo kolu yoktu. Bu durumda, bu veri iki türlü yorumlanabilirdi: 1-Vioxx, kalp krizi riskini %400 artırmaktadır. 2-Naproksen, kalp krizi riskini %80 azaltmaktadır. İkinci olasılık, pek inanılır gibi olmamasına rağmen Merck'in istatistikçileri, Naproksenin kalp krizini azalttığı yorumunu tercih ettiler. Böylece, Vioxx piyasada 5 yıl daha kaldı. Ne zaman ki, Vioxx ile plaseboyu karşılaştıran bir başka "postmarketing" çalışması, Vioxx alanlarda, kalp krizi riskinin 2 kat arttığını gösterdi, ilaç piyasadan çekildi. FDA'da çalışan bir bilim insanı, Vioxx'un 5 yıl içinde 80.000-130.000 kalp krizinden sorumlu olduğunu bildirmiştir **(McGarity&Wagner, 2008)**.

Bilim İnsanına Baskı: Dr. Aubrey Blumsohn Olayı

İngiltere Sheffield Üniversitesi'nden Dr. Aubrey Blumsohn, 2002 yılında Procter and Gamble firması ile bedeli 180.000 İngiliz sterlini olan bir çalışma protokolü imzaladı. Firmanın en çok satan ilacı, Actonel'in, yaşlı kadınlarda kullanımı ile kemik kırıkları arasındaki ilişkinin araştırılması planlandı (Revill, 2005).

Firmanın bu çalışmayı yapmak istemesinin özel bir nedeni vardı. Son zamanlarda yayımlanan pek çok çalışmada, Actonel'in kemik "turnover" supresyon oranının %30-40'larda pik yaptığı gösterilmişti. Actonel'in, piyasada yarıştığı diğer firmanın ürünü Fosemax'ın kemik "turnover" supresyon değeri, Actonel'den daha güçlüydü. Procter and Gamble, kemik "turnover" oranının, daha fazla azaltılmasının klinik olarak bir işe yaramayacağını göstermek ve supresyon oranının %30-40'larda olmasının yeterli olduğunu kanıtlamak istiyordu.

Dr. Blumsohn'un laboratuvarına, 3 yıl boyunca Actonel kullanan, binlerce kadından alınan kemik biyopsileri geldi. Her birinde, kemik "turnover"ına bakıldı ve bu kadınlarda kemik kırığı olup olmadığı izlendi. Çalışma tamalandığında, ham veriler firma tarafından ABD'ye götürüldü ve çalışma kodu, firma istatistikçileri tarafından burada kırıldı. Dr. Blumsohn'un sonuçları incelemesine kör ["blind"] olarak izin verildi: Dr. Blumsohn'a hangi supresyon oranının, hangi oranda kemik kırıkları ile ilişkisi olduğu gösterilmedi.

Çok doğal olarak, Dr. Blumsohn, firmanın yaptığı istatistiksel analizleri görmek istedi. Bu talep, oldukça ilginç gerekçelerle reddedildi. Procter and Gamble, Dr. Blumsohn'a; kullandıkları istatistik yöntemleri öğrenmesinin zaman alacağını, özel bir eğitim gerektirdiğini ve buna gerek olmadığını bildirdi.

Birkaç ay sonra Dr. Blumsohn, sonuçların firma için çalışan iki bilim insanı tarafından, Minneapolis'te önemli bir kongreye bildiri olarak gönderildiğini öğrendi. Bu kongrede, sonuçlar firmanın yaptığı istatistik analiz ile sunuldu. Kongreden bir iki gün sonra Dr. Blumsohn, firmadan bir mektup aldı; Procter and Gamble makalenin yazılması için bir profesyonel yazar (hayalet yazar) ile anlaşmıştı. Gerekçe olarak da bu kişinin, Actonel verisi ve firmanın anahtar mesajına aşina olduğu yazılmıştı! (Revill, 2005). Çalışma, hayalet yazar tarafından yazıldıktan sonra, Dr. Blumsohn'un ismi ile yayımlanmak üzere bir dergiye gönderilecekti.

Dr. Blumsohn, hemen itiraz etti. Yaptığı çalışmanın verilerini görmeden, istatistik analizini yapmadan ve tanımadığı bir kişi tarafından yazılmış bir makalenin kendi ismi ile yayımlanmasını kabul etmedi. Yoğun tartışmalardan sonra, Dr. Blumsohn'a bir firma çalışanının bilgisayarında, çalışmanın ilgili grafikleri gösterildi. Dr. Blumsohn, bu kısa ve yetersiz

inceleme imkânında bile analizde taraflı davranıldığını; verilerin %40'ının analizde kullanılmadığını fark etti. Bunların eklenmesi ile firmanın kendi ilacı lehine vardığı sonucun değişebileceğini öne sürdü. Büyük uğraşlardan sonra, firma, bu verilerin de analize girmesini kabul etmek zorunda kaldı **(Revill, 2005a; Revill, 2005b)**. Olay, basına yansıdı, büyüdü; firma, yaptığı basın açıklamasında veriler üzerinde manipülasyon yaptığı iddiasını reddetti. Dr. Blumsohn'un, baş araştırmacı da olsa, "firmaya ait olan verilere" ulaşmasının engellenmesinin, endüstrinin yasal hakkı olduğu iddia edildi **(Revill, 2005b)**.

Bu olay, bize bir veri tabanı üzerinde, istatistik analizle manipülasyon yapılabileceğini açıkça gösterdi. Özellikle baş araştırmacı, firmanın istatistiksel analiz sürecinin dışında tutulduğunda manipülasyon daha kolay yapılmaktadır. **En önemlisi ise baş araştırmacının verilere ulaşması firma tarafından engellenebilmektedir.**

Bu olaydan sonra "International Committee of Medical Journal Editors", kurallarını yenileyerek, araştırmacılardan verilere ulaşmalarını kısıtlayacak kontratlara imza atmamalarını istemişse de maalesef, bu kural bağlayıcı olamamakta ve sorun büyüyerek devam etmektedir.

2004 yılında, tıp fakültesi yöneticilerine yapılan bir ankette, üniversitelerde özel firmaların sponsorluğunda yapılan çalışmalarda, firmaların yaptığı istatistik analizlerin makaleye konmasına izin verilip verilmediği sorulduğunda %24 olumlu, %49 oranında olumsuz yanıt alındı. Tıp fakültesi yöneticilerinin %29'u ise bu konuda bilgi sahibi değildi **(Mello et al., 2005)** Aynı ankette, makalelerin yayımlanmaya gönderilmeden önce firmalar tarafından incelenmesine ve düzeltmeler yapılmasına izin verilip verilmediği soruldu. %50 olumlu, %40 oranında olumsuz yanıt alındı. Tıp fakültesi yöneticilerinin %11'i ise bilgilerinin olmadığını belirtti **(Mello et al., 2005)**. İlaç firmalarının, bilim adamları ile yaptıkları kontratlarda, verilerin kendi onayları dışında yayımlanmasını engelleyecek maddeler koymasına izin verilip verilmediği sorulduğunda %41'i izin verildiğini, %34'ü ise izin verilmediğini bildirdi. %24'ünün bu konuda bilgisi yoktu **(Mello et al., 2005)**.

Şirket Sahibi Araştırmacılar ve Bayh-Dole Patent Yasası

Son yıllara özgü, bir diğer gelişme de piyasada, kısa sürede ürüne dönüştürülecek konularda çalışan araştırmacıların kendileri için şirketler kurması ya da iş adamlarının bu tür bilim adamlarını bularak onlarla ortak şirketler kurmasıdır **(Weintraub&Barrett, 2006; Jacops, 2006)**. Bu durum, yanlılık oluşturan ciddi bir sorundur. Bilim insanı, bir şirket sahibi ya da ortağı olarak araştırma yapmaktadır!

1980'de, ABD'de, Bayh-Dole Patent Yasası çıktıktan sonra üniversitelerde kamu bütçesi ile yapılan araştırma sonuçlarından çıkan buluşlara patent alma yolu açıldı. Bu yasa, üniversite özel sektör işbirliğine yeni bir açılım sağladı. (**Washburn, 2005; Angell, 2005; Krimsky, 2003**). Üniversiteler ve araştırma hastaneleri, kendi patent portfolyolarını ve ticari çıkarlarını yönetecek birimler kurdular (**Abelson&Saul, 2005; Bell, 2005**).

Bayh-Dole yasası ile üniversitelerin federal araştırma fonunu yitirmeden ürün ve buluşları ticarileştirmesine ["teknoloji transferi"] izin verilmiş oldu. Üniversitelerde çalışan bilim adamları ise yeni ürün ve aletleri test etmek üzere kendi şirketlerini kurmaya başladılar ["start-up companies"]. Bayh-Dole yasasının, biyoteknolojinin gelişmesine katkıda bulunduğu öne sürülür, ancak hastaların yansız tıbbi bilgiye muhtaç olduğu, akademisyenlerin sorumluluğunun ise bu bilgiyi üretmek olduğu unutulmamalıdır. Ana amacı, hissedarlarına kâr dağıtmak olan şirketler dünyası, çok karmaşık ilişki ağları ile etik olmaktan uzak bir sağlık endüstrisi yaratmaktadır.

Harvard Üniversitesi'ne bağlı *Massachusettes Eye And Ear İnfirmary*'den bir araştırmacı, bir klinik çalışmada A vitamini içeren bir göz damlası (kendisinin yeni kurduğu şirketin ürünü) kullandı. Bu çalışmada, araştırmacının kendi ilacı lehine sonuçlar elde etmek için pek çok manipülasyon yaptığı ortaya çıktı (**Leary, 1989; Gosselin 1988**). Toplanan veriler hiçbir zaman yayımlanmadı ve son analizde ilacın plaseboya kıyasla etkili olmadığı anlaşıldı. Ancak, araştırmacının kurduğu şirket, hisse senedi satışlarından çalışma süresince en az 1 milyon ABD doları kazanmıştı (**Gosselin, 1988**).

Bir diğer olay, 1999 yılında yaşanan Jesse Gelsinger olayıdır. Bu hastaya Pennsyvania Üniversitesi'ne bağlı bir enstitüde gen tedavisi uygulandı. On sekiz yaşındaki Jesse Gelsinger, bu deneysel tedavi sonrasında öldü. Enstitü başkanının, gen tedavisi araştırmasını yöneten kişi olması ve aynı zamanda araştırmayı finanse eden şirketin büyük ortaklarından biri olması, kamuoyunda ciddi rahatsızlık yarattı (**Bok, 2003**).

Firmalar Çalışmalarını Kime Yaptırıyor?

Araştırma kontrat organizasyonları ["Contract research organization" CRO], yeni bir iş kolu olarak, çalışmalara hasta sokmak üzere hekimleri iletişim ağlarına bağlayan, özel araştırma şirketleridir. Endüstri, üniversitelerin firma sponsorluğunda yapılan araştırmalar üzerindeki kısmi kontrol mekanizmalarından tamamen kurtulmak için klinik çalışmaları, üniversite hastanelerinden özel sağlık sektörüne kaydırmaktadır. Bu yeni sistemde, özel sektörde çalışan pek çok klinisyen, CRO'lar aracılığı ile çalışmalara dâhil edilmeye başlanmıştır (**Angell, 2005; Kassirer, 2005**). CRO'lar, akademik hastaneler dışında, özel sektörde çalışan hekimlerin, özellikle ilaç

çalışmalarına, bireysel olarak girebilmesi için çeşitli imkânlar yaratmıştır (**Angell, 2005**). Bu tip hekimlerin büyük çoğunluğu, teknik bağlamda eğitilmiş araştırmacılar değildir ve genellikle "kendilerine söyleneni yapan" hekimler olarak, ilaç çalışmaları için yeni ve büyük bir kaynak hâline gelmişlerdir. (**Angell, 2005**). Hekimler, çalışmaya soktukları hasta başına para almaya başladı. 2001'de yapılan bir çalışmada, hasta başına yaklaşık 7000 ABD doları ödendiği, hızlı hasta dâhil edildiğinde bonus ödemeler yapıldığı saptandı (**Angell, 2005; Eliot, 2001**). CRO'lar aracılığı ile yapılan araştırmaların istatistik analizleri, CRO'ların ya da ilaç firmalarının kendi istatistikçilerine yaptırılmaktadır. Her bir araştırmacının, veri analizi ve istatistiksel analize katılması söz konusu değildir (**Meier, 2004**). Bu hekimlerle yapılan kontratlarda, verileri hatta kendi verilerini bile analiz etmeleri ve yayımlamalarına izin verilmemektedir (Meier, **2004**). İlaç firmalarının tercih ettikleri bu yeni yol, *NEJM*'nin editörü tarafından, endüstrinin ilaçlarının lehine sonuçlardan emin olmak için araştırma sisteminde kontrolü ele geçirmesi olarak nitelendirilmiştir (**Angell, 2005**).

1990-2001 yılları arası incelendiğinde, firma destekli araştırmaların, akademik merkezlerden CRO'lara kaydığı, bir çalışmada açıkça gösterilmiştir (**Steinbook, 2005; Bodenheimer, 2000**).

CRO'lar, yeni bir iş alanı olarak giderek büyümüş ve normatif değerler üzerinden araştırma yürüten akademik merkezlerin kontrollü ortamları yerine, manipülasyona çok kolay imkân veren yeni bir araştırma atmosferi yaratmışlardır (**Bodenheimer, 2000**).

Üniversiteler de bu duruma maalesef, ilaç firmalarının desteklediği araştırmalar üzerindeki kontrol mekanizmalarını azaltarak, firmaların araştırmalara daha rahat müdahale etmelerine imkân tanımak üzere yanıt vermiştir (**Washburn, 2005; Angell, 2005**). Üniversiteler, etik değerler adına gelir kaybına tahammül edemediler!

Hayalet Yazarlar

İlaç firmaları, araştırmaların yazılması için, makalenin yazarlar listesinde görülmeyen hayalet/profesyonel yazarlar kullanmaktadır. Genellikle, genç ve parlak bilim insanları olan bu kişilerden, çalışmanın veri analizi ve istatistik değerlendirmesini, firmanın istekleri doğrultusunda yapması ve makalenin bu doğrultuda yazılması istenmektedir. Hayalet yazar(lar) işini bitirdikten sonra, makale, çalışmayı yapan tanınmış bilim insanlarının isimleri ile yayımlanmak üzere bir dergiye gönderilmektedir. Makalede isimleri görülen yazarların, genellikle çalışma tasarımına, veri toplanması ve analizine çok sınırlı bir katkısı olmaktadır. Bunun yerine ücreti karşılığında saygın isimlerini sunmaktadırlar. Makalede, isimsiz hayalet yazara

teşekkür de bulunmadığından okuyucu durumu hiçbir zaman öğrenememektedir.

Bilim insanlarına hayalet yazarın kaleme aldığı metni gözden geçirmeleri için ve kendi isimleriyle bir dergiye göndermeleri için ortalama 3000-5000 ABD doları ödenmektedir (**Kassirer, 2005**).

İlaç firmaları, beğenmedikleri makaleler hakkında, editöre mektup yazmak üzere de hayalet yazarları kullanmaktadır (**Healy, 2004**). Hayalet yazarları profesyonel şirketler aracılığı ile bulmak oldukça kolay olmaktadır. Bu tip şirketlerin verdikleri reklamlarda, hazırladıkları materyaller arasında "klinik çalışmaları, derleme makaleleri, bildirileri, dergi eklerini, ürün tanıtım broşürlerini, uzman yorumlarını ve 'textbook' bölümlerini" saymaktadır (**Healy, 2004**).

1998 yılında, Zoloft isimli antidepresan hakkında yazılan makaleler incelendiğinde 55'inin bir hayalet yazar şirketi aracılığıyla ve geriye kalan 41'inin koordine edilmeden yazıldığı anlaşıldı.

2006 yılında bir makalede, önemli akademisyenlerin isimleri ile yayımlanmış endüstri sponsorlu çalışmaların %90'ının, aslında hayalet yazarlar tarafından kaleme alındığı gösterildi (**Vedentam, 2006**).

Bu bulgular bize ciddi bir etik kusur olan hayalet yazarlığın bir sistem hâline geldiğini ve yaygın olarak kullanıldığını göstermektedir.

Daha ötesi; hayalet yazar kullanan bilim insanlarının, diğer bilim insanlarına kıyasla 3 kat daha fazla makale yayımladıkları ve bu tip makalelerin diğerlerinden 3 kat daha fazla atıf aldığı gösterilmiştir (**Healy, 2004**).

Hayalet yazarlığın bilim ve akademi normları ile bir ilişkisinin bulunmadığı açıktır (**Kassirer, 2005**). Hayalet yazarlık, dergi editörlerinin kabul etmediği bir uygulamadır. Ancak, saptanması oldukça zordur (**Tierney&Gerrity, 2005**).

Hayalet yazarlık süreçlerine daha yakından bakıldığında; bazen bir bilim insanının hayalet yazarın yazdığı metni okuduktan sonra ismini vermekten vazgeçtiği (**Bodenheimer, 2000**) ancak, bu metnin bir süre sonra bir başka bilim insanının ismi ile yayımlandığı (**Healy, 2004**) görülmektedir. Bilim insanları, bazen hayalet yazarın yazdığı metin üzerinde çok ciddi düzeltmeler/değişiklikler yapmakta ancak, bunlar firmanın çıkarları ile bağdaşmıyorsa dikkate alınmamaktadır (**Healy, 2004**). Eğer bilim insanı ile firma arasında hayalet yazarlık yüzünden ciddi bir anlaşmazlık çıkarsa, firma çalışmayı yayımlamaktan vazgeçebilmekte ve araştırmayı çöpe atabilmektedir (**Kassirer, 2005**).

Hayalet yazarlığın iyi bilinen örnekleri olarak kilo kaybettirici ilaç Fen-Phen (**Rampton&Stauber, 2001**) ve antidepresan Efexor'un yan etkilerinin gizlendiği (**Healy, 2004**) makaleler verilebilir.

Gereksiz Makaleler

İlaç firmalarının bir diğer tekniği de gereksiz yayınlardır. Tek bir çalışmanın sınırlı verisinden çok sayıda makale yayımlayarak, ürünleri hakkında giderek büyüyen bir ilgi ve kanıt üretimi havası yaratılmaktadır (**Gabe&Bury, 1996**). Gereksiz yayın, çok uzun süren çalışmalar için kaçınılmaz olabilir ancak; sponsor firma aynı çalışmayı farklı yazarların isimleri ile farklı dergilerde krosreferans vermeden yayımlarsa bu durumda, sanki birbirinden bağımsız çalışmalarla ürünlerinin desteklendiği algısı yaratılmış olmaktadır. Meta-analizlere alınan bu çalışmalar, tek bir sonucun çok abartılı bir etki yapmasına yol açmaktadır (**Kassirer&Angell, 1995**). Bu durum, dergi editörleri tarafından iyi bilinmesine rağmen önlenememektedir (**Kassirer&Angell, 1995**).

Bilim İnsanları Bilimin Çarpıtılmasına Neden Alet Oluyor?

Bilim insanları, niçin ilaç firmalarının amaçları uğruna bilimin yanlış yönlendirilmesine neden olmaktadır? Yanıt basit; çıkar, çoğu kez de maddi çıkar uğruna.

İlaç firmalarına konsültan ya da uzman görüşü vermek üzere çalışan bilim insanlarının yıllık kazancı, kabaca yarım milyon ABD doları olarak hesaplanmıştır (**Parloff, 2005**).

Basılmış biyomedikal araştırmaların yaklaşık %25'inde sponsor, ilaç endüstrisidir (**Bekelman, 2003**). ABD'de iki ulusal anketin sonuçlarına göre, önemli üniversitelerdeki akademisyenlerin %25'i, endüstriden destek almaktadır ve araştırma yürüten firmaların %90'ının üniversite ile ilişkisi vardır. Akademisyenlerin %50'si firmalardan konsültan ücreti almıştır (**Blumenthal, 1996a; Blumenthal, 1996b**).

Dr. Sheldon Krimsky, endüstrinin araştırma sistemindeki yerinin, bilim adamları ile toplum arasında ciddi çıkar çatışması yaratacak önemli bir sorun düzeyine ulaştığını yazmıştır (**Krimsky, 2003**). Krimsky'e göre; akademisyenler ticarileştikçe araştırma değerleri artık bilim değerleri tarafından değil piyasa değerleri tarafından yönetilmektedir (**Krimsky, 2003; Bradley, 2000; Shamoo&Resnik, 1995**).

Üniversitede, kadrolu bilim adamlarının yol açtıkları etik sorunlar, kamuoyuna yansımaya başlayınca 2002'de, *National Academies of Science (NAS)*, "*Integrity in Scientific Research*" isimli raporu yayımladı ve çıkar çatışması açıklaması başta olmak üzere pek çok yeni kural getirildi. "*Integrity in Scientific Research*" raporu küçük de olsa bir etkide bulundu. Örneğin, ABD'nin önemli bir bilim adamı, çıkar çatışması kuralına uymadığı, finansal ilişkisi olduğunu açıklamadan bir tıbbi cihaz lehine makaleler yazdığı-

nın anlaşılmasından sonra *Neuropsychopharmacology* dergisinin editörler kurulundan istifa etmek zorunda kaldı. Maalesef bu tür örnekler çok azdır ve tüm çabalara rağmen çıkar çatışmalarının yarattığı etik sorunlar artarak devam etmektedir.

İstenmeyen Bilim: Bety Dong Olayı

1987 yılında Boots ilaç firması, hipotiroidizmde çok kullanılan Synthyroid isimli ilacının, piyasada jenerik ilaçlara karşı önemli pazar kaybına uğraması üzerine yeni bir çalışma yaptırmaya karar verdi. San Francisco'da, California Üniversitesi'nden Dr. Betty J. Dong ile 256,000 ABD doları tutarında bir kontrat imzaladılar. Yapılacak çalışma, Synthroid ile piyasada yarışan diğer ilaçların biyoeşdeğer olup olmadığını araştıracaktı. **(Krimsky, 2003; Washburn, 2005; Birch&Cohn, 2001)**. Kontratta, tüm verilerin gizli olduğu ve Boots'un izni olmadan yayımlanamayacağı şeklinde bir madde vardı **(Krimsky, 2003)**. Dr. Dong, kontratı imzalamadan önce bu madde ile ilgili endişelerini dile getirdi. Firma yetkilileri, sözel güvence vererek, kendisini verilerin yorumlanması konusunda kısıtlamayacaklarını ifade ettiler. Kuşkusuz; bu sözel güvencenin yasal geçerliliği yoktu. Çalışma 6 ayda tamamlandı ve Synthroid ile piyasadaki diğer jenerik ilaçlar biyolojik olarak eşdeğer bulundu. Bunun anlamı, Boots'un öne sürdüğü Synthroid'in diğer jenerik ilaçlardan daha etkin olduğu argümanının geçersiz kalmasıydı. Boots, çalışma sonuçlarını reddetmeyi tercih etti ve sonuçların güvenilir olmadığını öne sürerek, Dr. Dong'u, üniversite yöneticilerine şikâyet etti **(Birch&Cohn, 2001)**. Üniversitede bir soruşturma komisyonu kuruldu. İki bağımsız bilim insanı görevlendirildi. Denetçilerden biri, çalışmada kolaylıkla düzeltilebilecek minör hatalar saptadı. Diğeri ise; çalışmanın düzgün yapıldığını, Boots'un eleştiri ve iddialarının aldatmaya yönelik, kendi çıkarları ile ilişkili olduğunu bildirdi.

Dr. Dong, çalışmasını *JAMA*'ya gönderdi. Beş hakem değerlendirmesinden sonra yayımlanmaya kabul edildi. Bu aşamada Boots, Dr. Dong'u kontrat dışı davranmakla suçladı ve firmanın bu yayından sonra uğrayacağı ekonomik kayıpları tazmin etmek üzere, mahkemeye vermekle tehdit etti. JAMA'ya da Dr. Dong'un çalışmasını eleştiren bir mektup yazarak basılmamasını talep etti. Üniversitenin avukatları da Dr. Dong'a çalışmayı yayımlamamasını önerdi. Aksi takdirde, kendisini mahkemede savunmayacaklarını belirttiler. Kendi üniversitesinin avukatlarını da yanında bulamayan Dr. Dong, yayınını geri çekti.

Firma, Dr. Dong'un verilerini, Boots için çalışan bilim adamlarına teslim etti ve bu kez sonuçlar, Synthroid lehine bulundu! Çalışma, bu hâliyle, firma için çalışan bilim insanlarından birinin editörü olduğu, başka bir

dergide yayımlandı. Bu yayında, Dr. Dong ve arkadaşlarına en azından verileri topladıkları için teşekkür bile edilmemişti.

Bu yayından bir yıl sonra Dr. Dong ile görüşen bir gazeteci, öyküyü *Wall Street Journal*'da yayımladı. Bunun üzerine FDA, firmayı Dr.Dong'un çalışmasını yayımlamasını engellemekle suçladı. Güç durumda kalan Boots, Dr. Dong'un analizlerini kendi ismi ile başka bir çalışma olarak yayımlamasına izin verdi. Dr. Dong, çalışmasını 1997'de *JAMA*'da yayımladı. Firma, 1997 Nisan ayına kadar Synthroid ilacı ile aynı derecede etkili; ancak, çok daha ucuz jenerik ilaçların kullanılmaması sayesinde, yılda 336 milyon ABD doları kazandı (**Bok, 2003; McGarity&Wagner, 2008**).

Çıkar Çatışması Örnekleri

Bir çalışma, sponsor firmanın kontrat aracılığı ile kontrol ettiği bir araştırma ise ya da ilaç firmasında çalışan kendi bilim insanları, araştırmaya ciddi katkıda bulunmuşlar ise bu durumun; çalışma yayımlandığında, en azından sponsorluk ilişkisinin açıklanması gerekir. Buna rağmen; bilim insanları, genellikle çalışmalarını sponsorluk ilişkilerini açıklamadan yayımlamaktadır (**Krimsky, 2003; Anderson, 2001; McCrary, 2000**). Dergilerin bu yöndeki talepleri (çıkar çatışması açıklamaları) yaygın olarak görmezden gelinmektedir. Üstelik, bazı dergiler, bu konuya tamamen duyarsız kalmakta ve yazarlardan çıkar çatışması açıklaması talep etmemektedir. Çıkar çatışması açıklamasının yanlış ya da eksik yapıldığı anlaşılan yazarları cezalandırmak, dergi editörleri için neredeyse imkânsızdır.

Dr. Jay Jadav, Cleveland Klinik'te çalışan bir bilim adamıydı. Özel bir kan filtresi keşfetti. Bu filtre, damar stentlerine yerleştirildi ve karotid arter cerrahisine alternatif bir tedavi yöntemi olarak bilim dünyasına sunuldu. Dr. Jadav, patent almak üzere çalışma arkadaşları ile birlikte bir şirket kurdu. Bu şirket, daha sonra 40 milyon ABD doları karşılığında başka bir şirkete satıldı. Dr. Jadav, yeni şirketten keşfin sahibi olarak ödemeler almaya devam etti. Dr. Jadav, Cleveland Klinik'te filtreli stentlerle ilgili pek çok klinik çalışma yaptı. Bu çalışmaların hiçbirinde Dr. Jadav'ın çıkar çatışması bilgileri tam olarak yer almadı (**Rutchick, 2006**). 2006 yılında etik sorunlara yol açtığı için Cleveland Klinik, Dr. Jadav'ın işine son verdi (**Treffinger, 2006**).

Dürüst Bilim İnsanı Bedel Öder: Dr. Nancy Oliveri Olayı

Dr. Nancy Oliveri, Toronto Çocuk Hastanesi'nde, pediatri uzmanı olarak çalışmaya 1980'lerin ortalarında başladı (**Shuchman, 2005; Krimsky, 2003;**

Weber, 1998). Bu hastane, Toronto Tıp Fakültesi ve Harvard Tıp Fakültesi ile iş birliği içindeydi.

1988'de Dr. Oliveri, *Kanada Sağlık Araştırmaları Enstitüsü*'nden aldığı bir destek ile talasemili hastalarda, Deferiprone isimli yeni bir ilaç için pilot çalışma yaptı. Bu pilot çalışmanın, uzun dönem izlem çalışmasını yapabilmek için aynı kuruma tekrar başvurdu, ancak, destek alamadı.

Bunun üzerine; Dr. Oliveri, araştırma desteği için büyük bir firmaya, Apotex'e yöneldi. Apotex firması, çalışmaya destek vermeyi kabul etti ve Deferiprone isimli ilacın jeneriğini üretti. Çalışma, 1993'te başladı, 3 yıl sürdü. Çalışma kontratında, Dr. Oliveri'nin, tüm verileri firmaya vermesi ve izin almadan yayımlanmaması maddesi yer almıştı.

Apotex, 1994 yılında Dr. Oliveri'yi kendilerine veri vermemekle suçladı. Apotex firması ile Toronto Üniversitesi'nin ilişkileri çok iyi idi. Firmanın üniversiteye ciddi mali desteği vardı.

Dr. Oliveri'nin Apotex ile yaşadığı sorunlar büyüyerek devam etti. Firma, sürekli olarak çalışmanın verilerini denetlemek istiyor, Oliveri bu talepleri karşılamıyordu. Bir aşamada, Oliveri, kendisine destek olmalarını istemek üzere; konuyu, çalıştığı hastanenin yöneticilerine götürdü ise de karşılık bulamadı.

Oliveri, 1995 yılında *NEJM*'de, Deferiprone'un standart ilaç Desferal kadar etkili olduğunu, ancak; oral bir ajan olduğu için hastalar tarafından daha kolay kullanıldığını ve önemli yan etkileri olmadığını bildiren makalesini yayımladı (**Shuchman, 2005**).

Ancak; Dr. Oliveri, uzun dönem izlemde, ilacın bazı hastalarda hiç işe yaramadığını gördü. Yeni bir çalışma ile bu durumu araştırmak istedi. Bu çalışma için de Apotex desteğine başvurdu. Firma yetkilileri, yeni çalışmayı desteklemeyi önce kabul ettiyse de Oliveri'nin hastalara imzalattığı aydınlatılmış onam belgelerindeki "Deferiprone hastaların küçük bir kısmında etkili olmaktadır." cümlesini görünce çalışmayı desteklemekten vazgeçtiler. Apotex firması, Dr. Oliveri'yi, uzun dönem verilerini açıklamaması için uyardı ve aksi hâlde yasal yollara başvuracaklarını bildirdi (**Shuchman, 2005**).

Dr. Oliveri, 1996'da ABD'de Hematoloji Kongresi'nde, Deferiprone ile ilgili daha önceki sonuçlarının uzun dönemde değiştiğini, ilacın etkinliğinin uzun dönemde ciddi olarak azaldığını ve önemli yan etkiler (hepatik fibrozis) ortaya çıktığını bildirdi. Kongrede bulunan Apotex firması için çalışan bir bilim adamı (Dr. Spino) söz alarak, Dr. Oliveri'nin görüşlerine karşı çıktı ve kendisinin bu verileri sunma yetkisinin olmadığını dile getirdi. Kongredeki tebliğinden hemen sonra, Dr. Oliveri, hastane yönetimine şikâyet edildi ve Oliveri'nin bölüm başkanlığı görevine son verildi.

1998'de Dr. Oliveri, Hematoloji Kongresi'nde sunduğu yeni bulgularını içeren makalesini *NEJM*'de yayımladı. Bunun üzerine, ilaç, FDA tarafından onaylanmadı, ancak; Kuzey Amerika dışında 25 ülkede onay aldı ve kullanıldı (**Shuchman, 2005**).

Dr. Oliveri olayı, bize, firmaların çıkarları söz konusu olduğunda toplum yararını kolaylıkla askıya alabildiklerini bir kez daha göstermiştir. Firmalar, kendi ürünlerine zarar verecek bilginin kamuoyuna ulaşmaması için her türlü yola başvurmakta ve bilim insanlarına baskı uygulamaktadır.

Bazı Çalışmalar Asla Yayımlanmaz: AneuRx Stent Olayı

AneuRx stenti, FDA onaylı aort anevrizmalarında kullanılan bir stenttir. Üretici firmanın ve stenti kullanan hekimlerin, FDA'ya gönderdikleri yan etki raporlarını topluca inceleyen üç FDA bilim insanı, Michigan Tıp Fakültesi'nden bir başka akademisyen ile birlikte stent kullanılan hastaların kısa ve uzun dönem mortalitelerinin, geleneksel cerrahi tedavi gören hastalardan daha yüksek olduğunu bildiren bir çalışmayı *Journal of Vascular Surgery* dergisine gönderdiler. Çalışma, hakem incelemesinden sonra yayına kabul edildi ve derginin web sayfasında "on-line" olarak yayımlandı. Bunun üzerine, stenti üreten firma, FDA'ya gönderilen yan etki raporlarının, çalışma için kullanılamayacağını, bunların ticari sır olduğunu ve firma onayı olmadan yayımlanamayacağını iddia etti. FDA, makaleyi geri çekmek zorunda kaldı ve bu çalışma bir daha yayımlanmadı (**Mathews&Burton, 2004**).

İlaç Firmaları Daha Çok Kâr Etmek İçin İnsan Hayatını Tehlikeye Atar mı?: Avandia Olayı

Nissen ve arkadaşları, *JAMA*'da 2010 yılında yayımlanan makalelerinde, Rosiglitazone isimli ilaçla ilgili, RECORD [*"Rosiglitazone evaluated for cardiac outcomes and regulation glycemia in diabetes"*] adlı klinik çalışma hakkında yürütülen senato soruşturması sonuçlarını özetledi (**Nissen, 2010**). Soruşturma sonucunda, üretici GlaxoSmithKline (GSK) firmasının, ilacın, diabetiklerde kardiovasküler riskleri arttırdığını yıllar önce saptamış olmasına rağmen; hastalar ve FDA'nın uyarılmadığı anlaşıldı. Tam aksine; GSK yöneticileri, Avandia (rosiglitazone)'nın yol açtığı kardiovasküler riskleri minimalize etmek üzere stratejiler uygulamıştı (**Nissen, 2010; DeAngelis&Fontanarosa, 2008; Harris, 2010a, Harris2010b**). **Avandia olayı bir kez daha ilaç firmalarının daha çok kâr elde edebilmek için bi-**

limsel araştırma sonuçları ile oynadıklarını ve hastaları riske attıklarını göstermiştir.

Nissen ve arkadaşlarının, *JAMA*'da yayımlanan makalesi üzerine derginin editörü DeAngelis, Avandia olayı ile ortaya çıkan etik dışı, hileli tutumları açıklamaya çalışan, aşağıda yer verdiğim soruları sordu:

1. Prestijli bir derginin akademisyen olan hakemi, niçin etik standartları hiçe sayarak, kendisine değerlendirmesi için gönderilen bir makaleyi gizlilik kurallarını çiğneyerek kâr amacı güden bir firma ile paylaşır?
2. Bir ilaç firmasının hekim olan yöneticileri, niçin görmeleri yasak olan hakem değerlendirmesi sürecindeki bir makaleyi temin edip buradaki gizli bilgileri kendi firmalarının lehine, rakip firmaların aleyhine kullanmak için çaba gösterir?
3. Kâr amaçlı bir firmada çalışan bir hekim, niçin firmanın bu etik dışı davranışına ortak olur/hoş görür/durdurmaya çalışmaz?
4. Bir araştırmacı, niçin orijinal çalışma planında yer almayan bir teklifi kabul ederek, klinik çalışmanın ara sonuçlarını rapor etmeye ikna olur?
5. Çalışmada, gözlemci olarak görev yapan bir hekim, ilacın olası zararlarını görmesine rağmen niçin sessiz kalır?
6. Bir dergi, veri yönetimi ve istatistiksel analizin doğru ve etik olduğundan emin olmadan bir çalışmayı niçin yayımlar? **(DeAngelis, 2010)**

Soruların kendisi, yanıtlarından daha önemli aslında. Çünkü; yanıtı biliyoruz artık: Para, para, para, para, para, para.

Mahkeme Salonlarından Sızanlar

Son yıllarda, kamuoyuna mal olmuş, pek çok dava dokümanı, bilim insanları tarafından incelenerek endüstrinin klinik araştırmaları çarpıtma yollarının iyi anlaşılması için makale konusu yapılmaktadır.

Pfizer ve Parke-Davis şirketlerinin, endüstri dökümanlarını inceleyen iki çalışmada **(Guidelines on postmarketing surveillance,1988; Lise, 2003)** misafir ve hayalet yazarlık örnekleri ayrıntılı olarak saptanmıştır.

Yakın zamanda, Merck and Co Inc.'e, Rofecoxib isimli ilaçları nedeniyle açılan dava dokümanları, kamuoyu ile paylaşıldı **(Ross, 2008)**. Bu dökümanlar incelendiğinde, pek çok makalenin, Merck için çalışan bilim insanları tarafından yayına hazırlandığı ve ardından bir "dış yazar" (genellikle ünlü bir akademisyen) ile ilişkiye geçilerek, makalede misafir yazar olarak bu kişinin yer almasını sağladıkları görüldü **(Ross, 2008)** (Resim 6).

Figure 2. Draft Version and Final Version of Article Describing the Results of Protocol 078

Rofecoxib does not delay the onset of Alzheimer's disease: results from a randomized, double-blind, placebo-controlled study

External author?, W. H. Visser[1], E. Yuen[1], C. Assaid[1], M. L. Nessly[1], B. A. Norman[1], C. C. Baranak[1], C. R. Lines[1], S. A. Reines[1], G. A. Block1 on behalf of the Rofecoxib Protocol 078 study group

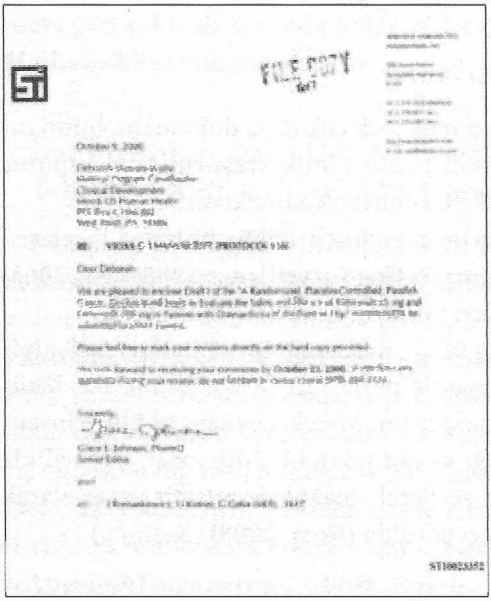
A Randomized, Double-Blind, Study of Rofecoxib in Patients with Mild Cognitive Impairment

Leon J Thal[1], Steven H Ferris[2], Louis Kirby[3], Gilbert A Block[4], Christopher R Lines[4], Eric Yuen[4], Christopher Assaid[4], Michael L Nessly[4], Barbara A Norman[4], Christine C Baranak[4] and Scott A Reines[4], on behalf of the Rofecoxib Protocol 078 study group[5]

1University of California, San Diego, CA, USA; [2]New York University School of Medicine, New York, NY, USA; [3]Pivotal Research Centers, Peoria, AZ, USA; 4Merck Research Laboratories, West Paint, PA, USA.

Resim 6. *Hayalet yazarlık belgesi. Merck çalışanları makaleyi yazdıktan sonra ilk isim olarak "external author" yeri açmış, daha sonra misafir yazarlar bularak makaleyi onların ismi ile yayımlamıştır (alttaki makale, yayımlanmış hâlidir).*

Merck'in 078 çalışması (Rofecoxib'in, hafif bilişim bozukluğu olan kişilerde, Alzheimer hastalığının başlamasını geciktirip geciktirmediğini araştıran çift kör, randomize çalışma), temel olarak Merck çalışanları tarafından tasarlandı ve gerçekleştirildi. Resim 6'da makalenin "draft" ve basılmış versiyonları görülmektedir (**External author?, 2004; Thal,** 2005). Draft'ta dış yazar ["external author"] şeklinde ilk isim boş bırakılmış, sonradan makale yayımlandığında burada birinci, ikinci ve üçüncü isim olarak üç akademisyen, misafir yazar olarak konmuştur. Bu isimlerden sonra da Merck için çalışan bilim insanlarının isimleri sıralanmıştır. Merck'in e-posta trafiği mahkemede



Resim 7. *Konuk yazara hazırlanıp gönderilen makale için katkı(!) isteyen yazışma belgesi*

incelendiğinde bir Merck çalışanının draft'ı gönderdiği bir akademisyene "..Bence yaptığınız katkılardan dolayı siz birinci isim olmalısınız..." diye yazdığı saptanmıştır (**Lines, 2004**). Aslında bu misafir yazarın makaleye neredeyse hiçbir katkısı olmamıştır. Draft ile basılan makale incelendiğinde çok az değişiklik olduğu görülmektedir. Bu durum, tipik bir misafir yazarlık örneği olarak, ciddi etik ihlal kusuruyla mahkeme konusu olmuştur.

Aynı çarpıtma, Merck'in 901 protokollü çalışmasında da yaşandı (**Ross, 2008**). Rofecoxib ile Naprokseni karşılaştıran çalışmada, Merck'in iç yazışmaları, makalenin Merck çalışanlarınca yazıldığını ve sonradan Avrupa'daki ve Asya'daki bazı akademisyenlerin isimleri ile basıldığını gösterdi (**Lines, 2004**).

Merck'in, ADVANTAGE çalışmasında da (Vioxx ile Naprokseni karşılaştıran); Merck çalışanları tarafından tasarlanmış, sponsorluğu Merck tarafından yapılmış, çalışmayı Merck gerçekleştirmiş, ardından bir akademisyene "sizinle makale üzerinde çalışmak istiyoruz" şeklinde yaklaşılmıştır (**Berenson, 2005**). Bu akademisyen, çalışmanın aslında Merck tarafından yazıldığını, kendisine edit için gönderildiğini itiraf etmiştir (**Berenson, 2005**).

Vioxx'un, gastrointestinal etkilerini araştıran VIGOR çalışması da pek çok benzer sorun içermektedir (**Bombardier et al., 2000**). Yazarlar ve Merck'in NEJM'de yayımlanan eleştirilere verdikleri yanıtlar, endişeleri gidermemiştir (**Curfman, 2000; Bombardier 2006; Reicin, 2006**).

Mahkeme incelemeleri, Merck'in çok sayıda çalışma (010, 029, 033, 034, 035, 040, 041, 044, 045, 050, 058, 068, 072, 085, 088-VIGOR-, 090, 097, 098, 102-ADVANTAGE-, 103, 120, 121, 901ve 902) protokollerinin, Merck tarafından başlatılan ve sonradan çeşitli dış akademik yazarların davet edilmesiyle (çoğu kez bu isimlerin birinci isim olduğu) bastırılan makaleler olduğunu gösterdi (**List of current article, 2000**).

Mahkeme incelemeleri, Merck'in makaleleri için, makale yazan şirketleri kullandığını açığa çıkardı (**Ross, 2008**). Örneğin, Resim 7'de, işi tıbbi makale yazmak olan *Scientific Therapeutics Information* isimli şirketin, bir Merck çalışanına yazdığı mektup görülmektedir. Bu mektuptan makalenin draftını hazırladıkları ve edit için Merck çalışanına gönderdikleri anlaşılmaktadır (**Johnson, 2000**). Tipik bir hayalet yazarlık örneği olarak VIOXXC-1 çalışması, aslında çalışma ile "yazmak" dışında hiçbir ilgisi olmayan profesyonel yazarlara yazdırılmıştır.

Aynı şirketin, Merck'e gönderdiği bir e-postada, Rofecoxib ile ilgili sekiz makalenin bu firma tarafından hazırlandığı görülmekte ve planladıkları birinci isim yazarlar (misafir yazarlar) da belirtilmektedir (Resim 8) (**Kistner, 1999**). Resim 9, Merck'in 23.841 ABD doları karşılığında *Health Science*

Communications isimli profesyonel makale yazım şirketine kardiyoloji alanında, 20 sayfalık bir derleme makale yazdırdığını göstermektedir. Derleme, yazarlarını bulmak dışında, yayına gönderilmeye hazır hâlde Merck'e teslim edilmiştir (**Broder, 2001a**). Nefroloji ve aile hekimleri için de iki ayrı derlemenin ısmarlandığı görülmüştür (**Broder, 2001b; Broder, 2001c**).

İlginç bir ayrıntı olarak, e-posta kayıtlarından *Scientific Therapeutics Information* firmasının, ücreti karşılığında, hakemlerden gelen eleştirileri ve önerileri de yanıtladıkları anlaşılmıştır (**Schad, 2001**).

Merck, profesyonel yazım firmalarına hazırlattığı derleme makaleleri, görüş almak üzere bazı bilim insanlarına "honoraria" ödeyerek okutmaktadır. Bu iş için 750-2500 ABD doları ödemektedir (**Ross, 2008**).

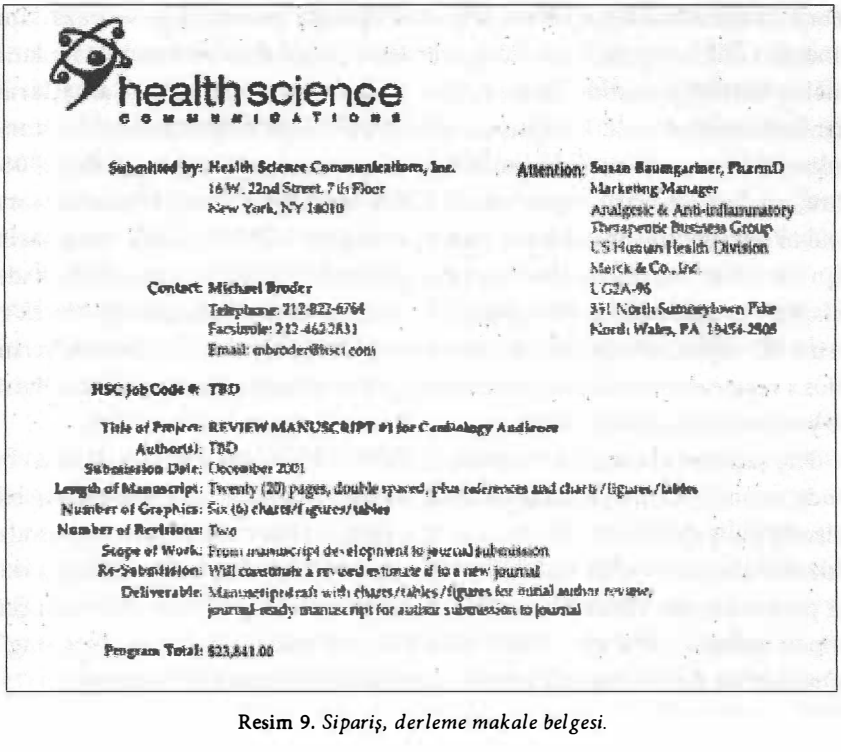
Çıkar çatışması açıklamaları açısından da Merck firması, maalesef çok düşük standart sergilemektedir. Merck'in basılmış 96 çalışması incelendiğinde, yirmi dört klinik araştırmanın 22 (%92)'sinde Merck'in sponsor olduğunun açıklandığı, 72 derleme makalenin %50'sinde Merck'in sponsorluğundan hiç bahsedilmediği görülmüştür (**Ross, 2008**).

Dear Susan,
At the request of John Romankiewicz, I am providing you with an update on development and estimated delivery dates for various publications related to VIOXX that STI is working on.

1) Rofecoxib fort he Treatment of Pain: Role of COX-2 Inhibitors fort he Treatment of Nonmalignant Pain
   - intended author: Noor Gajraj, MD
   - intended journal: Analgesia
   - estimated delivery of Draft 2 to Merck: 10/22
2) Clinical Implications of Drug Interactions with COX-2 Inhibitors
   - intended author: William Gamett, PharmD
   - intended journal: Pharmacotherapy
   - estimated delivery of Draft 2 to Merck: 10/22 (John Romankiewicz recently e-mailed yo Draft 1 of this manuscript)
3) Overview of Clinical Pharmacology and Clinical Experience with Rofecoxib
   - intended author: Arthur Weaver, MD
   - intended journal: American Journal of Medicine or Archives of Internal Medicine
   - estimated delivery of Draft 1 to Merck: 11/5
4) Review of Pharmacology and Clinical Experience with Rofecoxib fod Osteoarthritis
   - intended author: Marc Hochberg, MD
   - intended journal: Journal of Rheumatology
   - estimated delivery of Draft 1 to Merck: 10/29
5) Osteoarthritis in the Elderly: The Role of COX-2-Specific Inhibitors
   - intended author: F. Michael Gloth, III, MD
   - intended journal: Geriatrics
   - Draft 1 provided to Merck (C. Yarbrough) 9/27 – await comments; this manuscript cannot be sent E-mail at this - time as it is being actively edited on additional internal comments; please cal lif yo would like a copy FAXed to you
6) Changing Paradigm for Management of Osteoarthritis
   - intended author: Thomas Schnitzer, MD
   - intended journal: Journal of Osteopathic Medicine or Journal of Family Practice
   - estimated delivery of Draft 1 to Merck: 11/12
7) Pharmacoeconomic Considerations in Treating Osteoarthritis: COX-2-Specific Inhibitors Versus NSAIDs
   - Author (confirmed): A. Mark Fendrick, MD
   - intended author: Journal of Managed Care
   - extended outline provided to Merck (C. Yarbrough) and author 9/27 – copy attached for your reference. Outline approved by author: no comments received from Merck to date
   - estimated delivery of Draft 1 of manuscript to Merck: 11/5
8) Managed Care Perspective on the COX-2 Inhibitors
   - intended author: Jaan Sidorov, MD
   - intended journal: Managed Care
   - estimated delivery of Draft 1 to Merck: 11/19

If you have any questions or require additional information at this time, please do not hesitate to contact me.

Resim 8. *Merck'in Scientific Therapeutics Information firmasına Rofecoxib ile ilgili ısmarladığı makalelerin listesi.*



healthscience
COMMUNICATIONS

Submitted by: Health Science Communications, Inc.
16 W. 22nd Street, 7th Floor
New York, NY 10010

Attention: Susan Baumgartner, PharmD
Marketing Manager
Analgesic & Anti-inflammatory
Therapeutic Business Group
US Human Health Division
Merck & Co., Inc.
UG2A-96
351 North Sumneytown Pike
North Wales, PA 19454-2505

Contact: Michael Broder
Telephone: 212-822-6764
Facsimile: 212-4632831
Email: mbroder@hsci.com

HSC Job Code #: TBD

Title of Project: REVIEW MANUSCRIPT #1 for Cardiology Audience
Author(s): TBD
Submission Date: December 2001
Length of Manuscript: Twenty (20) pages, double spaced, plus references and charts/figures/tables
Number of Graphics: Six (6) charts/figures/tables
Number of Revisions: Two
Scope of Work: From manuscript development to journal submission
Re-Submission: Will constitute a revised estimate if to a new journal
Deliverable: Manuscript draft with charts/tables/figures for initial author review, journal-ready manuscript for author submission to journal

Program Total: $23,841.00

Resim 9. *Sipariş, derleme makale belgesi.*

Tohumlama Çalışmaları

Bir ilaç/ürün, FDA onayı aldıktan sonra, bu ilacın pazar payını artırmak üzere aslında bilimsel bir amaç taşımayan, klinik çalışmalar yaptırılmaktadır. Bu tip çalışmalarda, birincil amaç, ilacın pazarlanmasıdır (**Hill, 2003; Guidelines on Postmarketing Surveillance, 1988**). Firmalar, tohumlama çalışmaları adı verilen bu klinik araştırmalar sayesinde piyasaya sürdükleri yeni ilaçları, hekimlere "çalışma" için kâr getiren bir şekilde kullandırtmaktadır.

Merck'in, Vioxx (Rofexocib) için yaptığı ADVANTAGE çalışması (**Lisse, 2003**) böyle bir çalışmadır (**Hill, 2008**). Bu çalışma için araştırmacılara, ilacın gastrointestinal yan etkilerinin araştırılacağı söylenmiştir (**Proceedings of the ADVANTAGE, 2008**). Altı yüz araştırmacı çalışmaya katılmıştır. İki bin iki yüz yetmiş iki hastaya Naproksen, 2785 hastaya Vioxx verildi. Üç ay süren çalışma, FDA'nın Vioxx'u onaylamasından 2 ay önce başladı. Sonradan mahkeme dokümanlarında yer alan Merck'in iç yazışmaları, firma için ADVANTAGE çalışmasının amacının; Vioxx'un lansmanını yapmadan önce, araştırmacılara alışkanlık kazandırmak olduğunu göstermiştir (**Yarbrough mail to, 1999**). Vioxx belgeleri incelendiğinde; bu çalış-

manın pazarlama departmanı sorumluluğunda tasarlandığı ve pazarlama amaçları doğrultusunda yapıldığı, verilerin pazarlama bölümünde toplanıp analiz edildiği anlaşıldı. Oysa; hiçbir araştırmacıya, pazarlama amaçlarından bahsedilmemişti. Bu çalışma için, araştırmacı olarak birinci basamak hekimlerinin seçilmesi de pazarlama amaçlarına yönelikti **(Hill, 2008)**. Zira, analjezi ve artrit reçetelerinin %60'ı, birinci basamak hekimleri tarafından yazılıyordu **(McKines, 1999)**. Merck'in ADVANTAGE çalışmasından ilk çıkan makalenin birinci isim yazarı Dr. Jeffry R. Lisse (bir akademisyen) "...ben sadece edit yaptım.." demişti **(Berenson, 2005)**. Merck'in firma içi raporlarında, bu çalışma sayesinde, hekimlerin Celebrex yerine Vioxx reçete etme alışkanlığı kazandıkları ve amaçlarına ulaştıkları bilgisine yer verilmişti **(Hill, 2008)**.

Hiç şaşırtıcı olmayacak biçimde; ADVANTAGE "top ten" dergilerden birinde yayımlandı. Bu yayında, en az bir büyük hata/suç vardır: Hastaların bilgilendirilmiş rızası alınırken çalışmanın gerçek amacı söylenmemiş, hastalar aldatılmıştır. ADVANTAGE çalışması, mahkemeye konu olmasaydı, şirket içi yazışmalar görülmeseydi, aslında bir tohumlama çalışması olduğu hiçbir zaman anlaşılamayacaktı. **Tıbbi literatür pek çok tohumlama ["seeding"] çalışması ile dolu olmasına rağmen bunları kanıtlamak çok güçtür.**

Tıbbi Literatürün Yanlılık Sorunu: Pozitif Sonuçlu Çalışmalar Yayımlanmaktadır!

Sonuçları çarpıcı ve istatistiksel olarak anlamlı çıkmış olan çalışmaların, daha çok yayımlanma imkânı elde ettiği pek çok araştırma ile gösterilmiştir. Tıbbi literatürün pozitif sonuçlar lehine yanlı olması çok ciddi bir zayıflıktır.

Health Technology Assessment (HTA), 2000 ve 2010 yıllarında iki raporunda, yayın yanlılığının ciddi bir sorun olduğu sonucuna varmıştır. **Sonuçları istatistiksel olarak anlamlı olan ya da pozitif olan çalışmaların yayımlanma olasılığı, sonuçları istatistiksel olarak anlamlı bulunmamış ya da negatif olan çalışmalara kıyasla çok daha yüksektir (Song, 2010).**

Bu sorun, özellikle sağlık alanında politika belirleyen kişiler tarafından dikkate alınmalıdır. Kanıta dayalı sağlık hizmeti adı altında yürütülen programların temel aldığı meta-analizler ve sistematik derlemeler; yanlı bilgiler içeriyorlarsa, ilaçların/tedavi yöntemlerinin/tıp teknolojilerinin etkinlikleri gerçekte olduklarından daha etkin gösteriliyorsa, bunlara dayanarak geliştirilen sağlık hizmeti, güvenilir ve geçerli olmayabilir. Pek çok çalışma ile bu durumun sistematik derleme ve meta-analiz sonuçlarına yanıltıcı nitelikte yansıdığı gösterilmiştir **(Song, 2010; Connor, 2008; Turner, 2008)**.

2008 yılında, NEJM'de yayımlanan bir makalede, FDA tarafından onaylanmış antidepresanlarla ilgili 74 çalışma incelendi (**Turner, 2008**). Toplam 38 çalışmada, sonuçlar antidepresan ilaçların etkin olduğu göstermişti: Bu, pozitif sonuçlu çalışmaların 37'si dergilerde yayımlandı. 36 çalışmanın sonuçlarında, antidepresan ilaçlar etkili bulunmadı. Negatif sonuçlu bu çalışmalardan, yalnızca 3'ü yayımlanmıştı. Bu durumda, antidepresan ilaçların etkinliği ile ilgili literatürde toplam 40 çalışma yer almaktadır. Bunlardan bir derleme makale hazırlandığında 37 pozitif sonuca karşın yalnızca 3 negatif sonuçlu çalışma irdelenerek antidepresanların etkili olduğu rahatlıkla ilan edilecektir. Oysa; 33 negatif çalışma, yayın şansı bulamadığı için ulaşılan bu sonuç yanlıdır; yanıltıcıdır.

Öte yandan, dili İngilizce olmayan çalışmaların etkisi oldukça zayıftır. Meta-analiz ve sistematik derlemelere İngilizce olmayan çalışmaların alınmaması da önemli bir yanlılık sorunudur (**Song, 2010**).

Sonucu negatif çalışmalar (ilaçları/tedavileri etkisiz olarak bildiren), pozitif çalışmalardan çok daha ender olarak yayınlandığından basılı literatür, çoğu tedavi türü için ümit dolu bir tablo çizer. Bu duruma pek çok faktör yol açmaktadır: Negatif çalışmalar, genellikle dergi editörleri tarafından geri çevrilmektedir (**Olson, 2001; Connor, 2008**). Sponsorlar ve araştırmacılar, negatif sonuçlanacak araştırmalara girişmemektedir (**Dickersin, 1990; Dickersin&Min, 1993**). Araştırmacılar, negatif sonuçlu çalışmaları makale hâline getirmemektedir. Oysa; çalışmanın sorusu önemliyse negatif çalışma, pozitif çalışmalar kadar değerlidir. Örneğin, 2008'de yayımlanan negatif sonuçlu bir çalışma, bilime ciddi katkı yapmıştır. Spung ve arkadaşları, septik şokta yaygın olarak kullanılan, düşük doz hidrokortizonun, plaseboya kıyasla sağkalımı artırmadığını gösterdi (**Spung, 2008**).

Daha önce ayrıntılı olarak belirttiğim üzere; ilaç şirketlerinin desteklediği çalışmaların pozitif sonuç vermesi, diğer çalışmalara göre daha olasıdır. Bu sayede, ilaç endüstrisi, neyin yayımlanacağı konusunda tıbbi literatür üzerinde ölçüsüz bir etkiye sahip olmaktadır. (**Liesegang, 2008b; Lexchin, 2003; Kjaergard and Nielsen, 2002**).

Bilindiği gibi; günümüz araştırma paradigması, tip I hata yapılmasını önlemeye dayanır. Negatif sonuçlu çalışmaların yayımlanmasına imkân vermeyen yayıncılık sistemi, bu durumda, ironik biçimde, sürekli pozitif sonuçlu çalışmaları yayımlayarak literatürde tip I hata oranını artırmaktadır. Zira; tip II hata, sadece negatif çalışmalarda yapılabilir. Günümüz literatüründe tip II hata ile karşılaşılması ender bir durumdur; negatif sonuçlar ender olarak yayımlanmaktadır. Aşağıda ayrıntılı biçimde inceleyeceğim bir makalede, Ioannidis 1990 yılından bu yana yayımlanmış 45 en çok atıf alan çalışmanın %16'sının sonuçlarının, daha sonra yapılan başka çalışmalar ile tezat olduğunu göstermiştir (**Ioannidis, 2005**). Bu oran, bir anlamda,

en kaliteli araştırmalardaki tip I hata oranını göstermektedir (%16). Daha düşük profilli araştırmalarda, bu oranın daha yüksek olması şaşırtıcı olmaz. Bu analiz ile tıbbi literatürde tip I hata oranı, ciddi boyuttadır diyebiliriz.

Klinik çalışmalardaki seçici yayın ve yanlılık iddiaları, klinik araştırmalarda saydamlık talebi doğurmuş (**Levin et al 2005**), *International Committee of Medical Journal Editors (ICMJE),* klinik çalışmaların başladıklarında merkezi bir kayıt sistemine kaydedilmesini önermiştir. Pozitif ya da negatif tüm çalışma sonuçlarını elde edilebilir hâle getirmek için yapılan bu öneri, yeterli yankı bulamamıştır (**DeAngelis, 2004**). Bu sorunu aşmak için Dünya Sağlık Örgütü de devreye girmiş, tüm klinik çalışmaların prospektif olarak bir izlem merkezine kayıt yaptırmasını ["*International Clinical Trial Registery Platform*"] önermiştir (**Hopewell 2009; Gülmezoğlu 2005**).

Aslında, bir çalışma yapıldıktan sonra, çalışmacının sonuçları yayımlamaması ciddi bir etik hatadır. Zira; çalışmaya gönüllü olan insanlar ve çalışmanın finansmanını sağlayan kamu ya da özel sektör bu desteği, bilginin üretilmesi ve yayımlanması için vermektedir. Bilgi, kamuoyuna ulaşmıyorsa herhangi bir katkı da yapmamış demektir.

Tıbbi Literatürün Yanlılık Sorunu: Negatif Sonuçlu Çalışmalar Yayımlanmamaktadır

Yayın yanlılığı (pozitif sonuçlu çalışmaların daha hızlı ve daha çok yayımlandığı), uzun zamandır kanıtlanmış bir sorundur (**Dickersin, 1993; Easterbrook, 1991, Stern,1997; Ioannidis, 1998**).

Çok atıf yapılan çalışmalar, aslında, seçilmiş pozitif sonuçlu çalışmaları temsil etmektedir. Önemli dergiler, bu tip çalışmaları tercih etmektedir. Pozitif sonuçlu bir çalışmanın, sonraki negatif sonuçlu çalışmalarla reddedilmesinin uzun yıllar aldığı gösterilmiştir (**Cassing, 1980**). Ünlü bir dergide basılmış, bu tip bir çalışmanın, aşırı etkisini düzeltmek genellikle sistematik derlemelere kalmaktadır (**Goodman, 2008**), ancak; bu yıllar alabilir ya da sistematik derlemeler de daha önce bahsedilen zayıflıklarından dolayı aynı aşırı/yanlı sonuçları tekrarlayabilirler (**Bassler, 2007; Ioannidis, 2008**).

Literatürdeki negatif veri azlığı, alarm verici düzeydedir (**Young, 2008**). Bazı alanlarda yayımlanmış çalışmaların neredeyse tamamı anlamlı sonuçlar göstermektedir (**Kavvoura, 2007;** Kyzas, **2007**). Kanıtlanması güç olsa da seçici yayımlama ["selective reporting"] önemli boyuttadır.

Tıp dergilerinin durumu, oligopoliyi çağrıştırmaktadır (**Young, 2008**). Yayımlanan makale sayısındaki artış ile üretilen veri sayısındaki artış oranı, yayımlanan makalelerin aleyhindedir. *Scopus indeksindeki* dergilerde yayımlanan makale sayısı, 1997'de 590.807'den 2007'de 883.853'e çıkmıştır.

Aynı dönemde, bilimsel araştırmalarda üretilen veri miktarında ve veri üretim hızındaki artış, çok daha fazladır (**Nature, 2008**). Bu üretimi karşılayacak bir yayın politikası olmadığı apaçıktır. Zira; saygın dergiler, saygınlıklarını makale ret oranları ile kanıtlamaya çalışmaktadırlar. Saygın dergiler, ilgi çekecek ve kârlı reprint satışı getirecek makaleleri yayımlamaya çalışırlar. "Kazanan hepsini alır," anlayışı, bilimsel çalışmaların büyük çoğunluğunun yayımlanması için küçük bir şans bırakmaktadır. Dergilerin seçerek yayımlama politikası, "en çok reddetme" yarışına dönüşmüş durumdadır. Haftada 170 makale basılmak üzere *Nature*'a gönderilmektedir. Bunların büyük bir kısmı, hakemlere gönderilmeden editörler tarafından reddedilmektedir. *Nature* dergisinin yayımlama oranı % 10'dur. (**Nature, 2008**). Yılda 12.000 makale, yayım için *Science*'a gönderilmektedir. *Science* dergisinin yayımlama oranı ise % 8'dir (**Science, 2008**). Çoğu makale, günümüz dijital çağında, ironik olarak, basılı sayfa sayısı ["printed page space"] yetersizliği gerekçe gösterilerek reddedilmektedir. Aslında bu durum, yapay bir talep kısıtlamasıdır!

2008 yılında, yayın yanlılığı ["publication bias"] ve sonuç yanlılığını inceleyen bir sistematik derleme yayımlandı (**Dwan, 2008**). Bu sistematik derleme, yazarları arasında Douglas Altman'ın da olduğu, dünyanın önemli akademik merkezlerinde çalışan istatistikçiler ve bilim insanları tarafından yapılmıştır.

Bu sistematik derlemede, günümüzde meta-analizlerin ve sistematik derlemelerin öneminin artması üzerine, yayın yanlılığı sorununun çok önemli bir hâle geldiği vurgulanmaktadır. Zira; çok değer verdiğimiz meta-analizlerin sonuçları, yayın yanlılığı nedeniyle değersiz olabilir!

Bu derlemede, yayın yanlılığını konu almış 16 çalışma incelendi ve şu sonuca ulaşıldı: **Pozitif ya da anlamlı sonuçların yayımlanma oranı, anlamlı olarak yüksektir (Dwan, 2008).**

Yayımlanmayan Bilim: Gri Literatür

Lükşemburg konvansiyonu ile tanımlanan gri literatür; hükümetlerin, akademik merkezlerin, biyomedikal özel sektörün ürettiği (basılı ya da elektronik formatta) ancak bir dergide yayımlanmamış literatür demektedir. Örnek olarak; kongre ve konferans bildirileri, araştırma raporları, kitap bölümleri, yayımlanmamış araştırma verileri, tutum-görüş-plan dökümanları verilebilir (**Hopewell, 2008**).

Kongre ve konferanslarda bildiri olarak sunulan çalışmaların yaklaşık yarısı (%56), daha sonra (yaklaşık 3 yıl) tam metin olarak dergilerde yayımlanmaktadır. **Bir başka deyişle çalışmaların yaklaşık yarısı hiçbir zaman yayımlanmamaktadır.**

Yayımlanmayan bilgi, yayımlanmış olan bilgide yanlılık sorununa yol açmaktadır. Pek çok çalışmada, gri literatürün sistematik derlemelere ve meta-analizlere dâhil edilmemesi yüzünden önemli bir yanlılık sorunu yaşandığı gösterilmiştir (**Mc Auley 2000, Sterne 2000**). Gri literatür dâhil edilmeden yapılan meta-analizlerde, hemen her zaman tedavi etkisi abartılmaktadır.

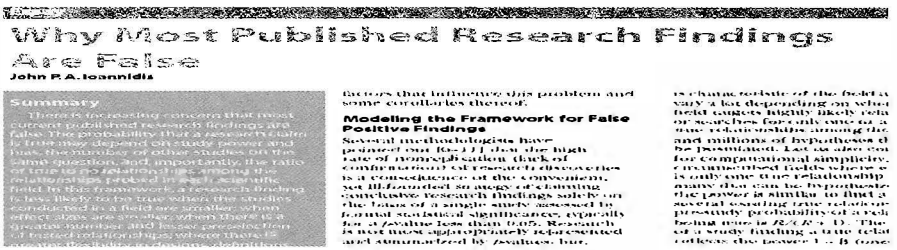
2008 yılında yapılan bir Cochrane analizinde (**Hopewell, 2008**), yayımlanmış çalışmalarda tedavi etkisi, gri literatüre kıyasla daha büyük bulundu. Yayımlanmış çalışmalarda, istatistiksel olarak anlamlı sonuç bildirme oranı, gri literatürden daha yüksektir. Bu nedenle; gri literatürün sistematik derlemelerde ve meta-analizlerde değerlendirme dışı tutulması, bu meta-analizlerin ve sistematik derlemelerin sonuç ve yorumlarının, yapay olarak pozitif sonuçlar lehine olmasına yol açmaktadır. Özellikle, az sayıda çalışma ile yapılmış olan meta-analizlerde, bu tip bir yanlılık olma olasılığı ciddi bir sorundur (Egger **2003**).

Gri literatürün meta-analizlere dâhil edilmesi kolay değildir; ulaşılması çok güç ve zaman alıcı bir süreçtir. Öte yandan; yayımlanmamış çalışmaların meta-analizlere dâhil edilmesi, bu çalışmaların tamamlanmamış ve yöntem kalitesi belirsiz çalışmalar olma olasılığı nedeni ile eleştirilmektedir. 1990'ların başında yapılan bir ankette, yayımlanmamış çalışmaların meta-analizlere alınıp alınmaması konusunda, meta-analiz uzmanları/yöntem bilimciler ile dergi editörleri arasında ciddi görüş farklılığı ortaya çıktı (**Cook, 1993**). Birinci grup, %78 oranında alınmalı derken dergi editörlerinin yalnızca %47'si bu görüşü destekledi.

Son yıllarda, meta-analizlerin ve sistematik derlemelerin âdeta kalıtsal biçimde sahip olduğu yanlılık sorununu azaltmak üzere, gri literatürün sistematik derlemelere ve meta-analizlere dâhil edilmesi çabalarına tanık olmaya başladık. Cochrane grubu, gri literatürdeki yayımlanmamış, ancak bildiri olarak sunulmuş pek çok çalışmanın araştırmacıları ile kişisel ilişkiye geçerek, bu çalışmaların verilerine ve sonuçlarına ulaşmakta, yöntem ve analizleri uygun olanları meta-analiz ve sistematik derlemelere almaya çalışmaktadır (**Hopewell, 2008**).

Araştırma Sonuçlarının Çoğu Yanlıştır

"Yayımlanmış araştırma sonuçlarının çoğu yanlıştır." Bu cümle bana ait değil. Ioannidis'in 2005 yılında *PLoS Medicine*'de yayımlandıktan sonra en çok indirilen makale unvanını taşıyan "*Why Most Published Research Findings Are False*" makalesinin (Resim 10) vardığı sonucu buraya taşıdım (**Ioannidis 2005a**).



Why Most Published Research Findings Are False

John P.A. Ioannidis

Summary

There is increasing concern that most current published research findings are false. The probability that a research claim is true may depend on study power and bias, the number of other studies on the same question, and, importantly, the ratio of true to no relationships among the relationships probed in each scientific field. In this framework, a research finding is less likely to be true when the studies conducted in a field are smaller; when effect sizes are smaller; when there is a greater number and lesser preselection of tested relationships; where there is

factors that influence this problem and some corollaries thereof.

Modeling the Framework for False Positive Findings

Several methodologists have pointed out [9–11] that the high rate of nonreplication (lack of confirmation) of research discoveries is a consequence of the convenient, yet ill-founded strategy of claiming conclusive research findings solely on the basis of a single study assessed by formal statistical significance, typically for a value less than 0.05. Research is not most appropriately represented and summarized by values, but

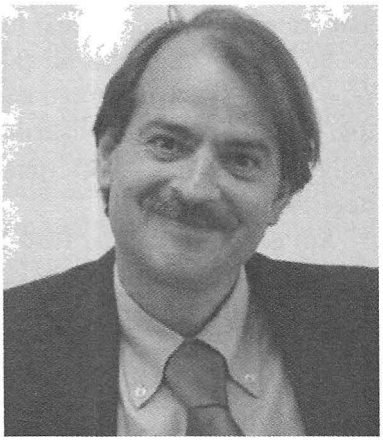
is characteristic of the field and can vary a lot depending on whether the field targets highly likely relationships or searches for only one or a few true relationships among thousands and millions of hypotheses that may be postulated. Let us also consider, for computational simplicity, circumscribed fields where either there is only one true relationship among many that can be hypothesized. The power is similar to find a true relationship corresponds to the presteady probability of a relationship being true is . The [1 −] of a study finding a true relationship reflects the power 1 − (Corr

Resim 10. *Ioannidis JPA. Why most published research findings are false, PLos Med 2005, 2:e124.*

Prof. Dr. Ioannidis, kariyerini, tıbbi literatürü yanlı, çarpık, uygunsuz ve yetersiz araştırmalardan arındırmaya adamış, önemli bir bilim adamıdır (Resim 11). Ioannidis "meta-researcher" olarak tanımlanmakta ve tıp araştırmalarının kalitesini değerlendirme konusunda dünyadaki en ünlü uzmanlardan biri olarak anılmaktadır.

Pek çok çalışması ile hekimlerin, günlük tıbbi uygulamaları için dayanak oluşturan güncel araştırma sonuçlarının büyük bir kısmının, aslında hatalı sonuçlar olduğunu göstermiştir. Çalışmaları, bilim dünyasında büyük bir ilgi ve saygı uyandırmıştır. Yaşayan en etkileyici bilim insanlarından biri olduğu öne sürülmüştür.

Ioannidis, mevcut araştırma ve yayın sisteminin kronik biçimde yanlış bilgi ürettiğine ve bu bilginin kamuoyuna kabul ettirildiğine inanmaktadır. Ioannidis'e göre; bilimsel araştırma, çok karmaşık bir süreçtir ve araştırmacılar çoğu kez verileri yanlış yorumlamakta ya da yanlılığa yol açmaktadırlar. Bu sorun, bazen bilinçsizce ya da kaçınılmaz olarak bazen de kişisel çıkarlar yüzünden oluşmaktadır. Yayınlardaki yanlılık, bazen çok açıktır bazen keşfedilmesi çok güçtür. Araştırmacılar, çalışmaları, istedikleri sonuçları almak üzere gerçekleştirebilmektedir. Bilimsel sürecin nesnel olduğu öngörüsü pek çok örnek için doğru değildir. Bu sürecin her bir aşamasında, sonuçları çarpıtmak için imkânlar vardır ve araştırmacılar, bu yollara sıklıkla başvurabilmektedir.



Resim 11. *John PA Ioannidis. Stanford Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde İç Hastalıkları Profesörü*

Ioannidis, çalışmaları ile bilimdeki çarpıtmanın izole örneklerden ibaret olmadığını göstermiştir.

Bir ilacın ya da tıbbi müdahalenin, etkin olduğunu gösteren bazı araştırmalardan sonra yapılan benzer çalışmalar, tam

tersi sonuçlanabilmekte ya da en azından orijinal çalışmanın iddia ettiği kadar güçlü sonuçlara ulaşamayabilmektedirler. Bu tür birbiri ile çelişen çalışma sonuçları, klinik pratikte karmaşıklığa yol açmaktadır. Bu durumu açıklamaya çalışan pek çok çalışma yapılmıştır. Örnek sayısı küçük olan çalışmaların, daha sonra büyük çalışmalarla farklı sonuçlara ulaştığı iyi bilinen bir konudur (**LeLorier, 1997; Cappelleri, 1996**). Bunun gibi, bazı epidemiyolojik çalışmalar ve randomize çalışmalar arasında da çelişkiler olduğu gösterilmiştir (**Benson& Hartz, 2000; Concato, 2000; Ioannidis, 2001**). Ioannidis ise çok kritik bir sorunun yanıtını arayarak tam da bu noktada devreye girmiştir: Çok sayıda atıf alan, etki gücü yüksek çalışmalar için de benzer bir durum olabilir mi?

Ioannidis, geçmiş 15 yılda yayımlanmış 49 en saygın (en iyi dergilerde basılmış ve en çok atıf almış) araştırmayı inceledi (**Ioannidis 2005b**). Bu araştırmalar, tıp dünyasında köşe taşı makaleler olmuştu. Sonuçları tüm dünyada uygulanan, popüler tedavilere yol açmıştı. Örneğin, menopozdaki kadınlara hormon replasman tedavisinin verilmesi, E vitamini ile kalp krizi riskinin azaltılması, düşük doz aspirin ile kalp krizlerinin ve inmelerin önlenmesi. Ioannidis, 49 makaleden 45'inin, açık etkin tedaviler öneren çalışmalar olduğunu saptadı. Bu çalışmalardan 34'ünün öne sürdüğü iddialar, daha sonra başka çalışmalar ile yeniden test edilmişti. Yeni çalışmaların sonuçlarına göre, 14 (%41) indeks çalışmanın iddiaları ya yanlış ya da ciddi biçimde abartılı bulundu. **Ioannidis,** bize **sonuçları kabul görmüş çalışmaların 1/3'ünün hatta yarısının güvenilir olmadığını gösterdi.**

Ioannidis'in çalışmasında, 1990-2003 yılları arasında, 3 saygın dergide (*NEJM, JAMA, Lancet*) ya da impakt faktör değeri 7'den yüksek diğer saygın dergilerde (*National Cancer Institute, Gastroenterolgy, Annals of International Medicine, Circulation* gibi) yayımlanan ve 1000'den fazla atıf alan, tüm klinik araştırmalar incelendi (**Ioannidis, 2005b**).

Bu kriterlere uyan her bir çalışma (indeks çalışmalar) saptandıktan sonra, o çalışma ile aynı soruyu konu alan başka klinik çalışmalar olup olmadığı tarandı. Bulunan çalışmalardan örneklem büyüklüğü aynı ya da daha fazla olan çalışmalar ve çalışma tasarımı/yöntemi daha iyi olan çalışmalar değerlendirmeye alındı.

Adı geçen dergilerde, 1990-2003 yılları arasında yayımlanan 1000'den fazla atıf alan, toplam 115 makale saptandı (91'i NEJM, JAMA ve Lancet'te basılmıştı). Bunlardan 49'u, bu çalışmanın amacında tanımlanan klinik çalışmalardı.

49 çalışmanın 47'si *NEJM, JAMA* ve *Lancet*'te yayımlanmıştı. 43'ü randomize çalışma, 4'ü prospektif kohort ve 2'si olgu serisiydi.

49 çok atıf almış indeks klinik çalışmadan 45'i, bir tedavinin etkili olduğunu öne süren çalışmalardı. Bunlardan 7 (%16)'sinin sonuçları ile daha

sonra aynı konuda yapılmış çalışmaların sonuçları tezat idi. 7 (%16)'sindeki sonuçlar, sonraki çalışmalardan daha güçlü etkinlik bildirmişti. 20 (%44)'si, sonraki çalışmalarla teyit edildi. 11 (%24)'inin ise, sonradan benzeri bir çalışma yapılmamıştı.

Sonuç: "...en çok okunan ve tıp camiasını en çok etkileyen indeks klinik araştırma sonuçlarının çelişkili ya da abartılı olması ender bir durum değildir..." (Ioannidis 2005b).

Son 15 yılda basılmış olan, en çok atıf alan ve bir tedavinin etkili olduğunu gösteren klinik çalışmaların %16'sının sonuçları, daha sonra yayımlanan çalışmaların sonuçları ile tezattır. %16'sının gösterdiği sonuçlar, sonraki çalışmalarda benzer güçte etkili bulunmamıştır. Bu durum, randomize çalışmalar için de geçerlidir.

Bu saptamalar, sonraki çalışmaların, ilk indeks çalışmadan daha doğru olduğu anlamına gelmemelidir. Sonraki çalışmaların daha büyük ya da kontrol grubunun daha iyi olması bunların tamamen doğru, öncekinin tamamen yanlış olduğunu göstermez. Farklı sonuçlar için hastalık spektrumunun farklı olması gibi alternatif açıklamalar olabilir (**Lau, 1998**). Buna rağmen; bu farklılıkların, klinik uygulamalarda ciddi bir belirsizliğe yol açtığı yadsınamaz.

Aynı soruya yanıt arayan farklı çalışmalar, tipik olarak birbirinin sonuçlarını tekrarlamaz. Bu farklılığın kendisi, başlı başına ilginçtir, zira; verilerin dikkatlice incelenmesi ve inandıklarımızın gözden geçirilmesi için eşsiz bir fırsat yaratırlar. Zaten, sonradan tersi gösterilmiş pek çok çalışmanın atıf almaya devam ettiği görülmektedir.

Tıbbi literatürde, pek çok klinik sorunun yanıtı, küçük ya da randomize olmayan çalışmalar ile verilmiş durumdadır (**Ioannidis, 1998**). Küçük çalışmaların ve meta-analizlerin sonuçları, daha sonra yapılan büyük çalışmalar ile tersine çevrilebilir (**LeLorier, 1997; Cappelleri, 1996**).

Burada ayrıntılarına giremediğim, ancak; Ioannidis'in altını çizdiği ve gösterdiği diğer bir durum da güçlü pozitif sonuçların, zaman içinde etkinliğini yitirebildiğidir. Bazı çalışmalar, bir tedaviyi etkin bulmuş olabilir, ancak; daha uzun izlemlerde, tedavinin etkin olmadığı ya da ilk çalışmada gösterildiği kadar etkili olmadığı gösterilebilmektedir (**Ioannidis, 2005b**). Bu nedenle, özellikle erken dönem sonuçların yayımlandığı klinik çalışmalar hakkında hemen karar verilmemelidir. Etkin olduğu gösterilmiş bir ilaç ya da uygulamanın bu etkisinin zaman içinde devam edip etmediği, genelleştirilip genelleştirilemeyeceği, uygulanabilirliği konularında ihtiyatlı olunmalıdır. Özellikle yeni ve şaşırtıcı bir tedavi önerildiğinde....

Anımsamamız gereken sonucu tekrar yazıyorum: **Ioannidis, bize en çok atıf alan klinik çalışmaların en az 1/3'ünün gösterdiği sonuçların, aynı kalitede, hatta daha kaliteli sonraki çalışmalarla teyit edilmediğini gösterdi.**

Çalışmalarda Tezat Sonuçlar

Nurses Health Study (prospektif kohort çalışma), hormon replasman tedavisi alan kadınlarda, koroner arter hastalık riskinde %44 görece risk azalması saptadı (**Stampfer, 1991**). Bir başka küçük randomize çalışmada (The writting group for the PEPI Trial, 1998), hormon replasman tedavisi alan kadınlarda, fibrojen düzeylerinde azalma saptandı ve bu bulguların koroner arter hastalığı riskini ciddi ölçüde azaltabileceği öne sürüldü. Daha sonra, *The Women Health Initiative* tarafından yapılan büyük randomize bir çalışmada (**Rossouw, 2002**), postmenopozal kadınlarda, östrojen ve progestronunun kalp krizi riskinde görece artış (%29) saptandı. HERS (**Hulley, 1998**) çalışması ["*Heart and Estrogen/Progestin Replacement Study*"] bir diğer büyük randomize çalışma olarak bu sonucu teyit etti.

İki çok büyük kohort çalışma (**Rimm, 1993; Stampfer, 1993**), E vitamininin kalp krizi riskini ciddi oranda azalttığını gösterdi. 2002 hastada yapılan diğer bir çalışmada, %47 görece risk azalması saptandı (**Hansson, 1998**). Ancak, daha sonra yapılan daha büyük randomize bir çalışmada (**Yusuf, 2000**), E vitamininin kalp krizi üzerinde hiçbir olumlu etkisinin olmadığı gösterildi.

Çalışmaların, birbirinin sonuçlarının tam tersi olmasının olası nedenleri incelenmiş ve sonuçların başka çalışmalarla tekrarlanmaması fenomenine yol açan faktörler şu şekilde sıralanmıştır: Küçük etki ["small effects"], küçük çalışmalar ["small studies"], popüler konular ["hot fields"], çiddi çıkarlar ["strong interests"], geniş veri tabanları ["large databases"], esnek istatistikler ["flexible statistics"] (**Ioannidis, 2005a**). Çok atıf alan çalışmalarla, sonraki farklı sonuç gösteren çalışmalar karşılaştırıldığında ikinci grubun daha çok negatif sonuçlu çalışmalar olduğu anlaşılmaktadır (**Ioannidis, 2005a**).

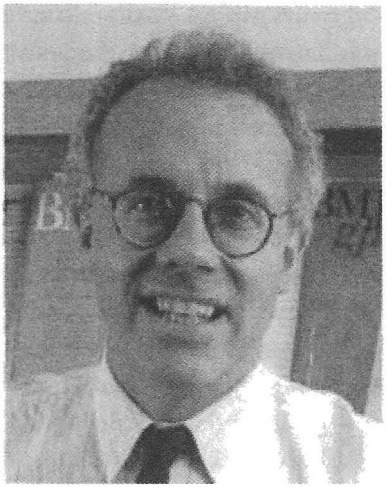
Buraya kadar, tıp literatürünün içinde bulunduğu krizin, en önemli iki nedeni (ticarileşme ve yanlılık) üzerinde durdum. Şimdi de tıbbi yayıncılığın üzerine kurulduğu iki temel sistemi inceleyeceğim: Akran denetimi ve impakt faktör.

Boş Bir Silah: Akran Denetimi Sistemi

Richard Smith (Resim 12), 2010'da "Klasik akran denetimi: Boş bir silah" isimli makalesinde (**Smith, 2010**), deneyimli bir *BMJ* editörü olarak, bilimsel üretimin merkezinde yer alan süreci irdeledi.

Bir makalenin, yayımlanıp yayımlanmaması akran denetimi ["peer review"] sonucunda verilmektedir. Smith, akran denetimi sisteminin doğru çalıştığı ve yararlı olduğunu gösteren bir kanıt olmadığını öne sürdüğü makalesinde, pek çok can alıcı soruya yanıt aramaktadır: Kanıt olmadan

hiçbir şeye inanmayan günümüz bilim insanları, bilimin temelini oluşturan bu süreç ile ilgili hiçbir kanıt olmamasına rağmen akran denetimine nasıl inanabilirler? Akran denetimi, kaç kişi tarafından yapılmalıdır? Akran denetiminin koşulları nelerdir? Yazarlar ve okuyucular, hakemlerin kim olduklarını bilmeli midir? Hakem, kim olmalıdır? Aynı bilim dalında herhangi biri mi? Hakemler özel eğitim almalı mıdır? Bu soruların, üzerinde uzlaşılmış yanıtları yoktur.



Resim 12. *Richard Smith. British Medical Journal (BMJ)'ın 25 yıl editörlüğünü yaptı. BMJ arşivlerini webe taşıyarak herkesin kullanımına açan kişidir. Tıp yayıncılığında açık erişim hareketini başlatanlardan biridir. "Public Library of Science" yönetim kurulu üyesidir.*

Smith'e göre; akran denetimi olarak tanımlanan süreç, makale basılmadan önceki değerlendirme sürecidir. Aslında; makale basıldıktan sonra, yeni bir akran denetimi süreci başlar ve belki de asıl önemli olan budur. Nihayetinde, makalenin önemli olup olmadığına okuyucu karar verecektir. Pek çok çalışma, bir kez bile atıf alamamaktadır. Bazı makalelerin ise uzun yıllar süren ciddi etkileri olmaktadır.

Akran denetimindeki değerlendirme ile makalenin kaderi arasında bir ilişki olmadığı diğer bilim alanlarında uzun yıllardır tartışılmaktadır (**Song,** 2000). Akran denetiminde averaj puan alan pek çok makale, yayımlandıktan sonra önemli etkiler yapmıştır. Akran denetiminde çok yüksek puan alan pek çok makalenin ise yayımlandıktan sonra hiçbir etkiye yol açmadıkları görülmüştür.

Bir Cochrane sistematik derlemesinde, akran denetimi sistemi araştırılmış, biyomedikal araştırmanın kalite güvencesi ile bir ilişkisi olduğuna dair çok az kanıt olduğu sonucuna ulaşılmıştır (**Rothstein,** 2005).

Akran denetiminden geçmesine rağmen pek çok çalışmanın "false" (hatalı) olduğu sonradan gösterilmiştir (**Stern, 1997**).

Bir başka çalışmada, 100 en iyi dergide yayımlanan çalışmadan klinisyenler için yararlı çalışma oranı % 1 bulunmuştur (**Ioannidis,** 1998). Akran denetimi, klinisyene yararlı çalışmaları seçmekte güvenilir olamayabilmektedir.

Pek çok çalışmanın istatistik standartları çok düşüktür (**Scherer,** 2007). Akran denetimi, makalenin istatistik analiz kalitesini değerlendirmekte yetersiz kalabilmektedir.

Yaşayan en önemli istatistikçilerden biri olan Douglas Altman, araştırmacıların isteyerek ya da bilmeyerek yanlış teknikleri kullandıklarını,

doğru teknikleri yanlış biçimde kullandıklarını, sonuçları yanlış yorumladıklarını, sonuçların tamamını değil, seçerek yayımladıklarını ve haklı olmayan yargılara vardıklarını, bu durumun bir bütün olarak yaygın bir fenomen hâlinde olduğunu ve tıbbi literatür için bir skandal olduğunu belirtmiştir. (**Hutton, 2000**).

Basılan bazı çalışmaların bilimsel olarak yetersiz olmaları bir yana, topluma zarar verdikleri pek çok örnekle bilinmektedir. *Lancet*'te yayımlanan ve karma aşının otizm ile ilişkili olduğunu iddia eden çalışma, anne babalarında büyük bir endişeye, pek çok çocuğun aşılanmamasına ve nihayetinde kızamık salgınlarının yeniden ortaya çıkmasına yol açmıştır (**Smith, 2006**). *Lancet*, geçtiğimiz yıl bu çalışmayı hatalı olduğu için geri çekmiştir. Ancak, bu süre zarfında, makale topluma ciddi zarar vermiştir.

Akran denetimi sistemi, hakemlere bir ödeme yapılmamasına rağmen pahalı ve zaman alıcı bir süreçtir. Bir makalenin akran denetimi maliyeti, 100 İngiliz sterlini olarak hesaplanmıştır. Bu makale, yayın için kabul edilirse maliyet daha da artmaktadır (**Smith, 2010**).

"*The Research Information Network*", akran denetimi sisteminin, küresel maliyetinin 1,9 milyar sterlin olduğunu öne sürmüştür (**Williamson, 2005**). Zaman açısından maliyet çok daha yüksektir. Pek çok bilim insanı, akran denetimine ayıracakları zamanı, doğrudan araştırma yapmaya ayırmayı tercih etmektedir.

Makaleler, bir dergiden diğerine yayımlanma şansı bulmak için dolaşmaktadır. Bir makale "en saygın" olarak anılan dergileri dolaşıp kendine yer bulamazsa sonunda yerel bir dergide yayımlanmaktadır. Dolayısıyla, belki de aynı hakemler, aynı çalışmayı birkaç kez değerlendirmektedir. Deneyimler, yazarın yeterince sabırlı ve ısrarcı olması hâlinde, eninde sonunda çalışmasını bastıracağı bir dergi bulduğunu göstermektedir.

Zaman alıcı ve maliyetli olmasına rağmen; bu sistem, önemli makalelerin önemli dergilerde yayımlanmasını sağlayan bir sistem değildir. **Yukarıda açıkça tartışıldığı üzere; iyi dergi iyi makale demek değildir.** Aksine, saygın dergilerin "seçici yayın politikası", tıbbi literatürde ciddi boyutta yanlılık sorununa yol açmaktadır.

Öte yandan; akran denetimi, çok yavaş bir süreçtir, aylar bazen yıllar almaktadır. Üstelik standartlardan yoksun ve değişkendir (**Tannock, 1996**).

Akran denetimi sistemi, makalelerdeki hataları, etik sapmaları bulmakta çok yetersizdir. Akran denetimi sistemini test eden bir çalışma için, yayımlanmak üzere BMJ'ye kabul edilen bir makaleye, kasıtlı olarak 600 kelime ve 8 hata eklenerek 300 hakeme gönderildi. Hakemlerin bu hataları saptama oranı %20, bulunan ortalama hata sayısı 2 olarak saptandı (**Hahn, 2002**).

Akran denetimi sistemi, ciddi yanlılıkları olan hatta önyargılı bir sistemdir. Bu durumu kanıtlayan ilginç bir çalışma *Behavioral and Brain Sciences*'da yayımlandı **(Chan, 2004a)**. Yazar, saygın psikiyatri dergilerinde yayımlanmış ve saygın kurumlardan gönderilmiş 12 çalışmayı seçti. Bunları bire bir yeniden yazdı, sadece başlıklarını, özetlerini, yazar ve gönderildikleri kurumların isimlerini değiştirerek, yeniden aynı dergilere, sanki yeni makalelermiş gibi gönderdi. Yalnızca 3 dergi, bu makaleleri daha önce bastıklarını fark etti. 9 dergi ise makaleleri reddetti. Ret gerekçeleri, makalelerin orijinal olmaması ve kalitelerinin yetersiz olmasıydı!

Bu çalışma, bize, tanınmayan yazar ve kurumlar için ciddi bir önyargı olduğunu kanıtlamaktadır. Özellikle 3. dünya ülkeleri için, mevcut yayın sistemi önyargılıdır.

Akran denetimi sistemine getirilen eleştirilerden biri de statükocu bir sistem olmasıdır. Yeni ve orijinal fikirleri algılamaya müsait olmadığı yönünde eleştirilmektedir. Bu yönde görüş bildirenler, ironik örnekler vermektedir: Hans Krebs'in Nobel Ödülü kazanan sitrik asit döngüsü çalışması, yayın için reddedilmişti. Solomon Berson'un sonradan Nobel Ödülü alan radioimmunoassay keşfi yayın için reddedilmişti **(Chan, 2004b)**.

Akran denetimi, suiistimallere açık bir sistemdir. Hakemler, fikirleri çalabilmekte ya da rekabet hâlinde oldukları yazarların makalelerinin yayımlanmaması için kasıtlı çabalar gösterebilmektedir. *NEJM*'nin yardımcı editörü, Drummon Rennie, bu durumu bir örnekle anlatmaktadır **(Chan, 2005)**: Bir makaleyi hakem olarak Vijay Soman'a gönderir. Soman makaleyi eleştirir ancak, ciddi bir kısmını kopyalayarak kendi ismi ile başka bir yazı olarak *JAMA*'ya gönderir. JAMA, akran denetimi için makaleyi tesadüfen ilk makalenin yazarına gönderir. Yazar, kendi makalesinin aşırıldığını hemen anlar. Olay, bir şekilde örtbas edilir! Ancak; Soman'ın çalıştığı kuruma bir uyarı yazılır. Bu kurumun yaptığı soruşturma sonucunda Soman'ın, veri uydurduğu saptanır. Soman, kurumu ve ülkeyi terk etmek zorunda kalır.

İmpakt Faktör Oyunları

1963 yılında, Eugene Garfield ("*Institute of Scientific Information* – *ISI* kurucusu), bilimsel dergilerin kalitesini ölçecek bir kılavuz geliştirdi **(Garfield, 1955)**. İmpakt faktör (İF), hızla tüm dergilerin kabul ettiği, derginin kalitesini ve saygınlığını gösteren bir değere dönüştü. Bu sistem için "journal citation index" oluşturuldu. Okuyucular, derginin İF'i ile kalitesi hakkında ön fikir edinir oldular.

İF hesabı, bir dergide, birbirini izleyen 2 yıl içinde yayımlanmış makalelerine belli bir dönemde aldıkları atıf sayısı, aynı 2 yılda atıf almış yayın sayısına bölünerek yapılır **(Garfield, 1955)**.

İF denklemi (X dergisinin 2005 yılı için İF= X dergisinde 2003-2004 yıllarında basılmış tüm makalelerin 2005 yılında aldığı atıflar (Thomson Scientific tarafından indekslenen dergilerdeki)/X dergisinde 2003-2004 yıllarında basılmış Thomson Scientific tarafından "citable" olarak bulunan makale sayısı) incelendiğinde Thomson Scientific tarafından "citable" olarak bulunan makale sayısının, sonucu belirlemede büyük rol oynadığı anlaşılacaktır (**Editorial, 2006**). İF, dergideki tüm makalelerin aldığı atıflardan hesaplandığı için bu sistem bize spesifik bir araştırmanın ya da araştırmacının kalitesi hakkında hiçbir bilgi vermez. Bu durum, günümüzde dergilerin İF'lerinin, yayımladıkları derleme makaleler (daha çok atıf alırlar) ile arttığının anlaşılması ile daha da aşikâr olmuştur.

Öte yandan, zaman içinde dergi editörleri, İF'i artırmak için çeşitli yan yollara başvurmaya başladı (**Garfield, 1999**). Editörler, dergilerinin İF'ini artırmak için özel stratejiler geliştirdi. İmpakt faktör oyunları diye nitelenen bu stratejiler, ticari yayıncılık yüzünden günümüzde hız kazanmış durumdadır. Bilim yayımcılığı, kârlı bir iş alanıdır. Ticari yayınevleri, giderek akademik merkezleri, uzmanlık derneklerini ve kâr amaçlı olmayan çeşitli kuruluşları yayıncılık alanından uzaklaştırmakta, piyasayı ele geçirmektedir.

Eugene Garfield, 1999 yılında "İF'in yapıcı bir rol oynayacağını düşünmüştüm ama yanlış ellerde kötüye kullanıldığını gördüm." demek durumunda kalmıştır (**Garfield, 1999**).

İF'in bilimsel dergilerin değerlendirmesi için etkin bir yöntem olup olmadığı başlı başına tartışma konusudur. Bunu bir yana bırakacak olsak bile İF'in yanlış ve kötüye kullanılması artık standart uygulama hâline gelmiştir ve İF yayınevi sahipleri ve editörlerin elinde bir manipülasyon aracına dönüşmüştür.

Editörler, dergilerinin atıf alma oranlarını yapay yolla artırabilmek için kendilerine gönderilen makalelerin revizyon aşamasında, yazarlardan kendi dergilerinde daha önce yayımlanmış makalelere atıfta bulunmalarını istemektedir (**Falagas&Alexiou, 2007**). Bu yaklaşım, yazarları aşağılamakla kalmayıp orijinal metnin mesajını değiştirme riski de taşımaktadır.

Diğer bir taktik, her yıl sonunda "geçen yıl ne yayımladık" başlığı altında, yayınların özetlerini ve ilgili atıf bilgilerini yayımlamaktadır. Üçüncü strateji, kendi kendine atıfta bulunmak için editörden köşesini, editöre mektuplar köşesini kullanarak yayımladıkları makalelere buralardan atıfta bulunmaktır. En etkin taktiklerden birisi de derleme makale yayımlamaktır (**Seglen, 1997**). Derlemeler, orijinal makalelerin aksine çok sayıda atıf alırlar. Dikkat edilirse İF'i en yüksek dergilerin, çok sayıda derleme yayımladıkları görülür. Dergilerin olgu sunumlarını yayımlamamaları İF'lerini artırmaya yönelik bir stratejidir, zira olgu sunumlarının atıf alma oranları çok düşüktür.

Negatif sonuçlu çalışmaların bilimsel değerleri; yöntem, veri analizi, istatistiksel analiz gibi kriterler açısından, pozitif sonuçlu çalışmalardan daha düşük olmamasına rağmen, dergi editörleri, İF oyunları adına, ciddi bir yanlılık sergileyerek bu çalışmaların yayımlanmasını tercih etmezler (Mahoney, 1977).

Editörler, yazarların eski çalışmalarının atıf alma olasılığı daha yüksek olsun diye, çok yazarlı geniş araştırma gruplarının makalelerini yayımlamaya daha yatkın davranmaktadır. Bu durum, ünlü yazarlar için de geçerlidir. Oysa; editör ve hakem değerlendirmesi, bir yazarın önceki çalışmalarından, yayınlarından bağımsız olmalıdır. Gerçekte, dergi editörleri; prestijli, araştırma kapasiteleri yüksek yazarların çalışmalarını basmaya, o çalışmanın gerçek değerine bakmadan öncelik vermektedirler.

Bir diğer sorun, daha çok atıf alma olasılığı nedeni ile daha popüler konuları ya da tartışmalı alanları içeren çalışmalara yayında öncelik tanınmasıdır.

Tüm bu nedenlerle İF sistemi, tıp dergileri için artık bir kalite ölçeği değil manipülasyon aracıdır.

Son Söz

Tıbbi literatürde, ticarileşme ve yanlılık sorunları, izole birkaç örnek değil, sistemin yeniden ürettiği yaygın bir fenomendir.

Genel bir okuyucu için, hatta hakemler için bile hatalı/hileli çalışmaları saptamak neredeyse imkânsızdır.

Başta biyomedikal endüstri olmak üzere; pek çok çıkar grubu, bağımsız ve dürüst bilimsel araştırmaları, sürekli etkilemeye ve sonuçları zayıflatmaya çalışmaktadır. Bu müdahaleler sayesinde tıbbi literatür, hatalı makaleler ve çıkar çatışmaları ile doludur.

Araştırma sistemi finansmanı ve tıp dergileri, özellikle en saygın tıp dergileri, ilaç endüstrisine bağımlıdır.

En saygın dergilerde yayımlanan randomize çalışmaların ezici çoğunluğu, endüstri sponsorluğunda gerçekleştirilmiş çalışmalardır. Bu tip çalışmalarda, endüstri lehine sonuç bildirme oranı, bağımsız çalışmalara kıyasla çok daha yüksektir. Tüm bu gerçeklere rağmen okuyucuya, çoğu kez sponsor hakkında bilgi ya hiç verilmemekte ya da yanlış bilgi verilmektedir.

Tıbbi literatürde, sonuçları birbiri ile çelişkili hatta tezat yayınların bu kadar çok sayıda olması, açıklanması zor bir durumdur. Köşe taşı olarak nitelendirilen, tüm dünyada tıbbi uygulamalara yön veren, en iyi dergilerde yayımlanan, binlerce atıf alan pek çok çalışmanın sonuçları, daha sonra yapılan ve daha kaliteli çalışmalar tarafından geçersiz kılınmasına rağmen;

bu makaleler, yürürlükteki saygın (!) dergilerin, seçerek (!) yayımlama politikaları sayesinde, etkilerini uzun yıllar sürdürmeyi başarabilmektedir.

Seçici yayın politikası, tıbbi literatürün sistematik olarak yanlı olmasına yol açmaktadır. Bir ilaç ya da ürünün, etkin olduğunu gösteren araştırmaların basılma oranları, etkisiz olduğunu gösteren çalışmalara kıyasla çok daha fazladır. Kaçınılmaz biçimde, sistematik derlemelere ve meta-analizlere daha çok pozitif sonuçlu çalışmalar dâhil edilmekte ve bu derlemeler tedavi etkinliğinin abartılmasına yol açmaktadır. Tanı ve tedavi rehberleri, uygulama kılavuzları, konsensüs raporları da sistematik yanlılıktan ve çıkar gruplarının etkilerinden muaf değildir.

Yayıncılığın kalbi olan akran denetimi sistemi, ciddi hatalar içermektedir. Dergilerdeki pek çok çalışma, hileli yayınlardır. Akran denetimi sistemi, hileli yayınları elemekten uzaktır.

Yazarlar, çoğu kez misafir yazardır ve yayında yaptıklarını bildirdikleri işleri, aslında yapmamış durumdadırlar. Çalışmalar, endüstri tarafından tasarlanmakta, yürütülmekte ve yazılmakta ya da profesyonel şirketlere yazdırılmaktadır. Çalışmacıların verilere, analizlere erişmesi engellenmektedir. Ürün aleyhine sonuçlanan çalışmalar çoğu kez yayımlanmamaktadır. Saygın (!) bilim adamlarının, yılda yüzlerce makaleyi nasıl yayımlalatabildikleri, açıklanması çok zor bir olgu olarak önümüzde durmaktadır.

Çıkar çatışması açıklaması kuralı işlememektedir. Pek çok yazarın açıklamadığı çıkar çatışmaları mevcuttur.

Editörler, kural dışı davranmaktadır. Dergilerin bilimsel kalitesinin göstergesi olması gereken impakt faktör, suistimal edilmiş, manipülatif bir sistemdir.

Dergilerin ezici çoğunluğu, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'ye aittir.

Tıp literatürünün dili, ezici biçimde İngilizce'dir. İngilizce dışı dillerde yayımlanmış çalışmaların; sistematik derlemeler, meta-analizlere, kılavuzlara etki etmesi neredeyse imkânsızdır.

Yayın sistemi, üçüncü dünya ülkelerinden gönderilen araştırmalara karşı ön yargılıdır.

Yayın politikalarını, dünyadaki 6 milyar insanın ihtiyaçlarından çok "moda konular" ya da ilaç endüstrisinin ihtiyaçları belirlemektedir.

Tıp yayıncılık sistemi, büyük çoğunluğu kamu kaynakları ile finanse edilmiş, önemli yayınlara ulaşılmasını, dergi sahipleri para kazansın diye kısıtladığı için tamamen çarpık bir sitemdir.

Tıp dergilerinin ve editörlerin amacı, bilimsel bilginin yayılmasını sağlamak ise *PubMed* üzerinden makalelere ücretsiz ulaşılmasına izin vermeleri beklenir. Özellikle finansmanı kamu tarafından yapılmış çalışmaların,

kamuoyuna ücretsiz sunulması çok doğal bir beklentidir. Ancak, dergiler gelir kaybı gerekçesi ile buna asla yanaşmamaktadır.

Günümüzde hekimler, geçerli ve güvenilir bilgi için tıbbi literatüre güvenemezler.

Bir saygın dergide yayımlanan ancak bir süre sonra hatalı/hileli olduğu anlaşıldığı için geri çekilen, kızamık aşısı ile otizm hastalığı arasında ilişki olduğunu öne süren çalışma yüzünden, yıllarca anne ve babaların çocuklarını aşılatmadığı ve İngiltere'de kızamık salgınlarının ortaya çıktığı anımsanırsa; bu sistemin, ulusal sağlık sistemlerini ve halk sağlığını tehdit ettiği görülecektir.

Bu, yozlaşmış bilimsel üretim ve yayın süreçlerinde, bir yandan radikal reform çabaları yürütürken bir yandan da bu sistemden tamamen koparak alternatif bilimsel üretim ve yayın sistemi geliştirmekten başka çare yoktur.

Kaynakça

Abelson, R., Saul, S., "Ties to Industry Cloud a Clinic's Mission", *NYT*, December 17, 2005, A1.

Anderson, W. L., Parsons, B.M., Rennie, D., "Daubert's Backwash: Litigation-Generated Science", *University of Michigan Journal of Law Reform* 34 (2001).

Angell, M., "Industry-Sponsored Clinical Research: A Broken System", *JAMA*, 2008;300(9):1069-71

Angell, M., *The Truth About the Drug Companies*, Random House, 2005, NewYork.

Barnes, D. A., Bero, L.A., "Why Review Articles on the Health Effects of Passive Smoking Reach Different Conclusions", *JAMA*, 1998; 279: 1566

Bassler, D., Ferreira-Gonzalez, I., Briel, M., Cook, D.J., Devereaux, P.J., et al., "Systematic Reviewers Neglect Bias That Results From Trials Stopped Early for Benefit", *J Clin Epidemiol*, 2007; 60: 869-873.

Bekelman, J. E, Li Y & Gross GP, "Scope and Impact of Financial Conflicts of Interest in Biomedical research", *JAMA*, 2003; 289: 454.

Bell, J., "Industry Ties Testing Schools", *Baltimore Sun*, May 8, 2005, A1.

Berenson, A., Evidence in Vioxx suits shows intervention by Merck officials. *New York Times*. April 24, 2005: A1.

Benson, K., Hartz A. J., A comparison of observational studies and randomized, controlled trials *Am J Ophthalmol*, 2000;130(5):688.

Bhandari, M, Busse J. W., Jackowski, D., Montori, V.M., Schünemann H., Sprague, S., Mears, D., Schemitsch, E.H., Heels-Ansdell D, Devereaux PJ. Association between industry funding and statistically significant pro-industry findings in medical and surgical randomized trials., 2004;170(4):477-80.

Birch, D.M. & Cohn G.,"Standing Up to Industry", *Baltimore Sun*, June 26, 2001.

Blumenthal, D., Campbell, E.G., Causino N., Louis, K.S., Participation of life science faculty in research relationships with industry. *N Engl J Med*, 1996a; 335: 1734.

Blumenthal, D., Campbell, E. G., Causino, N., Louis, K.S., Relationships between Academic Institutions and Industry in the Life Sciences-An Industry Survey". *N Engl J Med,* 1996b;334: 368.

Bodenheimer, T., Uneasy Alliance — Clinical Investigators and the Pharmaceutical Industry. *N Engl J Med,* 2000; 342:1539-1544.

Bok, D., *Universities in the marketplace. The commercialisation of higher education.* Princeton University Press, New Jersey, 2003.

Bombardier, C., Laine L,, Reicin, A., et al; VIGOR Study Group. Comparison of upper gastrointestinal toxicity of rofecoxib and naproxen in patients with rheumatoid arthritis. *N Engl J Med.* 2000;343(21):1520-1528.

Bombardier, C., Laine, L., Burgos-Vargas R., et al. Response to expression of concern regarding VIGOR study. *N Engl J Med.* 2006;354(11):1196-1199.

Bombardier, C., Laine, L., Reicin, A., et al. Comparison of upper gastrointestinal toxicity of rofecoxib and naproxen in patients with rheumatoid arthritis. *N Engl J Med.* 2000;343(21):1520-1528.

Bradley, S. G., "Managinig Conflicting Interests" in Francis L. Macrina, ed., Scientific Integrity: an ıntroductory Text with Cases. Washington DC: ASM Press, 2000, 1131-133.

British Medical Journal. Special issue on medicalization. 2002; 234:859-926.

Broder, M., Health Science Communications Inc. Invoice for review manuscript #1 for cardiology audience [attn: Susan Baumgartner, PhD, on September 25, 2001a]. http://dida.library.ucsf.edu/tid/vio03x10. Bates Nos. MRK-ADF0003422 through MRK-ADF0003423.

Broder, M., Health Science Communications Inc. Invoice for review manuscript #2 for nephrology audience [attn: Susan Baumgartner, PhD, on September 25, 2001b]. http://dida.library.ucsf.edu/tid/vio04x10. Bates No. MRK-ADF0003424.

Broder M; Health Science Communications Inc. Invoice for review manuscript #4 for primary care audience [attn: Susan Baumgartner, PhD, on September 25, 2001c]. http://dida.library.ucsf.edu/tid/vio05x10. Bates Nos. MRK-ADF0003428 through MRK-ADF0003429).

Cappelleri, J. C., Ioannidis, J. P., Schmid, C. H., de Ferranti, S. D., Aubert, M., Chalmers T. C., Lau, J., Large trials vs meta-analysis of smaller trials: how do their results compare? *JAMA.* 1996; 276(16):1332-8.

Carrier, M., "Knowledge and Control: On the Bearing of Epistemic Values in Applied Science", in Peter Machamer & Gereon Wolters, eds., Science, Values, and Objectivity Pittsburgh Press, 2004.

Cassing, J., Douglas, R. W., Implications of the auction mechanism in baseball's free-agent draft. *South Econ J,* 1980; 47: 110-121.

Chan, A. W., Krleza-Jeric K., Schmid, I., Altman, D. G., Outcome reporting bias in randomized trials funded by the Canadian Institutes of Health research, *CMAJ,* 2004a;171(7):735-740.

Chan, A. W., Hróbjartsson A, Haahr MT, Gøtzsche PC, Altman DG, Empirical evidence for selective reporting of outcomes in randomized trials: comparison of protocols to published articles, *JAMA*, 2004b;291(20):2457-65.

Chan, A. W., Altman, D. G. Identifying outcome reporting bias in randomised trials on PubMed: review of publications and survey of authors, *BMJ*, 2005;330(7494):753.

Concato, J., Shah, N., Horwitz, R. I., Randomized, controlled trials, observational studies, and the hierarchy of research designs. *N Engl J Med.* 2000;342(25):1887-92.

Conen, D., Torres, J., Ridker, P. M., Differential citation rates of major cardiovascular clinical trials according to source of funding: a survey from 2000 to 2005. *Circulation* 2008;118:1321-1327.

Connor, J. T., Positive reasons for publishing negative findings. *Am J Gastroenterol*, 2008;103(9):2181-3

Conrad, P., Leiter, V., Medicalization, Markets and Consumers. *Journal of Health and Social Behavior.* 2004; 45:158-176.

Conrad, P., The shifting engines of medicalization. Journal Health and Social Behavior 2005; 46:3-14.

Cook, D. J., Guyatt, G. H , Ryan, G., Clifton, J., Buckingham, L., Willan, A., McIlroy, W., Oxman, A. D., Should unpublished data be included in meta-analyses? Current convictions and controversies. *JAMA,* 1993;269(21):2749-53.

Cosgrove, L., Krimsky, S., Vijayaraghaven, M., Schneider, L., Financial ties between DSM-IV panel members and the pharmaceutical industry. *Psychother Psychosom,* 2006;75(3):154-160.

Curfman, G. D., Morrissey, S., Drazen, J. M., Expression of concern: Bombardier et al., "Comparison of upper gastrointestinal toxicity of rofecoxib and naproxen in patients with rheumatoid arthritis," N Engl J Med, 2000;343:1520-8. *N Engl J Med,* 2005;353(26):2813-2814.

DeAngelis CD. The influence of money on medical science. *JAMA.* 2006;296(8):996-8.

DeAngelis, C., Drazen, J. M., Frizelle, F. A, et al., Clinical trial registration: a statement from the International Committee of Medical Journal Editors. *N Engl J Med,*2004; 351:1250-1251.

DeAngelis, C.D, Fontanarosa F.B., Ensuring Integrity in Industry-Sponsored Research, *JAMA* 2010;303(12):1196-1198.

Dickersin, K., The existence of publication bias and the risk factors for its occurrence. *JAMA* 1990;263:1385-1389.

Dickersin, K., Min, Y. I., Publication bias: the problem that won't go away. *Ann N Y Acad. Sci,* 1993;703:135-146.

Drazen, J. M., Curfman, G. D., Financial associations of editors. N Engl J Med 2002;346:1901-2.

Dwan, K., Altman, D. G., Arnaiz, J. A., Bloom, J., Chan, A. W., Cronin, E., Decullier, E., Easterbrook, P. J., Von, Elm E., Gamble, C., Ghersi, D., Ioannidis, J. P., Simes, J., Williamson, P. R., Systematic review of the empirical evidence of study publication bias and outcome reporting bias. *PLoS One.* 2008;3(8):e3081.

Easterbrook, P. J., Berlin, J. A., Gopalan, R., Matthews, D. R., Publication bias in clinical research. *Lancet* 1991;337:867-872.

Editorial [No authors listed] The impact factor game. It is time to find a better way to assess the scientific literature. PLoS Med. 2006;3(6):e291.

Egger, M., Bartlett, C., Juni, P., Are randomised controlled trials in the BMJ different? *BMJ.* 2001;323:1253.

Egger, M., Juni, P., Bartlett, C., Holenstein, F., Sterne. J., How important are comprehensive literature searches and the assessment of trial quality in systematic reviews? Empirical study. *Health Technol Assess*, 2003;7(1):1-76.

Eliot, C., "Pharma Buys a Conscience", *American Prospect*, September 24, 2001, A1.

External author?, Visser WH, Yuen E, et al; Rofecoxib Protocol 078 Study Group. Draft version 2: rofecoxib does not delay the onset of Alzheimer's disease: results from a randomized, double-blind, placebocontrolled study. http://dida.library.ucsf.edu/tid/vio07x10. Bates Nos. MRK-AFV0431065 through MRK-AFV0431102.

Falagas, M. E. and Alexiou, V. G., Editors may inappropriately influence authors' decisions regarding selection of references in scientific articles *Int J Impot Res.* 2007;19, 443-445.

Fisher, T., Theussel, G. & Huber, C. letter, *NEJM*, 1999;341:1152.

Friedberg, M., Saffran, B., Stinson, T. J., Nelson, W., Bennett, C. L., Evaluation of conflict interest in economic analyses of new drugs used in oncology. *JAMA*, 1999; 282:1453.

Gabe, J. & Bury, M., "Anxious Times: The Benzodiazepine Controversy and the Fracturing of Expert Authority" in Peter davis, ed., *Contested Ground*, New York: Oxford University Press, 1996.

Garfield, E., Citation indexes for science; a new dimension in documentation through association of ideas. *Science*, 1055; 122: 108-111.

Garfield, E., Journal impact factor: a brief review. *CMAJ,* 1999;161:979-980.

Goodman, S. N., Systematic reviews are not biased by results from trials stopped early for benefit. *J Clin Epidemiol* 2008; 61: 95-96.

Gosselin, P. G., "Flawed Study Helps Doctors Profit on Drugs", Boston Globe, October 19, 1988, 1.

Guidelines on postmarketing surveillance. Joint committee of ABPI, BMA, CSM, and RCGP. Br Med J (Clin Res Ed). 1988;296:399-400. [PMID: 3125920]

Guidelines on postmarketing surveillance. Joint committee of ABPI, BMA,CSM, and RCGP. Br Med J (Clin Res Ed). 1988;296:399-400.

Gülmezoğlu, A. M., Pang, T., Horton, R., Dickersin, K., WHO facilitates international collaboration in setting standards for clinical trial registration. *Lancet,* 2005;3;365(9474):1829-31.

Hahn, S., Williamson, P. R., Hutton, J. L., Investigation of within-study selective reporting in clinical research: follow-up of applications submitted to a local research ethics committee. *J Eval Clin Pract.* 2002;8(3):353-9.

Hansson, L., Zanchetti, A., Carruthers, S. G., Dahlöf, B., Elmfeldt, D., Julius, S., Ménard, J., Rahn, K. H., Wedel, H., Westerling, S., Effects of intensive blood-pressure lowering and low-dose aspirin in patients with hypertension: principal results of the Hypertension Optimal Treatment (HOT) randomised trial. HOT Study Group. *Lancet*, 1998;351(9118):1755-62.

Healy, D., Let them eat Prozac, NewYork: NewYork University Press, 2004.

Healy, D., Cattell D, Interface between authorship, industry and science in the domain of therapeutics. *Br J Psychiatry*, 2003;183: 22-27.

Hill, K. P., Stephens, M. D., Marketing aspects of company-sponsored postmarketing surveillance studies. *Drug Saf*, 2003;8:1-8.

Hill, K. P., Ross, J. S., Egilman, D. S., Krumholz, H. M., The ADVANTAGE seeeding trial: A review of internal documents. *Ann Intern Med*, 2008;149:251-8.

Hope, S., Third generation oral contraceptives. 12% of women stopped taking their pill immediately they heart CSM's warning. *BMJ*. 1996;312(7030):576.

Hopewell, S., Clarke, M., How important is the size of a reprint order? *Int J Technol Assess Health Care*, 2003;19: 711-714.

Hopewell, S., London, K., Clarke, M. J., Oxman, A. D., Dickersin, K., Publication bias in clinical trials due to statistical significance or direction of trial results, *Cochrane Database Syst Rev*, 2009;(1):MR000006.

Hopewell, S., McDonald, S., Clarke, M., Egger, M., Grey literature in meta-analyses of randomized trials of health care interventions. *Cochrane Database Syst Rev*, 2007;(2):MR000010.

Horton, R., The dawn of McScience. *New York Rev Books*. 2004;51(4):7-9.

House of Commons Health Committee, The influence of the pharmaceutical industry. Fourth report of session 2004-2005, Volume II. March 2005. Available: http://www.parliament.the-stationery-office.co.uk/pa/ cm200405/cmselect/cmhealth/42/42ii.pdf. Erişim 11 Şubat 2011).

Hulley, S., Grady, D., Bush, T., et al., Heart and Estrogen/progestin Replacement Study (HERS) Research Group. Randomized trial of estrogen plus progestin for secondary prevention of coronory heart disease in postmenopausal women. *JAMA*, 1998;208:605-613.

Hutton, J. L., Williamson, P. R., Bias in meta-analysis due to outcome veriable selection within studies. Appl Stat, 2000;49(3):359-370.

Ioannidis, J. P., Contradicted and Initially Stronger Effects in Highly Cited Clinical Research, *JAMA*, 2005b;294(2):218-28.

Ioannidis, J. P., Effect of the statistical significance of results on the time to completion and publication of randomized efficacy trials. *JAMA* 1998;279:281-286.

Ioannidis, J. P., Why most discovered true associations are inflated. Epidemiology 2008; 19: 640-648.

Ioannidis, J. P., Why most published research findings are false, *PLos Med* 2005a; 4(6):e215.

Ioannidis, J. P., Capelleri JC, Lau J. Issues in comparisons between meta-analyses and large trials. *JAMA* 1998;279:1089-1093.

Ioannidis, J. P., Haidich, A. B., Pappa, M., et al., Comparison of evidence of treatment effects in randomized and nonrandomized studies. *JAMA* 2001;286:821-830.

Ioannidis, J. P., Lau, J., Evoluation of treatment effects over time: Emprical insight from recursive cumulative meta analyses, *PNAS*, 2001; 98 (3):831-836.

Jacobs, P., "How Profits, Research Mix at Stanford Med School", *San Jose Mercury News*, July 10, 2006, A1.

Johnson, G. E., VIOXX C-1 manuscript (protocol 116) [letter to Deborah Matzura-Wolfe on October 9, 2000]. http://dida.library.ucsf.edu/tid/vio13x10. 2008. Bates No. STI0023352)

Kasrirer, J. P., *On The Take*, New York: Oxford University Press, 2005.

Kassirer, J. P., When physician-industry interactions go awry. *J Pediatr.* 2006;149(1 Suppl):S43-6.

Kassirer, J. P., & Angell, M., "Redundant Publication: A Reminder", *NEJM*, 1995;333:449-450.

Kavvoura, F. K., Liberopoulos, G., Ioannidis JPA. Section in reported epidemiological risks: An emprical assessment, *PLos Med* 2007; 4:e79.

Kennedy, D., Prologue to Wendy Wagnerhttp://www.amazon.com/Rescuing-Science-Politics-Regulation-Distortion/dp/0521540097 - # and Rena Steinzor (eds.) Rescuing Science from Politics: Regulation and the Distortion of Scientific Research New York Cambridge University Pres, 2006.

Kistner, U., Update on VIOXX manuscripts [e-mail to Susan Baumgartner, Sabrina Mauer, Judy Fallon, Virginia Schad, Peggy Protopapadakis, Merry Saba, and John Romankiewicz on October 8, 1999]. http://dida.library.ucsf.edu/tid/vio16x10. 2008. Bates Nos. STI0032791 through STI0032792).

Kjaergard, L. L., Als-Nielsen B. Association between competing interests and authors' conclusions: epidemiological study of randomised clinical trials published by the BMJ. *BMJ*, 2002;325:249.

Krimsky, S., *Science in the Private Interest*, Oxford: Rowman & Littlefield, 2003.

Kontoyiannis. D., & Lewis, R. E., letter, *NEJM*,2005; 352: 410.

Kulkarni, A. V., Busse, J. W., Shams, I., Characteristics associated with citation rate of the medical literature. *PLoS Med*, 2007;2: e403.

Kyzas, P. A., Denaxa-Kyza D., Ioannidis, J. P., Almost all articles on cancer prognostic markers report statistically significant results. *Eur J Cancer*, 2007; 43:2559-2579.

Last, J., Negative studies: About this amnesty. Tri-Council Policy Statement on Ethical Conduct for Research Involving Humans. Online: http://www.ncehr-cnerh.org//english/communique2/Negative.html.

Lau, J., Ioannidis, J. P., Schmid, C. H., Summing up evidence: one answer is not always enough. *Lancet*. 1998;351(9096):123-7.

Leary, W. E., "Business and Scholarship: A New Ethical Quandary", *NYT*, June 12, 1989, A1.

LeLorier, J., Grégoire, G., Benhaddad, A., Lapierre, J., Derderian, F., Discrepancies between meta-analyses and subsequent large randomized, controlled trials. *N Engl J Med*. 1997;337(8):536-42.

Lesser, L. I., Ebbeling, C. B., Goozner, M., Wypij, D., Ludwig, D. S., Relationship between funding source and conclusion among nutrition-related scientific articles. *PLoS Med*. 2007;4(1):e5.

Lexchin, J., Light, D. W., Commercial influence and the content of medical journals. *BMJ* 2006;332: 1444-1447.

Lexchin, J., Bero, L. A., Djulbegovic, B., Clark, O., Pharmaceutical industry sponsorship and research outcome and quality: systematic review. *BMJ.* 2003;326(7400):1167-70.

Levin, L. A., Gottlieb, J. L., Beck, R. W., et al., Registration of clinical trials. *Arch Ophthalmol* 2005;123:1263-1264.

Liesegang, T. J., Albert, D. M., Schachat, A. P., Not for your eyes: information concealed through publication bias. *Am J Ophthalmol*, 2008b;146:638-640.

Lines, C. R., Vioxx Prot 078 paper [e-mail to Eric Yuen, Alise Reicin, Barry Gertz, et al, on January 27, 2004]. http://dida.library.ucsf.edu/tid/vio01x10. 2008. Bates Nos. MRKAAC0139936 through MRK-AAC0139937)

Lisse, J. R., Perlman, M., Johansson, G., Shoemaker, J. R., Schechtman, J., Skalky, C. S., et al. ADVANTAGE Study Group. Gastrointestinal tolerability and effectiveness of rofecoxib versus naproxen in the treatment of osteoarthritis: a randomized,controlled trial. Ann Intern Med. 2003;139:539-46.

List of current article submissions and publication plans on January 12, 2000. http://dida.library.ucsf.edu/tid/vio02x10. 2008. Bates Nos. MRK-ABK0098260 through MRKABK0098281.

Lundh, A., Barbateskovic M, Hróbjartsson A, Gøtzsche PC. Conflicts of interest at medical journals: the influence of industry-supported randomised trials on journal impact factors and revenue - cohort study. *PLoS Med.* 2010;7(10):e1000354.

Mahoney, M. J., Publication prejudices: An experimental study of confirmatory bias in the peer review system. *Cognit Ther. Res.*1977;1, 161-175.

Marty, F. M. & Lowry, C. M., letter, *N Engl J Med,* 2005; 352: 410.

Mathews, A. W. & Thomas, M., "After Medtronic Lobbying Push, the FDA had Change of Heart", *WSJ*, July 9, 2004, A1.

McAuley, L., Pham, B., Tugwell, P., Moher, D., Does the inclusion of grey literature influence estimates of intervention effectiveness reported in meta-analyses? *Lancet.* 2000;356(9237):1228-31.

McCrary, S. V., et al., "A National Survey of Policieson Disclosure of Conflicts of Interest in Biomedical Research", *N Engl J Med,*2000; 343:1621.

McGarity, T. O., Wagner WE. *Bending Science How Special Interests Corrupt Public Health Research*, Cambridge, Harvard University Press, 2008.

McKines, C., Sherwood, L., Memo to Merck Marketing. Best Physician Program Award. 4 January 1999. Bates No. MRK-ACJ0000495. http://dida.library.ucsf.edu/tid/vio21x10.

Meier, B., "Contracts Keep Drug Research out of Reach", *NYT*, November 29, 2004, A1.

Mello, M., Clarridge, B. R. & Studdert, D. M., Academic Medical Centers' Standarts for Clinical-Trial Agreements with Industry", *N Engl J Med,* 2005;352: 2202.

Michaels, D., "Doubt Is Their Product", *Scientific American*, June 2005, 100.

Moynihan, R., Cassels, A., *Satılık Hastalıklar,* Çev. Gökçesu T, evren Y. 1. Baskı İstanbul Hayykitap 2006.

Nature, 2008 Getting publidhed in Nature. The editorial aprocess. Available: http://www.nature.com/nature/authors/get_published/index.html.

Olson, C. M., Rennie, D., Cook, D., et al., Publication bias in editorial decision making. BMJ 2001;323:2825-2828.

Parloff, R.. "Diagnosing for Dollars", *Fortune*, June 13, 2005, 50.

Phillips, D. P., Kanter EJ, Bednarczyk B, Tastad PL. Importance of the lay press in the transmission of medical knowledge to the scientific community. *N Engl J Med*, 1991; 325: 1180-1183.

PLoS Medicine Editors, Ghostwriting: the dirty little secret of medical publishing that just got bigger. *PLoS Med*, 2009;6: e.

Proceedings of the ADVANTAGE Study Investigators Meeting, Los Angeles, California, 25 March 1999. Bates Nos. MRK-APU0025051 to MRKAPU0025303. http://dida.library.ucsf.edu/tid/vio29x10.

Rampton, R. & Stauber, J., *Trust Us, We're Experts* New York: Putnam, 2001, 200.

Relman, A. S., Lessons from the Darsee affair. *N Engl J Med.* 1983;308(23):1415-7.

Relman, A. S., Sponsorship, authorship, and accountability. N Engl J Med. 2002;346(4):290-2.

Reicin, A., Shapiro, D., Response to expression of concern regarding VIGOR study. N Engl J Med. 2006;354(11):1196-1199.

Revill, J., "How the Drug Giant and a Lone Academic Went to War", *Guardian*, December 4, 2005a, A10.

Revill, J., "Doctor Accuces Drug Giant of 'Unethical' Secrecy", *The Observer*, December 4, 2005b.

Ridker, P. M., Torres J. Reported outcomes in major cardiovascular clinical trials funded by for-profit and not-for-profit organizations: 2000-2005. *JAMA.* 2006;295(19):2270-4.

Rimm, E. B., Stampfer, M. J., Ascherio, A., Giovannucci, E., Colditz, G. A., Willett, W. C., Vitamin E consumption and the risk of coronary heart disease in men. *N Engl J Med.* 1993;328(20):1450-6.

Rochon, P. A., Gurwitz, J. H., Simms, R. W., et al. A study of manufacturer-supported trials of nonsteroidal anti-inflammatory drugs in the treatment of arthritis. *Arch Intern Med.* 1994;154(2):157-63.

Ross, J. S., Hill, K. P., Egilman, D. S., Krumholz, H. M., Guest Authorship and Ghostwriting in Publications Related to Rofecoxib. *JAMA*, 2008;299(15):1800-1812.

Rossouw. J. E., Anderson, G. L., Prentice, R. L., LaCroix, A. Z., Kooperberg, C., Stefanick, M. L., Jackson, R. D., Beresford, S. A., Howard, B. V., Johnson, K. C., Kotchen, J. M., Ockene, J., Writing Group for the Women's Health Initiative Investigators. Risks and benefits of estrogen plus progestin in healthy postmenopausal women: principal results From the Women's Health Initiative randomized controlled trial. *JAMA.* 2002;288(3):321-33.

Rothstein, H., Sutton, A. J., Borenstein, M. Publication bias in meta-analysis: prevention, assessment and adjustments, *Chichester: Wiley* 2005.

Rutchick, J., "Clinic Executive Out", *Cleveland Plain Dealer*, August 18, 2006, A1.

Sanders, S., A and Reinisch J M. Would you say you "had sex" if...? JAMA. 1999;281(3):275-7.

Satyanarayana, K., JAMA, NEJM and beyond - Journal editing in the new millennium. *Current Science*, 2000; 78(3,):1-3.

Schad, V., 1439 journal article [e-mail to Marion Phillips on May 14, 2001]. http://dida.library.ucsf.edu/tid/vio17x10. 2008. Bates No.STI 0034921.

Scherer, R. W., Langenberg P, von Elm E., Full publication of results initially presented in abstracts. *Cochrane Database Syst Rev.* 2007;(2):MR000005.

Science, 2008. About science and AAAS. Avaible: httm://www.sciencemag.org/help/about/about.dti.

Seglen, P. O., Why the impact factor of journals should not be used for evaluating research. *BMJ,* 1997;314, 498-502.

Shamoo, A. E. & Resnik, D. *Responsible Conduct of Research* New York: Oxford University Pres, 2004,121.

Shafiq, N., Malhotra, S., Pandhi, P., Grover, A., The "Statinth" wonder of the world: a panacea for all illnesses or a bubble about to burst. *J Negat Results Biomed.* 2005;4:3.

Sheldon, T., Research on third generation pill remains unpublished. **BJM** 2001;322:1086.

Shuchman, M., *The Drug Trial* Toronto, Ont.:Random House Canada, 2005.

Silverstein, F. E., Faich, G., Goldstein, J. L., et al. Gastrointestinal toxicity with celecoxib vs nonsteroidal anti-inflammatory drugs for osteoarthritis and rheumatoid arthritis: the CLASS study: a randomized controlled trial. JAMA. 2000;284(10):1247-1255.

Song, F., Parekh, S., Hooper, L., Loke, Y. K., Ryder, J., Sutton, A. J., Hing, C., Kwok, C. S., Pang, C., Harvey, I., Dissemination and publication of research findings: an updated review of related biases. *Health Technol Assess.* 2010 ;14(8):iii, ix-xi, 1-193.

Song, F., Eastwood, A. J., Gilbody, S., Duley, L., Sutton, A. J., Publication and related biases. *Health Technol Assess.* 2000;4(10):1-115.

Smith, R., Classical peer review: an empty gun. *Breast Cancer Res.* 2010;12 Suppl 4:S13

Smith, R., Medical journals are an extension of the marketing arm of pharmaceutical companies. *PLoS Med.* 2005;2(5):e138.

Smith, R., Medical journals and pharmaceutical companies: uneasy bedfellows. BMJ 2003;326: 1202-1205.

Smith, R., The Trouble with Medical Journals, Royal Society of Medicine Press, London, 2006.

Stampfer, M. J., Colditz, G. A., Willett, W. C., Manson, J. E., Rosner, B., Speizer, F. E., Hennekens, C. H., Postmenopausal estrogen therapy and cardiovascular disease. Ten-year follow-up from the nurses' health study. *N Engl J Med.* 1991;325(11):756-62.

Stampfer, M. J., Hennekens, C. H., Manson, J. E, Colditz, G. A, Rosner, B., Willett, W. C., Vitamin E consumption and the risk of coronary disease in women. *N Engl J Med.* 1993;328(20):1444-9.

Steinbrook, R., "Gag Clauses in Clinical-Trial Agreements", *N Engl J Med.* 2005;352: 2160.

Stelfox, H. T., Chua G, O'Rourke K, Detsky AS. Conflict of interest in the debate over calcium-channel antagonists. *N Engl J Med.* 1998;338(2):101-6.

Sterne, J., Bartlett, C., Juni, P., Egger, M., Do we need comprehensive literature searches? A study of publication and language bias in meta-analyses of controlled trials. 3rd Symposium on Systmatic Reviews: Beyond the Basics; 2000 Jul 3-5; Oxford, UK.

Stern, J. M., Simes, R. J., Publication bias: evidence of delayed publication in a cohort study of clinical research projects. *BMJ.* 1997;315(7109):640-5.

Sprung, C. L., Annane, D., Keh, D., et al., CORTICUS Study Group. Hydrocortisone therapy for patients with septic shock. *N Engl J Med.* 2008;358(2):111-24.

Thal, L. J., Ferris, S. H., Kirby, L., et al. A randomized, double-blind, study of rofecoxib in patients with mild cognitive impairment. *Neuropsychopharmacology.* 2005;30(6):1204-1215.

Tannock, I. F., False-positive results in clinical trials: multiple significance tests and the problem of unreported comparisons, *J Natl Cancer Inst.* 1996;88(3-4):206-7.

Taylor, R., Giles, J., Cash interests taint drug advice. *Nature.* 2005;437(7062):1070-1071.

The Writting Group for the PEPI Trial. Effects of estrogen or estrogen/progestin regiments on heart disease risk factors postmenopausal women. JAMA 1998; 273:199-208.

Tierny, W. M. & Gerrity, M. S., "Scientific Discourse, Corporate Ghostwriting, Journal Policy, and Public Trust", *Journal of General Internal Medicine, 2005;* 20: 550.

Treffinger, S., "Clinic Weighs Conflict of Interest", *Cleveland Plain Dealer*, September 21, 2006, B2

Tuller, D., Seeking a fuller picture of statins. New York Times. July 20, 2004:D5.

Turner, E. H., Matthews, A. M., Linardatos, E., Tell, R. A, Rosenthal, R., Selective publication of antidepressant trials and its influence on apparent efficacy, *N Engl J Med* 2008;358:252-260.

Vedentam, S., "Comparison of Schizophrenia Drugs Often Favors Firm Funding Study", WPOST, April 12, 2006 A1

Vandenbroucke, J. P., Helmerhorst, F. M., Rosendaal, F. R., Competing interests and controversy about third generation oral contraceptives. BMJ readers should know whose words they read. *BMJ.* 2000;320(7231):381-2.

Wadman, M., "One in three scientists confesses to having sinned", Nature, *2005;435:718-719.*

Walsh, T. J., Teppler, H., Donowitz, G. R., et al., Caspofungin versus Liposomal Amphotericin B for Emprical Therapy in Patients with Persistent Fever and Neutropenia. *N Engl J Med,* 2004; 351: 1391.

Walsh, T. J., et al., letter, *N Engl J Med* 2005;352: 413.

Walsh, T. J., Finberg, R. W., Arndt, C., et al., Liposomal Amphotericin B for Emprical Therapy in Patients with Persistent Fever and Neutropenia. *N Engl J Med, 1999;*340:764, 764.

Washburn, J., "Hired Education", American Prospect, February 2005, 29

Washburn, J., *University, Inc.* New York: Basic Books, 2005.

Weber, J., "The Doctor vs the Drugmaker", *Business Week*, Nonember 30, 1998, 87.

Weintroub, A. & Barrett, A., "Medicine in Conflict", *Business Week*, October 23, 2006, 76.

Weiss, R., "Many Scientists Admit to Misconduct", WPOST, June 9, 2005, A3.

Wilkes, M. S., Doblin, B. H., Shapiro, M. F., Pharmaceutical advertisements in leading medical journals: experts' assessments. Ann Intern Med. 1992;116(11):912-9.

Willman, D., "Drug Trials with a Dose of Doubt", *LAT*, July 16, 2006, A1.

Willman, D., "NIH Audit Criticizes Scientist's Dealings", *LAT*, September 10, 2006, A1.

Williamson, P. R., Gamble, C., Altman, D. G., Hutton, J. L., Outcome selection bias in meta-analysis, *Stat Methods Med Res.* 2005;14(5):515-24.

Yaphe, J., Edman, R., Knishkowy, B., Herman, J., The association between funding by commercial interests and study outcome in randomized controlled drug trials. *Fam Pract.* 2001;18(6):565-8.

Yarbrough, C., E-mail to Dixon M, Geba G. ADVANTAGE presentation. 14 July 1999. Bates Nos. MRK-AGV0131386 to MRK-AGV0131401. http://dida.library.ucsf.edu/tid/vio28x10.

Young, N. S., Ioannidis PA, Al-Ubaydli O. Why current publication practices may distort science, *PloS Med*, 2008; ;5(10):e201.

Yusuf, S., Dagenais G, Pogue J, Bosch J, Sleight P. The Heart Outcomes Prevention Evaluation Study Investigators. Vitamin E Supplementation andcardiovascular events in high-risk patients. *N Engl J Med* 2000;342:154-160.

Bilimsel Dergilerde Hakemlik Mekanizması ve Sonuçları



Özlem Özkan

Özellikle, sağlık alanında yayımlanmış makaleler ile ilgili âdeta skandal sayılabilecek çıkar çatışmaları, yanlı, kusurlu, çarpıtılmış ve beraberinde topluma zarar verecek bilimsel araştırma sonuçları, hayalet yazarlı makaleler gibi yayın etiğini tümüyle göz ardı eden vakalar giderek artmaktadır. Bu durum, 1970'li yıllardan itibaren süreli yayınlardan birisi olan bilimsel dergilerde hakemlik mekanizmasının da tartışılmasına ve sorgulanmasına yol açmıştır. Bu yazıda, sağlık alanındaki dergilerde hakemlik konusu; ilk olarak kavramsal çerçeve, daha sonra sağlık alanında hakemlik mekanizmasının tarihsel süreci, hakemlik mekanizmasının gerekliliği konusundaki yaklaşımlar, bu mekanizmanın sonuçları ve son olarak, mevcut hakemlik sorunlarıyla baş etme biçimleri başlıkları ile ele alınacaktır. Bu yazıda, bilimsel dergilerdeki hakemlik konusu, sağlık alanı ile sınırlandırılmış gibi görünse de aslında konunun pek çok boyutu, sosyal bilimlerdeki dergiler ile de yakın ölçüde benzerlik göstermektedir.

Kavramsal Çerçeve

İlk kez, Suriyeli bir hekim, Ishaq bin Ali Al Rahwin'in (854-931) "Hekim Etiği" başlıklı kitabında kullandığı hakem sözcüğü; bugün hakem denetimi, danışman, inceleyici, akran denetimi, değerlendirici, eleştirmen, denetmen, uzman denetimi, uzman incelemesi ve uzman değerlendirmesi gibi farklı sözcüklerle ifade edilmektedir (**HCSTC 2011, Bek 2010**). Farklı adlandırmada bir diğer yaklaşım ise, hakem kelimesinin tekil bir duruma işaret ettiği, hâlbuki bilimsel makalenin yayın sürecinde dergilere göre farklılık göstermekle beraber, bir dergide genelde en az iki hakem tarafından değerlendirme yapıldığı, eğer yazardan düzeltme istenirse bu sürece editör ve yazarlar da dâhil olduğundan, bunun bireysel değil, kolektif bir süreç olduğu, ortak bir akıl ile yürütüldüğü, bu nedenle hakem yerine "bilimsel

topluluk" ifadesinin kullanılmasının daha uygun olduğudur (**Quintana, 2011**). Bu yazıda ise "hakem" ifadesi kullanılacaktır.

Hakemliği tanımlamak kolay değildir. Çünkü tanım, hakemlik sürecine yüklenilen anlama göre değişiklik gösterdiğinden çok sayıda ve çok farklı tanımlamalar yapılmıştır. Bununla beraber, ortak bir tanım yapmak gerekirse; pozisyon olarak birbirine eşit konumda ve birbiriyle tercihen meslektaş olan ve alanında uzmanlaşmış bilim insanlarının bir hakemli dergiye gönderilen makale taslağının (yayın için aday makalenin) yayımlanabilirliği hakkında (makalenin bilimsel değeri, yöntemin doğruluğu, etik boyutu, konunun önemi, yayının kalitesi, güçlü ve zayıf yanları) görüş(ler) ve öneri(ler) sunarak, editöre danışmanlık yapan kişilerdir (**Thomas, 2011; Lovejoy et al. 2011, Smith, 2010; Callaos, 2011**). Ülkemizde sağlık ve sosyal bilimlerindeki hakemli dergilerde, bu ifade aynı işlevlere sahip olmasına karşın, Göksoy ve İmamoğlu (2007) 31 farklı kullanımın olduğunu göstermiştir. Bu yazıda ise Tablo-1'de görüldüğü gibi hakemlik kavramı ile ilgili 39 farklı sözcüğün kullanıldığı saptanmıştır. Bunlardan bazıları; araştırma ve danışma kurulu, akademik danışmanlar kurulu, bilimsel kurul ve bilimsel ve danışma kurulu olmakla birlikte, "Danışma Kurulu" en sık kullanılan sözcüktür.

Tablo 1. *Ülkemizde sağlık ve sosyal bilimlerdeki bilimsel dergilerde hakem kurulu ifadelerinin farklı kullanımları*

1. Advisory board	21. Hakemler
2. Araştırma ve danışma kurulu	22. Hakem değerlendirmesi
3. Akademik danışmanlar kurulu	23. Hakem incelemesi
4. Bilim kurulu	24. Hakem kurulu
5. Bilimsel kurul	25. Hakem kurulu ve danışma kurulu
6. Bilimsel danışma kurulu	26. Ulusal ve uluslararası danışma kurulu
7. Bilimsel değerlendirme kurulu	27. Ulusal ve uluslararası bilimsel danışma kurulu
8. Bilimsel hakemler kurulu	28. Ulusal ve uluslararası yayın danışma kurulu
8. Bilimsel ve danışma kurulu	29. Yayın danışma kurulu
10. Danışma kurulu	30. Yayın danışman kurulu
11. Danışman kurulu	31. Yayın ve danışma kurulu
12. Danışmanlar kurulu	32. Yayım kurulu
13. Danışma kurulu ve bilimsel kurul	33. Yayın komisyonu
14. Danışma ve inceleme kurulu	34. Yayın alt komisyonu
15. Danışma ve yayın kurulu	35. Yayın inceleme danışma kurulu
16. Dergi hakem kurulu	36. Yayın kurulu ve hakem incelemesi
17. Dergi danışma kurulu	37. Yayın kurulu inceleme ve seçme kurulu
18. Editorial board	38. Yazı inceleme ve danışma kurulu
19. Editorial consultant	39. Yazı inceleme ve değerlendirme kurulu
20. Editörler kurulu	

Hakemlik mekanizmasını en sert eleştirenlerden birisi olan Horrobin (1982), hakemliğin kavramsallaştırılmasında iki farklı yaklaşımın olduğunun altını çizmektedir. İlkinin; yazar, editör ve hakem arasında eşit, ikincisinin ise hiyerarşik bir ilişkiye (hakem ve editörlerin bilen, daha yetkin olan, daha değerli görüşlere sahip olması gibi) dayalı olmasıdır (**Alıntı. Thomas, 2011**). Bu nedenle ilk yaklaşımı benimseyenler, kavramsallaştırmada "akran değerlendirmesi" ifadesini kullanmaktadır. İkinci yaklaşıma dayalı kavramsallaştırmada, yazarların önemli bir bölümü daha orijinal, daha önemli ve yenilikçi araştırmaların olduğunu ve kendi çalışmasının böyle olmadığı durumda hakemler tarafından reddedilebileceğini ve bunun büyük bir olasılık olduğuna inanır. Hatta öyle ki, bazı yazarlar hakemlerden makale taslağına yönelik düzeltme aldığında bundan memnuniyet dahi duyabilmektedir (**Thomas, 2011**). Öte yandan; bu yaklaşım ile hakemler de makaleyi değerlendirirken, makale üzerinde bilgisini ve bilgeliğini ortaya koymak için kendisini zorlar ve ".....yakaladım" zihniyetini sergiler. Paralel olarak, editörler de genel olarak hakemlerin bilgilerini yazarların bilgisinden daha doğru ve daha yetkin olarak kabul eder. Böylece, bu eşitsiz ilişkiye, editörler de dâhil olur. Sonuç olarak, böyle bir eşitsiz ilişki ile editörler ve hakemler, yazarlar üzerinde "mutlak güç" konumuna yerleşirler. Bu nedenle; hakemler, makale taslağını değerlendirirken, çoğu zaman "ben en doğrusunu söylerim", "ben en önemli sorunları görürüm", "ben en mükemmel çalışmaları tasarlarım" düşüncesini ve dilini yazar(lar)a iletirler (**Thomas, 2011, Starbuck, 2003**). Nitekim; bir araştırmada, işletme bölümüyle ilgili yayımlanmış yazıları olan yazarların üçte biri, dergi editörleri ve hakemler tarafından ikinci sınıf görüldüğünü, yarısı editörlerin önerilerini yazarken kendisinin bilgilerini yazarın bilgilerinden daha önemli bulduğunu belirtmiştir (**Bedeian, 2003**). Bu eşitsiz ilişkinin bir başka sonucu ise hakemlerin makale değerlendirmesinde bilimsel bir dil kullanmayıp, kimi zaman yazarları küçümseyecek ölçüde argo bir dil kullanmasıdır. Türkiye'den bir örnek verilecek olursa;

"...Bu yazı ülkemizde yükseköğretimde uygulanan ve kişilerin akademik kariyerlerindeki yükselmede kullanılan yanlış bir kriterin tipik örneğidir. Kişilerden istenilen, çok sayıda yazı ve araştırmadır. Ne kadar çok araştırma o kadar uzmanlık, doktorluk, doçentlik vs.. ...Yükselme, bir performansa bağlı olmalıdır. Ama bu kalite ile ilgilidir. Aynı hata hekim ücretlerinde de yapılmaktadır. Ne kadar hasta bakarsan o kadar para... (Ne kadar ekmek o kadar köfte) Palamut sayar gibi... Bu yazı da bu palamutlardan biri veya keçiboynuzu (çiğne çiğne tadı yok)... Bu dergi buna alet olmamalıdır."

Hakemliği hiyerarşik ilişkiler ağı içinde kavramsallaştıran yazarlar da makaleleri yayın olarak kabul edildiğinde, kendisini "önemli bir yazar, önemli bir bilim insanı" olarak algılayabilir, kabul edilmediğinde ise

"umutsuzluğa düşme" gibi olumsuz bir tepki gösterebilir (**Thomas, 2011**). Özellikle genç yazarlarda bu tepkiler sık görülmektedir. Bu güç ilişkileri devam ederken, bir dergiye gelen makale taslağını değerlendiren editör ve hakemler, yazara "*...Bu ..... Rotary Kulübü öncesi yaşlı bir adamın başıboş konuşmasına benziyor.*" ifadesini kullanması ve bu uygulamayı yazarların resmî olarak şikâyet etmesiyle geniş yankı bulmuş ve hiyerarşik ilişkinin ciddi anlamda sorgulanmaya başlamasına yol açmıştır (**Starbuck, 2003**). Ardından 1990 yılında, Amerikan Tıp Birliği organizasyonu ile ilk kez başlayan ve bugün de hâlen devam eden "Tıp Yayınlarında Uluslararası Hakemlik Konferans" ları da buna önemli katkılarda bulunmuştur.

Hakemlik Mekanizması: Nereden Nereye?

Yaklaşık 400 yıl önce ilk olarak, *Journal Des Scavans* (1665, Paris-Journal of the Learned) ile *Philosophical Transactions* (1665-Londra), bilimsel dergileri yayımlanmaya başlamıştır. 17. yüzyıla kadar bilimsel dergilere gönderilen makaleler, bilimsel topluluklar tarafından incelenmiştir (**Larson, Chung 2012**). Fakat; Londra Kraliyet Topluluğu, *Philosophical Transactions* dergisine gelen makalelerin yayımlanmasına onay verirken, sorunlu makalelere onay verdiklerinde topluluğun itibarı zedelenir diye, alanında uzman kabul edilmiş kişilerden oluşan editörlük mekanizmasını kurmuştur. Ardından benzer mekanizma, Almanya ve Fransa'da da kurulmuştur. 1731 yılına kadar, bilimsel dergiler ortaya çıkmadan önce hakemler kimi zaman kitap yazılarını incelemek gibi işler yürütmüştür. Fakat bu tarihten sonra bilimsel dergilerde de hakemlik mekanizması oluşmaya başlamıştır. İlk hakem, Academie Royale des Sciences of Paris'in ilk Avrupalı akademisyenlerinin bir üyesidir (**Thomas, 2011**). Edinburg Kraliyet Topluluğu, ilk kez 1731 yılında "Medical Essays and Observations" başlıklı makaleyi değerlendirmesi için hakemlere göndermiştir. Bu uygulama ile sağlık alanında ilk hakemlik süreci başlamıştır. Daha sonra, Londra Kraliyet Topluluğu, 1752 yılında *Philosophical Transactions* dergisinde bir makale yayımlanmadan önce bir grup uzman tarafından değerlendirilmesi gerektiği konusunda yeni bir inceleme sistemi kurmuştur ki; bu, hakemlik mekanizmasıdır. 1700-1800 yılları arasında çok sayıda bilimsel yayın organı, hakemlik sürecini kabul etmiştir (**Morey et al., 2011, Benos, 2007**). Hakemliğin gelişimi, 1945 yılına kadar yavaş, bir ölçüde gelişigüzel ve kaotik olmuştur. Çünkü farklı editörlükler ve farklı hakemlik mekanizmaları oluşturulmuştur (**Benos et al., 2007**). Ancak, 1945 sonrası hakemlik mekanizmasının kurumsallaşmaya başlamasıyla sağlık alanındaki dergilerin önemli bir parçası olmuştur. ABD'de 1950'li yıllarda, fotokopinin bulunuşu bir dergiye gönderilen makalelerin hızlıca çoğaltılmasını sağladığı için hakemlik sürecinin yay-

gınlaşmasına ve daha etkin kullanılmasına katkıda bulunmuştur (**Larson, Chung, 2011**). Amerikan Tıp Birliği Dergisi (JAMA) ve Science 1940'lı yıllarda; hemşirelik dergileri, 1950'li yıllarda; Lancet, 1976'da; British Medical Journal (BMJ) ise 1983'de hakemlik mekanizmasını kullanmaya başlamıştır. Bugün, hangi mekanizmayı kullanırlarsa kullansınlar, sağlık alanında dergilerin büyük bir çoğunluğu hakemlik değerlendirmesini kullanmaktadır (**Benos et al., 2007; Morey et al., 2011; Christenbery, 2011; Triaridis, Kyrgidis, 2010; Thomas, 2011**).

Gelinen noktada, tıp dergilerinde, bir hakemin makale taslağının değerlendirme süresi ortalama üç saati, hemşirelik dergilerinde ise beş saati bulabilmektedir (**Thomas, 2011**). Bu süre, sosyal bilimlerde ortalama 80 gün-1 yıl iken (**Ware, 2008**), hemşirelik dergilerinde en fazla altı ay, bazı tıp dergilerinde ise 2-3 aydır (**Thomas, 2011**). Sosyal bilimlerde, editörlerin makale taslağını almasıyla karar sürecinde geçen zaman 130 gün iken, bu süre en kısa tıp ve hemşirelik dergilerindedir (**Ware, 2008**). Sağlık alanındaki en önemli 10 derginin makalelerini inceleyen bir çalışmada, bir makalenin değerlendirilmesinden kabulüne kadar geçen sürenin ortalama 122 günü bulduğu, Nefroloji dergisinin bunu en kısa sürede (ortalama=75 gün), Genel Tıp dergisinin ise en uzun sürede yaptığı (ortalama=210.5 gün) belirlenmiştir. Eğer bu makale ilaç şirketleri sponsorluğunda yapılmışsa değerlendirmenin ortalama 128,3, eğer değilse, 100,6 günü bulduğu saptanmıştır (Ely **et al., 2005**). Kozak tarafından yapılan bir çalışmada (2001) ise ülkemizdeki sağlık alanı dergilerinin bir makaleyi en fazla iki ya da bir hakem ile değerlendirdiği (%55, %24.2), değerlendirme süresinin 1-30 günü bulduğu (%75.8) belirlenmiştir.

Genelde hakemler değerlendirme için ücret almamaktadır. Ancak ücretli olması konusunda yaygın tartışmalar bulunmaktadır. JAMA gibi bazı dergiler, daha çok iç hakemlerini kullanırken, sağlık alanında "mevsimlik hakem", "dış hakem" uygulaması giderek artmaktadır. Yazar ve hakem arasındaki çıkar çatışmalarını engellemek için sağlık alanındaki bilim insanlarının önemli bir bölümü, çift yönlü körlemeyi talep etmesine karşın, genelde dergilerde tek yönlü körleme kullanılmaktadır (**Lovejoy** et al., **2011, Triaridis, Kyrgidis 2010, Christenbery, 2011**).

Hakemlik Mekanizması Gerekli midir? Neden?

Son dönemlere kadar çok sayıda bilim insanı, hakemliğin altında yatan temel gerekçeleri ve hakemlik süreci konusundaki kavramsal tartışmaları sorgulamamıştır. Hakemlik mekanizması, bazıları için sağlık ve sosyal bilimlerin güvensizliğini, amaçsızlığını ve anlamsızlığını; bazıları için ise güvenirliğini ve sağlamlığını gösterir olmuştur (**Starbuck, 2003**). Bu nedenle,

hakemlik mekanizmasının gerekliliğine yönelik iki farklı yaklaşım söz konusudur: Gerekli olarak görenler ve görmeyenler (**Morey et al., 2011**). Bir de gerekli olup olmadığına bakmaksızın bu mekanizmanın sadece sonuçları ile ilgilenenler bulunmaktadır.

Literatürlerin büyük bir bölümü "hakemlik mekanizması gereklidir" görüşüne dayanmaktadır. Günümüzde, sağlık alanındaki çoğu araştırmacı, hakemlik değerlendirmesini gerekli görmekte, bu mekanizma ortadan kaldırıldığında ciddi sorunlar oluşabileceğine işaret etmektedir. Çünkü, hakemlik mekanizması "tedavi ile hastaları kötü sonuçlardan kurtarmaya" eş değer bir süreç olarak ele alınmaktadır (**Morey et al., 2011; Benos, 2007; Triaridis, Kyrgidis, 2010**). Çünkü hakemlik;

1) Makale ile ilgili sorunların engellenmesinde,
2) Yayının kalitesinin sağlanmasında,
3) Makalenin bilimsel değerinin tanımlanmasında,
4) Makalenin geçerli ve güvenilir sonuçlara sahip olmasında,
5) Bilimsel olarak yüksek değere sahip makalelerin seçilmesinde,
5) Hatalı ve etik soruna sahip olanları tespit etmede,
6) Hakemlerin yeni ve güncel bilgilerle karşılaşmasına olanak tanımasında,
7) Eğilim az da olsa genç yazarların gelişimini sağlamada bir garanti/ruhsat mekanizması ya da bunların "nöbetçisi", "kapı tutucusu" olarak kabul edilmektedir (**Thomas, 2011; Benos, 2007; Larson, Chung, 2012; Quintana, 2011; Jackson et al., 2011; Birikou et al., 2011; Cooper, 2009**).

Bu gerekçeler, bilimsel araştırmalarla da kanıtlanmaya çalışılmaktadır. Örneğin, 3040 akademisyen üzerinde yapılan bir çalışmada, katılımcıların %93'ü hakemlik mekanizmasını gerekli gördüğünü çünkü kontrolü (%83) ve yayın kalitesini (%90) arttırdığını, %64'ü dergilerin mevcut hakemlik sisteminden memnun olduğunu ifade etmiştir (**Ware, 2008**). Diğer bir çalışmada, hakemliği kabul etmenin hakemlere yeni ve güncel bilgilerle karşılaşmasını ve bilimsel ilerlemeye katkı koymalarını sağlaması nedeniyle motive edici olduğu gösterilmiştir (**Thomas, 2011**). Başka bir çalışmada, araştırmacılar hakem ve editör değerlendirmesinden sonra makalede nitelik artışı olduğunu belirtmiştir (Benos, **2007**). Bir diğer çalışmada ise katılımcıların %94'ü hakemlerin makale taslağının geliştirilmesinde, %86'sı hakemliğin yazının okunabilirliğini sağlamasında çok önemli yararı olduğunu belirtmiştir (Morey et al., **2011**). Fakat tüm bu iyimser yaklaşımlara karşın, bunları destekleyecek araştırma sayısı yetersizdir ya da tersi sonuçları gösteren araştırma sayısı giderek artmaktadır. Hatta hakemlik mekanizmasının yararlı olduğundan çok, zararları ya da eksikliklere sahip olduğuna dair kanıtlar giderek artmaktadır.

Sayıları az da olsa, bir de hakemlik mekanizmasını gerekli olarak görmeyenler vardır (**Benos, 2007**). Bunların gerekçesi ise; hem kavramsallaştırma hem de mevcut uygulamada yazar, editör ve hakem arasında hiyerarşik ilişkiye yol açması, hakemlik sisteminin yavaş ilerleyen bir süreç olduğu için yazar ve dergi için gecikmelere neden olması, değerlendirmede gerekli özenin gösterilmemesi nedeniyle çarpıklıklara davetiye çıkarmasıdır. Örneğin, BMJ'ye kabul edilen bir makaleye kasıtlı olarak 600 kelime ve sekiz hata eklenerek 300 hakeme gönderilmiştir. Fakat hakemler, bu hatalardan sadece yüzde 20'sini saptayabilmiştir. Bir başka ifadeyle; saptanmış ortalama hata sayısı ise 2'dir (**Terzi, 2010**). Bunun yanında, yayımlanmış makalelerde köklü etik sorunların bulunması ve bunun skandal boyuta ulaşması, hakemin işlevini editörün de yerine getirebilmesi, son kararı editör verdiği için hakemliğin zaman kaybına yol açması, hakemin kararını etkileyen ideolojisi, akademik, bilimsel, çalışma yaşamı, kişisel, sosyal ve kültürel özellikleri gibi faktörlerin olması ve bunun değerlendirmeye yansımasıdır (**Thomas, 2011; Bek, 2010; Smith, 2010**). Bu olumsuz sonuçları gösteren araştırma sayısı giderek artmaktadır. Smith de (2010) bu durumu şu şekilde özetlemiştir: "Hakemlik sistemi felakete dönüşmüştür ve aslında şu anda boş bir silahtır."

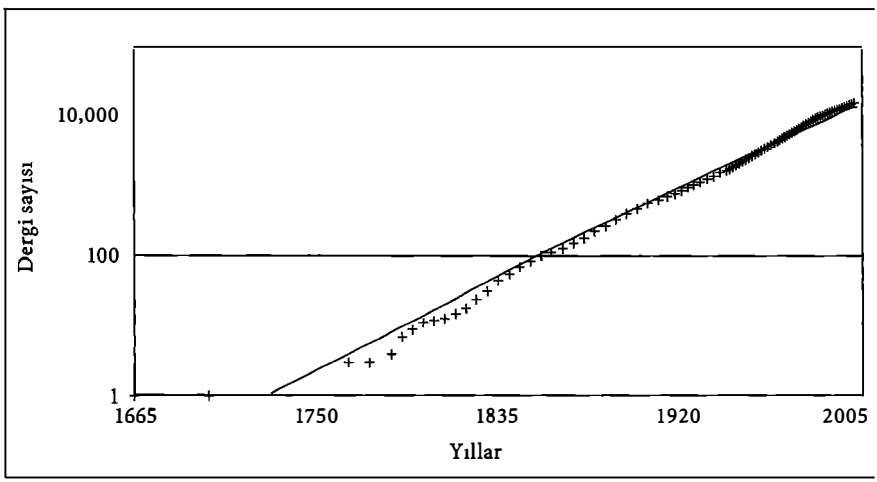
Ayrıca son zamanlarda, özellikle yayınevleri açısından da hakemlik uygulaması maliyet unsuru olarak görüldüğünden, gerekliliği tartışılır olmuştur. Örneğin, bir çalışmada her yıl hakemlerin ödenmemiş gayrinakdi maliyetlerinin 1,9 milyar sterlini bulduğu, Birleşik Krallık'ta ise 2010 yılında yürütülen çok sayıda çalışmada, hakemlere yılda 110-165 milyon, editör ya da editörler kuruluna ise 30 milyon sterlin ödendiği belirtilmektedir. Bu miktar, yayınevlerinin kârının önünde azımsanmayacak bir öneme sahiptir (**HCSTC, 2011**). BMJ'de bir makalenin incelenme maliyeti ise ortalama 100 sterlin olup, eğer bu makale yayımlanmış makale ise maliyeti daha da yüksek hesaplanmıştır. Bu maliyete dergi tarafından ödenmeyen hakemin ücreti dâhil değildir (**Smith, 2010**).

Her iki yaklaşıma da biraz daha derinlemesine bakıldığında, hakemlik mekanizmasının gerekliliği noktasında, sonuçlar ile ilgilenildiği, hakemlik mekanizmasının neden ortaya çıktığı ve hangi bağlamın bir parçası olduğu gerçeğinin göz ardı edildiği görülmektedir. Oysa, bilgi üretimi ve bilginin paylaşımı, toplumda egemen değerleri, uygulamaları ve ideolojileri yansıtan sosyal, ekonomik ve politik yapı içinde gelişen ve değişen politik bir girişimdir. Böyle bir bağlam ile bakıldığında, hakemlik mekanizmasının ortaya çıkışı şu şekilde olmuştur. Hakemlik mekanizmasının ilk oluştuğu 1731 yılından 1945 yılına kadar spontane bir ilerleme söz konusu olmuştur. Ancak, 1945'li yıllar ile birlikte, ulus-devlet döneminin ulusal

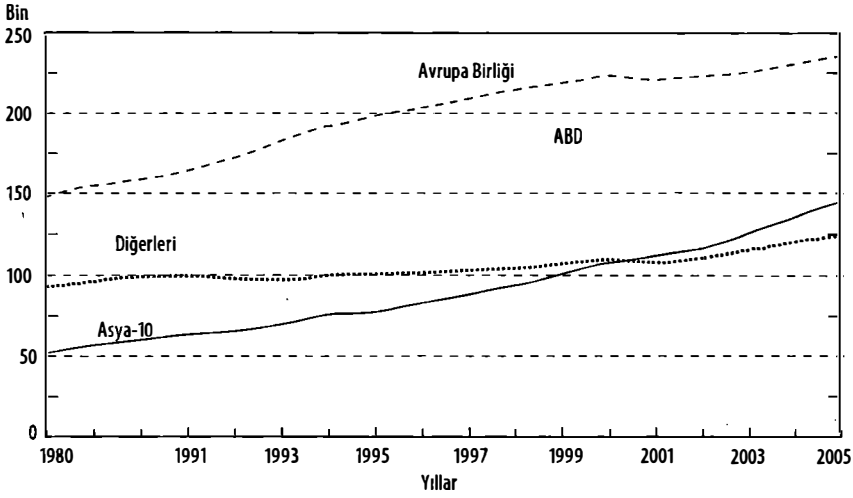
kalkınma, büyüme stratejileri ve bu stratejilere ulaşmada bilimsel bilgi önemli bir araç olmuştur. Böyle olunca, bilimsel bilginin üretildiği en üst merkez olan üniversiteler, kritik bir işlev üstlenmiştir. Ardından, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, başta ABD'de olmak üzere pek çok merkez kapitalist ülke, her alanda ekonomik gücü sağlamak amacıyla araştırma ve geliştirme etkinliklerine büyük yatırımlar yapmaya başlamıştır. Bu yatırımlar, büyük oranda kamu eliyle yürütülmüştür (**Önder, 2008**). Dolayısıyla, bilimsel bilgilerin makale olarak yer aldığı süreli yayınların çok önemli bir bölümü, kamusal finansmana dayalı olmuştur. Buna karşın, Springer ve Blackwell gibi Avrupa'nın belli başlı yayınevleri, asıl talebin ABD'de yoğunlaştığını fark ederek, "uluslararası firma"ya dönüşmüşlerdir. Özel yayınevleri de bu tarihten itibaren sektörleşmeye başlamıştır. Dolayısıyla, 1945-1970'li yıllar arasında süreli yayınlarda artış ve buna bağlı olarak hakemlik mekanizması bir gelişme dönemine girmiştir. 1970'li yıllardan itibaren, "bilgi toplumu" söylemiyle kapitalizmin küreselleşmesi, üretilen bilimsel bilginin toplum için değil, piyasa için olması, eğitimi ve bilimsel bilgiyi ticarileştirmesi, bir başka ifadeyle, bunların alım ve satımının konusu hâline getirmiştir. Böyle olunca, bilimsel bilgi, sermayenin varlığını devam ettirmek ve onun ideolojisini yaymak gibi bir işleve sahip olmuştur (**Önder, 2008; Yıldızeli, 2007**). Dolayısıyla, çok sayıda bilimsel dergi de "piyasanın malı" konumuna dönüşmüştür. İşte bu temel işlev, bilimsel bilgi üretiminde âdeta patlama yaratmıştır. Eş zamanlı olarak, bilginin hızla duyurulmasını ve paylaşılmasını sağlayan süreli yayınlarda ise baş döndürücü bir artış olmuştur.

Bunlara ek olarak, Türkiye gibi bazı ülkelerde, akademik yükseltme, atama ve istihdamda hakemli dergide, özellikle, Institute for Scientific Information (ISI) tarafından kullanılan Science Citation Index (SCI), Science Citation Index-expanded (SCI-E), Social Sciences Citation Index (SSCI) ve Arts and Humanities Citation Index (AHCI) kapsamındaki dergilerde yayın kriteri, ücretlendirmede performans kriteri olarak bu dergilerde yayın yapmak ya da editör/hakem olmak ve bu yayınların üniversitelerin performans/kalite ölçütüne dönüşmüş olması hem üretilen bilimsel bilginin artmasına hem de hakemlik mekanizmasının kurumsallaşmasına yol açmıştır. 1970'li yıllardan itibaren, süreli yayınların devletin üniversite bütçelerini bütçelememesi, yayınevlerinde artan tekelleşme ile dergilerdeki fiyat artışı beraberinde maliyetler, yayınevlerinin büyük bir bölümünü elektronik dergiye yöneltmiştir. Nitekim, 2008 yılında yapılan bir çalışmada, bilimsel makalelerin %96'sının elektronik olduğu tespit edilmiştir (**Ware, Mabe 2009**). 2009 yılındaki toplam 25.400 derginin sadece %20'si parasızdır.

Almanya'da, 1840'larda yayımlanan 13 tıp dergisinin fazla olduğundan yakınan bazı bilim insanları, bu durumu protesto etmiştir. Fakat, bilimsel bilginin toplumsal yapı içerisindeki konumunun değişmesiyle, 1990'lı yıllarda akademik süreli yayın sayısı 10.000'e, 2007 yılında (Ulrich katoloğuna göre) 23.750'ye, 2009 yılında ise 25.400'e ulaşmıştır. Bu süreli yayınların 2007 yılında 9.190'ı ISI kapsamındaki dergiler olup, bu dergilerde toplam 1.346.000 makale yayımlanmıştır. Ulrich katoloğuna göre; 2004 yılında toplam 2000 yayınevine ait hakemli dergilerde 1,2 milyon, 2009 yılında ise 6000 yayınevine ait bu dergilerde 2.500.000 makale yayımlanmıştır. 1665 yılından bugüne, 50 milyonun üzerinde yayımlanmış makale olduğu tahmin edilmektedir. Thomson Reuter's SCI and SSCI kapsamındaki dergilerde makale sayısı 1995-2005 arasında %2,3'lük artış göstermiştir (Grafik-1, Grafik-2) (564.645'den 709.541) **(Gürses, 2007; Björk et al., 2009; Ware, Mabe 2009; HCSTC, 2011)**. Son verilere göre ise ISI kapsamındaki dergi sayısı 11.000'e ulaşmıştır. Burada 9,4 milyon makale kayıtlıdır (http://www.sciencewatch.com/about/met/). Dünyada 600'ün üzerindeki bilimsel dergi veri tabanının 80'i sağlık alanına aittir. Bunların arasından Pubmed, 2,4 milyon makaleye sahip en büyük veritabanıdır. Bu veri tabanında, 750 hemşirelik dergisi yer almakta olup, büyük bir çoğunluğu hakemlidir **(Christenbery, 2011)**. Bilimsel makale sayısındaki bu baş döndürücü artışa rağmen, bu bilgilerin topluma doğrudan ulaşmadığı da bilinen bir gerçektir. Bu doğrudan ulaşımı sağlayabilecek en önemli kaynak olan TV programları ise bu bilgileri genellikle hiç kullanmamaktadır **(Shatz, 2004)**.



Grafik 1. *1665-2005 yılları arasında bilimsel dergi sayısı (Ware, Mabe, 2009)*



Grafik 2. *1988-2005 yılları arasında ülkelere göre bilimsel dergi sayısı (Ware, Mabe, 2009)*

Toplam 6000 yayınevi içinde en yüksek paya sahip olanlar; Elsevier (bünyesinde 2000 dergi bulunmaktadır), Springer ve Wiley'dir. Bu üç yayınevi, yayımlanmış makalelerin %42'sine sahiptir (http://www.aau.edu/policy/scholarly_publishing_roundtable.aspx?id=6894, https://scienceintelligence.wordpress.com/2012/01/23/how-many-science-journals/timation). Bu yayınevlerinin 2008 yılında, sekiz milyar doların üzerinde kârı bulunmaktadır. Bunun üç milyar doları ABD'ye aittir. Söz konusu yayınevleri, 110 bin kişiyi (ABD'de 30 bin çalışan, Avrupa Birliği'nde 40 bin çalışan) istihdam etmektedir (Ware, Mabe 2009). Büyük bir işletmeye dönüşmüş yayınevleri, süreli yayınların yayın politikalarını ve bu politikaların yürütücüsü olan editör ve hakemlik mekanizmasının kurulmasında ve sürdürülmesinde çok büyük bir etkiye sahiptir.

Gelinen noktada; yayınevleri arasında artan rekabet, mevcut dergilerin maliyeti nedeniyle sayfa sayılarının sınırlandırılması, baş döndürücü bır hızla artış gösteren makaleler arasında seçim yapma zorunluluğunu getirmiştir. Bu zorunluluk, hakemlik mekanizmasının kök salmasına yol açmıştır (Birikou et al., 2011; Lovejoy et al., 2011). Dolayısıyla, editörlerin ve hakemlerin görevi, âdeta makale taslaklarının reddedilmesi üzerine odaklandığından, reddetmelerini haklı çıkaracak, görece minör düzeydeki sınırlılıklara yönelmişlerdir. Genel olarak, dergilere gelen makale taslaklarının %10'u reddetilmektedir. Lancet gibi en prestijli dergilerde reddetme sıklığı %95'lere ulaşmıştır (Benos, 2007; Morey et al., 2011; Thomas, 2011; HCSTC, 2011). General Internal Medicine dergisinde de reddetme sıklığı %65'tir (Jackson

et al., 2011). Elsevier ise dergilerine her yıl üç milyon makale taslağının gönderildiği ve bunların yarısının reddedildiği bildirilmektedir (**HCSTC, 2011**). Bu nedenlerle, bir çoğumuz makalemizi değerlendirmek için dergiye gönderip uzun bir bekleme sürecinden sonra editörler tarafından yazılan "Dergimizdeki sayfa sınırlılığı nedeniyle makalenizi yayımlayamayacağız," cümlesiyle karşılaşmışızdır.

Mevcut hakemlik sürecini eleştirenlerden Frey, hakemliğin entelektüel fuhuş ve taviz verme mekanizması olduğunu ve dergilerin yüksek ret hızları nedeniyle bunun hem yazarlar hem de editör ve hakemler için kaçınılmaz olduğunu iddia etmektedir (**Thomas, 2011**). Bu durumda, bazı yazarlar reddedilme riski ile karşılaşmamak için kimi zaman çalışmasını "pazarlamak" zorunda dahi kalabilmekte ve bunun için çalışmasının ne kadar orijinal olduğunu ve bilim dünyasına nasıl bir katkı sağladığını kanıtlamaya yönelmektedir. Ne yazık ki bazı yazarlar, başka ödünler de verebilmektedir (**Thomas, 2011**).

İşte tüm bu nedenlerden dolayı; yaşadığımız toplumsal yapı içinde, bilimin ilerlemesinde hakemliğin önemi/payı abartılmamalıdır. Ancak, hakemlik mekanizmasının temel parçasını görmeyen ya da egemen bilim anlayışıyla bütünleşmiş hakemler; hakemliğe kabul edilmeyi sadece onur verici bir durum değil, aynı zamanda belirli bir uzmanlık alanında tanınmayı sağlamada, akademik ortama profesyonel bir taahhütte bulunmada bir araç olarak görmektedir. Ya da bir dergiden hakem daveti aldığında bunu reddederse, gelecekte bu derginin makalesini yayın için kabul etmeyeceğini düşünürek teklifi kabul etmektedir (**Triaridis, Kyrgidis, 2010; Lovejoy et al., 2011**).

Mevcut Hakemlik Mekanizmasının Sonuçları

Hakemlik mekanizması, ait olduğu bütünün bir parçasının bir gereği olarak, gerekli görülenler tarafından da görülmeyenler tarafından da ciddi eleştirilerle karşı karşıyadır. Hakemlerin yaptıkları en önemli yanlışlardan birisi, taraf tutmaları/yanlı olmaları (bias)dır. Hakemin ve/veya yazarların cinsiyeti, anadili, ülkesi, ideolojisi, hakemlik deneyimi, yaşı, iş yoğunluğu, başka dergilerdeki görevleri, yazarların çalıştıkları kurumlar, yazar, hakem ve editör arasında çıkar çatışmalarının olması, hakem ve yazar arasındaki pozitif ya da negatif kişisel ilişki vb. çok sayıda faktör, değerlendirmede etkili olmaktadır (**Starbuck, 2003; Morey et al., 2011; Benos, 2007; Ware, 2008; Shatz, 2004**). Bu durum, istenmeyen sonuçlara neden olmaktadır. Örneğin, tüm hemşirelik araştırmalarının hemşirelik teorileri içinde yapılandırılması gerektiğini düşünen bir hemşire hakem, psikolojiden ödünç alınan bir teoriye itibar etmeyebilir ve bu tür makaleyi reddedebilir. Sağlıkta

sosyoekonomik statü ya da sosyoekonomik pozisyonu kullanan bir hakem, sağlıkta sınıfı kullanan yazarın makelesini reddedebilir. Buna dayanarak, örneğin, bir hakem: "*...bazı ifadeler (burjuva, emek sömürüsü, kapitalist gibi) bilimsel bir makalede yadırganacak yanlı, olumsuz anlamlar taşıdığı için değiştirilmelidir...*" cümlesini yazarlara bildirebilir.

Bir çalışmada, hakemler ile yazarların aynı dile sahip olması durumunda, makaleye olumlu yönde daha fazla puan verildiği saptanmıştır (**Starbuck 2003**). Bir çalışmada, kadın hakemlerin, kadın yazarların araştırmalarını genel olarak kabul ettiği, erkek yazarların çalışmalarını düşük düzeyde kabul ettiği, erkek hakemlerin ise cinsiyet ayrımı yapmadığı saptanmıştır. Buna karşılık; JAMA dergisinin 1851 makale üzerinde yaptığı çalışmada, makalenin kabulünde ya da reddinde cinsiyetin etkili bir faktör olmadığı saptanmıştır (**Benos, 2007**). Bir başka çalışmada, editörlerin ve hakemlerin, az gelişmiş ülkelerden gelen makaleleri yayın olarak kabul etmediği bulunmuştur. Ya da yazarların makale taslağını gönderdiği dergilerden, editörün ve/veya hakeminin çalışmalarına atıf yapması, o makalenin yayımlanabilirliğini arttırmıştır (**Morey et al., 2011**). Peters ve Ceci'nin bir çalışmasında ise bir dergiye gönderilip ret alan makalelerin yazarları ve kurumları değiştirilip, tekrar aynı dergiye gönderildiklerinde %89'unun hakemler tarafından kabul edildikleri belirlenmiştir (**Callaos, 2011**). Bu yüzden Bedeian (2004), hakemlik sürecinin iddia edilen bilginin nasıl sunulduğunu ve geçerli kılındığını değerlendiren teknik bir süreç değil, sosyal bir süreç olduğunu ifade etmektedir.

Hakemlik mekanizmasının bir diğer olumsuz sonucu, makaleyi değerlendirirken hakemlerin etik hataları (intihal, sahte uydurma yayın, çarpıtma, saptırma veya aldatmaca, çoklu yayın, dilimleme, bölerek yayımlama) tespit edememesidir (**Cooper, 2009**). Hwang vakası ve Schön vakası, son yılların en bilinen etik hataya sahip yayınlarıdır ve burada yazarlar kadar hakemler de etik olarak kusurlu kabul edilmiştir. Paralel olarak, bir çalışmada, üç yıl içinde yayın olmuş her üç makaleden birisinin uydurma ve intihal gibi etik hatalara sahip olduğu ortaya çıkarılmıştır (**Morey et al., 2011**). Sağlık alanında yürütülmüş, randomize kontrollü bir araştırma makalesine sekiz hata yerleştirilmiş ve değerlendirmesi için 200 hakeme gönderilmiştir. Fakat, bu sekiz hatanın en fazla ikisi tespit edilebilmiştir (**Benos, 2007**). Bilim insanlarının hakemli dergilerde olan etik sorunlara yönelik algılarını ortaya koymak için yürütülen bir çalışmada ise katılımcılar, en yaygın etik sorunun yetersiz inceleme (%61,8), taraf tutma (%50,5), hakemlerin gereksiz kaynakları önermesi (%22,7), yazarların kişisel haklarına saldırıda bulunulması (%17,7) ve o dergide aynı konuda bir makale yayımlanmış ise gönderilenin ertelenmesi (%9,6) olarak belirtmiştir (**Resnik et al., 2008**).

Hakemlik mekanizmasının diğer olumsuz sonuçları ise; hakemler arasındaki tutarsızlıklar, yazarlardan etik olmayan düzeltmeler talep edilmesi ve yazarlara yönelik saldırgan, küçümseyici bir dilin kullanılması ve değerlendirdikleri makaleyi kopya ederek ya da aşırma/intihal yaparak kendi çalışması gibi yayımlamasıdır (**Benos, 2007; Lipworth et al., 2011; Jackson et al., 2011; Starbuck, 2003**). "Yale Skandalı" ya da "Soman-Felig Skandalı" olarak adlandırılan vaka, bu duruma en iyi örnektir. Şöyle ki; Ulusal Sağlık Enstitüsü'nde genç bir araştırmacı olarak çalışan Helena Wachslicht-Roadbard, 9 Kasım 1978'de New England Journal Medicine (NEJM)'e "Insuline Receptor Abnormalities In Anorexia Nervosa: Mirror Image of Obesity" başlıklı bir makale taslağı göndermiştir. Jesse Roth ise diğer yazarlardan birisidir. İki hakem tarafından değerlendirilen bu makale, bir hakemden kabul bir hakemden ret aldığından, derginin editörü Yale Üniversitesi'ndeki Profesör Philip Felig, bu makaleye önerilerde bulunarak reddetmiştir. Fakat, makaleyi yazarlara göndermeden önce bunu meslektaşı Vijay Soman ile paylaşmıştır. Bu sırada Soman, makaleyi fotokopi ile çoğaltarak, kendi makalesi gibi Philip Felig'i de yazar olarak yazarak American Journal of Medicine'e göndermiştir. Dergi, makaleyi değerlendirilmesi için Jesse Roth'a göndermiştir. Makalenin asıl yazarlarından birisi olan Roth, makaleyi diğer bir asıl yazar olan Wachslicht-Roadbard'a iletmiştir. Bu yazarlar, makaleyi incelediklerinde onun aşırma/intihal olduğunu tespit etmiştir. Bunun üzerine Wachslicht-Roadbard, NEJM editörü Arnold Relman'a ve aynı zamanda Yale Tıp Okulu Dekanına bir mektup göndererek durumu izah ederek şikâyette bulunmuştur. NEJM editörü Relman, bunun aşırma/intihal olması durumunda Soman için kötü olacağını, bunun olsa olsa çıkar çatışması olabileceğini belirtmiştir. Daha sonra Wachslicht-Roadbard'ın bir yıl süren mücadelesi sonunda, Relman bunun aşırma/intihal olduğunu, Soman ise sahtekârlık yaptığını kabul etmiştir. Yale Üniversitesi, Soman'un istifasını istemiş; o da istifa etmiştir. Aynı şekilde, Felig de hem üniversite hem de Kolombiya Hekimler Birliği tarafından istifaya zorlanmıştır (**Callaos, 2011**).

Bütün bu olumsuz sonuçların bir yansıması da toplum üzerindedir. Bu konuda en önemli örnek, 1998 yılında Lancet dergisinde yayımlanan bir makaledir. Bu makalede Dr. Andrew Wakefield ve arkadaşları; Kızamık, Kabakulak ve Kızamıkçık (MMR) karma aşısının otizme neden olduğunu göstermiştir. Daha sonra bu ikisi arasında nedensel bir ilişki olmadığı kanıtlansa da çalışmada etik hatalar ve çıkar çatışmaları bulunduğu gün ışığına çıkarılsa da bu yanlış bilgiye dayalı olarak MMR aşı hızında ciddi düşüşler olmuş ve beraberinde salgınlar görülmüştür (**Smith, 2010**).

Hakemlik Mekanizmasının Ortaya Çıkardığı Sorunlar ile Nasıl Başedilmeye Çalışılmaktadır?

Yukarıda belirtilen sorunları ortadan kaldırmak için değil, en aza indirmek için, çözüm olarak hakemlik süreci içinde "körleme" özellikle "çift yönlü körleme", "maskeleme", "açık hakemlik" ve "geleneksel hakemlik süreci yerine yayın sonrası okuyucu incelemesi" önerilmektedir (**Benos, 2007; Morey et al., 2011; Herron, 2012**). Bunun yanı sıra, editörler ve hakemler için etik kodların geliştirilmesi, hakemin bu konuda eğitim alması, editörlerin doğru hakem seçmesi, hakemlerin yeterli zaman ayırmayacağı durumda değerlendirmeyi reddetmesi Journal of Supply Chain Management'da olduğu gibi yetkin hakemlerin takdir edilmesini ve özendirilmesini sağlayacak mekanizmaların kurulması, hakemlerin yazarlar ile çıkar çatışması olup olmadığını yazılı olarak beyan etmesi gibi çözümler önerilmektedir (**Resnik et al., 2008; Lovejoy et al., 2011; Riss, 2011**). Aslında bu çözümlerin sınırlı olduğu ve istenen başarıyı sağlayamayacağı bilgisi açıktır ve kanıtları da giderek artmaktadır. Tablo 2'de de görüldüğü gibi "hakemlik mekanizması ile ilgili yanıtlanmayan ya da yanıtlanması sonucunda olumsuz ve istenmeyen sonuçları olan çok soru" vardır. Çünkü sorunun temel nedeni, hakemlik mekanizmasının kendisi değil, onun ait olduğu bütünün kendisidir. Nitekim, JAMA editörü aynı zamanda 1989 yılından beri Uluslararası Hakemlik Kongresi'nin fikir babası olan Drummond Rennie, şu ifadesi ile bu durumu şu şekilde özetlemektedir: "Hakemlik bir ilaç olsa dahi, piyasa buna asla izin vermez." (**Smith, 2010**).

Tablo 2. *Bilimsel dergilerdeki hakemlik uygulaması ile ilgili yanıt bekleyen sorular (Smith, 2010; Bek, 2010).*

- Tüm dergilerde hakem kullanmak gerekli midir?
- Derginin davetli yazılarında hakem kullanılmalı mıdır?
- Tüm makale türlerinde hakem kullanılmalı mıdır?
- Derginin editörü, editörler kurulu ya da yayın kurulunun makaleri için hakemlik mekanizması kullanılmalı mıdır?
- Hakemler kimler olmalı? Ne tür özelliklere sahip olmalıdırlar?
- Hakemlerin akademik unvanları önemli midir? Ne olmalıdır?
- Bir makalenin kaç hakemi olmalıdır? Bu sayı makale türüne göre farklılık göstermeli midir?
- Bir hakem kaç dergide hakemlik yapmalıdır?
- Hakemler özel eğitim almalı mı? Mevcut durum nasıldır?
- Bir dergiye gelen makale hemen mi yoksa belirli ön incelemeler sonrasında mı hakeme ulaşmalı?
- Bir süreli yayında hakem ne kadar süre hakemlik yapmalıdır?
- Hakeme makaleyi değerlendirmesi için ne kadar süre verilmelidir?
- Hakemin kendi isteği dışında bir süreli yayında hakemlikten çıkarılma nedenleri neler olmalıdır?
- İstatistik değerlendirme için ayrı bir hakem olmalı mı?
- Hakemler bir makaleye kaç kez düzeltme vermelidirler?
- Hakeme değerlendirdiği makale için ödeme yapılması etik midir?
- Hakem için nasıl bir teşvik ve ödül mekanizması olmalıdır?
- Yazarların ücretini ödediği durumda daha kısa sürede hakem değerlendirilme yapılması etik midir?
- Hakemler ve yazarlar arasında çıkar çatışması olup olmadığı nasıl önlenebilir?
- Hakemler ile yazarlar çıkar çatışması olup olmadığına yönelik bir form imzalıyor mu?
- Hakemler ne kadar değerlendirme yaparsa yeterlidir?
- Hakemlerin değerlendirmeleri nasıl ve ne ile değerlendirilmelidir?
- Hakemlerin değerlendirilmesi serbest olarak mı yoksa standart formlar ile mi yapılmalıdır?
- Yayımlanan ve kusurlu bulunan ve etik hatalara sahip yayın tespit edildiğinde hakem(ler) inin sorumluluğu ne olmalıdır? Nasıl bir yaptırım uygulanmalıdır?
- Hakemlik sisteminde "körleme" kullanılmalı mıdır? Kullanılırsa hangi körleme tercih edilmelidir?
- Yazarlar ve okuyucular hakemlerin kim olduğunu bilmeli mi? Eğer öyleyse hakemlerin ismi değerlendirdikleri makalede mi yoksa topluca başka bir yerde mi belirtilmeli midir?
- Hakemler eleştiren mi yoksa öneri sunan konumda mı olmalıdır? Eğer öyleyse nasıl?
- Hakemlerin değerlendirdiği makaleden aşırma/intihal yapmaması için nasıl önlem alınmalıdır?
- Dar çevrede yayımlanan dergilerde yayıncı, editör, hakem, okuyucu kitlelerindeki yakınlık bu dergilerdeki makalelerde yanlılığın daha çok olmasına neden oluyor mu?
- Hakemler değerlendirdikleri makalenin sonucunu biliyor mu?
- Hakemlik sisteminin alternatifi ne(ler) olmalıdır?
- Hakemlik sistemi ne kadar şeffaf olmalıdır?
- Hakemlik mevcut sorunlarını nasıl aşabilir?

Kaynakça

Bedeian, A. G., "The manuscript review process: The proper roles of authors, referees, and editors", *Journal of Management Inquiry*, 2003, 12(4), 331-338.

Bedeian, A. G., "Peer review and the social construction of knowledge in the management discipline", *Academy of Management Learning and Education*, 2004, 3(2), 198-216.

Bek, Y., *Değerlendirme sürecinde danışman editörlük*. Ulusal Akademik Yayıncılık, TÜBİTAK, 2010.

Benos, D. J., et al. "The ups and downs of peer review", *Advances in Physiology Education*, 2007, 31(2), 145-152.

Björk, B. C., Roos, A., Lauri, M., "Scientific journal publishing: Yearly volume and open access availability." *Information Research*, 2009, 14(1), 391-402.

Birikou, A., et al., "Alternatives to peer review: Novel approaches for research evaluation. *Frontiers in Computational Neuroscience*," 2011, 5(56), 1-12.

Callaos, N., Peer reviewing: Weaknesses and proposed solutions. Work in progress, Second Draft, 9/28/2011. Erişim adresi: www.iiis.org/.../peer-review/Peer%20

Christenbery, T. L., "Manuscript peer review: A guide for advanced practice nurses." *Journal of the American Academy of Nurse Practitioners*, 2011, 23(1), 15-22.

Cooper, M. L., "Problems pitfalls and promise in the peer-revier process." *Perspective on Psychological Science*, 2009, 4(1), 84-90.

Ely, J., Woolley, M., Lynch, F., McDonald, J., Findlay, L., Choi, Y., Woolley, K., *Factors affecting the time from manuscript submission to manuscript acceptance.* Fifth International Congress on Peer Review and Biomedical PublicationSeptember 16-18, 2005 Chicago, Illinois. Erişim adresi: http://www.ama-assn.org/public/peer/previous.html

Göksoy, E., İmamoğlu, A., *Süreli yayınlarda editör ve yayın kurulu: Sorunlar ve çözümler. Sağlık Bilimlerinde Süreli Yayıncılık, TÜBİTAK, 2007.* s.39-43.

Gürses, E. A., *Sosyal bilimlerde bilimsel Türkçe süreli yayınlar bilgi erişim ve Ulakbim Veri tabanları. Sosyal Bilimlerde Süreli Yayıncılık, 2007.*

Herron, D. M., "Is expert peer review obsolete? A model suggests that post-publication reader review may exceed the accuracy of traditional peer review." *Surgical Endoscopy*, 2012. DOI 10.1007/s00464-012-2171-1

House of Commons Science and Technology Committee-HCSTC. Peer review in scientific publications, 2011. *Eighth Report of Session 2010-12*. Vol:1. Erişim adresi: htpp:// www.parliament.uk/science

Jackson, J. L., Srinivas, M., Rea, J., Fletcher, K. E., Kravitz, R., "The validity of peer review in a General Medicine Journal." PLoS ONE | 1 July 2011, 6(7), 22475. Erişim adresi: htpp://www.plosone.org

Kozak, N., "Sağlık, sosyal ve teknik bilimleri alanlarında yayınlanmakta olan akademik dergiler üzerine karşılaştırmalı bir inceleme." *Türk Kütüphaneciliği*, 2001, 15(3), 296-310.

Larson, B. P., Chung, K. C., "A systematic review of peer review for scientific manuscripts." *HAND*, 2012, 7, 37-44.

Lipworth, W. L., Kerridge, I. H., Carter, S. M., Little, M., "Journal peer review in context: A qualitative study of the social and subjective dimensions of manuscript review in biomedical publishing." *Social Science&Medicine*, 2011, 72(7), 1056-1063.

Lovejoy, T. I., Revenson, T., France, C. R., "Reviewing manuscripts for peer-review journals: A primer for novice and seasoned reviewers." *Annals of Behavioral Medicine*, 2011, 42(1), 1-13.

Morey, A., Garner, A., Faruque, F., Yang, G., "Evolutionary trends in peer review." *Journal of Allied Health*, 2001, 40(3), 156-160.

Quintana, L. M., "Peer review: Is it a social process?" *World Neurosurgery*, 2011, 76 (1/2), 41-42.

Önder, İ., Üniversite özerkliği, bilimsel ögürlük ve demokrasi. İçinde: Dönüştürülen üniversiteler ve eğitim sistemimiz. Eds. Akyol, S., Coşkun, M. K., Yılmaz, Z., Altunpolat, R., Eğitim-Sen yayınları, 2008, s.11-26

Report and recommendations from thescholarly publishing roundtable. Scholarly Publishing Roundtable; January 2010 Erişim adresi: http://www.aau.edu/policy/scholarly_publishing_roundtable.aspx?id=6894,https://scienceintelligence.wordpress.com/2012/01/2

Resnik, D. B., Gutierrez-Ford C., Peddada, S., Perceptions of ethical problems with scientific journal peer review: An exploratory study. *Science and Engineering Ethics*, 2008, 14(3), 305-310.

Riss, P., "The peer review process II: To review and be reviewed." *International Urogynecology*, 2011. J DOI 10.1007/s00192-011-1560-7

Shatz, D., Peer review, a critical inquiry. Chapter One: Peer review and the market place of ideas. p. 15-32. Two Chapter: Bias and anonymity in the peer review process. 33-81. Rowman&Litlefield Pub; Oxford, 2004.

Smith, R., Classical peer review: An empty gun. *Breast Cancer Research*, 2010, 12(Sup 4), 13.

Starbuck, W. H., "Turning lemons into lemonade: Where is the value in peer reviews." *Journal of Management Inquiry*, 2003, 12(4), 344-351.

Terzi, C., "Hekimler geçerli ve güvenilir bilgi için tıbbi literatüre güvenemezler." *Toplum ve Hekim*, 2010, 25(5), 346-379.

Thomas, S., Conceptual debates and empirical evidence about the peer review process for scholarly journals. *Journal of Professional Nursing*, 2011, 27(3), 168-173.

Triaridis, S., Kyrgidis, A., "Peer review and journal impact factor: The two pillars of contemporary medical publishing." *Hippokratia*, 2010, *14* (Suppl 1), 5-12.

Ware, M., Peer review: Benefits perceptions and alternatives. PRC paper-4, 2008. Erişim adresi: *http://www.publishingresearch.net/documents/PRCsummary4Warefinal.pdf*

Ware, M., Mabe, M., An overview of scientific and scholarly journal publishing. STM: International Association of Scientific, Technical and Medical Publishers, 2009. Erişim adresi: *www.stm-assoc.org/2009_10_13_MWC_S.*

Yıldızeli, A., Küreselleşme sürecinde yayıncılık: Açık erişim. *Sağlık Bilimlerinde Süreli Yayıncılık-2007.* s. 45-52.

Araştırma Sistemi Daha Açık ve Dürüst Bir Sistem Hâline Nasıl Getirilir?



İskender Sayek

"Bilimsel dürüstlük 'iyi bilim' üretme ve kullanımının temelindedir. Bilimde dürüst ve açık olmakla anlayış ve güven oluşturulmaktadır"
Dr. Jane Lubchenco

Araştırmanın birincil amacı, toplum yararına bilgi üretmektir. Üretilen bilginin toplum yararına kullanılabilirliğini etkileyen en önemli hususlardan birisi dürüstlüktür. Toplumun bilime güveni, araştırmaların dürüstlüğü ile ilişkilidir. Bilimsel dürüstlük, araştırma kademelerinin (planlama, yürütme, yorumlama ve raporlama) tümünde geçerlidir ve araştırmanın tüm taraflarını ilgilendirir. Temelinde güven duygusunun yattığı bir kavramdır. Standartlar, yasalar, yönetmelikler veya normlarla uygulanabilirliği yerine araştırmacının davranış biçimi olarak algılanması değerlidir. Dürüstlüğün bir davranış biçimine dönüştürülmesi, araştırmada başarılı olmayı birlikte getirir. Araştırmada dürüstlük, bilimsel yanıltmanın karşıtlığının göstergesidir. Dürüstlüğün sorun olması durumunda etik olmayan sorunlar ile karşı karşıya kalınır. Bu nedenle; bilim insanlarının güvene ve dürüstlüğe dayalı değerleri korumaları ve araştırmanın her kademesinde dürüstlük kadar tarafsız ve objektif olmak önemlidir.

Açıklık, özellikle araştırmanın yürütülmesi sırasında dikkat edilmesi gereken bir özelliktir. Açıklık, dürüstlük gibi araştırmanın her kademesinde geçerlidir. Araştırıcının kapısının açık olması, araştırmada beraberinde sorgulamayı da getireceğinden dürüstlüğün yanı sıra doğrudan araştırmanın bilimselliğini ve niteliğini etkileyecektir. Dürüstlük ve açıklık, araştırmada iletişime olanak sağlar. Bunun tersi de söz konusudur. Bilimsel dürüstlük ve açıklık yanı sıra adanmışlık, diğerlerinin düşünce ve haklarına

saygılı olma, eleştirel düşünebilme, objektif olabilme "iyi araştırmacı" için temel özelliklerdir. İyi araştırmacı için sayılan bu değerler; yönetmelikler, yasalarla tanımlanamaz, bunların davranış biçimine ya da tutuma dönüşmesi önemlidir. Bu uygun araştırma davranışı, belli bir sorumluluğu birlikte taşımaktadır. Bilim insanı veya araştırmacının bu sorumluluğu, topluma karşı bir sorumluluktur. "Uygun araştırma davranışı" özellikle bilimsel dürüstlüğün korunmasında temel unsurdur. Bilimsel dürüstlük, açıklığı da birlikte sağlayacaktır. Araştırma bütünlüğünün; güvenilirlik, objektiflik, açıklık, adalet, bağımsızlık ve gelecek araştırıcı nesillere karşı sorumluluğun yanı sıra dürüstlük önemli öğeleridir.

Araştırma sisteminin daha dürüst bir sistem hâline getirilmesi için şüphesiz uygun (sorumlu) araştırma davranış eğitiminin araştırmacılara verilmesi gerekir. Anderson ve arkadaşları (**Academic Medicine, 2007**), bu konuda kariyerlerinin ortalarında olan araştırmacıların, etik araştırma, finansal konular, bilim ortamında yaşamı sürdürebilme ve kişisel konularla araştırmada değişik alanlarda davranış biçimlerini değerlendirmişlerdir. Aldıkları sonuçlar şöyle: Bu grup araştırıcının %37'sinin "uygun araştırma davranış" eğitimi almadıkları, NIH'nin böyle eğitimi şart koşmasından sonra da %15'nin böyle bir eğitimi almadıkları, özellikle etik konusunda bilgilendirilmiş olan araştırıcıların daha az yanlış uygulama yaptıkları, kariyerlerinin erken dönemlerinde olanların bu eğitimlerden sonra özellikle verilerle ilgili daha çok yanlış uygulama yaptıkları; ancak uydurma, yanıltma veya aşırmacılık ile ilgili daha az hata yaptıkları bildirilmiştir. İlginç bir bulgu "bilim ortamında yaşamı sürdürebilme" ve finans konularında eğitim alanların daha çok yanlış uygulama yaptıkları ve uydurma, yanıltma ve aşırmacılığın bu grupta arttığı belirlenmiştir. Bu sonuçlar, farklı bir yaklaşımın gerektiğini ortaya koymaktadır.

Uygun araştırma davranışı ve araştırmada dürüstlük, farklı stratejilerle geliştirilebilir. Anderson (**Sci Eng Ethics, 2007**), makalesinde bu süreçler için 4 yol önermiştir: 1) uygun (sorumlu) araştırma davranışı iyi eğitim uygulamaları ile yapılmalı; 2) uygun "mentorluk" yapılması; 3) araştırıcının rekabetçi araştırma ortamına hazırlanması ve 4) araştırma kültüründe kolektif açıklığın sağlanması.

Araştırma eğitimleri, iyi yapılandırılmış olmalıdır. Özellikle erken dönemlerinde olan araştırmacılara, deneyimli araştırıcıların eğitim yapması önemlidir. Ancak, bu eğitimlerin etkin olması için tutum ve davranışa dönüştürecek eğitim modellerinin kullanılması önemlidir. Örneğin, simülasyonlar, olgu analizleri, rol oyunları ve diğer yöntemler kullanılmalı ve interaktif olmalıdır. Olgu analizlerinde dikkat edilmesi gereken noktalardan birisi; sansasyonel, sıradışı olgulardan kaçınmak ve daha çok "normal" olarak kabul edilen yanlış uygulamaları tartışmak olmalıdır.

Etik araştırma ve bireysel özellikler üzerinden yapılan "mentorluk" bilimsel araştırmalarda yanlış davranışlara girmeyi önlemektedir. Mentorluğun bire bir yapılması yerine "grup mentorluğu" yapılması daha uygundur. Bire bir yapılan mentorlukların bazı basit ara yolların kullanılmasına ve yanlış uygulamalara yol açtığı bildirilmektedir. Grup mentorluğu, özellikle 2-3 eğiticinin bulunduğu küçük grup eğitimlerinde, diğerlerinin bire bir iken önereceği daha az etik önerilerin yapılmasını önler. Grup mentorluğu; sosyal normların, paylaşılmış beklentilerin, disipliner kültürün ve etik ile ilgili soruların yanıtlanmasında ortak deneyimlerin ağırlığını ortaya koyar.

Araştırma ve yayından, özellikle dürüstlüğü etkileyen en önemli noktalardan birisi, araştırma ortamının rekabetçi özelliğidir. Bilim insanları, alanlarını ne kadar rekabetçi bir yaklaşım ile değerlendirirse bilimsel yanılma yapma olasılığı o derecede artmaktadır. Başka bir deyişle, bilim ortamında yaşamını sürdürebilmesini rekabetçi bir yaklaşımla sağlamamalıdır. Özellikle genç bilim insanları, araştırma davranış standartlarına uyumu, yanı sıra rekabetin yarattığı baskıya karşı nasıl bir davranış içinde olması gerektiğini öğrenmelidir. Bilimsel ortamda yaşamın sürdürülmesi için "iyi araştırma" uygulamalarında, örneğin, laboratuvar yönetimi, maliyet yönetimi ve uzun-erimli araştırma hedefleri yetkin olmalıdır. Bu yetkinlikler, rekabetçi baskı karşısında, araştırmanın dürüstlüğünü ve bütünlüğünü korumada etkindir.

Araştırma ortamında, kolektif açıklık, araştırma dürüstlüğü ve bütünlüğünün her kademesiyle ilişkilidir. Kolektif açıklık, araştırma ve bilimsel ortamda dürüstlüğün, günlük bilimin organik bir parçası olmasını sağlar. Kolektif açıklık, özellikle bilimsel dürüstüğü devre dışı bırakabilecek eğilimlerin ortadan kaldırılmasını sağlayacak "tüm kararların tartışılmasını" gerektirir. Araştırıcılar, kendi araştırma ortamlarında, tüm araştırma bileşenlerinin, diğer araştırıcı ve öğrencilerin, gördükleri yanlışları bildirmeleri yönünde cesaretlendirilmelidir.Bu yaklaşım, araştırma ortamında güven ile kuşkuculuk arasındaki dengeyi de sağlar. Bunun yanı sıra kolektif açıklık, araştırmada kolektif sorumluğu da birlikte getirir.

İrlanda Biyoetik Konseyi, araştırmada dürüstlüğü sağlamak için, araştırma bütünlüğünü eğitsel ve gelişimsel inisiyatifler ile araştırıcıların konuya önem vermelerini sağlamak ve yanlış davranışlar açısından düzeltici veya caydırıcı önlemlerin alınmasını öngörür. Bu yaklaşımlar, birbirini tamamlayıcı yöntemler olarak kullanılmalıdır.

Bilimsel dürüstlük ve araştırma bütünlüğünün sağlanması için bireysel araştırıcılara yönelik girişimler çok değerlidir. Ancak, bu bireysel girişimler yanı sıra kurumsal ve ulusal girişimlerin de kullanılması önemlidir. Araştırma kurumlarının kendi etik ilkeleri mutlaka olmalıdır. Ulusal kılavuzlar ve standartlar, araştırma sisteminin dürüstlük ve açıklık yönlerinden

gelişmesini sağlar. Avrupa ve ABD'de, bu konuda çalışmalar vardır. ABD'de Uygun (Sorumlu) Araştırma Davranışı [Responsible Conduct of Research] eğitim programları, bu alan için örnektir. Türkiye'de, TÜBİTAK ve Türk Tabipleri Birliği, bu konuda standartlar yayımlamışlardır. Türk Tabipleri Birliği, 2010 yılında bilimsel araştırma ve yayın etiği ile ilgili ilkeleri evrensel ölçütlerle tanımlamıştır.

Araştırma sistemlerinin daha açık ve dürüst duruma gelmesinde eğitim ve mentorluğun rolü çok önemlidir. Araştırıcıların; araştırma standartları, politikaları, yasa, yönetmelik ve yönergeleri ve kılavuzları ile ilgili bilgilerinin olması gerekir. Sağlık alanında, insan üzerinde yapılacak araştırmalar için kullanılan "İyi Klinik Uygulamalar" kılavuzundaki temel ilkelerin uygulanması çok önemlidir. Dürüstlüğün, araştırmacının davranış biçimi olmasının sağlanması, temel hedefimiz olmalıdır.

Kaynakça

Bilimsel Araştırmada Etik ve Sorunları, TÜBİTAK yayınları, 2002

Anderson, M.S. ve ark., *Academic Medicine 2007*; 82:853-60

Anderson. M.S., *Scien Eng Ethics 2007*; 13:387-94.

Integrity in research. Irish Council for Bioethics. www.bioethics.ie

Steneck, N. H., Responsible Conduct of Resarch. www.ort.hhs.gov Türk Tabipler Birliği de Türkiye için temel ilkeleri tanımlamıştır.

Türk Tabipleri Birliği Etik Bildirgeleri 2010 www.ttb.org.tr

Bilginin Sahibi Kim?

Bilimsel Araştırma Sponsor Etkisinden ve Baskısından Nasıl Korunabilir?



İskender Sayek

Bilimsel araştırmanın temel amacı, toplum yararına bilim üretmek ve bunun yanı sıra üretilen bilginin yayılmasını ve kullanılmasını sağlamaktır. Bilimsel araştırmada ilgili bileşenler; araştırmacı, destekleyici (sponsor) ve araştırmaya katılan bireylerdir. Bu üç bileşenin merkezinde de etik kurullar yer alır. Bu bileşenlerin araştırmadaki sorumlulukları, farklı düzeylerdedir. Bu sorumluluklar, değişik kılavuzlarda tanımlanmıştır. Şüphesiz; ülkemiz açısından, bu açıdan en önemli belge, sağlık alanındaki çalışmalar ile ilgili olan İyi Klinik Uygulamalar Kılavuzudur.

Tüm bilimsel çalışmalar, belli finansal desteği almak zorundadır. Çünkü araştırmaların planlanması ve yürütülmesi için bir kaynağa gereksinim vardır. Evrensel olarak, birçok kurum ve kuruluşlar, bilimsel araştırmalara kaynak sağlayarak destek vermektedir. Ülkemizde, bu desteği sağlayan kurum ve kuruluşlar:

1. Üniversite araştırma fonları
2. Araştırma enstitüleri
3. Devlet Kuruluşları: TUBİTAK; DPT
4. Meslek örgüt ve kuruluşları: Birlikler, Dernekler
5. Vakıflar
6. Uluslararası kuruluşlar: AB
7. Endüstri: İlaç ve Teknoloji endüstrisi

Sağlık alanında yapılan bilimsel araştırmalarda, ilaç ve teknoloji endüstrisi, giderek artan bir biçimde yer almaktadır. Bu gelişme, sağlık alanında yapılan araştırmalarda, "araştırmanın ticarileşmesi", "rekabetçi" bir ortamın yaratılması ve "globalizasyona" yol açmıştır. Bunun temel nedeni, evrensel

olarak toplumsal kaynaklardan araştırmaya ayrılan payın giderek azaltılması ve endüstrinin bu açığın kapatılmasında aldığı roldür. Araştırmanın ticarileşmesinin yanı sıra ayrı bir endişe de araştırmanın akademik merkezlerden özel kuruluşlara kaymasıdır. ABD'de, 2000'de hazırlanan bir raporda, endüstri destekli çalışmaların %50'sinin akademik tıp merkezlerinde yapıldığı bildirilmekte ve son beş yılda bu rakamın %80'den %50'ye indiği belirtilmektedir. Araştırmada globalizasyon, klinik araştırmaların gelişmekte olan ülkelere kaymasına yol açmıştır. Klinik araştırmalarda globalizasyon, beraberinde etik ve bilimsel açıdan endişeleri getirmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde; eğitim, sosyokültürel durum ve sağlık sistemi ile tıp eğitimindeki farklılıklar, sağlık altyapısı, klinik uygulamalar bu çalışmaların niteliğini de etkilemektedir. Bu tür toplumlarda, destekleyicinin yönlendirici etkisinin daha çok olması beklenir.

Sağlık alanında, endüstri destekli çalışmaların artması ile birlikte tartışılan diğer konular da çıkar çatışmaları/çakışmaları, araştırılan ilaç lehine olan sonuçların yayımlanması, bu araştırma sonuçlarında yanlı tutumun (bias) daha sık olması ve yayın niteliğinin etkilenmesidir. Değişik çalışmalarda farklı sonuçlar elde edilmiştir. Clifford ve arkadaşları, inceledikleri 100 randomize kontrollü çalışmanın 66'sının endüstri destekli olduğunu belirlemiş ve yapılan değerlendirmede, çalışma sonucu ile destekleme arasında bir ilişki saptanmamıştır. Ancak; endüstri destekli çalışmalarda, deney ilacı ile ilgili pozitif sonuç bildirme oranı %67 iken karşılaştırma ilacı için bu oran %6 bulunmuştur.

Değişik meta-analizlerde, ilaç firmalarının desteklediği çalışmalarda, deney ilacının lehinde bir sonucun daha sık görüldüğü saptanmıştır. Bu bulgularla ilişkili olarak Lexchin ve arkadaşları, olası açıklamaları 4 başlıkta toplamışlardır: 1)İlaç firmaları seçici olarak olumlu çıkacak çalışmaları desteklemektedir, 2) Olumlu sonuçlar düşük nitelikli çalışmalara ikincildir, 3)Karşılaştırılan ilaç uygun seçilmemiştir ve 4)Yayın yanlı tutumunun varlığı. Ancak, yorumlarında endüstri destekli çalışmaların niteliğinin daha düşük olmadığı vurgulanır. Başka ilginç bir çalışma, ilaç çalışmaları ile ilgili meta-analizlerin değerlendirilmesidir. Jorgensen ve arkadaşlarının ilaç tedavileri ile ilgili meta-analizleri değerlendirmelerinde, niteliğin endüstri destekli meta-analizlerde daha düşük (Ortanca kalite skoru, endüstri destekli olanlarda 2,5, olmayanlarda 6) ve çalışmaları seçmede yanlı tutumun daha yüksek olduğu bildirilmiştir. Genel yorumlarında, endüstri destekli meta-analizlerde açıklık/şeffaflık ile ilgili sorunlar olduğu belirtilmiştir.

Bilimsel araştırmalarda, destekleyicinin (sponsorun) önemli sorumlulukları vardır. 2011'de güncellenen İyi Klinik Uygulamalar Kılavuzunda destekleyici; bir klinik araştırmanın başlatılmasından, yürütülmesinden ve/veya finanse edilmesinden sorumlu olan kişi, kurum veya kurulu-

şu; Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurulu (TÜBİTAK), Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) veya üniversitelerin bilimsel araştırma projeleri ile yürütülecek araştırmalarda doğrudan projenin sorumlu araştırmacısını; araştırmayı destekleyen kurum veya kuruluş yok ise çok merkezli klinik araştırmalarda araştırma koordinatörünü, münferit araştırmalarda ise sorumlu araştırmacıyı ifade eder. Kılavuzda, Destekleyicinin Görev ve Sorumlulukları çok geniş biçimde ele alınmış ve 74 maddede toplanmıştır.

Birinci madde, genel sorumluluklarını şöyle tanımlamaktadır: *Destekleyici, araştırma protokolüne, İyi Klinik Uygulamaları ilkelerine ve ilgili mevzuata uygun olarak araştırmanın gerçekleştirilmesi, verilerin oluşturulması, belgelenmesi, kaydedilmesi ve raporlanmasını sağlamak için yazılı standart işleyiş yöntemleri oluşturmak, kalite güvence ve kalite kontrol sistemlerini uygulamak ve sürdürmekten sorumludur.* Burada görüldüğü gibi; destekleyiciye önemli sorumluluklar yüklenmektedir. Ancak, bu sorumlulukların gerek araştırıcıya gerek araştırmaya bir baskı unsuru olarak yansımaması önemlidir.

Destekleyicilerin baskısı, bilimsel araştırmaların her kademesinde mümkündür. Özellikle, ilaç çalışmalarında bu daha da önemli boyutlarda olabilir. Çünkü, bir ilacın geliştirilmesi hem zaman alıcı hem de yüksek maliyetlidir. ABD'de bir ilaç geliştirilmesi için ortalama 12 yıl ve 300-600 milyon dolara gereksinim olduğu bildirilmektedir. İlaç geliştirilmesinde kaynağın %70'i doğrudan endüstriden gelmektedir. Bu nedenle; endüstri, ilacını koruma adına bu baskıyı yapmaktadır.

Destekleyicinin bu baskısından bilimsel araştırma nasıl korunabilir? Bundan korunmak mümkün müdür? Genel olarak, ilaç araştırmalarının planlanması, ilaç endüstrisi tarafından yapılmaktadır. Bu kademede, araştırmacının dikkatli olması çok önemlidir ve endüstri ile eşgüdümün sağlanmasına çalışılmalıdır. Araştırma planlanmasının, araştırmacı ile endüstrinin birlikte hazırlanması önemlidir. Araştırma planlanmasından sonra araştırmacı ile endüstri arasında bir protokol yapılması ve bu protokolde İyi Klinik Uygulamalara uygun kriterlerin belirlenmesi, pek çok sorunun ortaya çıkışını engelleyecektir. Çalışmaya dâhil edilme kriterleri, çalışma dışı bırakılma kriterleri, hastaların nasıl çalışma gruplarına verileceği, çalışmanın yürütülmesi ve sonuçlandırılması konularına protokolde yer verilmelidir. Çalışmanın yayın hâline getirilmesi ile ilgili koşullar tartışılmalı ve protokolde belirlenmelidir. Araştırmacı ile ilaç firması arasındaki ilişkide şeffaflık ve açıklık çok önemlidir.

Endüstri destekli çalışmalarda, en önemli baskılardan bir tanesi destekleyici firmanın, araştırma sonuçlarının kendi lehine olması yönündeki çabasıdır. Bu nedenle, endüstri ilişkili çalışmalarda, yanlı tutum [bias] önemli boyutlarda mevcuttur. Finansal çıkar çatışması/çakışması, diğer çatışmalar-

dan daha etkilidir. Destekleyici yanlı tutumu, farklı şekillerde görülebilir: 1)Tasarım yanlı tutumu: elverişli sonuç verecek çalışmaların tasarımı (karşılaştırmalı çalışma yerine plasebo kontrollü çalışma yapılması), 2)Sonucu bilinen araştırma planlanması: pazarlama sonrası çalışmaların yürütülmesi ve literatürde yer alması, 3)Bilimsel yanıltma veya sahtekârlık: gerekçe gösterilmeden çalışmanın kesilmesi, değiştirilmesi veya aşırı yorumlanması, 4)Yorumlayıcı ve sözel etki: makale veya bildiri özetlerinin sponsorun lehinde olacak şekilde yapılandırılması ve 5)Yayın yanlı tutumu: ilaç firması destekli çalışmaların daha sık ve çabuk yayımlanması. Özellikle, bu sorunların önlenmesi veya giderilmesi için farklı yollar tanımlanmıştır. Bunlar; finansal çıkar çatışması/çakışmasının bildirilmesi, araştırma makalelerinin özgün şekilde değerlendirilmesi (CONSORT) ve araştırma veri tabanları oluşturulması (örneğin, ABD'de clinicaltrials.gov).

Araştırmanın destekleyici baskısından korunmasında, başka bir yaklaşım da araştırmaların kurumsal yürütülmesidir. Araştırma sözleşmesi ile mali ve idari denetimin, kurum denetimi altında olması gerek araştırmayı gerek araştırmacıyı koruyacaktır. Bireysel baskı olasılığı bu durumda mümkün olmayacaktır. Destekleyicinin manipülasyonlarından kurtulunmuş olacaktır. İyi Klinik Uygulamalara uygun olarak yapılan çalışmalarda bu sorunların önemli bir kısmı çözüm bulmuştur.

Kaynakça

Bhatti, "A Prespect", *Clin Res,* 2011; 2:124-28
Dias, S. ve ark., *J Clin Epidiol 2010*; 63:587-88
Clifford, T. J. ve ark. *BMC Health Services Res 2002*:2:18
Tong, S., Olsen, J., *Occup Environ Med 2005*; 62:843-46
Bailey, C. S. ve ark., *Can J Surg 2011*; 54:321-26
Jorgensen, A. W. ve ark., *BMC Health Services Res 2008*; 8:60
Lexchin, J. ve ark., *BMJ 2003*; 326: 1167-70
Nielsen, B. ve ark. *JAMA 2003*; 290:921-28
Doucet, M., Sismondou, S., *J Med Ethics 2008*; 34:627-30

Bilgiye Erişme Hakkı



Beyza Üstün

Mücadelelerde yitirdiklerimizin anısına...

Herhangi bir uygulama sonucunda oluşacak riskle ilgili bilgiyi, bulguyu ***bilme hakkı***, o riskle karşılaşacak olanların, risk ortamında yaşayanlarındır. Risk oluştuktan, etkisi sonucunda toplum ve doğa üzerinde ciddi yıkımlar yaşandıktan sonra, bulgulara ulaşmanın orada yaşayanlar için anlamı yoktur. O aşamadan sonra, ekosistemin o ana kadar sürdürdüğü işlevinde olması da beklenemez.

Bilim insanları, bilimsel çalışmalarının ve yaptıkları araştırmalarının sonucunda, yaşam üzerinde risk oluşacağını belirliyorsa; bilgiyi ve araştırmaların bulgularını ***zamanında*** o riskten etkilenecek taraflara bildirme sorumluluğundadır.

Araştırmacının, Bilim İnsanının Sorumluluğu ve Tarafı

Genelde araştırmacılar, araştırmalarının sonuçlarını sempozyumlarda ya da bilimsel dergilerde paylaşırlar. Böylece bilgi ve bulgular, toplantıya katılanlar ve dergilere ulaşan araştırmacılar arasında paylaşılmış, yayın puanı ile araştırmacının akademide yükseltilmesine de katkı sağlanmış olur. Ancak, bilim insanı; araştırmasının sonucunda ekosistem için, toplum için riski belirlediyse, buna rağmen o araştırmanın sonuçlarını riski yaşayacak olanlarla paylaşmıyorsa ya da riski yaşayanlara ulaşmayacak ortamlarda paylaşıyorsa, bu paylaşım yeterli değildir ve bu durumda araştırmacı, akademik sorumluluğunu yeterince yerine getirmiş olamaz. Lima Bildirgesi (1988, md. 1a)'ne göre; o bilim insanın özgür olduğu, yaptığı araştırmaların da bağımsız ve bilimsel olduğu söylenemez. Bilim insanı, politik kararları, teknolojik uygulamaları toplumun çıkarları açısından, doğanın yararına sorgulama sorumluluğundadır (**Goodman, 1968**). Çalışmanın sonuçlarını çarpıtarak, riskin boyutunu azaltarak ya da gizleyerek çalışmasını rapor eden bilim insanı ise topluma ve yaşama karşı suç işlemektedir.

Akademik sorumluluğu gereği; bilim insanları, bulgularını oluşan, oluşacak olan olaydan ***etkilenenlerle, etkilenecek olanlarla, zamanında*** paylaşırlarsa, ancak bu durumda riske neden olanlarla mücadele edilmesine, riskin önlenmesine, ekosistem; doğa ve yaşam ilişkisinin korunmasına katkı verebilirler.

Bilim insanları/araştırmacılar; topluma ve ekosisteme karşı sorumlulukları gereği taraf olmalıdır: toplum için, yaşam için risk oluşturandan yana ya da "herkesle" eşit mesafede değil ekosistemi koruyan tarafta yerini almalıdır. Bu yazıda, her iki tarafta da olunabileceği göz ardı edilmeden, akademiyi ve bilim insanını mutlak doğru varsayımına sokmadan, kutsamadan ekosistem ve yaşam üzerinde oluşan risklerde, bilim insanı sorumluluğunun nerede olduğu, örneklenen olaylarda bilim insanlarının tarafını görünür kılarak tartışılmaya çalışılacaktır.

Korku-Şiddet İkilemi

Kapitalistler, doğayı-yaşamı sermaye birikimine sokmaya çalışırlarken halkın oluşacak riski bilmesini istemezler, bu nedenle halka gerçekleri açıklayanlar susturulmaya çalışılır. Yaşanılacak riskin halk tarafından öğrenilmesi, ekosisteme, insan dâhil tüm canlılara etkilerinin bilinmesi, uygulama kararını verenler tarafından istenmez. Bu durumda bilgiler karartılarak, gizlenerek, araştırmaların sonuçlarını halkla paylaşanlar üzerinde korku yaratılarak; bilim insanları, gerçeğe tanıklık edenler susturulmaya çalışılır. Bu çabanın gerisinde ise pek çok neden vardır; yarattıkları kargaşa ve korku ortamında, planlanan projeleri hızlıca ve her ne pahasına olursa olsun uygulamaya sokmayı hedeflerler. Riskin oluşması durumunda bundan sorumlu olanlar, riskin etkilerini örtbas ederler. Etrafa tehditler yağdırarak olaydaki sorumluluklarının, hukuksuzluğun, suçun üstünü örtmeye çalışırlar, bir diğer deyişle kendilerini, sorumluluklarını görünmez kılmaya çalışırlar. Onlar için tehdit-örtbas etme kargaşası, hedeflerini yaşama geçirmek için en uygun ortamdır. Bu durumlarda halka, toplumdan yana tavır alan bilim insanlarına, kendileri gibi düşünmeyenlere hakaret etmekten çekinmezler, tehdit ederler, yasaklar koyarlar, soruşturma açarlar ya da açtırırlar, saldırırlar, gözaltına alırlar/aldırırlar, tutuklatırlar. Böylece, politik kararlarına muhalefet edilmesini, muhalefeti doğrulayacak/destekleyecek araştırmaların yapılmasını engellemeye çalışırlar. İçinde tehdidi, yasakları, hakaretleri, yalanları barındıran bu kaotik durum; kapitalistlerin halkın gerçekleri öğrenmesinden ve mücadele etmesinden duydukları korkunun da açık göstergesidir.

Kapitalizmin, ekosisteme ve yaşama saldırılarını derinleştirdiği dönemlerde, akademisyenlerin tarafı da netleşir. Bir kısmı, olaylar karşısında susarak bir kısmı da kapitalistleri destekleyerek, riski olumlayarak, riski yaratacak uygulamalara karşı duranlara saldırarak sistemden yana yerini

alırken, akademik sorumluluğu olan araştırmacılar ise bilgi ve bulgularını ne pahasına olursa olsun halkla paylaşmaya, halk mücadelesine destek vermeye devam ederler. Türkiye'de bugün yaşandığı gibi, sistemin, akademiyi de içermeye başladığı durumlarda, akademik sorumluluğunu taşıyanlar; çalıştıkları ortamlarda değersizleştirilmeye, yalnızlaştırılmaya, araştırmaları engellenmeye çalışılır. Bu ülkede yaşanan, iktidarın ve kapitalistlerin işbirliğinde yürüyen pek çok uygulamada, akademik sorumlulukları gereği ile var olan akademisyenlerle, sorumluluklarını yok sayarak sermayeden ve iktidardan yana olanlar bilinir, görünür hâle gelmiştir. Yaşanan olaylar birlikte irdelendiğinde araştırmacılar arasında ayrışma daha net görünecektir:

Kocaeli, Dilovası'nda konuşlanmış sanayilerin, bölgede yaşayanlara etkisini araştıran Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu ve arkadaşları, 2011 yılında araştırmalarının bulgularına dayanarak bölgeye yapılacak ağır sanayi yatırımlarının yaratacağı olası sonuçları ve görüşlerini halka aktardıkları için Kocaeli Belediye Başkanı'nın hakaretine uğradılar. Hamzaoğlu ve diğer araştırmacıların bağlı bulunduğu üniversite (Kocaeli Üniversitesi Rektörlüğü) ise bilim insanının ve bilimin yanında yer almak yerine, belediye başkanının ve yeni sanayi alanlarını bölgede açmaya çalışan devlet kurumlarının isteğine uyan zamanda (**Çotuksöken&Kuçuradi&Tepe, Etik Kurul Raporu, madde 3-4 http://www.onurumuzusavunuyoruz.org web sayfası erişim tarihi: 12.11.2011**) ve tavırda Onur Hamzaoğlu için etik inceleme yaptı ve Hamzaoğlu'na araştırmasının sonuçlarını halkla paylaştığı gerekçesi ile uyarı cezası verdi. Aynı üniversitede o tarihlerde, Hamzaoğlu'na hakaret eden Belediye Başkanı; Üniversitenin X. Uluslararası Felsefe Günleri etkinliğinde Onur Kuruluna seçildi.

Onur Hamzaoğlu ve arkadaşları, yaptıkları araştırmaları ile Dilovası'ndaki sanayilerin atıklarının (üretim süreçlerinden doğaya serbestçe bırakılan baca gazı emisyonlarının, atık suların, katı atıkların) ekosistem üzerinde yarattığı etkileri, bu olumsuzlukların nedenini, arka planını görünür kıldılar. Araştırmalarında, bebeklerin doğumdan sonra ilk kakalarında ve annelerin sütünde ağır metal tespit ettiler. Bu, kirliliğin sadece suda, havada, üründeki olumsuz izi değildi; kirleticilerin doğrudan canlının bünyesine geçtiğinin net göstergesiydi. Bu araştırmanın sonucunda, Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu ve arkadaşları; bilim insanı olma sorumlulukları gereği; bilgilerini, Dilovası'nda kirliliğin etkilerini, risk altındaki halkla paylaşmalıydılar, paylaştılar da.

Oluşumu ile yaşamda yarattığı yıkım nedeniyle, oluşumundan sonra delilleri karartma ve bilim insanlarını baskılama konusunda yaşanan bir başka trajik ve acı olay da Çernobil Faciası idi;

26 Nisan 1986'da, Çernobil Nükleer Santral Kazası'ndan sonra radyoaktivite yayılımı ile ilgili veriler çarpıtılarak, kaza ile ilgili bilgi, zaman aşı-

mından sonra halka aktarıldı. Önlem alınmadığı için, başta Karadeniz'de ve Trakya'da olmak üzere, Anadolu'nun pek çok yerinde ve Balkanlarda kanser[1] ve benzeri hastalıklar, sakat doğumlar, nice yıkımlar yaşandı ve yaşanmaya devam ediyor. Çernobil kazasının yarattığı tehlike, zamanında halkla paylaşılmış olsaydı, o gün tarlasında çalışanlar radyasyona doğrudan maruz kalmayacaktı. Kazadan haberi olmayanlar radyasyondan doğrudan etkilendiler, yaşanan yıkımlar sayıca arttı, etkisi şiddetlendi.

O dönemde de ODTÜ'de görevli araştırmacılardan İnci Gökmen ve arkadaşları, çayda saptadıkları radyasyon seviyesi nedeniyle susturulmak istendi. Dönemin Atom Enerjisi Kurumu Başkanı, Prof. Dr. Ahmet Yüksel Özemre, ODTÜ Rektörü'ne mektup yazarak, araştırma hakkında hatalı deney sonuçları halkla paylaşılmıştır dedi ve bu durumun bilimden öte amaçlar taşımakta olduğu iddiasında bulundu. Bir yığın insan, o kaza sonucu etkilenen ürünleri tüketmeye devam etti, radyasyondan etkilenen ürünler uzun süre imha edilmedi, radyoaktif iyonlarla doygun; başta çay, süt ve süt ürünleri olmak üzere pek çok ürünün Anadolu'ya gönderilmesine ve satılmasına devam edildi. Bilim insanları, her şeye rağmen, tüm riskleri göze alıp konuşmayı sürdürdü. Dönemin yetkilileri, bilim insanlarının her şeyi göze alarak yaptıkları çabalamaları örtbas edemeyince satılamamış ürünlerin bir kısmı için önlem almaya, kalan çayların bir kısmını gömdürtmeye mecbur kaldılar. Bizler, Karadeniz insanının ne kadar hızlı kansere yakalandığına (Çernobil-06), o dönemin çocuklarının genç yaşlarında kanserle yaşamlarını yitirmelerine; çaresiz, acıyla izleyerek zamana ve tehlikenin sonuçlarına tanıklık ettik.

30 Ocak 2000 tarihinde, Romanya'nın kuzeybatısındaki Baia Mare siyanürle altın işleten altın madenindeki siyanürlü atıkların bulunduğu barajın duvarlarının yıkılması sonucu, siyanür bileşikleri ve birçok ağır metal (kabul edilen sınırlardan 4 kat fazla kurşun, 16 kat fazla çinko ve kadmiyum) Tisza nehrine boşaldı. 20.000 ton siyanürlü ve ağır metal yüklü atık Tisza, oradan da Tuna Irmağı'na aktı. Bu büyük felaketin sonunda; Macaristan, Sırbistan, Romanya ve Bulgaristan'daki çok yaygın bir alanda, yüzey ve yeraltı suyu kirlendi (**Parker, 2000**). BBC'nin haberine göre, bir kaç gün içinde Tisza ve Tuna ırmaklarından 650 ton ölü balık toplandı ve etkilerinin ne kadar zamanda giderilebileceği öngörülemeyen bir çevre felaketi yaşandı. O dönemde yaşanan bu olay, Çernobil felaketinden sonra Avrupa'nın en büyük çevre felaketi olarak değerlendirildi. Bu olay sonrası yaşanan yoğun tartışmalarda, Türkiye'de dönemin hükümet yetkilileri, Çernobil felaketindeki gibi bu olayda da hiçbir şey olmamış gibi davranabildi, olayın gerçek boyutunun gö-

1 Kazadan sonraki ilk aylarda, radyoaktif iyodin düzeyi yüksek sütlerden içen çocuklar yüksek radyasyon dozları aldılar. 2002 yılına kadar bu grup içinde 4000'den fazla tiroid kanseri teşhis edildi (Çernobil-06).

rülmemesi için çaba harcadı. Çünkü; o dönemde, Türkiye'nin gündeminde, siyanürlü altın işletmelerini destekleme, doğal alanları altın işletme şirketlerine teslim etme çabaları vardı (**Küçük, 2011**); bu çaba hâlâ sürmektedir.

O dönemden bugüne Anadolu; altın, gümüş, nikel işletme tesislerinin kullanım alanı olmaya başladı. Bergama'da siyanürle altın işleme tesislerindeki atık havuzlarından sızan ağır metalli atık sular, havaya buharlaşarak karışan siyanür gazı; tesis, işletmeye alındığı tarihten günümüze kadar, yaşamı tehdit etmeye devam etti. Kütahya'da, Eti Gümüş tesislerinde, atık barajın yıkılması sonucunda Haziran 2011'de Dulkadir köyünde, köy çeşmesindeki sudan içen köylüler zehirlendi, hayvanlar öldü, çöken tesiste çalışan işçilerin idrarlarında 5 kat fazla arsenik, kanlarında kurşun tespit edildi (**Atalay&Baş, 2011**) ve İçişleri Bakanı'nın 07.02.2012 tarihli oluru ile "kazanın Eti Gümüş tesislerinde atık barajı sınırları içinde oluştuğu, çevreye sızma ve taşma şeklinde zararı söz konusu olmayan endüstriyel bir kaza olduğu ve kazadan sonra mevzuatlar gereği bakanlık ve kamu kurumlarının görevlerini yerine getirdikleri, bu nedenle ilgililer hakkında ihbar ve şikâyetlerin işleme konulmamasını" belirtir resmî yazı ve açıklamalarla, bölgede yaşayan tüm canlıların üstündeki tehdit örtbas edilmeye çalışıldı.

Kaz Dağları'nda, Uşak Eşme'de Turgutlu Çaldağı'nda, Artvin'de, Munzur Vadisi'nde, Kütahya'da, Sivas Kangal'da ve Anadolu'nun pek çok yerinde siyanürle ve farklı yöntemlerle altın, gümüş, nikel vb. metallerin çıkarılması için yaşam alanları, doğa sermaye birikimine sokulmaya devam ediyor.

Açıktır ki; Anadolu'nun her yerinde Hidroelektrik Santral (HES)'lere, Madenlere, Rüzgâr Enerji Santrallerine, Güneş Enerji Santrallerine, Termik Santrallerine, Nükleer Santrallere, yeraltısularının şişelenmesine ve sermaye tarafından kullanılmasına, GDO'ya (genetiği değiştirilmiş organizmaya) karşı verilen mücadelelere karşı sermaye ve iktidarın ortak tavrı, yaşamlarını ve yaşam alanlarını korumaya çalışan halktan, mücadeleden duydukları korkunun şiddete dönüşümüdür. Bu şiddet; şirket adına halka saldıran devlet güçleri tarafından darptan, tutuklamalardan, ölüme kadar, 2008 yılından beri yaşam mücadelesinin sürdüğü vadilerde, 27 Mayıs 2013 tarihinden beri Gezi Direnişi'nin yapıldığı pek çok ilde mücadele edenlere uygulanmaya devam ediyor.

Devlet tavrını; su kullanım hakkı anlaşmasını imzaladıkları, üretim lisansı dağıttıkları 3000'e yakın dere parçasının sahibi hâline getirdikleri şirketlerle ortaklaşıp, halka saldırarak ortaya koymaktadır. HES'ler ile 49 yıllığına suyun kullanım hakkının şirketlere devredilmesinde aktif görev alan Orman ve Su İşleri Bakanı (Prof. Dr. Veysel Eroğlu), pek çok vadiye halkın mücadelesi sonucunda şirketler giremedikçe, bir şirket yetkilisi gibi davranabilmekte; suyu ve su havzalarını korumaya çalışan halkı ve bilim insanlarını basın aracılığı ile tehdit edebilmektedir.

İktidar ve sermaye, gerçekleri saptayanları susturmaya, planlarının yaşam üzerinde olumsuz etkilerinin halk tarafından bilinmesini önlemeye çalışmaktadır. Halkın doğru bilgiye erişme hakkını ve iradesini yok saymakta, halka iletilmesi gereken bilgi ve bulguları halka aktaran bilim insanları için üniversiteye, YÖK'e görev tanımlamakta ve kurumlardan bilim insanlarına müdahale yapılması istenmektedir. Bakan Eroğlu, demeçlerinde doğa ve yaşam lehine verilen mahkeme kararlarından hoşnut olmadıklarını, bilirkişilerin raporlarını onaylamadıklarını, ihtisas mahkemesi kurulmasını istediklerini belirtmektedir. Bir başka deyişle, iktidar sermaye ortaklığı; doğayı, yaşamı, yaşam alanlarını sermaye birikimlerine sokabilmek için, hedeflerine bir an evvel ulaşmak için her türlü engeli önlerinden, yollarından kaldırma çabası içindedir.

2012 Eylül ayında Orman ve Su İşleri Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Daire Başkanlığı, YÖK'e yolladığı yazı[2] ile sınır aşan sular diye tanımladığı ulusal sınırların dışına çıkan derelerle ilgili araştırma sınırlamasıdır. Bu yazı ile bakanlık ve bağlı bulunduğu müdürlükler, araştırma konularını belirleme ve araştırma yapmada YÖK'ün, üniversitelerin ve araştırma kurumlarının üstünde yasal olarak yetkili olmamasına rağmen yetkiliymiş gibi sınırlamalar getirmeye, engeller yaratmaya çabalamakta, bu konuda yetkili bir kurum gibi hükümler koyabilmektedir. Su havzaları ile ilgili yapılacak araştırmalar için benzeri kısıtlamaları, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) da ön koşul olarak koymaktadır. Araştırmacılar, TÜBİTAK'ın 2011 yılında aldığı bir kararla, su havzaları ile ilgili yapılacak araştırmalarda, önce ilgili bakanlığın olurunun alınmasını daha sonra araştırma desteği için TÜBİTAK'a proje başvurusunun yapılmasını istemektedir.

Suyun ve Su Havzalarının Sermaye Birikimine Sokulması

Ancak halk; doğanın metalaştırılmasını, suyun ve su havzalarının sermaye birikimine sokulması sürecini, Anadolu'daki derelerin HES'ler üze-

2 "Üniversiteler, araştırma kurumları, özel sektör ve/veya sivil toplum kuruluşları tarafından, sınır aşan veya sınır oluşturan sular konusunda dış kaynaklı uluslararası projeler üzerinde çalışmalar yapıldığı yönünde Bakanlığımıza muhtelif bilgiler ulaşmaktadır. Son yıllarda, sınır aşan sular hususunun uluslararası gündemin üst sıralarında yer alması sebebiyle, Türkiye'nin sınır aşan sular politikasının ana hatları gereği nüfus artışı, hızlı şehirleşme ve sanayileşmenin yol açtığı su ihtiyacı büyük önem arz etmektedir. Bu çerçevede, su sıkıntısının gelecek 20-25 yıl içerisinde Ortadoğu dâhil, bazı bölgelerde su krizine dönüşmesi ihtimali de göz önünde bulundurularak, ikamesi mümkün olmayan bu doğal kaynağın, 21. yüzyılın stratejik kaynaklarından biri olacağı genel kabul görmektedir. Bu bağlamda, esasen "su kaynakları politikamız", suyun ülkemizin ekonomik ve sosyal kalkınması, su ve gıda güvenliği açısından önceliklerimiz, AB ile tam üyelik müzakereleri, bölgesel gelişmeler göz önünde bulundurularak oluşturulmakta ve değişen şartlara göre şekillenmektedir.
Bu kabil projelere, Bakanlığımız ve Dışişleri Bakanlığı'nın görüşleri alınmadan başlanmaması için ilgililerin bilgilendirilmesi hususunda ....."

rinden 49 yıllığına şirketlere devredilmesinde, vadilerin farklı amaçlarla şirketler tarafından paylaşılmasında neyle, kimlerle karşı karşıya olduğunu ve bu saldırıların hangi amaçla yapıldığını çok çabuk anladı. Bu nedenle de *"enerjide dışa bağımlıyız, su boşa akıyor, suyu kontrol edemiyoruz, can suyu bırakacağız, bir ağaç kesip yerine yüzlerce dikeceğiz, halkın dediği olacak"* gibi hikâyelere, asılsızlıklara, doğal süreçlere aykırı iddia edilenlere, HES'lere, termik santrallere karşı duranlar hakkında yaymaya çalışılan dış güçler iddialarına inanmadı.

Halk, kapitalistlerin kendi krizlerini aşmak için doğayı ve yaşamı yeni değerlendirme alanları olarak seçtiğini biliyordu. John Kovel'in (2002) belirttiği gibi, kapitalizmin krizlerinden daha derin tahribatlar açarak çıkacağı açıktı, çünkü şirketler yaşamın her alanına saldırmaya başlamıştı.

Bu yağma yani doğanın, doğal alanların sermaye birikimine sokulması, bugün Anadolu'nun her yerinde Hopa'da, Fındıklı'da, Loç'da, Solaklı'da, Uzun Göl'de, Amasya-Taşova'da, Senoz'da, Yeşilırmak Vadisi'nde, Munzur'da, Peri Suyu'nda, Manavgat'da, Fethiye'de, Erzurum Tortum'da HES; Çorlu'da, Gerze'de, Çan'da termik santral için; Mersin Akkuyu'da nükleer santral için; Samandağ'da, Karaburun'da rüzgâr santrallerinin yapımı için sürdürülmektedir, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da GES (Güneş enerji santralleri) tarlaları oluşturmak için planlanmaktadır. İzmir'de, İstanbul'da, Ankara'da ise sokağın sağlıklaştırılması, afeti önleme adı altında kentsel dönüşüm, 3. Havalimanı, Taksim'in, Tarlabaşı'nın, Gezi Parkı'nın ranta açılması ve 3. Köprü projeleri ile can yakarak yaşanmakta/yaşatılmaktadır.

Kapitalistler, kullanım hakkına sahip olacakları suyu, enerjiyi, havzalarda var olan ya da üretecekleri biyolojik tür ve çeşitleri belirledikleri pazarlarda satarak sermaye birikimlerini arttırmayı hedeflemektedirler.

Halkın mücadele etmediği ya da ikna edildiği vadilerde barajlar, enerji santralleri yapılırken güvencesiz koşullarda çalışan, ağır yaralanan, ölen işçilerin[3] durumu, suyun metalaştırılması sonucunda suya erişemeyecek olan çiftçilerin proleterleşeceği gerçeği, suyun metalaştırılmasının halkı giderek yoksullaştıracağı gerçeği, suyun ve su havzalarının sermaye birikimine sokulmasına karşı çıkışın; aynı zamanda bir sınıf mücadelesi olduğunu da

3 Son bir yılda 300 ü aşkın işçi ölümü:
Ciner Grubu'nun Kahramanmaraş'ta yaptığı Park Holding-Afşin Elbistan Termik Santrali'nde en az 10 işçi göçük altında kaldı. Şirket, işçilere bu katliamla ilgili "konuşma yasağı" getirdi (Şubat 2012) (KİP, 2012)
Erzurum'un Aşkale ilçesinde Karasu 2 Baraj Göleti'nde arıza gidermek isterlerken buzun kırılması sonucu göle düşen, bindikleri deniz bisikletinin alabora olmasından sonra 1.5 saat buz tabasına tutunarak su yüzeyinde bekleyen ancak kurtarma ekipleri gecikince suda boğulan TEDAŞ işçileri: *Mustafa Arifoğulları (58) ile Rıdvan Takım'ın (36), Sait Turan, Şahin Bayka, Ahmet Said Turan*
Giresun Kızıltaş Köyü'nde özel bir şirkete ait HES inşaatında toprak kayması meydana gelmişti. Göçük altında kalan işçilerden Mustafa Yiğit, Kenan Özdemir, Kerem Erdem ve Eren Erdem(16) yaşamını yitirdi (16.05.2012)

açıkça göstermektedir. Anadolu'nun pek çok yerinde, halk; yaşam alanlarını, yaşamlarını, kendileri ile birlikte, o vadide yaşayan tüm canlıları korumak için sermayeye karşı mücadele etmektedir.

Yükselen Mücadele: Yaşamı, Doğayı Korumak İçin Birlikteliği Örme

"Girişimci" üniversitelerin, kapitalistlerden taraf "bilim insanları"nın, medya ve siyasetçilerin kapitalistleri desteklemelerine, devlet kurumlarının şirket yapısına dönüştürülmesine, yasaların sermayenin işini kolaylaştıracak şekilde değiştirilmesine, şirketlerin üst ölçek planlarla istedikleri gibi oynama yetkisine, sermayeyi destekleyen Birleşmiş Milletler (BM)'e bağlı kurumlara, uluslararası protokollere, anlaşmalara, jandarması, çevik kuvveti ile kurdurulan özel güvenlik kuvvetlerine karşı ***halk***; bilginin ve deneyimin hızla ve zamanında paylaşılması nedeniyle bu saldırılara birleşerek, dayanışarak, örgütlenerek karşı durmaktadır.

Kapitalizmin Kıskacındaki Doğayı, Emeği, Yaşamı Korumak İçin, Akademik Özgürlük İçin, Araştırmak-Susmamak ve Dayanışmak ...

Anadolu'nun farklı vadilerinde, farklı metalaştırma yöntemlerine karşı mücadele edenlerle, sağlığın özelleştirilmesi, eğitimin paralı hâle getirilmesi, kentsel dönüşüm adı altında yapılan rant projeleri dâhil farklı uygulama ve konularla mücadele verenler birleşmektedir.

Böyle bir ortamda; akademide bilgisini paylaşan, onurundan, bilimsel özgürlüğünden taviz vermeyen, doğa için, halkın yararı için araştırma yapan bilim insanlarının varlığı ve örgütlü olarak dayanışması, kapitalizme karşı verilen mücadeleye her alanda güç verecektir.

Yaşamı ve yaşam alanlarını korumak için dayanışmak ve birlikte mücadele etmek, baskılardan yılmamak, korkmamak; akademiyi de araştırmaları da araştırmacıları da özgürleştirecektir.

Her ne olursa olsun, bizler; doğayı, yaşamı sermayeye karşı korumaya kararlı olanlar, bilgimizi paylaşmaya devam edeceğiz. Araştırma yapacağımız alanları belirlerken, araştırmalarımızı yaparken, bulgularımızı zamanında ve sonuçlarından etkilenenlerle paylaşırken özgür olma hakkımızı da **(Lima Bildirgesi md.6, 1988)** ekosistemi ve yaşamı korumaya ait sorumluluğumuzu da sonuna kadar ödünsüz sürdüreceğiz.

Özgürlüğe, örgütlü dayanışmaya, mücadeleye saygıyla.

Kaynakça

Atalay, S. ve Baş, H., "İşçilerde 5 katı arsenik", *Radikal gazetesi,* 30.07.2011.

Çernobil-06, Nükleer Santral Kazası Sonrası Türkiye'de Kanser, TTB merkez konsey yayını Nisan 2006.

Çotuksöken, B., Kuçuradi, İ., Tepe, H., TTB Merkez Konsey'e yazılan "Etik Kurul Raporu", 12.11.2011 (http://www.onurumuzusavunuyoruz.org).

Goodman, Paul, "Responsibility of Scientists" Nybooks editörüne not 11 Mayıs 1968.

Hamzaoğlu, O., Erkoç, M., Türker, G., Savlı, H., "Bir Sanayi Kentinin Farklı İki İlçesinde Hava Kirliliği İle Kolostrum ve Mekonyumda Ağır Metal Düzeyleri: Ön Rapor Sonuçları", *14. Ulusal Halk Sağlığı Kongresi*, Trabzon, 4-7 Ekim 2011.

Karadeniz İsyanda Platformu (KİP) "Basın açıklaması" 17 02. 2012.

Kovel, J., "The Enemy of Nature, The end of Capitalism or the end of te World", 2002.

Küçük, C., "Kırmızı (Kızıl) Çamurlar", Metalurji Müh. Odası Yayını, 2011.

Lima Bildirgesi: "Akademik Özgürlük ve Yüksek Öğretim Kurumlarının Özerkliği Bildirgesi", 1988.

Parker, A., "Millenium Journal", 2000, http://www.weathersage.com/vs/parker/journal.htm

Aşıya Erişme Hakkı[1]

Feride Aksu-Tanık ve *Şafak Taner*

Yenik düşüyor her şey zamana
Biz büyüdük ve kirlendi dünya
Murathan Mungan

Aşı, yaşam kurtaran büyülü bir keşifti. Önceki yüzyılda, aşılar milyonlarca insanın yaşamını kurtaran, sakatlıklardan koruyan mucizevi bir etki yaratmıştı. Aşılar; çiçek, polyomiyelit (çocuk felci), kızamık, boğmaca, sarıhumma, difteri, tetanoz gibi hastalıkların çok azaltılmasında hatta elimine edilmesinde etkili olmuştur. Tifüs salgınlarının insanları kırıp geçirdiği günlerde, bu acılara tanıklık edenler, ölüme karşı yaşamı savunmanın bir yolu olmalı diye çaba harcadılar. Aşı üretenlerle, aşının koruduğu insanlar bu denli birbirinden kopmamıştı. Aşı, yaşam kurtarmanın hedeflendiği tıbbi bir üründü, henüz metalaşmamıştı. Aşı araştırmaları, var olan kısıtlı olanaklarla insanlık yararına bir ürün geliştirme çabasıydı. Kuşkusuz, istenmeyen yan etkiler olabilmekteydi.

Günümüzde; hastalığın kırıp geçirdiği insanlarla, aşı araştırmalarını yapanlar ayrı dünyalarda sanki... İnsanın insana değmediği, insanın bir diğerinin acısına tanıklık etmediği, bu acıyı içinde hissetmediği bir çerçevede, aşıyı herhangi bir ürün gibi algılayan ve pazarlayan bir zihniyet egemen oldu. Üretim önceliklerinden, üretim aşamalarına ve bağışıklama hizmetlerinin sunulmasına dek uzanan yelpazede; karar süreçlerinin tek ve öncelikli bileşeni, artık sadece insan yararı değil.

Yirmi Birinci Yüzyılda Ortaçağ Karanlığı!

Son yirmi yılda menenjit, pnömoni ve hepatitten korunma konusunda çok büyük gelişmeler olmasına karşın, en yoksul ülkelerde enfeksiyon hastalıkları hâlâ ölümlerin yarısına neden olmaktadır (**Moxon&Das&Gr**

1 Bu makale, *Toplum ve Hekim* dergisi, Ocak-Şubat 2012, Cilt 27, Sayı 1'de yayınlanmıştır.

eenwood&Heymann&Horton&Levine&Plotkin&Nossal, 2011). 2008 yılında dünyada yaklaşık 8,8 milyon, beş yaş altı çocuk yaşamını yitirmiştir. Bunların, % 18'i pnömoni, % 15'i diyare ve % 8'i sıtma olmak üzere, % 68'i enfeksiyon hastalıkları gibi korunabilir nedenlerle olan ölümlerdir **(Rees&Madhi, 2011)**.

Küresel olarak, aşı üretiminden soğuk zincire, aşıya erişimden aşılama kapsayıcılığına dek uzanan bir yelpazede yetersizlikler söz konusudur. Aşı kapsayıcılığı, % 90'lara çıkartılabilse 2010-2019 döneminde beş yaş altı, 7,6 milyon çocuğun hayatının kurtarılabileceği hesaplanmıştır. Benzer biçimde, 2014 yılında sıtma aşısı geliştirilebilirse bu sayının 1,1 milyon daha fazla artabileceği öngörülmüştür **(Horton&Das, 2011)**.

Aşının Metaya Dönüşüm Öyküsü

Tarihsel süreç içinde, aşı üretimi, öncelikli ve ağırlıklı olarak kamu kurumlarında gerçekleşmiştir. Kamu sağlık sektörü, aşı geliştirmek ve uygulamak için gerekli olan epidemiyolojik, mikrobiyolojik ve immünolojik verilerin tek kaynağıdır. Halkın yararını ve çıkarlarını gözetmek de kamunun sorumluluğudur. Kamu sağlık kurumlarının, aşı üretimindeki işlevlerine ilişkin çok sayıda örnek vermek olanaklıdır. Sözgelimi; ABD Ulusal Sağlık Enstitüsü ve onun aşı birimi Hemofilus influenza tip b, hepatit A, rotavirüs, insan papilloma virüsü gibi birçok önemli aşının erken geliştirilme evrelerinde, yaşamsal bir işlev görmüştür. Kanada'da, üniversiteler ve aşı kuruluşları, asellüler boğmaca aşısının geliştirilmesinde, aşı adjuvanlarının araştırma ve geliştirilmesinde ve bağışıklama programları için aşıların değerlendirilmesinde rol almıştır. Birleşik Krallık Sağlığı Koruma Ajansı, aşı geliştirme ve değerlendirilmesini halkın kanıta dayalı korunması programlarının bilimsel temeli olarak tanımlamaktadır. Sağlığı Koruma Ajansı, Birleşik Krallık'taki meningokok salgını sırasında konjuge meningokok aşısının hızla geliştirilmesi, lisans alması ve uygulanmasında katkı sunmuştur. Finlandiya Ulusal Sağlık Enstitüsü de H influenza tip b ve konjuge pnömokok aşısının, lisans sonrası ileri klinik geliştirme aşamalarında katkı sunmuştur. Kamu sektörü, güvenli ve etkili aşı geliştirilmesinin tartışılmaz ve olmazsa olmaz bir bileşenidir **(Eskola&Kilpi, 2011)**.

Doksanlı yıllar, sağlık alanının hızla piyasalaştığı yıllardı. Hizmet sunumundan tıbbi teknolojiye sağlığı ilgilendiren tüm alanlar, bir yandan özelleştirilmekte diğer yandan kamu kurumları işletmeleştirilmekteydi. Kuşkusuz aşı üretimi, dağıtımı ve uygulanması da bundan payını aldı.

Doksanlı yıllar, aynı zamanda Dünya Ticaret Örgütü'nün kurulduğu ve Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması (TRIPS)'nın da imzalandığı döneme denk gelmekteydi. Bilindiği gibi; fikri mülkiyet haklarını

korumayı hedefleyen bu anlaşma, tüm tıbbi ürünlerde patent korumasını gündeme getirmişti. Giderek daha yaygın bir biçimde, kamuda üretilen bilginin, üretim aşamasına gelindiğinde özel sektöre patent karşılığı satılması söz konusu oldu. Doksanlı yıllara dek, aşı üretiminin temel dinamiği toplumsal gereksinimlerdi. En sık görülen, sakat bırakan ve öldüren hastalıklardan korunmaya öncelik verilmekteydi. Oysa günümüzde, aşı üretiminin temel dinamiği kârlılıktır. Üretim aşamasında, çok az sayıdaki aşı üreten şirketin devreye girmesi, üretim önceliklerinin pazar dinamikleriyle belirlenmesine yol açmaktadır. Üretim önceliklerinin kârlılık gözetilerek belirlenmesi, gereksinim olan alanlarda değil; potansiyel pazarın, alıcı olabileceği alanlarda üretim yapılması anlamına gelmektedir.

Önceleri, gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerde uygulanan aşı programları ve bu programlarda kullanılan aşılar aynıydı. GBP, altı temel hastalıktan korunmayı hedeflemekteydi. Aşı fiyatları, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) ve Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF)'nun denetiminde ve aşıya erişim de bu kuruluşların güvencesi altındaydı. Az gelişmiş ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasında bir yandan GBP kapsamında kullanılan antijen sayısı farklılaşırken diğer yandan aynı hastalığa karşı kullanılan aşıların bile farklılaşması söz konusu oldu. Gelişmiş ülkeler, giderek daha fazla oranda ileri teknoloji ile üretilen sofistike aşılara yöneldiler. Tam hücre yerine asellüler boğmaca aşısı, oral polio aşı yerine enjektabl polio aşısı örneğinde olduğu gibi. Yeni ve daha karmaşık teknolojiyle üretilen aşılar, TRIPS nedeniyle patent koruması altında ve kârlılık oranı yüksek aşılardır. Aşı üreten şirketler, daha kârlı olan gelişmiş ülke aşı pazarının taleplerini karşılamayı öncelemektedir. Dozu 0,50 $ olan, Meningokok A (MenAfriVac) aşısı için 100 milyon $ yatırım yapılmış durumdadır ama tüm hedef kitleyi aşılamak için 370 milyon $ gereklidir (**Moxon&Das&Greenwood&Heymann&Horton&Levine&Plotkin&Nossal, 2011**). Öte yandan; virüs, bakteri ve parazitlerin neden olduğu pek çok hastalık için aşı geliştirilmesine ihtiyaç vardır.

Toplum Bağışıklığı

Aşılama çalışmalarının en temel kavramı, toplum bağışıklığı kavramıdır. Bir bulaşıcı hastalığa karşı, toplumun kritik bir oranının aşılanması durumunda salgın çıkması olasılığı azaldığı için toplumun tüm üyeleri de korunmaktadır (**National Institute of Allergy and Infectious Diseases web sayfası, erişim tarihi 2012**). Toplum bağışıklığı kavramı, epidemiyolojik ve teknik boyutunun ötesinde aynı zamanda bir toplumsal dayanışmadır. Aşı olabilenlerin sayesinde aşı olamayanların da korunmasının felsefi bir değeri de vardır. Toplum yararının gözetildiği tarihi ve çok değerli bir örnek, inak-

tive ve oral polio aşılarıdır. İlk inaktive polio aşısı (IPV), Jonas Salk tarafından geliştirilmiş ve 1955 yılında ruhsat almıştır. Oral Polio aşısı geliştirilinceye dek yoğun bir biçimde uygulanmıştır (Center for Disease Control web sayfası, erişim tarihi 2012). 1961 yılında ise Albert Sabin, canlı atenüe polio aşısını (OPV) geliştirmiştir. Üç tip polio virüsünü içeren bu aşı, 1963 yılında ruhsat alarak uygulanmaya başlamıştır. 1988 yılında gücü genişletilmiş IPV geliştirilmiştir. 1988, aynı zamanda DSÖ'nün polio eradikasyonu programını başlattığı tarihtir. IPV geliştirildiği halde tüm ülkelerde eşitlikçi bir bakış açısıyla OPV kullanılmıştır. Bilindiği gibi; üç bileşenli OPV, aşılanan kişiyi bağışıklamanın yanı sıra aşı virüsünün aşılanan kişiden temaslılara yayılmasıyla da işlev görür. Aşılanmış kişinin dışkısı ile temas eden insanların da aşı virüsüne maruz kaldıkları bilinmektedir. Böylece, sanitasyon koşullarının en kötü olduğu koşullarda bile aşılanmayan kişilerin korunması sağlanabilmiştir. **(Center for Disease Control web sayfası, 2012).** OPV'nin toplum bağışıklığı etkisiyle polio hastalığının eradikasyonu hedefine ulaşılması için çok yol alınmıştır. 1988 yılında tüm dünyada 350 bin olan olgu sayısı, 2010 yılında sadece 17 ülkede ve 1348 olarak saptanmıştır **(Global Health Policy web sayfası, erişim tarihi 2012).**

Ancak, poliodan arındırılmış ülkelerde, vahşi polio virüsüne bağlı hastalık görülmemekle birlikte iki-üç milyon dozda bir OPV nedeniyle ortaya çıkan polio hastalığı görülmeye başlamıştır. Olasılıkla, daha önceden de var olan bu olgular, vahşi virüsün eradikasyonu ve hastalık prevalansının düşmesi nedeniyle görünür, ayırt edilebilir olmuşlardır. Aşılara verilen immün yanıt, aşılanan kişinin beslenme durumu ile çok yakından ilintilidir. Yoksul çocukların çoğunluğu, malnütrisyonludur ve aşılara karşı antikor geliştirmede yaşamsal olan serum proteinleri yetersiz olduğu için yeterli antikor yanıtı da oluşturamazlar. Gerçekte, bu tür beslenme yetersizliği olan çocuklarda, OPV gibi aşılar uygulandığında aşı virüsü mutasyona uğrayarak ölümcül bir canlı virüse dönüşür ve hem aşı uygulanan çocuğu hem de çevresindekileri enfekte edebilir. Bu tür epidemiler; Haiti, Dominik Adaları ve Hindistan'dan bildirilmiştir **(Hegde, 2012).** ABD'de 1980-1999 döneminde, paralitik poliomiyelit olgularının % 95'inin benzer biçimde aşı ile ilintili olgular olduğu belirtilmiştir **(Global Health Policy web sayfası, erişim tarihi 2012).**

OPV nedeniyle ortaya çıkan polio hastalığı olasılığına karşı ardışık IPV/OPV kullanımı gündeme gelmiştir. Bu uygulamanın amacı, aşılananlarda, IPV aracılığıyla OPV verilmeden önce humoral bağışıklık sağlayarak, OPV'nin olası istenmeyen etkilerinden korunmayı sağlamaktır. Eradikasyon çalışmaları, belli bir düzeye gelmeden gelişmiş ülkeler, OPV kullanımını bırakmamışlardır. Eradikasyon, başarıya ulaşacaksa bunun

temelinde, günümüzde ne yazık ki rastlanmayan bu küresel dayanışma ve politik tercihler yatmaktadır.

Bırakınız Yapsınlar Bırakınız Geçsinler

Neoliberal politikalarla birlikte toplumsal yararla bireysel yarar çelişkisi gündeme gelmiştir. Aşıya erişimin piyasa dinamiklerine bırakıldığı, pazarda kimi aşıların bulundurulduğu, ekonomik gücü yetenlerin bu aşıları uygulattıkları ve toplum bağışıklığı için gereken kritik oranlara ulaşılamayan aşı uygulamalarının olduğu bir dönem yaşamaktayız. En çarpıcı örneklerinden birisi, doksanlı yıllarda Yunanistan'da çocukluk çağı kızamıkçık aşısı uygulamasıdır. Tam bir bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler örneğidir. Yunanistan, bu dönemde GBP kapsamında kızamıkçık aşısı uygulamamaktadır ama piyasada kızamıkçık aşısı "serbestçe" satın alınabilmektedir. Bu dönemdeki kapsayıcılığı düşük olan gelişigüzel uygulama sonucunda, kızamıkçık olguları azalmakla birlikte konjenital rubella sendromunda (doğumsal kızamıkçık) dramatik bir artış görülmüştür (**Panagiotopoulos &Antoniadou&Valassi-Adam, 1999**). Aşı olanlar nedeniyle hastalık görülme yaşı ileriye kaymış, aşı olmayan kız çocukları hastalığı doğurgan çağlarında geçirmişler ve bebeklerinde konjenital rubella sendromu görülme olasılığı artmıştır. Toplum bağışıklığının tersine aşı olanlar, aşı olmayanların bebeklerine zarar vermiştir. Benzer bir bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler uygulaması, farklı bir biçimde yine kızamıkçık aşısı üzerinden ülkemizde yaşanmıştır. 2009 yılının Temmuz, Ağustos aylarında, 33 Aile Hekimliği pilot ilinde, 18-35 yaş kadınlara kızamıkçık aşısı uygulanmıştır. Kapsayıcılık hedefi olmayan bu uygulama, gebe iken aşı uygulanan ya da aşı sonrası gebe kalan pek çok kadının gebeliğinin sonlandırılmasına neden olmuştur. Gebeliği sonlanan kadınlardan birinin, tazminat davasını kazanmasıyla da tarihe geçmiştir.

Aşı, metalaştıktan sonra ülkelere ve ülkelerin bağışıklama programlarına yeni aşıların girişi çok hızlandı. Örneğin, ülkemizde, 2005 yılında yedi hastalığa karşı aşı uygulaması yapılırken 2011 yılında 11 hastalığa karşı aşı uygulanmaktadır. ABD'de, bir çocuk yürümeye ve konuşmaya başlamadan önce 20 aşı ile aşılanmaktadır (**Hegde, 2012**). Bu aşılar, her zaman yerel gereksinimlerle örtüşmemektedir ama yeni aşıların aşı programına eklenmesi, ekonomik ve siyasi rant aracı olarak kullanılmaktadır. Dünyadaki tüm nüfusu, potansiyel müşteri olarak gören bir yaklaşım için aşılar, trilyon dolarlık bir pazar oluşturmaktadır (**Hegde, 2012**).

Oysa; aşıyla korunabilen hastalıklar nedeniyle bağışıklama, küresel ölçekte ve eşitlikçi bakış açısıyla ele alınması gereken bir konudur. Aşı ve Bağışıklama için Küresel Birlik (GAVI) kaynaklı bir makalede, çocukluk

çağı aşılarının maliyet etkin müdahaleler olduğu ve önceliklendirmenin "*uluslararası politik gündem ve endüstriyle yakın ilişki içinde*" yapılma gerekliliği bildirilmektedir (**Sandberg&Andresen&Bjune, 2010**). Yeni aşıların aşı şemasına eklenmesinde karar ölçütleri, uluslararası politik gündem ve endüstri olduğunda gerçek epidemiyolojik kanıtlar üzerinden karar vermek olanaksızlaşır. Epidemiyolojik kanıtlarla aşı programının yönlendirilmesi konusunda görüş bildiren bilim insanlarının da karalandığı bir dönemdeyiz. Hib aşısının Hindistan'da uygulanmasına karşı çıkan Dr. Puliyel ve arkadaşları, hastalık yükü verilerinin pahalı bir aşının aşı şemasına eklenmesine yeterli kanıt teşkil etmediğini ifade etmişlerdi ama bu nedenle "saygın" dergi BMJ'de yayınlanan bir makalede aşı karşıtı lobi olarak etiketlendiler (**Mudur, 2010**). Hindistan Sağlık Bakanlığı'nın Bağışıklama Danışma Kurulu üyesi ve çocuk hekimi olan Dr. Puliyel ve arkadaşları, "Bizler bir grup pediatrist, sağlık aktivisti, halk sağlığı hocası ve bürokratız, hayatımızı aşılama kapsayıcılığını yükseltmek için harcadık." diye başlayan bir açıklama yapmışlardır (**Larson&Cooper&Eskola&Katz&Ratzan, 2011**). Dr. Puliyel, Guardian gazetesinde çıkan makalesinde "*Dobra dobra söylemek gerekirse, yeni aşıların aşılama programının gündemine alınmasını dayatan birçok örgütün korumaları gereken kârlılıkları vardır. Onların temel kaygısı az gelişmiş ülkelerdeki yaşam kayıpları değil kasalarını doldurmaktır.*" diyerek duruşunu ifade etmiştir (**Puliyel, 2010**).

Aşıya Erişim

Aşının üretilmiş olması, tek başına yeterli olmamaktadır, üretilen aşıya erişimin olup olmaması da bir o kadar önemlidir. Erişimin gecikmesi, insan yaşamıyla ödenen bir bedele dönüşmektedir. Kızamık aşısı, 1960'ların başında ruhsat almış, 1970'lerin başında ise kabakulak ve kızamıkçık ile birleştirilerek üçlü aşıya dönüştürülmüştür. Oysa; Türkiye'de aşılama programına girişi uzun yıllar almıştır. Yetmişli ve seksenli yıllarda, ülkemizde kızamık, salgınlar yapan bir hastalıktı ve bebek ölümlerinin en başta gelen nedenlerinden biriydi. Hâlâ ülkemizde kızamık aşılamasına ilişkin bölgesel eşitsizlikler bulunmaktadır. Türkiye Nüfus Sağlık Araştırması verilerine göre; 2008 yılında ülkemizde kızamık aşısı olan 15-26 aylık çocukların oranı % 89,3'tür, ancak bu oran Doğu Anadolu'daki çocuklar için % 77,7, eğitimsiz annelerin çocukları için % 77,2 ve en düşük gelir düzeyindeki ailelerin çocukları için % 77,2'dir (Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü web sayfası, erişim tarihi 2012).

Dünya Sağlık Örgütü ile Dünya Bankası Kol Kola

Küresel ölçekte, aşı politikalarına, stratejilerine ve finansmanına karar verme sorumluluğu kime aittir? DSÖ, küresel düzeyde sağlıkla ilgili kararların alındığı Birleşmiş Milletler örgütüdür. DSÖ; on yıllar boyunca bağışıklama stratejilerinin belirlenmesinde epidemiyolojik kanıtların üretilmesi, teknik danışmanlık verilmesi, politika belgelerinin hazırlanması gibi çok yaşamsal ve toplum yararına işlevler üstlenmiştir. Aşının temel oyuncuları; DSÖ ve ardından UNICEF iken, doksanların sonlarında aşı konusundaki tekellerini yitirmişlerdir. Bu süreçte, GAVI'nin öncülü olan Çocukların Aşılanması Girişimi (Children's Vaccine Initiative-CVI) az gelişmiş ülkelerde, yeni aşıların sunumunu hızlandırmak üzere bir bilimsel kurul ve strateji oluşturarak küresel düzeyde, H Influenza tip b'nin (Hib) uygulanmasına yönelik çaba harcamaya başlamıştı. CVI, yeni bir aşıyı programa eklemek için GBP'yi çok iyi bir temel olarak görüyordu. DSÖ uzmanları ise GBP'nin yeni bir aşıyı kaldırabilecek durumda olmadığını, Hepatit B aşısının programa yeni eklendiğini ve eş zamanlı iki aşının eklenmesinin, birini diğerine tercih etme gibi bir duruma yol açacağını söyleyerek karşı çıkmışlardı. Bu yol ayrımı, GAVI'nin kurulmasına dek uzadı. DSÖ'nün, Hib'in GBP şemasına eklenmesine karşı çıkışını, UNICEF de destekledi. DSÖ, var olan aşıların sunumunu güçlendirmeyi hedeflemekte ve yeni bir aşının programa eklenmesindense yerel altyapıyı güçlendirmenin daha doğru olduğunu savunmaktaydı. Ama, daha sonra DSÖ, kendi ilkelerinde gevşeme anlamına gelebilecek bir tutum belgesi de yayımladı. DSÖ ve UNICEF'in, küresel düzeyde çocuk aşılanmasındaki güçlü konumu, sarsılmaya başladı. GAVI; DSÖ ve UNICEF'in ortak bir biçimde yürüttükleri, Genel Bağışıklama Programını sahiplendi. Şimdilerde, bu aktörler ortak iyilik ve daha iyi bağışıklama için çalıştıklarını ifade etmekle beraber her bir aktör kendi konumunu ve çıkarlarını gözetmektedir (**Sandberg&Andresen&** Bjune, **2010**). Bu çerçevede, GAVI'nin odaklandığı temel konu ise yeni aşıların piyasaya girmesidir. Amaç, aşı pazarında daha fazla aşıyı satmak olduğundan toplumsal yarar bir kenara bırakılmaktadır. Suçiçeği aşısı, bu duruma çarpıcı bir örnek teşkil etmektedir. Suçiçeği aşısı, yaşam boyu bir bağışıklık sağlamamaktadır, oysa hastalık çocukluk çağında ılımlı bir enfeksiyon olarak geçirilebilmekte ve yaşam boyu bağışıklık sağlamaktadır. Çocukluk çağında suçiçeği aşısı uygulayarak, ileri yaşta daha fazla sayıda erişkinin hastalığa yakalanmasına yol açılabilmektedir (**Hegde, 2012**).

Sonuç olarak; Bretton Woods sisteminin bir parçası olan Dünya Bankası, GAVI aracılığıyla Birleşmiş Milletler sisteminin önemli bir bileşeni olan DSÖ'yü manipüle ederek, bir parçası olmadığı hâlde Birleşmiş Milletler sistemi içinde daha etkin bir rol üstlenmeye başlamıştır. Bu rolün, dünya insanlığının yararına olmadığı ortadadır.

Maliyetler ve Pazar Dinamikleri

Bilindiği gibi; günümüzde yeni geliştirilen aşıların önemli ortak özelliklerinden ikisi, karmaşık ve pahalı olmalarıdır. Bu aşıların, gereksinimi olanlara ulaştırılması, en önemli gündemlerden biridir. Yoksul ülkelerin aşıya erişiminin önündeki en büyük engel, finansal sorunlardır. Birkaç ilaç şirketinin aşı ürettiği dünyamızda, tekelci yaklaşımlarla fiyatların erişilebilir olması olanaklı değildir (**Rees&Madhi, 2011**). Öte yandan; şirketler, kârlı olmayan geleneksel aşıların üretimi konusunda istekli olmamakta ve sorumluluk duymamaktadırlar. Etkili ve ucuz olmasına karşın; üretim eksikliği nedeniyle geleneksel aşılara erişemeyen az gelişmiş ülkeler, yeni ve pahalı aşıları satın almaya zorlanmaktadır. Aynı zamanda, geleneksel aşılarda üretim eksikliği, bu aşıların fiyatlarını da yükselten bir etmen olmaktadır.

Aşılar, önceleri şirketler için prestij ürünleri olarak tanımlanırdı ama şimdi, ticari bir fırsata dönüşmüşlerdir. Toplam ilaç pazarı içinde, aşının payı giderek artmaktadır. 2000 yılında, 6 milyar dolar olan yıllık aşı satışının, 2020 yılında 30 milyar doları aşacağı tahmin edilmektedir (**Moxon&Siegrist, 2011**). Bu öngörülerin içinde, kuşkusuz, daha pahalıya üretilecek ve patent koruması nedeniyle pahalıya satılacak kanser aşıları da önemli bir yer tutmaktadır. Aşı, kamusal bir ürün iken aşıya harcanan paranın artması, kamusal yararın gözetildiğine işaret edebilirdi. Ancak; temel aktörleri GAVI ve ilaç şirketleri olan bir süreçte, aşıya ayrılan kaynağın artması, ne yazık ki, bu yönde bir kanıt üretmemektedir. Ülkemiz de aşı pazarının önemli müşterilerinden biridir. Türkiye'de aşıya harcanan bütçe, 2002 yılında 8,7 milyon TL iken 2010 yılında 438,4 milyon TL olmuştur.

Öte yandan, çok az sayıdaki ilaç şirketlerinin, aşı üretimindeki tekel konumları da aşıya erişimi etkilemektedir. Örneğin, GAVI tarafından finanse edilen aşıların tamamı, Afrika dışında üretilmektedir ama bu aşıların yarısının kullanıldığı Sahra Güneyi, Afrika'daki ülkeler dünyanın en yoksul ülkeleridir (**Horton&Das, 2011**). Bu durum, az gelişmiş ülkelerin aşıya erişimindeki kırılgan konumlarını daha da pekiştirmektedir.

Hedef Gruplar

Aşı geliştirme çalışmalarının önünde farklı hedef gruplar vardır: bağışıklık sistemi henüz yeterince olgunlaşmamış bebekler, diyabet, kanser veya kronik hastalıklardan etkilenmiş hastalar ya da yaşlanma nedeniyle inişe geçmiş yaşlılar. Aşı hedef gruplarında ve aşıların hedefledikleri hastalıklarda, köklü değişimler yaşanmaktadır. Aşılar, ilk geliştirildikleri dönemlerde, ağırlıklı olarak çocukluk çağını hedeflemekteydi. Ama; günümüzde geliştirilen aşıların ergenleri, erişkinleri, yaşlıları hedeflediğini gözlemlemekteyiz.

Aşıyla korunulabilen hastalıklar, önceleri ağırlıklı olarak kızamık, menenjit gibi akut enfeksiyon hastalıkları iken günümüzde başta karaciğer, serviks kanseri olmak üzere kanser aşılarının geliştirildiğini biliyoruz. Önümüzdeki on yılda, pek çok etmenin etkisiyle küresel bağışıklama senaryosu değişecektir. İnsüline bağımlı diyabet, Alzheimer gibi kronik dejeneratif hastalıklara yönelik aşıların da hedeflendiğini izliyoruz. Araştırma geliştirme çalışmalarına gereken kaynakların ayrılması çok önemlidir. Biliyoruz ki; tüberküloz, sıtma, AIDS, lepra (cüzam), trahom, onkoserkiyazis, lenfatik filaryazis, leşmanyazis, kancalı kurt gibi helmint enfeksiyonları için de aşı geliştirilmesi gereklidir. İğnesiz bağışıklama, ısıya dayanıklılığın arttırılması da üzerinde çalışılması gereken konulardır. Aşı dağıtımını kolaylaştırabilecek ve aşı için gereken karşılaşma sayısını azaltacak yeni adjuvanlar ve kombinasyonlar da araştırılması gereken konular olarak ifade edilmektedir (**Moxon&Das & Greenwood & Heymann & Horton & Levine & Plotkin & Nossal, 2011**). Bilim ve teknoloji, daha güvenli ve etkin koruyucu aşıların geliştirilmesini olanaklı kılacaktır, ama; bu aşılar giderek, daha ağırlıklı olarak toplumların, alım gücü olanlarının gereksinimlerine göre belirlenecektir.

Her Bireye Ayrı Aşı Şeması!

Aşılar, sağlıklı kişilere uygulanır, yararlarını algılamak uzun zaman alır, sağladıkları kolektif yarar bireysel haklara karşıymış gibi algılanabilir (**Andre, 2003**). Herkese uyan beden yaklaşımının, artık aşılarla hastalıklardan korunma konusunda sürdürülebilir bir yaklaşım olmadığı ifade edilmektedir. Burada, ifade edilmek istenen, kişiye özgü aşıların üretilmesidir. Toplum tabanlı bir bağışıklama yaklaşımından, genetiğin yönlendirdiği bireyselleştirilmiş bağışıklama yaklaşımına geçiş tartışılmaktadır. Ancak, bu yaklaşım, önemli sorunları gündeme getirecektir. Kitle aşılamalarının başarıları ile yüksek riskli bireyleri hedef alan aşı çalışmaları tam bir tezat teşkil etmektedir. Yüksek riskli bireyler, artık toplum bağışıklığı nedeniyle dolaylı olarak korunamayacakları için bu bireylerin hangilerinin aşılanıp hangilerinin olası yan etkiler nedeniyle aşılanmayacaklarının belirlenmesi, bu kişilerle rölatif riskin paylaşılması, bireyselleştirilmiş önerilerde bulunulması, bağışıklama hizmetlerinin bütün yüksek riskli kişilere ulaşma kapasitesinin olması gerekecektir. Dahası; genetik olarak düşük riskli bireylerin, hastalık ya da tedaviler nedeniyle, süreç içinde yüksek riskli bireylere dönüşmeleri olasıdır. Var olan bağışıklama menüsünün "a la kart" aşılamaya dönüşmesi ayrıca çok pahalıya mal olacaktır. Ancak, ilginç bir biçimde, bireyselleştirilmiş bağışıklamaya daha çok "tüketici" talebi olacağı da öngörülmektedir (**Moxon&Siegrist, 2011**). Aşının maliyet etkin bir

girişim olmasını sağlayan özellikleri, bireyselleştirilmiş aşılama yaklaşımı ile ortadan kalkacaktır. Ayrıca, aşılama hizmetleri, gereksinim temelli değil talep tarafından yönlendirilen hizmetlere dönüşecektir. Bu dönüşüm ise sağlıkta piyasa yaklaşımı ile örtüşmektedir. Her şeye rağmen; piyasaya yeni çıkartılacak bireyselleştirilmiş aşılar, toplumsal yarar sağlayacakmış gibi sunulabilecektir.

Sonuç

Aşılamada bir paradigma değişimi yaşanmaktadır. Bu değişim, bazı yazarlarca Rönesans olarak tanımlanmaktadır. Oysa gerçekleşen, toplumsal iyilik hâlinin bireysel yarar için feda edilmesidir. Piyasa mantığı, aşının kirlenmesine yol açmaktadır. Piyasalaşma süreci, aşıyı tümüyle metalaştırmakta ve toplumların aşılama hizmetleriyle olan güven ilişkisini zedelemektedir. Bu nedenle; aşı konusundaki karar mekanizmalarının kamu yararı gözeten, siyasi erkten ve sermayeden bağımsız bilimsel kuruluşlarca, nesnel kanıtlar zemininde yürütülmesi gereklidir.

Ancak, bilimsel çalışmalar da en az aşı kadar benzer mekanizmalar tarafından denetlenir, yönlendirilir olmuştur. Bu nedenle, kanıt olarak öne sürülen verileri de bilimsel kuşkuculukla ele almak gereklidir. Bu çerçevede, aşı konusundaki literatürde yer alan yazarların, ilaç şirketleriyle ilişkileri irdelendiğinde çok karamsar bir tablo ortaya çıkmaktadır. Bu makalenin, kaynaklar listesindeki makalelerin yazarlarının önemli bir kısmı için de bu ilişki ağı söz konusudur.

Tarihsel olarak, düşük mortalite olan ülkelerde yeni aşıların programa eklenmesi hızlı olurken, hastalık yükünün en yüksek olduğu ülkelerde bu süre 15-20 yılı bulmaktadır. Bu aşıların, gereksinimi olanlara ulaştırılması en önemli gündemlerden biridir (**Levine&Bloom& Cherian&de Quadros& Sow&Wecker&Duclos&Greenwood, 2011**). Var olan aşıların kapsayıcılığının genişletilmesi, epidemiyolojik gereksinimlere karşılık gelen etkin yeni aşıların yaygın biçimde uygulamaya sokulması, Sıtma, HIV gibi yaygın hastalıklara karşı aşı geliştirilmesi gereklidir. Öte yandan, aşı pazarındaki piyasa dinamiklerine karşı uyanık olmak ve aşı programının belirlenmesinde gerçek, nesnel epidemiyolojik kanıtlara dayanan gereksinimler üzerinden karar vermek önemlidir.

Yeni aşıların, lisans sonrası güvenlik izlemleri, hiçbir biçimde üretici şirket tarafından yapılmamalı ve denetlenmemelidir. Şirketler; Avrupa İlaç Ajansı, Avrupa Hastalık Koruma ve Kontrol Merkezi gibi bağımsız kuruluşlara ödeme yapmalı, bu kuruluşlar da aşıların güvenlik ve etkinlik yönünden sürveyansını yapacak kamusal araştırma kuruluşlarına fon aktarmalıdır. Kamunun aşı araştırmalarına katılımı, araştırmaların halk sağlığına

ilişkin gereksinimlere yanıt vermesi ve karar vericilerin sorularına karşılık gelmesi açısından çok önemlidir (**Eskola&Kilpi, 2011**).

Bilinmelidir ki; beslenme, barınma gibi temel gereksinimlerin karşılanması, yaşam koşullarının iyileştirilmesi, sanitasyon sağlanması bulaşıcı hastalıklarla mücadelede ilk ve en etkili adımlar olmuşlardır ve önemlerini günümüzde de korumaktadırlar. Yoksulluk, açlık, işsizlik gibi sorunların ve sınıfsal eşitsizliklerin ortadan kaldırılması ve insanlara insanca yaşam koşullarının sağlanması, hastalıklarla mücadelede en az aşılar kadar değerlidir (**Hegde, 2012**). Dünyadaki büyük çoğunluğu korkutarak, aşı satın almalarını sağlamak, hastalanacak ve hiçbir şey ödeme gücü olmayanları tedavi etmekten daha kârlı görülmektedir. Bu nedenle de aşı pazarlamaya yönelik şantaj niteliğindeki baskıların sürüp gideceğini öngörmek bir yanılgı olmayacaktır. Gereksinim duyulan aşılara erişimin, kamusal güvence altına alındığı, gereksinim olmayan aşıların potansiyel müşterisi olarak algılanmadığımız, yaşam kurtaran büyülü keşfi kirletmediğimiz bir sağlık ortamı için mücadele etmek kaçınılmazdır.

İndeks Olguya İlişkin Çıkarımlar

Yaşamın tüm alanlarının piyasa dinamiklerine açılması ve metalaşması, aşıdan ilaca, çevre kirliliğinden su kaynaklarının korunmasına dek uzanan bir yelpazede bilgi birikimini insanlık yararına kullanan, bu yönde tutum alan bilim insanlarının saldırıya uğramasına yol açmaktadır. Kapitalist üretim ilişkileri içinde, başta insan emeği ve yaşamı olmak üzere her şey bir sarf malzemesi olarak görülebilmektedir. Neoliberal politikalar, piyasanın kârlılığı için gereksiz aşıların da insanlara uygulanmasını önerebilmekte, insanlara zarar veren uygulamaların deşifre edilmesini de istememektedir. Sistem, kendisini korumak amacıyla bir yandan "yandaş" bilgi üreten "bilim insanları" türetecek diğer yandan eleştirel bilgi üreten bilim insanlarını karalayacak, ötekileştirecek, toplumun gözündeki saygınlıklarını azaltmaya çalışacaktır. Bu çerçevede; ne yazık ki, saldırının güçlenerek süreceğini öngörmek karamsarlık olmayacaktır. Bu nedenle, yerel ve küresel dayanışma çok önemlidir. Bilginin üretilmesi, paylaşımı ve yaygınlaştırılması için bu dayanışma kaçınılmazdır. Çünkü; sermaye, araştırmaların finansmanından yayınlanmasına kadar tüm alanlarda hegemonik bir biçimde belirleyici olmakta ve gerçek, nesnel, halktan yana bilimsel verilere ambargo uygulamaktadır. Bunu aşmanın yolu dayanışmadır. Bize düşen, doğru bildiklerimizi daha da agresif bir biçimde, daha yüksek sesle, daha çok insana ulaştırmaktır.

Kaynakça

Andre, F. E. (2003), Vaccinology: past achievements, present roadblocks and future promises Vaccine 21: 593-595.

Center for Disease Control web sayfası Poliomyelitis (erişim tarihi 24 Mart 2012) http://www.cdc.gov/vaccines/pubs/pinkbook/downloads/polio.pdf

Eskola, J., Kilpi, T. (2011), Public-private collaboration in Vaccine research The Lancet, 378: 385-386.

Global Health Policy web sayfası (erişim tarihi 13 Mart 2012) http://www.globalhealthfactsorg/data/topic/map.aspx?ind=40#table

Hacettepe Nüfus Etüdleri Enstitüsü web sayfası (erişim tarihi 24 Mart 2012) http://www.scribd.com/doc/21717405/TNSA-2008-ana-Rapor-tr

Hegde, B. M. (2012), Vaccination: the inside story (erişim tarihi 14 Mart 2012) http://www.theoneclickgroup.co.uk/news.php?id=7021#newspost

Horton, R., Das, P. (2011), The vaccine paradox The Lancet 378: 296-298.

Larson, H. J., Cooper, L. Z., Eskola, J., Katz, S. L., Ratzan, S. (2011), Addressing the vaccine confidence gap The Lancet, Volume 378: 526-535.

Levine, O. S., Bloom, D. E., Cherian, T., de Quadros C, Sow S, Wecker J, Duclos P, Greenwood B (2011). The future of immunisation policy, implementation, and financing, The Lancet 378 : 439-448.

Moxon, E. R., Das, P., Greenwood, B., Heymann, D. L., Horton, R., Levine, O. S., Plotkin, S., Nossal. G. (2011), A call to action for the new decade of vaccines, The Lancet 378: 298-301.

Moxon, E. R., Siegrist, C. A. (2011), The next decade of vaccines: societal and scientific challenges The Lancet 378: 348-359.

Mudur, G. (2010), Antivaccine lobby resists introduction of Hib vaccine in India, BMJ 340: c3508.

National Institute of Allergy and Infectious Diseases web sayfası (2010) Community Immunity ("Herd" Immunity) (erişim tarihi 13 Mart 2012) http://www.niaid.nih.gov/topics/pages/communityimmunity.aspx.

Panagiotopoulos T, Antoniadou I, Valassi-Adam E (1999) Increase in congenital rubella occurrence after immunisation in Greece: retrospective survey and systematic review BMJ 319(7223): 1462-1467.

Puliyel, J. (2010), India cannot afford to use vaccines that are not cost-effective

http://www.guardian.co.uk/commentsisfree/2010/oct/27/india-vaccines-not-cost-effective

Rees, H., Madhi, S. A (2011), Will the Decade of Vaccines mean business as usual? The Lancet 378: 382-384.

Sandberg, K. I., Andresen, S., Bjune, G. (2010), A new approach to global health institutions? A case study of new vaccine introduction and the formation of the GAVI Alliance Social Science & Medicine 71: 1349-1356.

Şirince Çalıştayı: Bir İndeks Olgu (Onur Hamzaoğlu Olayı) Üzerinden Bilimi ve Toplumsal Yararı Savunmak Sonuç Bildirgesi

Bizler; yaşamı, yaşam alanlarını korumada akademinin, bilimin ve bilim insanının özgürlüğünü savunanlar olarak, son yıllarda bilim insanına, emeğe, doğaya ve yaşam alanları için mücadele eden halka yönelen ve şiddeti giderek artan saldırılar karşısında bu sonuç bildirgesini kaleme aldık.

Dünya ölçeğinde süre giden kapitalist metalaştırma, ülkemiz iktidarının küresel aktörlerinin hegemonyasıyla da hızlanarak ve yoğunlaşarak devam etmektedir. Bilimsel bilgiyi üretenler, kurumları ve bu bilgiyi kullananlar da bundan payını almaktadır. Üniversiteler için ayrılan kamusal kaynaklar, sermaye sınıfı lehine kullanılmakta, bilimsel bilgi, toplumun yararı yerine sermaye sınıfının gereksinimleri için üretilmektedir. Tüm bunlar üniversite başta olmak üzere; bilim ortamının bağımsızlığını, özgürlüğünü ve özerkliğini, toplum yararına olabilecek bilginin üretimini olumsuz etkilemektedir. Öyle ki; bilimsel bilginin üretilmesinin ilk aşaması olan araştırma konusunun belirlenmesinden yayımlanmasına, topluma duyurulmasına ve toplum yararına sunulmasına kadar olan tüm süreç, sermaye birikim sürecinin ve iktidarın tedbiri ve yönlendirmesi altındadır.

- Bilimsel sürecin bağımsızlığı, açıklığı, dürüstlüğü ve bütünlüğünü koruyacak alternatif mekanizmaların oluşturulmasında, başta üniversiteler olmak üzere yargı, sendika ve emek örgütleri sorumluluk altındadır.
- Devletin kamu adına toplumdan aldığı/el koyduğu kaynakları yeniden toplumsal gereksinimlere yönelik araştırmalarda kullanılmalı ve akademik koşullar bu amaç için yeniden düzenlenmelidir. Çünkü, bilimde bağımsızlığın, özgürlüğün, açıklığın ve dürüstlüğün garantisi toplumsal zenginlikten çekip alınan kaynaklarla desteklenmesinden geçer. Kamu kaynakları, bu sorumluluğa sahip araştırmalar için kullanılmalıdır.
- Üniversite çalışanlarına yönelik saldırılarda başta üniversiteler olmak üzere tüm ilgili kurumlar, öncelikle kendisi bir saldırı unsuru ve tehdidi olmaktan çıkmalıdır. Üniversite çalışanları, tek işte ve tam süre çalışmalıdır.

- İnsan yaşamının ve doğal alanların, sermaye birikim sürecinin girdisi hâline getirilmesine karşı çıkılmalıdır. Sermayenin çıkarlarını değil; toplumsal gereksinimlerin belirlediği üretimi, doğayı ve tüm canlıların yaşamını, yaşam ortamlarını korumayı amaçlayan ve ekolojik dengeyi gözeten bilimsel araştırmalar yapılmalı ve bunda ısrarlı olunmalıdır. Bu amaca hizmet etmeyen, üniversitenin şirketleşmesine ve her türlü kamu özel işbirliğine yönelik tüm politikalar reddedilmelidir.
- Toplumsal bir kurum olarak bilim, özgürlüğü engellemek isteyen tüm kurum ve yapılardan, sermaye ve siyasal iktidardan ve bu kurumların çıkarlarını koruyan tüm yapılardan bağımsız olmalıdır.
- Akademia, her bir uzmanlık alanının kendine özgü tarihsel birikimini, dışsal müdahaleye gerek kalmadan, kendi özgürlüğü içinde ifade etmelidir.
- Taraf olmak, yalnızca bilim insanının kendi araştırmalarıyla ilgili süreçlerde değil, toplumsal sorumluluk bilinciyle hareket eden tüm bilimcilerle dayanışmayı kapsamalıdır. Bu nedenle, taraf olmak; kendi içinde politik bir duruştur, aynı zamanda bir mücadele biçimidir.
- Bilim insanları, toplum yararına olabilecek bilimsel bilgiyi üretirken, konunun belirlenmesinden yöntem aşamasına kadar taraflılığından; hipotezlerin sınanmasından, verilerin analizi de dâhil tüm aşamalarda ise tarafsız olmaktan vazgeçmemelidir.
- Bilim insanı, araştırmasını yalnızca teknik bir süreç olarak görmeyip, araştırmasının toplum üzerindeki etkilerini takip etmekle de yükümlüdür.
- Araştırmalarımızın sonuçlarını, onun bilgisine ulaştığımız anda, toplum ile paylaşmayı bir sorumluluk olarak kabul ediyoruz. Tüm bilim insanlarını, bu perspektifte taraf olmaya; ulaştığı anda bilgi ve bulgusunu başta bu bilgiye gereksinim duyanlar olmak üzere tüm toplum ile paylaşmaya, açık bir biçimde tutum almaya çağırıyoruz. Araştırmaları, ulaştığı bulgular nedeniyle saldırıya uğrayan bilimcilerin yanında olmak bilim insanlarının ve bilimsel bilgi üreten kurum ve kuruluşların sorumluluğunun bir parçasıdır. *"Onur Hamzaoğlu Örneği"*nde olduğu gibi, toplumsal sorumluluk bilinciyle hareket eden bilim insanlarıyla dayanışma içinde olacağımızı ilan ediyoruz ve tüm akademiyi dayanışmaya çağırıyoruz.

Katılımcılar (Alfabetik Sıra ile):

Alâeddin Şenel • Beyza Üstün • Cem Terzi • Doğan Göçmen • Emel Yuvayapan Erkin Başer • Fatma Gök • Feride Aksu-Tanık • Fuat Ercan • Harun Tepe Hasan Yazıcı • İnci Gökmen • İskender Sayek • İzge Günal • Onur Hamzaoğlu • Özlem Özkan • Mithat Sancar • Murat Civaner • Zeliha Öcek • Ziynet Özçelik

Onur Hamzaoğlu İle Söyleşilerden Seçmeler



Dilovası Dehşetinde Değişen Bir Şey Yok: KÂR DA MAKSİMUM, KANSER DE

Söyleşi: Saner Şen
(*Express*, Sayı 88, Ekim 2008)

Kocaeli'nin Dilovası, büyük sanayi kuruluşlarının başlıca merkez üslerinden biri. Denize dökülen deresi bile, nasıl bir kirlilik yarattığını, her türlü tedbirden uzak bir bölge olduğunu gösteriyor. Bu eski kasabanın "Kanserovası" diye anılması da boşuna değil. Bir dönem medya ablukası altında kalmasına, çeşitli önlemlerin alındığı söylenmesine rağmen Dilovası'nda değişen bir şey olmuyor, kapitalizmin vahşi yüzü kendini en çok Dilovası'nda gösteriyor.

Bölgede uzun süre araştırmalar yapan Kocaeli Üniversitesi'nden Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu, organize dehşeti rakamlarla anlatıyor...

Dilovası'yla henüz kimsenin ilgilenmediği bir dönemde bölgede sanayi kaynaklı yaşanan sağlık sorunlarını araştırmak amacıyla bir çalışma başlattınız. Ortaya çıkarttığınız sonuçlar, sanayicisinden politikacısına, birçok kesimden büyük tepki aldı. Sonunda medya konuya eğildi ve Dilovası'ndaki sorun geniş kitleler tarafından duyuldu. Sizi böyle bir araştırma yapmaya iten sebep neydi?

Onur Hamzaoğlu: Dünya genelinde geçerli olan bir terminolojiyi kullanırsak, "endüstri-yoğun bölgelerde yaşayanların sağlık sorunları" diyebiliriz buradaki duruma. Böyle bölgelerde yaşanan hastalıkların hem çeşidi

hem sıklığı değişiyor. Ben Kocaeli'ne 2001 yılının sonunda geldim. İhtisas alanım halk sağlığı; bölgede yaşanan sağlık sorunlarıyla ilgili varolan veriler ve gözlemlerim bu bölgeye gelmemde etkili oldu. Gelince "halk sağlığı açısından nasıl bir bölgede yaşıyoruz" sorusuna cevap olacak bazı veriler toplama ihtiyacı hissettim, ki ele geçen bu veriler oldukça ürkütücüydü. O dönemin rakamlarıyla Kocaeli, Türkiye'deki sanayi kuruluşlarının yaklaşık yüzde 20'sine sahip. Türkiye'nin sanayi üretiminin de yüzde 15'i bu bölgede yapılıyor. Türkiye'deki kimya sanayii sektörünün yüzde 35'i, metal ve makine sanayii sektörünün yüzde 20'sinin Kocaeli ilinde yerleşik olduğunu biliyoruz. Kocaeli'ndeki toplam sanayi kuruluşlarının yüzde 60'ının da Gebze bölgesinde bulunduğunu öğrendik. Kocaeli'ndeki metal sanayii sektörünün yüzde 76'sı, kimya sanayii sektörünün de yüzde 83'ü Gebze sınırları içinde faaliyet gösteriyor. Gebze'deki kimya sanayiinin de büyük bölümü Dilovası'nda yerleşmiş bulunuyor. Bu sonuçlar, bölgeye gelmeden önce ve geldikten sonra edindiğimiz gözlemlerin nesnelliğini de doğrulayan veriler oldu.

İzmit ve Gebze'deki bu sanayi yerleşimi bir plan çerçevesinde mi yapılmış, yoksa Türkiye'de sık karşılaştığımız gibi çeşitli işletmeler gelişigüzel mi yerleştirilmiş?

Osmanlı dönemindeki dokumacılık faaliyetlerini saymazsak, bölgede sanayi cumhuriyetin ilk yıllarında kurulan SEKA'yla başlıyor. Ama bugünkü hale gelinmesine sebep olan süreç '60'lı yıllarda planlı ekonomiye geçişle başlıyor. Bu süreçte bölge, kamu kararıyla petro-kimya sanayii için tercih ediliyor. Planın ilk adımı olarak da bir kamu yatırımı olan TÜPRAŞ kuruluyor. Amaç, TPAO'nun çıkardığı petrolü BOTAŞ'ın borularıyla bölgeye taşıyıp, ithal edilen petrolle birlikte TÜPRAŞ'ta rafine edip akaryakıt olarak dağıtmak. TÜPRAŞ projesinin önemli unsurlarından biri de, üretilecek ham ve ara mamullerle beslenen lastik ve kimya sanayiinin bölgeye gelecek olması. Tabii '60'lı yıllarda planlı olarak başlayan sanayileşmenin '70'lere gelindiğinde dönemin "bilge dedeleri" tarafından planlamanın pilavla nitelendiği bir siyasî ve ekonomik bakış paralelinde rotasından çıkmasıyla, bölgedeki gelişim de kontrolden çıkıyor. Kamu denetiminin lafta kaldığı bu süreç sonunda Kocaeli ve çevresi bugünkü haline geliyor. TÜPRAŞ'ın ardından önce yoğun olarak lastik, kimya ve boya sanayii, arkasından da '70'lerde metal sanayii bölgeye yerleşiyor. Özellikle vurgulamak gerekir ki, özel sektöre ait olan bu fabrikalar çok büyük kapasite değerlerine sahip ve maalesef hammadde olarak hurda demir kullanıyorlar. Hemen belirtelim ki, Kocaeli çevresinde 400 adet birinci sınıf, 7 bin adet de ikinci ve üçüncü sınıf müessese bulunuyor. Çevre Koruma Müdürlüğü'nün 2004 tarihli resmî raporuna göre, tüm bunların sadece yüzde 5'inde atık su, yüzde 6'sında da hava emisyonu denetimleri yapılabiliyor.

Peki yetkililer geriye kalan işletmelerin denetiminin yapılamamasını nasıl açıklıyor?

Diğerlerinin denetlenememesine sebep olarak gösterilen şey, insan gücünün ve teknolojinin yetersizliği. Tabii buradaki işletmelerde denetimin mümkün olabilmesi için kullanılan hammaddelere uygun teknolojiye de yatırım yapmak gerekiyor. Üç- dört yıl öncesine kadar Kocaeli'nde hava kirliliği ölçümleri için Uludağ'daki hava kirliliği ölçümünde baz alınan parametreler kullanılıyordu. Bu ölçümlerde kontrol edilen kükürt dioksit olduğundan, Kocaeli'nin havası Ağrı'nın havası kadar temiz çıkabiliyordu. Son dönemde kamuoyunda bölgeyle ilgili tartışmaların başlamasının ardından bölgedeki kirliliğe özel ölçümler yapabilecek teknolojiler getirilmeye başlandı. Tüm bu edindiğimiz bilgiler ışığında çalışmaya başlamadan önce Dilovası'nın bir tehlike ve risk haritasını çıkarmak istedik. Bu amaçla da bölgedeki tesislerde kullanılan hammaddelerin ne olduğunu öğrenmeye çalıştık. Beş ay kadar yoğun bir çalışma yaptık, Sanayi Odası'ndan konuyla ilgili bilgiler talep ettik. Çalışmamızı çok olumlu karşıladılar, ama tesislerde kullanılan hammaddelerle ilgili detayları, ticarî sır olmaları nedeniyle bizimle paylaşamayacaklarını söylediler.

Yani bölgeye sanayi kuruluşlarının yarattığı kirlenmeyi kontrol edebilecek teknolojiyi getirmek isteseniz dahi hangi teknolojiye ihtiyaç olduğunu öğrenemiyorsunuz, çünkü hammaddeler sır olarak saklanıyor...

Evet. Yani bu kente hammadde olarak neler giriyor, öğrenemiyoruz. Biliyorsunuz, Kocaeli Belediyesi oldukça gelişkin bir belediye; İtfaiye Müdürlüğü de buna paralel olarak gayet donanımlı. Çünkü özel maddelerin tutuşabildiği farklı yangın riskleri taşıyan bölgede özel söndürme tekniklerinin kullanılması gerekebiliyor. Hammaddelere ait bilgiler itfaiye için daha da elzem. Buna karşın, onların elinde de kullanılan hammadde bilgisinin çok küçük bir kısmı mevcut. Yani işletmeler, bu bilgileri, bir kaza anında kendilerini kurtarmaya gelecek itfaiyeyle dahi paylaşmayacak kadar kıymetli görüyorlar. Tabii bir kaza anında itfaiye de, o fabrikalarda çalışan insanlar da, çevrede yaşayanlar da büyük tehlike altında kalıyorlar. Gelişmiş ülkelerde, çok daha sıkı kuralların yanı sıra, en azından müesseseler arası bir kontrol mekanizması mevcut. Birbirlerine karşı sorumlu hissediyorlar kendilerini ve açık vermemeye çalışıyorlar. Bizde maalesef o da yok.

Dilovası'nda faaliyet gösteren demir-çelik fabrikalarına baktığımızda fabrikaların önünde dağ gibi yığılı hurda demirler göze çarpıyor. Bu hurdalar nerelerden getiriliyor?

Bölgede 2004 itibariyle dokuz adet özel liman bulunuyordu. Bunların her birinde bir gümrük memuru var. Bunun dışında, bu limanlardan yurda giren maddelerin nükleer bir atık taşıyıp taşımadığının kontrol ediliyor

olması gerekiyor. Dünya genelinde hurda demirin belli başlı iki kaynağı var. Birincisi, gemi sökümleri. Bize verilen bilgilere göre, Ukrayna gibi eski Sovyetler Birliği üyesi devletler bu gemilerin yoğunluklu olarak geldiği bölgeler. İkincisi de, özellikle '90'lardan sonra başlayan yoğun savaş dönemi sonucu ortaya çıkan savaş hurdaları; ki bunların arasında tanklar, toplar, hatta patlamamış bombalar dahi bulunuyor. Siz iyi niyetli davranıp üzerinde nükleer işareti bulunan hurdaları almayabilirsiniz, ama seyreltilmiş uranyum kullanılarak vurulmuş bir tank hurdası da insan sağlığı için ciddi şekilde tehlikelidir. Dilovası'nda faaliyet gösteren bazı fabrikaların İskenderun'da da özel limanları var. Ve bu limanlara Irak Savaşı sonrasında ortaya çıkan hurdaların getirildiği biliniyor. Fabrikalar bunların denetiminin kendileri tarafından yapıldığını söylüyor. Bir de gümrük memurları var.

Dolayısıyla fabrikalarda hangi hammaddeleri kullandıklarını öğrenmek neredeyse imkânsız...

Dilovası, 2000 yılında çıkartılan bir mevzuat sonrasında, o dönemki adıyla Ticaret ve Sanayi Bakanlığı tarafından "organize sanayi bölgesi" ilan edildi. Bir bölgenin organize sanayi bölgesi ilan edilebilmesi için bazı koşullar var. Mesela organize sanayi bölgesinin içinden akarsu, otoyol geçemez, içinde SİT alanı bulunamaz ve en yakın yerleşim bölgesine 500 metre mesafeden daha fazla yaklaşamaz. Dilovası'nın içinden geçen iki akarsu, iki otoyol, bir tarihî ipekyolu köprüsü ve her ne kadar hangisinin daha önce kurulduğuna dair tartışmalar olsa da, bazı bölgelerde fabrika tanklarına on metre mesafede konutlar bulunuyor. Yani öncelikle Dilovası'ndaki organize sanayi bölgesi, hukuka ve mevzuatlara aykırı şekilde kurulmuş oluyor. Bir bölgeyi organize sanayi bölgesi ilan etmek, o bölgeyi bir anlamda patronların inisiyatifine bırakmak demektir. Özerk bir yapıya sahip olan organize sanayi bölgesi oluşumları, sadece bakanlık kanalıyla denetlenebiliyor. Yani belediye denetiminin dahi dışında faaliyet gösteriyorlar. Bu durumda da hammadde tespiti çalışmamızda karşımıza çıkan sorunlar gibi birçok sorunla karşılaşılıyor. Bu nedenle de, araştırmalarımızda sanayinin yol açmış olabileceğini düşündüğümüz sonuçlar üzerinde yoğunlaştık ve araştırma yapacağımız insanları da bu şekilde tespit ettik.

Bu çalışmaları kimler üzerinden yürüttünüz, Dilovası'nda nasıl bir nüfus yapısı var?

Dilovası nüfusunun büyük bir kısmını Doğu Anadolu'dan göçle gelenler oluşturuyor. Ve araştırmalarımız gösteriyor ki, bu nüfusun sadece yüzde 9'u yaşadıkları bölgedeki fabrikalarda çalışabiliyor. Fabrikalarda çalışan diğer işçiler bölge dışından günübirlik geliyor; bunların büyük çoğunluğu da taşeron firmalar aracılığıyla getirilen işçiler. Yani fabrikalarda çalışanların büyük çoğunluğu Dilovası'nda yaşamıyor. Biz çalışmalarımızı Dilovası'nda

yaşamış ve burada ölmüş insanlar üzerinde yaptık. En kolay ulaşabileceğimiz kaynaklardan biri ölüm kayıtlarıydı. Yerel yönetim yetkilileriyle görüşüp yardım istedik, bize ellerindeki her türlü bilgiyi paylaşacaklarını söylediler. Bizim için en önemli belgelerden biri defin ruhsatlarıydı. Böylece 1 Ocak 1995'den 10 Ekim 2004'e kadar belediyenin defin ruhsatı verdiği bütün ölüm kayıtlarına ulaştık. 493 ölüm belgesi gösteriyordu ki, bu ölümlerin 235'i kalp hastalıklarından, 159'u da çeşitli kanserlerden kaynaklanıyor. Yani 100 ölümden 48'i kalp hastalıkları, 32'si kanserden olmuş. Kanser vakalarını incelediğimizde yüzde 40'ının akciğer, yüzde 25'inin mide-bağırsak, yüzde 15'ininse kan kanseri vakası olduğunu tespit ettik. Başka ülkelerde yapılan araştırmalardan, sanayi-yoğun kirlilik yaşayan bölgelerde kanser nedeniyle ölümlerin arttığını ve bu vakaların da genellikle akciğer, mide-bağırsak ve kan kanserinde yoğunlaştığını biliyorduk. Yani Dilovası'nda karşılaştığımız tablo da bu araştırmaların sonuçlarıyla paralellik arz ediyordu.

Dilovası'ndaki değerler dünya ortalamaları dikkate alındığında ürkütücü gibi görünüyor.

Çok daha ürkütücü... Tamamen tesadüf eseri, biz araştırmamızı tamamlamaya başlarken Kocaeli Valiliği'nden üniversitemize Dilovası'ndaki halk sağlığı durumuyla ilgili bilimsel bir çalışma yapmamızı isteyen bir yazı geldi. Biz de çalışmamızı bitirip bir rapor halinde valiliğe sunduk. Üç ay sonra valilik kanalıyla üniversitemize bir tenkit yazısı ulaştı. Yazıda, halkı, varlığı kanıtlanmamış sağlık sorunları olduğuna inandırarak rahatsız etmekle itham ediliyorduk. Biz de Dilovası'yla ilgili bu çalışmayı daha da derinleştirmeye karar verdik. Dört kamu kuruluşuna ait sekiz evrak üzerinden 2004 yılı içerisinde gerçekleşen bütün ölümleri inceledik. Karşımıza 109 ölüm çıktı. Trafik kazası ve anne karnında gerçekleşen ölümleri çıkardığımızda geriye 78 vaka kaldı. Bunlarla ilgili belgeleri tek tek inceledik, ölenlerin ailelerinin adreslerini tespit ettik. Nerede doğduklarından Dilovası'nda ne kadar yaşadıklarına, hangi işlerde çalıştıklarından sigara içip içmediklerine, hatta evlerinde yakacak olarak ne kullandıklarına kadar uzanan bir dizi soruyu sıraladığımız formlarımızı da yanımıza alarak tek tek kapılarını çaldık. Ölenlerin birinci derece yakınlarıyla konuştuk ve ölen yakınlarına ait hastane kayıtlarını görmek istediğimizi söyledik. Ellerinde belge olanların hepsi bu belgeleri bizimle paylaştılar. Olmayanlardan, Dünya Sağlık Örgütü ve Sağlık Bakanlığı'nca da yaygın olarak kullanılan sözel otopsi formlarını doldurmalarını istedik. Ama şunu özellikle belirtmek isterim, kanserden öldüğünü tespit ettiğimiz hiçbir vaka için bu forma ihtiyaç duymadık, çünkü hepsi bize hastane ve patoloji raporlarını sundular. Ortaya çıkan sonuçlara göre, 78 ölümün 26'sı kanserden kaynaklanmış, yani bu ölümlerin yüzde 33,3'ü kanser nedenliymiş. Kalan ölümlerin yüzde 17'si solunum sistemi, yüzde 14'ü dolaşım sistemi hastalıklarından,

yüzde 36'sı da diğer nedenlerden gerçekleşmiş. Dünya Sağlık Örgütü'nün verilerine göre, dünya genelinde kanserden ölüm oranı yüzde 12,5. Devlet İstatistik Enstitüsü rakamlarıyla Türkiye genelindeki kanserden ölüm oranı yüzde 12,9. Bu oran Dilovası'nda yüzde 33,3. Rakamlar gösteriyor ki, Dilovası'nda kanserden ölme riski, dünya ve Türkiye ortalamasının neredeyse üç misli. Ayrıca sanayiye dayalı kanser vakalarında spesifik bir veri olan prostat kanseri vakaları da dünya ortalamalarının 3,2 kat üzerinde. Araştırmalarımızdan şu önemli sonuç ortaya çıktı ki, Dilovası'nda on yıldan daha uzun süre yaşamış bir kişinin kansere yakalanma riski, on yıldan az yaşamış birine göre 4,4 kat daha fazla. Ayrıca Dilovası'nda on yıldan fazla yaşadıysanız, genç ya da yaşlı olmanızın, hatta sigara kullanıp kullanmamanızın risk oranı üzerinde bir etkisi yok. Yani genç ve sigara kullanmıyor da olsa, bu bölgede on yıldan uzun yaşamış bir kişinin kansere yakalanma riski dünya ortalamasından dört kat daha fazla.

Bazı sanayiciler bu araştırmanın bir bilimsellik niteliği taşımadığını, daha çok bir anket çalışması gibi olduğunu söylüyorlardı...

Bu sonuçları hem Sağlık Bakanlığı Kanserle Savaş Daire Başkanlığı'na sunduk, hem ulusal bir kongrede sözlü bildiri olarak sunduk ve tartışıldı. Araştırmalarımız herkesin incelemesine açıktır. Yöntemlerimiz, kabul gören, uygulaması olan yöntemlerdir. Bir araştırmanın bilimsel olup olmadığı hakkındaki bir tartışma, ancak bilimsel tekniklerin ne olduğunu bilen bilim adamları tarafından yapılabilir. Bunun dışındaki yorumları şarlatanlık olarak tanımlıyorum ve art niyetli olduğunu düşünüyorum. Bu tartışmalar ışığında, ilk araştırmamızdan sadece bir yıl sonra, Dilovası Belediyesi'nin elinde bulunan 2005 yılına ait defin ruhsatları üzerinde bir araştırma daha yaptık. Resmî olarak kayıt altına alınmış ölümler içinde yüzde 36'sının kanser nedenli olduğu sonucuna ulaştık. Ayrıca bu sorun sadece Dilovası'yla da sınırlı değil. İl Sağlık Müdürlüğü'nün 2004 verileriyle ulaştığı bazı rakamlar var: Kocaeli genelinde kanserden ölüm oranı yüzde 19, yani zaten ilin genelinde bir sorun var. İlçelere bakarsak, bu oran Gebze'de yüzde 22, Derince'de yüzde 21, Körfez'de yüzde 18, karşı kıyıda olmasına rağmen Gölcük'te yüzde 21, çünkü kuzey rüzgârlarıyla taşınan kirlilik karşı kıyıyı da ciddi şekilde etkiliyor. Ama bu oran, Kocaeli'nin Karadeniz tarafındaki ilçesi Kandıra'da yüzde 8. Yani çok net olarak anlaşılıyor ki, sanayiden uzaklaştıkça kanserden ölme riski de azalıyor.

Dilovası'ndaki fabrikalara dışarıdan çalışmaya gelen, başka yerlerde ikamet eden insanları da kattığımız takdirde, daha da ürkütücü bir tabloyla karşılaşacağımızı söyleyebilir miyiz?

Mutlaka. Özellikle demir-çelik fabrikalarında çalışanlar, hurda demirin eritilmesi sonrasında bacalardan dışarı atılan gazların bir bölümüy-

le fabrika içinde direkt muhatap oluyorlar. Fakat biz onlarla konuşmak, çalışma koşullarını izlemek üzere fabrikalara giremiyoruz. Yaptığımız sözlü başvurulara aldığımız yanıtlardan anlıyoruz ki, bir tedirginlik hali var. Fabrika sahipleri, işçilere yönelik çalışmalara sıcak bakmıyor. Amacımızın sorunu tanımlamak olduğunu açıklayabilirsek ileride belki bu olanak sağlanabilir, ama bu gidişata göre yakın gelecekte bunun mümkün olabileceğini söylemek zor.

Tüm bunların üzerine, Dilovası'nda bir de çöp depolama alanı faaliyete geçti. İzmit'ten, Gebze'den, Tavşancıl'dan taşınan çöpler Dilovası'na getirilip depolanıyor ...

Adeta bir kasıt varmış gibi. Bu kadar büyük kirlilik sorunu yaşanan bir bölgeye bir de çöp depolama kurmak çok çok talihsiz bir karar. Her ne kadar emisyon ölçümlerinin yapıldığını ve kontrol altında olduğunu iddia etseniz de, sonuçta zaman içinde oluşacak bir birikim vardır ki, bunu kimse inkâr edemez.

2006'da kurulan Meclis araştırma komisyonunun raporu sonrasında, medyanın da baskısıyla, bazı fabrikaların filtreleme sistemi kullanmaya başladığı, bazılarının da var olan sistemlerini yenilediği söyleniyor. Ancak Dilovası'nda yaşayanlar, hava kirliliğinde pek bir değişiklik olmadığını, hatta fabrikalardan bazılarının gece filtrelerini çalıştırmadığını, bacalardan gündüz görülmeyen renkte ve kokuda dumanlar yükseldiğini söylüyorlar. Söz konusu insan hayatı olduğunda bu kirliliği önleyecek tedbirleri almak bu kadar zor ve masraflı mı?

Biz genellikle fabrika bacalarından çıkan dumanı dikkate alıyoruz. Oysa, demir-çelik fabrikalarında kullanılan hurda demir gibi, diğer fabrikalarda da çok tercih edilen ucuz hammaddelerden başlayarak neredeyse bütün proseslerin ıslah edilmesi gerekiyor. Tabii bu bir maliyet meselesi. Ve maalesef maksimum kâr –dikkat edin, sadece kâr demiyorum– hedefini engelleyebilecek her türlü etmen, sanayi kuruluşlarının burada bulunma amaçlarıyla çelişiyor.

Dilovası'nın nüfusu 40 bine yakın, bunların büyük kısmı da gecekondularda geçim sıkıntısıyla yaşıyor; dolayısıyla Dilovası'ndan başka bir yere göç edip yeni bir hayat kurma şansları yok. Sanayiciler de bu bölgenin artık organize sanayi bölgesi olduğunu, gecekondularda kaçak yaşayan bu insanların başka yerlere taşınması gerektiği fikrini savunuyorlar. Sizce bu noktada atılması gereken adım nedir?

Farz edelim ki, doğru söylüyorlar. Ve biz Dilovası'nda yaşayanları başka bir bölgeye taşıdık. Peki Gebze'de, İzmit'te, Gölcük'te yaşayanları ne yapacaksınız? Sorun Dilovası'yla sınırlı değil ki. Bu sorunun nedeni, işletme

sahiplerinin tek hedef olarak kâr maksimizasyonunu belirlemiş olmalarıdır. Kapitalizmde hedef kâr maksimizasyonudur, bu nedenle insan doğasıyla örtüşemez. Kapitalizm, doğası gereği insana karşı bir sistemdir; kapitalist mantıktaki sanayi de doğaya ve insana rağmen gelişen bir sanayidir. Biz biliyoruz ki, istense bu sanayi kuruluşları ıslah edilebilir. Dilovası'nda sanayi nedeniyle yaşanan ölümler, önlenebilir ölümlerdir. Önlenebilir oldukları için de, aynı zamanda, kabul edilemez ölümlerdir. Dilovası'nın durumu, ne Dilovası'nda yaşayanların, ne de burada çalışanların kaderidir. Burada sanayinin yarattığı kirlilik nedeniyle yaşanan ölümler, taammüden yaşanan ölümlerdir. Devletin yürütme erki, oradaki sanayicinin kâr maksimizasyonu hedeflerini engellemeyecek şekilde hareket ediyor. Yoksa, varolan mevzuatımız yeterli, yeter ki bunu uygulayabilelim. Bizim araştırmamız, konunun vahametine işaret etmek ve bir duyarlılık yaratmak içindi. Bu çalışmaları genişletmek gereklidir. Ama şunu da unutmamak lazım: Dilovası'ndaki kirlilik sanayi nedenli midir, değil midir sorusuna cevap aramak anlamsız. Sanayi ve kirlilik üzerine dünyada yapılmış binlerce araştırma, bir o kadar sonuç varken, hâlâ bu sorularla vakit geçirmek yerine, bir an evvel zehir saçan musluklar nasıl kapatılır, bu fabrikalar nasıl ıslah edilir sorularına cevap bulmak gerekiyor.

"Bundan sonra tamamen havasız, nefessiz bir alan isteniyor: Tek Kıyafet, Tek Düşünme, Tek Adım, Komuta Uyum..."



Söyleşi: Vildan Tekin
(*SPOT*, Sayı 6, Temmuz 2013)

Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu Kocaeli Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı Başkanlığı görevini yürütürken 2009 yılında, Dilovası ve Kandıra ilçelerindeki hava kirliliği üzerine bir araştırmanın yürütücülüğünü üstlendi. 5 Ocak 2011 tarihinde bir gazete röportajı sırasında Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu, yürütmekte olduğu araştırmanın bulgularına dayanarak 'Havada ağır metallerin bulunduğu, anne sütü ile bebeklerin kakasında da bu ağır metallerin saptandığı' bilgisini kamuoyu ile paylaştı. Bundan sonraki süreçte bakanlık önce böyle bir kirliliğin bulunmadığını iddia etmiş sonrasında ise Prof. Dr. Hamzaoğlu henüz yayınlanmamış bir araştırmayı açıkladığı için 'etik özensizlik' ile suçlanmıştı. Sonrasında Hamzaoğlu hakkında adeta bir karalama kampanyası başlatıldı. Kocaeli Büyükşehir Belediye Başkanı tarafından 'Halkta korku ve panik yaratmak' suçlamasıyla hakkında suç duyurusunda bulunuldu. Kocaeli Üniversitesi Rektörlüğü ise Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu hakkında cezai soruşturma başlattı ve disiplin soruşturması açtı. Eş zamanlı olarak Sağlık Bakanlığı tarafından YÖK'e şikâyet edildi. Tüm bunlar yaşanırken akademik özgürlük adına 'Onurumuzu Savunuyoruz Hareketi' başlatıldı. Ve Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu akademik özgürlüklerin sembolü haline geldi. Onur Hoca ile tüm bu süreci, hakkında ortaya atılan iddiaları ve 'akademik özgürlük' kavramından ne anlam çıkarılması gerektiğini konuştuk.

2009 yılında ekibinizle birlikte Dilovası ve Kandıra ilçelerinde hava kirliliği ve havadaki tozlarda ağır metal varlığının araştırılması projesine başladınız ve projenin yürütücülüğünü yaptınız. Sonrasında bu bölgedeki kanser

riskini, araştırma bulgularına dayanarak kamuoyu ile paylaştınız. Ve ardından hem idari soruşturma hem de ceza soruşturması ile karşı karşıya kaldınız. Öncelikle bu noktaya nasıl gelindi anlatabilir misiniz?

Onur Hamzaoğlu: Tabi şöyle; biliyorsunuz sanayi kentinde yaşıyoruz. Kocaeli, Türkiye'nin önemli sanayi havzalarından bir tanesi. Benim ve Anabilim Dalı'ndaki ekip arkadaşlarımın 2000'lerin ilk yıllarından beri ki ben 2001'de Kocaeli'nde göreve başladım, temel hedefimiz bölgedeki yaşanan sanayi kaynaklı sorunların neler olduğunu boyutları ve özellikleriyle birlikte ortaya çıkarmaktı. Çünkü uzmanlık alanımız halk sağlığı. İşçi sağlığı, epidemiyoloji, okul sağlığı, sağlık ekonomisi vb. yanı sıra çevre sağlığı da çalışma alanlarımızdan birisi. Bu alanlarda hem tıp eğitimi kapsamında hem de uygulama ve araştırma alanlarında yer alıyoruz. Biz bütün alanlardaki çalışmalarımızda yöntem olarak öncelikle durum saptaması yaparız. Sözünü ettiğiniz çalışmada da ilk talebimiz Kocaeli Sanayi Odası'na birinci sınıf gayrisıhhî müesseselerin, yani sanayideki fabrikaların öncelikle hammaddelerini, üretim süreçlerini, ürünlerini öğrenmek için girişimde bulunmak oldu. Bunun için yazılı başvuruda bulunduk, 2002'nin Şubat ayında. Oda'nın Genel Sekreteri sözlü olarak bu bilgilerin ticari sır olduğunu ve veremeyeceklerini söyledi. Dolayısıyla böyle kuramsal bir çalışmayla Kocaeli'nde sanayi kaynaklı tehlikelerin saptanmasıyla ilgili projemizi askıdan düşürmüş olduk. Onun yerine o dönemki adıyla Çevre ve Orman İl Müdürlüğü'nün ilimizde yapmış olduğu gayrisıhhî müesseselerle ilgili denetimlerin sonuçlarını inceledik. Orada da şunu gördük; çok az bir boyutunu incelemekle beraber % 95'inde mevzuata aykırılık bulunduğunu ve ceza yazıldığını ama incelenenlerin de % 1'i aşmadığını gördük. Bu, bölgemizde sanayinin, topluma ve doğaya karşı denetimsiz olduğu ipuçlarını bize veriyordu. Ve bu durumda ölçeği küçültme hedefini önümüze koyduk. Eğitimimizde de yararlandığımız Kentte Sağlık başlığı altında öğrencilerimizi de götürdüğümüz Dilovası beldesinde 2000'li yılların başı için söylüyorum 2010'da biliyorsunuz seçim bölgeleri dikkate alınarak Dilovası ilçe haline getirildi. Dönemin belediye başkanı öğrencilerimize bir sanayi kentinin o ölçekteki, ne gibi sorunlar yaşadığını, nelerle uğraşmak zorunda kaldıklarını anlatıyordu. Bu ilişki kapsamında 2004 yılında o bölgedeki ölüm kayıtlarının olup olmadığını varsa kullanıp kullanamayacağımızı sorduğumuzda 2004 Eylül itibarıyla bizimle 1995 yılında başlayıp söylediğimiz tarihe kadar tuttukları defin ruhsatlarını paylaştılar. O verileri incelediğimizde şunu gördük; Dilovası beldesinde 100 ölümden yaklaşık 32,3'ü kanser nedenli ölümdü. Biz bunu hem Belediyeye hem Dekanlığımız üzerinden Rektörlüğümüze rapor ettik. Neden? Çünkü Türkiye'de, Devlet İstatistik Enstitüsü'nün verilerine göre 100 ölümden 12,9'u, dünyada da Dünya Sağlık Örgütü'nün verilerine göre de 12,5'i kanser nedeniyle ölümken biz de böyle

bir sayının olması, üç katına yakın bir farklılığa denk geliyor olması önemliydi. Bu nedenle kayıtlar üzerinden yürüttüğümüz çalışmayı bir alan araştırması ile desteklemek istedik. Daha ayrıntılı ve güvenilir veriler üzerinden araştırma yapma gereksinimi duyduk. 2005 yılının Ocak ayında sahaya indik, Dilovası'na. Hedefimiz şuydu; 2004 yılında ölenlerin tam listesini çıkarmak. Dilovası'nda ikamet edip Dilovası'nda ölmüş olanların hepsini, dört kamu kurumunun sekiz ayrı kaydından, tek tek belirledik. Bu kişilerin evlerine ulaşıp ayrıntılı bilgi ve belge topladık. Bu ölenler kimler? Buraya ne zaman gelmişler? Burada ne kadar yaşamışlar? Burada fabrikalarda çalışmışlar mı? Evlerinde ne yiyip ne içiyorlar? Ne ile ısınıyorlar? Bunlar her şeyi belirleyecek özellikler. Ayrıca ölüm nedenlerini kanıtlayacak bilgiler ailelerde var mı? Özellikle kanser nedenli ölümler için hastane raporları, patoloji raporları var mı? Bunlar olmayanlar içinde Dünya Sağlık Örgütü'nün sözel otopsi dediğimiz bir araştırma ölçeği var, onu da hazırladık. Biz, üniversitemizden de ulaşım desteği alarak, bir hafta boyunca her gün Dilovası'na giderek araştırmamız için bire bir veri topladık. Kayıtlardaki her bir kişinin evini tek tek ziyaret ettik. Ölenlerin okur-yazar olan birinci derecede yakınlarıyla görüştük. Ölümler yeni olduğu için doğrudan doğruya ölen kişilerle ilgili sosyo-demografik özelliklerini, yaşam koşullarıyla ilgili özelliklerini, sigara içme durumlarıyla özelliklerini öğrenmiş olduk. Ve bu çalışmamızın sonucunda da gördük ki; 100 ölümden 33,3'ü kanser nedenli ölüm. İşte o bulgular bize burada bir sorun olduğunu gösteriyordu. Ayrıca bununla da yetinmeyip çevre kirliliğinin kaynaklarının tespitine ve insanların durumuna yönelik yeni araştırmalara yelken açmaya yönlendiriyordu. Yaptığımız araştırmada topladığımız veriler üzerinden ileri analizler de yapıp şuna ulaştık; Dilovası'nda 10 yıl ve daha üzeri süre yaşayanların kanserden ölme riski daha kısa süre yaşayanlara göre 4,4 kat daha fazlaydı. Ve hemen akla şu gelir; O zaman bunlar sigara içiyordur ya da bunlar yaşlıdır. Biz bunların da bu sonuca etkisi olup olmadığını ileri analizlerle araştırdık. Ve sigara içme durumuyla, ölen kişilerin yaşının araştırmamızda ortaya çıkan bu durumla etkisi olmadığını ortaya koyduk.

Dilovası'nda kanser nedeniyle ölümlerin ilk sırada yer aldığı Sağlık Bakanlığı'nın içinde olduğu çalışmalarda da raporlara geçiyor değil mi? Hatta 2006 yılında Meclis'te Dilovası Araştırma Komisyonu kuruluyor...

Bu bahsettiğim çalışmamızı 2005 yılında Halk Sağlığı Ulusal Kongresi'nde paylaştık, Gülhane Tıp Akademisi tarafından Kızılcahamam'da yapılan Çevre Kongresi'nde. Orada da tartıştık bu çalışmayı ve kamuoyuna da mal oldu. Kocaeli'nde büyük bir tartışma yarattı Dilovası sorunu. Çünkü gidip gelen yoldaki insanlarında aslında nesnel olarak gördüğü bazı sorunlar var, havadaki kokulardan, tozlardan, dumanlardan. Bize sadece onun bilimsel

ölçütlerle görünebilirliğini sağlamak düşüyordu. Ve bu gündeme gelince 2006 yılında da Meclis'te Araştırma Komisyonu kuruldu. Sağlık Bakanlığı, Çevre ve Orman Bakanlığı o zaman ki adıyla, TÜBİTAK Marmara Araştırma Merkezi (MAM) Gebze'de bulunan, Kocaeli Üniversitesi gibi pek çok kamu kurumu ve oradaki sanayiciler, Dilovası Organize Sanayi Bölgesi Yönetimi başta olmak üzere Meclis Araştırma Komisyonu'na davet edildi, ben de davet edildim Anabilim Dalımız adına şahsen. Bu bulgular ile bu sonucun sigara ve yaş itibariyle bir etkiye sahip olmadığını, o bakımdan önemli bir mesele olduğunu ve çözülmeye muhtaç olduğunu paylaştık. Aynı dönemde maalesef Kanser Savaş Daire Başkanı ki şimdi Hacettepe Üniversitesi Rektörüdür, Dilovası'nda sigara içmeyi engellerlerse bu sorunların ortadan kalkacağını Komisyon'a anlattığını Komisyon üyeleri bana söyledi. Ben de onlara bu ölçümlerin net ve kesin olduğunu söyledim. Ve Komisyon Kasım 2006 tarihinde raporunu tamamladı, 29 sorun ve 29 çözüm önerisi getirdi. 2007 yılının Şubat ayında da bu rapor Meclis Genel Kurulu'nda görüşüldü. Aynı dönemde Kocaeli Rektörlüğü'nü dönemin Çevre Bakanı, Kocaeli ilinin milletvekiliydi kendisi, ziyaret etti. Ben de o toplantıya brifing vermek üzere davet edildim. Biraz önce paylaştığım bulguları paylaştıktan sonra kendilerine bu konunun Üniversite ve Bakanlık tarafından ele alınmasının ve bunun Kocaeli genelinde olmasının önemini anlattım. Rektörümüz önemli bir destek sundu, şu andaki Rektörümüz aynı kişiydi o zaman da. Bakan onayladı orada sözlü olarak ve yanındaki müsteşarına böyle bir proje olursa yapalım diye talimatı verdi. Ertesi günden itibaren Tıp Fakültesi Dekanımızla ben bu işi görüştüm. Benim koordinatörlüğümde yaklaşık dokuz ila 10 klinik hep beraber yedi, sekiz toplantı yaptık, proje koordinatörü olarak ben bir ön proje hazırlığı yaptım. Kasım 2007 yılında, o zaman 2007 yılından sonra Bakan değişmişti biliyorsunuz, buna rağmen Rektörlüğümüz, Bakanlık'tan randevu aldı. Ben o görüşmelere gittim. Tam bir gün Çevre Bakanlığı'nda Müsteşar Yardımcısı ve ilgili Genel Müdürlük ile görüştükten sonra şu yanıtı aldım: Evet bu iyi bir proje ama biz bunu Avrupa Birliği ile kendimiz yapacağız, Üniversite bunu yapmayacak diye.

Bakanlık neden böyle bir çalışma yapmak istediğini söylediği halde üniversiteyi devre dışı bırakarak Avrupa Birliği ile çalışmak istedi?

Çünkü yüksek bir meblağ. Ama burada araştırmacılara para verilmesi üzerine yüksek bir meblağ değil. Kullanılacak teknoloji ve izlem süreleri nedeniyle yüksek bir meblağ. O proje yapılmadı. Ama 2007'nin Mart ayında, biraz geriye dönüyorum, Sağlık Bakanlığı Kanserle Savaş Daire Başkanlığı beni toplantıya davet etti. Çünkü Meclis'te görüşülen raporda şöyle bir ibare geçiyor; 'ilgili Bakanlıklar konuyla ilgili daha geniş araş-

tırma yapsınlar' diye. Elimizdeki 2005 araştırma verilerini Kanserle Savaş Daire Başkanlığı ile yeniden paylaştık. Ve Dilovası ilçesindeki bütün hanelerin kapsadığı bir çalışma yapmaya karar verdik. Onları da ben her zaman belgeleriyle sunuyorum. Kanserle Savaş Daire Başkanlığı, Sağlık Bakanlığı adına Valilik'e ve Rektörlüğe yazı yazdılar. Kocaeli İl Sağlık Müdürlüğü ve Kocaeli Üniversitesi ve Bakanlık üçümüz Dilovası'nda 2007 Ekim'de başlayıp Ağustos 2008'de biten bir çalışma gerçekleştirdik. Bu 2000 yılından 2007 yılının Ekim ayına kadar ki ölümlerin ve ölüm nedenlerinin saptanmasına yönelik bir çalışmaydı. Ve 2000 ila 2006 yılında Dilovası'nda gerçekleşen 100 ölümden yaklaşık 30,5'inin kanser nedeniyle olduğunu bir kez daha ortaya koymuş olduk. Bu Sağlık Bakanlığı'nın resmi araştırmasıdır. Ben bu verileri 2008 Ağustos ayında Kanserle Savaş Dairesi Başkanlığı'yla paylaştık. Fakat o dönemde fark ettim ki maalesef Dilovası'nın hep üzerine bir şeyler çekilmek isteniyor. Organize Sanayi Bölgesi'nin kuruluşunda yapılması gereken arıtma tesisleri 2008 yılı itibariyle daha yapılmamıştı, Meclis Araştırma Komisyonu'nun yapılsın demesine rağmen. Onun üzerine bu tarihsel birikimimle küçük ölçekte yeni bir proje yazma ihtiyacını duydum. O da şudur; biz 2005 yılında bu verileri toplarken bir ara İl Sağlık Müdürlüğümüzün web sayfasında Kocaeli genelindeki ölüm nedenlerini gören bir istatistiğe rastladık. Ve gördük ki Türkiye ortalaması 12,9 olmasına rağmen Kocaeli'ndeki 100 ölümden 19'unun kanser nedenli olduğu İl Sağlık Müdürlüğü'nün verisinde vardı. Ve hiçbir fabrika olmayan Gölcük'te 100 ölümden 21'inin kanser nedenli olduğu görülüyordu.

Yani sadece sanayi bölgesi olan Dilovası'nda değil Kocaeli genelinde kanser riski söz konusu.

Evet, bu ne demek? Esasında hava sirkülâsyonu meselesi nedeniyle bir havzada, bütün risk faktörleri varsa eğer dolaşabilir. En temiz yer 100 ölümden 7'sinin kanser nedenli olduğu Kandıra'ydı. Şunu planladım; öyle yapmalıyız ki herkesin gözünde en temiz olduğu düşünülen Kandıra ile en kirli olduğu düşünülen Dilovası'nı karşılaştırmalıyız. Bunun için uygun evrensel ve akademik parametrelerle hava kirliliğini ölçmeliyiz. Hava kirliliği var mı yok mu belirledikten sonra, bu kirliliğin içinde neler var sanayi ile ilişkilendirebileceğimiz ona bakmalıyız. Bir tanesi bu. İkincisi bunlar insanlarımızda var mı yok mu diye. Ama benim hipotezim şuydu; en temiz diye düşünülen yer de en kirli diye düşünülen yer de uluslararası standartlara göre kirlidir. Görece olarak aralarında fark olabilir ve vardır da zaten, birisi çünkü kirliliğin kaynağı. Görüşlerimi yazılı hale getirdikten sonra Genetik ve Çocuk Sağlığı Hastalıkları'ndan iki arkadaşımla bu konuyu paylaştım. Onlarında katkıları oldu. Örneğin Genetik'teki arkadaşım dedi ki; oradaki çocuklardaki kanları da daha sonra alalım, bir genetik farklılık var mı ona

bakabiliriz. Çocuk Sağlığı'ndan bu projeye katılan arkadaşım da şu öneride bulundu; çocukların kakalarını da alırsak çok daha uygun analizler yapabiliriz diye. Ve ben 2008 Ağustos ayında bir projeyi yazmaya başladım proje yürütücüsü olarak, arkadaşlarımın da desteği ile. Beş aşamalıydı bu proje. Bir tanesi her iki ilçede hava ölçümü yapacaktık, havadaki tozları ölçerek kirlilik olup olmadığına karar verecektik. O tozun içindeki ağır metallere bakacaktık. Sonra o bölgede gebeliklerin 4. ayında araştırmaya katılmayı kabul eden gebeleri doğumlarına kadar izleyecektik. İzleme aşamasının sonunda doğumlarında ilk sütlerinden örnekler alacaktık, ilk bebek kakalarından örnekler alacaktık. Onlarda da havadaki tozlarda baktığımız ağır metallere bakacaktık ve karşılaştıracaktık. Beraberinde bebekleri de bir buçuk yaşlarına kadar izleyecektik. Son olarak da genetik olarak bir sorun var mı yok mu bebeklerde bakacaktık.

Projenin bütçesi nasıl karşılandı?

Bu projeyi yaklaşık 180 bin liralık bütçeyle hazırlamıştım. Üniversitemiz 150 bin lirasını vermeyi kabul etti. 150 bin lirayı Bilimsel Araştırma Proje Koordinasyon Birimi (BAP) karşıladı. Bu proje tabii ki oraya verildiğinde hem bilimsel olarak heyetten geçti (akademisyenlerin değerlendirdiği bir heyetimiz var. BAP'lar da bütün üniversitelerde var), ayrıca Etik Kurullardan da geçti. Konunun önemi ve içeriği itibarıyla yapılmaya değer bulunduğu ifade edildi. Bir de benim o dönem tez konusu vermem gereken asistan arkadaşlarımdan birinin de bu projede araştırmacı olarak katılmasını ben istedim. Çünkü beş ayrı alanda çalışma yapacağız, bu alanlardan bir tanesine de onun için uygun olacak alanlardan birisi de O'nun tez konusu olabilirdi. Böylece biz dört kişi bir proje hazırladık. Ben projenin yürütücüsü oldum. İki doçent arkadaşım ve benim asistanım araştırmacı oldular. Biz bu bağlamda bu projeyi verdik, proje kabul edildi. Ve Mayıs ayında bildirildi bize kabul edildiği. Biz, o tarihten itibaren gebelerimizi toparlamak adına bölgede girişimler yaptık asistanımla beraber. Ve de hizmet satın alma yoluyla hava ölçümlerinin TÜBİTAK-MAM'ın Çevre Enstitüsü'nde yaptırmamız uygun olacaktı. Çünkü uluslararası akredite laboratuarlar. Annelerin sütü ve bebeklerinin kakasındaki analizleri de Bursa'da yine TÜBİTAK'ın BUTAL adlı laboratuvarında yaptırmamız gerekiyordu. Önce TÜBİTAK-MAM ile görüştük. Onlar teknolojik donanım itibarıyla araç parklarını yenilemenin uygun olacağını söylediler. O nedenle biz Mayıs'tan Kasım 2009'a kadar onları bekledik. İlk ölçümlerimizi Dilovası'ndaki bir mahalle ile Kandıra'daki bir mahallede yapmaya başladık, hep aynı yerde yapılmıştır. Süreç böyle başladı. Biz hava ölçümlerini yaparken bir yandan da gebelerin sağlık durumlarını izliyorduk. Sigara içmemeleri gerekiyor, ilaç kullanmamaları gerekiyor gibi özellikler vardı. Bu aşama doğrudan doğ-

ruya Anabilim Dalımız tarafından yürütüldü. Seyahatler yapılıyordu ister istemez, aldığımız numuneler biriktikçe peyderpey Bursa'daki BUTAL laboratuarına gönderiyorduk. TÜBİTAK-MAM tarafından, her iki ilçede, her ay eş zamanlı ve düzenli olarak tam 24 saatlik hava ölçümleri yapılıyor ve yapılan ölçümlerin sonuçları bize resmi raporlarla bildiriliyordu. Bu raporlar hem bizde hem de o kuruluşlarda hem de üniversitemizde bulunuyor. Biz bu projemizi yürütürken, 2010 yılının sonbahar aylarında kentimize yeni bir demir çelik fabrikası kurulması gündeme geldi.

Şehirdeki dördüncü demir çelik fabrikası...

Evet, iki tanesi Dilovası'nda bir tanesi Gebze'deydi. Bu sefer kentimizin doğu tarafına kurulacağını öğrenmiş olduk. Diğer üçü batıdaydı çünkü. Kentte ciddi bir tartışma ortamı oluştu. Biz o tarihlerde tartışmaya hiç dâhil değildik. Bu veriler elimizde birikiyordu. Ve görüyorduk ki en temiz denilen Kandıra'da da uluslararası standartların üzerinde bir kirlilik yaşanıyor. Dilovası'nda hava kirliliği zaten tahmin ettiğimiz gibi çok yüksek. Aldığımız anne sütü ve bebek kakaları örnekleri üzerinde yapılmakta olan analizlerin sonuçlarında da benzer bir durumla karşılaşamaya başladık. Her bir numune için kesin ve değişmez olan bu sonuçların önemli bir bölümünde anne sütü ve bebek kakalarında da hakikaten beklenenin, özellikle de Dünya Sağlık Örgütü'nün standartlarının üzerindeki seviyelerde ağır metal tespit edilmeye başlandı. İşte bu çalışma olurken daha önce 2004-2005'deki çalışmalarımızla ilgilenen gazeteci bir arkadaşımız bu projeden de haberdar olduğu için kentte bu yeni emisyon artışının nelere neden olacağı konusunda bilgi paylaşmak istedi. Söyleşi sırasında, o zamana kadar resmi raporlarla elimize ulaşmış olan bulguları kendisiyle paylaştım. Bunlar araştırma sonucu değildir. Bu sadece o zamana kadar üretilmiş, ulaşılmış ve değişmeyecek, uluslararası akredite laboratuarlarının sonuçlarıdır. Yani ulaşılmış bulgulardır. Araştırma sürecinde toplanmış olan verilerdir. Kısaca; şu tarihten şu tarihe kadar şu kadar ölçüm yapıldı, ölçüm sonuçlarına göre havadaki kirlilik durumu budur, şu kadar kişi de anne sütü ölçümü ve bebek kakası ölçümü yapıldı, durum budur; anlamına gelmektedir. Ayrıca, bunlar zaten araştırma bittiğinde değişmeyecek sonuçlardır. Paylaştığımın tümü bunlardır. Bu söyleşiyi hafızam beni yanıltmıyorsa, 5 Ocak 2011 günü gerçekleştirdik. Ve birkaç gün içinde de maalesef, maalesef derken, olumlu yönü de şudur; kamuoyu yeniden duyarlı hale geldi Dilovası'na. Maalesef derken çok çarpıtıldığı anlamında maalesef diyorum. Bu projemiz, son hava ölçümlerimizin de tarihi olan 2012'nin Şubat ayında tamamlandı. Ama ondan önce bebeklerin kakaları ve annelerin sütündeki çalışmalarımızı tamamlamıştık. Bebeklerimizin izlem süresini de 2012'nin Ekim ayı itibarıyla tamamladık. Aynı aşamada aldığımız kan örneklerinden, yeniden izin istedik annelerden, bebeklerimizin genetik araştırmasını da ayni

bir laboratuvar bağışı alarak tamamladık. Biz, bu projede, toplam 150 bin liralık bütçemizin 109 bin lirasını kullanmış olduk. 41 bin lirasını iade ettik. Niye iade ettik? Öngördüğümüz sayıda katılımcı olmadı. Bir kısmı ayrıldı çalışmadan, dolayısıyla onların sütleri ve bebeklerinin kakalarının analizleri olmadı. Hem TÜBİTAK-MAM hem TÜBİTAK BUTAL laboratuvarlarından yaklaşık 68 bin lira karşılığında hizmet satın aldık. Birinden hava ölçümü ve analizleri diğerinden de bebeklerin kakası ve annelerin sütüyle ilgili ölçümler. Onun dışında yaklaşık 11 bin liralık bir seyahat gideri oldu. Şöyle bir şey var BAP'ta gidilecek mesafeler kilometre olarak veriliyor. Bizimki sabit. Dilovası'ndaki bir mahalle, Kandıra'daki bir mahalle. Üniversite'den oralara kaç kilometrelik bir mesafe kat edilecek şoförler odası bununla ilgili tasdikli bir belge veriyor. Ayrıca kullanacağınız aracınızın kilometrede ne kadar yakıt yaktığının belgesini de yetkili bayisinden yine onaylı bir belgeyle alıp üniversiteye bildiriyorsunuz. Dolayısıyla her bir izlem ziyaretinde kaç litre benzin harcanacağı ile ilgili bilgi sahibi oluyorlar. Siz proje önerisinde de sunduğunuz izlem ziyaretlerini yapıp bunu belgeledikçe bunun bedeli, benzin parası bu işlemle görevli araştırmacı arkadaşımızın hesabına yatırılıyor.

Bu bütçelendirme ve bütçedeki hangi kaleme ne kadar harcandığı belgelendirildiyse bu belgelere ulaşmak çok da zor olmasa gerek.

Bütün hepsinin orijinal faturaları, fişleri, yol güzergâhları, biraz önce söylediğim Şoförler Odası'nın, ildeki sorumlu bayiinin yakıt gideri nedeniyle vermiş olduğu belgelerin hepsi sizin de ifade ettiğiniz gibi BAP'ta var, üniversitemizin belgeleri arasında var. Çok şeffaf bir uygulama bu. Biz 180 bin TL bütçe istemiştik. Tahmin ettiğim katılımcı sayısı nedeniyle. Üniversite bize 150 bin TL vermeyi uygun buldu. Onun da tamamını kullanamadık. Gerekçemizde belirttiğimiz gibi araştırmaya katılan gebeler konusunda hedeflediğimiz sayıya ulaşamadığımız için. Harcadıklarımızın hepsi faturalarıyla belgelidir. Hepsinin orijinal hali resmi yazıyla üniversitemizin BAP birimine gönderilmiştir ve bunların tümü denetimden geçmiştir. Bugüne kadar inanın bana bu konuda herhangi bir geribildirimle bir olumsuzluk bildirilmedi. Bu belgeler elimizde. Ve verdiğim raporun bir kopyası da burada. Her bir sayfasını imzalayarak sundum. Ve sunuş tarihi de 13 Haziran 2012. Anabilim Dalı'ndaki sayı numarası 103. Konusu da proje sonuç raporu. Her ay harcamalarımızla ilgili raporları da BAP'a gönderdik. Onlar evet doğrudur dedikten sonra bize çünkü öbür ayın harcamaları karşılığında para verdiler.

Peki bu araştırmalar, raporlar hazırlanıyor. Sağlık Bakanlığı'nın kayıtlarına da geçiyor bu bölgede kanser nedeniyle ölümlerin ilk sırada yer aldığı. Fakat ne zaman ki siz konuyu asıl muhataplarıyla yani yöre halkıyla paylaşıyorsunuz bu durum o zaman problem teşkil etmeye başlıyor.

Çok haklısınız. 2007'de Kanserle Savaş Dairesi Başkanı, toplantıdan sonra bana 'Türkiye'de Kanser' başlıklı bir kitap yazılacağını söyledi ve Dilovası bölümünü yazmamı istedi. Ben kitabın içeriğine baktım, Türkiye'de kanser meselesiyle ilgili değil benim onaylamayacağım biçimde sırf kitap yazmak için kitap yazmak olacağı düşüncesiyle o bölümü reddettim. Kendileri bizim verilerimizi kullanarak o kitaba Dilovası bölümünü yazdılar. Kitap 2008 yılında İngilizceye de çevrildi, tekrar basıldı. Her ikisinde de Dilovası'ndaki birinci önceliğin Dünya'da olduğu gibi kalp ve dolaşım sistemi hastalıkları değil kanser nedenli ölümler olduğu ortaya kondu. Dediğiniz gibi onlar söyleyince bir şey olmuyor. Ama kamuoyunun kendisiyle bilgileri paylaşınca sorun oluyor. Çünkü Türkiye'de uluslararası bir yatırım, POSCO dediğiniz şey Kibar Holding demek. Kayserili bir sanayi grubu biliyorsunuz. Pek çok ilişkiler var, pek çok şeyler var. İstanbul Çevre Mühendisleri Odası'nın bize sunduğu bilgilere göre Hindistan'a yapmak üzere bir yatırım başlatmışlar ama kasaba halkının tepkisi üzerine orada yapamamışlar. Onun üzerine Türkiye'yi tercih etmek durumunda kalmışlar. Zaten onlar da söylüyor; biz oradaki üretimin % 61'ini Avrupa'ya satacaktık diye. Yani biz üretimin kalorifer kazanı olacağız. Çamuru, pisliği, sağlık zararları, doğa zararları burada olacak. Ürünleri Avrupa'ya satacağız. Halkı uyandırıyordu bu bilgiler tabi ki. Fakat ne ilginçtir ki bu kitabın editörü Sağlık Bakanlığı Kanser Savaş Daire Başkanı Mart 2011 tarihinde YÖK'e 'halkı kanser konusunda yanlış bilgilendirdiğim ve halkta korku ve paniğe neden olduğumla ilgili' dilekçe sunmuş bir yazıyla. YÖK bunu Rektörlüğümüze gönderdi. Ve Rektörlük bu konuda disiplin soruşturması başlattı. İlginçtir aynı Daire Başkanı aynı yılın Haziran ayında yani üç ay sonra 8 Haziran 2011 tarihinde Sanayi Bakanlığı ile Çevre Orman Bakanlığı'na, Sağlık Bakanı namına bir yazı gönderdi. Bölgenizde yeni kurulacak sanayi alanlarınızı çok dikkatli inceleyin. Çünkü o bölge hava, toprak ve su olarak doygunluk düzeyine ulaşmıştır. Emisyonları yüksek kapasitede olacak yeni fabrika kurulmasına ve kapasite arttırılmasına müsaade etmeyin, diye yazı var. Şimdi böyle bir ikilem var. Demek ki bir yerden düğmeye basılıyor. Aynı dönemde Büyükşehir Belediye Başkanı'nın hakaretine maruz kaldım. Onun üzerine kendisi hakkında savcılığa suç duyurusunda bulundum. Savcılık kendisiyle ilgili bir soruşturma başlattı ve soruşturma sonucunda dava açmaya karar verdi ve Asliye Hukuk Mahkemesi'nde kendisiyle ilgili hakaret davası açtı Cumhuriyet Savcılığı. Ben açmadım. Kamu davası olarak başladı. Çünkü Büyükşehir Belediye Başkanlığı'nın yapmış olduğu işlemin görevinden kaynaklı olmadığı kanıtlanmıştı savcılık tarafından. Benim başvurumdan bir süre sonra, bu sefer Büyükşehir Belediye Başkanı ve Dilovası Belediye Başkanı aleyhimde halkı korku ve paniğe sevk etmekten ötürü şikâyette bulundular. Savcı benim yapmış olduğum basın açıklamalarının, kamuyu bilgilendirmemin mesleğimden, görevimden kaynaklanan bir durum olduğu öngörüşüyle dosyayı üniversiteye gönderdi.

Önce siz şikâyette bulunuyorsunuz ve bunun üzerine Belediye Başkanlığı bir şikâyette bulunuyor yani.

Arada bir hafta var, artık herhalde onun üzerinedir diye düşünüyorum. Ardından üniversitemiz bir ön görüşme falan yapmadan hakkımda doğrudan doğruya bir ceza soruşturması başlattı, 2011'in Nisan ayında açılmış olan ceza soruşturması hala sonuçlanmadı.

Aynı dönem üniversitenin Etik Kurulu'na da şikâyet ediliyorsunuz.

Disiplin soruşturması Ekim 2011'de sonuçlandı. Aynı dönemde ilk duruşmayı 31 Mayıs 2011'de gerçekleştirildi ve hakaret davasıyla ilgili bu mahkemenin duruşması 15 Eylül'e ertelendi. Ve Eylül ayının ilk haftasında Etik Kurul raportörü beni aradı. Ve hakkımda bir dosya olduğunu söyledi, ben bir kongrede görevliyken. Sonra baktık ki başvuru tarihi Haziran. Tabi bu tarih hiç inandırıcı gelmedi önce onu söyleyelim. Ağustos ayı itibarıyla yeni şeyler olduğu ve Eylül ayındaki mahkemeye bir hazırlık olduğu öngörüsü bizde hâkim oldu. Çünkü duruşmadan bir gün önce Etik Kurul toplandı ve benim etik bir kabahat yapmış olduğuma karar verdiler. Muhatap ben olmama rağmen ve konudan haberdar olmamama rağmen ertesi gün mahkemede Büyükşehir Belediye Başkanı avukatı benimle ilgili aleyhimde Etik Kurul'un bir karar verdiğini, bunun mahkeme tarafından üniversiteden istenmesi gerektiğini talep edebilecek kadar rahatlık içindeydi. Önemli bir durumdu bizim için. Dolayısıyla üniversite içinde yaşananların da önemli bir göstergesi oldu. Disiplin cezası da bu Etik Kurul'un kararı gerekçe alınarak verilmişti. Daha sonra Etik Kurul kararını ve disiplin cezasını İdari Mahkeme'ye başvurarak işlemin bozulmasını talep ettik. İdare Mahkeme, Etik Kurul kararını bozdu, ama Etik Kurul kararına bağlı olarak verilen disiplin cezasını onadı. Üniversite, Etik Kurul'la ilgili verilen kararı iptal ettirmek için Danıştay'a başvurdu. Diğer disiplin cezası ile ilgili üst mahkeme Danıştay yerine Bölge İdare Mahkemesi. Avukatlarım da Sakarya Bölge İdare Mahkemesi'ne başvurdular. Dava Mayıs 2013 sonu itibariyle karara bağlandı. Mahkeme; Üniversitenin beni suçlarken, hangi davranışımın hangi disiplin suçunu oluşturduğunu, suçlamasını hangi delillere dayandırdığını belirtmediğini, suç oluşturduğunu ileri sürdüğü davranışların hukuki nitelendirmesini yapmadığını, bütün bunlarla bağlantılı olarak hangi suçun oluştuğunu bildirmediğini, yöntemine uygun olarak savunma hakkının kullanılmasına olanak sağlamadığını, oysa Anayasa ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Uyarınca herkesin kendisine yöneltilen isnadın nedeninden ve niteliğinden haberdar olma hakkı olduğunu, bu olmadan savunma hakkının kullanılamayacağını, belirterek disiplin cezası verilmesinin hukuka aykırı olduğuna ve cezanın oybirliği ile iptaline karar verdi. Sırada Etik Kurul'un davası var. Bekliyoruz.

O dava devam ediyor ama Büyükşehir Belediye Başkanı'na açılmış olan ve kamu davası niteliğindeki hakaret davası 2012'de sonuçlandı ve o davayı kazandınız.

Evet, Mart 2012'de o davayı kazandım, beşinci duruşmada sonuçlanabildi. Türkiye tarihinde, süresi ve duruşma sayısı itibariyle ender görülen bir hakaret davası olduğu ifade ediliyor. Büyükşehir Belediye Başkanı suçlu bulundu. Ancak indirim vesileleri ortaya çıktı. O da yine Etik Kurul kararına dayandırıldı. Bir tahrik unsuru olarak görüldü. Bu süreç tabi çok uzun... Ama görünen şu ki; bir üniversite içinde bulunduğu kente karşı mı sorumlu olacak, kenti yönetenlere karşı mı sorumlu olacak konusunda önemli bir olgu olarak önümüze çıktı bu durum. Bu dönemde üniversitelerimizin, hükümetlerle konsolidasyonu, dolayısıyla onun yerel ayakları olan yerel yönetimlerle konsolidasyonu bence birer vaka olarak önümüze çıktı. Ben ilk verileri, yani hava ölçüm sonuçları, anne sütü ve bebek kakalarındaki ilk ölçümündeki ağır metalleri, bu verileri kullanarak bir makaleyi kaleme aldım. Benim asistan arkadaşım ve diğer araştırmacı arkadaşlarımın adlarıyla beraber uluslararası bir dergide yayınlanmak üzere geçtiğimiz yıl 2012 yılı itibarıyla Kasım ayında kabul edildi. Onun dışında şimdi asistan arkadaşım da kendisinin tez konusu olan bebeklerin büyüme ve gelişimleriyle ilgili bölümünü bir makale haline getirmeye çalışıyor. O da yapıldıktan sonra birde genetik sonuçlarını paylaşabileceğimiz bir makaleyi daha yazacağız bu çalışma üzerinden. Tabi konu şudur; biz bu makaleleri yazmak için bu çalışmaları yapmadık. Bizim hedefimiz sorunu yaşayanların, yaşadıkları sorun konusunda bilgilenmeleriydi. O bakımdan Dilovası'nda ilk çalışmayı yapan biz değiliz. Ama verileri akademik dosyalarına kaldırmayıp, verileri sahipleriyle paylaşan ilkleriz ben ve arkadaşlarım.

Bu yüzden belki de simge haline dönüştü sizin yapmış olduğunuz çalışma. Etik Kurulu'nun kararına karşı Türk Tabipleri Birliği de ayrı bir heyet kurarak durumu inceledi. Ve sizin görevinizi yerine getirmiş olduğunuz yönünde bir rapor hazırladı. Bu iki kurul arasındaki farkın nedeni ne sizce?

Esasında üniversitenin Etik Kurulu atanmışlardan oluşuyor. Atanmışlar, onları atayanın oraya uygun bulduğu dosyayı göndermesi üzerinden, gönderilmiş dosya üzerine karar veriyor. Bakın sizin bir birey olarak yapmış olduğunuz başvurunuzun Kocaeli Üniversitesi Etik Kurulu'nda görüşülme durumu söz konusu değil. İdare, Rektörlük makamı, o dosyanın Etik Kurul tarafından görüşülmesini uygun bulursa o dosya görüşülüyor. Benimle ilgili meselede de Etik Kurulu'na başvuran, başvuru cümlelerini falan okumak istemiyorum, doğrudan doğruya bir hükümle yazılmış bir yazı üzerine yapılmış bir başvurudur. Rektör, Etik Kurulu'na başvuruyor konunun incelenmesiyle ilgili. Kim bu Etik Kurulu üyeleri? Tümüyle kendisinin ata-

dığı üyeler. Türk Tabipleri Birliği'nin uzmanlardan oluşan heyetinde ise Türkiye'nin en önemli felsefecileri var. Bu kişilerin vermiş olduğu kararsa benim açıklamamın yapılmamasının bir hata olacağı. O dönemde biliyorsunuz Van depremi söz konusuydu. Van depremiyle ilgili önceden uyarılar yapılmış olsaydı benzer bir şekilde ölümler olmayacağıyla da benzerleştirilen bir durum vardı. Yani eldeki veriler ışığında bir tehlike öngörülüyor bu tehlikeyle ilgili haberdar ediliyor, bu haberdar etme durumu olmazsa insanlar daha kötü mağdur olacaklarını, zarar göreceklerini açıklamaya çalışan bir karardı o. Kaldı ki akademik özgürlük anlamında tabi şunu söyleyelim; Türkiye'de ifade özgürlüğü var mı ki üniversitede akademik özgürlük olsun? Bu bakımdan ben akademik özgürlük meselesini tartışmak istemiyorum. Bu memlekette ifade özgürlüğünün olmadığını zindanlardan biliyoruz.

Düşünce ve ifade özgürlüğünün olmadığı yerde akademik özgürlükten söz edilemez diyorsunuz.

Düşünceyi de birlikte söyleyelim. Çok doğru söylüyorsunuz, o tanımlamanız çok yerinde. Düşünce ve ifade özgürlüğünün olmadığı bir ülkede akademik özgürlüğün tartışılmaması lazım. Abesle iştigal olur. Bir akademisyen yapmış olduğu çalışmaların nesnel sonuçlarının ötesinde yılların birikimi ve öngörüleriyle de açıklamalar yapabilir. Akademik özgürlük budur. Ama dediğim gibi onu tartışamıyoruz. Tartışmayacağız da. Daha öncelikle düşünce ve ifade özgürlüğünü sağlayalım bu memlekette ondan sonra.

Size yönelik en büyük eleştirilerden biri "yayınlanmamış bir araştırmanın sonuçlarını açıklamanın etik özensizlik' olduğu şeklindeydi. Ve bu eleştiri akademik çevrelerde de destek buldu. Halk sağlığının risk altında olduğu bir durumda bilimin ve bilim insanının 'beklemek' ten yana tavır alması mümkün müdür?

Bu suç işlemek olur. Bu ülkede yaşayan, bu bölgede yaşayan herkese karşı, doğaya karşı bir sorumluluğumuz var. Dolayısıyla sorunları büyümeden en erken şekilde engelleyebilirsek o kadar çok kazanımımız olacak. Bu bakımdan böyle bir saptamaya katılmıyorum. Kaldı ki bu projenin bilimsel olup olmadığı baştan denetlendi. Etik uygunluk olup olmadığı baştan denetlendi. Tek mesele elde edilmiş bulgular. Bu açıklamış olduğumuz veriler izlem verileri değil, kesitsel veriler. 2009'un Kasım'ında Aralık'ında hava kirliliği neydi, 2010'un Ocak'ında, Şubat'ında, Mart'ında, Nisan'ında, Mayıs'ında neydi?

Yani bunlar sonradan değişemeyecek veriler...

Bunlar değişmeyecek. Dolayısıyla bunlarla ilgili bir şeyi beklemekle ilgili hiçbir gerekçe kabul edilemez. Kaldı ki doğumunu yapmış, ilk sütü gelmiş annenin süt örneğini almışsınız. Bebeği hiçbir şeyle beslenmemiş, sadece

göbek kordonu üzerinden annenin kanıyla beslenmiş. Ondan oluşmuş ilk kakaları alıyorsunuz, bunlarda olması gerekenin üzerinde ağır metaller buluyorsunuz. Ve bunu açıklamayacaksınız. Bir daha bu çalışmayı yapacak olursam bir daha açıklarım. Açıklamamak suçtur. Ben öncelikle toplumsal sorumluluğu olan alanda çalışıyorum.

Peki böyle bir prosedür var mı? Yani çalışmaya başlanırken rektörlük ile böyle bir sözleşme imzalanıyor mu yayınlanmadan açıklanamaz diye?

Hayır. Burada proje ara raporlarının bile verilmediği üniversitede çalışıyorum. Daha önceki aldığım projelerde gönderdiğimiz ara raporlar için sen niye bunlarla uğraşıyorsun gibi sözlü eleştiriler alıyordum. Bu çalışmada da yine ara raporları gönderdik, harcamalarımız mali bütçe üzerinden özellikle, en son bu çalışmalar sonunda da 2011'in Ağustos ayında Rektörlük; BAP'ın finanse ettiği bütün proje yürütücülerine, bir yazı göndererek ara raporların hemen gönderilmesini istedi. Üniversitemizin kurumsallığının da bir örneğidir bu. İdari anlamda bir mahkeme süreci olunca diğer taraftan da prosedürü dört dörtlük yürütüyorlarmış gibi göstermek adına olsa gerek ara rapor istemeye başladılar.

Projenin başında Rektörlük proje bütçesinin büyük bir kısmını karşılıyor, bu projeye destek veriyor. Ve sonra yeni demir-çelik fabrikasının kurulması gündeme gelince...

Çünkü hükümet taraftı bunda. Çünkü buraya yatırım yapılması konusunda karar vericiler çok büyük yerlerde.

Üniversitenin özerkliği açısından da hayli manidar bir örnek değil mi?

Burada da tabi üniversiteniz nerede diye bakıyorsunuz. Üniversiteniz akademik anlamda üretimler ve toplumsal sorumluluktan mı yana yoksa üniversitelerimiz yaratmış oldukları konsolidasyonların içinde kendilerine bir statü mü arıyorlar? Üniversite yönetimlerimizin daha doğrusu, bunu tartışabiliriz.

Bu noktada akla Durkheim'ın XX. yüzyılın başlarında 'tüm ortaçağ kurumlarından bugün de eski haline en çok benzeyen kurumlar üniversitelerdir' şeklindeki sözü geliyor. Sizce günümüzde üniversiteler demokrasi ve özgürlükler açısından dönüştürücü bir role mi yoksa içinde yer aldığı toplumsal düzenin korunmasına yönelik bir role mi sahip?

Biliyorsunuz üniversitelerin temelinde loncalar var. Loncalar da varlıkları döneminde ortaçağda bağımsızlıklarını hep en öne çıkarmışlar, biz bağımsız eğitim vereceğiz, bağımsız eğitim yapacağız diye. Böylece aristokrasiden kopmayı da öngören bir faaliyet alanı. O zaman da bir sistemi üretmeye yönelikti tabi ki. Ama bir bağımsızlık meselesi var. Çünkü burjuvaziyle

aristokrasinin çatıştığı döneme denk geliyor. Şimdi ise bir konsolidasyon dönemi. Üniversite yönetimleri, erkle ciddi anlamda konsolide olmuş durumdular. Bu bağlamda bir dönemler için bizim için de alternatifin üretilebildiği, daha korunaklı, bütünüyle sistemin içinde olmakla beraber daha korunaklı, alternatif üretilmesine olanak sağlayan alanlar olmak dönemi bitti. Dünyada bu bizden daha erken başlamıştı. Türkiye'de bu iş 80'lerle beraber hız aldı. Günümüzde artık doğrudan doğruya üniversiteler birer artı değer yaratma alanı. Yani ticarileşme falan aşamasını aştık. Onlar bitti. Piyasada bir aktör artık üniversiteler. Hepsi hükümete bağımlı bir piyasa. En büyük patronlarımız da dâhil nasıl ki ihale alabilmek için sıraya giriyorlar, üniversitelerimiz de aynı boyutuyla sıraya giriyor. Böyle bir özellik var.

Temel noktayı şöyle özetleyebilir miyiz o zaman? Amerika kaynaklı bir model olan 'Market Model University' modeli 1994 yılında TÜSİAD raporuyla da ülkemiz için önerilmişti. Ve yeni YÖK yasa tasarısında da gördüğümüz gibi üniversiteler daha çok özel şirket mantığıyla yönetilmek isteniyor. Yani burada temel mesele; üniversitelerin piyasaya katma değer yaratan kurumlara dönüştürülmesi mi?

Tümüyle katılıyorum. Ama üniversiteler özel şirket mantığıyla yönetilmiyor, altını çizeyim. Üniversiteler artık özel şirket oldu. Şimdi bakın herkesin Teknopark'ı var, öğretim üyelerinin kartvizitleri var ticarethaneleriyle ilgili, ticari sicil numaraları var. Şirketleştiriyorlar bireyleri. Bunu kaynak aktarma olarak algılayın, bir sürü şeyler söyleyebilirsiniz. Artık üniversiteler ortaklar pek çok ticari yatırım içinde. Piyasa koşullarının temel aktörleri olmaya başladılar. Bu uygulamayla, bir dönem devlet üniversitelerinde kamu kaynaklarıyla yaratılmış olan altyapıyı ve eğitimli emek gücünü, piyasaya kolaylıkla aktarmanın olanağını yarattılar. AR-GE faaliyetlerini de bu bağlamda ele almamız gerekir. Şimdi onu da aştık, dediğim gibi üniversitelerin tümü şirket haline geldi. Kendileri kazanıyorlar ve kendileri harcıyorlar. Buna da özerk üniversite diyorlar. Bizim anladığımız özerk üniversite bu değil.

Yeri gelmişken sormak isterim o halde, akademik özgürlükler sizce nasıl bir üniversite yapılanmasıyla sağlanabilir?

Bir kere koşullarının sağlanması için ekonomik anlamda hiçbir kaygısı olmaması gerekir. Bu ne demektir? Genel bütçeden finansmanı olacak ama bu bütçe Rektörlüğe değil üniversitenin her bir fakültesine ve her bir enstitüsüne verilecek. Oralarda oluşmuş katılımcı yapılarla harcamalara karar verilecek bir mekanizma lazım. Mali faaliyet belirleyici en önemli işlerden bir tanesi. Diğer boyut; bakın üniversitelerde hemen herkes atanıyor. Seçimle gelinecek birkaç yer var. Onlar da zaman içinde törpülenip zaten işaret edilenler seçiliyor. Böyle bir durumda özerklik, özgürlük gibi bir şeyden bah-

setmek mümkün değil. Ama tabii ki buralar özgürlük alanları olmalı. Neyi kastediyorum? İnanın düşüncenizde ve ifadenizde, alanınız olsun olmasın, aykırı olabilir, farklı olabilir, hatalı bile olabilir. Her şeyi ama her şeyi konuşabileceğiniz, ifade edebileceğiniz yer olması lazım üniversitenin. Bilimi bilim için yapanın da bilimi toplum için yapanın da bir arada ama o kaygılarla bulunması lazım. Şimdi bilimi toplum için yapanları zaten ayırıyoruz, artık bir elin parmağı kadarlar. Bilimi bilim için yapanlar da kalmadı. Bilimi ya iktidar için yapıyorlar ya da para için yapıyorlar. İşte o son ikisini çıkarmadan buralarda söylediğiniz anlamda bir özgürlüğü ifade etmek mümkün değil. Son dönemde izliyorsunuzdur, bir üniversitede bir sorun olduğunda, herhangi bir akademisyen bir sorun yaşadığında başka üniversitelerden arkadaşlar o sorunu görünür kılmaya ve sorunun çözümü için girişimlerde bulunuyorlar. Sorunu yaşayan arkadaşımızın üniversitesinden katılımlar çok cılız oluyor. Başka bir üniversite olduğunda o ses çıkarmayan üniversitede birden insanlar coşuyorlar ve ortalıkta görülmeyen pek çok insan öbür tarafa destek vermeye başlıyor. Bu şu demek; üniversitede ciddi anlamda bir sulta var demektir, Rektörlük sultaları. Üniversitelerimizin yönetimleri artık birer memur haline dönüşmüşlerdir, hükümetin memurları ve kendilerinden istenilenleri yapmaktadırlar. Muhalif sesler çıkmayacak. Hemen göze batanların gerekli işlemini yapıyorlar. Huzursuzluk veriyorlar, tecritler oluyor, mobbingler oluyor, atamalarını geciktiriyorlar, insanlarla görüşmelerini engelliyorlar. Kadro gereksinmelerini karşılanmıyor. Bölümün tümü cezalandırılıyor. Bunun gibi pek çok uygulamayı söylemek mümkün.

Akademi üzerinde artan bu baskılar mücadele anlamında bir ivme yaratmadı mı son dönemlerde? ODTÜ direnişi, Dicle Üniversitesi'nde yaşananlar, İTÜ Asistanlar dayanışması gibi örnekleri düşünürsek üniversiteler kendi iç bileşenleri açısında ne durumda?

Şöyle söyleyeyim, ben ODTÜ'deki öğrenci direnişinin, bir kırılma yaratma potansiyeli taşıdığını öngörmüştüm. Çünkü ortaya çıkış gerekçesi tüm toplum kesimlerini ilgilendiren, duyarlılığımızın yüksek olduğu bir konuydu. Biliyorsunuz Hükümet, uzaya uydu göndermek olarak konuyu dile getirdi. Hâlbuki uzaya uydu değil, savaş uydusu göndereceklerdi. Birçoğumuz bu özelliği atladık, eksik kullandık. Uzaya uydu göndermekle akla gelen; teknolojik gelişmeleri izlemek, dünyada hava nasıl gidiyor, kirlilikler nasıl gidiyor vb. gözlemlerde bulunmak olarak düşünülebilir, hâlbuki öyle değil.

Zaten karşı çıkılan nokta da bu değildi.

Ama kamuoyunda buna yeterince yer verilemedi, savaş uydusu gönderiliyordu yukarıya. Bundan daha meşru ne olabilir üniversite öğrencisi için. Savaş bir halk sağlığı sorunudur. İnsanları öldürür, yaralandırır, sakat bırakır. Buna karşı çıkmak üniversite için bir ödevdir. Ben ODTÜ direnişini

bir kırılma potansiyeli olarak değerlendirmiştim. Ama çok kısa sürede biz üniversiteliler bunu görünür kılmaktan uzaklaştırdık. ODTÜ'de bütün Türkiye üniversitelileri olarak bunun görünür kılınması, üniversitelere yapılanların deşifre edilmesi bu olay özelinde görünür hale gelmesi bir şekilde el altından engellendi. Bu boyut üzerinden ele almamız lazım. Evet üniversitelere sıra sonradan geldi. Bir YÖK kurdular, bir kalıba oturttular. Buna rağmen üniversiteler yeniden kendine geldi. Üniversiteler biterse artık bir toplumda her şey bitmiş olur. Ama buna rağmen görüyoruz ki kendiliğinden de olsa, nasıl ki bugün THY'de önemli bir direniş var. Birbiriyle bağlantı kuramayan, pek çok alana dağılmış direnişler var esasında. O medyadaki egemenlik, o araçlara ulaşamamamız haberdar olmamızı engelliyor. Bunu organize edip yek bir vücut haline getirmekle ilgili bir örgütlenme sorunumuz var. Bu sorunu aşarsak umutluyum ben üniversitelerden yeniden bir direniş çıkacağına. İşçi sınıfı ve üniversite öğrencileri, akademisyenleri kastetmiyorum, yine bir önderlik yapabilirler Türkiye için. 70'li yıllar onların önderliğiyle geçmişti çünkü. Benim umudum var.

Burada akademik özgürlüklerle beraber basın özgürlüğünün önemi de çıkıyor karşımıza. Siz de ilk bulguları bir gazete röportajında kamuoyuyla paylaşmıştınız. Ve tepkiler biraz da bu durumun basına yansımasınaydı. Bu özgürlük alanlarını birbirinden ayrı düşünmemek gerekiyor diyebilir miyiz?

Haklısınız, Pek çok kocaman haber sunucuları davet ettiler beni sonrada iptal ettiler, onları saymaya gerek yok şimdi. Burada çekimler yapıldı, kendileri aradılar. Cesaretle konuya yer verenler birkaç ay içinde zaten işlerinden oldular. Bunlardan bir tanesi de Banu Güven'dir. Başka olaylar da üst üste geldi. Orada Onur Hamzaoğlu olayı olduğu için değil Onur Hamzaoğlu olayı gibi toplumsal muhalefete mal olan olayları ele aldığınızda, size 'yeter, siz dışarı çıkacaksınız bu alandan' diyorlar. Biliyorsunuz Banu Güven'de seçime yönelik faaliyetlerde konuklarının beğenilmemesi üzerinden bu olaylar başat hale geldi. Ama Banu Güven'i benimle ilk canlı bağlantıyı yapıp kamuoyunda bu konunun haklılığını dile getiren önemli bir televizyonculuk örneği olarak önümüze koymamız gerekir.

Geçtiğimiz günlerde, halk sağlığı ve akademik özgürlük açısından sizin durumunuzla benzerlik gösteren bir olay yaşandı. İTÜ Rektörlüğü Amerika'dan ithal edilen pirinçlerde 'GDO vardır' şeklindeki raporunu geri çekti. Bakan Mehdi Eker de olayı 'Savcının pirinci inceleme için İTÜ'ye göndermesi de, İTÜ'nün "Ben bu işten anlamam" demeyip incelemesi de tam bir skandal' şeklinde değerlendirdi. Bu noktada aslında akademik özgürlüğün dar bir çerçevede yalnızca akademik çevrelerin değil toplumun tamamını ilgilendiren bir konu olduğu söylenebilir mi?

Akademi özgür olmazsa halk zarar görür demek istiyoruz değil mi? Evet. Öyleyse GDO'lu olduğu düşünülen pirincin üniversite laboratuvarına gönderilmesi doğrudur. Gönderilmiş ve analiz yapılmıştır zaten. Rapor yayınlanmıştır, raporda patronların ve hükümetin istemediği sonuçlar çıkmıştır. Bakan'ın açıklaması şöyle; onların yetkisi yok. Onun üzerine Rektör Bey, emri almıştır. Laboratuvar sorumlusunu görevden almıştır. Yapılmış analizi ve ortaya çıkan raporu yok hükmünde kabul etmiştir, biz geri çekiliyoruz demiştir. Bu akademik bir skandaldır bir yönüyle. Bir yönüyle de kamu yönetimi adına bir skandaldır. Kamu yönetimi adına nasıl skandaldır? Üniversite ile hükümet arasındaki bağlantıyı gösteriyor. Bakan işaret ediyor, rektör gereğini yapıyor, bu anlamda tarihsel bir olay.

2009 yılında başlayan süreçten bu yana bütün bu yaşananlardan sonra sizin yapacağınız yeni çalışmalarda bir kısıtlama oldu mu? Ya da idari görevlendirmelerde üniversite içinde sorunlarla karşılaştınız mı?

Adım yok artık. Anabilim Dalımıza yıllardır kadro bekliyoruz kadro açılmıyor. Öncelik tanımlanmasına rağmen yazılı olarak... Süreçte destek verenler, imza atanlar tek tek çağrılıp uyarıldı. Dolayısıyla artık eskisi gibi ziyaretçiler de yok. Bir tecrit var. İnsanlarda bir korku var beraber gözükmek üzerinden bu akademik ortamda. Bu koca koca profesörler için, doçentler için geçerli. Düşünün siz başka yerleri. Tecrit var, mobbing var, yerel gazetelerde o gazetecilerin yazamayacakları bilgileri içeren bir sürü yazılar var, hakaretler var. Bir yalnızlaştırma süreci, işinizi yapacak pozisyonun engellenmesi vb. pek çok şey var. 2002'in başından beri Tıp Fakültesi öğrencileriyle Halk Sağlığı ile ilgili alan dersleri yapıyoruz. Büyükşehir Belediyesi'nin, sanayinin pek çok kuruluşunu geziyoruz. 2012'nin Eylül ayında on iki yıldır gittiğimiz kurumun eğitim için uygun olmadığı, işçi sağlığı ve iş güvenliği alanı yönünden sorunlu olduğu yazısı geldi, kabul edilmedik Büyükşehir Belediyesi tarafından. İmzayı atan kişi üçüncü kez imza atıyordu. Ondan önceki iki yıl aynı kişi aynı yerler için bize uygundur yazısı göndermişti. Geçtiğimiz Mart ayında yine aynı yerlere Dekanlık üzerinden yazı gönderdik. Tıp öğrencileri eğitim için sadece ziyarette bulunacaklar evsel atıklarla ilgili tesislere. Yanıt verilmedi. Şimdi bunu nasıl değerlendireceğiz? Üniversite Rektörlüğü ve Dekanlık bu konuyu önüne almıyor. Ne yapıyor onun yerine öğrencilere burs almak için sanayicilerden katkı bekliyor. Dilovası halkının Ocak 2013'de miting yapıp, biz burada istemiyoruz, havamız ve sağlığımız daha da bozulacak dediği Kömürcüler Organize Sanayi Bölgesi 80 öğrencimize ayda 200 liradan burs veriyor. Değer mi? Dilovası Organize Sanayi Bölgesi, kuruluşu aşamasında tamamlaması gereken altyapısını, yaklaşık 11 yıla rağmen tamamlamamışken öğrencilerimize burs vermeye başladı. Üniversite ve Tıp Fakültesi özel kampanya yaptı.

Kimle? İl Yönetimi ile beraber. 500 burs hedeflediler. Ancak 220 burs toplayabildiler. Peki böyle bir kentte sorunun kaynağı olarak bilinen alanlardan öğrencileriniz için, hem de sağlık alanının öğrencileri, tıp öğrencileri için burs talep etmek ne anlama geliyor? Bu öğrenciler meslekleri gereği toplumun sağlığını korumakla ödevliler. Bunun için yemin edecekler.

Yapacağınız bilimsel ve akademik çalışmalarda kurum olarak o sanayi kuruluşlarına bağımlı olduğunuz anlamına gelir...

Buna sosyal rüşvette diyebiliriz. Çanakkale Çevre Platformu bu tür ilişkileri sosyal rüşvet olarak tanımlıyor. Ben de onu çok beğendim. Kurum bu türden ilişkiler içinde olduğu zaman bundan sonraki dönemlerde bizim yaptığımız kapsamda çalışmalar yapılamaz, yapılanlara müsaade edilmez, yapılanlar iyi karşılanmaz.

Yeni çalışmalarımız var mı? Araştırma sonucunda ortaya çıkarılan, tanımlanan sorunlar için ne düşünüyorsunuz?

Daha kendimizi toparlayıp yeni bir proje yapma takati bulamıyoruz. O kadar enerji soğuran bir süreç ki yaşatılanlar. Umutla, kararlılıkla ilgili sorun yok. Ama enerji bulamıyorsunuz. Bizim ortaya koyduğumuz sorunların hepsinin çözümü var. Ama çözüm bir maliyete dayalı. Bu nedir? Karın maksimize edilmesi yerine kardan bu alana para harcamaktır. İşte ters gelen bu esasında...

Dilovası'ndaki son durum nedir? Çözüm önerilerinin hiçbiri uygulanmadı mı?

Raporlar açık, en son Çalışma Bakanlığı çalışma koşullarını-fabrikaların içerisini değerlendirdi. Çevre Bakanlığı çevre üzerinden değerlendirildi. Hepsinde sorun var. Çalışma Bakanlığı'nın düzelteceksin demesine rağmen patronların % 70'i fabrikalarındaki olumsuzlukları düzeltmemiş. 2012 Haziran'ın da denetlenmişlerdi. 2013'ün Ocak ayında karşılaştırma yapmak için yeniden denetlendiler. Bu bilgilere de ancak Meclis'te verilen soru önergeleri üzerinden ulaşabiliyoruz. Ona göre %70'i söylenilenleri yapmamış. Tablo bu. Onun yerine yeni yeni Organize Sanayi Bölgeleri açılıyor Dilovası'nda ve Dilovası insansızlaştırılmaya çalışılıyor. Unutulmamalı, bu yapılanlar mevzuata da aykırı. Dilovası'nın ortasından Dil Deresi geçiyor. O bölge arkeolojik alan dolu, sit alanı esasında pek çok yer. O nitelikteki yerlere yapılamaz. Ama birileri görmüyor, duymuyor. Üç maymun devam. Üniversite de üç maymunun içinde olmak istiyor. Üç maymunun içinde olursa destek alıyor çünkü.

Geçmişten günümüze baktığımız zaman üniversitelerin özellikle belli konularda üç maymunun içinde yer aldığını görebiliyoruz. İsmail Beşikçi'den, Büşra Ersanlı'ya, Pınar Selek'e varıncaya pek çok akademisye-

nin Kürt sorunu ilgili çalışmalar yaptıkları için kriminalize edildiğine de tanıklık ettik.

Doğru söylüyorsunuz, Türkiye'de Kürt sorunu çalışıyorum diyenlerin de ne çalıştıkları menkul biliyorsunuz, ama üniversite için bir yasaklı konudur tabi. Ve bununla ilgili bir başkaldırı sergilenememiştir. Çok haklısınız o konuda, şimdi teknik konulara kadar geldi mesele. Yani sosyal-toplumsal konulardı şimdi teknik konulara kadar geldi mesele. Bundan sonra tamamen havasız, nefessiz bir alan isteniyor. Tek kıyafet, tek düşünme, tek adım, komuta uyum... Onun dışında bir şey olmayacak.

Son olarak; daha öncede Danıştay'ın sivil polislerin daimi olarak üniversitelerde bulunamayacağı gibi bir kararı olmasına rağmen hâlihazırda zaten üniversitelerde varlık gösteren polislerin üniversitelerde kalıcılaştırılması söz konusu. Üniversitelerde polis varlığı ile ilgili ne düşünüyorsunuz?

Üniversite öğrencileri de, üniversite kadroları da kendilerini idare edebilecek nitelikte insanlar. Ne bir özel güvenliğe ne de onun yerine başka alanlardan getirilecek güvenlik modellerine gereksinimimiz yok. Dolayısıyla bir nicelik tartışması yapmayalım. Tümünü reddetmemiz lazım. Üniversiteler bizimse, biz üniversitedeysek burada güvenlik falan olmaz. Tümü bize karşı çünkü. Bu model de uygun değil, gelecek model de uygun değil. Var olanı yetersiz buldukları için yenisini, daha kötüsünü getirecekler. Dolayısıyla baştan reddetmemiz gerekiyor. İncelediğimizde de bunu görebiliyoruz zaten. Daha kolay müdahale edecekler, yetersizlikler giderilecek deniyor. Bu ne demek daha çok cop yemek demek. Muhtemelen biber gazı sıkma yetkisini de verecekler onlara. Öngörmek mümkün. Gerçi biliyorsunuz akademik olarak öngöremeyiz. Öngörülerinizi ifade edemezsiniz. Raporumuz bir bilimsel dergide yani indeksli bir dergide yayınlandıktan sonra bunu açıklayabilirdim affedersiniz!

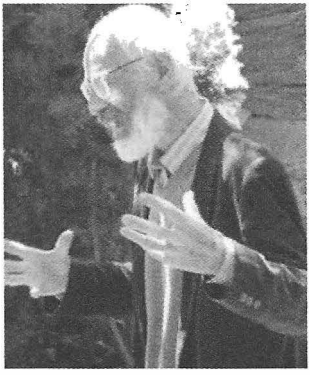
Son olarak eklemek istediğiniz bir nokta var mı?

Böyle bir olanak tanıdığınız için çok teşekkür ediyorum. Özellikle bu şekilde amatörce; tırnak içinde amatörce; finansal olarak bir yere bağlı olmadan bir yayıncılık alanı içinde uğraşmak benim adıma takdire şayan. Şahsınızda bütün ekip arkadaşlarınıza kolaylıklar diliyorum. Dilerim bu enerji devam eder. Bu umut ve bu ışığı görerek ben de umudumu ve enerjimi yükselteceğim. Var olun...

Biz teşekkür ederiz...

Yazarlar

Doç. Dr. Alâeddin Şenel



1941 yılında Kütahya'da zanaatkâr bir ailenin çocuğu olarak doğdu. İlk ve orta öğrenimini bu kentte, esnaf dayılarının yanında çıraklık yaparak tamamladı. Kütahya Lisesi'ni bitirdi. AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni burslu öğrenci konumuyla 1963'te bitirdi. 1964'te bu fakültede asistan kaldı. 1968'de doktorasını verip 1980'de doçent oldu. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde; Siyasal Düşünceler Tarihi, Çağdaş Siyasi Akımlar, İdeoloji dersleri okuttu. 1982 yılında YÖK ve 1402. maddenin uygulamalarını protesto için, üniversiteden ayrıldı. On yıl süreyle çevirmenlik yaptı. 1992'de Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ndeki görevine geri döndü. 2001 sonunda emekli oldu. Başlıca eserleri: *İlkel Topluluktan Uygar Topluma* (SBF Yayınları, 1982; V Yayınları 1985, 1991; Bilim ve Sanat Yayınları, 1995, 1997, 2001), *Siyasal Düşünceler Tarihi* (SBF Yayınları, 1982; Teori Yayınları, 1985; V Yayınları, 1991; kısaltılmış baskı Bilim ve Sanat Yayınları, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, gözden geçirilmiş baskı, 2008), *Irk ve Irkçılık Düşüncesi* (Bilim ve Sanat Yayınları, 1984, 1993), *Teleandregenos Ütopyasında Evlilik Hayatı* (Bizim Yayınları, 1968; Kuzey Yayınları, 1985; Verso Yayınları, 1990; İmge Kitabevi Yayınları, 2003), *Ozmos Kronos* (Ayrıntı Yayınları, 1993; İmge Kitabevi Yayınları, 2009), *Kemirgenlerden Sömürgenlere İnsanlık Tarihi* (İmge Kitabevi Yayınları, 2006, 2009)

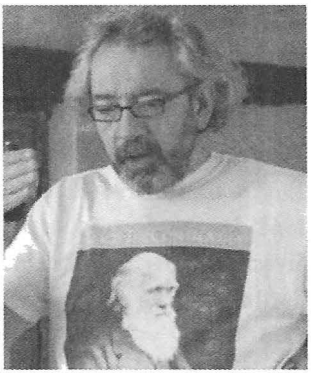
Prof. Dr. Beyza Üstün



1982 yılında göreve başladığı YTÜ'de 2000 yılından beri Çevre Mühendisliği Bölümünde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Araştırmalarını; su havzalarının kirlilikten etkilenmesi, kirliliğin sucul sistemde ve canlılarda yarattığı etkiler, su havzalarının korunması, su havzalarında yaşayanların çevresel farkındalıkları, endüstriyel atık ve kontrolü konularında yürütmektedir. Araştırmalarını Küçükçekmece Lagünü'nde ve Havzası'nda sürdürmektedir. 2008 yılından beri

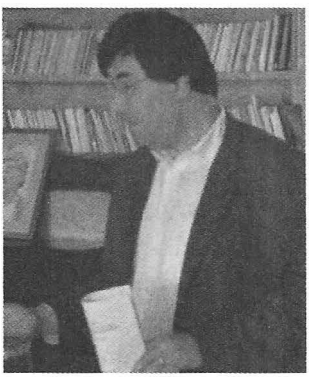
de suyun ve su havzalarının ticarileştirilmesine karşı Anadolu'da yürütülen mücadelelerin içinde yer almaktadır. Suyun Ticarileştirilmesine Hayır Platformu, Onurumuzu Savunuyoruz Hareketi, Halkların Demokratik Kongresi, Sosyal Araştırmalar Vakfı, Öğretim Üyeleri Derneği ve Eğitim Sen üyesidir. Derelerin Kardeşliği Platformu'nun bilim kurulundadır.

Prof. Dr. Cem Terzi



1962 yılında Ankara'da doğdu. 1984 yılında Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden mezun olarak hekim oldu. 1988-1992 yılları arasında Genel Cerrahi uzmanlık eğitimini Ankara Numune Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nde sürdürdü. 1995-1997 yılları arasında İngiltere'de Southampton Üniversite Hastanesi'nde çalıştı. Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde 1999 yılında Yardımcı Doçent, 2000'de Doçent ve 2005'de Profesör oldu. Halen aynı üniversitenin Genel Cerrahi Anabilim Dalı'nda Kolorektal Cerrahi Bölümü'nde çalışmaktadır. Akademik ilgi alanları kolorektal cerrahi, peritoneal karsinomatozis, cerrahi enfeksiyonlar, tıp eğitimi, tıp etiği, mezuniyet sonrası eğitim ve elektronik öğrenmedir. Tıp Eğitimi: Toplum Sağlığına Bir Köprü isimli kitabı 2001 yılında yayınlanmıştır. Dr. Terzi, uzun yıllardır meslek örgütü ve sendika çalışmalarına katkı sunmaktadır. Türk Tabipleri Birliği (TTB) Merkez Konseyi'ne seçilmiş ve Türk Cerrahi Derneği Başkanlığı yapmıştır. 2012 yılında Avrupa Cerrahi Derneği (European Society of Surgery) Başkanı seçilmiştir. Dr. Terzi, akademik özgürlüğü ve toplum sağlığını korumak için yola çıkan Onurumuzu Savunuyoruz Hareketi'nin kurucusu ve sözcüsüdür. Terzi'nin uluslararası ve ulusal dergilerde yayınlanmış çok sayıda makalesi bulunmaktadır.

Doç. Dr. Doğan Göçmen



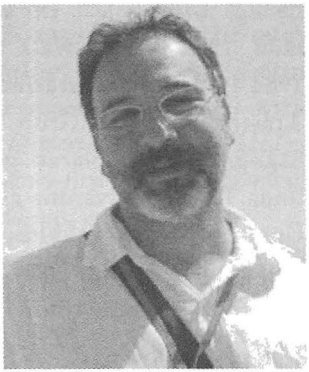
1964 yılında Gaziantep'te doğdu. İlk ve orta öğrenimini lise ikiye kadar Türkiye'de gördü. Almanya'da uzun yıllar ağır sanayide araba ve tren tamirciliğinde işçilik yaptıktan sonra Hamburg ve Edinburg üniversitelerinde felsefe ve siyaset, ekonomi politik ve sosyoloji, hukuk ve işletmecilik okudu. Göçmen, bir süre Adıyaman Üniversitesi'nde hep özlemle andığı öğrencilerine felsefe dersleri verdikten sonra 2012 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi Felsefe Bölümü'ne geçti.

Emel Yuvayapan



1980 yılında Bursa'da doğdu. Lisans ve Yüksek Lisans eğitimini Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sinema-TV Bölümü'nde tamamladı. Halen aynı bölümde doktora çalışmasını sürdürmekte ve araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır. 2008-2011 yılları arasında Eğitim-Sen İzmir 3 No'lu Şube Yönetim Kurulu'nda görev yapmıştır. Eğitim Sen başta olmak üzere, birçok platformda üniversite mücadelesi içinde yer almaktadır. Yuvayapan, Onurumuzu Savunuyoruz Hareketi kurucularındandır.

Dr. Erkin Başer



1973 yılında Ankara'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini İzmir'de tamamladıktan sonra, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat Bölümü'nü 1998 yılında bitirdi. 1999 yılından itibaren Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü'nde çalışmaktadır. Doktorasını Sanayi Devrimi üzerine yapıp 2011 yılında tamamlamıştır. 2005-2008 yılları arasında Eğitim-Sen İzmir 3 No'lu Şube Yönetim Kurulu'nda görev yapmıştır. Eğitim Sen başta olmak üzere, birçok platformda üniversite mücadelesi içinde yer almaktadır. Başer, Onurumuzu Savunuyoruz Hareketi kurucularındandır.

Prof. Dr. Fatma Gök



Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü'nde öğretim üyesidir. Eğitim politikaları, eğitim ve toplumsal cinsiyet, eğitimin sosyal temelleri ve karşılaştırmalı eğitim alanlarında çalışmalar yürüten Fatma Gök, eğitim hakkı, eğitimde ayrımcılıklar, eğitim ve sosyal adalet, eğitim ve neoliberal politikalar üzerine yayınlar yapmıştır. *Sosyalist Feminist Kaktüs* ve *Pazartesi* dergilerinin yayın kolektiflerinde bulunan Gök, Türkiye eğitim sistemiyle

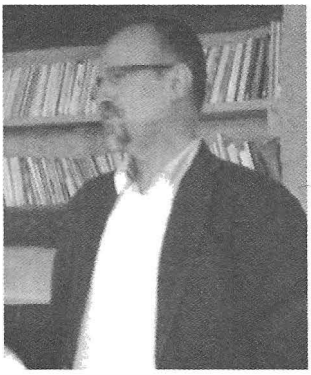
tarihsel bir hesaplaşmanın yapıldığı *75 Yılda Eğitim* kitabının editörü, okul ortamının eleştirel olarak irdelendiği ve okulda demokratik bir ortam yaratmakta rehber olabilecek bir eser olan *İnsan Haklarına Saygılı Bir Eğitim Ortamına Doğru* kitabının Alper Şahin ile birlikte yazarı, Marie Carlson ve Annika Rabo ile birlikte 2007 yılında I. B. Tauris & Co Ltd tarafından yayımlanan *Education in 'multicultural' societies: Turkish and Swedish Perspectives* ve Suzanne Majhanovich ve Christine Fox ile birlikte 2011 yılında Springer tarafından yayımlanan *Bordering, Re-Bordering and New Possibilities in Education and Society* kitaplarının da editörüdür. Fatma Gök, Karşılaştırmalı Eğitim Derneği Yönetim Kurulu Başkanı ve dünyanın önde gelen eğitim topluluklarından biri olan Dünya Karşılaştırmalı Eğitim Konseyi Başkan Yardımcısıdır.

Prof. Dr. Feride Aksu-Tanık



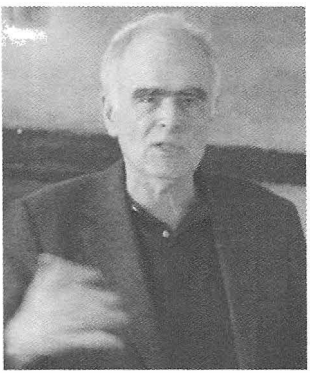
1959 yılında Ankara'da doğdu. 1981 yılında Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden mezun oldu. 1984 yılında Halk Sağlığı uzmanı oldu. 1984-1991 yılları arasında Narlıdere Eğitim Araştırma Sağlık Grup Başkanlığı'nda Halk Sağlığı Uzmanı olarak görev yaptı. 1988 yılında Doçent unvanını aldı. 1991 yılında Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne döndü. 1995 yılında Profesör oldu. 1992 yılında, Türkiye'de kanser kayıt sisteminin kurulmasında görev aldı, Ege Üniversitesi Kanserle Savaş Araştırma ve Uygulama Merkezi'nin ilk müdürü oldu. 1999 yılında Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Eğitimi Anabilim Dalı'nın kuruluşunda görev aldı ve ilk Anabilim Dalı başkanı oldu. 2000-2009 yılları arasında Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı başkanlığını yürüttü. 2009 yılından bu yana geçici görevle Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı'nda çalışmaktadır. 1996-1998 yıllarında İzmir Tabip Odası yönetim kurulu üyeliği, 2008-2010 döneminde Türk Tabipleri Birliği Merkez Konseyi II. Başkanlığı ve 2010-2012 döneminde Türk Tabipleri Birliği Merkez Konseyi Genel Sekreterliğini üstlenmiştir. Topluma dayalı tıp eğitimi, sağlık politikaları, sağlıkta eşitsizlikler konuları ağırlıklı olmak üzere çok sayıda ulusal ve uluslararası dergilerde yayınlanmış makaleleri vardır.

Prof. Dr. Harun Tepe



1956 yılında Balıkesir'de doğdu. 1978 yılında Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden mezun oldu. 1983'te Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Nüfus Dinamiği programında yüksek lisans, 1985'te Felsefe'de yüksek lisans, 1990'da da Felsefe'de doktora derecesini aldı. 1989-1991 arası Almanya'nın Johannes Gutenberg (Mainz) Üniversitesi'nde çalışmalar yaptı. 1993 yılında, Felsefe'de doçentlik derecesini aldı; 2002'de profesörlük kadrosuna atandı; hâlen Hacettepe Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde ve İnsan Hakları Anabilim dalında Etik, İnsan Felsefesi, Bilgi Felsefesi ve İnsan Hakları gibi dersler vermektedir. 2008 yılından bu yana Hacettepe Üniversitesi İnsan Hakları ve Felsefesi Merkezi Müdürü; 2010 yılından bu yana Unesco Türkiye Milli Komisyonu Yönetim Kurulu üyesidir. Çoğu felsefe dergilerinde yayımlanmış yazıları yanında, *Etik ve Metaetik* (1992, 2011) ve *Platon'dan Habermas'a Felsefede Doğruluk ya da Hakikat* (1995, 2003) adlı iki telif kitabı vardır; *Biyoetik Terimleri Sözlüğü (2005), Disiplinlerarası Yaklaşımla İnsan Hakları (2010), Bilgi Felsefesi (2010), İnsan Hakları Evrensel Bildirgenin 60. Yılında İnsan Hakları (2011)* ortak kitaplarının yazarlarındandır. Ayrıca *Etik ve Meslek Etikleri: Tıp, İşletme, Medya ve Hukuk (2000) ile Ethics, The Proceedings of the Twenty-first World Congress of Philosophy Volume 1*(2007) başlıklı kitapların editörlüğünü yapmıştır.

Prof. Dr. Hasan Yazıcı



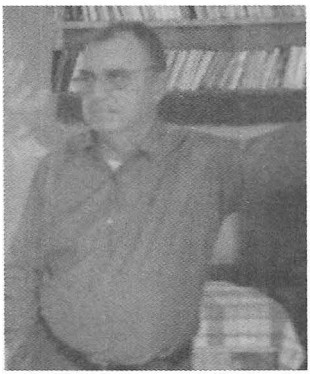
İstanbul Üniversitesi emekli profesörü olan Hasan Yazıcı, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi İç Hastalıkları Romatoloji Bilim Dalı'nın kurucusudur. Halen İÜ Etik Kurulu Başkanlığı ve LER (Letter to Editor, Rheumatology) isimli internet dergisinin editörlüğünü yapmaktadır. Ana araştırma alanları Behçet sendromu, klinik araştırma metodolojisi ve bilim etiğidir. Bir grup meslektaşıyla 35 yıl evvel kurduğu Behçet Sendromu polikliniği hâlen 9000 dolayında kayıtlı hastaya hizmet vermektedir. Prof. Yazıcı'nın hakemli dergilerde çıkmış çok sayıda özgün yayın, derleme, temel ders kitaplarına katkıları ve başyazıları vardır. Birçok meslek ödülü almış, bilimsel dergi editörlüğünde bulunmuş ve bilim derneklerine üye seçilmiştir. 2011'de Amerikan Romatoloji Derneği (ACR) Master unvanını, 2012'de de Avrupa Romatizmayla Savaş Ligi (EULAR) Üstün Hizmet Ödülü'nü almıştır.

Prof. Dr. İnci Gökmen



1951 yılında Adıyaman Kahta'da doğdu. ODTÜ'den 1973'te lisans, 1976'da yüksek lisans dereceleri ve 1983 yılında Maryland Üniversitesi'den doktora derecesi aldı. 1983'den bu yana ODTÜ'de çalışmaktadır. ODTÜ Kimya Bölümü'nde Analitik Kimya, Beslenme Kimyası ve Sürdürülebilir Yaşam ve Yeşil Kimya alanlarında çalışmalar yapmakta, dersler vermektedir. Bazı çalışma konuları; çevredeki radyoaktivitenin ölçümü, Çernobil Kazası sonucu çeşitli gıdalarda, çayda ve çevrede radyoaktif kirlilik ölçümleri, sağlık ve hastalıkta eser elementler, kırsal kesimde sürdürülebilir yaşam, yenilenebilir enerji kaynaklarıdır. ODTÜ Öğretim Elemanları Derneği Yönetim Kurulu Başkanlığı yapmış; Olcay Birgül Eğitim Vakfı kurucularından ve Yönetim Kurulu Başkanı, 2 Dönem Global Ecovillage Network (GEN-Europe) Yönetim Kurulu üyesi ve Nükleer Karşıtı Platform üyesidir. Sürdürülebilir yaşam konusunda ODTÜ'de öğrencilerle çalışmalar yapmaktadır.

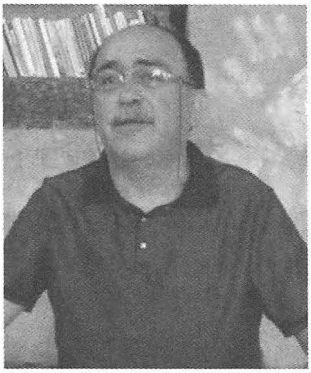
Prof. Dr. İskender Sayek



1944 yılında İskenderun'da doğdu. Talas ve Tarsus Amerikan Kolejlerinden sonra 1970 yılında Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden mezun olmuştur. Genel Cerrahi ihtisasını 1971-1976 tarihleri arasında University of New York (Buffalo)'da yapmıştır. Bu ihtisası sırasında Buffalo General, Roswell Park Memorial Institute ve E. J. Meyer Memorial hastanelerinde çalışmıştır. 1981'de doçent, 1988'de profesör olmuştur. 1984'te TÜBİTAK Teşvik Ödülü, 2000'de Eczacıbaşı Tıp Ödülü, 2011'de Hacettepe Üniversitesi Hizmet Ödülü ve 2012'de Bayındır Tıp Hizmet Ödülü almıştır. Dr. Sayek, 1991-2007 yılları arasında Hacettepe Tıp Fakültesi Genel Cerrahi Anabilim Dalı Başkanlığı, 1994-1996'da Ankara Cerrahi Derneği, 1997-1998'de Surgical Infection Society-Europe, 1998-2000 Ankara Tabip Odası, 2000-2002'de de Türk Cerrahi Derneği Başkanlığı, 1999-2006 yılları arasında Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Dekanlığı, 2006-2010 Türk Tabipler Birliği Merkez Konseyi Üyeliği yapmıştır. Son dönemde, Türkiye'de

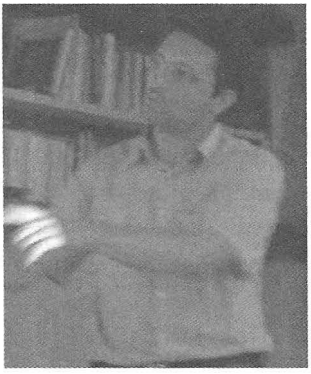
tıp eğitimi niteliğini yükseltmeye yönelik çalışmalar yapmış ve tıp eğitimi akreditasyonu süreçlerinin başlamasına katkıda bulunmuştur. Dr. Sayek'in ilgi alanları; cerrahi enfeksiyonu, cerrahi fizyoloji ve tıp eğitimidir. 300 dolayında ulusal ve uluslararası dergide yayını ve 1500'ün üzerinde atıfı bulunmaktadır.

Prof. Dr. İzge Günal



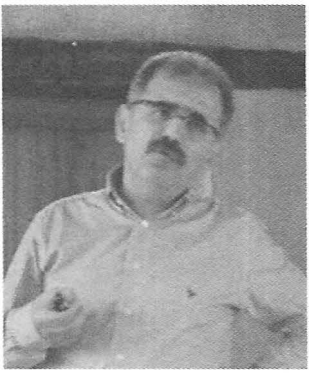
1960 yılında Kahramanmaraş'ta doğdu. 1984 yılında Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden mezun olduktan sonra iki yıl mecburi hizmet yaptı. 1986-1991 yılları arasında ortopedi ve travmatoloji alanında uzmanlık eğitimi aldı, 1992'de Anadolu Üniversitesinde yardımcı doçent, 1997'de Osmangazi Üniversitesi'nde doçent, 2002 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi'nde profesör oldu. Halen Dokuz Eylül Üniversitesinde çalışıyor. Kuruluşundan beri Üniversite Konseyleri Derneği Yönetim Kurulu ve Sosyalistlerin Meclisi üyesi. Tıp dışında temel ilgi alanı üniversite politikası. Dokuzu tıp alanında, toplam on adet ödülü bulunuyor. Yayınlanmış üç kitabı ve 200'e yakın makalesi var. soL gazetesinde bilim yazıları yazıyor.

Doç. Dr. Murat Civaner



1969 yılında Ankara'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Gelibolu'da tamamladı. 1985-1992 yılları arasında Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde tıp eğitimi aldı. 1999 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü'nden "Halk Sağlığı" alanında doktora derecesi aldı. 1999-2002 yılları arasında Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıbbi Etik AD'de öğretim görevlisi olarak çalıştı. 2002-2003 öğretim yılında Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji AD'de doktora programına katıldı ve 2006 yılında "Tıp Etiği ve Tıp Tarihi" alanında doktora derecesi aldı. 2010 yılında Tıp Etiği ve Tıp Tarihi alanında doçentlik unvanı almaya hak kazandı. Halen Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu



1961 yılında Ordu'da doğdu. 1985 yılında tıp doktoru olarak Gülhane Tıp Fakültesi'nden mezun oldu. Halk Sağlığı uzmanlığını 1991 yılında GATA'da aldı. Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi ile Nüfus Etütleri Enstitüsü'nde eğitimini tamamlayarak 1993 yılında Epidemiyoloji (Sağlıkta Yöntem Bilim) uzmanı ve 1996 yılında GATA'da doçent oldu. 2002 yılında Kocaeli Üniversitesi'nde profesörlük kadrosuna atandı. 2001 yılından beri Kocaeli Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı Başkanlığı görevini yürütmektedir. 2002-2014 yılları arasındaki altı dönem Türk Tabipleri Birliği Büyük Kongre delegesidir. TTB tarafından yayınlanmakta olan *Toplum ve Hekim* dergisi editörlüğünü 1999 yılından beri yürütmektedir. International Association for Health Policy (Europe) yönetim kurulu üyesidir.

Doç. Dr. Özlem Özkan



1968 yılında Çanakkale'de doğdu. 1989 yılında Gülhane Askeri Tıp Akademisi Hemşirelik Yüksekokulu'ndan mezun oldu. 1994 yılında halk sağlığı bilim uzmanı olarak eğitimini tamamladı. 2001 yılında Halk Sağlığı Hemşireliği doktoru, 2005 yılında yardımcı doçent ve 2010 yılında doçent oldu. 2005 yılından beri Kocaeli Üniversitesi Sağlık Yüksekokulu Hemşirelik bölümünde çalışmakta olup, 2006 yılından itibaren Halk Sağlığı Hemşireliği Anabilim Dalı Başkanlığı görevini yürütmektedir. 2003-2009 yılları arasında Hemşirelikte Araştırma Geliştirme Dergisi editör yardımcısı olarak çalıştı. International Association for Health Policy (Europe) yönetim kurulu üyesidir.

Doç. Dr. Şafak Taner



İzmir'de doğdu. Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni bitirdi. Pratisyen hekimliğin ardından Halk Sağlığı doktorası yaptı. Halen Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı'nda çalışmaktadır. Ayrıca işletme eğitimi almış ve sosyoloji eğitimini sürdürmektedir. Türk Tabipleri Birliği ve Halk Sağlığı Kolu üyesidir.

Doç. Dr. Zeliha Öcek



1970 yılında İzmir'de doğdu. Ege Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi'nden 1994 yılında mezun oldu. Dental epidemiyoloji alanında yürüttüğü çalışması ile 1999 yılında Witten-Herdecke Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi'nde bilim doktoru unvanı aldı. Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı'ndaki doktora eğitimini 2000 yılında tamamladı. 2000 ve 2005 yılları arasında Ege Üniversitesi İlaç Geliştirme Farmakokinetik Araştırma Uygulama Merkezi'nde Veri Yönetimi ve Biyoistatistik Birimi sorumlusu olarak çalıştı. 2005'ten bu yana Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalında çalışıyor. 2010 yılında doçent unvanı aldı. Başlıca çalışma alanları; epidemiyoloji, sağlık örgütlenmesi, halk sağlığı eğitimi ve toplum ağız-diş sağlığıdır.

Ziynet Özçelik



Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni 1989'da bitirmiştir. 1990 yılından bu yana serbest avukat olarak çalışmaktadır. Ağırlıklı olarak sağlık hakkı, hekim, diş hekimi ve hemşireler başta olmak üzere sağlık meslek mensuplarının, çalışanların sağlığı, güvenliği ve sorunları, tıp ve tıpta uzmanlık eğitimi alanlarında çalışmaktadır. Sağlık, eğitim gibi alanların ticarileştirilmesine karşı çalışmalar ve akademik haklara yönelik sistemli haksız saldırılar da mesleki faaliyet alanı içinde yer almaktadır.

"Onur Hamzaoğlu Olayı", son dönemlerde yaşanan ve pek çok gerçeği daha da çarpıcı olarak gözler önüne seren bir örnek olarak zihinlere kazındı. Akademik/bilimsel çalışma ve özgürlüğün Türkiye'deki sınırlarını gösterdiği gibi, birbirinden bağımsız gibi görünen akademik faaliyet ile toplum hayatı ve yargı sisteminin nasıl kopmazca birbirine bağlı olduğunu da ortaya koydu.

Peki neydi Onur Hamzaoğlu Olayı?

Kocaeli Üniversitesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu, bir sanayi bölgesi olan Kocaeli-Dilovası'nda bilimsel bir araştırma yapmış ve sonuçlarını kamuoyuyla paylaşmıştı: Annelerin ilk sütünde ve bebeklerin ilk kakalarında bazı ağır metallere ve eser elementlere rastlanıyordu! Bu ürkütücü bulgular karşısında hızla önlem alması beklenen yerel ve merkezî yöneticiler, "araştırma sonuçlarını halk arasında panik yaratmak amacıyla kullandığı" iddiasıyla Onur Hamzaoğlu'na karşı çok yönlü bir saldırı başlattı... Böylece, bir bilim insanı, Galileo'dan 400 yıl sonra ama tıpkı onun gibi, vardığı bilimsel sonuçlardan vazgeçmeye zorlanıyor, vazgeçmediği için de cezalandırılmaya çalışılıyordu. Bu, aynı zamanda tüm bilim dünyasına karşı bir yıldırma girişimi idi.

Ne var ki, ülkenin dört bir yanında bilim dünyası ve ilerici kamuoyu Onur Hamzaoğlu'na sahip çıktı. Hamzaoğlu, akademik özgürlük mücadelesinin simgesi haline geldi. Başından itibaren mücadelenin yürütücülerinden olan "Onurumuzu Savunuyoruz Hareketi"nin girişimiyle oluşturulan elinizdeki kitap da mücadelenin bir parçasıdır. 2-3 Haziran 2012 tarihinde, Şirince'de gerçekleştirilen çalıştayda yapılan sunumlardan oluşan kitapta Onur Hamzaoğlu Olayı ve bu olay üzerinden bilimsel özgürlük ve toplumsal sorumluluk konuları tartışılıyor, kapitalizmin toplumu olduğu gibi doğayı ve bilimi de bir kıskaca sıkıştırmak istediği gösteriliyor.

0986415 BBC

20 TL. KDV DAHİL

ISBN: 978-605-4836-43-7

Yordam Kitap